CENTRAAL VERSLAG

DER

ARBEIDSINSPECTIE

IN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OVER 1918.

UITGEGEVEN DOOR HET DEPARTEMENT VAN ARBEID.

ARNHEM
NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
BOEK- COURANT- EN STEENDRUKKERIJ V/H G. J. THIEME
1919.

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS
LIBRARY
331.8
N382c
1918
ECONOMICS
DEPARTMENT

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY
MAR 2 1920

CENTRAAL VERSLAG DER ARBEIDSINSPECTIE.

CENTRAAL VERSLAG

DER

ARBEIDSINSPECTIE

IN HET

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

OVER 1918.

UITGEGEVEN DOOR HET DEPARTEMENT VAN ARBEID.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

MAR 2 1920

N. V. BOEK-, COURANT- EN STEENDRUKKERIJ V/H G. J. THIEME, ARNHEM.

331.8
N382c
1918
Econ

'S-GRAVENHAGE, November 1919.

Ingevolge het voorschrift, vervat in de 5de alinea van artikel 8 van het Koninklijk Besluit van 10 Augustus 1909 (Staatsblad No. 219), heb ik de eer Uwer Excellentie hierbij aan te bieden een verslag van de werkzaamheden van den dienst der Arbeidsinspectie over het jaar 1918.

Dat het verslag nog niet zoo tijdig is verschenen als door mij gewenscht wordt, is ditmaal bijna uitsluitend aan vertraging bij het drukken te wijten.

Dit verslag bevat wederom mededeelingen over werkzaamheden van de Arbeidsinspectie buiten haar eigenlijk terrein verricht, in verband met de bijzondere economische omstandigheden als gevolg van den oorlog.

De onderbreking der statistiek van de fabrieken of werkplaatsen en van de werktijden is nog niet geëindigd, als gevolg van de hoogst onregelmatige toestanden in de nijverheid. Het overzicht der fabrieken met 25 of meer arbeiders in Hoofdstuk XVII en de daarbij behoorende mededeelingen, alsmede de mededeelingen in Hoofdstuk IX (Werktijden), geven zooveel mogelijk een vervanging der onvolledige statistische gegevens.

De Hoofdinspecteur van den Arbeid,
Waarnemend Directeur-Generaal,
C. J. P. ZAALBERG.

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Arbeid.

442631

INHOUDSOPGAVE.

HOOFDSTUK I.

INLEIDING EN WIJZIGING DER WETTELIJKE BEPALINGEN.

Bladz.

Terugkeer van de Arbeidsinspectie tot haar normale taak . . . 1

Voorbereiding van verschillende wetten 1

Wijziging van de indeeling van het Rijk in districten der Arbeidsinspectie 1

Kaartje, aangevende de nieuwe districtsindeeling. 2

HOOFDSTUK II.

SAMENSTELLING VAN HET PERSONEEL.

Personeel, werkzaam in den Centralen Dienst der Arbeidsinspectie 3

Personeel, werkzaam in de districten der Arbeidsinspectie . . . 4

Uitbreiding, benoeming en ontslag van personeel 6

Bevorderingen en mutaties van personeel in den Centralen Dienst. 7

Idem in de verschillende districten. . . . . 9—11

Opgave van personen, die, buiten het corps van ambtenaren staande, werkzaamheden ten dienste der Arbeidsinspectie hebben verricht. 12

Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van het vrouwelijk personeel in de aardewerkfabrieken, de steenfabrieken en de haringspeterijen 12

Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van beschermd personeel in de handvlasserijen en touwslagerijen 12

Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen ingevolge de Steenhouwerswet 12

Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van keuringen van beschermd personeel in drukkerijen en zetterijen . . . . , . . 13

Personeel, belast met het onderzoek naar de werktijden van koffiehuis- en hotelbedienden 14

HOOFDSTUK III.

ALGEMEEN OVERZICHT DER WERKZAAMHEDEN.

Bladz.

Vergaderingen met de districtshoofden 15

Bijzondere opdrachten 15

Werkzaamheden in verband met de oorlogscrisis (zie Hfst. XVI). 15

Toezicht op de naleving der arbeidsvoorwaarden bij de vervaardiging van militaire equipementstukken ten behoeve van het Departement van Koloniën. 15

Verstrekken van advies omtrent vast te stellen arbeidsvoorwaarden voor de postiljons en toezicht op de naleving dier voorwaarden 15

Onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden bij werkgevers, die voor de levering van druk- en bindwerk ten behoeve van Rijksinstellingen in aamerking kwamen, doch niet aan de in hun bedrijf bestaande collectieve arbeidsovereenkomsten gebonden waren 15

Onderzoek naar de loonen der verschillende categorieën van industriearbeiders, in verband met de indeeling dier arbeiders in loonklassen als bedoeld in art. 61 der Invaliditeitswet 16

Aanvaarding, door den waarnemend Directeur-Generaal, van het voorzitterschap eener arbitragecommissie, tot beslechting van een geschil, gerezen tusschen de Hollandsche Betonmaatschappij en eenige op een werk dier Maatschappij te Scheveningen arbeidende grondwerkers. (Zie Hfst. XIX) 16

Uitgegeven publicaties 16

Gedwongen winkelnering in onderscheidene bedrijfstakken in verschillende deelen des lands. 16

Werkzaamheden tot handhaving der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Steenhouwerswet 16

Terugkeer der Arbeidsinspectie tot haar normale taak. 16

Belemmering van het werk der Arbeidsinspectie door de buitengewone tijdsomstandigheden 16

Noodzakelijkheid van krachtig optreden tegen werkgevers, die van de buitengewone omstandigheden misbruik trachtten te maken 16

Beoordeeling van werklokalen, vóór deze in gebruik genomen worden. 17

Bijzondere bemoeiingen der inspectie, tot het verkrijgen van een behoorlijke naleving der wettelijke bepalingen in een aantal nieuwe groenten- en aardappeldrogerijen 17

Speciaal onderzoek naar de hygiënische toestanden en de naleving der wettelijke bepalingen in conserven- en worstfabrieken. . . 17

Bladz.

Medewerking van de Gemeentepolitie, Rijksveldwacht en Marechaussee 17
Belangrijke achteruitgang in het toezicht der Gemeentepolitie op de naleving der Arbeids- en Veiligheidswetgeving 17
Oorzaak van dien achteruitgang 17
Geringe medewerking der politie in de provincies Limburg en Noord-Brabant 17
Mededeelingen omtrent het politietoezicht in de grootere steden . 18
Scherp toezicht op kinderarbeid te Rotterdam 18
Flinke medewerking der Gemeentepolitie te 's-Gravenhage, Amsterdam en Haarlem 18
Verbetering in het aanvankelijk geringe toezicht der Utrechtsche politie . . 18
Opvallende achteruitgang in het toezicht te Leiden en Gouda 18
Gering aantal bezoeken der politie in de gemeenten rond Amsterdam. 18
Overzicht van de intensiteit van het door de Gemeentepolitie uitgeoefend toezicht, zooals dit valt op te maken uit de voorgeschreven driemaandelijksche opgaven . . . . 19—27
Conclusiën uit dit overzicht te trekken 27
Staatje van het aantal gemeenten in de verschillende provincies, die in de jaren 1908—1914, 1917 en 1918 in geen enkel kwartaal bericht van het gehouden toezicht inzonden 28
Medewerking van de Rijksveldwacht en de Kon. Marechaussée . 28
Over 't geheel genomen viel achteruitgang in deze medewerking te bespeuren 28
Wenschelijkheid, de bezoeken meer te doen plaats hebben in verboden arbeidstijd 28
Overzicht van de rechtspraak en van de processen-verbaal, opgemaakt door Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie, wegens overtreding der Arbeidswet, der Veiligheidswet en der Steenhouwerswet 30
Medewerking van andere zijde 28
Algemeene opmerkingen omtrent de ingekomen klachten. . . . 29
Groot percentage der ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden klachten 29
Gevolg der klachten 29
Klacht over het ontbreken van ventilatie en schaftlokalen in een brikettenfabriek in het 1ste district (Venlo) 29
Klacht over overmatigen arbeidsduur in de steenhouwerijen te Maastricht . . 29
Klacht van een moeder over het zich vuil maken van haar zoontje bij het werken aan een bronsmachine, waarvan de afzuiging buiten werking was gesteld 29
Klacht over een stoffeerder, die een jeugdig persoon in een te klein schuurtje liet werken 32
Klacht over te moeizamen en te langdurigen arbeid van een paar meisjes . . 32
Klachten over loonkwesties e.d. 32
Overzicht van de klachten, gesplitst naar de herkomst. 33
Idem, ingedeeld naar het onderwerp 33
Uitslag van de behandeling der klachten 41
Werkzaamheden van den Electrotechnisch-Ingenieur 41
Overzicht der bezochte electrische installaties, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 41

Bladz.

Idem, gerangschikt naar de districten. 42
Verdere verrichte werkzaamheden 42
Werkzaamheden van den Scheikundig-Ingenieur 42
Onderzoek van monsters 42
Verrichte werkzaamheden in verband met de zuivering van het afvalwater van verschillende industrieën 42
Medewerking ten aanzien van door den Directeur-Generaal uitgebrachte adviezen omtrent beroepen inzake Hinderwetvergunningen. 42
Werkzaamheden in verband met de bepalingen der Hinderwet. 43
Overzicht van het aantal sedert 1908 jaarlijks verleende Hinderwetvergunningen 43
Achteruitgang van het aantal verleende Hinderwetvergunningen . 43
Onrustbarende toename der slapte in de industrie 43
Weinig belangrijken aard van het meerendeel der vergunningen 43
Opheffing, stilstand of productiebeperking van tal van fabrieken 43
Aanvankelijke levendigheid in levensmiddelen- en surrogaatfabrieken, gevolgd door achteruitgang nà den wapenstilstand 44
Districtsgewijs gerangschikte opgaaf der belangrijkste nieuw gevestigde fabrieken en de eenigszins beduidende uitbreidingen . 44—48
Onvoldoende uitvoering der Hinderwetbepalingen door vele gemeentebesturen 48
Onvolledige stukken 48
Nalatigheid in de toezending van Hinderwetstukken aan de Arbeidsinspectie en andere verzuimen 48
Onvoldoende bekendheid met de Hinderwetbepalingen 48
Klacht over slechte toepassing der Hinderwet door een gemeentebestuur in het 1ste district (Venlo) 49
Oprichten of uitbreiden van inrichtingen zonder Hinderwetvergunning 49
Klacht der betrokken districtshoofden over de wijze van behandeling der Hinderwet-aanvrage te Amsterdam en Rotterdam 49
Beslissing, in hooger beroep, dat ook voor een tijdelijk bedrijf, in casu een machinaal gedreven houtzagerij, een Hinderwetvergunning wordt vereischt. 50
Werkzaamheden in verband met de bepalingen der Ongevallenwet en der Beroepswet 50
Samenwerking op beveiligingsgebied van de Arbeidsinspectie met de Rijksverzekeringsbank 50
Aantal ontvangen opmerkingen van Agenten der Rijksverzekeringsbank omtrent beveiligingstoestanden in fabrieken en werkplaatsen. 50
Opmerkingen omtrent het niet bezigen van stof- of veiligheidsbrillen . . . 50
Opmerkingen omtrent onbeveiligde gehaktmachines en snijboonenmolens . . 50
Aantal opmerkingen, dat aanleiding gaf tot het instellen van een nader onderzoek 50
Voorlichting van den Centralen Raad van beroep en van Beroepsraden, omtrent bij die colleges aanhangige gedingen 51
Werkzaamheden in verband met de Caissonwet. 51
Werkzaamheden in verband met de Phosphorluciferswet . . . 51

Bladz.

Verbandcursussen 51

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie ten opzichte der verbandcursussen 51

Mislukte oprichting van verscheidene cursussen in het 10de district (Dordrecht) door gebrek aan medewerking der fabrikanten, en succesvolle tusschenkomst van het districtshoofd 51

HOOFDSTUK IV.

NALEVING DER ARBEIDSWET.

Artikel 2 52

De arbeid der telefoonwerkers en storingzoekers aan de Wähler-apparaten in de centrales der Gemeente-telefoon te Amsterdam, is arbeid in fabrieken en werkplaatsen 52

Volgens een vonnis van den Kantonrechter te Nijmegen, is de stop- en linnenkamer van een hôtel een werkplaats in den zin der Arbeidswet 52

Artikel 4 53

Afname arbeid van 12-jarige kinderen in fabrieken en werkplaatsen 53

Deze afname geeft geen reden tot gerustheid 53

Afgifte arbeidskaarten voor 12-jarigen 53, 54, 55

Afgifte van verklaringen als bedoeld in art. 22, 4de lid, door burgemeesters en schoolhoofden . . . . 53 e.v.

Resultaat van een speciaal hiernaar ingesteld onderzoek in het 7de district (Arnhem) 53

Ontwerp-formulier voor de verklaring, opgesteld door het districtshoofd te Arnhem 54

Werkzaamheid van 12-jarigen bij de bewerking van ansjovis te Huizen, zonder dat de vereischte verklaring kon worden vertoond 55

Misleiding schoolhoofd door hoofd confectieatelier, bij afgifte verklaring ex art. 22, 4de lid 58

Arbeid van kinderen beneden 12 jaar in teenschillerijen . 56

Kinderarbeid bij de vervaardiging van z.g.n. kunstmatten te Genemuiden 56

Mededeelingen omtrent schoolverzuim en kinderexploitatie in Westelijk Noord-Brabant 56

Onvoldoende medewerking van plaatselijke autoriteiten in Noord-Brabant, bij het bestrijden van kinderarbeid 57

Meespelen van een 9-jarig kind bij een tooneeluitvoering in een openluchttheater 57

Verrichten van loopwerk door een „schoolgaanden" jongen, per advertentie door een kleermaker gevraagd. 58

Staaltje van den ongunstigen invloed van loopwerk op een 12-jarigen jongen 58

Bladz.

Bezorgen van medicijnen door een nog leerplichtigen jongen, voor een medicus 58
Poging tot misleiding der Arbeidsinspectie door het hoofd van een naaiatelier, waar een 12-jarig meisje werkte 59
Kinderarbeid in een magazijn van kleermakersfourrnituren . . . 59
Idem bij een brandstoffenhandelaar (hulp bij het zagen van brandhout) 59
Idem in een tweetal veenderijen 59

Artikel 5 59
Overtreding van het verbod voor jeugdige personen, om op den publieken weg of in voor het publiek toegankelijke gebouwen, tusschen 9 uur 's avonds en 5 uur 's morgens voorwerpen te verkoopen of te koop aan te bieden 60
Uitzoeken, sorteeren of merken van vuil, droog waschgoed door personen beneden 16 jaar 60
Sorteeren van lompen door personen beneden 16 jaar 60
Verplaatsen van beladen kruiwagens en arbeid in den mengbak in veenderijen door personen beneden 15 jaar 61
Arbeid in dakgoot door personen beneden 14 jaar 61
Loopwerk van kinderen beneden 14 jaar tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m. 61
Arbeid van jeugdige personen op steigers 61
Arbeid van jeugdige personen aan in beweging zijnd drijfwerk . 61
Arbeid van meisjes met loshangend haar aan in beweging zijnde machines 61
Aandrang van werkgeverszijde, om het dragen van mutsen wettelijk verplichtend te stellen 62
Verrichten van werkzaamheden door jeugdige personen aan in beweging zijnde werktuigen, voorzoover die werkzaamheden door het districtshoofd als gevaarlijk zijn aangewezen 62
Naleving van het verbod van arbeid bij onbeveiligde werktuigen, en verderen gevaarlijken arbeid van jeugdige personen en vrouwen. 63
Ernstig ongeval door werken van een 16-jarigen jongen bij een cirkelzaagbank in het ketelhuis eener textielfabriek 63
Verwondingen bij het poetsen van boormachines 63
Werken van jeugdige personen aan onbeveiligde degelpersen 63
Doelmatige luchtverversching in werklokalen 63
Beschieten van pannen daken 64
Arbeidsverbod voor beschermde personen bij een voortdurende temperatuur van 25° tot 32° C. 64
Afloop der ingestelde vervolging tegen het bedrijfshoofd van een inrichting tot zuivering van kapok en veeren. (zie blz. 62 Centraal-Verslag 1917) . . 64
Verbod van arbeid van jeugdige personen of vrouwen elders dan in een aan alle zijden behoorlijk tegen weersinvloeden afgesloten lokaal 64
Mededeelingen betreffende privaten 65

Bladz.

Onzindelijke werklokalen 65
Onvoldoende dagverlichting in werklokalen. 65
Ongunstige toestand in een fabriekje van koffiesurrogaat te Amsterdam . . . 66
Verbetering in de werkplaatsen der botvisschers te Enkhuizen 66
Onvoldoende vrije luchtruimte in werklokalen 66
Poging tot misleiding van de Arbeidsinspectie door de hoofden van een costuum-atelier 67
Bewaarplaatsen van benzine of andere vluchtige vloeistoffen . . 67
Arbeid van beschermde personen in voor de gezondheid schadelijke bedrijven 68
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende lompensorteerderijen. 68
Idem betreffende werklokalen, waar in den regel met lood, loodlegeeringen of loodverbindingen wordt gewerkt (drukkerijen) . 68
Idem betreffende sigarenfabrieken e.d. 68
Ontbreken van de vereischte geneeskundige verklaring voor jongens, werkzaam in hekelarijen van touwslagerijen 69
Geneeskundige keuring van beschermd personeel, werkzaam in de textielindustrie. (Zie Hoofdstuk XI) 69
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende steen- en pannenbakkerijen 69

Artikel 6 69
Naleving der bepalingen betreffende arbeidstijd en arbeidsduur. . 71
Groote vermindering van het aantal geconstateerde overtredingen 71
Te lang werken door beschermd personeel in een aantal textielfabrieken in Noord-Brabant 71
Overtreding in een jamfabriek en groentendrogerij en in een tweetal steenfabrieken 71
Te vroeg beginnen door een groot aantal vrouwelijke personen in een fabriek van kousen, sokken en handschoenen 72
Ernstige overtreding door een banketbakker 72
Herhaaldelijk zonder vergunning overwerken van meisjes in een zakkenplakkerij 72
Beleediging en weigering van toegang aan de inspectieambtenaren door het hoofd van een breierij 72
Arbeid in een strijkerij, in strijd met de aan een overwerkvergunning verbonden voorwaarde 72
Nachtarbeid van jeugdige personen 72
Geregelden nachtarbeid van twee jongens in een mineraalwaterfabriek . . . 72
Nachtarbeid van 6 meisjes in een zeeppoedersurrogaat-verpakkerij 73
Idem van een jeudig persoon in een bakkerij 73
Idem van het geheele personeel in een fabriekje van textielwaren 73
Idem van een jeugdig persoon in een groentendrogerij 73
Idem van een aantal jeugdige personen in een tweetal roltabakfabrieken . . 73
Werken van twee jeugdige personen in de nachtploeg van een drukkerij te Tilburg 73
Nachtarbeid van meisjes in een kleermakerij 74
Idem van jeugdige personen in een groentendrogerij 74
Naleving van de bepaling, verbiedende den arbeid van gehuwde vrouwen op Zaterdagnamiddag 74

Bladz.

Naleving der bepalingen betreffende arbeid van vrouwen in winkels, die tevens fabriek of werkplaats zijn 74
Vergunningen tot overwerk 74
Buitengewone daling van het aantal vergunningen 74
Overzicht van het aantal verleende overwerkvergunningen in de verschillende districten 75
Overzichten van de motieven tot het verleenen van overwerkvergunningen in het 5de en 6de district 75, 76
Tabel, aangevende het verzuim, dat in het 4de district viel te boeken tegenover het overwerk 76
Aantal afwijzende beschikkingen op aanvragen en overwerkvergunning . . . 76
In een fabriek te Amsterdam leidde de weigering van een overwerkvergunning tot tijdelijke verlenging van den wekelijkschen werkduur 76
Instellen van z.g. gaslooze uren in verschillende gemeenten, als reden tot het verleenen van overwerkvergunning 77
Overwerkvergunningen voor langer dan 6 dagen. . . . . 77—79
Verleende machtigingen tot overwerk zonder voorafgaande vergunning 79

Artikel 7 79
Mededeelingen omtrent overtreding der rusttijdbepalingen . . . 79
Herhaalde overtreding in een leerlooierij 80
Overtreding in een ijzergieterij 80
Idem door het hoofd van een atelier 81
Toelaten door een bedrijfshoofd, dat de in zijn atelier werkzame meisjes na een half uur rust handwerk gingen verrichten aan lingeries, totdat de machines weer werden aangezet. 80
Herhaaldelijk in den schafttijd doorwerken van meisjes in een dameskleermakerij 80
Vrijspraak van een teenschiller, doordat getuigen op hun tegenover den verbalisant afgelegde verklaringen terugkwamen 81
Overtreding in een chocoladefabriek 81
Niet-vervolgen van een geconstateerde overtreding in een drukkerij, omdat volgens het O. M. niet vaststond, dat niet in den laten namiddag nog een voldoende rusttijd zou zijn gegeven 81
Overtreding in een koolaschziiterij 81
Vergunningen tot verkorting van den rusttijd, verleend door den Minister (art. 7, sub 7) 81
Vergunningen, verleend teneinde des namiddags vroeger te kunnen eindigen . . 81
Idem teneinde den vrijen Zatermiddag te bevorderen 81
Vergunning, verleend voor een pannenfabriek, teneinde een met het oog op de belangen van het personeel wenschelijke verlating van het aanvangsuur mogelijk te maken 81
Vergunning, verleend voor een bandfabriek, met het oog op den beperkten treinenloop 82
Als voren voor een wasch- en strijkinrichting 82
Vergunning, verleend voor twee glasfabrieken, teneinde het werken met twee ploegen mogelijk te maken 82
Vergunning, verleend voor een tricotagefabriek 82
Mededeeling omtrent een ingetrokken en een afgewezen verzoek . . . 82 83
Volledig overzicht der door den Minister verleende en in 1918 geldende rusttijdvergunningen . . . . 84—93

Bladz.

Vernieuwde Ministerieele machtiging aan de districtshoofden, om, in het belang der kolenbesparing, vergunning tot afwijking van de rusttijdbepalingen te verleenen 94
Het aantal aanvragen voor deze vergunningen was gering 94

Artikel 8 94
Mededeelingen omtrent Zondagsarbeid van beschermde personen in fabrieken en werkplaatsen 94
Aantal door de Arbeidsinspectie opgemaakte processen-verbaal 94
Zondagsarbeid van beschermd personeel in een roltabakfabriek 94
Idem Idem in een steenfabriek 95
Idem Idem in een bakkerij 95
Idem Idem in haringrookerijen 95
Idem Idem bij een bloemkweeker 95

Artikel 9 95
Arbeid van gehuwde vrouwen binnen 4 weken na hare bevalling 95

Artikel 10 95
Aantreffen van een jongen in een bakkerij op een voor arbeid verboden uur en vrijspraak deswege 95

Artikel 11 95
Mededeelingen omtrent het volgen van herhalings- of vakonderwijs in het 2de district (Breda) 96
Staatje betreffende herhalings- of teekenonderwijs van het personeel in ijzergieterijen te Bergen-op-Zoom 96

Artikel 12 96
Naleving van dit artikel 97
Overzicht van het aantal processen-verbaal, opgemaakt wegens niet in orde zijn der arbeidskaarten 98
Ontbreken van arbeidskaarten voor het beschermd personeel in een koolaschzifterij 98
Afgifte van arbeidskaarten voor een 11-jarigen en voor een nog leerplichtigen jongen 98
Niet-aanteekenen datum der bevalling van gehuwde vrouwen op de arbeidskaart 98

Artikel 13 98
Naleving van dit artikel 100
Ontbreken of foutieve invulling der arbeidslijst 100
Opzettelijk nalaten van de inzending van een afschrift der arbeidslijst . . . 100
Arbeid in wasscherijen en naaiinrichtingen in afwijking van de regeling vermeld op de arbeidslijst 100
Verleende vrijstellingen krachtens het 10de lid van dit artikel . . 101
Gunstig resultaat van het gebruik der arbeidsregisters van het nieuwe model 101
Overzicht van het aantal processen-verbaal, opgemaakt wegens tekortkomingen inzake arbeidslijsten en -registers 101

Artikel 27, 2de lid 101

Bladz.

Nadeel van deze bepaling, ondervonden ten opzichte van de thuiswerkende sigarenmakers te Kampen 102

HOOFDSTUK V.

NALEVING DER VEILIGHEIDSWET.

Algemeene opmerkingen 103

Belemmering in de doorvoering van de bepalingen van het Veiligheidsbesluit 1916 door gebrek aan materialen en bedrijfslapte . 103

Overzicht van de gestelde eischen en gedane aanwijzingen over de jaren 1013 t/m. 1918 103

Moeilijkheden, die de z.g. „oorlogsbedrijven" opleverden voor de naleving der wettelijke voorschriften 103

Artikel 1, 3⁰. 103

Oprichting van een bioscoop te Zwolle, zonder voorkennis van de Arbeidsinspectie, daar het gemeentebestuur meende, dat deze inrichting niet onder de Veiligheidswet viel 103

Artikel 1, 4⁰. 104

Opsporing van de bemalingsinrichtingen 104

Artikel 2—5 104

Bespreking der bouwplannen voor op te richten fabrieken met het districtshoofd der Arbeidsinspectie 104

Artikel 6 en 7 104

Vrije luchtruimte 104

Te kleine werklokalen worden slechts weinig meer aangetroffen . 104

Waar een tekort aan vrije luchtruimte voorkomt, betreft dit meestal de kleinere bedrijven 104

Te weinig luchtruimte in een nieuwe bakkerij en een nieuwe rijwielbandenfabriek 104

Woningnood en brandstofgebrek als oorzaak van het gebruik van te kleine werkruimten 105

Opeenhooping van werktuigen in enkele diamantslijperijen . . . 105

Arbeid van het personeel van vier haringrookerijen te Monnickendam in de (te kleine) schaftruimten. 105

Geconstateerde tekortkomingen in een fabriekje van vuurmakers, een werkplaats tot bereiding van poetspoeder, een blikwarenfabriek en een fabriek van zeepsurrogaten 105

Verlichting 106

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de verlichting van werklokalen. 106

Wenschelijkheid, dat de werkgevers zich bij het oprichten van nieuwe inrichtingen tijdig op de hoogte stellen van de wettelijke eischen . . . 106

Moeilijkheden ten aanzien der verlichting, bij de uitbreiding eener verfmalerij 106

Bladz.

Onvoldoende verlichting van nieuwe werklokalen, ofschoon uit de Hinderwetstukken een voldoende verlichting zou volgen 106
Slechte verlichting bij de groote rotatiepersen in een drukkerij 106
Onvoldoende verlichting, door het plaatsen van groote machines voor de ramen of het maken van een uitbouw of afdak tegen den buitengevel . . 106, 107
De wettelijke eisch omtrent het lichtoppervlak is niet geheel door te voeren voor de brandschuren en de werklokalen, die gevormd worden op de bovenzijde van ringovens 107
Aanbrengen van noodverlichtingsinstallaties 107

Het voorkomen van brand 107

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie met betrekking tot de naleving der wettelijke bepalingen ter voorkoming van brand 107
Zeer brandgevaarlijke toestand in een werkplaats van vuurmakers 108
Ernstige branden in drogerijen van groenten en veevoeder . . . 108
Oorzaken der branden 108
Mededeelingen omtrent den brand in de veevoederfabriek F. E. D. V. A. K. te Diemen 108
Maatregelen ter voorkoming van brand 108, 109
Bemoeiingen ten aanzien van benzinebewaarplaatsen 109
Niet voor het beoogde doel gebruiken van de benzinetransportinrichting in een chemische wasscherij 109
Noodzakelijkheid, om bij plannen tot den aanleg van electrische installaties, een schakelschema aan den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie toe te zenden 109

Het voorkomen van ongevallen bij brand 109

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de brandontvluchting. . 109
Bezwaren ten aanzien van de doorvoering der vereischte voorzieningen . . 109
Tot stand gekomen verbeteringen 110
Voorbeeld van een ongewenschte en lichtvaardige handelwijze ten opzichte van den nooduitgang in een Rijkswerkplaats 110
Mededeelingen omtrent eenige gevallen waarin, wegens achterwege blijven van geëischte verbetering, proces-verbaal moest worden opgemaakt. . . . 110
Gestelde nadere eischen inzake de brandontvluchting in een tweetal cartonnagefabrieken 111
Naar buiten draaibaar maken van deuren 111
Versperring van nooduitgangen en trappen 111, 112
Organiseeren van een brandweer onder de werklieden eener gloeilampenfabriek 112

Kleedkamers, kleederbergplaatsen en schaftlokalen 112

Gebrek aan ruimte leidt dikwijls tot moeilijkheden ten aanzien van de inrichting van kleederbergplaatsen en schaftlokalen 112
Gebruiken eener garderobe in een dameskleermakerij als bergplaats. 112
Gebruiken van het schaftlokaal eener groentendrogerij en van dat eener wasscherij, respectievelijk als bergplaats voor groenten en voor het drogen van waschgoed. 112
Overtreding in een drukkerij, een diamantslijperij en een veenderij. 113
Verplaatsbaar schaftlokaal geëischt in een veenderij. 113

Bladz.

Het nut van goede kleederbergplaatsen en schaftlokalen wordt meer en meer ingezien 113
Inrichting van goede ruimten voor schaftlokaal en kleederberging in een stoommeel- en broodfabriek 113
Inrichting van een uitstekend schaftlokaal in een groote constructiewerkplaats 113

Privaten . . . .
Mededeelingen omtrent den toestand der privaten 114
Vervuiling der privaten door de arbeiders en gebrek aan zorg er voor van patroonszijde 114
Des nachts afgesloten zijn der privaten in een groentendrogerij. 114
Opgemaakte processen-verbaal. 114
Onvoldoend aantal privaten in een fabriek van damesgoederen en in een groenteninmakerij 114
Ontbreken privaat in een brikettenfabriekje en een garenspoelerij 114

Zindelijkheid 115
Mededeelingen omtrent de zindelijkheid van werklokalen 115
Over het algemeen wordt aan het reinhouden van werklokalen en aanhoorigheden slechts matige zorg besteed 115
Opgemaakte processen-verbaal en gevolgde veroordeelingen 115
Verbetering van den toestand in de groenteninmakerijen in het 6de district (Haarlem) 115

Wasch- en badgelegenheden. 115
Mededeelingen omtrent wasch- en badgelegenheden in fabrieken en werkplaatsen. 115
Verbetering moest voornamelijk in drukkerijen en zetterijen gevorderd worden 115
Ontbreken zeep, handdoeken en borstels. 115
Onbruikbare waschgelegenheid in een machinefabriek 115
Afgesloten watertoevoer van de waschgelegenheid in een diamantslijperij . . 115
Overtreding ten aanzien van de waschgelegenheid door een drukker . . . 116

Bevorderen van een dragelijke temperatuur en van luchtverversching 116
Verhooging van te lage temperatuur 116
Onvoldoend verwarmde werklokalen in verband met den kolennood . . . 116
Ontslag van een meisje, dat bij de Arbeidsinspectie geklaagd had over koude in een onverwarmd atelier 116
Klacht van het vrouwelijk personeel eener metaalwarenfabriek over het ontbreken van verwarming 116
Mededeeling van den uitslag van een uitvoerig onderzoek, ingesteld in de gloeilampenfabriek te Eindhoven, in verband met de vraag, in hoeverre besparing aan brandstoffen te verkrijgen is door de werklokalen onverwarmd te laten . . . . 116—118
Beschieten van daken 118
Verlaging van te hooge temperatuur 118
Geëischte maatregelen in een stereotypie-inrichting, een chemische fabriek en de stookplaats van een kleinen stoomketel 118
Doelmatige inrichting tot verlaging der temperatuur in een gloeilampenfabriek . 118

Bladz.

Genomen maatregelen tot verbetering der te hooge temperatuur in een drijfriemenfabriek 118
Als voren in groentendrogerijen 119
Bestrijding hooge temperaturen in suikerfabrieken 119
Overzicht van de temperaturen bij de verschillende stations in suikerfabrieken en de aantallen der aldaar werkzame personen 119
Luchtververschiug. 119

Schadelijke of hinderlijke dampen of gassen en stof 120
Gebrek aan materialen belemmerde zeer den aanleg van afzuigingsinstallaties. 120
De toenemende beperking van het krachtverbruik als belemmering in den strijd tegen damp en stof 120
Mededeelingen omtrent de genomen maatregelen ten opzichte van damp- en stofbestrijding 120
Verkregen verbetering in dampafvoer in een ertsmalerij, door sleufkap. . . 120
Zeer doelmatige sleufkap tot afvoer van den damp in een zeer goed ingerichte wasscherij (met foto's) 120
Aanbrengen van bovenventilatie in bakkerijen 120
Goed voldoende dampafvoer boven de gloeiovens in een machinefabriek . . 120
Plaatsen van de koepelovens in een machinefabriek buiten de werkplaats 120
Geëischte maatregelen tegen stankverspreiding der gasmotoren in een zuurkoolfabriek en een drukkerij 121
Electrische verwarming van de soldeerdoppen in de diamantindustrie . . . 121
Electrisch verwarmde strijkijzers in wasscherijen 121
Aanleg eener nieuwe installatie voor dampafvoer en toevoer van versche lucht in de gloeilampenfabriek te Eindhoven 121
Dampafzuiging bij het emailliteeren van draagvlakken voor vliegtuigen (met foto) en geëischte arbeidsduurverkorting bij dit werk 122, 123
Geëischte maatregelen bij het kleuren van lampen. waarbij amylacetaatdampen ontstonden 123
Dampafzuiging in een rubberfabriek 123
Verkregen verbetering in den dampafvoer in een vetsmelterij en een drietal andere inrichtingen 124
Stofafzuiging bij den meniemengbak in een glasfabriek en in eenige andere fabrieken 124
Inrichting tot het opvangen van metaaldeeltjes, schroefjes e.d., die verloren gaan bij het afzuigen van stof bij amarilschijven 124
Mededeelingen omtrent eenige overtredingen 124
Bestrijding van het stofbezwaar in lompenmalerijen in het 2de district (Breda) 124
Geëischte maatregelen tot keering van het stofbezwaar in de werkplaatsen van een electrotechnische firma, waar groote partijen oud koperdraad werden bewerkt 125
Ondervanging van het stofbezwaar bij het zeven van gedroogde groenten in een groentendrogerij (met teekening). 125

Voorkomen van ongevallen 125
Overzicht van het aantal voorschriften en aanwijzingen over de jaren 1913 t/m 1918 126
Het grootste deel der gestelde eischen betrof het aanbrengen van beveiligingen 126

Bladz.

Uit de cijfers blijkt de noodzakelijkheid van een voortdurend toezicht . . . 127
Een zekere normalisatie van de uitvoering van verschillende beveiligingen is gewenscht 127
Gevaarlijke gebreken aan zuiggasmotor en driewegkraan in een houtzagerij 127
Gevaarlijk gebrek aan een molen in een effilocheerinrichting . . 127
Onbeschutte vliegwielen en drijfwerken 127
Onbeveiligde drijfriemen en vliegwiel in een nieuw-opgerichte dorpscentrale 128
Geëischte beveiliging der onder de tafels doorloopende assen in diamantsnijderijen 128
Onbeveiligde tandraderen 128
Ontbreken of niet in orde zijn van veiligheidszwengels 128
Aanzetten motoren door saamgeperste lucht e.d. 129
Stilzetten van drijfwerk vanuit de verschillende werklokalen. . . 129
Beschrijving van twee inrichtingen tot het stopzetten van een stoommachine in een suikerfabriek (met teekeningen) 129, 130
Smeren van drijfwerk en opleggen van riemen bij in gang zijn van het drijfwerk 131
Practische riemoverzetter bij een draaibank in een machinefabriek. (met foto) 131
Beveiliging voor een remschoen van een boekdrukpers. (met teekening) 131
Beveiliging van snijmolens 132
Vrees voor productiebeperking bij het aanbrengen van beveiliging behoeft niet altijd te bestaan 132
Beveiliging van houtbewerkingsmachines 132
Meest veilige brandhoutzaag 132
Onbeveiligde centrifuges 133
Ernstig ongeval bij het uitvegen van een onbeschutte centrifuge in een chemische fabriek 133
Beveiliging van meng- en kneedmachines 133
Aanbrengen van een trede voor de kneedmachines in een koekfabriek . . 133
Ongeval aan een onbeveiligden wolf in een wolscheurderij . . . 133
Beveiliging van een Prägepers (met teekeningen) 133
Idem van een handpersje (met foto) 135
Idem van een excenterpers 135
Eénarmige schorten voor de meisjes aan deze pers werkende (met foto). . 136
Ontbreken vingerbeveiliging aan een degelpers 136
Buiten werking stellen der beveiliging eener hakkenpers 136
Beveiliging van slijpsteenen 136
Doodelijk ongeval door het springen van een slijpsteen zonder beschuttingskap in een machinefabriek 136
Bezwaar van de bekende beschutting van gegolfd ijzer 136
Beveiligingskap voor sneldraaiende slijpsteenen, systeem VAN DER HOORN (met foto) 136
Het dragen van brillen bij het slijpen laat nog steeds te wenschen over . . 136
Beschutting van poets- en polijstmachines. (met teekening) . . . 137
Eischen van spoelvangers in de Brabantsche wollenstoffenweverijen. 137

Bladz.

Afschutten van bordessen, stellingen en vloeropeningen 137
Aanbrengen van leuning of touw langs een trap 138
Ontbreken remtoestel aan de lier in een 2-tal leerlooierijen . . . 138
Beveiliging van liften 138
Deze levert groote moeilijkheden op 138
Buiten werking stellen liftbeveiliging op een bouwwerk 138
Beveiliging voor een eenvoudige goederenlift (met teekening) 138
Automatische grendeling van den stuurkabel van een goederenlift in een biscuitfabriek (met teekening) 138
Doelmatige grendeling voor draaischijven in de apparatenfabriek H. E. E. M. A. F. (met teekening) 141
Voorzorgen bij het schoonmaken van stoomketels 142
Dragen van beenbeschermers in ijzergieterijen 142
Resultaat van een door het districtshoofd te Breda ingesteld onderzoek naar de oorzaken van den tegenzin der arbeiders tegen het gebruik dezer beenkappen 142
Bestrijding van het gevaar van acetyleenapparaten 142
Ernstig ongeval door ontploffing van een acetyleentoestel 142

Electrische installaties 143
Overzicht van de gestelde eischen voor electrische installaties, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 143
Als voren, gerangschikt naar den aard der gebreken 144

Het verschaffen van hulp bij ongevallen 145
Aanwezigheid verbandmiddelen, handleidingen betreffende eerste hulp en verbandmeester 145
Gestelde eischen in verschillende fabrieken 145

Het voorkomen van vergiftiging, besmetting of beroepsziekten . 145
Gebruik van overkleeren in drukkerijen 145
Waschgelegenheden in de diamantslijperijen te Amsterdam . . . 145
Gebruik van gevaarlijke loodverbindingen op panfabrieken en andere grof-keramische bedrijven 146
Eischen lederen handschoenen in een fabriekje van z.g.n. noodbriketten 146
Verstrekken schoone overkleeren en hoofdbedekking in lompensorteerderijen en kunstwolfabrieken 146

Het verstrekken van goed drinkbaar water 146

Art. 14. Verplichte aangifte van nieuwe bedrijven 146
Deze verplichting wordt slechts zelden nagekomen 146
Onbekendheid der Arbeidsinspectie met het bestaan van bouwwerken 146

Art. 16. Beroep 146
Bespreking der ingestelde beroepen 146

Art. 26. Vrijstellingen van voorschriften van het Veiligheidsbesluit 148
Mededeelingen omtrent de verzochte vrijstellingen 148

Bladz.

Tabel, gevende een overzicht der verleende vrijstellingen, ingedeeld naar den aard der fabriek 149
Als voren, ingedeeld naar de districten der Arbeidsinspectie . . 150

HOOFDSTUK VI.

STEENHOUWERSWET.

Ongunstige toestand in het steenhouwersbedrijf 151
Verleende Hinderwetvergunningen voor steenhouwerijen 151
Overzicht van den toestand in het steenhouwersbedrijf te Amsterdam 152

Artikel 3. Verplichte keuringen 153
Overzichten der plaats gehad hebbende verplichte medische keuringen 153

Artikel 5. Vrijwillige keuringen 154
Mededeelingen omtrent de verrichte vrijwillige kostelooze keuringen 154

Artikel 6, 7, 8 en 17. De werkplaatsen 154
Mededeelingen omtrent eenige gevallen van onvoldoende inrichting der werkplaats 154, 155
Naleving van het bepaalde omtrent kleederbergplaatsen, privaten, schaftlokalen, waschgelegenheden en zindelijkheid. 155
Ook waar goede waschgelegenheid bestaat laat het gebruik daarvan te wenschen over 155
Bespreking van eenige ingekomen klachten 155
Klachten over onvoldoende verwarming der schaftlokalen 155
Klacht van een steenhouwersfirma over het voor zich zelf gaan werken van haar meesterknecht, zonder dat deze de wettelijke eischen in acht nam . 155
Klacht over een niet behoorlijk schaftlokaal 156
Klacht over overtreding der Steenhouwerswet in bijna alle steenhouwerijen te Maastricht 156
Klacht van de afd. Noord-Holland der Steenhouwerspatroonsvereeniging in Nederland over huisindustrie in het steenhouwersvak door 3 steenhouwers-gezellen 156
Verleende en geweigerde vrijstellingen 156

Artikel 9 tot en met 13. Werktijden en arbeidslijst. 157
Mededeelingen omtrent eenige overtredingen van het bepaalde omtrent werktijd en arbeidslijst 157
Verleende vrijstellingen van de werktijdbepalingen 158

HOOFDSTUK VII.

ONGEVALLEN.

Overzicht van het aantal van de Rijksverzekeringsbank ontvangen kennisgevingen van ongevallen, voor zoover betrekking hebbende op bedrijven vallende in een der 17 nijverheidsgroepen, met vermelding van het aantal doodelijke ongevallen, het aantal

Bladz.

ongevallen dat nader is onderzocht en het aantal ingekomen kennisgevingen ex. art. 11 der Veiligheidswet 159
Slechts een gering percentage der ongevallen had door betere voorzorgsmaatregelen voorkomen kunnen worden 160
Onderzoek naar beveiliging van snijboonenmolens in groentendrogerijen en -zouterijen en van assen in diamantslijperijen 160
Systematisch onderzoek van alle ongevallen bij cirkelzagen, degelpersen, deegkneedmachines en in ijzergieterijen 160
Overzicht der ongevallen in enkele bedrijven in het 2de district (Breda), verdeeld naar de dagen der week waarop zij plaats hadden 161
Conclusies uit dit overzicht 160
Ongevallen door roekeloosheid, onachtzaamheid enz. veroorzaakt . 162
Doodelijk ongeval bij het schoonmaken van een zaadsilo in een olieslagerij, door losmaken van den veiligheidsgordel 162
Ongeval door leunen tegen den gasmotor in een ijsfabriek 162
Ongeval door klimmen in een kolom van het fabrieksgebouw 162

Ongevallen aan drijfwerk 162
De vele ongevallen met assen, riemschijven enz. moeten meerendeels geweten worden aan verwijderen der beschutting of onvoorzichtigheid 162
Gevaar van kleine gladde assen 162
Ongevallen door asjes onder naaimachines 162
Idem aan onder de tafels loopende assen in diamantslijperijen 162
Gevaar van uitstekende deelen op ronddraaiende assen 163
Noodzakelijkheid om in bijzondere omstandigheden het drijfwerk stop te zetten 163
Ongevallen bij het opleggen van riemen 163
,, bij het herstellen van riemen 164
,, door onbeschutte drijfriemen 164
,, door ontbreken van riemverzetters . . . 164
,, bij het smeren van drijfwerk 164
,, bij arbeid aan of in de nabijheid van draaiende deelen 165
,, door het los op de as hangen van een drijfriem 165
,, door het niet hooren van het sein 166
,, met kamraderen 166

Ongevallen aan krachtwerktuigen 166
Ongeval aan een gasmotor in een vernikkelinrichting . . . 166
,, ,, ,, explosienmotor in een groentenzouterij . 166
Ongevallen bij het aanzetten van krachtwerktuigen 166
Ook bij gebruik van veiligheidsslingers kwamen enkele ongelukken voor . . 166
Ongeval bij het tornen van een stoommachine 167

Bladz.

Ongevallen aan arbeidswerktuigen 167
Ongevallen door onverwachts in beweging komen van arbeidswerktuigen 167
Ongevallen door degelpersen. 167
Veroordeeling hoofden eener drukkerij, wegens buiten werking gesteld zijn beveiliging 169
Ongevallen door snelpersen 169
Papierinvoer tusschen de drukcylinders van rotatiepersen door middel van banden, beschreven in Centraal Verslag 1917, voldoet in de practijk goed 169
Ongevallen door kollergangen 170
„ „ cirkelzagen. 170
„ „ schaafbanken 176
„ „ fraisbanken. 176
„ „ raamzagen 176
„ „ lintzagen 176
„ „ houtsnijmachines 177
„ „ houtkloofmachines 177
Doelmatige beschutting voor deze uiterst gevaarlijke machines (met foto) . . 177
Ongevallen door mangels 178
„ „ wring- en stijfselmachines 178
„ „ karwals. 178
„ „ leerschaafmachine 178
„ „ leerstansmachines 179
„ „ hakkenfrais 179
„ „ hakspijkermachine 179
„ „ metaalboormachine 179
„ „ metaalschaafbanken 179
„ „ metaalstansmachines 179
„ „ knipmachines. 180
„ „ draaibanken 180
„ „ metaalzagen 180
„ „ stoomhamers of persen 180
„ „ beulwerktuigen. 180
„ „ felsmachine. 180
„ „ schroefdraadsnijmachine 180
„ „ trapscharen. 180
„ „ slijp- en polijstschijven 180
„ „ perforeermachines 181
„ „ ritsmachines 181
„ „ nietmachines 181
„ „ effilocheermachines 181
Uit elkaar slaan van den tamboer van een effilocheermachine (met foto's) . . 181
Ongevallen door spinmachines 181
„ „ weefmachines. 181

Bladz.

Ongevallen door waschmachines 182
" " walsen 182
Gevaar van rubberwalsen 182
Ongevallen met papierwalsen 182
" bij de uitvoerwalsen van een hekelmachine 183
Ernstig ongeval met de walsen van een koekenbreker 183
Ongeval met de walsen eener pletmachine 183
Ongevallen door de walsen van amandelmolentjes 183
Ongevallen door hakselmachines 183
" " snijmachines 183
" " suikerklontjespers 183
" " deegkneedmachines 184
" " gehaktmolens 185
" " snijboonenmolens 185
" " koolsnijmachines 186

Schoonmaken, poetsen en smeren van werktuigen 186
Mededeelingen omtrent ongevallen bij genoemde werkzaamheden aan in gang zijnde werktuigen 186
Overzichten der ongevallen tengevolge van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen in het 8te district (Deventer) 187, 188

Breken van drijfwerk en werktuigdeelen 189
Ongevallen door stukspringen van drijfriemen 189
" " te groote omtreksnelheid van een riemschijf en een molensteen 189

Ongevallen door verbranding en ontploffing 189
Ongevallen door stoomketels 189
Automatische sluiting van de aanblaasinrichting van een stoomketel, bij het openen van de vuurdeur, systeem Nering Bögel (met foto) 189
Ongevallen door stoomleidingen 190
" " heete vloeistoffen 190
Pompen van heet spoelwater in een extraheervat in een looiextractfabriek, terwijl zich een man in het vat bevond 190
Voetverbranding door loopen of vallen in met heet water gevulde grondkuipen in een looierij 190
Ongevallen door gasgeneratoren 190
" " gasovens 190
" " andere ovens (bisulfaatoven en zoutzuuroven) 190
" " het zorgeloos omgaan met benzine . 191
Ongeval " petroleum 191
" " acetyleengas 191
" " buskruitontploffing 191
" " zelfontbranding van gele phosphorus 191
Ongevallen " acetyleentoestellen 191

Bladz.

Doeltreffende maatregelen tegen deze ongevallen in een fabriek genomen . . 192
Ongeval door uiteenspringen van den reduceerafsluiter op een zuurstofflesch 192
Ongeval bij het autogeen lasschen. 192
Explosie van het aanzetreservoir van een dieselmotor in de electrische centrale van een scheepswerf. 192
Beveiliging, bestaande in gegoten ijzeren kiezelsteenkast in aanzetluchtleiding van dieselcentrale (met teekening) 194

Ongevallen door andere oorzaken 195
Ongevallen door vallen. 195
„ „ vergiftiging, bedwelming of verstikking 195
Beroepsziekte bij jongen, die behulpzaam was geweest bij het smelten van „Lithium" op een scheepswerf 195
Ernstig ongeval, door bedwelming van twee arbeiders, werkzaam bij den scrubber in een ammoniakfabriek 195
Doodelijk ongeval bij het aftappen van gebruikt nitreerzuur en trinitrotoluol in een chemische fabriek 196
Bedwelming van een arbeider in een chemische fabriek, door ontsnappende zwaveligzuurdampen 196
Ongevallen door steigers en stellingen 196
„ „ ladders 196
„ „ liften 197
„ „ lieren. 197
„ „ transporteurs 198
„ „ breuk van ondeugdelijk materiaal . 198
„ „ vallende voorwerpen . , ... 198
„ „ sterk zuur. 198
„ „ loog. 199
„ „ kipkarren. 199
Ongeval bij graafarbeid. 199

Overzicht van alle ongevallen in bepaalde bedrijven 199
Tabel der voorgekomen ongevallen in de textielfabrieken in het 4de district (Utrecht) 8ste district (Deventer) en te Tilburg 200—207
Staatje der ongevallen, voorgekomen in de schoenfabrieken in het 2de district (Breda) 207
Mededeelingen en statistieken betreffende de ongevallen, voorgekomen in gieterijen. . . . . 207—210

Ongevallen door electriciteit 210
Mededeeling van het aantal ongevallen, den aard van het letsel en de oorzaken der ongevallen 210, 213
De doodelijke ongevallen hadden voornamelijk plaats bij lage spanningen van 127—220 V. 210

Bladz.

Betrekkelijk groot aantal ongevallen door werken aan hoog gelegen onder spanning staande leidingen 211
Ongevallen aan onvoorzichtigheid en roekeloosheid te wijten . 213
Beschrijving van enkele ongevallen met doodelijken afloop . . . 213
Overzicht der ongevallen met doodelijken afloop . . . . 217 - 224

HOOFDSTUK VIII.

BELANGRIJKE RECHTERLIJKE BESLISSINGEN.

Arbeidswet.

Vonnis van de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam, waarbij werd beslist, dat het woord „loopwerk" in art. 5, sub 3, van het Arbeidsbesluit (K. B. van 6 Dec. 1911, Stbl. 352) in ruimen zin moet worden opgevat en aldaar geen onderscheid gemaakt wordt tusschen bezorgingsdiensten welke „loopende" worden volbracht en die, welke op andere wijze, zooals per rijwiel worden verricht". 225

Veiligheidswet.

Arrest van den Hoogen Raad, waarbij is beslist.
1°. dat het hoofd van een molenverhuurderij in het diamantslijpersbedrijf aansprakelijk is voor de naleving der Veiligheidswet in die inrichting;
2°. dat art. 239, 2de lid, van het Veiligheidsbesluit 1916, bepalende, dat het aantal beschikbare waschgelegenheden moet bedragen tenminste één op elke 5 arbeiders, die gelijktijdige rust- en schaftijden hebben, een algemeen geldend voorschrift bevat, welks toepasselijkheid niet afhankelijk is gesteld van de vraag of de arbeiders gedurende de rust- en schafttijden al dan niet in de fabriek verblijven en of zij al dan niet van de waschgelegenheden aldaar gebruik maken . . . . 226—229

Arrest van den Hoogen Raad, waarbij is beslist, dat het hoofd of de bestuurder eener fabriek of werkplaats aansprakelijk is voor het niet-geven van het bij art. 134 van het Veiligheidsbesluit 1916 voorgeschreven sein bij het in beweging brengen van drijfwerk. 229

Verdere mededeelingen omtrent rechterlijke uitspraken en medewerking van rechterlijke autoriteiten.

Medewerking van de Ambtenaren van het Openbaar Ministerie . 230

HOOFDSTUK IX.

DE WERKTIJDEN.

Bladz.

Verkorting van den werkduur door afname der werkzaamheden in vrijwel alle bedrijven. 231
Werktijden in de katoenindustrie in Twente 231
Een statistisch overzicht der werktijden niet te geven 231
Eenige mededeelingen omtrent het aantal der in de textielfabrieken werkzame arbeiders in Mei 1918 en hun werkduur. 231
Werktijden in de textielindustrie in het 2de district (Breda). . . 231
Statistieken en mededeelingen betreffende de samenstelling van het personeel der textielfabrieken en de werktijden aldaar. 231--240
Middagrust in textielfabrieken 238
Algeheele omkeer inzake den werktijd, in verband met de aanstaande wettelijke invoering van den achturendag 240
Overzicht van de fabrieken, waar in 1918 of in de eerste maanden van 1919 de werktijd werd teruggebracht tot 45 of 48 uur per week . . 241—250
Overzichten der werktijden van beschermd en onbeschermd personeel in alle fabrieken met 25 en meer personen, op de eerste vijf dagen der week en op Zaterdag . . . 251—254

HOOFDSTUK X.

HUISINDUSTRIE.

Sigarenmaken en tabakstrippen 255
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het tabakstrippen in huisarbeid te Utrecht, Gouda, Leiden en Rhenen . . 255
Beroep van de gezinshoofden 255
Al of niet vast werk hebben der gezinshoofden 256
Aantal kinderen in elk gezin en hun leeftijd 257
Beroep door de kinderen uitgeoefend 258
Inrichting der woningen 259
Aard van de vertrekken waarin gestript werd 259
Hoogte en inhoud van idem 260
Luchtverversching 260
Dag- en avondverlichting 261
Zindelijkheid 261
Huishuur, die door de gezinnen moest worden betaald 261
Verwerkte hoeveelheid tabak in de verschillende gezinnen 262
Loon, dat voor het strippen werd betaald 263
Weekverdienste, door het strippen verkregen. 263
Strippen in een z.g. „werkinrichting”. 264
Eenige staaltjes van wantoestanden 264
Tabakstrippen te ’s Gravenhage en Amersfoort . . . . . 255 en 264
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het thuiswerken voor de sigarenindustrie te Kampen 264

Bladz.

Fabrieken, die haar arbeiders niet konden herbergen 264
Overzicht der samenstelling van het in huis werkende personeel 265
Aantal werkplaatsen waarop de Arbeidswet wèl en aantal waarop zij niet van toepassing was 266
Aard van de werkplaatsen 266
Staten, bevattende gegevens omtrent de vrije luchtruimte der werkplaatsen 266—268
Conclusies uit vorenbedoelde staten 269
Zindelijkheid der werkplaatsen 269
Werktijd der onbeschermde personen 269
Redenen waarom thuis gearbeid werd 269
Bevordering der ongewenschte toestanden door brandstofgebrek 270

Het machinaal breien 270
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het breien in huisarbeid te Leiden . . . . 270 e.v.

Het garnalenpellen 273
Mededeelingen omtrent het garnalenpellen in huisarbeid te Helder, Urk en Volendam 273

Het groentenschoonmaken 274
Mededeelingen omtrent het afhalen van boonen in huisarbeid in Amsterdam 274
Als voren te Purmerend, Beverwijk, Hoofddorp (Haarlemmermeer), Haarlem, Medemblik, Zaandam en Edam . . . . . . 274—276

Vervaardigen van pantoffels en confectiegoed 276
Eenige mededeelingen omtrent het in huisarbeid vervaardigen van pantoffels uit afval van stoffen en touw en het naaien van vooraf geknipt confectiegoed, te Vlissingen 276

Tornen, snijden en pluizen van lompen 277
Mededeelingen omtrent een door den Medisch-Adviseur ingesteld onderzoek naar het tornen, snijden en pluizen van lompen in huisarbeid, te Oldenzaal 277

HOOFDSTUK XI.

GENEESKUNDIGE ONDERZOEKINGEN EN MEDEDEELINGEN OMTRENT BEROEPSZIEKTEN.

Inleiding 279

Onderzoek van haringspeetsters 280
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 280
Aantal gekeurde vrouwen en redenen van niet-toelating tot den speetarbeid 280
Overzicht van de verdeeling der gekeurde vrouwen over de verschillende visschersplaatsen 280
Overzicht van de leeftijden der onderzochte ongehuwde vrouwen en weduwen 280

Bladz.

Als voren der gehuwde vrouwen 281
Overzicht van de cijfers betreffende de kindersterfte 281

Onderzoek van vrouwen, werkzaam in steenfabrieken 282
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 282
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen, gerangschikt naar de gemeenten 282
Resultaat der keuringen 282
Overzicht van de leeftijden der onderzochte ongehuwde vrouwen . 282
Idem der gehuwde vrouwen 283

Onderzoek van vrouwen in de keramische industrie 283
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 283
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen en van het resultaat der keuringen, gerangschikt naar de drie fabrieken 283
Idem gerangschikt naar den aard der verrichte werkzaamheden . 284
Als voren, doch gesplitst over de drie fabrieken 284
Uitkomsten van de driemaandelijksche keuringen, gerangschikt naar den leeftijd der onderzochte vrouwen 285
Redenen voor afkeuring of in observatiestelling 286

Onderzoek van het beschermd personeel in de handvlasserijen en hennephekelarijen 286
Geneeskundigen, die de keuringen verrichtten. 286
Aantal onderzochte personen 286
Aantal afgekeurden en redenen der afkeuring. 287
Overzicht van de resultaten der keuringen van jongens, gerangschikt naar hun leeftijden en woonplaatsen 288
Overzicht van het aantal gekeurde vrouwen, gerangschikt naar de gemeenten 289
Overzicht van de gemiddelde handkracht der in Friesland onderzochte jongens 289
Idem van de gemiddelde lichaamslengte. 290
Vroegere ziekten der gekeurden en ziekten der ouders 291
Geconstateerde ziekten en gebreken bij de gekeurden 291
Mededeelingen omtrent het geneeskundig onderzoek in de hekelarijen 291

Onderzoek van jeugdige personen, werkzaam in de textielindustrie 292
Geneeskundig onderzoek van de jeugdige personen, werkzaam in de textielfabrieken te Enschede 292
Aantal onderzochte personen 292
Geen afgekeurden en redenen daarvan. 292
Leeftijden der gekeurde personen 292
Overzicht van de gekeurden, onderscheiden naar de fabrieksafdeelingen waarin zij werkzaam waren 292
Overzicht van den duur der aanwezigheid van de gekeurden in de fabriek . 293
Overzicht van de gemiddelden van lengte, handkracht en gewicht der onderzochte 13- en 14-jarige personen. 293

Bladz.
Afwijkingen, bij het onderzoek waargenomen 294
Maatregelen, naar aanleiding van het onderzoek genomen 294
Herkeuring van het vorige jaar afgekeurden 294
Keuring van jeugdige personen werkzaam in textielfabrieken te Oldenzaal 294
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 294
Aantal gekeurde personen 295
Geen afgekeurden en redenen daarvoor 295
Leeftijden der onderzochten 295
Overzicht van het aantal gekeurden, onderscheiden naar de fabrieksafdeelingen waarin zij werkzaam waren 295
Overzicht van den tijd, gedurende welken de onderzochte op de fabriek werkzaam waren 295
Afwijkingen bij het onderzoek waargenomen 296
Herkeuring van het vorige jaar afgekeurden 296
Keuring van personen, werkzaam in de jutefabrieken te Rijssen . 296
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 296
Aantal gekeurde personen 296
Leeftijden der onderzochten 297
Overzicht van het aantal gekeurden, onderscheiden naar de fabrieksafdeelingen waarin zij werkzaam waren 297
Overzicht van den tijd, gedurende welken de onderzochten op de fabriek werkzaam waren 297
Vroegere ziekten der onderzochten en ziekten der ouders 298
Afwijkingen bij de keuring waargenomen 298
Noodzakelijkheid van schoolartsen 299
Keuring van personen, werkzaam in een jutefabriek te Goirle . . 299
Geneeskundige, die het onderzoek verrichtte 299
Aantal gekeurde personen 299
Overzicht der werkzaamheden en leeftijden der gekeurde vrouwelijke personen 300
Afwijkingen bij het onderzoek der vrouwelijke personen waargenomen . 300
Algemeene opmerkingen 300
Maatregelen naar aanleiding van het onderzoek noodig geoordeeld 301
Uitslag van de keuring der jongens 301
Maatregelen, naar aanleiding van het onderzoek door de directie der fabriek getroffen 301, 302
Keuring van personeel, werkzaam in een vlasspinnerij te Tilburg. 302
Aanleiding tot het onderzoek 302
Geneeskundige, die de keuring verrichtte 302
Aantal en leeftijden der in de voorspinnerij onderzochte personen . . 302
Geconstateerde afwijkingen bij vorenbedoelde personen 302
Aantal en leeftijden der in de natspinnerij onderzochte personen . . . 303
Geconstateerde afwijkingen bij vorenbedoelde personen 303
Aantal en leeftijden der in de haspelarij onderzochte personen . . . 303
Geconstateerde afwijkingen bij vorenbedoelde personen 303
Algemeene opmerkingen 303
Onderzoek van beschermd drukkerspersoneel 304
Wijze waarop de keuring geschiedde 304
Overzicht van het aantal onderzochte personen, gerangschikt naar de districten 304

Bladz.
Overzicht van de leeftijden der onderzochte jongens 305
Werkzaamheden, welke de gekeurde jongens wilden gaan uitoefenen. 305
Vroegere ziekten van de gekeurde jongens en ziekten hunner ouders 305, 306
Ziekten en gebreken bij het onderzoek waargenomen 306
Aantal goed- en afgekeurde jongens en redenen der afkeuring 308
Gevorderde herkeuringen van jongens en redenen daarvoor. . . 308
Overzicht van het aantal onderzochte vrouwen en meisjes, gerangschikt naar den leeftijd. 309
Vroegere ziekten der gekeurde vrouwen en meisjes en ziekten harer ouders 309
Ziekten en gebreken bij het onderzoek waargenomen 309
Aantal goed- en afgekeurde vrouwen en meisjes en redenen daarvoor 310
Gevorderde herkeuringen van vrouwen en meisjes en redenen daarvoor 310
Eindresultaat van de keuringen over het geheele Rijk 310
Aantal ingestelde beroepen en resultaat der dientengevolge verrichte herkeuringen 311
Overzicht van de resultaten der 2de keuringen 311
Onderzoek van jongens, die zich hadden aangegeven voor het onderwijs in het drukkersvak op de ambachtsschool te 's Gravenhage. 311

Keuring van steenhouwers 311

Verplichte keuringen.

Overzicht van het aantal gekeurde personen beneden 21 jaar, gerangschikt naar den leeftijd en de artsen, die het onderzoek verrichtten 311, 312
Mededeelingen omtrent het onderzoek van personen beneden den leeftijd van 17½ jaar 312
Alsvoren betreffende personen van 17½ jaar en ouder 313
Overzicht van het aantal goed- en afgekeurde personen, gerangschikt naar den leeftijd 314
Redenen der afkeuring. 314
Overzichten der uitkomsten van het onderzoek betreffende gewicht, lichaamslengte en borstkasomvang der gekeurde personen . . 314

Onverplichte keuringen . . . .

Overzicht van het aantal gekeurde personen, gerangschikt naar den leeftijd en de artsen, die het onderzoek verrichtten . . . 315
Resultaten van het onderzoek 315
Staatje, aangevende nadere bijzonderheden omtrent de tien geconstateerde gevallen van longafwijking 316

Bladz.

Keuringen van steenhouwersleerlingen der Amsterdamsche ambachtsschool 317

Onderzoek van caissonarbeiders 317

Resultaat van het onderzoek van personen, die tot den caissonarbeid wenschten te worden toegelaten 317

Onderzoek in een capsulenfabriek 317

Resultaten van een keuring van 26 vrouwelijke personen, werkzaam in een capsulenfabriek te 's Hertogenbosch 317

Leeftijden der gekeurden 317

Tijd gedurende welken de gekeurden in de fabriek werkzaam waren . . . 318

Werkzaamheden, die de gekeurden op de fabriek verrichtten 318

Vroegere werkzaamheden 318

Vroegere ziekten en gebreken 318

Ziekten en gebreken bij het onderzoek waargenomen 318

Minderwaardige physiek en onvoldoende voedingstoestand bij een aantal gekeurden en oorzaak daarvan 322

Onderzoek in sigarenfabrieken. 319

Resultaten van een geneeskundig onderzoek van 41 mannelijke en 10 vrouwelijke personen in een sigarenfabriek te 's Hertogenbosch 319

Leeftijden der gekeurden 319

Tijd gedurende welken de gekeurden in de fabriek werkzaam waren . . . 319

Werkzaamheden die de gekeurden op de fabriek verrichtten 319

Vroegere werkzaamheden 320

Vroegere ziekten en gebreken van de gekeurden en hunne ouders . . . 320

Ziekten en gebreken bij het onderzoek geconstateerd 320

Resultaten van een geneeskundig onderzoek van 61 mannelijke, jeugdige personen in een andere sigarenfabriek te 's Hertogenbosch. 321

Leeftijden der gekeurden 321

Tijd gedurende welken de gekeurden in de fabriek werkzaam waren . . . 321

Werkzaamheden, die de gekeurden op de fabriek verrichtten 321

Vroegere werkzaamheden 321

Vroegere ziekten en gebreken van de gekeurden en hunne ouders . . . 321

Ziekten en gebreken bij het onderzoek geconstateerd 321

Tekortkomingen in de fabrieksinrichting 322

Minderwaardige physiek en slechte voedingstoestand van een aantal gekeurden en oorzaken daarvan 322

De aangifte van ziektegevallen 322

Tekst van art. 21 der Arbeidswet 1911, de aangifte voorschrijvende. 322

Aantal aangiften, verdeeld over de maanden van het jaar, met vergelijking van het aantal aangiften in vorige jaren 322

Overzicht van het aantal aangiften, gesplitst naar de standplaatsen der geneeskundigen 323

Kort overzicht van de aangegeven gevallen van anthrax, koolоxydevergiftiging, loodvergiftiging, nitrobenzolvergiftiging, arsenikvergiftiging, longlijden 325

Bladz.

Als voren van nystagmus, slijmbeursontsteking van de knie, ontsteking van het polsgewricht, ontsteking van huid en onderhuidscefweefsel, van peesscheeden van de hand en van spierscheeden en spierweefsel van den onderarm 326
Als voren van ontsteking en zweren van de huid 327
Als voren van tetanus, zweren van het hoornvlies van het oog . 328
Als voren van eenige ziektegevallen waarvan de aangifte niet verplicht is, t.w. bloeduitstorting in een duimgewricht, bindvliesontsteking van het oog, ischias, lumbago, ontsteking van huid- en onderhuidscelweefsel aan den voetrug, teervergiftiging . . . 328
Opgaven der ziekten waarvan geen gevallen werden aangegeven. 328
Nadere mededeelingen omtrent de volgende belangrijke aangegeven ziektegevallen: 329
Loodvergiftiging 329
Nitrobenzolvergiftiging in een zeepfabriek 329
Ontsteking van peesscheeden van de hand, de pezen van de strekspieren van den onderarm en van den duim, de achillespees rechts 329
Ontsteking en zweren van de huid 329
Furunculose 330
Ekzema tyloticum 330
Tetanus 330

Verschillende geneeskundige onderzoekingen 330
Terpentijnsurrogaat in de lak- en verfafdeeling van een accumulatorenfabriek 330
Lakken in gebruik bij de vliegtuigfabricage (emailliteeren der draagvlakken) 330
Benzolvergiftiging in een rubberfabriek 331
Benzol in de schoencrêmefabrikage 331
Kalkbrij voor het vetvrijmaken van rijwielframes in een rijwielfabriek. 331
Trinitro-toluolvergiftiging (bijgenaamd trotyl) in ammunitiefabrieken. 332
Huiddefecten in een houtzagerij (met foto) 336
Stank in een fabriek voor bereiding van veekrachtvoeder . . . 336
Ultraviolette straling van electrisch licht in een lichtdrukinrichting. 337
Zwaktetoestand bij jeugdige personen aan de selfactors in een katoenspinnerij na de griepepedemie najaar 1918 337
Pekstof in briketfabriek. 337

Maandelijksch onderzoek van het personeel werkzaam in de 4 loodwitfabrieken 337
Niet maandelijks geschieden van het onderzoek en reden daarvan. 338
Aantal gekeurde arbeiders. 338
Overzicht van het aantal gekeurde en niet-gekeurde arbeiders, werkzaam in elk der 4 loodwitfabrieken en van het aantal gevallen van loodvergiftiging 338

Bladz.
Overzicht van het aantal personen, dat in de jaren 1913 tot en met 1918 in de loodwitfabrieken heeft gewerkt en van het aantal gevallen van loodvergiftiging in die jaren 338
Duur van de werkzaamheid der gekeurden in de loodwitfabriek . 339
Staatje, aangevende de leeftijden en het al of niet gehuwd zijn der onderzochte personen 339
Mededeelingen omtrent het voorkomen van coloriet, loodzoom, coloriet én loodzoom, tremor en verlamming 339
Overzicht van de resultaten van het onderzoek 340
Pruimen onder den arbeid. 340
Invloed van afwezigheid uit de fabriek op den loodzoom 340
Loodvergiftiging bij een nachtwaker in een der loodwitfabrieken, die bij het maandelijksch onderzoek niet is onderzocht 340

HOOFDSTUK XII.

EENIGE MEDEDEELINGEN VAN ELECTROTECHNISCHEN AARD.

Invloed van den electrischen stroom op het menschelijk lichaam. 341
Gevaar van den electrischen stroom met lage spanningen. 341
Overzicht van de ongevallen door den electrischen stroom veroorzaakt in de jaren 1909 tot en met 1918, onderscheidenlijk bij lage en hooge spanning . 341
Fatale invloed op het hart van den electrischen stroom bij spanningen van 100—500 volt . . . . 341—345
Gevolgen van aanraking met een stroom van hooge spanning 344
Noodlottig gevolg van spelen met de leiding voor electrisch licht door soldaten in het fort te Velsen 345
Electrische lamp bij den arbeid in stoomketels en dergelijke metalen vaten 346
Beschrijving van een electrische lamp, bij uitstek geschikt ten gebruike bij voornoemden arbeid (met foto's) 346

HOOFDSTUK XIII.

SCHADE VEROORZAAKT DOOR FABRIEKEN AAN DE OMGEVING.

Bestrijding van rook en hinderlijke dampen 348
Advies, verstrekt door de „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken" aan het gemeentebestuur van Zierikzee, betreffende te stellen voorwaarden bij de oprichting eener brikettenfabriek . . 348
Voorwaarden, op advies van den Directeur-Generaal in hooger beroep opgelegd aan den concessionaris voor vorenbedoelde brikettenfabriek 348
Mededeelingen omtrent de gegeven stokerscursussen 349
Hinder van groentendrogerijen. 349

Bladz.

Aard van den hinder door deze inrichtingen veroorzaakt en maatregelen daartegen te nemen 349, 350
Voorwaarden, op advies van den Directeur-Generaal in hooger beroep opgelegd voor een groentendrogerij te Het Bildt, ter voorkoming van stank bij het drogen van uien, preien en dergelijke scherp riekende groenten. 350

Hinder door stankverspreiding van veevoederfabrieken 351
Mededeelingen omtrent stankverspreiding door een veevoederfabriek van de N.V. Groentendrogerij Industrie Maatschappij „Tubantia" aan de Klingelbeek en door een veevoederfabriek, staande onder leiding van Prof. VAN CALCAR, te Zoeterwoude 351

Water- en dampkringverontreiniging door een potasch- en spiritusfabriek 352
Mededeelingen omtrent de door de Kroon overeenkomstig het advies van den Directeur-Generaal genomen beslissing op het hooger beroep, ingesteld tegen de door het Gemeentebestuur van Jutphaas verleende vergunning tot oprichting eener spiritusfabriek. 352

Verontreiniging van openbare wateren door fabrieken 354
Advies door den Directeur-Generaal verstrekt aan het Gemeentebestuur van Uithuizen, omtrent op te leggen voorwaarden voor een conserveerinrichting van groenten, ter voorkoming van vervuiling van het kanaal door het afvalwater 354
Idem voor een andere groentenzouterij 354

HOOFDSTUK XIV.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT ARBEIDSTOESTANDEN IN BEDRIJVEN, SAMENHANGENDE MET DE VISSCHERIJ.

Haringspeten 355
Mededeelingen omtrent het haringspeten te Huizen. 355
„ „ „ „ „ Monnickendam. 357
„ „ „ „ „ Bunschoten (Spakenburg). . 358
„ „ „ „ „ Kampen en Stad-Vollenhove . . 358
„ „ „ „ in de Friesche kustplaatsen 358

Het bewerken van ansjovis. 359
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het bewerken van ansjovis te Helder. 359
Idem te Kolhorn 359
Idem te Medemblik. 360
Idem te Enkhuizen. 360

Bladz.

Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het bewerken van ansjovis te Broekerhaven 360
Idem te Wieringen 361
Idem te Monnickendam 361
Idem te Volendam 361
Overzichten van het loontarief in vorenstaande gemeenten voor het ontkoppen en zouten van ansjovis in 1918 . . . . . 361, 362

HOOFDSTUK XV.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT ARBEIDSTOESTANDEN IN HET VEENDERIJBEDRIJF.

Toezicht op de naleving der wettelijke bepalingen in de veenderijen in de Noordelijke provinciën des lands 363
Toezicht van de Arbeidsinspectie 363
Gebrek aan medewerking van Rijks- en Gemeentepolitie 363
Naleving der wettelijke bepalingen 363
Weinig overtredingen der arbeidsduurbepalingen 364
Zondagsarbeid 364
Arbeid op Zaterdagmiddag 364
Overtreding van het verbod van kruiarbeid of arbeid in den mengbak voor personen beneden 15 jaar 364
Vrouwenarbeid in de venen 364
Maatregelen ter voorkoming van brand 364
Bemoeiingen van de Arbeidsinspectie inzake de toepassing van middelen ter voorkoming van het ontstaan van veenbranden . 364
Vonkenvangers op de schoorsteenen van locomobielen 364, 365
Productieprijzen en loonen in de venen 365
Buitengewoon gedetailleerde loontarieven in de Noordelijke en Oostelijke venen 365
Veranderingen welke de loontarieven sedert 1914 tengevolge van den crisistoestand hebben ondergaan 365, 366
Verhooging der turfprijzen sedert 1914 366
Buitengewone welvaart in het veenderijbedrijf 366

HOOFDSTUK XVI.

DE WERKZAAMHEDEN DER ARBEIDSINSPECTIE IN VERBAND MET DE MOBILISATIE.

Algemeene beschouwing omtrent de met dit verslagjaar eindigende mobilisatiewerkzaamheden der Arbeidsinspectie 367
Verloven en uitstel van opkomst voor dienstplichtigen 367
Brandstoftoewijzing aan de industrie 367

Bladz.

Uitgifte van uniformwerk 367
Certificaten van oorsprong 367
Werkzaamheden voor het Koninklijk Nationaal Steuncomité en plaatselijke steuncomité's 368
Staatje, aangevende de frequentie der voornaamste mobilisatiewerkzaamheden in de verschillende districten 368

Rijkskleedingvoorziening 368
Mededeelingen omtrent de bemoeiingen der Arbeidsinspectie ten opzichte van de Rijkskleedingvoorziening 368
Zorg, dat alle geëxporteerde grond- en hulpstoffen voor de textielindustrie ten goede kwamen aan de Rijkskleedingvoorziening 368
Opnemen door de Arbeidsinspectie van alle voorraden stoffen in alle textielfabrieken 369
Toezicht op de arbeidsvoorwaarden, waaronder de goederen voor het Rijk vervaardigd werden 369

Naaigarendistributie 369
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie in verband met het gebrek aan naaigaren 369

Aardappeldrogerijen 369
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake het drogen van aardappelen, ter verkrijging van grondstof voor brood 369

Prijsregeling van baksteen 370
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie tot het verkrijgen van een verlaging der baksteenprijzen 370

Distributie van verschillende grondstoffen voor de industrie . . 370
Mededeelingen omtrent verstrekte adviezen en verrichte onderzoekingen door de Arbeidsinspectie, in verband met de distributie van een aantal geransoeneerde grondstoffen 370

Extra-rantsoenen levensmiddelen 371
Verstrekken van advies door de Arbeidsinspectie, omtrent toekenning van aanvullingsbroodkaarten en extra-rantsoenen van andere levensmiddelen aan industriearbeiders 371
Onderzoek naar de capaciteit van gaarkeukens 371

HOOFDSTUK XVII.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT DEN TOESTAND DER NIJVERHEID IN 1918.

Mededeelingen en statistieken omtrent het aantal personen, werkzaam in fabrieken met 25 of meer arbeiders, op 1 Mei 1919 . 372
In de inkrimping der personeelcijfers weerspiegelt zich een bedenkelijke teruggang in de industrieele bedrijvigheid 372
Oorzaken der slapte in het bedrijfsleven 372

Bladz.

Sterke achteruitgang van het aantal arbeiders in de textielindustrie, de tabak- en sigarenfabrieken en de aardewerk- en glasindustrie 372
Toename van personeel in de diamantindustrie, de papierbewerking, de drukkerijen en de electrotechnische industrie 372
Verhouding tusschen mannelijk en vrouwelijk personeel 372
Provinciesgewijze beschouwing van den toestand toont overal achteruitgang, behalve in Amsterdam 373
Bedrijfsgroepsgewijze bespreking der geconstateerde personeelsveranderingen en hare oorzaken . . . . 373—375
Staat, aanwijzende het aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917, 1 Mei 1918 en 1 Mei 1919 in fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfsgroepen. 376
Als voren, ingedeeld naar de provinciën 378
Als voren, ingedeeld naar de bedrijfssoorten . . . . 380—385

HOOFDSTUK XVIII.

INSTELLINGEN VAN ONDERWIJS VOOR FABRIEKSARBEIDSTERS.

Oprichting van een naai- en verstelcursus voor de meisjes werkzaam bij de N.V. Verschure's Margarinefabrieken te Oosterhout 386
Als voren voor de werklooze arbeidsters der katoen- en linnenweverijen te Goirle 386
Lessen in naaien, verstellen, koken en wasschen, voor de meisjes werkzaam op een vlasspinnerij te Tilburg 386

HOOFDSTUK XIX.

SCHEIDSRECHTERLIJKE BESLECHTING VAN ARBEIDSGESCHILLEN.

Mededeelingen omtrent het optreden van den Directeur-Generaal als scheidsrechter in een geschil tusschen de Drentsche Landontginning Maatij te Rotterdam en het in hare veenderijen en turfstrooiselfabrieken in Drenthe werkzame personeel 387
Ambtenaren, die den arbiter ter zijde stonden 387
Aanleiding tot het geschil 387
Uitspraak in het geschil 388
Afwijzing van een tot den Directeur-Generaal gericht verzoek, om beslechting van een loongeschil in het landbouwbedrijf in de omgeving van Uithuizen 391
Optreden van den waarnemend Directeur-Generaal, als voorzitter eener arbitrage-commissie tot oplossing van een arbeidsconflict, gerezen op het werk van de Hollandsche Beton Maatschappij nabij de zeesluizen te Scheveningen . . 391
Aard van het conflict 391
Samenstelling der arbitrage-commissie 392
Uitspraak der commissie 392

HOOFDSTUK XX.

DE BIJ HET VERSLAG BEHOORENDE STATEN.

Bladz.

Inleiding 393

Staat 1*a*.

Overzicht van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, benevens die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is, en van het aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 394

Staat 1*b*.

Als voren, gerangschikt naar de districten der Arbeidsinspectie . 396

Staat 1*c*.

Als voren, gerangschikt naar belangrijke gemeenten 398

Staat 3*a*.

Overzicht van het aantal door de districtshoofden der Arbeidsinspectie verleende vergunningen voor overwerk, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 402

Staat 3*b*.

Overzicht van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de districten 404

Staat 3*c*.

Alsvoren gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 405

Staat 4*a*.

Overzicht der gegeven voorschriften en aanwijzingen 406

Staat 4*b*.

Overzicht der gegeven voorschriften en aanwijzingen, verdeeld naar de nijverheidsgroepen en districten der Arbeidsinspectie . 408

Staat 5.

Overzicht der verleende vergunningen ingevolge de Hinderwet voorzoover zij inrichtingen betroffen, die tevens fabriek of werkplaats waren in den zin der Veiligheidswet, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen 410

Staat 6.

Overzicht van het aantal op 31 December 1918 geldige arbeidskaarten, afgegeven en mede-onderteekend door of vanwege de burgemeesters 412

Staat 7.

Bladz.

Overzicht van de processen-verbaal, opgemaakt in 1918 voor overtreding van artikel 4 der Arbeidswet 1911 416

Staat 8*a*.

Overzicht van de gedurende het jaar 1918 door de Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie opgemaakte processen-verbaal, wegens overtreding van art. 6 der Arbeidswet 1911, gerangschikt naar de bedrijven, waarin de overtredingen werden geconstateerd. . 418

Staat 8*b*.

Overzicht van de wegens overtreding van artikel 6 der Arbeidswet 1911 opgemaakte processen-verbaal, naar de districten en de verbalisanten 420

HOOFDSTUK I.

Inleiding en wijziging der wettelijke bepalingen.

Het voortduren van den oorlog heeft ook weder dit jaar de werkzaamheden der Arbeidsinspectie beheerscht. Hoe zeer er ook naar gestreefd werd den inspectiearbeid op normale wijze te hervatten, voortdurend werd dit belemmerd, niet alleen door speciale opdrachten in verband met de crisis, doch vooral door den abnormalen toestand in de industrie. Steeds toenemende slapte in vele bedrijven maakte toezicht op de naleving der Arbeidswet minder noodig terwijl het op vaak onoverkomenlijke bezwaren stuitte, verbeteringen in de fabrieken te doen aanbrengen. Duurte van toestellen en materialen, onmogelijkheid om onderdeelen uit het buitenland te betrekken, onzekerheid over het toekomstig lot eener onderneming, deden tallooze malen afzien van het aandringen op verbeteringen.

Nieuwe wetten op den arbeid kwamen in den loop van dit verslagjaar niet tot stand, doch ter uitvoering van het program der in September opgetreden nieuwe regeering werd een aanvang gemaakt met de voorbereiding van verschillende wetten.

De eenige wijziging der wettelijke regelingen, die in werking trad betrof de indeeling van het Rijk in districten.

Bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1918 (Staatsblad No. 449), werd n.l. een 10e district der Arbeidsinspectie gevormd, met Dordrecht als standplaats van het districtshoofd.

Dit besluit trad in werking op 15 September 1918.

De wenschelijkheid van deze districtsvermeerdering vloeide voort uit de behoefte, om de inspectie in de provincie Zeeland beter tot haar recht te doen komen en het 2e district (Breda), met zijn centra van textiel-, schoen- en suikerindustrie te ontlasten van dat zeer moeilijk te bereizen gedeelte.

Het belangrijke industrie-centrum Dordrecht werd bij het nieuwe district gevoegd, teneinde dit in beteekenis gelijkwaardig te maken aan de overige districten.

Van het 1ste district werd het moeilijk van uit Venlo te bereiken kanton Oss overgebracht naar het 2de, terwijl het 3de district het centrum Dordrecht en de Zuid-Hollandsche eilanden aan het 10de afstond. Van het 4de district gingen enkele gemeenten uithoofde van hun ligging en reisgelegenheid over naar het 3de of 10de district.

De districten omvatten thans de navolgende gebieden:

Het 1ste de provincie L i m b u r g en het gedeelte der provincie N o o r d-B r a b a n t, dat behoort tot het rechtsgebied van de kantonge-

rechten Veghel, Boxmeer, Eindhoven, Oirschot, Weert en Helmond;

het 2de het gedeelte der provincie Noord-Brabant, dat niet behoort tot het 1ste district;

het 3de het gedeelte der provincie Zuid-Holland, dat behoort tot het rechtsgebied van de kantongerechten Schiedam en Rotterdam, alsmede de gemeenten Berkel, Delft, 's-Gravenzande, Hof van Delft, de Lier, Monster, Naaldwijk, Nootdorp, Pijnacker, Schipluiden, Vrijenban, Wateringen en IJsselmonde;

het 4de de provincie Utrecht, het gedeelte der provincie Zuid-Holland, dat behoort tot het rechtsgebied der kantongerechten 's-Gravenhage, Leiden, Gouda, Woerden, Alphen en Haarlemmermeer, het gedeelte van het rechtsgebied van het kantongerecht Delft, dat niet behoort tot het 3de district, het rechtsgebied van het kantongerecht Schoonhoven — met uitzondering van de gemeenten Krimpen a/d IJssel, Krimpen a/d Lek en Lekkerkerk — benevens de gemeenten Vianen en Hagestein;

het 5de het gedeelte der provincie Noord-Holland, dat behoort tot het rechtsgebied van het kantongerecht Amsterdam, benevens het niet tot eenige provincie behoorende watergebied des Rijks;

het 6de het gedeelte der provincie Noord-Holland, dat niet behoort tot het 5de district;

het 7de de provincie Gelderland;

het 8ste de provincie Overijssel;

het 9de de provinciën Groningen, Friesland en Drenthe;

het 10de de provincie Zeeland en het gedeelte der provincie Zuid-Holland, dat niet behoort tot het 3de en het 4de district.

Op nevenstaand kaartje is de vorenvermelde districtsindeeling in teekening gebracht.

Kaart
van
Nederland
Indeeling van het Rijk
in de tien Districten
der Arbeidsinspectie
Volgens Kon. Besl. van
den 13en Juli 1918, Stbl. No 449
Groningen
9e
6e
8e
Haarlem
Amsterdam
5e
Deventer
7e
4e Utrecht
Arnhem
3e Rotterdam
10e
2e
Breda
1e
Venlo

HOOFDSTUK II.

Samenstelling van het personeel.

Op 31 December 1918 was het personeel der Arbeidsinspectie aldus samengesteld:

DIRECTEUR-GENERAAL VAN DEN ARBEID

H. A. VAN IJSSELSTEYN (tijdelijk ontheven van de waarneming van het ambt).

C. J. PH. ZAALBERG, Hoofdinspecteur van den Arbeid, waarnemend Hoofd van den dienst der Arbeidsinspectie.

CENTRALE DIENST DER ABBEIDSINSPECTIE.

H. J. SCHOLTE, Inspecteur van den Arbeid der 2de klasse. (Standplaats Amsterdam).

A. J. KLOOS, Inspecteur van den Arbeid der 2de klasse.

H. P. DE HAAS, Controleur van den Arbeid. (Standplaats Rotterdam).

Dr. W. R. H. KRANENBURG, Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie.

E. HOUWERZIJL, Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

N. M. H. DOPPLER, Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie.

H. J. N. H. KESSENER, Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie.

Mej. F. A. KUHLMAN, Analyste bij de Arbeidsinspectie.

TH. C. GEUDEKER, Hoofdcommies, Hoofd van Administratie ter Directie van den Arbeid.

H. BAKKER,	Administratief	Ambtenaar	1ste	klasse.
Mej. J. VAN KONIJNENBURG,	„	„	1ste	„ .
C. J. B. ABRAHAM,	„	„	2de	„ .
C. C. KOK,	„	„	2de	„ .
Mej. M. H. HARTMAN,	„	„	2de	„ .
H. G. W. MUNNIK,	„	„	2de	„ .
L. C. WESSELS,	„	„	2de	„ .
W. J. BOER,	„	„	2de	„ .
Mej. H. G. GILJAM,	„	„	2de	„ .

De volgende administratieve ambtenaren 3de klasse:

Mej. J. M. BERKHOFF,
Mej. M. J. HOUTKAMP,
Mej. M. C. GEUDEKER,
J. M. KROHOF,
Mej. J. H. VAN MOURIK,
P. F. M. DAMMERS,
Mej. J. C. M. BRANTENAAR,
Mej. A. S. ITTMAN,
P. C. MINDERHOUD,
H. VAN DER MOLEN,
Mej. A. J. C. KLINKENBERG,
Mej. A. HOLL,
Mej. J. A. FELIX,
Mej. M. KOK en
Mej. D. F. SCHAAP.

G. SPIERING, Bode-concierge.

District en Standplaats.	Omvang van het district.	Hoofd van het district.	Toegevoegde Inspecteur en Adjunct-Inspecteur.	Toegevoegde Inspectrice en Adjunct-Inspectrice.
1ste Venlo.	Limburg en Oostelijk Noord-Brabant.	De Inspecteur der 1ste kl. **A. H. Straatman.**	De Inspecteur der 2de kl. Z. Th. FETTER.	De Inspectrice DR. E. KLEEREKOPER
2de Breda.	Westelijk Noord-Brabant.	De Inspecteur der 1ste kl. **J. J. van Male.**	——	De Inspectrice DR. E. KLEEREKOPER
3de Rotterdam.	Rotterdam en Westland.	De Inspecteur der 1ste kl. **C. C. A. Last.**	De Adj.-Inspecteur A. P. DROST.	De Inspectrice Mevr. C. A. DERMÔUT-VISSER.
4de Utrecht.	Noordelijk deel van Zuid-Holland en Utrecht.	De Hoofdinspecteur **E. H. Ekker.**	De Inspecteur der 2de kl. J. H. J. HUYGENS.	De Inspectrice A. A. NUYSINK, standplaats 's Gravenhage.
5de Amsterdam.	Het gedeelte van Noord-Holland, behoorende tot het rechtsgebied van het Kantongerecht Amsterdam, benevens het niet tot eenige provincie behoorende watergebied des Rijks.	De Hoofdinspecteur **Sicco R. Smit.**	De Inspecteur der 2de kl. J. GOUDRIAAN JR.	De Inspectrice Mevr. E. TILANUS.
6de Haarlem.	Het gedeelte van Noord-Holland, niet behoorende tot het 5de district.	De Inspecteur der 1ste kl. **J. J. Klompe.**	De Adj.-Inspecteur J. A. DE GRAAFF.	De Inspectrice E. BEITSCHAT.
7de Arnhem	Gelderland.	De Hoofdinspecteur **G. J. van Thienen.**	De Inspecteur der 2de kl. G. J. DE JONGH.	De Adj.-Inspectrice H. C. ZIJLSTRA.
8ste Deventer.	Overijsel.	De Inspecteur der 1ste kl. **L. A. Fruytier.**	De Adj.-Inspecteur J. PENNING.	De Inspectrice Mevr. Wed. M. ARENDS-SLINGERLANDT.
9de Groningen.	Groningen, Friesland en Drenthe.	De Inspecteur der 1ste kl. **D. Blanson Henkemans.**	De Inspecteur der 2de kl. H. M. VAN VESSEM.	——
10de Dordrecht.	Zuidelijk deel van Zuid-Holland en Zeeland.	De Inspecteur der 1ste kl. **J. L. M. Asselbergs.**	De Adj.-Inspecteur A. P. DROST.	——

Toegevoegde Opzichters.	Toegevoegde Controleurs.	Toegevoegde Administratieve Ambtenaren.	
Tj. de Jong. A. R. Strunk.	J. L. Crouzen, standplaats Maastricht.	J. H. H. van Lijpzigh, W. H. J. Arends, E. J. M. J. Veugelers,	Adm. Ambt. 2de kl. „ „ 3de „ „ „ 3de „
R. Stoel. E. J. H. v. Beusichem.	——	Mej. C. J. Nobel, M. A. H. Oldendorp, E. J. Koolen, Mej. A. Th. v. d. Jagt,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
F. H. Blom. K. Grool.	A. Meulstee. A. van Essen.	P. C. Terwan, A. E. Leijdekker, Mej. H. Boonstra, J. Scheele, Mej. A. Kok, W. S. Quispel,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
F. D. Hartman. J. D. ter Hart	G. G. Heij, standplaats 's-Gravenhage.	Mej. J. W. Lam, T. G. R. Brouwer, F. E. J. de Jong, J. Th. Burghouts, Mej. C. W. Forstmann,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 2de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
J. H. Camman. J. D. Filarski.	J. W. Sleef. A. van Essen.	H. Paalman, J. P. v. d. Meulen, J. IJzenbrandt, Mej. M. F. H. E. Vierdag.	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
W. de Vries. J. Wervers.	A. Kruyver, standplaats Zaandam.	J. P. Teekens, J. H. J. Hulsman, H. C. ter Haak, W. C. Lemaire, W. Huizinga,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
W. F. H. Bönnekamp. A. van Akkeren	J. J. Camminga.	D. Jansen van Galen, W. H. L. Meloen, G. H. J. Rutgers, H. C. de Jong,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
J. W. Bosch. R. Ch. van Ree.	G. J. Oonk, standplaats Enschedé. J. Mulder, standplaats Emmen.	A. J. Giezen, G. W. Caron, Mej. A. A. M. Hulscher, R. W. de Goede,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 2de „ „ „ 3de „
R. Ch van Ree.	J. K. F. Arkes J. Mulder, standplaats Emmen.	Mej. W. Jonas, B. Smid, W. Lameris, C. Venema,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 3de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „
Chr. C. van Ommeren. J. Kuperus.	——	D. W. Sibie, A. F. Verstraaten, Mej. M. F. van Roessel H. Prins,	Adm. Ambt. 1ste kl. „ „ 2de „ „ „ 3de „ „ „ 3de „

De Opzichters van den Arbeid N. J. VEEN, M. HERMAN, P. J. C. ULTEE en G. VERBEEK JR., waren in verband met hunne tijdelijke benoeming tot Agent der Rijksverzekeringsbank tot en met 31 Maart 1918 op nonactiviteit. Bij Koninklijk Besluit van 18 Maart 1918, no. 28, werden zij met ingang van 1 April d.a.v. definitief tot die betrekking benoemd, en bij Koninklijk Besluit van 3 Augustus 1918, no. 51, met ingang van 1 April t. v. eervol ontslagen uit hunne betrekking bij de Arbeidsinspectie.

Vergelijking met den overeenkomstigen staat in het vorige Centraal Verslag doet zien, dat het technisch personeel werd uitgebreid met 3 opzichters en het administratief personeel met 5 Administratieve Ambtenaren 3de klasse.

Benoemd werden:

tot Opzichter van den Arbeid: TJ. DE JONG, leerling-werkmeester bij de Maatschappij tot Exploitatie van S.S. te Utrecht. (Bij Koninklijk Besluit van 7 Februari 1918, no. 33, met ingang van 15 Februari d.a.v.).

J. KUPERUS, opzichter-teekenaar bij de Maatschappij tot Exploitatie van S.S. (Bij Koninklijk Besluit van 25 October 1918, no. 10, met ingang van 1 Nov. d.a.v.).

A. R. STRUNK, opzichter-teekenaar bij den technischen dienst der publieke werken der gemeente Amsterdam. (Bij Koninklijk Besluit van 25 October 1918, no. 10, met ingang van 1 December d.a.v.)

K. GROOL, sergeant-monteur bij de Koninklijke Nederlandsche Marine te den Helder. (Bij Koninklijk Besluit van 11 December 1918, no. 31 met ingang van dien datum.)

J. VAN SUYLEN, werktuigkundig teekenaar-constructeur bij de firma LOUIS SMULDERS te Utrecht. (Bij Koninklijk Besluit van 24 Juni 1918, no. 13, met ingang van 1 Juli d.a.v.)

tot Controleur van den Arbeid: A. VAN ESSEN, straatmaker in dienst der gemeente Rotterdam (Bij Koninklijk Besluit van 28 September 1918, no. 52, met ingang van 1 October d.a.v.).

tot Analyste bij de Arbeidsinspectie: Mej. F. A. KUHLMAN, analyste bij het Rijkslandbouwproefstation voor veevoederonderzoek te Wageningen. (Bij Koninklijk Besluit van 15 Juli 1918, no. 30, met ingang van 1 Augustus d.a.v.).

tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse: Mej. A. J. C. KLINKENBERG en Mej. G. M. VAN DER MEER, beiden te 's-Gravenhage en W. S. QUISPEL te Rotterdam. (Bij Ministerieële beschikking d.d. 2 Maart 1918, no. 439);

Mej. A. HOLL, Mej. J. A. FELIX, Mej. M. KOK, Mej. D. F. SCHAAP allen te 's-Gravenhage, Mej. M. F. H. E. VIERDAG te Amsterdam, Mej. E. W. FORSTMANN en J. TH. BURGHOUTS te Utrecht, Mej. A. TH. VAN

DER JAGT te Breda, C. VENEMA te Groningen en R. W. DE GOÈDE te Deventer. (Bij Ministerieële beschikking d.d. 4 December 1918, no. 2576).

Al deze nieuw benoemde administratieve ambtenaren waren reeds in tijdelijken dienst werkzaam.

Gedurende het jaar 1918 waren 2 technische en 6 administratieve ambtenaren onder de wapenen.

Zoowel hierdoor, als door de vele bijzondere werkzaamheden, in verband met de oorlogscrisis door de Arbeidsinspectie ook in 1918 verricht, was het noodzakelijk tijdelijke administratieve werkkrachten aan te stellen.

De volgende bevorderingen en mutaties hadden in dit verslagjaar plaats:

Centrale Dienst: Bij Koninklijk Besluit van 9 September 1918, no. 5, werd de Directeur-Generaal H. A. VAN IJSSELSTEYN benoemd tot Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, terwijl als diens tijdelijk plaatsvervanger werd aangewezen de Inspecteur der 1ste klasse C. J. P. ZAALBERG, die bij Koninklijk Besluit van 2 November 1918, no. 48, met ingang van dien datum bevorderd werd tot Hoofdinspecteur.

De Inspecteur der 2de klasse H. J. SCHOLTE bleef ook dit jaar zijn functie van tijdelijk Directeur van het Veiligheidsmuseum te Amsterdam vervullen.

De met ingang van 1 Augustus 1918 benoemde Analyste Mej. F. A. KUHLMAN werd toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid met de gemeente 's-Gravenhage als standplaats.

De voor den tijd van één jaar benoemde Analyst P. F. J. J. REELICK werd bij Koninklijk Besluit van 11 Maart 1918, no. 25, met ingang van dien datum herbenoemd en wederom toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid met de gemeente 's-Gravenhage als standplaats. Bij Koninklijk Besluit van 11 Mei 1918, no. 55, werd hij met ingang van 15 Mei d.a.v. op verzoek eervol ontslagen.

De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse H. BAKKER werd bij Ministerieële beschikking d.d. 3 December 1917, no. 2972, met ingang van 1 Januari 1918 verplaatst van Arnhem naar 's-Gravenhage en toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid.

De Administratieve Ambtenaren der 3de klasse H. G. W. MUNNIK, L. C. WESSELS, W. J. BOER en Mej. H. G. GILJAM werden bevorderd tot de 2de klasse en zulks respectievelijk bij Ministerieële beschikking van 2 Maart 1918, no. 439, met ingang van dien datum, 10 Juli 1918, no. 1503, met ingang van 1 Augustus d.a.v. en wat beide laatstgenoemden betreft, van 28 October 1918, no. 2173, met ingang van 1 November d.a.v.

De Administratieve Ambtenaren der 3de klasse F. C. M. DE RIDDER, A. HUIZINGA, Mej. P. J. E. BECHT, Mej. A. C. VAN DER LAAN en Mej. G. M. VAN DER MEER werden respectievelijk bij Ministerieële beschikking d.d. 30 Maart 1918, no. 810, met ingang van 1 April d.a.v., 31 Januari 1918, no. 317, met ingang van 15 Februari d.a.v., 18 September 1918, no. 1962, met ingang van 1 October d.a.v., 1 November 1918, no. 2311, met ingang van 16 October t.v. en 21 Augustus 1918, no. 1777, met ingang van 1 September d.a.v., op verzoek eervol uit den dienst ontslagen.

Van de in dit verslagjaar nieuwbenoemde Administratieve Ambtenaren der 3de klasse werden bij den Centralen Dienst werkzaam gesteld: Mej. A. J. C. KLINKENBERG, Mej. A. HOLL, Mej. J. A. FELIX, Mej. M. KOK en Mej. D. F. SCHAAP.

1ste district: De Opzichter CHR. C. VAN OMMEREN werd bij Ministerieële beschikking van 9 September 1918, no. 1896, met ingang van den 1sten October d.a.v. werkzaam gesteld in het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

De nieuw benoemde Opzichters TJ. DE JONG en A. R. STRUNK werden respectievelijk bij Ministerieële beschikking d.d. 9 Februari 1918, no. 410, met ingang van 15 Februari d.a.v. en 31 October 1918, no. 2324, met ingang van 1 December d.a.v. werkzaam gesteld in het district, ter standplaats Venlo.

De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse Mej. C. J. NOBEL en die der 3de klasse Mej. M. F. VAN ROESSEL werden respectievelijk bij Ministerieële beschikking d.d. 11 Januari 1918, no. 101, met ingang van 1 Februari d.a.v. toegevoegd aan het Hoofd van het 2de district ter standplaats Breda en d.d. 16 Augustus 1918, no. 1713, met ingang van 15 September d.a.v, toegevoegd aan het hoofd van het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse W. H. J. ARENDS werd bij Ministerieële beschikking d.d. 20 Juni 1918, no. 1418, met ingang van 1 Juli d.a.v. toegevoegd aan het hoofd van het district, met Venlo als standplaats.

2de district: Bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1918, no. 44, werd de Inspecteur der 2de klasse J. L. M. ASSELBERGS met ingang van 1 Augustus d.a.v. bevorderd tot Inspecteur der 1ste klasse en bij Ministerieële beschikking d.d. 16 Augustus 1918, no. 1713, werd hij met ingang van 15 September d.a.v. benoemd tot hoofd van het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

Bij beschikking van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel d.d. 26 September 1918, no. 2033, werd met ingang van 26 September d.a.v. de Opzichter E. J. H. VAN BEUSICHEM medebevoegd verklaard in het 10de district; deze beschikking werd bij die van 21 December 1918, no. 2935, met ingang van dien datum wederom ingetrokken.

Bij Koninklijk Besluit van 18 October 1918, no. 49, werd met ingang van 1 November d.a.v. op verzoek eervol ontslagen de Controleur C. J. M. FOPPELE te 's-Hertogenbosch.

De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse J. DE GROOT, die wegens het bereiken van den 65-jarigen leeftijd tegen 1 Maart 1918 eervol ontslag verzocht en dit bij Koninklijk Besluit van 14 Januari 1918, no. 87, verkregen had, overleed den 18den Januari 1918 plotseling. Vanaf 1 Mei 1890 was hij — aanvankelijk tijdelijk, doch sedert 1899 definitief — in dienst der Arbeidsinspectie geweest en had dus de geheele levensgeschiedenis van dezen dienst nagenoeg vanaf het tijdstip harer stichting medegemaakt. Hij was steeds in het Zuiden werkzaam en sedert 1899 voortdurend met de functie van eerstaanwezend Administratief Ambtenaar

belast. Van zijn groote dienstervaring werd door de elkaar opvolgende chefs dikwijls met voordeel partij getrokken. In de opengevallen plaats werd voorzien, doordat bij Ministerieële beschikking van 11 Januari 1918, no. 101, met ingang van 1 Februari d.a.v., de Administratief Ambtenaar der 1ste klasse Mej. C. J. NOBEL, werkzaam in het 1ste district, aan het districtshoofd, ter standplaats Breda werd toegevoegd.

De Administrief Ambtenaar der 3de klasse W. ARENDS werd bij Ministerieële beschikking van 20 Juni 1918, no. 1418, met ingang van 1 Juli d.a.v. toegevoegd aan het hoofd van het 1ste district, ter standplaats Venlo.

Bij Ministerieële beschikking d.d. 4 December 1918, no. 2576, werd met ingang van dien datum de tijdelijke schrijfster Mej. A. TH. VAN DER JAGT benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3e klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, met Breda als standplaats.

3de district: De Adjunct-Inspecteur A. P. DROST werd bij Ministerieële beschikking d.d. 29 Augustus 1918, no. 1825, met ingang van 15 September d.a.v. medebevoegd verklaard in het 10de district. De Opzichter B. QUISPEL werd bij Koninklijk Besluit d.d. 1 November 1918, no. 9, met ingang van dien datum op verzoek eervol ontslagen.

De bij Koninklijk Besluit van 11 December 1918, no. 31, met ingang van dien datum benoemde Opzichter K. GROOL werd bij Ministerieële beschikking van 18 December 1918, no. 2902, met ingang van 11 December t.v. toegevoegd aan het districtshoofd, ter standplaats Rotterdam.

Ditzelfde geschiedde bij Ministerieële beschikking d.d. 3 October 1918, no. 2094, met ingang van 1 October t.v. met den bij Koninklijk Besluit van 28 September 1918, no. 52, met ingang van 1 October d.a.v. benoemden Controleur A. VAN ESSEN. Deze ambtenaar werd bij Ministerieële beschikking van 31 October 1918, no. 2314, medebevoegd verklaard in het 5de district.

De Administratieve Ambtenaren der 3de klasse A. E. LEIJDEKKER en A. F. VERSTRAATEN werden bij Ministerieële beschikking van 10 Juli 1918, no. 1503, met ingang van 1 Augustus d.a.v. bevorderd tot de 2de klasse en laatstgenoemde bij Ministerieële beschikking d.d. 16 Augustus 1918, no. 1713, met ingang van 15 September d.a.v. toegevoegd aan het hoofd van het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

Bij Ministerieële beschikking d.d. 2 Maart 1918, no. 439, werd met ingang van dien datum de tijdelijke schrijver W. S. QUISPEL benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, ter standplaats Rotterdam.

4de district: De Inspecteur der 1ste klasse E. H. EKKER, hoofd van het district, werd bij Koninklijk Besluit van 2 November 1918, no. 4, met ingang van dien datum bevorderd tot Hoofdinspecteur.

De nieuwbenoemde Opzichter J. VAN SUYLEN, werd bij Ministerieële beschikking d.d. 27 Juni 1918, no. 1491II, met ingang van 1 Juli d.a.v. in dit district werkzaam gesteld, ter standplaats Utrecht. Bij Ministerieële beschikking van 29 Augustus 1918, no. 1825, werd hij met ingang van 15 September d.a.v. overgeplaatst naar het 10de district.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse F. E. J. DE JONG werd bij Ministerieële beschikking van 10 Juli 1918, no. 1503, met ingang van 1 Augustus d.a.v. bevorderd tot de 2de klasse.

Bij Ministerieële beschikking d.d. 4 December 1918, no. 2576, werden met ingang van dien datum de tijdelijke schrijvers Mej. E. W. FORSTMANN en J. TH. BURGHOUTS benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, ter standplaats Utrecht.

5de district: De Adjunct-Inspecteur J. GOUDRIAAN JR. werd bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1918, no. 44, bevorderd tot Inspecteur der 2de klasse.

Bij Ministerieële beschikking d.d. 31 October 1918, no. 2314, werd de Controleur A. VAN ESSEN, werkzaam in het 3de district, medebevoegd verklaard in dit district.

Bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1918, no. 44, werd de Administratief Ambtenaar der 2de klasse D. W. SIBIE met ingang van 1 Augustus d.a.v. benoemd tot Administratief Ambtenaar 1ste klasse. Deze ambtenaar werd bij Ministerieele beschikking van 16 Augustus 1918, no. 1713, vanaf dien datum t.m. 14 September d.a.v. toegevoegd aan het hoofd van het 2de district en vanaf 15 September d.a.v. aan het hoofd van het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

De Administratief Ambtenaar J. P. VAN DER MEULEN werd bij Ministerieele beschikking d.d. 28 October 1918, no. 2173, met ingang van 1 November d.a.v. bevorderd tot de 2de klasse.

Bij Ministerieële beschikking van 4 December 1918, no. 2076, werd met ingang van dien datum de tijdelijke schrijfster Mej. M. F. H. E. VIERDAG benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, met Amsterdam als standplaats.

6de district: De Adjunct-Inspectrice Mej. E. BEÏTSCHAT werd bij Koninklijk Besluit van 23 Januari 1918, no. 23, met ingang van dien datum bevorderd tot Inspectrice.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse C. H. HAZEVOET werd bij Ministerieële Beschikking van 4 Juli 1918, no. 1534, met ingang van 1 Juli t. v. op verzoek eervol ontslagen.

7de district: De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse H. BAKKER werd bij Ministerieele beschikking van 3 December 1917, no. 2972, met ingang van den 1sten Januari 1918 toegevoegd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid, met 's-Gravenhage als standplaats. Deze ambtenaar werd als Chef de Bureau vervangen door den Administratieven Ambtenaar der 2de klasse D. JANSEN VAN GALEN, die bij Koninklijk Besluit van 13 Juli 1918, no. 44, met ingang van 1 Augustus d.a.v. bevorderd werd tot de 1ste klasse.

8ste district: Bij Ministerieële beschikking van 13 December 1918, no. 2867, werd met ingang van dien datum, de Opzichter R. CH. VAN REE medebevoegd verklaard in het 9de district.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse Mej. A. A. M. HULSCHER werd bij Ministerieële beschikking van 8 October 1918, no. 2173, met ingang van 1 November d.a.v. bevorderd tot de 2de klasse.

Bij Ministerieële beschikking van 4 December 1918, no. 2576, werd met ingang van dien datum de tijdelijke schrijver R. W. DE GOEDE benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, ter standplaats Deventer.

9de district: Aan de formatie van het 9de district ontviel de Opzichter C. C. SMIT, die tengevolge eener zeer kortstondige ongesteldheid den 7den December 1918 overleed. In hem verloor de Arbeidsinspectie een zeer plichtgetrouw ambtenaar, die zich steeds door toewijding, ijver en bekwaamheid had onderscheiden. Hij was vanaf zijn benoeming steeds in dit district werkzaam en had in zijn 16-jarigen diensttijd een groote ervaring verkregen, waarvan het gemis ernstig werd gevoeld. De nagedachtenis aan dezen uitnemenden ambtenaar zal lang in eere gehouden worden. Teneinde zoo spoedig mogelijk in dit verlies te voorzien, werd bij Ministerieële beschikking van 13 December 1918, no. 2867, met ingang van dien datum de Opzichter R. CH. VAN REE, werkzaam in het 8ste district, medebevoegd verklaard in het 9de district.

De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse F. B. VAN DER ZIJL werd bij Koninklijk Besluit van 29 April 1918, no. 59, met ingang van 1 Mei d.a.v. op verzoek eervol ontslagen. Sedert het begin der mobilisatie in militairen dienst, was hij als Chef de Bureau vervangen door den Administratieven Ambtenaar der 2de klasse Mej. W. JONAS, die bij Koninklijk Besluit d.d. 7 Maart 1918, no. 15, met ingang van dien datum bevorderd werd tot de 1ste klasse.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse H. PRINS werd bij Ministerieele beschikking van 7 December 1918, no. 2575, met ingang van 1 December t.v. toegevoegd aan het hoofd van het 10de district, ter standplaats Dordrecht.

Bij Ministerieele beschikking van 4 December 1918, no. 2576, werd met ingang van dien datum de tijdelijke schrijver C. VENEMA benoemd tot Administratief Ambtenaar der 3de klasse en toegevoegd aan het hoofd van het district, met Groningen als standplaats.

10de district: De Inspecteur der 1ste klasse J. L. M. ASSELBERGS, werkzaam in het 2de district, werd bij Ministerieele beschikking d.d. 16 Augustus 1918, no. 1713, met ingang van 15 September d.a.v. benoemd tot hoofd van het district, met Dordrecht als standplaats.

De Adjunct-Inspecteur A. P. DROST, werkzaam in het 3de district, werd bij Ministerieele beschikking van 29 Augustus 1918, no. 1825, met ingang van 15 September d.a.v. medebevoegd verklaard in het district.

De Opzichter J. VAN SUYLEN, werkzaam in het 4de district, werd bij Ministerieële beschikking d.d. 29 Augustus 1918, no. 1825, met ingang van 15 September d.a.v. naar dit district overgeplaatst, ter standplaats Dordrecht. Hij werd bij Koninklijk Besluit van 11 November 1918, no. 37, met ingang van 1 December d.a.v. op zijn verzoek eervol ontslagen.

De Opzichters CHR. C. VAN OMMEREN, werkzaam in het 1ste district en J. KUPERUS (bij Koninklijk Besluit van 25 October 1918, no. 10, met ingang van 1 November d.a.v. benoemd) werden respectievelijk bij Ministerieële beschikking d.d. 9 September 1918, no. 1896, met ingang van 1 October d.a.v. en d.d. 31 October 1918, no. 2324, met ingang van 1 November d.a.v. werkzaam gesteld in het district, ter standplaats Dordrecht.

De Administratief Ambtenaar der 1ste klasse D. W. SIBIE, vanaf 16 Augustus 1918 t.m. 14 September d.a.v. werkzaam in het 2de district, de Administratief Ambtenaar der 2de klasse A. F. VERSTRAATEN, toegevoegd aan het hoofd van het 3de district, zoomede de Administratief Ambtenaar der 3de klasse Mej. M. F. VAN ROESSEL, werkzaam in het 1ste district, werden bij Ministerieële beschikking van 16 Augustus 1918, no. 1713, vanaf 15 September d.a.v. toegevoegd aan het hoofd van het district, met Dordrecht als standplaats.

De Administratief Ambtenaar der 3de klasse H. PRINS, toegevoegd aan het hoofd van het 9de district, werd bij Ministerieële beschikking van 7 December 1918, no. 2575, met ingang van 1 December t.v. werkzaam gesteld in het district, ter standplaats Dordrecht.

Hieronder volgt eene opgave van personen, die, buiten het corps van ambtenaren staande, gedurende het jaar 1918 werkzaamheden ten dienste van de Arbeidsinspectie hebben verricht.

De arts J. L. C. OVERBOSCH bleef ook dit jaar belast met het geneeskundig onderzoek van het vrouwelijk personeel in de Maastrichtsche aardewerkfabrieken, bij welk onderzoek, dat om de drie maanden plaats vindt, de Inspectrice van den Arbeid Mej. Dr. E. KLEEREKOPER hare medewerking verleende.

De keuring van het vrouwelijk personeel in de steenfabrieken werd dit jaar alleen door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie verricht.

De keuring van de vrouwen, die ingevolge het Speetbesluit vergunning aanvroegen, om gedurende een zeker aantal malen per jaar nà des avonds 10 uur haring te mogen speten, werd gedurende dit verslagjaar verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Het beschermd personeel in de handvlasserijen en touwslagerijen werd door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie gekeurd, behalve in Zuid-Holland, Zeeland en Noord-Brabant, voor welke provinciën Dr. H. W. VAN RHIJN te Dordrecht, voor deze keuringen werd aangewezen. In enkele gevallen werd bovendien door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel een arts ter plaatse voor deze keuringen aangewezen.

De geneeskundige keuringen ingevolge de Steenhouwerswet werden dit jaar verricht door de volgende bij verschillende Ministerieële beschikkingen aangewezen geneeskundigen:

Dr. J. DEGENAAR, arts te Alkmaar.
Dr. S. ELIAS, „ „ Rotterdam.
Dr. L. HEYERMANS, „ „ Amsterdam.
E. HOUWERZIJL, „ Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.
J. v. d. KWAST, „ te Zierikzee.

Dr. W. Lingmont,	arts	te	Meppel.
G. F. Louwerse,	„	„	Helder.
J. L. C. Overbosch,	„	„	Maastricht.
C. Planten,	„	„	Arnhem.
Dr. R. de Waard,	„	„	Groningen.
J. J. Wap,	„	„	Middelburg.
H. de Jong,	„	„	Leeuwarden.
Dr. H. Klein,	„	„	Sneek.
I. W. de Vries,	„	„	Franeker.
J. de Graaff,	„	„	Heerenveen.

Met de navolgende artsen werden overeenkomsten getroffen, om de bij het Arbeidsbesluit voorgeschreven geneeskundige keuringen van het beschermd personeel in drukkerijen en zetterijen gedurende het jaar 1918 te verrichten:

Dr. M. A. van Andel,	arts	te	Gorinchem.
Dr. J. Beintema,	„	„	Breda.
M. R. F. Bloemers,	„	„	Doetinchem.
Dr. S. Brandes,	„	„	's-Gravenhage.
G. B. F. Ten Brink,	„	„	Hilversum.
P. C. Cleyndert,	„	„	Middelharnis.
Dr. A. le Comte,	„	„	Gouda.
Dr. C. W. Corts,	„	„	Enkhuizen.
Dr. J. Degenaar,	„	„	Alkmaar.
H. van Dijk,	„	„	Zwolle.
Dr. S. Elias,	„	„	Rotterdam.
Dr. G. Fabius,	„	„	Leiden.
L. Fick,	„	„	Bergen op Zoom.
J. de Graaf,	„	„	Heerenveen.
J. Groesbeek,	„	„	Schoonhoven.
Dr. F. A. F. Groneman,	„	„	Amersfoort.
D. H. de Groot,	„	„	Oostburg.
W. P. v. d. Harst,	„	„	Goes.
C. Hefting,	„	„	Utrecht.
Dr. L. Heyermans,	„	„	Amsterdam.
Dr. E. J. W. Holleman,	„	„	Zutfen.
L. Hijman,	„	„	Almelo.
H. de Jong,	„	„	Leeuwarden.
F. Jonkers,	„	„	Tiel.
Dr. L. C. Kersbergen,	„	„	Haarlem.
Dr. H. Klein,	„	„	Sneek.
G. Knap Czn.,	„	„	Leek.
J. v. d. Kwast,	„	„	Zierikzee.
C. G. v. d. Lee,	„	„	Helder.
R. Maas,	„	„	Enschedé.
B. Mettrop,	„	„	's-Hertogenbosch.
C. M. F. L. Nuyens,	„	„	Helmond.

J. L. C. OVERBOSCH,	arts te Maastricht.
Dr. JOS. J. A. H. PEETERS,	„ „ Weert.
A. M. PELT,	„ „ Zaandam.
C. P. J. PENNING,	„ „ Harderwijk.
TH. A. VAN PIENBROEK,	„ „ Terneuzen.
C. PLANTEN,	„ „ Arnhem.
L. K. POL,	„ „ ter Apel.
W. I. PONT,	„ „ Wijk bij Duurstede.
H. M. A. H. RECEVEUR,	„ „ Venlo.
Dr. H. W. VAN RHIJN,	„ „ Dordrecht.
H. E. R. RUDING,	„ „ Tilburg.
J. J. B. J. SLOTBOOM,	„ „ Nijmegen.
Dr. W. F. U. STEYN PARVÉ,	„ „ Deventer.
L. VINKENBORG,	„ „ Wageningen.
I. W. DE VRIES,	„ „ Franeker.
Dr. R. DE WAARD,	„ „ Groningen.
J. J. WAP,	„ „ Middelburg.
P. V. WOLFRAMSDORFF,	„ „ Oostvoorne.

De Heer P. NOLTING, oud-lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, bij Ministerieële beschikking van 8 April 1914, no. 802, afd. Arbeid, aangewezen tot het instellen van een onderzoek naar de werktijden van koffiehuis- en hotelbedienden, bleef gedurende 1918 met dit onderzoek belast, bijgestaan door de Heeren A. P. STAALMAN en G. H. BOESE, zoomede door Mevr. de Weduwe S. F. M. E. VAN DETH—DEN OUDEN.

Aan den Heer BOESE voornoemd, werd met ingang van 1 April van dit verslagjaar een eervol ontslag als onderzoekingsambtenaar verleend.

HOOFDSTUK III.

Algemeen overzicht der werkzaamheden.

VERGADERINGEN MET DE DISTRICTSHOOFDEN.

Ter voldoening aan artikel 9 van het Koninklijk Besluit van 10 Augustus 1909 (Stbl. 289), laatstelijk gewijzigd 18 April 1913 (Stbl. 135), belegde de waarnemend Directeur-Generaal van den Arbeid in dit verslagjaar vier vergaderingen met de districtshoofden der Arbeidsinspectie, waaraan ook de Medisch-Adviseur en de Electrotechnisch-Ingenieur deelnamen. De eerste vergadering werd bovendien bijgewoond door den Scheikundig-Ingenieur en de Inspecteurs van den Havenarbeid, terwijl de Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie ook tegenwoordig was bij eenige vergaderingen.

Al deze bijeenkomsten waren gewijd aan de behandeling van verschillende voor den dienst der Arbeidsinspectie van belang zijnde onderwerpen, teneinde daaromtrent eenheid van gedragslijn in de verschillende districten te bevorderen. De laatste vergaderingen waren in hoofdzaak gewijd aan de voorbereiding van nieuwe of gewijzigde wettelijke bepalingen, waarvan als belangrijkste genoemd dient te worden het Ontwerp-Arbeidswet 1919.

BIJZONDERE OPDRACHTEN.

Een groot aantal, in verband met de oorlogscrisis staande, buitengewone werkzaamheden, had de Arbeidsinspectie in 1918 wederom te verrichten. Zij zijn in hoofdstuk XVI nader omschreven.

Voortgegaan werd met het, op verzoek van den Minister van Koloniën, de laatste jaren gehouden toezicht op de naleving der bij het aanbestedingscontract voor de vervaardiging van militaire equipementstukken gestelde eischen, betreffende de arbeidsvoorwaarden der werklieden. Ontduiking werd niet geconstateerd.

Den Directeur-Generaal van de Posterijen en Telegrafie werd weder eenige malen advies verstrekt, omtrent bij nieuw te sluiten overeenkomsten wegens uitvoering van postritten vast te stellen arbeidsvoorwaarden voor de postiljons, terwijl op de naleving der gestelde voorwaarden werd toegezien. Een enkele maal moest daarbij afwijking worden geconstateerd.

Evenals het vorige jaar, werd een en andermaal nagegaan, of de arbeidsvoorwaarden bij firma's, die voor de leverantie van druk- of bindwerk ten behoeve van Rijksinstellingen in aanmerking kwamen, doch die niet gebonden waren aan de in hun bedrijf bestaande collectieve-arbeids-

overeenkomst, niet ongunstiger waren dan de minimum-eischen dezer overeenkomst.

Tegen het einde van het verslagjaar werd begonnen met het instellen van een onderzoek naar de loonen der verschillende categorieëen van industriearbeiders, teneinde aldus de gegevens te verkrijgen, noodig voor de indeeling dier arbeiders in loonklassen als bedoeld in art. 61 der Invaliditeitswet.

De waarnemend Directeur-Generaal aanvaardde in November 1918 het voorzitterschap eener arbitragecommissie, door partijen benoemd ter beslechting van een gerezen geschil tusschen de Hollandsche Betonmaatschappij en een 9-tal, op een werk dier maatschappij te Scheveningen arbeidende grondwerkers. (Zie hoofdstuk XVIII.)

UITGEGEVEN PUBLICATIES.

Aan de door de Directie van den Arbeid, met machtiging van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel en voor rekening van diens Departement, uitgegeven geschriften werd in 1918 toegevoegd:

No. 23. Gedwongen winkelnering in onderscheidene bedrijfstakken in verschillende deelen des lands.

WERKZAAMHEDEN TOT HANDHAVING DER ARBEIDSWET, DER VEILIGHEIDSWET EN DER STEENHOUWERSWET.

Ook in 1918 werd een groot deel van den tijd en de kracht der Arbeidsinspectieambtenaren in beslag genomen door buitengewone werkzaamheden, in verband staande met door den Europeeschen oorlog geschapen crisistoestanden. Van volledigen terugkeer der inspectie tot haar normale taak kon dientengevolge nog geen sprake zijn, zoodat de staatjes aangevende de intensiteit van het gehouden toezicht weder worden weggelaten. Niettemin bleek het in enkele districten mogelijk meer inspectiebezoeken af te leggen dan in 1917.

Het totaal aantal bezoeken aan fabrieken en werkplaatsen — waaronder vele, die in verband met bijzondere opdrachten werden gebracht — bleef in vijf districten ver beneden dat van het vorige jaar; in vier districten was het echter belangrijk hooger.

De buitengewone omstandigheden, die tal van industrieelen noodzaakten hun fabrieken geheel of gedeeltelijk stop te zetten, en de onmogelijkheid, om voor het nakomen van te stellen eischen geschikte grondstoffen te verkrijgen, belemmerden het werk der Arbeidsinspectie ten zeerste en waren oorzaak, dat aan de naleving van verschillende bepalingen niet streng de hand kon worden gehouden. Daarentegen moest in sommige gevallen krachtig worden opgetreden tegen enkele werkgevers, die deze buitengewone omstandigheden ten onrechte wilden bezigen als motief, om zich van de wettelijke bepalingen zoo gemakkelijk mogelijk af te maken.

Met burgemeesters, rechterlijke- en politieambtenaren, school- en andere autoriteiten, architecten, werkgevers enz. werden weder vele besprekingen gehouden, terwijl een aantal zittingen van rechterlijke colleges door diverse ambtenaren als getuige of deskundige werd bijgewoond.

Ook werden op verzoek van belanghebbenden weder vele lokaliteiten, welke men als werkplaatsen in gebruik wilde nemen, vooraf aan de wettelijke voorschriften getoetst. Zulk een voorafgaande beoordeeling verdient de krachtigste aanbeveling, omdat daardoor vele moeilijkheden, die later zouden kunnen rijzen, voorkomen worden en het maken van noodelooze onkosten vermeden wordt.

De oprichting van een aantal nieuwe inrichtingen voor het drogen van groenten en aardappelen, bracht wederom vele bemoeiïngen mede. Daar de bouw en de montage der aardappeldrooginrichtingen in het 9e district (Groningen) in zeer korten tijd moesten plaats vinden en vele inrichtingen nog niet gereed waren toen de droog-campagne moest beginnen, bleek de verwachting, dat de bedrijfshoofden niet voldoende aandacht zouden geven aan de hun bekend gemaakte voorschriften en te stellen eischen, menigmaal al te zeer bewaarheid. Door druk inspectiebezoek aan deze inrichtingen werd binnen korten tijd eene behoorlijke naleving van de wettelijke bepalingen verkregen.

De in het begin van 1918 heerschende en nog toenemende drukte in conserven- en worstfabrieken, maakte in het belang der volksgezondheid een scherp toezicht op deze inrichtingen noodzakelijk. In overleg met de Rijkscommissie van Toezicht op de Vleeschvereeniging werd daarom door de Arbeidsinspectie een speciaal onderzoek naar de hygiënische toestanden in de bedoelde fabrieken ingesteld, waarbij tevens de noodige aandacht werd geschonken aan de naleving der bepalingen van de Arbeidswet en de Veiligheidswet.

MEDEWERKING VAN DE GEMEENTEPOLITIE, RIJKSVELDWACHT EN MARECHAUSSEE.

Moest reeds in vorige verslagen worden gewag gemaakt van een weinig intensief toezicht der Gemeentepolitie op de naleving der Arbeids- en Veiligheidswetgeving, thans moet in dit opzicht een nog belangrijker achteruitgang geboekstaafd worden. Voorzoover uit de beschikbare statistische gegevens beoordeeld kan worden, daalde nagenoeg overal het aantal politiebezoeken aan fabrieken en werkplaatsen ver beneden het reeds niet hooge cijfer van 1917. Alleen de totaalcijfers voor het gedeelte van Zuid-Holland, behoorende tot het 4de en 10de district, vertoonen een beteekenende stijging. Ook in de provincie Utrecht overtrof het getal politiebezoeken dat van 1917, zij het ook slechts met een honderdtal. Voor het overige valt echter in alle districten over een groote verslapping in de medewerking der Gemeentepolitie te klagen. De oorzaak hiervan is ongetwijfeld voor een groot deel te zoeken in de vele crisiswerkzaamheden, waarmede de politieambtenaren steeds meer werden overladen, terwijl ook de achteruitgang in de industrie en de stopzetting van talrijke bedrijven invloed hebben doen gelden.

Toch zijn er streken, waar het gebrek aan medewerking niet aan deze factoren alleen te wijten valt, maar waar het een meer chronisch karakter draagt. Voornamelijk is dit het geval in de provincies Limburg en Noord-Brabant. Het hoofd van het 1ste district (Limburg en Oostelijk-N.-Brabant)

heeft daarin dan ook aanleiding gevonden, om in dit verslagjaar tot de Commissarissen der Koningin in die gewesten het verzoek te richten bij de burgemeesters op een meer intensief toezicht aan te dringen. Dit leverde echter tot dusver nog geen merkbare resultaten op. Ook over onbekendheid der politie met de wettelijke bepalingen wordt door genoemd districtshoofd geklaagd.

In het 2de district, het Westelijk deel van Noord-Brabant omvattende, is de medewerking der Gemeentepolitie steeds uiterst gering. Als een der weinige uitzonderingen op dezen regel, verdient met name te worden genoemd de gemeente Hooge- en Lage-Zwaluwe, waar, bij een aantal van 44 inrichtingen, in dit verslagjaar 78 bezoeken door de politie werden afgelegd.

Ten opzichte van het toezicht in de grootere steden kan het volgende worden opgemerkt:

De Rotterdamsche politie houdt vooral een scherp toezicht op het arbeiden in fabrieken en werkplaatsen door kinderen beneden 13 jaar, wat een merkbaar gunstig gevolg heeft. In 's Gravenhage bereikte het aantal politiebezoeken aan fabrieken en werkplaatsen wel lang niet het record-cijfer van 1916, maar 3930 bezoeken mag toch, vooral onder de tegenwoordige tijdsomstandigheden, zeker een mooi aantal genoemd worden, dat met eere verdient te worden vermeld. Dit laatste geldt ook voor Haarlem, waar de Gemeentepolitie niet minder dan 3953 bezoeken aflegde. Te Amsterdam is het aantal bezoeken andermaal gedaald, n.l. van 12584 in 1917 tot 11698 in 1918. Toch getuigt dit cijfer nog van een krachtige medewerking. In de gemeente Utrecht liet de door de plaatselijke politieambtenaren uitgeoefende contrôle aanvankelijk veel te wenschen over. Pogingen, door het districtshoofd aangewend, om daarin verbetering te verkrijgen hadden echter tot resultaat, dat het aantal politiebezoeken aan fabrieken en werkplaatsen aanzienlijk toenam, terwijl bovendien de Hoofdcommissaris een dienstorder uitvaardigde, waarbij o.a. bevolen werd, dat een scherp toezicht op overtredingen van het verbod van kinderarbeid op straat moest gehouden worden. Het toezicht te Leiden en Gouda ging dit verslagjaar opvallend achteruit.

Het districtshoofd te Amsterdam klaagt ook ditmaal over het gering aantal afgelegde bezoeken door de Gemeentepolitie in de buitengemeenten.

Hieronder volgt een staat, waarin een overzicht gegeven wordt van de intensiteit van het door de Gemeentepolitie uitgeoefend toezicht, zooals dit valt op te maken uit de voorgeschreven driemaandelijksche opgaven. De namen der gemeenten, waaruit niet geregeld bericht van de afgelegde bezoeken werd ontvangen, zijn in kolom 6 cursief gedrukt; de namen der gemeenten, die alle kwartalen overtredingen te melden hadden, zijn in kolom 7 vet gedrukt.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
1ste district. Limburg. . .	123	115	5—7	—	Posterholt, *Roermond.*	Maastricht.
Noord-Brabant (Oostelijk deel)	78	60	5—13	—	*Helmond,* *Woensel.*	Bakel c.a., Eindhoven.
2de district. Noord-Brabant (Westelijk deel)	106	79	10—17	's-Hertogenbosch. Breda.	*Bergen op Zoom,* Gilze en Rijen, H. en L. Zwaluwe.	Etten en Leur, Tilburg, Waalwijk.
3de district. Zuid-Holland . (Rotterdam en omgeving en het Westland)	29	17	1—5	—	's-Gravenzande, Hoogvliet, Maassluis. *Pernis,* *Poortugaal,* Schipluiden, *Wateringen.*	**Rotterdam.**
4de district. Zuid-Holland . (Noordelijk deel)	66	18	3—8	—	*Alkemade,* *Alphen,* Ammerstol, Barwoutswaarder, Benthuizen, Bergambacht. Bleiswijk, *Bodegraven,* *Hazerswoude,* [1]) Hagestein, Hillegom, Leimuiden, Moordrecht, Nieuwerkerk aan de IJsel, Nieuwkoop, *Nieuwveen,* *Oegstgeest,* Ouderkerk aan de IJsel, *Oudewater,* Reeuwijk,	Boskoop, Gouda, **'s Gravenhage,** Kouderkerk, Leiden, Noordwijk.

[1]) De Gemeentepolitie te Hazerswoude legde hare bezoeken af in vereeniging met de Rijksveldwacht en verwees naar de overzichten daarvan.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Rietveld, Rijnsaterswoude, *Schoonhoven,* [1] Stolwijk, *Stompwijk,* *Valkenburg,* *Vianen,* Voorburg, Voorhout, Waarder, Waddinxveen, Warmond, Wassenaar, *Woerden,* Woubrugge, *Zegwaart,* Zevenhuizen.	
Utrecht . . .	72	23	6—9	—	*Abc. Proostdij,* *Achttienhoven,* *Amerongen,* Benschop, Breukelen Nijenrode, Breukelen St. Pieter, *Bunschoten,* Doorn, Eemnes, *Haarzuilens,* Harmelen, Hoenkoop, Hoogland, Houten, Leersum, Leusden, *Linschoten,* Loenen, Loosdrecht, Maarn, Nigtevegt, Oudenrijn, Polsbroek,	Amersfoort, Baarn, de Bilt, Utrecht.

[1]) De Gemeentepolitie te Schoonhoven legde hare bezoeken af in vereeniging met de Rijksveldwacht en verwees naar de overzichten daarvan.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Renswoude, Rhenen, Schalkwijk, Stoutenburg, *Tienhoven,* Tull en 't Waal, Veenendaal, *Veldhuizen,* Vleuten, Vreeland, *Westbroek,* Willeskop. *Wilnis,* *Wijk bij Duurstede,* *Zegveld*	
5de district.	10	3	1—3	—	*Nieuwendam,* Nieuwer Amstel, *Watergraafsmeer.*	**Amsterdam.**
6de district.	124	36	11—24	Zype.	*Aalsmeer,* Akersloot, *Assendelft,* Barsingerhorn, *Beemster,* *Bennebroek,* *Bergen,* *Blaricum,* *Bloemendaal,* *Blokker,* Broek op Langendijk, Castricum, Edam, *Egmond aan Zee,* Enkhuizen, Graft, *'s-Graveland,* *Harenkarspel,* *Heemskerk,* Hoogkarspel, Hoorn, *Ilpendam,*	**Alkmaar,** Bussum, **Haarlem,** Heemstede, Helder, **Hilversum,** Huizen, Purmerend, Zaandam.

P.S. Blijkens ingekomen mededeelingen van gewezen vonnissen, werden door de Gemeentepolitie te Beverwijk, Haarlemmerliede en Spaarnwoude en Velsen overtredingen geconstateerd, waarvan verzuimd werd eenig bericht in te zenden.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Jisp, Koedijk, Koog a.d. Zaan, Kortenhoef, *Krommenie,* Kwadijk, *Laren,* *Limmen,* St. Maarten, *Marken,* Middelie, Monnickendam, Naarden, Nibbixwoud, *Noord-Scharwoude,* Oosthuizen, Oostzaan, *Opmeer,* Opperdoes, Oude Niedorp, *Oudorp,* St. Pancras, de Rijp, Schermerhorn, Schoten, *Spanbroek,* Uitgeest, Warder, Warmenhuizen, Weesperkarspel, *Westwoud,* *Westzaan,* Wieringen, Wormer, Wormerveer, Wijdewormer, *Wijk a. Zee en Duin,* *Zuid en Noord-schermer,* Zuid-Scharwoude, *Zwaag.*	
7de district.	116	—	Deil Dode- waard	Apeldoorn, Tiel.	Aalten, Ammerzoden, *Angerlo,* Appeltern,	Arnhem, Doesburg, **Harderwijk,** Nijmegen,

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
			Est en Opijnen,		Balgoy,	Renkum,
			Hummelo en Keppel,		Barneveld,	**Rheden,**
			Neede.		Batenburg,	Wageningen,
					Beesd,	Winterswijk,
					Bemmel,	Zuilichem.
					Bergh,	
					Bergharen,	
					Beuningen,	
					Beusichem,	
					Borculo,	
					Brakel,	
					Brummen,	
					Buren,	
					Buurmalsen,	
					Culemborg,	
					Didam,	
					Dinxperlo,	
					Ambt-Doetinchem,	
					Stad-Doetinchem,	
					Doornspijk,	
					Doorwerth,	
					Dreumel,	
					Driel,	
					Druten,	
					Duiven,	
					Echteld,	
					Ede,	
					Eibergen,	
					Elburg,	
					Elst,	
					Epe,	
					Ermelo,	
					Ewijk,	
					Gameren,	
					Geldermalsen,	
					Gendringen,	
					Gendt,	
					Gorssel,	
					Groenlo,	
					Groesbeek,	
					Haaften,	
					Hattum,	
					Hedel,	
					Heerde,	
					Heerewaarden,	
					Hemmen,	

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Hengelo, Herwen en Aerdt, *Herwijnen*, Heteren, Heumen, Hoevelaken, Horssen, Huissen, Hurwenen, IJzendoorn, Kerkwijk, Kesteren, Laren, Lichtenvoorde, Lienden, Lochem, *Maurik*, Millingen, Nederhemert, Nijkerk, Oldebroek, Ophemert, Overasselt, Pannerden, Poederoyen, Putten, Rosendaal, Rossum, Ruurlo, Scherpenzeel, Steenderen, *Ubbergen*, *Valburg*, Varik, Voorst, Vorden, Vuren, *Waardenburg*, Wadenoyen, Wamel, Warnsveld, Wehl, Westervoort, Wychen, Wisch, Zalt-Bommel,	

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Zelhem, Zevenaar, *Zoelen*, Zutphen.	
8ste district.	60	1	6—9	—	Avereest, Bathmen, Blankenham, *Blokzijl*, Dalfsen, *Ambt Delden*, Stad Delden, *Denekamp*, *Diepenheim*, *Diepenveen*, Enschedé, Genemuiden, Giethoorn, Goor, Graf horst, Gramsbergen, Haaksbergen, den Ham, Ambt Hardenberg, Heino, Hellendoorn, *Kamperveen*, Kuinre, Lonneker, Losser, Markelo, *Nieuwleusen*, *Oldemarkt*, *Olst*, *Ambt Ommen*, Stad Ommen, Ootmars um, *Raalte*, Rijssen, Staphorst, *Steenwijk*, *Tubbergen*, Vriezenveen, Wanr.eperveen, Weerselo, Wierden,	Almelo, Deventer, Kampen, Oldenzaal, Steenwijkerwold, **Zwolle.**

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Wilsum, Wijhe, IJsselmuiden, Zalk en Veecaten, *Zwartsluis*, Zwollerkerspel.	
9de district.	134	43	49—66	Delfzijl, Veendam, Wijmbritse-radeel.	*Haren*, Hoogezand, Loppersum, *Oldekerk*, Dantumadeel, *Franeker*, Idaarderadeel, Kollumerland, Menaldumadeel, Utingeradeel, Beilen, Diever, *Hoogeveen*, *Roden*, *Schoonebeek*, *Zuidlaren*, *Zuidwolde*.	**Groningen**, Dokkum, Leeuwarden.
10de district. Zeeland . . .	109	86	14—19	Middelburg, Vlissingen.	Bruinisse, *Clinge*.	Goes.
Zuid-Holland (Zuidelijk deel)	91	41	5—11	—	Alblas, Oud, *Ameide*, Arkel, Asperen, *Beijerland* (*Nieuw*), *Beijerland* (*Oud*), Bleskensgraaf, Everdingen, Giessen-Nieuw-kerk, Goudriaan, *Goudswaard*, Hardinxveld, Hellevoetsluis, *Hoogblokland*, Hoornaar, Klaaswaal, *Kedichem*,	Dordrecht, Gorinchem, Heukelum.

District.	Aantal gemeenten in het district.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal antwoord inzonden.	Het kleinste en het grootste aantal der gemeenten, die in een der vier kwartalen een negatief antwoord inzonden.	Gemeenten, die bericht van eenige overtreding zonden, doch niet het aantal bezoeken opgaven.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken zonden, doch waar geen overtredingen werden geconstateerd.	Gemeenten, die in eenig kwartaal bericht van het aantal afgelegde bezoeken en tevens van de geconstateerde overtredingen inzonden.
1	2	3	4	5	6	7
					Krimpen a.d. IJssel, Leerbroek, Leerdam, Lekkerland (Nieuw), Lexmond, Meerkerk, Nieuwland, Numansdorp, Noordeloos, Ottoland, Ouddorp, Piershil, Puttershoek, Schoonrewoerd, Sliedrecht, Sommelsdijk, Streefkerk, Strijen, *Tienhoven*.	

Uit vorenstaand overzicht blijkt, dat er dit jaar opnieuw achteruitgang moest worden geconstateerd in de medewerking der burgemeesters, voorzoover deze betreft het voldoen aan de in 1908 tot hen gerichte aanschrijvingen van de Commissarissen der Koningin, waarin hun werd verzocht elk kwartaal aan de districtshoofden der Arbeidsinspectie mededeeling te doen van het gehouden toezicht. Waren er toch in 1917 van de 1120 gegemeenten 512 waaruit geen enkel bericht inkwam, in 1918 was dit met 522 gemeenten het geval. Dit cijfer geeft dan ook alle recht om de bedoelde medewerking als zeer onvoldoende te kwalificeeren. Het minst werkten mede de burgemeesters in de provincies Limburg en Noord-Brabant. In eerstgenoemde provincie werd uit 115 van de 123 gemeenten en in laatstgenoemde uit 139 van de 184 gemeenten geen enkel rapport ontvangen. Een navolgenswaardig voorbeeld vertoonen daarentegen Gelderland en Overijsel, waar respectievelijk alle en op één na alle burgemeesters in dit verslagjaar kwartaalstaten van het gehouden toezicht inzonden.

Onderstaand staatje doet zien in welke provincies sedert 1907/08 op dit punt voor- resp. achteruitgang valt waar te nemen:

Provincie.	Aantal Gemeenten.	Aantal gemeenten, die in geen enkel kwartaal bericht inzonden.								
		1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1917	1918
Limburg . . .	123	78	86	93	98	103	110	113	114	115
Noord-Brabant .	184	136	122	134	139	144	137	141	150	139
Zeeland . . .	109	75	77	82	88	90	87	88	88	86
Noord-Holland .	134	81	22	6	23	23	21	18	27	39
Zuid-Holland .	188	144	174	141	59	99	61	48	70	76
Utrecht . . .	72	34		33	36	39	20	9	20	23
Gelderland . .	116	73	—	—	—	—	—	—	—	—
Overijsel . . .	61[1])	19	5	—	—	—	—	—	2	1
Drenthe . . .	34	16	—							
Groningen . .	57	31	—	13	17	28	26	26	41	43
Friesland . . .	43	18	—							
Totaal . . .	1121	705	486	502	460	526	462	443	512	522

Klaarblijkelijk onder den invloed der vele met de toenemende crisismaatregelen in verband staande dienstverrichtingen, viel in 1918 over 't geheel genomen achteruitgang in de medewerking van de Rijksveldwacht en de Koninklijke Marechaussée te bespeuren. Slechts het hoofd van het 1ste district (Venlo) maakt melding van een intensief toezicht van beide takken van politiedienst, terwijl in het 4de district (Utrecht) het aantal door de Rijksveldwacht verrichte inspecties, vergeleken bij het vorige jaar, vrij belangrijk is toegenomen. In nagenoeg alle andere districten echter is de contrôle, zoowel van Rijksveldwacht als Koninklijke Marechaussée, merkbaar en soms zelfs aanmerkelijk verslapt. Zoo daalde b.v. in het 9de district (Groningen) het aantal door de Rijksveldwacht afgelegde bezoeken van 9363 in 1917 op 7499 in 1918, terwijl in het 5de district (Amsterdam) het aantal inspecties van dien tak van politiedienst over dezelfde jaren slonk van 236 op 110. Op haar plaats blijft in het algemeen de opmerking, dat de waarde van het uitgeoefend toezicht aanmerkelijk zou kunnen worden verhoogd, door van de bezoeken er meer te doen plaats hebben in tijden, waarop arbeid voor beschermde personen is verboden.

Waar, zooals gezegd, de vele uit de talrijke crisismaatregelen voortvloeiende werkzaamheden het verminderde toezicht der Rijkspolitie verklaren, wordt de statistiek van het aantal afgelegde bezoeken ook ditmaal weggelaten.

MEDEWERKING VAN ANDERE ZIJDE.

Ook in 1918 mocht de Arbeidsinspectie wederom van verschillende zijden medewerking bij de uitoefening van haar taak ontvangen.

1) Het aantal gemeenten in Overijsel bedraagt thans 60.

Het aantal ingekomen klachten is iets kleiner dan het vorige jaar; het verschil is echter gering. Ook de cijfers betreffende de verschillende categorieën van medewerkenden vertoonen, vergeleken bij die van 1916 en 1917, slechts kleine afwijkingen, zoodat de daaromtrent in het Centraal-Verslag over 1916 voorkomende beschouwingen nog van kracht blijven. Zooals het op bladz. 33 opgenomen staatje doet zien, kwamen in het 7de en 8ste district (Arnhem en Deventer) al heel weinig klachten in. Voor zooveel laatstgenoemd district betreft, valt dit te verklaren uit het stop staan der textielindustrie, daar toch vroeger het grootste aantal der klachten steeds betrekking had op overtredingen ten aanzien van den arbeidstijd van beschermde personen in textielfabrieken te Enschedé en Lonneker.

Het percentage der ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden klachten is, ofschoon lager dan in 1917, nog hoog (in 1917 ruim 26 %, in 1918 ruim 21 %). Meer dan 12 % van het totaal der klachten moest onbeslist blijven. Dit kan geen verwondering wekken, indien men bedenkt, dat, indien b.v. over een plaats gehad hebbende afwijking van de rust- of werktijdbepalingen wordt geklaagd, het achteraf dikwijls onmogelijk is om uit te maken of op een bepaald tijdstip de overtreding inderdaad is gepleegd.

Het overgroote deel der klachten bleef niet zonder gevolg, maar gaf aanleiding, hetzij tot het geven van voorschriften of aanwijzingen, hetzij tot het opmaken van proces-verbaal. Toch bleek het somwijlen, dat de klagers zich meer hadden voorgesteld van het ingrijpen der inspectie en wellicht gedacht hadden aan het geheel „afkeuren" der gesignaleerde werkplaatsen. De Arbeidsinspectie kan echter niet verder gaan dan het binnen de wettelijke grenzen vorderen van verbeteringen. Bij de huidige abnormale toestanden bleek het zelfs meermalen eenvoudig onmogelijk, geheel aan de wettelijke voorschriften te voldoen, b.v. ten aanzien van het verstrekken van zeep, die in 1918 nagenoeg niet meer te krijgen was.

Naar aanleiding van eene klacht over het werken in een stoffig lokaal, het aanwezig zijn van te weinig licht, het ontbreken van ventilatie en schaftlokalen in eene brikettenfabriek in het 1ste district (Venlo), kwam aan het licht, dat hier sprake was van eene pas opgerichte tamelijk groote fabriek (er werkten ± 80 personen), die bij de Arbeidsinspectie onbekend was. Ofschoon de inrichting zoowel onder de bepalingen der Hinderwet als Veiligheidswet viel, waren er geen stukken, ingevolge artikel 6bis der Hinderwet, ingekomen. Daar ook de bepalingen der Arbeidswet niet werden nageleefd, werd hiervan proces-verbaal opgemaakt.

Bij den Centralen Dienst kwam een klacht in van het bestuur eener vakvereeniging, over overmatigen arbeidsduur in de steenhouwerijen te Maastricht. Het daarop ingestelde onderzoek leerde echter, dat de klacht als ongegrond betiteld kon worden, althans zeer overdreven was. Ook bleek, dat het klagende bestuur niet voldoende van de bepalingen der Steenhouwerswet op de hoogte was. Overtredingen konden niet worden geconstateerd.

Een moeder, die zich bij het hoofd van het 6de district (Haarlem) beklaagde, dat haar zoontje door een werkgever uit de werkplaats was „geslagen" wegens zijn onzindelijk werkpak, verklaarde, dat de jongen

(Voor vervolg zie blz. 32).

OVERZICHT VAN DE RECHTSPRAAK.

DISTRICTEN.	PROCESSEN-VERBAAL IN 1918 OPGEMAAKT OF BERECHT.	Arbeidswet			Veiligheidswet			Steenhouwerswet			Arbeidswet, Veiligheidswet en Steenhouwerswet te zamen.		
		Processen-verbaal opgemaakt door de:											
		Arbeids-inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente-politie.	Arbeids-inspectie	Rijkspolitie.	Gemeente-politie.	Arbeids-inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente-politie.	Arbeids-inspectie.	Rijkspolitie.	Gemeente-politie.
1ste district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	1	5	—	9	—	—	1	—	—	11	5	—
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	36	66	24	49	—	—	1	—	—	86	66	24
	Terzijde gelegde „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Vervolgde „	29	60	23	38	—	—	2	—	—	69	60	23
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	8	11	1	20	—	—	—	--	—	28	11	1
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	28	58	23	37	—	—	2	—	—	67	58	23
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	1	2	—	1	—	—	—	—	—	2	2	—
2de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	60	20	12	14	—	—	—	—	—	74	20	12
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	38	34	30	26	—	—	3	—	—	67	34	30
	Terzijde gelegde „	1	6	1	—	—	—	—	—	—	1	6	1
	Vervolgde „	86	42	31	29	—	—	1	—	—	116	42	31
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	11	6	10	11	—	—	2	—	—	24	6	10
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	78	41	30	28	—		1	—	—	107	41	30
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	8	1	1	1	—	—	—	—	—	9	1	1
3de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	2	—	29	—	—	—	—	—	—	2	—	29
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	30	4	76	1		—	—	—	—	31	4	76
	Terzijde gelegde „	1	—	8	—	—	—	—	—	—	1	—	8
	Vervolgde „	18	1	90	1	—	—	—	—	—	19	1	90
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	13	3	7	—	—	—	—	—	—	13	3	7
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	18	1	87	1	—	—	—	—	—	19	1	87
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	-	3
4de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	31	1	21	5	—	—	4	—	—	40	1	21
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	115[1])	15	140	42[1])	—	—	7	—	—	164	15	140
	Terzijde gelegde „	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	7
	Vervolgde „	138	15	147	42	—	—	10	—	—	190	15	147
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	7	1	7	4	—	—	1	—	—	12	1	7
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	136	15	143	41	—	—	10	—	—	187	15	143
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	2	—	4	1	—	—	—	—	—	3	—	4
5de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	9	—	13[2])	1	—	—	—	—	—	10	—	13
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	37	—	51	17[3])	—	—	—	—	—	54	—	51
	Terzijde gelegde „	1	—	2	—	—	—	—	—	—	1	—	2
	Vervolgde „	38	—	58	16	—	—	—	—	—	54	—	58
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	7	—	4	1	—	—	—	—		8	—	4
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

6de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	1	1	—	1	—	—	1	—	—	3	1	—
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	18	21	79	14	—	—	2	—	—	34	21	79
	Terzijde gelegde „	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	Vervolgde „	17	20	70	14	—	—	3	—	—	34	20	70
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	2	2	7	1	—	—	—	—	—	3	2	7
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	16	19	68	12	—	—	3	—	—	31	19	68
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	1	1	2	2	—	—	—	—	—	3	1	2
7de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	4	5	20	—	—	—	—	—	—	4	5	20
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	19	35	77	6	—	1	2	—	—	27	35	78
	Terzijde gelegde „	1	5	1	—	—	—	—	—	—	1	5	1
	Vervolgde „	20	33	81	5	—	1	1	—	—	26	33	82
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	2	2	15	1	—	—	1	—	—	4	2	15
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	17	32	78	5	—	1	1	—	—	23	32	79
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	3	1	3	—	—	—	—	—	—	3	1	3
8ste district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	6	9	13	—	—	—	—	—	—	6	9	13
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	13	65	26	1	—	—	—	—	—	14	65	26
	Terzijde gelegde „	1	5	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—
	Vervolgde „	15	67	37	—	—	—	—	—	—	15	67	37
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	3	2	2	1	—	—	—	—	—	4	2	2
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	15	66	36	—	—	—	—	—	—	15	66	36
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
9de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	2	12	6	2	—	—	—	—	—	4	12	6
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	33	90	62	21	—	—	1	—	—	55	90	62
	Terzijde gelegde „	—	3	5	1	—	—	—	—	—	1	3	5
	Vervolgde „	35	96	60	22	—	—	1	—	—	58	96	60
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	3	3
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	35	93	58	22	—	—	1	—	—	58	93	58
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	3	2
10de district	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	—	3	6	1 4)	—	—	—	—	—	1	3	6
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	9	18	33	8	—	—	—	—	—	17	18	33
	Terzijde gelegde „	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	2	2
	Vervolgde „	9	15	35	9	—	—	—	—	—	18	15	35
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	4	2
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	7	15	28	9	—	—	—	—	—	16	15	28
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	2	—	7	—	—	—	—	—	—	2	—	7
Totaal	Processen-verbaal op 1 Jan. 1918 nog in behandeling.	116	56	120 2)	33	—	—	6	—	—	155	56	120
	In 1918 opgemaakte processen-verbaal	348	348	598	185 5)	—	1	16	—	—	549	348	599
	Terzijde gelegde „	5	21	28	1	—	—	—	—	—	6	21	28
	Vervolgde „	405	349	632	176	—	1	18	—	—	599	349	633
	Processen-verbaal op 31 Dec. 1918 nog in behandeling.	53	34	58	39	—	—	4	—	—	96	34	58
	Veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen	382	340	600	170	—	1	18	—	—	570	340	601
	Niet-veroordeelende vonnissen in 1e instantie gewezen.	23	9	32	6	—	—	—	—	—	29	9	32

1) 1 Proc. verbaal ter vervolging opgezonden aan Auditeur-militair. Uitspraak aan de Arbeidsinspectie niet bekend. 2) Waaronder één proces-verbaal, dat eerst nà het opmaken van het overzicht over 1917 is bekend geworden. 3) Waaronder een proces-verbaal dat door den Krijgsraad berecht is geworden en waarvan de uitspraak aan de Arbeidsinspectie niet is bekend geworden. 4) De berechting van dit procesverbaal is eerst nà het opmaken van het overzicht over 1917 bekend geworden. 5) Waaronder 2 waarvan de uitslag niet bekend is.

zich bij zijn werk zoo vuil maakte, dat zij het werkpak bij den heerschenden zeepnood niet schoon kon krijgen en demonstreerde dit met een driedagen-gedragen werkbuisje, dat door het bronsstof als het ware geheel verguld leek. Op vermoeden, dat in de bedoelde werkplaats tijdens het bronzen de mechanische afzuiging buiten werking was gesteld, werd een onderzoek ingesteld, waarbij dit vermoeden juist bleek. Gebruikmaking van de bestaande afzuiginstallatie werd geëischt. Bij toepassing van doelmatige afzuiging is het werken bij de bronsmachine niet gevaarlijk te achten.

Bij herhaling kwam een klacht in over een stoffeerder in het 6de district (Haarlem), die een jeugdig persoon in een te klein schuurtje zou laten werken. Bij meermalen gehouden contrôle kon echter geen overtreding geconstateerd worden. De huiseigenaar, die de woning reeds voordeeliger aan een ander had verhuurd, was door de Huurcommissie in het ongelijk gesteld en trachtte nu langs dezen weg zijn huurder het huis uit te krijgen.

Van een paar meisjes, die ten bureele van hetzelfde district kwamen klagen over moeizamen arbeid, werd tevens vernomen, dat er te lang gewerkt werd, hetgeen juist bleek en tot bekeuring van den werkgever leidde.

Menigmaal komt men zich nog beklagen over onrechtmatige verbreking van arbeidsovereenkomsten en daarmede verband houdende loonkwesties, ofschoon de Arbeidsinspectie daarvoor niet het aangewezen lichaam is. Op dergelijke klachten kan dan ook niet worden ingegaan.

Overzicht van de klachten, gesplitst naar de herkomst.

DISTRICT . .	1ste		2de		3de		4de		5de		6de		7de		8de		9de		10de		Totaal.	
Aanwijzingen aan de Arbeidsinspectie verschaft door:	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Vakvereenigingen. .	1	8	10	17	—	17	3	25	16	27	—	15	—	4	—	3	7	11	—	7	37	134
Particulieren . . .	4	3	3	2	7	9	4	5	77	30	13	17	—	5	3	1	2	5	—	2	113	79
Politie	1	—	—	—	1	—	—	—	3	—	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	6	2
Gem. Bouw- en Woningtoezicht .	—	—	—	—	—	—	3	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	4
Schoolhoofden, onderwijzers, enz . .	—	—	11	2	—	1	—	—	—	3	—	1	—	—	—	—	—	2	—	1	11	10
Werkgevers . . .	—	4	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4	1	10
Werknemers . . .	1	3	9	4	3	6	3	7	10	10	—	—	—	1	2	—	9	2	—	3	37	36
Bureau voor Arbeidsrecht	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Toezicht op de Volksgezondheid . . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Gezondheidscommissie . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5
Andere autoriteiten .	—	—	2	4	—	1	—	10	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	2	18
Anoniem	—	1	—	2	—	4	5	6	1	28	—	—	—	2	—	3	1	1	—	2	7	49
Diverse corporaties .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Totaal . .	7	20	35	31	11	42	19	53	107	107	14	34	—	17	5	7	19	22	—	20	217	353

Overzicht der klachten, ingedeeld naar het onderwerp.

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Arbeidswet.		
Arbeid van kinderen beneden 13 jaar of nog leerplichtig (art. 4)	17	25
Overtreding van den wettelijken arbeidsduur (art. 6)	45	53
Overtreding rusttijdbepalingen (art. 7) . . .	19	10
Zondagsarbeid van vrouwen en jeugdige personen (art. 8)	4	2
Overtreding der bepalingen omtrent de arbeidskaart (art. 12)	3	2
Overtreding der bepalingen omtrent de arbeidslijst of het arbeidsregister (art. 13) . . .	10	4

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Algemeen onvoldoende inrichting van werkplaatsen onder de A. W. vallende. . . .	2	—
Het verrichten door beschermde personen van arbeid, voor hen verboden bij artikel: 1 van het Arbeidsbesluit . . .	2	1
3 „ „ „ . . .	2	1
5 „ „ „ . . .	—	1
9 „ „ „ . . .	—	1
10 „ „ „ . . .	6	10
11 „ „ „ . . .	—	1
12 „ „ „ . . .	7	1
13 „ „ „ . . .	1	—
14 „ „ „ . . .	3	4
15 „ „ „ . . .	1	—
16 „ „ „ . . .	2	2
17 „ „ „ . . .	3	17
24 „ „ „ . . .	3	1
27 j° 24 „ „ „ . . .	—	1
30 j° 24 „ „ „ . . .	—	1
Veiligheidswet.		
B e v e i l i g i n g e n.		
Onvoldoende of geen beveiliging van krachtwerktuigen	8	13
Onbeveiligde of onvoldoend beveiligde werktuigen en drijfwerk	3	8
Onbeveiligde kelderopeningen	—	1
Onbeveiligde amarilsteen	—	1
Onvoldoende beveiliging tegen branden bij gieten	1	—
Onvoldoende beenbeschermers aanwezig . .	—	1
Onvoldoende beveiliging bordes smeltoven .	—	1
Onbeschutte looi- en walkvaten	1	—
Ladder met opgespijkerde sporten op bouwwerk	1	1
Gevaarlijke arbeid op een bouwwerk . . .	—	1
Onbeschutte steigers, enz. op bouwwerken .	2	1
Nauwe doorgangen tusschen werktuigen . .	—	1
Ondoelmatig gebruik laschapparaat	—	1
Schoonmaken inktwalsen onder het loopen der pers	1	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Niet aanwezig zijn van stofbril.	1	1
Wolmachines zonder losse poulie	1	—
Slechte toestand van motor en generator in een lokaal van een poldergemaal	—	1
Niet in goeden staat verkeeren der electrische geleidingen, enz.	—	1
Afleveren van drijfwerk met groote uitstekende stelboutkoppen	1	—
Veiligheid bij stoomketels, enz.		
Lekke smoorklep van locomobiel	1	—
Vrije luchtruimte.		
Vrije luchtruimte onvoldoende	—	5
Werken in een te klein werklokaal	—	2
Te veel personeel	3	3
Luchtverversching.		
Onvoldoende, of geen luchtverversching . .	6	14
Last van tocht	1	—
Verlichting.		
Onvoldoende kunstverlichting	—	4
„ dagverlichting	2	2
Onvoldoende afsluiting, rechtstreeks invallend zonlicht	—	1
Drinkwater.		
Onvoldoende drinkwatervoorziening	1	6
Geen drinkwater aanwezig	1	2
Beschikbaarstellen van onbruikbaar drinkwater	—	2
Verwarming.		
Geen of onvoldoende verwarming.	11	10
Werken in te warme ruimten	1	—
Werken onder zeer hooge temperatuur . . .	1	—
Hinderlijke warmte	1	—
Zindelijkheid.		
Werken in vuile en dompige kamer. . . .	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Onzindelijkheid van werkplaatsen	8	26
Ontbreken van of onvoldoende spuwbakken .	1	3
Niet wekelijks schrobben of dweilen van de vloeren	3	3
Privaten en urinoirs.		
Onvoldoend aantal, onvoldoende inrichting, ontbreken of onzindelijkheid van privaten of urinoirs	16	31
Privaat in werkplaats	—	1
Stank verspreidend privaat	1	—
Slechts tegen betaling beschikbaar stellen der privaten	1	—
Niet naar seksen gescheiden privaten . . .	—	1
Kleed-, schaft-, wasch- en badgelegenheden.		
Onvoldoend aantal, geen of slechte kleederbergplaatsen	7	6
Afsluiten van een kleerenkast	—	1
Vuile kleederberging	1	—
Onvoldoende inrichting of ontbreken van schaftlokalen	4	17
Geen, onvoldoende of slechte schaftgelegenheid aanwezig	8	13
Ontbreken van schaftlokaal en kleerenbergplaats	—	1
Schaften in drukkerij	—	1
„ te midden van vuil goed in wasscherij .	—	1
Onverwarmd schaftlokaal	1	—
Ontbreken van leuningen aan banken in schaftlokaal.	1	—
Onvoldoende inrichting, ontbreken of onzindelijkheid van waschgelegenheden	8	28
Geen of onvoldoende zeep, handdoeken en nagelschuiers	4	13
Geen waschwater aanwezig	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Gassen, dampen, stof.		
Geen of onvoldoende afvoer van gassen, schadelijke dampen of stof uit werklokaal . . .	3	15
Geen of onvoldoende afvoer van gas bij het carboniseeren van lompen	1	—
Stank door houtskoolbrandstof	—	1
Stank van motor in werkplaats	1	—
Hinder van gaslucht	2	—
Geen of onvoldoende rookafvoer	1	4
Hinder van vitriool- en zwaveldampen . . .	1	2
Hinder van verdamping van natte klei, waarmede verwarmingsbuizen zijn omwoeld . .	1	—
Hinder van stof in fabrieken en werkplaatsen	2	3
„ „ „ aan zaagselsilo	1	—
„ „ „ bij het zeven van graan . .	1	—
Geen stofafzuiging in haarspinnerij	1	—
Ontbreking van stofafzuiging	2	—
Buiten werking stellen van de stofafzuiging .	—	1
Niet-werken der stofafzuiging	1	—
Vloer aanvegen onder werktijd in drukkerij .	—	1
Gevaar voor- of gevaar bij brand of ontploffing.		
Smalle trappen	—	2
Geen nooduitgang aanwezig.	—	2
Onvoldoende nooduitgang	1	1
Versperde branddeur	—	1
Eerste Hulp bij ongevallen.		
Geen of onvoldoende verbandmiddelen aanwezig	2	5
Ontbreken van verbandtrommel	1	2
Niet in orde zijn van verbandtrommel . . .	—	1
Geen verbandkamer aanwezig	—	1
Verbandkist achter slot	1	—
Algemeene toestand van werklokalen.		
Slechte algemeene toestand	2	6

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Slechte algemeene toestand; werkplaats onder een schuin afdak	1	—
Onbeschoten pannendak	—	2
Lekke daken	—	1
Onvoldoende inrichting van werkvloer . . .	1	2
Steenhouwerswet.		
Overmatige arbeidsduur in steenhouwerijen .	—	3
Overtreding der werktijdbepalingen	4	15
Niet voldoen aan de wettelijke bepalingen .	—	1
Werken in afwijking van de arbeidslijst . .	2	2
In den winter werken met kunstlicht . . .	—	1
Algemeen onvoldoende inrichting van steenhouwerswerkplaatsen.	1	7
Geen schaftlokaal	1	2
Onverwarmd schaftlokaal	—	3
Onvoldoende of geen ventilatie.	1	1
Ontbreken van een privaat	—	2
Ontbreken van een waterleiding	—	1
Last van inregenen	—	1
Hinderwet.		
Hinder voor de omgeving van motor uit fabriek	1	2
Hinder voor de omgeving van rubberstank en gedreun motor.	1	1
Hinder voor de omgeving van groentendrogerij	1	—
Hinder voor de omgeving van cirkelzaag uit groentendrogerij	1	—
Hinder van fabriek voor omwonenden . . .	1	—
„ van brikettenfabriek.	—	1
„ van roet uit een schoorsteen. . . .	—	1
„ van vuil van poetsdoekfabriek (en gemeenschappelijk gebruik maken van privaten en waterleiding)	—	1
Hinder van damp uit een pharmaceutische fabriek	—	1
Verrichten van steenhouwersarbeid zonder vergunning	1	1
Plaatsen van motor zonder vergunning . . .	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Plaatsen van moffeloven zonder vergunning .	—	1
Plaatsen van locomobiel voor bioscoop zonder vergunning	—	1
Slechte toepassing Hinderwet door Gemeentebestuur	—	1
Verschillende onderwerpen.		
Lange werktijd van kantoor-, resp. bioscooppersoneel	—	2
Lange werktijd van kioskjuffrouwen	—	1
Lange werktijd van juffrouw in een melksalon	—	1
Lange werktijd tot 's nachts 12 à 1 uur van een piccolo in een bioscooptheater	—	1
Zondagsarbeid van mannen	—	1
Zondagsarbeid van een coiffeuse	—	1
Stoker in gasfabriek werkt 's nachts geheel alleen; dit wordt gevaarlijk geacht met het oog op ongevallen	—	1
Arbeid door vrouwen bij zeer hooge temperatuur	—	1
Groote boeten bij te laat komen	—	1
In verband met voorgekomen diefstal visiteeren van personeel bij het naar huis gaan . .	—	1
Onbehoorlijk optreden van patroon tegen vrouwelijk personeel	—	1
Onbehoorlijke slaapgelegenheid bij een zalmvisscherij	—	1
Noodzaken van invalide vrouw in schafttijd werkplaats te verlaten	—	1
Onvoldoende slaapgelegenheid voor grondwerkers	—	1
Slechts 5 minuten vóór aanvang der werkzaamheden openstellen der fabriek en geen gelegenheid geven voor wasschen en kleeden bij einde van werktijd	—	1
Personeel wenscht kleedkamer een kwartier vóór aanvang werktijd te kunnen betreden.	—	1
Ontbreken van schaftgelegenheid in een warenhuis	—	1

Onderwerp der klachten.	Mondeling of telefonisch.	Schriftelijk.
Ontbreken van schaftlokaal in leesinrichting .	—	1
„ „ privaat in een seinpost . . .	—	1
„ „ wachthuisje voor nachtwaker .	—	1
„ „ dakgoot aan overlaadloods H. IJ. S. M.	—	1
Gevaar van neervallende hijschen suiker op de daaronder op straat werkzaam zijnde arbeiders	—	1
Geen uitbetaling ontvangen wegens ongeval, overkomen aan werkgever, tijdelijk in dienst van een ander werkgever.	—	1
Geen uitkeering geven door werkloosheidsfonds	—	1
Verkeerde toepassing van het Arbeidscontract	1	—
Niet aangegeven zijn van het personeel ingevolge de bepalingen der Ongevallenwet. .	—	1
Ontslag als agent eener levensverzekeringsmaatschappij wegens te weinig afsluiten van posten	—	1
Ontslag personeel voor indiening klacht Arbeidsinspectie	1	—
Onrechtmatig verleend ontslag	7	2
Ontslag van twee werklieden door verlenging arbeidsduur van nachtploeg	—	1
Ontslag van Hollandsche arbeiders, terwijl Belgen aan het werk bleven	—	1
Uitbesteden van militair werk aan anderen .	1	—
Door inpakken van chloor stukgebeten handen	—	1
Bezwaren tegen oprichting beendermeelfabriek	—	1
Gebruik van slechte ladders bij glazenwasschen	—	1
Electrische geleidingen hangen laag en onbeschermd boven openbaren weg	—	1
Lekke blaasbalg in gebruik voor het reinigen der zetkasten in een drukkerij	—	1
Totaal	295 [1])	511 [1])

1) Aangezien verschillende klachten en aanwijzingen twee of meer onderwerpen betreffen, stemmen de totalen van dit overzicht niet overeen met de opgaven voorkomende op pag. 32.

Van de bevinding omtrent de in totaal in 1918 bij de Arbeidsinspectie aangebrachte klachten, bevat het volgende staatje een overzicht.

BEVINDING.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	10de district.	Totaal.
Gegrond	15	58	26	34	129	18	5	8	26	5	324
Ten deele gegrond . . .	1	4	4	9	24	6	1	—	4	1	54
Ongegrond	4	—	7	10	21	7	4	2	6	8	69
Onbeslist gebleven [1]) . . .	—	4	3	14	38	6	—	2	1	2	70
Aan andere autoriteiten doorgezonden of daarnaar verwezen	5	—	2	—	—	—	1	—	—	—	8
Betroffen zaken, welke buiten het kader der ambtsbemoeiïng liggen	2	—	6	5	2	11	1	—	4	4	35
In 1918 niet onderzocht .	—	—	5	—	—	—	5	—	—	—	10
Totaal . . .	27	66	53	72	214	48	17	12	41	20	570
Leidden tot het opmaken van procesverbaal . . .	4	14	8	9	19	6	2	1	5	1	69

[1]) Met uitdrukking „onbeslist gebleven", wordt bedoeld, dat bij inspectie geen inbreuk op de wettelijke bepalingen kon worden geconstateerd, doch dat het geenszins was buitengesloten, dat de klacht op goede gronden berustte.

WERKZAAMHEDEN VAN DEN ELECTROTECHNISCH-INGENIEUR.

De Electrotechnisch-Ingenieur bezocht in 1918 374 electrische installaties, waarvan de volgende tabel een overzicht geeft.

Nummer der groep	OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	Aantal afgelegde bezoeken.	Licht.	Kracht.	Licht en Kracht.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz.	12	—	—	12
2	Diamant en andere edelsteenen.	—	—	—	—
3	Boek- en Steendrukkerijen	18	—	6	12
4	Bouwbedrijven.	2	—	1	1
5	Chemische nijverheid enz.	22	2	4	16
6	Hout-, kurk- en stroobewerking	27	2	8	17
7	Kleeding en reiniging	14	1	3	10
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	11	1	5	5
10	Oer, steenkolen, turf	1	—	1	—
11	Metalen (Bewerking van)	38	5	8	25
12	Stoom- en andere werktuigen (Verv. van) .	58	1	12	45
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen .	11	1	1	9
14	Papier	17	—	1	16
15	Textiele nijverheid	49	2	5	42
16	Vervaardiging van gas en electriciteit . .	26	—	—	26
17	Voedings- en genotmiddelen (Bereiding van)	68	6	6	56
	Totaal . . .	374	21	61	292

De resultaten dier bezoeken en de verdeeling ervan over de districten der Arbeidsinspectie zijn aangegeven in onderstaand overzicht.

District.	Aantal bezochte fabrieken.	Aantal installaties, die aanleiding gaven tot het doen van voorstellen.
1ste	30	1
2de	26	5
3de	34	6
4de	33	2
5de	37	5
6de	24	—
7de	24	—
8ste	59	2
9de	17	6
10de	25	6
Het Rijk . .	309	33

Verder kwamen in het verslagjaar 422 teekeningen in het bezit van den Electrotechnisch-Ingenieur, bestaande uit schakelschema's en plannen van op te richten electrische installatiën.

Na beoordeeling dezer teekeningen, werd het betrokken districtshoofd daaromtrent advies verstrekt, in verband met de door dezen af te geven verklaring voor de vergunning tot oprichting van fabriek of werkplaats ingevolge de Hinderwet.

Voorts werden de werkzaamheden als adviseur der regeeringscommissarissen van de vluchtoorden te Nunspeet en Uden voortgezet.

WERKZAAMHEDEN VAN DEN SCHEIKUNDIG-INGENIEUR.

Door den Scheikundig-Ingenieur werden in 1918 70 monsters onderzocht van stoffen, die bij inspectie van fabrieken en werkplaatsen door verschillende ambtenaren bij deze het vermoeden wekten, voor de gezondheid der arbeiders schadelijk te zijn.

De proef-installatie inzake het benutten van tankgassen uit het afvalwater van stroocartonfabrieken kon nog niet opnieuw in bedrijf worden gesteld, in verband met het nog steeds stopliggen der betreffende fabriek. Intusschen werd met het nemen van daarop betrekking hebbende laboratoriumproeven voortgegaan.

De reeds in voorgaande verslagen vermelde onderzoekingen naar de mogelijkheid van zuivering van het afvalwater van suikerfabrieken werden gedurende de campagne 1918 voortgezet, hoewel daarbij, door den abnormalen toestand, met vele moeilijkheden te kampen viel.

De op blz. 39 van het vorige Centraal Verslag bedoelde bouw eener zuiveringsinrichting voor eene exportslagerij was in 1918 gereed, maar kon

nog niet in werking worden gesteld, wegens het uitblijven van verschillende in het buitenland bestelde toestellen.

Eenige der door den Directeur-Generaal van den Arbeid uitgebrachte adviezen omtrent beroepen inzake Hinderwetvergunningen, waarbij de Scheikundig-Ingenieur zijne medewerking verleende, zijn in Hoofdstuk XIII nader behandeld.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE BEPALINGEN DER HINDERWET.

De wijziging, die het aantal verleende Hinderwetvergunningen sedert 1908 jaarlijks heeft ondergaan, blijkt uit het volgend overzicht:

Aantal.	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Oprichtingen . . .	1097	1180	1240	1369	1567	1640	1324	986	1653	1446	1149
Uitbreidingen . . .	1078	1206	1311	1597	1778	1912	1778	1517	2188	1726	1469
Totaal . . .	2175	2386	2551	2966	3345	3552	3102	2503	3841	3172	2618

Als noodwendig gevolg van de vele belemmeringen in de productie en den export, nam de reeds in 1917 ingetreden slapte in de industrie gedurende 1918 schier onrustbarend toe. De nagenoeg in alle bedrijfsgroepen heerschende malaise weerspiegelt zich duidelijk in de verleende Hinderwet-vergunningen, die niet alleen in aantal wederom vrij belangrijk verminderden, maar die ook voor het meerendeel van weinig belangrijken aard waren. Een groot aantal vergunningen had toch betrekking, hetzij op de oprichting en uitbreiding van electrische centrales, ter voorziening in het, vooral ten plattelande gevoelde, gebrek aan verlichtingsmiddelen, hetzij op de vervanging van gasmotoren of van stoommachines door electromotoren, welke door de kolendistributie ter besparing van brandstof werd geëischt, of waartoe men eigener beweging overging, om aan de door de gasrantsoeneering voor het bedrijf ontstane moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden. Om laatstgenoemde reden werden ook in tal van fabrieken en werkplaatsen dynamo's voor electrische verlichting geplaatst. Ook werd in een aantal bedrijven de olie-, gas- of benzinemotor vervangen door een zuiggasinstallatie, of, wanneer hout kon worden gestookt, door een stoommachine of locomobiel, teneinde op deze wijze stopzetting der inrichting te voorkomen of meer bedrijfsvrijheid te verkrijgen.

Wel hadden nog eenige oprichtingen of uitbreidingen van beteekenis plaats, doch haar aantal was gering, terwijl een belangrijk deel daarvan nog in verband stond met de oorlogsconjunctuur en dus wellicht slechts een tijdelijk karakter draagt. Ook kwam het herhaaldelijk voor, dat wel een plan behandeld werd, maar de bouw der nijverheidsinrichting ten slotte toch niet doorging. Daarbij komt nog, dat verscheidene nijverheidsondernemingen, waaronder vrij belangrijke, werden opgeheven, en van vele

andere, door het toenemend gebrek aan en de prijsstijging van grond- en bouwstoffen en verdere bedrijfsbenoodigheden, het voortbestaan zeer ernstig werd bedreigd. Tal van fabrieken, in het geheele land, werden tot stilstand gedwongen; vooral in de nijvere Zaanstreek was dit aantal legio. Andere bedrijven moesten om dezelfde reden, of door exportmoeilijkheden en gebrek aan voldoende brandstof, tot productiebeperking overgaan.

Slechts in de inrichtingen tot voortbrenging van levensmiddelen voor mensch en dier en surrogaten van verschillende levensbehoeften, heerschte levendigheid; zoo b.v. in aardappeldrogerijen, klompenmakerijen, pottenbakkerijen (tengevolge van de schaarschte aan geëmailleerde huishoudelijke artikelen). Spoedig na het intreden van den wapenstilstand, gingen echter vele dezer, aanvankelijk in snel tempo verrezen en gegroeide gelegenheidsbedrijven, kwijnen of verdwijnen. Vele groentendrogerijen waren reeds eerder tot een uiterst geringe bedrijvigheid gekomen, die sterk contrasteerde met de drukte van 1916 en 1917. Tot de surrogaatfabrieken met een tijdelijk bestaan, zijn ook te rekenen de allerwege opgerichte brikettenfabriekjes.

Hieronder wordt districtsgewijs een opsomming gegeven van de nieuw gevestigde fabrieken van eenig belang en van de eenigszins beduidende uitbreidingen.

1e district (Venlo). Naast een paar vergunningen voor de oprichting van kalkbranderijen en groentendrogerijen, verdient te worden vermeld de vestiging van een groote naaigarenfabriek, een chloorkalkfabriek, en een groote cigarettenfabriek.

De bestaande zinkwitfabriek te Eysden werd omgezet in een cementfabriek, doch waarschijnlijk ook weer alleen voor zoolang geen aanvoer van cement uit het buitenland plaats heeft.

Te Veghel werd een inrichting voor houtdestillatie opgericht, waardoor die gemeente van gas wordt voorzien en bovendien zeer belangrijke destillatieproducten worden gewonnen.

Een garenfabriek werd met een zeer groot fabrieksdeel uitgebreid.

2e district (Breda). De lederindustrie in dit district breidde zich uit door de oprichting van twee lederfabrieken, waarvan een met een stoommachine van 175 P.K., vijf schoenfabrieken en twee leerlooierijen, waarvan een met een stoommachine van 200 P.K.

Verder verdient nog vermelding de oprichting van drie chemische fabrieken (waaronder een tot vervaardiging van kunstmest), een carbidfabriek, een lucifersfabriek, een weverij en een sodafabriek.

In verband met de oorlogsconjunctuur werden voorts opgericht: twee papiergarenspinnerijen, twee brikettenfabrieken, twee peulvruchtenschoonmaakinrichtingen, een veevoederfabriek, alwaar veevoeder wordt gefabriceerd uit vischafval, een fabriek van vorken en lepels en vijf looiextractenfabrieken, waaronder enkele, die verbonden werden aan een reeds bestaande leerlooierij. Bovendien werd het aantal kunstwolmalerijen, dat ten vorigen jare van 26 op 58 steeg, opnieuw met een 9-tal vermeerderd, ten deele als uitbreiding eener bestaande wollenstoffenfabriek.

Onder de meer belangrijke uitbreidingen dienen te worden genoemd,

die van 11 leerlooierijen, 15 schoenfabrieken, 8 wollenstoffenfabrieken en 2 kunstwolmalerijen, terwijl voor een meelfabriek vergunning werd verleend tot plaatsing van een stoommachine van 600 P.K.

3de district (Rotterdam). In onmiddellijk verband met door den oorlogstoestand geschapen behoeften, stond de oprichting van twee fabrieken van causticsoda, waarin het bedrijf echter alweder gestaakt is.

Een borstel- en kwastenfabriek, een fabriek voor nautische instrumenten, een fabriek van koperwerken, een machine- tevens zuurstoffabriek en een sigarettenfabriek, alle reeds bestaande, werden verplaatst en ontvingen daartoe een nieuwe oprichtingsvergunning.

Als nieuw-opgerichte inrichtingen van belang zijn nog te vermelden: een confectiefabriek ter vervaardiging van Rijkskleeding, een meubelfabriek, drie cartonnagefabrieken, een fabriek van electrische apparaten, een scheepswerf en een groentendrogerij.

Een gist- en spiritusfabriek werd uitgebreid met een inrichting tot vervaardiging van aether, een scheepswerf met een ijzer- en staalgieterij, een andere scheepswerf met verschillende nieuwe werkplaatsen en een kunstmestfabriek met een inrichting tot het vervaardigen van veevoeder volgens het systeem van Calcar.

Verder behoorden nog tot de meest belangrijke uitbreidingsvergunningen, die voor een tegelfabriek, een groote dagbladdrukkerij, een tapijtfabriek en een koelinrichting.

4de district (Utrecht). Te Utrecht werd oprichting toegestaan voor een vuurwerkfabriek, een fabriek van rijwielsloten, een stoelen- en meubelfabriek, een steendrukkerij-clichéfabriek, een fabriek van gummiartikelen en een mosterdfabriek. Belangrijke uitbreidingsvergunningen werden in deze gemeente verleend voor een drukkerij, een tricotagefabriek, een confectiefabriek en een fabriek van leder en lederwaren.

Te Zeist werden twee fabrieken van metaalwaren en te Maarssen een kopergieterij en een chloorkalk-sodafabriek gevestigd, terwijl in Jutphaas een metaalgieterij, tevens fabriek van ijzer voor gewapend beton (walswerk) verrees.

De te Amersfoort gevestigde industrie werd vermeerderd met een confectiefabriek, een chemische fabriek en een zeildoekweverij, terwijl een sigaren- en sigarillo'sfabriek uitbreiding onderging.

Onder de meer belangrijke oprichtingsvergunningen, die te 's Gravenhage werden verleend, behooren die voor een vetsmelterij, een fabriek van rubberartikelen, een lingeriefabriek, een steenhouwerij, een instrumentenfabriek, een inrichting tot het vervaardigen van levertraan en twee drukkerijen. Belangrijke uitbreiding onderging in deze gemeente alleen een meubelfabriek.

Te Gouda verrezen een fabriek van turfbriketten en een inrichting tot het vervaardigen van geïsoleerd metaaldraad, terwijl voor een zeeppoederfabriek, een houtbewerkingsinrichting en een metaalwarenfabriek Voorburg als plaats van vestiging werd gekozen.

In de fabriek van „Werkspoor", te Zuilen, werd een door een Diesselmotor van 200 P.K. gedreven wals voor metaalplaat in gebruik genomen.

Voorts vallen nog als belangrijke uitbreidingen te boeken, die van een drukkerij en een scheepswerf, tevens machinefabriek, te Alphen a.d. Rijn, een meubelfabriek te Rhenen en een glasblazerij te Nieuwerkerk a.d. IJssel.

5de district (Amsterdam). Onder de in dit district nieuw opgerichte bedrijven behoort weder een belangrijk aantal tot de kleedingindustrie, welke zich regelmatig bleef uitbreiden, zij het ook in een minder snel tempo dan het vorig jaar.

Verder is vermeldenswaard de oprichting van drie zeer goed ingerichte groentenzouterijen, een fabriek van rubberregeneraat, een inrichting ter vervaardiging van wasfiguren voor étalages, een tricotagefabriek, een fabriekje van mijnlont (als onderdeel van een bestaande fabriek), een fabriek voor extractie van oliehoudende zaden, een ijsfabriek en een fabriek van chocolade- en suikerwerken.

Bovendien werd voor de oprichting van een tweetal steenhouwerijen vergunning verleend en kwam te Amsterdam een tweede electrische centrale tot stand.

Een reeds jaren bestaande verfmalerij breidde haar machineriëen aanmerkelijk uit, terwijl behalve talrijke kleine werkplaatsen, een groote meel- en broodfabriek, een bierbrouwerij, een rijwielfabriek en verschillende diamantslijperijen van electrische drijfkracht werden voorzien.

6de district (Haarlem). De chemische industrie in dit district werd vermeerderd met een zeepfabriek en een fabriek van loog en chloor voor kalk, welke laatste echter op het eind van het verslagjaar nog niet in bedrijf was gebracht. Een bestaande chemische fabriek verbond aan haar bedrijf een afdeeling voor de bereiding van causticsoda en chloorkalk, doch heeft de fabricage van deze artikelen alweder gestaakt. De chemische fabriek te Naarden ging zich op uitgebreider schaal toeleggen op de vervaardiging van sacharine en synthetische reukstoffen.

Te Hilversum werd een fabriek van seintoestellen gesticht, terwijl aldaar en te Beverwijk een cigarettenfabriek gevestigd werd.

Op het gebied der voedingsmiddelenindustrie vallen oprichtingsvergunningen te vermelden voor een fabriek van bonbons te Haarlem, voor een meelfabriek en een maisbloemfabriek te Zaandam, welke laatste inrichting echter nog niet in bedrijf is gesteld, en voor een vischmeelfabriek te Urk.

Een vleeschwarenfabriek werd omgezet in een brikettenfabriek, terwijl de fabriek van handschoenen en kousen, te Overveen gevestigd, een afzonderlijk gebouw voor de vervaardiging van tricotgoederen liet zetten.

Belangrijke uitbreiding ondergingen verder een rubberfabriek te Velsen, een draadtrekkerij en draadnagelfabriek te Haarlem en een visch- en krabbenmeelfabriek te Helder.

7de district (Arnhem). Van de in dit district plaats gehad hebbende oprichtingen en uitbreidingen, zijn de navolgende van voldoend belang om te worden vermeld:

Opgericht werd een aardewerkfabriek, terwijl vijf steenfabrieken werden

uitgebreid door het bouwen van ringovens, ter vervanging van bestaande veldovens.

Het aantal houtzagerijen, dat reeds ten vorigen jare aanzienlijk vermeerderde, nam opnieuw met een 12-tal toe, waarvan er wederom verscheidene aan korenmalerijen werden verbonden (zie blz. 44 Centraal Verslag 1917); een zagerij werd uitgebreid door het plaatsen van een stoommachine van 300 P.K. In een conservenfabriek en een vleeschwarenfabriek werd een klompenfabriek gevestigd.

Een textielbleekerij richtte een deel harer lokalen in voor kunstmestfabriek.

Een te Arnhem gevestigde knoopenfabriek en een bandweverij werden overgeplaatst naar Nijkerk en in één fabriek ondergebracht.

Twee leerlooierijen werden opgericht en twee van deze soort inrichtingen uitgebreid met een extractfabriek.

Op het gebied der metaalnijverheid verdient de aandacht de vestiging van twee fabrieken van ijzeren en stalen gereedschappen, een kopergieterij, een machinefabriek met ijzergieterij en een machinefabriek met scheepsbouwwerf, terwijl een andere machinefabriek uitgebreid werd met een ijzergieterij.

Het aantal inrichtingen tot bereiding of verwerking van voedingsmiddelen werd vermeerderd met twee jamfabrieken, twee groentendrogerijen, waarvan één in een cocosweverij, drie zuivelfabrieken, twee roomijsfabrieken, een caseïnefabriek en een vruchtenwijnfabriek.

Als voor dit district nieuwe industrieën, kunnen ten slotte nog worden vermeld: een fabriek van vliegmachines, een fabriek van zeemleder, een weverij van metaalgaas en een kunsthonigfabriek.

8ste district (Deventer). Belangrijke inrichtingen werden gedurende 1918 in dit district niet gevestigd. Eenige aandacht verdient dan ook slechts de oprichting van een lompenmalerij met 3 electromotoren van 30 P.K., een windhoutzaagmolen, een cartonnage- en papierwarenfabriekje, waar men zich o.a. toelegt op de vervaardiging van venster-enveloppen en een polijstschijvenfabriek, waarin een 30-tal meisjes werk vinden.

Meer in verband met de tijdsomstandigheden stond de oprichting van een 5-tal middelmatige of kleine fabriekjes van electrische apparaten.

Een door brand vernielde poetskatoenfabriek werd in grooter afmetingen herbouwd.

Meer belangrijk uitgebreid werden een corsetten- en lingeriefabriek, een ijzergieterij en machinefabriek met twee groote machinehallen, een rijwielfabriek en een breiinrichting.

Bovendien was het gebrek aan kunstmeststoffen aanleiding, dat een tweetal graanmalerijen werden ingericht tot het vermalen van fosforieten, die in het Oosten van Overijsel aan de oppervlakte worden gevonden.

9de district (Groningen). Het aantal drogerijen van aardappelen of groenten vermeerderde in dit district met tien; bovendien werd een veevoederdrogerij opgericht.

Vier klompenfabrieken en een jaloezieënfabriek behooren als de belang-

rijkste oprichtingen in de houtbewerkingsindustrie te worden vermeld.

Op het gebied der papierfabricage valt te boeken de oprichting van een cartonnagefabriek, een kantoorboekenfabriek en een papierwarenfabriek.

Van de overige oprichtingen zijn nog van belang die van een brillenfabriek (lenzenslijperij), twee glasslijperijen, een fabriek voor kunsthoning, een cigarettenfabriek, een veerenzuiveringsinrichting, een machinefabriek, een brandkastenfabriek (gewapend beton), een fabriek voor het bereiden van kleefstoffen, een fabriek voor het vervaardigen van vleeschmeel, lijm enz. en een ammoniakfabriek.

Negentien aardappelmeelfabrieken, aan een waarvan reeds een veevoederdrogerij was verbonden, en vijf drogerijen ondergingen uitbreiding. Hetzelfde was het geval met een stroocartonfabriek, twee meelfabrieken, een sago- en dextrinefabriek, een dextrinefabriek, een zuivelfabriek en een siroopfabriek.

Ten slotte zij nog vermeld, dat verschillende oude cichoreieesten, waar de laatste jaren groenten werden gedroogd, weder voor hun oorspronkelijke bestemming worden gebezigd.

10de district (Dordrecht). Niettegenstaande de ongunstige tijdsomstandigheden, werden nog een tweetal scheepswerven in dit district opgericht.

Voor een groote brandkastenfabriek werd een nieuwe fabriek op een gunstiger gelegen terrein gebouwd, terwijl een tweetal reeds bestaande steenhouwerijen eveneens in nieuwe gebouwen werden ondergebracht.

Een fabriek van kunstmeststoffen, die nagenoeg geheel stopgezet was, ging over tot bereiding van chloorkalk.

Vergunning werd gevraagd tot oprichting van een veevoederfabriek met zuiggasmotor van 100 P.K., doch deze inrichting is nog niet in bedrijf genomen.

Ten slotte zij nog vermeld, dat enkele groentendrogerijen werden opgericht en eenige bestaande inrichtingen van dien aard uitbreiding ondergingen.

De wijze waarop de bepalingen der Hinderwet worden nageleefd, veroorzaakt veel correspondentie van de districtshoofden met de gemeentebesturen. Herhaaldelijk kwam het weder voor, dat de ingezonden stukken onvolledig waren, zoodat aanvulling moest worden verzocht.

Verscheidene gemeentebesturen verzuimden een afschrift aan de Arbeidsinspectie te zenden van het proces-verbaal der gehouden zitting tot het aanhooren der bezwaren, of van de genomen beschikking op de vergunningsaanvrage. Ook andere verzuimen moeten meermalen worden geconstateerd, zooals: het opleggen van voorwaarden, zonder daarover het oordeel van het betrokken districtshoofd te vragen; het verleenen van een vergunning alvorens bericht was ontvangen, dat de inrichting aan de eischen der Veiligheidswet zou voldoen; het niet stellen van een termijn binnen welken de inrichting in werking moest zijn gebracht.

Ook gaven eenige gemeentebesturen wederom blijk van de bepalingen der Hinderwet niet of onvoldoende op de hoogte te zijn. Zoo bleek het b.v. een burgemeester niet bekend, dat een sigarenfabriek zonder drogerij

buiten de Hinderwet viel, terwijl in twee gevallen, een in het 1ste district (Venlo) en een in het 10de district (Dordrecht), een gemeentebestuur, zelfs na mondelinge resp. schriftelijke uiteenzetting van het districtshoofd, niet in staat bleek een Hinderwet-aanvrage juist te behandelen.

In een tamelijk groote gemeente in het 1ste district werd een Hinderwetvergunning voor een bakkerij verleend, zonder dat daarin het districtshoofd op eenigerlei wijze was gekend. Toen de betrokken burgemeester daarop attent gemaakt werd, verklaarde hij van meening te zijn, dat een bakkerij niet onder de Veiligheidswet viel.

Een werkgever diende bij de Arbeidsinspectie een klacht in over slechte toepassing der Hinderwet door een gemeentebestuur in het 1e district. Bij onderzoek bleek de klacht volkomen gegrond te zijn. Klager had alle reden tot ontevredenheid en was eenvoudig overgeleverd aan een willekeurige handeling van Burgemeester en Wethouders.

Verscheidene districtshoofden merken op, dat nog gedurig inrichtingen worden aangetroffen, die zijn opgericht of uitgebreid, zonder dat de daartoe vereischte vergunning is verkregen. Het betrokken gemeentebestuur wordt in die gevallen verzocht de indiening van een Hinderwet-aanvrage alsnog te willen bevorderen.

De districtshoofden te Amsterdam en Rotterdam klagen opnieuw over de wijze van behandeling der Hinderwet-aanvragen in die steden, welke nog steeds een groot beletsel blijft voor het bereiken van goede toestanden bij nieuwe fabrieken en vooral bij uitbreidingen. In Rotterdam komen de stukken meestal eerst 2 à 3 maanden nadat zij zijn ingediend in handen van de Arbeidsinspectie, zoodat het zelfs voorkwam, dat, toen in verband met een ingekomen aanvraag een onderzoek werd ingesteld, de inrichting reeds weder opgeheven bleek te zijn en — ook weder zonder vergunning — op een andere plaats weer in werking gebracht. Ook in Amsterdam bereiken de stukken het districtshoofd meermalen eerst dan, als de inrichting reeds opgericht of zelfs reeds geheel in gebruik genomen is. In andere gemeenten van ons land doen zich eveneens dergelijke gevallen voor. Dat deze manier van handelen voor belanghebbenden groote moeilijkheden en kosten kan veroorzaken is al vele malen in voorgaande verslagen met voorbeelden aangetoond. Zij heeft bovendien tot gevolg, dat de aanvrager — wiens inrichting immers toch reeds in werking is — slechts zeer matige belangstelling meer in de in zijn oogen tot een doellooze formaliteit geworden behandeling van zijn vergunningsverzoek stelt, zoodat hij soms herhaalde malen moet worden aangemaand, om door het districtshoofd krachtens art. 6ter der Hinderwet gestelde vragen te beantwoorden. Gelukkig beginnen de fabrikanten meer en meer hun belang bij een voorafgaand overleg met de Arbeidsinspectie in te zien, zoodat velen de plannen van bouw of verbouw te voren met het districtshoofd komen bespreken; wat echter niet wegneemt, dat bij een handelwijze als bovenbedoeld, de naleving der z.g. bis-artikelen van de Hinderwet inderdaad een bloote formaliteit wordt.

Een en andermaal werd op verzoek van gemeentebesturen aan dezen advies verstrekt omtrent aan Hinderwetvergunningen te verbinden voorwaarden.

Het wordt hier de plaats geacht, om melding te maken van het navolgende geval, dat in verband met de beslissing, die later genomen werd, wel van belang is, te worden geboekstaafd.

Te Delft was door de Brandstoffencommissie het zagen van de door haar gekochte boomen tot brandhout uitbesteed aan een firma, die daarvoor een tijdelijke, machinaal gedreven houtzagerij oprichtte. Nadat al het hout gezaagd was, werd de voortzetting der werkzaamheden door het Gemeentebestuur verboden, omdat de inrichting zonder een Hinderwetvergunning in werking was. Tegen dit besluit kwam toen de firma bij de Kroon in beroep, bewerende, dat haar fabriek geen inrichting was in den zin der Hinderwet, daar zij uithoofde van haar doel en duur niet het karakter had eener industrieele onderneming. De Kroon kon zich echter met deze opvatting niet vereenigen en verklaarde het beroep ongegrond, uit overweging, dat de omstandigheid, dat appellante in hare zagerij slechts een tijdelijk bedrijf uitoefende, de verplichting om voor het in werking brengen daarvan een vergunning aan te vragen niet uitsloot en voorts de inrichting niet viel onder de uitzondering in artikel 2 onder 1a der Hinderwet genoemd, aangezien deze bepaling slechts betrekking heeft op inrichtingen, die niet aan een vaste plaats zijn gebonden.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE BEPALINGEN DER ONGEVALLENWET EN DER BEROEPSWET.

Ook in 1918 had, ter bevordering eener goede bedrijfsbeveiliging, weder geregeld samenwerking plaats tusschen de ambtenaren der Arbeidsinspectie en die van de Rijksverzekeringsbank.

Er werden dit jaar, ingevolge art. 85 der Ongevallenwet, van het Bestuur van de Rijksverzekeringsbank in 't geheel 1997 mededeelingen ontvangen omtrent beveiligingstoestanden in fabrieken en werkplaatsen, welke naar het oordeel van de Agenten der Bank voorziening behoefden. Dit aantal verschilt slechts weinig van dat in het vorige jaar, toen het 2093 bedroeg.

Weinig minder dan $^1/_4$ gedeelte dier mededeelingen had betrekking op het niet bezigen van stof- of veiligheidsbrillen. In verreweg de meeste gevallen bleken deze beschuttingsmiddelen echter wel a a n w e z i g te zijn. Ruim $^1/_{10}$ deel betrof onbeveiligde gehaktmachines van oud model, terwijl een honderdtal mededeelingen het ontbreken van beveiligingen aan snijboonenmolens of koolsnijmachines op 't oog hadden. Van de overige mededeelingen gold het meerendeel onbeveiligde of onvoldoend beveiligde werktuigdeelen, riemen of drijfwerk.

Ongeveer $^1/_3$ der mededeelingen gaf aanleiding tot het instellen van een nader onderzoek, van de uitkomst waarvan telkens aan het Bankbestuur verslag werd uitgebracht. Verscheidene malen leidde het onderzoek tot het geven van voorschriften of aanwijzingen.

Ook dit jaar betrof een aantal opmerkingen wederom inrichtingen, die niet onder het toezicht der Arbeidsinspectie vielen.

De werkzaamheden, die de districtshoofden in verband met de bepa-

lingen der Beroepswet hadden te verrichten, waren in 1918 van geringen omvang. Slechts vier hunner ontvingen enkele malen opdracht van den Voorzitter van den Centralen Raad van Beroep of een der Beroepsraden, om een onderzoek in te stellen omtrent de vraag of een bepaald bedrijf verzekeringsplichtig was en, zoo ja, in welke gevarenklasse het moest worden ingedeeld en welk gevarencijfer daaraan moest worden toegekend. In sommige gevallen maakten de districtshoofden gebruik van de bij art. 95 der Beroepswet gegeven bevoegdheid, om een hun opgedragen onderzoek over te dragen aan den hun toegevoegden Inspecteur der 2de klasse of Adjunct-Inspecteur.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE CAISSONWET.

Geen enkel bericht, dat met een duikerklok werd gewerkt, kwam in dit verslagjaar in, terwijl evenmin zoogenaamde caissonwerken in uitvoering kwamen.

WERKZAAMHEDEN IN VERBAND MET DE PHOSPHORLUCIFERSWET.

In verband met deze wet vielen in 1918 geen werkzaamheden door de Arbeidsinspectie te verrichten.

VERBANDCURSUSSEN.

De organisatie der op een aantal plaatsen in het land gehouden verbandcursussen geschiedde wederom hoofdzakelijk door de Commissie in het belang van het Verleenen van Eerste hulp bij Bedrijfsongevallen, naar wier jaarverslag moge worden verwezen.

In verscheidene plaatsen in het 10de district (Dordrecht) mislukten, door gebrek aan medewerking van de zijde der fabrikanten, de door de commissie gedane pogingen tot het organiseeren van verbandcursussen. Nadat het districtshoofd hiervan bericht had gekregen, bood hij aan te trachten de totstandkoming te bevorderen, waarin hij ten aanzien van een 7-tal cursussen mocht slagen.

De districtshoofden verstrekten aan den Secretaris der voornoemde commissie opgaven der plaatsen, waar verbandcursussen noodig waren en van de werkgevers, die krachtens de bepaling van art. 236 van het Veiligheidsbesluit 1916 verplicht zijn te zorgen, dat in hun inrichting ten minste één persoon aanwezig is, in staat en bevoegd tot het verleenen van eerste hulp bij ongevallen.

Verder verleenden zij hunne medewerking, om de deelname te verzekeren van personeel van die fabrikanten, die aan den oproep van genoemden Secretaris geen gehoor gaven en om, waar noodig, het aantal deelnemers te completeeren.

Enkele werkgevers lieten voor eigen rekening hun personeel een cursus in eerste hulp volgen.

HOOFDSTUK IV.

Naleving der Arbeidswet.

Artikel 2.

1. Onder fabrieken en werkplaatsen verstaat deze wet alle zoowel open als besloten ruimten, waar in of voor eenige onderneming pleegt gewerkt te worden aan het vervaardigen, veranderen, herstellen, versieren, afwerken of op andere wijze tot verkoop of gebruik geschikt maken van voorwerpen of stoffen, of waar in of voor eenige onderneming voorwerpen of stoffen eene daartoe strekkende bewerking plegen te ondergaan.

Door den directeur van de Gemeente-telefoon te Amsterdam werd het oordeel van het districtshoofd verzocht omtrent de vraag, of arbeid der telefoonwerkers en storingzoekers aan de Wähler-apparaten in de half-automatische centrales, als arbeid in fabrieken en werkplaatsen moet worden beschouwd. Men overwoog n.l. dezen arbeid aan meisjes op te dragen, die daarvoor beter geschikt leken. De mannen klaagden over zenuwachtigheid en werden onhandelbaar bij het uiterst minitieuse en zeer eentonige werk. Het telefoonbedrijf brengt echter mede, dat ook des nachts moet worden gewerkt, waardoor de vraag, of de beperkende bepalingen op arbeid in fabrieken en werkplaatsen in casu van toepassing waren, van groot belang werd. Zij werd door het districtshoofd in bevestigenden zin beantwoord, omdat de arbeid bestaat, behalve in het regelmatig schoonhouden der Wählerapparaten en het zoeken naar storingen, ook in het verhelpen daarvan; de apparaten worden dus „tot gebruik geschikt gemaakt". Bovendien zijn de daarvoor noodige werkzaamheden: het buigen van kleine onderdeelen, het soldeeren van verbroken verbindingen, het aandraaien van schroefjes enz. in wezen dezelfde als de monteursarbeid aan fijne werktuigen (telmachines, kasregisters enz.). De ruimten, waarin deze werkzaamheden plegen te geschieden, moeten dus als fabrieken en werkplaatsen in den zin der Arbeidswet beschouwd worden. Het gevolg van het overleg is geweest, dat men thans bezig is met een regeling, waarbij de meisjes alleen in de dagploeg komen te werken.

Ten einde uitgemaakt te zien of de stop- en linnenkamer van een hôtel een werkplaats is in den zin der Arbeidswet, werd procesverbaal opgemaakt tegen een hôtelhouder te Nijmegen, wegens het ontbreken van een arbeidslijst in het vertrek, waar door een vrouw pleegde te worden gewerkt aan het herstellen van linnengoed voor het hôtel.

De hôtelhouder, die door den Kantonrechter te Nijmegen tot een boete van *f* 1.— werd veroordeeld, teekende tegen dit vonnis hooger beroep aan en de Rechtbank te Arnhem sprak beklaagde vrij, op grond van een foutieve dagvaarding.

Interpretatief heeft tot dusverre dus alleen het vonnis van den Kantonrechter waarde.

Artikel 4.

Een kind beneden 13 jaar, of nog leerplichtig, mag geen arbeid verrichten.

Dit artikel wordt aangevuld door de bepaling van artikel 22, 4de lid, luidende:

Niet strafbaar is hij, die arbeid doet verrichten of die niet zorgt dat geen arbeid wordt verricht door een niet-leerplichtig kind van twaalf jaar, indien hij aantoont, dat geen voor het kind geschikte gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs vóór des namiddags 5 uur bestaat. Hij wordt geacht dit te hebben aangetoond, wanneer blijkt, dat door het hoofd eener school, die het kind na het vervullen van de leerverplichting verliet, of door den burgemeester der gemeente, waar die school is gelegen, eene verklaring is afgegeven, inhoudende dat voor het kind op die school geen gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen.

Het arrest van den Hoogen Raad van 2 April 1918 (zie Centraal Verslag 1917 blz. 226) heeft de twijfel omtrent de bedoeling der woorden „verder onderwijs te ontvangen", weggenomen en het zijne er toe bijgedragen om over het geheel een meer gelijkmatige toepassing van art. 4 in verband met art. 22, sub. 4, mogelijk te maken.

De kinderarbeid in fabrieken en werkplaatsen, vooral van 12-jarige kinderen, nam, na stijging in 1916, belangrijk af, zooals het afgegeven aantal arbeidskaarten doet zien:

	12 jaar	13 jaar
1915	2989	23902
1916	3287	25258
1917	2438	23016
1918	1896	19582

Reden tot gerustheid geeft deze daling van het cijfer der 12-jarigen allerminst, daar duidelijk uit de even sterke afname der 13-jarigen blijkt, dat de slapte in de industrie de vraag naar kinderarbeid sterk bëinvloedde. Dezelfde oorzaak, d. w. z. de stand der industrie, die in 1916 het aantal 12-jarigen deed stijgen, deed het nu dalen. De neiging om art. 22, 4de lid, te misbruiken blijft dus vrijwel onverzwakt.

Uit het 7de District (Arnhem) wordt gemeld, dat aldaar uit de ingekomen opgaven bleek, dat in 1918 273 arbeidskaarten aan 12-jarige kinderen werden uitgereikt.

Hiervan werd in 266 gevallen onderzocht, of voor deze kinderen een verklaring als bedoeld in artikel 22, 4de lid, kon worden getoond.

Bij dit onderzoek bleek, dat 119 kinderen voorzien waren van een juiste verklaring, 71 hadden geen of een onvoldoende verklaring, 29 waren nog niet aan het werk, terwijl 22 in het landbouwbedrijf werkzaam waren en 4 in fabrieken gelegen in een ander district; 2 kinderen gingen op een vakschool en 19 hadden op den datum van het onderzoek reeds den 13-jarigen leeftijd bereikt.

In de gevallen waarin geen, of slechts een onvoldoende verklaring kon worden getoond, werd er op aangedrongen, dat alsnog een juiste verklaring werd verkregen, hetgeen meermalen gelukte. Kon geen goede verklaring worden verstrekt, dan werd het betrokken kind ontslagen; of het daarna nog weer naar school ging is te betwijfelen.

Ten einde het den schoolhoofden gemakkelijk te maken bij het uitreiken van de verklaringen, werd door het districtshoofd een formulier voor zoodanige verklaring opgesteld, waaronder is afgedrukt eene interpretatie van de woorden „geene gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen", zooals die is vastgelegd in het arrest van den Hoogen Raad van 2 April 1918.

Treffen de ambtenaren geene of eene onjuiste verklaring aan, dan wordt een formulier als bovenbedoeld aan den werkgever verstrekt, die zich dan tot het betrokken schoolhoofd kan wenden, ten einde voor het bewuste kind al of niet eene verklaring te verkrijgen.

Een afdruk van dit formulier volgt hieronder.

Verklaring, als bedoeld in Artikel 22, 4de lid der Arbeidswet 1911.

De ondergeteekende, Hoofd der school. . . . .
te . . . . die . . . .
na het vervullen van de leerverplichting verliet, verklaart, dat voor genoemd 12-jarig kind, op die school geene gelegenheid meer was verder onderwijs te ontvangen vóór des namiddags 5 uur, in den zin die, blijkens arrest van den Hoogen Raad der Nederlanden van 2 April 1918, aan deze woorden moet worden gehecht. [1]).

. . . . den . . . . 19 .

. . . .

1) Blijkens genoemd arrest is de eenige eisch, welke aan de gelegenheid tot het ontvangen van onderwijs moet worden gesteld, deze: „dat de gelegenheid om onderwijs te ontvangen voor het kind geschikt moet zijn, wat zeer wel het geval kan zijn met het nog eens ontvangen van hetzelfde onderwijs, dat een voorgaand jaar door het kind genoten werd."

In het algemeen zal dus deze verklaring slechts kunnen worden afgegeven, indien er geene gelegenheid bestaat om het kind onderwijs in eene hoogere klasse, noch in de laatst doorloopen klasse, te doen volgen.

Een zeer gewenschte uitwerking heeft in enkele districten het geregeld onderzoek naar den arbeid van 12-jarige kinderen, aan welke arbeidskaarten zijn afgegeven. Daardoor wordt voorkomen, dat de kinderen die nog tot de vervolgklasse zouden kunnen toetreden, eerst maanden na het verlaten der school voor de moeilijkheid worden gesteld, dat geen arbeid mag worden verricht; dan is immers veelal voor opneming in de vervolgklasse of terugkeer in de lagere school de tijd verstreken.

Uit het 5de District (Amsterdam) wordt nog medegedeeld, dat voor 13

jongens en 17 meisjes, die nog verscheidene weken beneden den 13-jarigen leeftijd zouden blijven, werd nagegaan, waarom een arbeidskaart was aangevraagd. Van 5 jongens en 7 meisjes werd vernomen, dat zij reeds in een fabriek of werkplaats in dienst waren getreden; in deze gevallen werd de patroon gewaarschuwd. Ten opzichte van 2 meisjes leidde dit tot het opmaken van proces-verbaal, omdat deze patroon geacht kon worden volkomen op de hoogte van het arbeidsverbod voor 12-jarigen te zijn. Ten opzichte van 5 jongens en 3 meisjes werd bericht, dat zij naar de school terugkeerden of naar de vervolgklasse gingen en van 2 jongens en 1 meisje dat zij naar een vakschool gingen. Twee meisjes zochten een betrekking als dienstmeisje en 4 meisjes en 1 jongen bleven thuis behulpzaam tot zij 13 jaar zouden zijn.

In den „ansjovistijd” werden in de werkplaatsen te Huizen (N.H.) totaal 12 twaalfjarige kinderen werkzaam aangetroffen, terwijl voor geen enkele eene verklaring als bedoeld bij artikel 22, 4de lid, der Arbeidswet getoond kon worden. De betrokken werkgevers beriepen zich op de door den Burgemeester afgegeven arbeidskaarten en meenden daarmede wel gerechtigd te zijn de kinderen in hun onderneming te laten werken. De vereischte verklaringen zouden op het gemeentehuis aanwezig zijn. Bij informatie bleek dit echter niet juist; alleen van het schoolhoofd afkomstige verklaringen, dat de kinderen aan de Leerplichtwet voldaan hadden, konden getoond worden. Toen vaststond, dat voor die kinderen nog wel plaats op school was, werden zij door de zouters ontslagen. Omdat die bedrijfshoofden klaarblijkelijk te goeder trouw gehandeld hadden, werd met een waarschuwing volstaan. Bij contrôle werden later geen 12-jarigen aangetroffen. Indien het maar eenigszins mogelijk is, worden de kinderen, zoodra aan de Leerplichtwet voldaan is, door de ouders van school genomen om naar een vischbewerkingsbedrijf te gaan. Vooral in den „ansjovistijd” wordt door hen een goed weekgeld verdiend. Doorvoering van het arbeidsverbod komt echter het onderwijs van het dagloonerskind op de dorpen langs de Zuiderzee zelden ten goede, aangezien zoo noodig de voorkeur wordt gegeven aan het werk in het landbouwbedrijf boven het naar school terugsturen der kinderen.

Verklaringen als bedoeld bij art. 22, 4de lid, voor 12-jarige, niet meer leerplichtige kinderen, wegens plaatsgebrek op school afgegeven, werden in het 6de district (Noord-Holland behalve Amsterdam c.a.) te Haarlem, den Helder en Hilversum aangetroffen.

Te den Helder hadden dientengevolge niet minder dan 30 twaalfjarigen de school moeten verlaten.

Te Hoorn en Medemblik waren door de hoofden der R.K. scholen aan enkele meisjes verklaringen afgegeven, niettegenstaande nog wel plaats op school was. Na overleg werden de verklaringen ingetrokken en kwamen de meisjes weer op school terug.

Het hoofd van het 10de District (Dordrecht) meldt, dat in een industrieele gemeente door den Burgemeester verklaringen, als bedoeld in artikel 22, 4de lid, werden verstrekt, terwijl in het meerendeel der scholen nog voldoende gelegenheid tot verder onderwijs aanwezig was. Deze verklaringen werden niet alleen afgegeven zonder dat het hoofd der

school daarin gekend was, maar zelfs niettegenstaande het schoolhoofd had medegedeeld, dat er nog wel degelijk gelegenheid tot onderwijs bestond.

De Burgemeester, daartoe aangezocht, gaf de verzekering in het vervolg de verklaringen slechts te zullen afgeven na behoorlijk onderzoek.

Eenige malen werden in dit District nog kinderen beneden 12 jaar in werkplaatsen aangetroffen, waaruit zij dan onmiddellijk werden verwijderd. Vooral in de teenschillerijen, waarnaar in dit jaar eén speciaal onderzoek werd ingesteld werden deze overtredingen geconstateerd. Thans werd nog volstaan met eene waarschuwing.

Een haard van kinderarbeid, zoo meldt het hoofd van het 8ste district (Deventer), bestaat te Genemuiden bij de vervaardiging van z.g.n. kunstmatten.

Voor het vervaardigen der vlechten blijken dáár, noch in de omgeving, voldoende arbeidskrachten beschikbaar, waarop de lage loonen, die voor dit werk worden betaald, zeker wel van invloed zullen zijn. Bovendien leent het werk zich uitstekend voor kinderarbeid. Deze arbeid wordt dan ook op steeds uitgebreider schaal door schoolgaande kinderen verricht; men ziet ze overal op den weg staan vlechten, waartegenover de inspectie echter vrijwel machteloos staat, omdat de lastgeving tot dien arbeid zeer moeilijk valt te bewijzen.

Getracht werd nog door bemiddeling van het Koninklijk Nationaal Steuncomité, dit werk in plaats van door schoolgaande kinderen, door werkloozen uit andere plaatsen te doen verrichten, doch zulks stuitte af op de te lage loonen (voor een geoefende ongeveer *f* 1.— per dag).

Een voornaam punt van zorg, aldus het districtshoofd te Breda, blijft de contrôle op den arbeid van leerplichtige kinderen, vooral in het westelijk deel van het district, waar kinderexploitatie nog veelvuldig voorkomt, als uitvloeisel van de daar heerschende toestanden van ernstig schoolverzuim, gevolg zoowel van de onvoldoende naleving der Leerplichtwet als van de geringe belangstelling in ontwikkeling en onderwijs bij de bevolking.

Van hoofden van scholen te Breda, Ossendrecht en Roosendaal, van de Commissie tot Wering van schoolverzuim te Breda en van den Arrondissementsschoolopziener te Heusden werden belangrijke mededeelingen ontvangen omtrent schoolverzuim en in vele gevallen tevens over door de kinderen verrichten arbeid.

Zoo deed het hoofd eener school te Breda opgave omtrent ernstig verzuim van 9 zijner leerlingen, van wie 5 zelfs bijna gedurende het geheele jaar, in den regel om te venten, en berichtte een schoolhoofd te Roosendaal gelijksoortige overtredingen omtrent 18 kinderen, van wie 2 fabrieksarbeid verrichtten, 4 in huisindustrie werkten en 5 arbeid verrichtten bestaande in venten, loopwerk, bezems binden en vader in de herberg helpen, terwijl één kind landarbeid verrichtte, één huishoudelijken arbeid, en de overigen op straat liepen.

Ook in het afgeloopen verslagjaar gaf overtreding van artikel 4 herhaaldelijk aanleiding tot het opmaken van proces-verbaal, zoowel door de ambtenaren der Arbeidsinspectie als door Rijks- en Gemeentepolitie.

Van de, in de verschillende districten te dier zake opgemaakte processen-verbaal geeft staat 7 een overzicht.

Het hoofd van het 3de district (Rotterdam) wijst op vermindering van het aantal processen-verbaal, opgemaakt wegens overtreding van artikel 4, hetwelk naar zijn oordeel, aan het scherpe toezicht door de Gemeentepolitie te Rotterdam gehouden, te danken is.

Het Hoofd van het 2de district (Breda) klaagt op grond van bevindingen, verkregen bij de onderzoekingen ingesteld naar aanleiding van overtredingen, over de medewerking der plaatselijke autoriteiten, die vaak nog veel te wenschen overlaat. In een vijftal gemeenten, zoo deelt hij mede, n.l. Roosendaal, Dussen, Tilburg, Waspik en Udenhout, werden arbeidskaarten uitgereikt aan leerplichtige kinderen. Ook aan de inzending der maandelijksche opgave van afgegeven arbeidskaarten aan twaalfjarige kinderen, werd in onderscheiden gemeenten niet altijd stipt de hand gehouden. Zoo bleek bij de inzending van de opgaven der op 31 December van het verslagjaar geldende arbeidskaarten, dat voor kinderen uit een aantal gemeenten geen maandelijksche opgaven waren ingekomen.

Het Hoofd van het 7de district (Arnhem) uit een klacht over het weinig intensieve politietoezicht. Alleen in de gemeente Harderwijk werd door de Gemeente-politie een streng toezicht op de naleving der Arbeidswet uitgeoefend.

Van de geconstateerde overtredingen van art. 4 verdienen de volgende bijzondere vermelding: In het 1ste district (Venlo) werd verbaal opgemaakt wegens het laten meespelen van een negenjarig jongetje bij een tooneeluitvoering in een openluchttheater. De vier beklaagden werden elk tot *f* 0.50 boete veroordeeld.

In het 5de district (Amsterdam) werd een 12-jarig meisje aangetroffen in een confectieatelier. De patroon beweerde in het bezit te zijn van de vereischte verklaring van het schoolhoofd, bedoeld bij art. 22, 4de lid der Arbeidswet, maar verklaarde tijdens het bezoek deze niet te kunnen vinden en beloofde daarom haar aan de Arbeidsinspectie te zullen opzenden. Enkele dagen daarna werd het volgende schrijven ontvangen, dat volgens den patroon een door het schoolhoofd opnieuw onderteekend afschrift was van de vroegere verklaring.

Het luidde:

„Het hoofd van de Openbare School voor gewoon L. O. No. verklaart gaarne in waarheid, dat . . . . deze school in Juni 1917 met loffelijk ontslag heeft verlaten en dus aan haar leerverplichting heeft voldaan. Ondergeteekende beveelt haar ten zeerste aan om een vak te leeren".

(w.g.) . . . .

Aanvankelijk was na ontvangst van dit schrijven dan ook besloten geen proces-verbaal op te maken. Het gaf echter aanleiding tot een brief aan, later gevolgd door een bespreking met het schoolhoofd, die toen mededeelde, dat het afschrift hem door den werkgever ter onderteekening was voor-

gelegd op een druk oogenblik en dat hij daardoor geen voldoende acht had geslagen op den inhoud. Hij had oorspronkelijk bij het verlaten van de school, voor dit meisje niets anders afgegeven dan een kaartje, waarop stond, dat zij aan de leerverplichting had voldaan. Hij verzocht uitdrukkelijk voor het Kantongerecht te mogen worden gehoord, wanneer tot verbaliseering zou worden overgegaan, omdat hij voelde door de hem als afschrift voorgelegde verklaring te zijn misleid. Aan dit verzoek werd voldaan. Het verbaal leidde tot een boete van *f* 10.—, subs. 10 dagen hechtenis.

Door den Controleur van den Arbeid in het 7de district (Arnhem) werd proces-verbaal opgemaakt tegen een kleermaker, die in een der locale bladen per advertentie een „schoolgaanden" jongen had gevraagd voor het doen van boodschappen voor zijne zaak, en den jongen, die zich daarop had aangeboden inderdaad loopwerk liet verrichten.

In Assen deed een 12-jarige nog leerplichtige jongen dienst als loopjongen. Toen hij, per fiets zijn boodschappen doende, werd aangehouden, bleek, dat het vele verblijf op straat — tot voor korten tijd was hij nog naar school gegaan en deed den verboden arbeid tusschen de schooluren — hem reeds tot een volleerden straatjongen had gemaakt. Hij weigerde brutaal alle gevraagde inlichtingen en was eerst tot het geven daarvan te bewegen door bedreiging naar het politiebureau te zullen worden overgebracht. De werkgever werd veroordeeld tot eene boete van *f* 5.—.

Door de politie eener in het 10de district (Dordrecht) gelegen gemeente werd proces-verbaal opgemaakt tegen een medicus, die een jongen van leerplichtigen leeftijd medicijnen liet bezorgen bij patiënten, die in een naburige gemeente woonden. In zijn verweerschrift beriep de dokter er zich op, dat jarenlang de gewoonte bestond, dat verafwonende patiënten aan den bezorger der medicijnen 3 of 5 cent betaalden. Door de ongunstige tijdsomstandigheden konden enkelen ook dit bedrag niet meer missen en werd het brengloon daarom door den dokter zelf bekostigd. Er bestond volgens den medicus geen enkele arbeidsovereenkomst tusschen hem en den jongen. Deze was niet in zijn dienst en dreef als het ware zijn eigen zaak. Een en ander kon ter terechtzitting niet door getuigen worden tegengesproken, waarop vrijspraak van beklaagde volgde.

In een naaistersatelier te Groningen werd getracht de inspectie te misleiden. De werkplaats bevond zich in de achterkamer van het gelijkvloers gelegen gedeelte van een huis. Toen een naaimeisje de huisdeur opende en de ambtenaar zich bekend maakte, liep dat kind haastig naar de achterkamer zeggende, dat zij de juffrouw met het bezoek in kennis zou stellen. Toen kort daarop de werkplaats werd betreden, bleken de aanwezige meisjes, maar vooral het bedrijfshoofd in een bijzonder zenuwachtigen toestand te verkeeren. Op de vraag of er nog meer meisjes aanwezig waren, kreeg de ambtenaar een ontkennend antwoord. Hij ging zich toen persoonlijk overtuigen of zich in het naast gelegen vertrek soms nog andere personen bevonden en vond daar om een hoek bij de deur een meisje verscholen. Dit kind was 12 jaar, maar mocht nog niet werken. De beide bedrijfshoofden werden tot f 2.50 boete veroordeeld.

Buiten eigenlijke fabrieken en werkplaatsen werden nog meermalen overtredingen van art. 4 der Arbeidswet geconstateerd.

Zoo bleek uit een klacht, dat een 12-jarig jongetje in dienst was genomen door den eigenaar van een magazijn van kleermakersfournituren, voor het maken van pakjes enz. Het proces-verbaal leidde tot een veroordeeling tot f 25.— boete, subs. 10 dagen hechtenis.

Een andere klacht luidde, dat bij een brandstoffenhandelaar een aantal zeer jeugdige kinderen behulpzaam was bij het zagen van brandhout. Bij onderzoek bleek inderdaad, dat enkele schoolgaande kinderen bezig waren de gezaagde houtblokken op te stapelen. Op zich zelf een nogal onschuldig werk, wat echter gevaarlijker werd, doordat bedoelde kinderen als om strijd de stukken hout wegnamen bij de door een motor gedreven, onbeschutte cirkelzaag. De patroon, die het werk der kinderen meer als „spelen" beschouwde, had het gevaar, waaraan deze blootstonden, niet ingezien, doch liet ze na de waarschuwing niet meer in de werkplaats toe.

Bij een inspectie van een veenderij werd een 8-jarig jongetje met zijn vader aangetroffen, bezig met het laden van manden. Het kind had dien middag vrij van school en was met zijn vader medegegaan. Waar de indruk werd verkregen dat men hier met een uitzonderingsgeval te doen had, werd met een waarschuwing, zoowel aan den vader, als aan den verveners-patroon, volstaan.

In een ander geval leidde een dergelijke overtreding echter tot een proces-verbaal. In de veenderij van een der grootste verveners werd een vader met twee kinderen aangetroffen; één jongetje van 8 en één van 5 jaar. Van het oudste werd geconstateerd, dat hij zijn vader druk hielp bij het z.g.n. „inleggen" van turf. Aan ontkennen viel hier niet te denken, daar de wit-weeke handjes van het kind er duidelijk de sporen van droegen, dat het wat anders deed dan spelen. De vader erkende dan ook, dat de kinderen elken dag met hem medegingen en de oudste hem dan „'n handje hielp". Hij deelde verder mede, dat de vervener, voor wien de werkzaamheden geschiedden, bij herhaling de kinderen had aangetroffen en ook had gezien, dat de oudste de werkzaamheden verrichtte, zonder dat hij eenige opmerkingen daaromtrent had gemaakt. De patroon gaf te kennen deze werkzaamheden aan de kinderen niet te willen verbieden, daar hij die „niet erg" vond en niet als arbeid in den zin der wet beschouwde. Waar het hier een patroon gold, die bij herhaling was gewaarschuwd en met de bepalingen der wet volkomen op de hoogte was, werd dan ook tegen hem proces-verbaal opgemaakt. De Kantonrechter legde hem een boete op van f 15.— subs. 10 dagen hechtenis.

Artikel 5.

Bij algemeenen maatregel van bestuur wordt voorgeschreven, dat bepaalde soorten van arbeid of arbeid onder bepaalde omstandigheden door personen beneden achttien jaar en, in fabrieken en werkplaatsen, door vrouwelijke personen van achttien jaar of ouder, op grond van gevaar voor de gezondheid, de zedelijkheid of het leven, niet mogen worden verricht of slechts mogen worden verricht onder de bij dien algemeenen maatregel gestelde voorwaarden.

Een voorschrift, als bedoeld in het eerste lid, kan tot personen beneden achttien jaar, tot vrouwelijke personen van achttien jaar of ouder of tot een gedeelte dier groepen van personen worden beperkt.

Omtrent de naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit (Koninklijk Besluit van 6 December 1911, Staatsblad 352, laatstelijk gewijzigd bij Koninklijk Besluit van 6 April 1914, Staatsblad 172) valt het volgende te vermelden:

Het verbod voor jeugdige personen om op den publieken weg, of in voor het publiek toegankelijke gebouwen **tusschen 9 uur 's-avonds en 5 uur 's-morgens voorwerpen te verkoopen of te koop aan te bieden** (artikel 1D) gaf in het 2de district (Breda) 3 maal aanleiding tot het opmaken van proces-verbaal tegen een winkelier.

In Rotterdam (3de district) werd driemaal bevonden, dat jeugdige personen na 's-avonds 9 uur, dienst deden als winkeljuffrouw. In één geval werd, daar reeds vroeger was gewaarschuwd, proces-verbaal opgemaakt.

De politie deed dit nog tweemaal wegens het venten van koopwaar, na des avonds 9 uur.

Uit Amsterdam (5de district) wordt gemeld, dat eenmaal werd gewaarschuwd toen een 14-jarige jongen des avonds nog laat in een kruidenierswinkel bij den verkoop behulpzaam was.

Te Apeldoorn (7de district) werd door de Gemeentepolitie eenmaal proces-verbaal opgemaakt tegen een jongen, die op den openbaren weg, op verboden tijd, appels te koop aanbood.

Van artikel 3a, bevattende het **verbod voor personen beneden 16 jaar, om arbeid te verrichten bij het uitzoeken, sorteeren of merken van vuil, droog waschgoed,** werd in het 2de district (Breda) een overtreding geconstateerd, die aanleiding gaf tot het opmaken van proces-verbaal.

In Amsterdam (5de district) moest driemaal worden opgetreden tegen het doen sorteeren en merken van ongewasschen lijfgoederen door kinderen beneden 16 jaar.

Zesmaal werd in het 2de district (Breda) in wollenstoffenfabrieken gewaarschuwd tegen het doen **sorteeren van lompen door personen beneden 16 jaar.** (Artikel 3b).

In het 4de district (Utrecht) zag de Controleur van den Arbeid zich genoodzaakt een lompensorteerder te bekeuren, die o.m. twee personen van nog geen 16 jaar in zijn bedrijf werkzaam had.

In Amsterdam (5de district) gaf overtreding van dit artikel, tweemaal aanleiding tot het opmaken van proces-verbaal. In een dezer gevallen was de patroon bovendien nalatig gebleven een arbeidslijst op te hangen, zoodat het bestaan der werkplaats niet langs den aangegeven weg ter kennis der Arbeidsinspectie was gebracht. Daar de arbeid van den 13-jarigen jongen niet met getuigenverklaringen kon worden bewezen, werd alleen van deze laatste overtredingen proces-verbaal opgemaakt.

In twee lompenzaken in het 6de district (Haarlem) werd gesorteerd door een jongen beneden 16 jaar. In het eene geval was het een zoon, in het andere een broeder van den werkgever. Bij een contrôlebezoek bleken de jongens dit werk niet meer te verrichten.

In het 8ste district (Deventer) moest wegens overtreding van dit artikel eenmaal schriftelijk worden gewaarschuwd.

Op een andere plaats in dit verslag (zie Hoofdstuk X) wordt melding

gemaakt van zeer bedenkelijken kinderarbeid bij lompenbewerking in huisindustrie.

Volgens mededeeling van het districtshoofd te Deventer (8ste district) toonde de Gemeentepolitie te Steenwijkerwold en de Rijksveldwacht in Oldemarkt zich bijzonder actief bij het toezicht in de veenderijen. Vijfmaal werd door hen proces-verbaal opgemaakt, wegens **het verplaatsen van beladen kruiwagens, zoomede het in den mengbak fijn trappen en mengen van veenspecie voor de bereiding van harde turf** door een persoon beneden 15 jaar (artikel 4c).

Eenmaal geschiedde dit in het 9de district (Groningen), waar zoowel de vader als de veenbaas werden geverbaliseerd en veroordeeld.

Wegens overtreding van artikel 5 sub 1 B werd tegen een slooper in het 2de district (Breda) proces-verbaal opgemaakt, omdat hij een 13-jarigen jongen in een **ruim 5 Meter hooge dakgoot** liet werken.

Te Zutphen werd tweemaal proces-verbaal opgemaakt wegens overtreding van artikel 5, 3de lid, bevattende **verbod om kinderen beneden 14 jaar loopwerk te laten verrichten tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m.** Beide malen werd *f* 1.— boete of 1 dag hechtenis geëischt.

In het 7de district (Arnhem) werd een timmerman tot *f* 3.— boete of 2 dagen hechtenis veroordeeld, wegens het doen verrichten van arbeid door een jeugdig persoon op een **onbeveiligden steiger**, waarbij deze gevaar liep meer dan 2.50 Meter naar beneden te vallen. (Art. 6A).

Op een tweetal verbalen, door de marechaussee in het 8ste district (Deventer) wegens overtreding van deze bepaling opgemaakt, volgden boeten van *f* 10.— en *f* 6.—.

Art. 8 A, bepalende, dat een jeugdig persoon of een vrouw in een fabriek of werkplaats geen arbeid mag verrichten aan **in beweging zijnd drijfwerk,** werd overtreden in het 1ste district (Venlo), waar in een constructiewerkplaats tijdens eene inspectie een 15-jarige jongen werd aangetroffen, staande op een ladder, bezig een riem te leggen op een ongeveer 4 Meter boven den werkvloer draaiende riemschijf. Deswege werd proces-verbaal opgemaakt en de patroon veroordeeld tot eene boete van *f* 10.—, subsidiair 6 dagen hechtenis.

Niettegenstaande door middel van de bekende ophangkaart, waarop duidelijk staat vermeld, **dat werken met loshangend haar aan in beweging zijnde machines verboden is** (art 8 B 1°), het personeel behoorlijk tegen het gevaar was gewaarschuwd, moest in het 1ste district (Venlo) tweemaal wegens overtreding proces-verbaal worden opgemaakt. In beide gevallen werd een geldboete van *f* 1.— subsidiair 1 dag hechtenis opgelegd. Tegen een dezer uitspraken werd door den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie hooger beroep aangeteekend. Het gold hier namelijk een bekend wetsovertreder, die meermalen werd bekeurd zoowel wegens overtredingen der Arbeidswet als der Veiligheidswet en telkens werd veroordeeld tot geldboeten van *f* 0.50 of

f 1.—. De uitslag van dit beroep was een boete van *f* 15.—, subs 15 dagen hechtenis. Tegen dit vonnis heeft de veroordeelde verzet aangeteekend, welk verzet evenwel vervallen werd verklaard. Daarna heeft hij cassatie verzocht bij den Hoogen Raad. De uitspraak van dit college is nog niet bekend.

Door de ambtenaren in het 2de district (Breda) werd 11 maal gewaarschuwd tegen het doen werken met loshangend haar bij werktuigen. Dit geschiedde ook herhaaldelijk in het 3de district (Rotterdam), waar éénmaal proces-verbaal werd opgemaakt tegen een patroon in wiens atelier niettegenstaande daarop reeds herhaaldelijk was gewezen, nog steeds meisjes met loshangend haar werden aangetroffen.

In het 5de district (Amsterdam) werd éénmaal proces-verbaal opgemaakt tegen den bestuurder van een drukkerij, waar een 13-jarig meisje met loshangend haar de zakjesplakmachine bediende.

In de meeste gevallen geschieden de overtredingen van dit artikel tegen den uitdrukkelijken wil van den werkgever en schijnen de meisjes het verbod als een plagerij te blijven beschouwen, zoodat verscheidene werkgevers er reeds op aandrongen, dat een verplichting tot het dragen van mutsen, zooals op enkele fabrieken reeds bestaat, in de wet zou worden opgenomen.

Een ernstige waarschuwing werd gericht tot de directie van een onderneming, waar kleine jongens werden aangetroffen die, als gevolg van armoede, met aan flarden gescheurde kleeren rondliepen tusschen de werktuigen. (art. 8 B 1°.) De fabrikant was echter niet geneigd van zijnentwege behoorlijke werkkleeding te verstrekken.

Artikel 8 B 2° verbiedt het verrichten van werkzaamheden door beschermde personen, aan in beweging zijnde werktuigen, voor zoover deze **werkzaamheden door het districtshoofd als gevaarlijk zijn aangewezen.** Op grond van deze bepaling vaardigde het hoofd van het 6de district (Haarlem), een arbeidsverbod voor jeugdige personen en vrouwen aan stempelpersen in een electro-technische-materialen-fabriek uit. In korten tijd waren er 26 kennisgevingen van in die fabriek plaats gehad hebbende ongevallen ingekomen. Een jeugdig arbeidster overkwam er o.a. een ernstig ongeval, doordat zij met haar vinger bekneld geraakte tusschen de bewegende deelen van een onbeschut stempelwerktuig. Een tegen den bestuurder opgemaakt proces-verbaal leidde voor het Kantongerecht te Hilversum echter tot vrijspraak, op grond van de overweging, dat het meisje, tegen het uitdrukkelijk bevel van den bestuurder in, de aanwezige beschutting niet had gebezigd, en beklaagde het redelijkerwijs te vorderen toezicht had gehouden op de naleving der overtreden wettelijke bepaling. Het O. M. teekende tegen deze uitspraak beroep aan, doch de Rechtbank te Amsterdam bevestigde het vonnis van den Kantonrechter. Het bedrijf is inmiddels opgeheven.

De eigenaars eener confectiefabriek in het 8ste district (Deventer) laten uit eigen beweging geen beschermde personen meer arbeiden aan de stofsnijmachines met roteerend mes.

Omtrent de uitvoering van artikel 9A tot K **(verbod van arbeid bij onbeveiligde werktuigen en verderen gevaarlijken arbeid van jeugdige personen en vrouwen)** verdient het navolgende te worden medegedeeld:

Twee jeugdige personen werden werkzaam aangetroffen in het ketelhuis eener textielfabriek. Van de in dat lokaal opgestelde cirkelzaagbank waren de aandrijfriem en schijf niet beschut, hoewel deze zich slechts 0.30 M. boven den vloer bevonden. Bij het berechten van het deswege opgemaakte proces-verbaal zagen de beide directeuren dezer fabriek zich ieder veroordeeld tot een boete van 24 × 1 gulden.

In het ketelhuis eener andere textielfabriek was een cirkelzaagbank opgesteld, waarmede het volgende ernstige ongeval plaats vond. Een zestienjarige jongen wilde dit werktuig stil zetten en moest, om bij den riemomzetter te kunnen komen, op een blokje hout gaan staan. Dit nu kantelde, de jongen viel op de niet aan den bovenkant beveiligde zaag en verwondde zich zoodanig, dat amputatie van de linkerhand noodzakelijk was. Bij het ingestelde onderzoek bleek, dat de arbeider, die het werktuig altijd bediende, den jongen had opgedragen het werktuig stil te zetten, zoodat daarvoor (arbeid doen verrichten) tegen hem proces-verbaal is opgemaakt.

Wederom werden verschillende malen jeugdige personen verwond bij het poetsen van boormachines, door met de handen tusschen de kamraderen te geraken. Uit het onderzoek dat dan steeds werd ingesteld, bleek echter in de meeste gevallen, dat de beschutting tegen den wil en buiten de schuld van den patroon was verwijderd of het poetsen uit eigen beweging en tegen zijn verbod had plaats gevonden.

Indien onbeschutte boormachines worden aangetroffen, is hiervan meestal een proces-verbaal het gevolg.

Een drukker, die twee jeugdige personen in een lokaal liet werken, waarin een onbeveiligde degelpers was opgesteld, zag zich daarvoor veroordeeld tot twee geldboeten van vijf gulden.

Een andere drukker, die ondanks waarschuwing een jongen aan een onbeschutte degelpers liet werken, werd deswege tot *f* 5.— boete veroordeeld.

In drie drukkerijen moesten de beveiligingen van de degelpersen een verbetering ondergaan en er op gewezen worden, dat deze niet buiten gebruik mogen worden gesteld.

De bestuurder van een cartonnagefabriek moest gewezen worden op de te groote lichthoogte van den stempel van een ringmachine waaraan jeugdige personen werkten. Hij bracht daarop de noodige verbetering aan.

In een fabriek van zeepsurrogaat geraakten kort na elkaar drie jeugdige personen bij het aan de achterzijde der persen weghalen van stukjes zeep, met de vingers onder de stempels. Door de werktuigen aan de achterzijde ontoegankelijk te maken, is getracht het gevaar te vermijden.

Voor het beveiligen van vloer- en wandopeningen (artikel 9F 3) moesten nog herhaaldelijk aanwijzingen worden gegeven.

Het aantal voorschriften, gegeven in verband met het niet aanwezig zijn van **doelmatige luchtverversching onder vermijding van hinderlijken** tocht (artikel 10a en b), was ook in dit verslagjaar groot.

In den regel werd daaraan zonder meer voldaan, al komt ook van werkgeverszijde wel eens eerst de opmerking „dat de werkplaats toch zoo mooi en luchtig is", met de vraag of het gevorderde niet zou mogen worden nagelaten. Slechts in enkele gevallen moest wegens niet-naleving van het voorschrift worden geverbaliseerd. Eenige, alleen met een jeugdig persoon als hulp werkende baasjes, wisten zich aan de wetsbepalingen te onttrekken, door den jongen te ontslaan.

Het **beschieten van pannen daken** (artikel 12B) moest weder eenige malen geëischt worden.

Een rijwielhersteller, die na gegeven waarschuwing en eenig uitstel geen gevolg aan een zoodanigen eisch had gegeven, doch er nog wel een jongen bij in dienst had genomen, werd geverbaliseerd en zag zich tot 2 × *f* 3.— boete veroordeeld.

In Amsterdam (5de district) werd 12 maal het werken in werklokalen met onbeschoten dak geconstateerd. In één geval leidde dit tot proces-verbaal. Ondanks herhaalde waarschuwing was n.l. de patroon, die vuilnisblikken vervaardigde uit oude verroeste verfbussen, voor welk werk hij gebruik maakte van de hulp van twee jeugdige personen, voortgegaan met deze kinderen te laten werken op een zolder onder een onbeschoten pannen dak.

Op blz. 62 van het Centraal-Verslag over 1917, is melding gemaakt van een ingestelde vervolging tegen het hoofd eener inrichting tot zuivering van kapok en veeren in het 5de district (Amsterdam), wegens overtreding van art. 12 E (arbeidsverbod voor beschermde personen op een plaats, waar zij voortdurend aan een **temperatuur van 25° tot 32° C.** zijn blootgesteld). De Kantonrechter sprak beklaagde vrij, op grond van de overweging, dat de arbeid in het z.g. vulhok (waar een temperatuur van 32° C. was geconstateerd) niet *voortdurend* werd verricht, daar telkens na het vullen van een zak of baal met veeren, het meisje, dat dien arbeid verrichtte, eenigen tijd rust had en dezen gewoonlijk doorbracht, in de deuropening van het vulhok gezeten. Op verzoek van het districtshoofd teekende de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie tegen deze uitspraak beroep aan. In 1918 diende dit beroep voor de Arrondissements-Rechtbank, welk college echter het vonnis van den Kantonrechter, met overneming der gronden, bevestigde.

In het 6de district (Haarlem) werd eenmaal aanmerking gemaakt op een te hooge temperatuur in een sigarenmakerij, waar de droogkamer zich onder de werkplaats bevond. Voor afdoende verbetering werd gezorgd.

Artikel 12 F inhoudende het **verbod van arbeid van jeugdige personen of vrouwen elders dan in een aan alle zijden behoorlijk tegen weersinvloeden afgesloten lokaal**, indien het districtshoofd van oordeel is dat de gezondheid, van die jeugdige personen of vrouwen door dien arbeid in de buitenlucht kan worden benadeeld, gaf in het 10de district (Dordrecht) aanleiding, der directie van een suikerfabriek voor te schrijven, den arbeid uitsluitend te

doen verrichten in een afgesloten lokaal. De meisjes en vrouwen waren daar n.l. aangetroffen, bezig met het schoonmaken van bieten voor het tarreeren, staande onder een afdak, waarvan de open zijde naar het westen was gekeerd, waardoor zij veel last hadden van de in het gure najaar meestal heerschende westenwinden.

Het ontbreken van doelmatige **privaten** (artikel 14) gaf ook in het afgeloopen verslagjaar weer aanleiding tot aanmerkingen.

De districtshoofden te Arnhem, Rotterdam en Utrecht maken melding van verbalen die moesten worden opgemaakt, om de werkgevers tot naleving van de desbetreffende bepaling te noodzaken.

In een koolaschzifterij in het 3de district (Rotterdam) waar de reinheid alles te wenschen overliet, werd de waschgelegenheid als urinoir gebezigd en kon dus gezegd worden, dat geen waschgelegenheid aanwezig was. Proces-verbaal werd opgemaakt; de Kantonrechter vereenigde zich met deze opvatting en veroordeelde den werkgever tot een geldboete.

Behalve in bovengenoemde koolaschzifterij, moest nog verscheidene malen aanmerking op **onzindelijke werklokalen** (artikel 15c) worden gemaakt.

Werkplaatsen met **onvoldoende dagverlichting** (artikel 16a) worden nagenoeg nog in alle districten aangetroffen en geven nog steeds aanleiding tot talrijke bemoeiingen.

In enkele gevallen werden de jeugdige personen ontslagen, om aan de bepalingen der Arbeidswet te ontkomen, terwijl het niet opvolgen van een desbetreffend voorschrift, herhaaldelijk aanleiding gaf tot het opmaken van proces-verbaal.

Dit lot trof een sigarenmaker, die meisjes liet werken in een lokaal, dat zeer onvoldoende was verlicht. Tegen den man, die nog meer overtredingen op zijn kerfstok had, werd een boete van *f* 18.— geëischt.

Een fabrikant van schoorsteenkappen, die jongens deed werken in een kelder met onvoldoend licht en andere gebreken en die geen verbetering aanbracht, werd bekeurd en voor de vier overtredingen, waaraan hij schuldig werd bevonden, tot 4 × *f* 10.— boete veroordeeld.

In Amsterdam moest niet minder dan 85 maal worden gewezen op gebrekkige verlichting. Enkele aanmerkingen waren het gevolg van verplaatsing van werktuigen, waarbij deze op minder gunstig verlichte gedeelten waren opgesteld. In één geval moest tot het opmaken van procesverbaal worden overgegaan. Het betrof een drukkerij, waar een jongen den geheelen dag aan de pers stond in te leggen bij electrisch licht.

In een ander geval werd van dit artikel gebruik gemaakt, om den arbeid van jongens in een groote droogstoof van een suikerwerkerij tegen te gaan. Deze was zoo gebouwd, dat steeds het gebruik van electrisch licht noodzakelijk was; de suiker werd op platte borden in de stoof gereden en de jongens hadden telkens geruimen tijd achtereen werk, de borden op de stellingen te plaatsen. Thans is deze arbeid aan jongens boven 17 jaar opgedragen.

Van onbekende zijde werd de aandacht der Arbeidsinspectie gevestigd

op een in oorlogstijd opgericht fabriekje van koffiesurrogaat, gelegen in een nauwe steeg in een oud stadsgedeelte van Amsterdam. Drie meisjes werden in een zeer donker lokaal bij kunstlicht aangetroffen, bezig met het verpakken van koffiesurrogaat. Alles was er met een fijn bruin poeder bedekt. Een privaat was ook niet aanwezig. Aanvankelijk was het voornemen direct proces-verbaal op te maken, doch bij nader onderzoek bleek dit bezwaarlijk. De firma had n.l. de verpakking laten aannemen door een knecht, die dit werk met zijn vrouw zou verrichten, doch later de drie meisjes daarvoor in dienst had genomen. De knecht bleek echter van deze zaak geen voordeel te hebben; hij hield niet meer dan enkele guldens per week over. De man vroeg dan ook direct zijn ontslag bij de firma, toen hij merkte, dat hij voor dezen arbeid, waarvan de patroon beweerde niets af te weten, aansprakelijk werd gesteld. De meisjes zijn daarop door den patroon in een beter verlicht lokaal geplaatst.

In de meeste werkplaatsen van botvisschers te Enkhuizen was het ten opzichte der verlichting dit jaar beter gesteld dan vroeger. Door combinatie waren de visschers in de gelegenheid om voor gezamenlijke rekening een der groote en tamelijk goed ingerichte ansjovis-zouterijen te huren. (Het seizoen van beide vischvangsten vàlt niet samen).

Hoewel het aantal malen, dat tengevolge van overvulde werkplaatsen **onvoldoende vrije luchtruimte** (artikel 17) wordt aangetroffen vermindert, moet hierop toch nog herhaaldelijk aanmerking worden gemaakt en geeft het niet acht slaan op desbetreffende waarschuwingen telkens nog weer aanleiding tot het opmaken van proces-verbaal.

In de verslagen der districtshoofden wordt gewaagd van 114 gevallen, waarin gewezen moest worden op gebrek aan ruimte.

In veel gevallen wordt, ten einde hierin te voorzien, het aantal personen dermate ingekrompen, dat de aanwezige luchtruimte voor de overblijvenden voldoende is. Soms ook volgt op de waarschuwing ontslag van personeel, dan wel geheele opheffing van bedrijf.

Tegen de hoofden eener modisterij werd verbaal opgemaakt, wegens het plaatsen van elf meisjes in een vertrek, waar slechts voldoende luchtruimte was voor 8 personen, alhoewel zij daarvoor meer dan eens gewaarschuwd waren. Ook liet het bijhouden van het arbeidsregister te wenschen over. Een en ander had tengevolge, dat de beide firmanten werden veroordeeld elk tot een boete van *f* 28.—.

Nadat de aandacht der Arbeidsinspectie gevestigd was geworden op een bij haar niet bekende werkplaats, bleek bij onderzoek, dat daar op een niet meer dan 2.10 M. hooge zolderkamer 5 personen arbeid verrichtten, hoewel er slechts voor 2 personen voldoende luchtruimte beschikbaar was. Kaarten en lijsten ontbraken en de patrones bekende geen afschrift van een arbeidslijst te hebben ingezonden, wél wetende, dat de inrichting dan zou worden geinspecteerd en zij afkeuring van het werklokaal vreesde. Proces-verbaal werd natuurlijk opgemaakt, waarop een veroordeeling volgde tot 5 boeten van *f* 4.—, subs. 5 × 2 dagen hechtenis voor onvoldoende luchtruimte en 5 × *f* 1,—, subs. 5 × 1 dag hechtenis voor het ontbreken van de arbeidslijst.

Een ander proces-verbaal werd opgemaakt tegen een kleermaker, die na herhaalde waarschuwingen, met 2 personen bleef doorwerken in een lokaaltje, waar de vrije luchtruimte te gering was. Na het proces-verbaal heeft de patroon een grooter lokaal voor werkplaats ingericht. Hij heeft blijkbaar gemerkt, dat het ernst begon te worden en dat in zijn beloften weinig of geen vertrouwen meer werd gesteld.

De hoofden van een costuum-atelier — twee zusters — waren reeds meermalen er voor gewaarschuwd, dat de vrije luchtruimte van het atelier te klein was, om er met meer dan een bepaald aantal meisjes te mogen werken. Toen hier een contrôlebezoek zou worden gebracht, stond bij het naderen van den inspectie-ambtenaar toevallig een der zusters-bedrijfshoofden buiten; deze, den ambtenaar ziende aankomen, snelde naar een zijdeur, onderwijl den ambtenaar toeroepende, dat zij de voordeur zou openmaken. Toen deze bij de voordeur stond, hoorde hij binnenshuis een luid gestommel, alsof verscheidene menschen haastig een trap afkwamen, en nadat hem de voordeur was geopend, achtte hij het geraden maar te beginnen met in het gelijkvloers gelegen gedeelte van het huis een onderzoek in te stellen, hoewel de eigenlijke werkplaats op de eerste verdieping is. Daarbij bleek, dat in een opkamertje achter de keuken een 5-tal meisjes met hoeden en mantels over den arm verstopt waren. De toeleg mislukte dus en op getuigenverhoor werd proces-verbaal opgemaakt. Toen deze zaak voor den Kantonrechter diende, verschenen de opgeroepen getuigen niet, omdat zooals een der bedrijfshoofden verklaarde, zij, de beklaagde, zulks niet noodig achtte. Zij had de meisjes gezegd maar gerust aan het werk te blijven en zou de zaak alleen wel opknappen. De zaak moest dientengevolge worden uitgesteld en in de volgende zitting afgedaan. Het vonnis luidde 8 × *f* 3.— boete.

Hoe soms kleine bedrijven zich behelpen, blijkt wel uit het navolgende. Twee hoedenmodistes werden aangetroffen in een werkplaats, waarvan het vloeroppervlak niet meer bedroeg dan 0.855 M^2. en de aanwezige vrije luchtruimte niet meer dan 1.782 M^3. bij eene gemiddelde hoogte van 2.08 M. Van dit geval werd proces-verbaal opgemaakt.

Het hoofd van een naaistersatelier, dat ingevolge de waarschuwing voor onvoldoende luchtruimte tot vermindering van personeel zou moeten overgaan, meende aan hare verplichtingen te hebben voldaan, door een gedeelte der in loon werkende meisjes door betalende leerlingen te vervangen. Het behoeft geen nadere verklaring, dat hiermede geen genoegen kon worden genomen.

Het gevolg van het steeds meer bekend worden der eischen omtrent vrije luchtruimte was, dat in verschillende districten de werkgevers en -geefsters den Inspectie-Ambtenaren verzochten, de werkplaats te komen opmeten, alvorens zij er jeugdige personen in te werk stelden.

Op grond van artikel 20, bevattende bepalingen omtrent de veiligheid in werklokalen waar **benzine of andere vluchtige vloeistoffen** aanwezig zijn, moesten 7 aanwijzingen worden gegeven, die alle betroffen de berging van benzine in blikken bussen in plaats van in flesschen of de aanwezigheid van brandbluschmiddelen (zand) in rijwielherstelplaatsen.

In twee gevallen was het noodig proces-verbaal op te maken.

De resultaten der keuringen voor **arbeid in voor de gezondheid schadelijke bedrijven**, verricht in verband met het bepaalde bij artikel 24 sub 2, 1ste lid, vindt men vermeld in Hoofdstuk XI (Geneeskundige onderzoekingen).

Wegens overtreding van deze wetsbepaling werd vijfmaal proces-verbaal opgemaakt, wat leidde tot boeten van respectievelijk *f* 5.—, 3 × *f* 4.—, 4 × *f* 2.—, 3 × *f* 5.— en *f* 35.—.

Van de in het 2de lid van dit artikel verleende bevoegdheid, werd gebruik gemaakt voor het instellen van een geneeskundig onderzoek van beschermde personen, werkzaam in jute- en vlasspinnerijen en sigarenfabrieken. Ook de uitslag hiervan wordt in bovengenoemd hoofdstuk medegedeeld.

Door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie werden bovendien 6 jongens, die het vakonderwijs in de typografie wenschten te volgen, geneeskundig onderzocht.

Tegen een **lompensorteerder** werd verbaal opgemaakt, omdat het werklokaal gemiddeld minder dan 2½ M. hoog was, geen overkleed door het personeel werd gedragen en geen kleerenberging noch waschgelegenheid aanwezig was (artikel 26 juncto 24 sub 1, 4, 5, 7). Dit kostte den man 4 × *f* 4.— boete.

Later bleek, dat het bedrijf was overgegaan tot huisindustrie, waarmede het kwaad dus was verplaatst, terwijl hiertegen met de Arbeidswet in de hand weinig was te doen.

In een andere lompensorteerderij werden eveneens eischen gesteld omtrent overkleeren, schaftverbod in werklokalen en waschgelegenheden, terwijl tweemaal voor beschermde personen, werkzaam in lompensorteerderijen, verlangd werd, dat een recent vaccinatiebewijs zou kunnen worden overgelegd.

Artikel 27, dat **arbeid in werklokalen, waar in den regel met lood, loodlegeeringen of loodverbindingen wordt gewerkt** voor jeugdige personen en vrouwen verbiedt, tenzij verschillende voorschriften worden nagekomen, gaf herhaaldelijk aanleiding tot waarschuwingen en opmerkingen en enkele malen tot het opmaken van proces-verbaal, wegens het niet dragen van een overkleed door een jeugdig persoon in een drukkerij of wegens het ontbreken der vereischte keuringsbewijzen.

In een der districten was voor een jongen een geneeskundige verklaring afgegeven, door een niet daarvoor aangewezen arts.

De Opzichter in het 4de district (Utrecht), die in verband met artikel. 30, **hygiënische** en andere **maatregelen in sigarenfabrieken e.d.** eischende, vele sigarenfabrieken in dit jaar bezocht, zag zich genoodzaakt verbaal op te maken tegen het hoofd van een sigarenmakerij, omdat hij een jeugdig persoon arbeid deed verrichten in een lokaal, dat geen 2½ M. gemiddelde hoogte bezat en tegen een sigarettenfabrikant, die in een vertrek waar slechts voor 8 personen vrije luchtruimte was, 10 arbeiders aan het werk had.

De eerste werd tot een boete van één gulden veroordeeld en de laatste had 4 × *f* 3.— boete te betalen (subs. 4 × 2 dagen hechtenis).

Het onderzoek naar de toestanden bij de thuiswerkende sigarenmakers

te Kampen, dat ten vorige jare werd aangevangen, werd in den aanvang van dit verslagjaar voltooid. Alle thuiswerkers werden bezocht, waartoe door de fabrikanten welwillend adreslijsten waren verstrekt. De uitslag van dit onderzoek wordt in Hoofdstuk X (Huisindustrie) vermeld. Hier zij slechts vermeld, dat 64 maal werd gewaarschuwd wegens het bereiden van voedsel of slapen in een sigarenmakerswerkplaats.

In 6 gevallen werd door politie of rijksveldwacht en in één geval door de Arbeidsinspectie proces-verbaal opgemaakt wegens het ontbreken eener geneeskundige verklaring voor jongens, werkzaam in **hekelarijen van touwslagerijen.** (artikel 31).

In 2 dier gevallen werden de beklaagden vrijgesproken, omdat zij konden aantoonen, dat de jongens werkzaam waren in een lokaal waar niet gehekeld werd.

Het resultaat der onderzoekingen door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie van de in de **textielindustrie** werkzame vrouwen en jeugdige personen (artikel 32 juncto 24, 2), is weergegeven in Hoofdstuk XI.

Daar in de textielindustrie zoo goed als niet gewerkt werd, werden geen opnamen gedaan van temperatuur en vochtigheid. (artikel 32, 2).

Verboden arbeid in **steen- en pannenbakkerijen** (art. 33 en 34).

Voor het brengen van klei op de vormtafel in steenfabrieken door een jeugdig persoon beneden 16 jaar werd in het 1ste district (Venlo) tweemaal geverbaliseerd. Eénmaal volgden twee geldboeten van *f* 3.— subsidiair 2 × 2 dagen hechtenis en éénmaal een geldboete van *f* 1.— of 1 dag hechtenis.

Voor het vullen van steenvormen uit de hand door jeugdige personen beneden 16 jaar werd in hetzelfde district driemaal verbaal opgemaakt. Eénmaal werd een boete opgelegd van 2 × *f* 1.— of 2 × 1 dag en éénmaal een boete van *f* 10.— subsidiair 10 dagen hechtenis. Het derde geval is nog niet berecht.

Het door jeugdige personen beneden 16 jaar neerslaan van steenen uit vormen, welke meer dan één steen bevatten werd 23 maal bij proces-verbaal geconstateerd. In één geval had in 1918 nog geen berechting plaats, terwijl éénmaal vrijspraak volgde. Voor de overige overtredingen werden boeten opgelegd van *f* 0.50 tot *f* 10.— subsidiair 1 tot 10 dagen hechtenis.

In het 4de district (Utrecht), werd door den Opzichter van den Arbeid op een pan- en steenfabriek een 12-jarige jongen aangetroffen, die ongebakken steen op een kruiwagen vervoerde. Een arbeidskaart noch arbeidslijst was voor hem aanwezig. De werkgever, die hiervoor vervolgd werd, zag zich veroordeeld tot 3 × *f* 3.— boete subs. 3 × 1 dag hechtenis.

Artikel 6.

1. Een jeugdig persoon en eene vrouw mogen in fabrieken en werkplaatsen:

a. niet langer arbeid verrichten dan tien uur per dag en acht en vijftig uur per week.

b. geen arbeid verrichten tusschen 7 uur des namiddags en 6 uur des voormiddags.

2. Eene vrouwelijke persoon, die gehuwd is, of die ongehuwd zijnde, een huishouding te verzorgen heeft en van dit laatste aan het hoofd of den bestuurder der onderneming heeft kennis gegeven, mag des Zaterdags in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid verrichten na 1 uur des namiddags, behoudens in de gevallen, bij algemeenen maatregel van bestuur genoemd.

3. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan voor alle of voor sommige bedrijven worden bepaald, dat een jeugdig persoon en eene vrouw des Zaterdags in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid mogen verrichten na des namiddags 1 uur.

4. Rusttijden van minder dan een half uur worden geacht tijden te zijn, gedurende welke arbeid wordt verricht, behoudens wanneer ingevolge het tweede of het vierde lid van artikel 7 dan wel bij eene krachtens deze wet opgelegde voorwaarde het geven van een rusttijd van minder dan een half uur is voorgeschreven.

5. Een jeugdig persoon en eene vrouw, die arbeid plegen te verrichten in eene fabriek of werkplaats, mogen geen arbeid verrichten buiten die fabriek of werkplaats op andere uren dan waarop zij ingevolge het eerste lid van dit artikel arbeid in fabrieken en werkplaatsen zouden mogen verrichten.

6. Door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan, in het belang eener betere regeling van den arbeidstijd, voor eene bepaalde onderneming en voor een door hem bepaalden tijd, echter niet langer dan tot 1915, voorwaardelijk worden vergund, dat in of voor die onderneming een jeugdig persoon en eene vrouw ten hoogste tien en een half uur per dag, doch niet meer dan acht en vijftig uur per week, arbeid verrichten.

7. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan, voor alle of voor sommige gemeenten, onder de in dien maatregel gestelde voorwaarden worden toegestaan:

a. dat in fabrieken en werkplaatsen jeugdige personen van veertien jaar of ouder en, onverminderd het bepaalde bij het tweede lid, vrouwen tusschen 7 uur des namiddags en 6 uur des voormiddags arbeid in of voor bepaalde bedrijven, bepaalde soorten van arbeid of arbeid onder bepaalde omstandigheden verrichten, mits zij niet langer arbeid verrichten dan acht en vijftig uur per week en niet langer dan tien uur per dag of, krachtens vergunning van Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, niet langer dan tien en een half uur per dag;

b. dat vrouwen haring speten gedurende het tijdvak van 1 October tot 15 Maart tot uiterlijk 12 uur des nachts, en van 15 Maart tot 1 Juni tot uiterlijk 2 uur des nachts,

met dien verstande, dat het aantal uren, gedurende welke die arbeid wordt verricht, niet meer dan acht per dag bedrage. De arbeid tusschen middernacht en 2 uur des nachts wordt geacht op den voorafgaanden dag te zijn verricht.

8. Indien in eene onderneming een bedrijf wordt uitgeoefend, waarin op bepaalde tijden van het jaar eene opeenhooping van werk pleegt voor te komen, of indien in eene onderneming zich bijzondere omstandigheden voordoen, kan door het districtshoofd der arbeidsinspectie schriftelijk en voorwaardelijk of onvoorwaardelijk worden vergund, dat alle in of voor zoodanige onderneming werkzame jeugdige personen en vrouwen of een gedeelte van hen arbeid verrichten in afwijking van het bepaalde bij het eerste en het tweede of krachtens het derde en het zesde lid. Bij het verleenen der vergunning wordt door het districtshoofd in acht genomen, dat niet langer arbeid mag worden verricht dan twaalf uur per dag en zes en zestig uur in zeven achtereenvolgende dagen.

9. Het districtshoofd behoeft eene voor ieder geval aan te vragen machtiging van Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, voor het verleenen van eene vergunning, als in het voorgaande lid bedoeld, voor langer dan zes dagen of alvorens sedert het eindigen van eene voorgaande, voor dezelfde personen geldende, vergunning ten minste acht dagen zijn verloopen.

10. Voor eene onderneming, waarin spoedeischende gevallen plegen voor te komen, die het tijdig aanvragen en verkrijgen eener vergunning, als in het achtste lid bedoeld, onmogelijk maken, kan door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, voorwaardelijk of onvoorwaardelijk worden toegestaan, dat in zoodanige gevallen zonder een bijzondere vergunning van het districtshoofd der arbeidsinspectie alle in of voor de onderneming werkzame jeugdige personen en vrouwen of een gedeelte van hen arbeid verrichten in afwijking van het bepaalde bij het eerste en het tweede of krachtens het derde en het zesde lid. Bij het verleenen eener zoodanige machtiging, die voor den tijd van één jaar na hare dagteekening wordt gegeven en waarvan binnen dien termijn

slechts mag worden gebruik gemaakt op vier en twintig dagen of zooveel minder als de machtiging bepaalt, wordt in acht genomen:

a. dat niet langer arbeid mag worden verricht dan elf uur per dag en zes en zestig uur in zeven achtereenvolgende dagen;

b. dat de arbeid niet meer dan één uur vroeger mag aanvangen of niet meer dan één uur later mag eindigen, dan ingevolge het bepaalde bij het eerste lid of krachtens het zesde lid of het zevende lid onder *a* van dit artikel is geoorloofd.

11. Van eene machtiging, als bedoeld in het voorgaande lid, mag op niet meer dan twee dagen achtereen worden gebruik gemaakt. Voordat van de vergunning wordt gebruik gemaakt, moet daarvan door het hoofd of den bestuurder van de onderneming eene schriftelijke, gedagteekende en door hem onderteekende mededeeling worden gedaan aan den burgemeester en aan het districtshoofd der arbeidsinspectie, in den vorm, vastgesteld door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast.

12. Eene machtiging, als bedoeld in het tiende lid, kan door Onzen voornoemden Minister tusschentijds worden ingetrokken, wanneer het hoofd of de bestuurder dan wel één der hoofden of bestuurders van de onderneming, waarvoor de vergunning geldt, of een lid van het opzichthoudend personeel onherroepelijk is veroordeeld wegens overtreding van eene bepaling dezer wet. Met eene onherroepelijke veroordeeling wordt gelijk gesteld eene veroordeeling tot geldboete, wanneer die boete vrijwillig is betaald.

13. Van eene vergunning, als bedoeld in het achtste, en van eene machtiging, als bedoeld in het tiende lid van dit artikel, mag slechts worden gebruik gemaakt zoolang de acte dier vergunning of een in den door Onzen Minister bepaalden vorm vervat bewijs van die machtiging wordt opgehangen gehouden naast de arbeidslijst.

14. Indien, ingevolge het zevende lid onder *a*, het achtste lid of het tiende lid van dit artikel, afwijkingen worden toegestaan van het bepaalde in het eerste of het tweede dan wel krachtens het derde of het zesde lid, wordt in acht genomen, dat de arbeid in fabrieken en werkplaatsen van een jeugdig persoon of eene vrouw op twee achtereenvolgende dagen moet worden afgewisseld door een nachtrust van ten minste elf uur achtereen, waarin de tijd tusschen 10 uur des namiddags en 5 uur des voormiddags is begrepen.

Het aantal processen-verbaal opgemaakt wegens overtreding van bovenstaand artikel, dat in 1916 nog 702 en in 1917 403 bedroeg, daalde in 1918 tot 200.

De invloeden van den oorlog, als o.a. slapte in diverse bedrijven, zijn hieraan niet vreemd.

Enkele der meer belangrijke overtredingen worden hier vermeld.

Bij een gehouden inspectie van textielfabrieken in Noord-Brabant bleek, dat in een aantal fabrieken door alle beschermde personen of door eenigen van hen geregeld langer werd gewerkt dan de wet toeliet. Dit was voornamelijk het geval in de afdeeling spinnerij, waar bijzondere drukte heerschte in verband met de staking in den aanvoer van wollen garens uit het buitenland, doch ook wel in de apprêtuur- en soms in de weverijafdeelingen.

In een jamfabriek en groentendrogerij werd bij het instellen van een onderzoek naar de oorzaken van een ongeval gemerkt, dat een tweetal jeugdige personen 's avonds tot 8 uur werkten, en des middags slechts één uur rust kregen in afwijking der arbeidslijst. Veroordeeling volgde tot 72 × *f* 1.— boete voor elk der beide directeuren.

Een steenfabrikant, in wiens onderneming door beschermd personeel $10\frac{1}{2}$ uur per dag werd gewerkt, werd geverbaliseerd wegens 46 overtredingen, hetgeen hem 46 × *f* 0.50 (46 × 1 dag) kostte.

Een andere steenfabrikant liet toe, dat jongens tot 8 uur n.m. op de fabriek werkten. De inspectie-ambtenaar, die des daags de fabriek bezocht en nadrukkelijk aan het uur van eindigen herinnerde, doch achterdocht koesterde, kwam 's avonds terug en constateerde overtreding ten aanzien

van drie jongens. Op grond van getuigenverhoor kon een groot aantal overtredingen worden vastgesteld en werd de schuldige veroordeeld tot 112 boeten van *f* 2.—.

Op vermoeden, dat door meisjes in een fabriek van kousen, sokken en handschoenen vroeger werd begonnen dan op de arbeidslijst was aangegeven, werd dit bedrijf te 6.30 uur v.m. geinspecteerd, op welk tijdstip 36 vrouwelijke personen werkzaam aangetroffen werden. Een gelijke overtreding kon vastgesteld worden voor eenige voorafgaande dagen. Wegens totaal 103 overtredingen werd proces-verbaal opgemaakt. De werkgever werd veroordeeld voor 36 overtredingen tot 36 × *f* 5.— = *f* 180.— boete.

Bij een banketbakker werkten 2 jongens in den regel van 's morgens 7 uur tot des avonds half acht, met slechts een rusttijd van een kwartier. Verder moesten zij om de week ook nog des Zondags werken van 's morgens 8 uur tot 's middags 3 à 4 uur en kregen dan als vergoeding 's Maandagsmiddags enkele uren vrij. Bovendien liet deze patroon bedoelde jongens met de St. Nicolaas- en Nieuwjaarsdrukte tot des avonds 11 uur overwerken. Geen wonder, dat een dezer jongens ziek naar huis was gegaan en van den ander de moeder bij de Arbeidsinspectie haar beklag kwam doen. De Kantonrechter legde dezen patroon een boete op van *f* 40.—, subs. 20 dagen hechtenis.

Bij een avondinspectie in een zakkenplakkerij werd te 7.50 uur nog een 10-tal meisjes, waaronder 3 beneden 17 jaar, aan het vouwen van zakken en enveloppen werkzaam gevonden. Zij bekenden, evenals de patroon, dat tot 9 uur zou worden doorgewerkt, hetgeen ook al herhaaldelijk was voorgekomen. Daarbij was het werklokaal door uitbreiding van personeel in den laatsten tijd, geheel overvuld. Voor het overwerken zonder verkregen vergunning, werd 10 × *f* 2.50 boete of 10 × 2 dagen hechtenis opgelegd.

Tegen een werkgever, in wiens breierij eenige malen achtereen werd geconstateerd, dat door meisjes ná 7 uur des avonds werd gearbeid, moest nog proces-verbaal worden opgemaakt wegens beleediging van en weigering van den toegang tot zijn werkplaats aan de inspecteerende ambtenaren (artikelen 184 en 266 van het Wetboek van Strafrecht). Vonnis in deze is nog niet gewezen.

Eénmaal werd geconstateerd, dat in een strijkerij werd gewerkt in strijd met de aan een vergunning tot overwerk verbonden voorwaarde, om in den namiddag nog een rusttijd te geven van een kwartier. Het deswege opgemaakte proces-verbaal leidde tot een veroordeeling tot 6 geldboeten van *f* 5.—.

Wegens **nachtarbeid** van jeugdige personen moest eenige malen proces-verbaal worden opgemaakt.

Een mineraalwaterfabrikant werd veroordeeld tot een geldboete van *f* 10.—, omdat hij twee jeugdige personen des nachts te half twaalf arbeid had laten verrichten, bestaande in het spoelen en vullen van mineraalwaterflesschen. De beide jongens verklaarden aan de verbaliseerende marechaussée-beambten, dat zij op last van hun baas om de andere week „nachtdienst" hadden. De werkgever bevestigde dit en zeide, dat zij om de andere week van 's avonds 8 tot 's morgens 6 uur

moesten werken. Door een fout in de dagvaarding had slechts veroordeeling wegens deze overtreding ten aanzien van één beschermden persoon plaats. Dezelfde werkgever werd eenigen tijd later wederom geverbaliseerd wegens overtreding van dit artikel. Ditmaal werd de overtreding geconstateerd om 10 uur 's avonds. Hij zag zich thans veroordeeld tot 2 geldboeten van *f* 10.—.

In een zeeppoedersurrogaat-verpakkerij, werden des avonds om half tien nog 6 meisjes bezig gevonden met het vullen van zakjes zeeppoeder. Bij onderzoek bleek, dat de verkoop van dit surrogaat binnen enkele dagen zou worden verboden en de patroon dezen tijd wenschte te benutten, om nog zooveel mogelijk zijn waar aan den man te brengen. Verscheidene avonden had hij dan ook de meisjes tot 10 uur laten werken. Tegen den patroon werd proces-verbaal opgemaakt; hij zag zich door den Kantonrechter een boete opgelegd van 6 × *f* 15.—.

Een bakker, die een jeugdig persoon des avonds te 10.15 uur nog arbeid liet verrichten in zijn bakkerij, werd veroordeeld tot *f* 1.— boete, subsidiair 1 dag hechtenis.

In een fabriekje van textielwaren, dat eerst enkele weken in bedrijf was, werd 's avonds om 10 uur nog het geheele personeel, meisjes zoowel als mannen, aan het werk aangetroffen. Zij kregen deze uren extra betaald en waren niet erg gesticht over de tusschenkomst van den inspecteerenden ambtenaar, die daaraan een einde kwam maken. Klaarblijkelijk was dit overwerk reeds meermalen voorgekomen; de onwil der arbeiders maakte het echter moeilijk daarover juiste verklaringen van getuigen bijeen te brengen. Tegen de beide bestuurders werd proces-verbaal opgemaakt; één werd vrijgesproken, terwijl de andere werd veroordeeld tot 4 × maal *f* 10.— boete, subs. 4 × 10 dagen hechtenis.

Eén overtreding werd door een ongevalaangifte aangebracht. Volgens deze aangifte was een jeugdig persoon te 5 uur des morgens een ongeval overkomen in een groentendrogerij. Proces-verbaal werd opgemaakt op getuigenverhoor. De berechting had dit verslagjaar nog niet plaats.

Louter winstbejag, hetwelk door den oorlogstijd zoozeer in de hand werd gewerkt, gaf den beiden goed gesitueerden eigenaren eener roltabakfabriek aanleiding, een 18-tal jeugdige personen nog 's avonds laat aan den arbeid te houden. In een andere, met dezelfde oogmerken inderhaast opgerichte roltabakfabriek werden des avonds te $8\frac{1}{2}$ uur een 12-tal beschermde personen aangetroffen. In deze laatste inrichting werden door de Gemeentepolitie bovendien om ongeveer half één 's nachts een 9-tal meisjes werkzaam aangetroffen. In elk dezer gevallen werd proces-verbaal opgemaakt, doch de berechting vond dit verslagjaar nog niet plaats.

Van een particulier kwam een schriftelijke klacht in, dat hij 's morgens in den trein van Tilburg naar Boxtel een jongen ontmoette, die er zwak en vermoeid uitzag. Bij navraag gaf deze jongen te kennen in de nachtploeg van een drukkerij te Tilburg te werken. Bij onderzoek werden des avonds te ongeveer 11 uur in deze drukkerij 2 jeugdige personen werkzaam aangetroffen, waarvan bij ondervraging bleek, dat zij reeds geruimen tijd des nachts arbeid hadden verricht. Door middel van getuigenverhoor werd proces-verbaal opgemaakt wegens arbeid in 14 nachten. Daar inmiddels een

der getuigen naar België was vertrokken, konden echter slechts 2 overtredingen worden ten laste gelegd. Veroordeeling volgde tot 2 × *f* 7½ boete.

In een kleermakerij, alwaar over arbeidstoestanden werd gesproken, beklaagde een knecht zich, dat hij bij zijn vorigen patroon soms 's nachts moest werken, dat de meisjes dan ook moesten overwerken en dat dit bijvoorbeeld dien zelfden avond ook het geval zou zijn, omdat den volgenden dag de Koningin in de stad zou komen. De controleerende ambtenaar constateerde, dat er te ± 8 uur, zooals was medegedeeld, een drietal meisjes de werkplaats binnen gingen. Een poosje later werd hij na herhaalde malen bellen — het was een gesloten huis — niet toegelaten. Een paar dagen daarna werd getracht proces-verbaal tegen den kleermakerspatroon op te maken op getuigenverhoor, hetgeen aanvankelijk niet gelukte. Naderhand voelde een der meisjes zich bezwaard en schreef aan de Arbeidsinspectie, dat zij bereid was verklaringen naar waarheid af te leggen. Er bleek toen, dat de vrouwelijke personen 's nachts tot half twee hadden gewerkt, waarvan toen proces-verbaal werd opgemaakt. De straf was 3 × *f* 2.— boete.

De bestuurder eener groentendrogerij, — die in militairen dienst was — en tegen wien reeds in het vorig verslagjaar proces-verbaal werd opgemaakt, werd wegens het laten werken van jeugdige personen tot kwart voor twaalf 's nachts, door den Krijgsraad veroordeeld tot een boete van 3 × *f* 10.—, subsidiair 3 × 20 dagen hechtenis.

In 4 wollenstoffenfabrieken in het 2de district (Breda) werd geconstateerd, dat in strijd met art. 6, 2de lid, door 6 **gehuwde vrouwen**, 2 Nederlandsche en 4 Belgische, **op Zaterdagmiddag** werd gewerkt. Ook in een waschinrichting in hetzelfde district werd een overtreding van genoemde wetsbepaling vastgesteld.

Vijftienmaal werd, op grond van het Kon. Besluit van 6 Dec. 1911 Staatsblad 353, gewijzigd bij dat van 16 Sept. 1912, Stbl. 294 goedkeuring gehecht aan de werktijdregeling van vrouwen, die werkzaam waren in **winkels, die tevens fabriek of werkplaats waren.**

Het aantal **vergunningen voor overwerk** (artikel 6 sub 8) dat dit jaar werd verleend, toont een buitengewone daling aan.

In 1916 bedroeg dit 1664, daalde in 1917 tot 1177 en bedroeg in 1918 niet meer dan 468.

Deze vermindering zal voor een groot deel wel het gevolg zijn van de malaise, die zoo goed als in alle takken van industrie was ontstaan, terwijl ook kolennood en gas- of electriciteitsrantsoeneering daarbij wel een rol zullen hebben gespeeld.

Het meest worden overwerkvergunningen aangevraagd voor bedrijven behoorende tot de kleedingindustrie, waschindustrie, textielindustrie en voedings- en genotmiddelenindustrie.

Onderstaand staatje maakt een vergelijking mogelijk tusschen het aantal in deze bedrijven verleende vergunningen, respectievelijk in de jaren 1916, 1917 en 1918 verleend en geeft tevens het t o t a a l der in elk district verleende overwerkvergunningen aan.

DISTRICT.	AANTAL OVERWERKVERGUNNINGEN.																	
	Totaal.			Kleeding-industrie.			Wasscherijen.			Voor beide tezamen.			Textiel-industrie.			Voedings- en genot-middelen.		
	1918	1917	1916	1918	1917	1916	1918	1917	1916	1918	1917	1916	1918	1917	1916	1918	1917	1916
I	13	142	217	6	14	19	2	5	10	8	19	29	2	102	152	—	6	21
II	10	45	231	5	22	56	—	10	24	5	32	80	4	8	122	—	—	2
III	114	256	370	20	45	87	66	132	153	86	177	240	—	3	33	21	51	81
IV	156	305	388	22	16	45	120	262	284	142	278	329	5	10	31	4	6	10
V	35	74	123	5	13	77	27	19	2	32	32	79	—	—	1	—	—	7
VI	73	243	172	11	21	21	29	165	98	40	186	119	—	36	9	11	21	30
VII	30	45	72	3	12	16	3	17	31	6	29	47	16	8	18	6	6	3
VIII	11	26	38	3	1	—	1	1	5	4	2	5	7	11	31	—	3	—
IX	19	41	52	14	21	35	1	11	8	15	32	43	—	—	1	2	6	7
X	7	—	—	1	—	—	3	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Het Rijk . . .	468	1177	1663	90	165	356	252	622	615	342	787	971	34	178	398	44	99	161

Hieronder volgen voor het 5de (Amsterdam) en 6de district (Haarlem) overzichten van de motieven, waarom overwerkvergunningen werden verleend.

5de district (Amsterdam).

MOTIEF VAN DE AANVRAGE.	1916	1917	1918
Feestdagen	71	45	28
Spoedbestellingen.	16	16	6
Seizoendrukte	—	5	—
Bedrijfsstoornis enz..	3	4	1
Overige	33	4	—
Totaal	123	74	35

6de district (Haarlem).

MOTIEF VAN DE AANVRAGE.	GROEP.					Totaal.
	3	7	15	17a	17e	
Drukte in verband met Christelijke feestdagen	—	25	—	2	—	27
St. Nicolaasdrukte	—	—	—	5	—	5
Seizoendrukte	—	7	—	—	—	7
Opeenhooping van werk	1	1	20	—	—	22
Spoedbestelling voor de Marine . . .	—	—	—	—	2	2
Spoedbestelling voor Rijksbureau voor boter en vetten	—	—	—	—	1	1
Groote aanvoer van grondstoffen en gebrek aan arbeidskrachten	—	—	—	—	1	1
Ziekte personeel	—	1	—	—	—	1
Reparatie aan werktuigen	1	—	—	—	—	1
Schoonmaken van stoomketel	—	1	—	—	—	1
Rouwwerk	—	2	—	—	—	2
Bedrijfsstilstand op Nationalen Biddag .	—	1	—	—	—	1
Bedrijfsstilstand op Nationalen feestdag .	—	2	—	—	—	2
Totaal	2	40	20	7	4	73

Een hieronder weergegeven tabel van het 4de district, (Utrecht) laat zien, welk verzuim tegenover het overwerk valt te boeken.

Wasscherijen en Strijkerijen.	Zuid-Holland 4de district.	Provincie Utrecht.	Totaal.
Verleend aantal persoonsuren overwerk om verzuim in te halen	5210½	550½	5761
Verzuimd aantal persoonsuren tengevolge van stilstand . . .	11835	3001½	14836½
Aantal door stilstand verzuimde persoonsdagen	1308	299	1607

Op aanvragen om vergunning tot overwerken werd 37 maal afwijzend beschikt.

Eenmaal leidde zulks in een fabriek te Amsterdam tot een tijdelijke verlenging van den wekelijkschen werktijd. Aanvankelijk was deze beneden het wettelijk maximum, n.l. 9 uur per dag en 52 uur per week; na de

weigering werd de werktijd door den fabrikant vrijwel tot de geoorloofde grens opgevoerd n.l. 10 uur per dag en 57 uur per week. Na afloop van het werk echter, een week of zes later, werd de werktijd weder aanmerkelijk verkort, n.l. tot $8\frac{1}{2}$ uur per dag en 47 uur per week, zoodat deze nog korter bleef dan vroeger.

Onder de redenen, die aanleiding gaven tot het verleenen eener overwerkvergunning behoorde het instellen door verschillende gemeenten van z.g. gaslooze uren, waardoor de hoofden van enkele bedrijven genoodzaakt werden eene andere dan de gewone werktijdregeling in te voeren.

Zoo werd b.v. aan de directie van een gloeilampenfabriek in verband met de plaatselijk ingestelde gaslooze uren vergund, om in een filiaal harer fabriek met het vrouwelijk ongehuwde personeel te werken van 's Maandags tot en met Vrijdags van 7 uur v.m.—$8\frac{1}{2}$ v.m., 11 uur v.m.—$1\frac{1}{2}$ uur n.m. en 5 uur n.m.—8 uur n.m. en op Zaterdag van 7 uur v.m.—$8\frac{1}{2}$ uur v.m. en 11 uur v.m.—$1\frac{1}{2}$ uur n.m. Slechts gedurende een 3-tal weken werd deze werktijdregeling gevolgd.

Aan den eigenaar eener wasscherij werd om dezelfde reden vergund, om met het vrouwelijke ongehuwde personeel op Dinsdag tot en met Vrijdag te mogen arbeiden: van 8 uur v.m.—$10\frac{1}{2}$ uur v.m., $10\frac{3}{4}$ uur v.m.—1 uur n.m., $2\frac{1}{2}$ uur n.m.—$4\frac{1}{2}$ uur n.m. en $4\frac{3}{4}$ uur n.m.—$7\frac{1}{2}$ uur n.m. en op Maandag en Zaterdag van 8 uur v.m.—$10\frac{1}{2}$ uur v.m., $10\frac{3}{4}$ uur v.m.—1 uur n.m., $2\frac{1}{2}$ uur n.m.—$4\frac{1}{2}$ uur n.m. en $4\frac{3}{4}$ uur n.m.—7 uur n.m. Van deze vergunning werd 21 weken lang gebruik gemaakt.

De in dit verslagjaar verleende **overwerkvergunningen voor langer dan 6 dagen**, waartoe krachtens art. 6, 9de lid, Ministerieele machtiging noodig is, hadden in hoofdzaak ten doel de invoering van een tweeploegenstelsel mogelijk te maken, hetzij om de productie van goederen, waaraan gebrek bestond (bijv. naaigaren), zoo hoog mogelijk op te voeren, hetzij om personeel uit stilstaande afdeelingen tewerk te kunnen stellen, hetzij met het oog op brandstofbesparing.

Zoo werd o.a. aan de directie eener garenfabriek vergund in 2 ploegen, elk van 20 vrouwelijke personen (later verhoogd tot 40) te doen arbeiden en wel in een zgn. vroege ploeg met een werktijd van 5 uur v.m.—9 uur v.m. en van $1\frac{1}{2}$ uur n.m.— 6 uur n.m., en in een zgn. late ploeg met een werktijd van 9 uur v.m.— $1\frac{1}{2}$ uur n.m. en van 6 uur n.m.—10 uur n.m., zulks onder voorwaarde, dat de ploegen wekelijks zouden wisselen. Reden tot het toestaan dezer vergunning was het geweldig tekort aan naaigaren in ons land, waarin alleen voorzien kon worden door productieverhooging van de bestaande machines. Gedurende 22 weken werd aldus gewerkt; daarna werd van de directie bericht ontvangen, dat zij van de overwerkvergunning geen verder gebruik kon maken, wegens gebrek aan grondstoffen.

Een tricotfabrikant, aan wien vroeger reeds meermalen vergunning was verleend, om zijn personeel in twee ploegen te verdeelen en zoodoende de machines te kunnen laten werken van 5 uur v.m. tot 10 uur n.m., vroeg dit jaar weder zoodanige vergunning aan, echter thans met aanvangsuur van de morgenploeg om 7 uur v.m. Na verkregen Ministerieele machtiging

werd de vergunning verleend, met de verplichting elken Zaterdag eene opgave te zenden van de personen, die de volgende week in de verschillende ploegen zouden werken.

Een metaalwarenfabrikant wenschte wegens belangrijke opdrachten voor leveringen van gas- en waterleidingbenoodigdheden voor gemeentebedrijven en interneeringskampen, in de draaierij en gieterij te doen werken van 5 uur v.m. tot $9\frac{1}{2}$ uur n.m., in twee ploegen. Zes jeugdige personen zouden in de ochtendploeg worden werkzaam gesteld, om hen in de gelegenheid te stellen des avonds nog onderwijs te genieten. Met machtiging van den Minister werd door het betrokken districtshoofd vergund, dat door deze jeugdige personen op alle werkdagen werd gearbeid van 5 uur v.m. tot $8\frac{3}{4}$ uur v.m. en van $9\frac{1}{4}$ uur v.m. tot $1\frac{1}{4}$ uur n.m., onder voorwaarde, dat zij op geen andere uren voor de onderneming arbeid zouden verrichten. De vergunning werd telkens voor ééne maand verleend tot einde 1918.

Aan de directie eener vlasspinnerij werd voor het geheele jaar vergund 6 vrouwelijke personen in de voorspinnerij van Maandag tot en met Vrijdag te laten werken van 's voormiddags 8 uur tot 's namiddags $8\frac{1}{2}$ uur met rusttijden van 11—12 en van $3\frac{1}{2}$—$6\frac{1}{2}$ uur, terwijl op Zaterdag gewerkt werd van 8—11 en van 12—4 uur.

De directie eener jutespinnerij verzocht vergunning, om in 2 ploegen van respectievelijk 27 en 28 vrouwelijke personen te laten werken, en wel de eerste ploeg van 's voormiddags 5 tot 's namiddags 5 uur met een rusttijd van $8\frac{1}{2}$—1 uur en de tweede ploeg van 's ochtends $8\frac{1}{2}$ tot 's avonds 9 uur met een rusttijd van 12—5 uur. Des Zaterdags werd door de eene ploeg gewerkt van 5—$8\frac{1}{2}$ en 1—3 uur en door de andere van $8\frac{1}{2}$—12 uur.

De beide laatstgenoemde vergunningen waren noodig, omdat de voorspinnerij niet voldoende kon produceeren om de fijnspinnerij bij te houden. In verband met het toenemend gebrek aan weefgarens in ons land was het van belang de productie zoo hoog mogelijk op te voeren. Bovendien heeft de invoering van een tweede ploeg vermindering van de werkloosheid tengevolge gehad.

Aan een kunstwolfabrikant werd in verband met de behoefte aan kleeding vergund, om gedurende ruim 2 maanden met 2 ploegen te laten werken, n.l. eene ploeg van 5 tot 5 uur met rusttijd van 8.30 tot 1 uur en de andere van 8.30 tot 9 uur met rusttijd van 12 tot 5 uur.

Eenmaal werd een vergunning voor langer dan zes dagen verleend voor een caoutchoucfabriek, die ringen voor gasmaskers, ten dienste van het leger, in den kortst mogelijken tijd moest leveren.

Door een molenaarsweduwe werd aan den Minister vergunning verzocht, om haar jeugdigen zoon ook des avonds na 7 uur arbeid in den korenmolen te mogen laten verrichten, omdat deze door windstilte niet steeds kon werken en het noodig was, dat hij het vak aanleerde. Bij onderzoek bleek, dat de molen niet alleen door wind, maar ook door een locomobiel gedreven kon worden, zoodat hierop niet van toepassing was het bepaalde in art. 1 sub XIII van het Koninklijk besluit van 6 December 1911 (Staatsblad no. 353). Adressante was niet genegen de locomobiel stop te zetten, bijv. door verzegeling. Bovendien bleek, dat het verzoekschrift een gevolg was van een door een Rijksveldwachter opgemaakt proces-

verbaal, doordat de jongen des avonds te 9 uur in den korenmolen werkzaam werd aangetroffen. De Minister heeft afwijzend op dit verzoek beschikt.

Machtigingen tot het doen verrichten van **overwerk zonder voorafgaande vergunning**, (art. 6, 10de lid), werden in dit verslagjaar aangevraagd door twee steenfabrikanten in het 7de district (Arnhem), ten einde in spoedeischende gevallen gehuwde vrouwen op Zaterdag tusschen 1 en 7 uur n.m. arbeid te mogen laten verrichten. Aan de verleende machtingen werd de voorwaarde verbonden, dat de vrouwen, die op Zaterdag hadden overgewerkt, op den daarop volgenden Dinsdag geen arbeid nà 1 uur n.m. mochten verrichten. Van deze machtigingen werd 8 maal gebruik gemaakt.

Artikel 7.

1. De arbeidstijd van een jeugdig persoon en van eene vrouw moet op elken dag, waarop zij meer dan zes uur arbeid verrichten in fabrieken en werkplaatsen, worden afgewisseld door een rusttijd:

a. van ten minste één uur voor hen, wier arbeidstijd eindigt te 6 uur des namiddags of vroeger;

b. van ten minste anderhalf uur voor hen, wier arbeidstijd later dan te 6 uur des namiddags eindigt.

2. Onverminderd het bepaalde in het eerste lid, moet in eene onderneming, ten aanzien van in of voor die onderneming in fabrieken en werkplaatsen werkzame jeugdige personen en vrouwen, worden nageleefd hetgeen door het districtshoofd der arbeidsinspectie voor die onderneming is voorgeschreven omtrent:

a. het verleenen van een rusttijd van ten hoogste een half uur, buiten dien, bedoeld in het eerste lid;

b. de uren van den dag, waartusschen de in het eerste lid of de in het tweede lid onder *a* bedoelde rusttijd moet worden gegeven.

3. Tegen een voorschrift, ingevolge het voorgaande lid door het districtshoofd gegeven, kan het hoofd of de bestuurder der onderneming binnen acht dagen na de dagteekening in beroep komen bij Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast. Diens beslissing wordt met redenen omkleed.

4. Wordt in beroep het voorschrift gewijzigd, dan treedt het in beroep gegeven voorschrift in de plaats van dat, waartegen beroep is ingesteld.

5. Voor het hoofd of den bestuurder vloeit geene verplichting voort uit een voorschrift, zoolang daartegen beroep kan worden ingesteld en zoolang omtrent een ingesteld beroep niet is beslist.

6. Jeugdige personen en vrouwen mogen gedurende de in dit artikel bedoelde rusttijden niet verblijven op eene besloten plaats, waar alsdan de bedrijfsarbeid wordt verricht.

7. Door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan voor eene bepaalde onderneming, doch niet dan voor een bepaalden tijd, vergunning worden verleend om af te wijken van het eerste en het zesde lid van dit artikel, onder zoodanige voorwaarden als noodig blijken en met dien verstande, dat het aantal uren, gedurende welke arbeid wordt verricht, niet grooter worde dan ingevolge artikel 6 is geoorloofd.

Hoewel minder dan in voorafgaande jaren, werden toch nog verscheidene bedrijfshoofden voor overtreding van dit artikel voor den Kantonrechter gedaagd.

De volgende gevallen verdienen afzonderlijke vermelding:

Een leerlooiersfirma, tegen wie reeds éénmaal proces-verbaal was opgemaakt, omdat zij de bij haar werkzame jeugdige personen te lang liet werken, te weinig rust gaf (artikel 7 sub 1) en zich niet stoorde aan de

uren, welke als zoodanig op de arbeidslijst stonden vermeld, werd opnieuw vervolgd wegens dezelfde overtredingen, n.l. het geven van slechts één uur middagrust in plaats van 1½ uur, het langer dan 10 uur per dag doen arbeiden en het werken in afwijking van de uren op de arbeidslijst vermeld. Naderhand werd er wegens overtreding van dezelfde feiten nogmaals proces-verbaal tegen de bestuurders dezer fabriek opgemaakt. Veroordeeling volgde tot boete van 1 × *f* 25.— voor het niet hebben van een arbeidskaart en 198 × *f* 0.50.— voor de bovengenoemde overtredingen.

In een ijzergieterij gaf de arbeidslijst één uur middagrust aan, hoewel de dagelijksche werktijd te zeven uur des namiddags eindigde. Nadat de directeur der onderneming schriftelijk was gewaarschuwd, werd gecontroleerd en bleek, dat er nog geen verandering in de werk- en rusttijden was gekomen. Een opgemaakt proces-verbaal ten opzichte van de aldaar werkzaam zijnde drie jeugdige personen had een veroordeeling tengevolge van 21 × *f* 5.—.

Het hoofd van een atelier, dat persoonlijk door een der inspectie-ambtenaren was ingelicht, dat, wanneer Zaterdags tot 5½ uur werd gewerkt, toch een geheel uur rusttijd moest worden gegeven, leverde het afschrift van de arbeidslijst in en vermelde daarop toch maar een half uur rust. Nogmaals schriftelijk ingelicht, leverde zij een lijst in met ½ uur rust en stelde het einde op 4 uur namiddags; ten tweeden male schriftelijk ingelicht, leverde zij ten slotte een afschrift in, overeenkomende met de wettelijke bepalingen. Toen desniettegenstaande werd geconstateerd, dat zij des Zaterdags slechts ½ uur rust gaf, werd proces-verbaal opgemaakt. Veroordeeling tot een boete van 3 × *f* 10 of 3 × 10 dagen hechtenis, was het gevolg.

Verder moest geverbaliseerd worden tegen een bedrijfshoofd, dat geen zorg droeg, dat een uur rusttijd overeenkomstig de arbeidslijst werd genoten, doch toeliet, dat de meisjes na een half uur rust weer naar het atelier terugkeerden om handwerk te verrichten aan lingeries, totdat de machines weer werden aangezet, hetgeen een uur na aanvang van den rusttijd geschiedde. Ook bleek, dat 's avonds handwerk mee naar huis werd genomen. De meisjes beriepen zich er op daartoe wel verplicht te zijn, omdat zij anders geen behoorlijk weekloon konden bereiken. Zij beweerden bovendien, dat de patroon met een en ander volkomen op de hoogte was, maar deze ontkende het; hij erkende echter nimmer contrôle te hebben uitgeoefend of te hebben doen uitoefenen door het hoofd van het atelier, wanneer na een half uur schaften de meisjes weer naar het atelier terugkeerden. Op het opgemaakte proces-verbaal volgden 11 boeten van *f* 5.—, subs. 11 × 5 dagen hechtenis.

Ook werd proces-verbaal opgemaakt tegen het hoofd van een dameskleermakerij, toen 40 minuten nadat de rusttijd moest zijn ingetreden, nog 5 meisjes aan het werk werden gevonden, die bezig waren aan het afmaken van een japon en reeds meer dan 5 uur onafgebroken hadden gewerkt. De klacht luidde, dat het herhaaldelijk voorkwam, dat in schafttijd moest worden doorgewerkt. Het vonnis luidde 2 × *f* 10.— boete, subs. 2 × 10 dagen hechtenis.

Een teenschiller werd geverbaliseerd, omdat de arbeid van vrouwen

niet door een voldoenden rusttijd werd afgewisseld. Hij werd echter vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs; getuigen kwamen op hun verklaringen tegenover den Controleur van den Arbeid afgelegd, terug.

In een chocoladefabriek werd overtreding ten aanzien van ± 100 jongens en meisjes geconstateerd. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie, die het bezwaarlijk achtte al die personen op de zitting van het Kantongerecht te doen hooren, legde toen als compensatie tevens overtreding van artikel 13 sub 5 ten laste en verkreeg zoodoende een veroordeeling tot 50 boeten van *f* 1.—. Toen later nogmaals werd nagegaan of men zich nu aan den wettelijk voorgeschreven rusttijd hield, bleek dit wel het geval te zijn, doch weigerde de patroon de meisjes in dien tijd naar huis te laten gaan. Hoewel hiertegen volgens de wettelijke bepalingen geen bezwaar kon worden gemaakt, omdat in dien tijd niet gewerkt werd, kon de werkgever worden overgehaald, dezen maatregel op te heffen.

Bij inspectie in een drukkerij in den middag-rusttijd, bleek den ambtenaar, dat die rusttijd slechts $\frac{1}{2}$ uur bedroeg. Hij begaf zich daarom te 4 uur weder daarheen, om zekerheid te hebben, dat dan meer dan 6 uur gewerkt was en maakte op getuigenverhoor proces-verbaal op wegens overtreding van artikel 7 sub 1. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie meende echter, dit procesverbaal niet te kunnen vervolgen, omdat volgens hem niet vaststond, dat de werkgever niet nà 4 uur nog een rusttijd van 1 of $1\frac{1}{2}$ uur zou hebben gegeven, in welk geval hij aan de wettelijke bepalingen zou hebben voldaan. Werken op andere uren dan de arbeidslijst aangaf, kon ook niet ten laste worden gelegd, daar juist de foutieve werktijd op de lijst was ingevuld.

Vermelding verdient nog, dat in een koolaschzifterij bevonden werd, dat door 9 jeugdige personen en een vrouw dagelijks gewerkt werd van 6 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds met $\frac{1}{2}$ uur rust in den voormiddag en eenige minuten rust in den middag voor het opeten van een boterham. Ook van deze overtreding, alsmede van het daardoor te lang werken, werd proces-verbaal opgemaakt, met dat gevolg, dat elk der beide patroons werd veroordeeld tot 128 geldboeten van *f* 1.—.

Herhaalde malen werd gebruik gemaakt van de mogelijkheid om van den Minister vergunning te verkrijgen af te wijken van lid 1 van art. 7.

Deze vergunningen betroffen dikwijls **verkorting** van den **middagrusttijd** tot $\frac{1}{2}$ uur, gepaard gaande met een vroeger eindigen van den werktijd in den namiddag, hetgeen ook bij de arbeiders veel bijval vindt, daar rusttijden van een uur in de meeste gevallen te kort zijn om naar huis te gaan.

In vele gevallen hadden de verleende vergunningen alleen betrekking op den Zaterdag en ten doel het bevorderen van den vrijen Zaterdagmiddag.

Ook om andere redenen werd een enkele maal een rusttijdvergunning verleend. Zoo werd door den Minister aan de directie eener pannenfabriek vergund, om van 22 April tot 1 October den arbeidstijd van het beschermde personeel (hier jongens) in hare fabriek niet af te wisselen door een rusttijd, als in het eerste lid van artikel 7 der Arbeidswet voorgeschreven, onder voorwaarde dat:

a. genoemden personen op iederen dag, waarop arbeid werd verricht in de fabriek, drie rusttijden werden verleend van respectievelijk een half uur, een uur en een half uur en vallende tusschen $8\frac{1}{2}$ uur v.m, en 9 uur v.m., 12 uur 's middags en 1 uur n.m. en $3\frac{1}{2}$ uur n.m. en 4 uur n.m.

b. genoemde personen den arbeid niet aanvingen vóór 7 uur des voormiddags;

c. zij den arbeid op de eerste vijf werkdagen der week niet later eindigden dan te 7 uur des namiddags en des Zaterdags niet later dan te 5 uur des namiddags.

De directie had deze werktijd- en rusttijdregeling verzocht, om op die wijze te kunnen tegemoet komen aan de wenschen van haar geheele personeel, waarvan het grootste deel een half uur gaans en verder van de fabriek woont. Door de broodschaarschte waren de arbeiders gedwongen 's morgens voor ontbijt aardappelen te nuttigen, onder welke omstandigheden een om 6 uur 's morgens aanvangen met den arbeid een te vroeg opstaan zou vorderen.

Een andere rusttijdvergunning werd verleend aan de directie van een bandfabriek, met het oog op den beperkten treinenloop. In dit geval stond de Minister toe, om vanaf 5 Augustus tot en met 30 September in dien zin af te wijken van het 1ste lid van artikel 7 der Arbeidswet, dat de arbeidstijd van de in een naburige plaats woonachtige vrouwelijke personen, werkzaam in de bedoelde fabriek, slechts werd afgewisseld door een rusttijd van een half uur, onder voorwaarde dat die personen haren arbeid niet aanvingen vóór 9 uur voormiddags en niet later eindigden dan te 4 uur namiddags en dat de bedoelde rusttijd viel tusschen 12 uur 's middags en 12 uur 30 minuten des namiddags.

Ten behoeve van het van elders komend personeel, werkzaam in een wasch- en strijkinrichting, werd eveneens met het oog op den gebrekkigen treinenloop afwijking van art. 7 vergund, onder voorwaarde, dat de werkduur zou worden geregeld als volgt:

Maandag en Zaterdag: $6\frac{1}{2}$—$8\frac{1}{2}$, 9—12, $12\frac{1}{2}$—$3\frac{1}{2}$;
overige dagen: $6\frac{1}{2}$—$8\frac{1}{2}$, 9—12, $12\frac{1}{2}$—$5\frac{1}{2}$.

Ten behoeve van twee glasfabrieken werd door den Minister toegestaan, dat de arbeidstijd van de beschermde personen, werkzaam bij de smelt- en koelovens, slechts werd afgewisseld door een rusttijd van een half uur, onder voorwaarde, dat de werktijd per dag niet meer dan $7\frac{1}{2}$ uur zou bedragen. Deze vergunningen hadden ten doel het werken met 2 ploegen mogelijk te maken.

Voor een tricotagefabriek werd vergunning gegeven, om op de eerste 5 werkdagen der week met de beschermde personen arbeid te verrichten van $7\frac{1}{2}$—$8\frac{1}{2}$, $8\frac{3}{4}$—12, 1—4 en $4\frac{1}{4}$—7 uur, onder voorwaarde, dat des Zaterdags door dit personeel geen machinalen arbeid zou worden verricht en dat door de mannelijke personen van 17 jaar en ouder met den arbeid in de onderneming niet vroeger zou worden begonnen of later zou worden geeindigd, dan voor de beschermde personen was aangegeven.

Het hoofd van een stoomwasscherij wilde het beschermd personeel laten werken van $7\frac{1}{2}$—12 en van $12\frac{1}{2}$—5 uur. Toen daarop door het districtshoofd werd medegedeeld, dat indien langer dan 4 uur achtereen gewerkt

werd, gedurende deze werkperiode een rusttijd van ten minste $\frac{1}{4}$ uur moest worden toegestaan, is de firma niet meer op haar verzoek teruggekomen.

Het hoofd van eene tricotagefabriek verzocht aan den Minister vergunning, om doorloopend te kunnen volstaan met een rusttijd van slechts een half uur voor het beschermd personeel, welk verzoek werd afgewezen.

In den volgenden staat wordt een volledig overzicht gegeven van de door den Minister ingevolge het 7de lid van art. 7 verleende en in 1918 geldende vergunningen tot verkorting van den rusttijd.

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal inrichtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middagrust.	Arbeidsduur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags	Er wordt rust gegeven van:
	1ste district.					
I	Pannenfabriek.	1	1 uur.	10 uur. 8 uur.	Op eerste 5 werkdagen 7 uur. Zaterdag 5 uur.	8½—9 uur; 12—1 uur en 3½—4 uur.
XV	Stoombandweverij en -vlechterij.	1	½ uur.	6½ uur.	4 uur.	12—12½ uur.
	2de district.					
IX	Schoenfabriek.	1	—	6½ uur.	1 uur.	½ uur tusschen 8 en 9 uur.
XII	Machinefabriek.	1	—	6½ uur.	1 uur.	8½—9 uur.
	Idem.	1	—	6½ uur.	1 uur.	Tenminste ¼ uur rust tusschen 8 en 9 uur.
	3de district.					
I	Glasfabriek.	1	¼ uur.	8 uur.	2½ uur.	9—9¼ uur en 12¼—12½ uur.
	Tegelfabriek.	1	—	6½ uur.	1½ uur.	8½—9 uur.
V	Oliefabriek.	1	—	7 uur.	1½ uur.	8¾—9¼ uur.
	Parfumerieënfabriek.	1	—	6¼ uur.	1 uur.	9½—9¾ uur.
VI	Stoomhoutzagerij.	1	—	6½ uur.	1 uur.	8½—9 uur.
	Stoomkuiperij en kistenfabriek.	1	—	7½ uur.	2 uur.	9—9½ uur.
	Stoomkuiperij, enz.	1	—	7½ uur.	2 uur.	8½—9 uur.
VII	Pettenfabriek.	1	½ uur.	8½ uur.	5 uur.	10—10¼ uur en 12½—1 uur.
	Hoeden-, petten- en pelterijenfabriek.	1	½ uur.	8½ uur.	5 uur.	9½—10 uur en 2—2½ uur.
	Idem.	1	½ uur.	9 uur.	5 uur.	—
	Pelterijenfabriek.	1	½ uur.	8½ uur.	5 uur.	9—9½ uur en 12—12½ uur.
	Idem.	1	½ uur.	9½ uur.	5½ uur.	12—12½ uur.
	Dameskleermakerij.	1	½ uur.	8¾ uur.	5½ uur.	10½—10¾ uur en 12½—1 uur.
	Confectiefabriek.	1	½ uur.	7½ uur.	4½ uur.	12—12½ uur en ¼ uur rust in voor- en namiddag.
	Idem.	1	½ uur.	7 uur.	3 uur.	12—12½ uur.
	Idem.	1	½ uur.	8½ uur.	5 uur.	12—12½ uur.
	Corsettenmakerij.	2	½ uur.	8 uur.	5 uur.	12—12½ uur.
VIII	Kunstborduurwerken- en lampenkappenfabriek.	1	½ uur.	9½ uur. 7½ uur.	Op eerste 5 werkdagen 5½ uur. Zaterdag 4 uur.	12½—1 uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden		Bijzonderheden.
van :	op :	
Beschermde personen.	Alle werkdagen.	
Vrouwelijke personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Beschermde personen.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Vrouwelijke jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Beschermde personen.	Vijf eerste werkdagen der week.	
Vrouwelijke personen.	Alle werkdagen.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Beschermde personen.	Zaterdag.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Vrouwelijke jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Vrouwelijke personen.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal inrichtingen waarvoor vergunning werd verleend	Middagrust.	Arbeidsduur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van:
XI	Ketting- en ankerfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Kunstsmeedwerkenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	$12\frac{3}{4}$ uur.	$8\frac{1}{4}$—$8\frac{1}{2}$ uur.
	Koper- en metaalgieterij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Brandkastenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	8—$8\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	7 uur.	2 uur.	$8\frac{3}{4}$—$9\frac{1}{4}$ uur.
	Koper- en bronswerkenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur. $\frac{1}{4}$ uur.	$7\frac{3}{4}$ uur. 6 uur.	4 uur. 2 uur.	Vijf eerste werkdagen der week $12\frac{1}{2}$—1 uur. Zaterdag 12—$12\frac{1}{4}$ uur. Bovendien op alle werkdagen rust van $8\frac{1}{2}$—$3\frac{3}{4}$ uur.
XII	Machinefabriek.	2	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Idem.	1	—	7 uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	Constructiewerkplaats.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Machinefabriek en Scheepswerf.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	$7\frac{1}{2}$ uur.	4 uur.	12—$12\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{4}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—$8\frac{3}{4}$ uur.
	Idem.	1	—	7 uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	$7\frac{1}{2}$ uur.	2 uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	Machinefabriek en ketelmakerij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Machinefabriek en constructiewerkplaats.	1	—	$7\frac{1}{2}$ uur.	2 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Constructiewerkplaats en werktuigenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XIII	Scheepsbouwwerf met inrichting voor metaalbewerking.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Scheepswerf, machinefabriek en sleephelling.	3	—	7 uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XIV	Boekbinderij.	1	—	7 uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.

De vergunning heeft betrekking op rusttijden.		Bijzonderheden.
van:	op:	
Mannelijke jeugdige personen.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Vijf eerste werkdagen der week en den Zaterdag.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Vijf eerste werkdagen der week.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal inrichtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middagrust.	Arbeidsduur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van:
XV	Tricotfabriek.	1	½ uur	9 uur	5 uur	12—12½ uur.
	Touwslagerij.	2	—	7½ „	2 „	8½—9 uur.
XVII	Chocolade- en suikerwerkenfabriek.	1	½ uur	7 „	3 „	9—9½ uur en 1½—2 uur.
	Tabak- en sigarenfabriek.	1	—	6½ „	2 „	8—8½ uur en 11½—12 uur
	Idem.	1	—	7½ „	2 „	8—8½ uur, resp. tusschen 8¾ en 9¼ uur.
	Koekfabriek, enz.	1	½ uur	8 „	4 „	1—1½ uur.
	4de district.					
III	Steendrukkerij.	1	½ uur	9¾ „	5¾ „	9—9½ uur en 12½—1 uur.
V	Zeepfabriek.	1	—	7 „	1½ „	9—9½ uur.
VI	Meubelfabriek.	1	½ uur	9½ „ [1] 9 „ [2]	5 „	8—8½ uur en 12½—1 uur.
	Borstelfabriek.	1	½ „	7½ „	3½ „	12½—1 uur.
VII	Costuumatelier.	1	½ „	8½ „	5 „	12½—1 uur.
	Dameskleermakerij.	1	½ „	8½ „	5 „	12½—1 uur.
	Borduurinrichting.	1	½ „	9 „ 5 „	5½ „ 1 „	Alleen vijf eerste werkdagen der week van 12—12½ uur.
			½ „	8½ „ 5 „	5 „ 1 „	Idem.
			½ „	8 „ 4¼ „	5¼ „ 1 „	Idem.
	Idem.	1	½ „	8½ „	5 „	12½—1 uur.
	Dameshoedenatelier.	1	½ „	8½ „	5½ „	12½—1 uur.
VII	Stoomwasch- en strijkinrichting.	1	½ „	9½ „ 6¼ „	5¼ „ 2 „	8¾—9 uur en 12½—1 uur.
IX	Schoenfabriek.	1	½ „	8¼ „ 7¾ „	Vijf eerste werkdagen 4¾ uur Zaterdag 4¼ uur	12—12½ uur.
XI	Fabriek van nieuwzilverwerken.	1	½ „	8½ „	4½ „	12—12½ uur.
	Fabriek van gouden en zilveren werken.	1	½ „	9 „	5 „	9—9½ uur en 1—1½ uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden van:	op:	Bijzonderheden.
Jeugdige personen en vrouwen.	Alle werkdagen.	
Beschermde personen.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	Het personeel rust, in verband met de ruimte van het schaftlokaal, in twee ploegen.
Idem.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Vijf eerste werkdagen der week.	Werktijd op Zaterdag van $7—12^{3}/_{4}$ uur.
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	1) Van Maart tot en met October.
Idem.	Alle werkdagen.	2) Gedurende overige maanden.
Vrouwelijke personen.	Vijf eerste werkdagen der week.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Vrouwelijke personen.	Idem.	
Idem.	Vijf eerste werkdagen der week en den Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Vijf eerste werkdagen der week en den Zaterdag.	
Beschermde personen.	Alle werkdagen.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Beschermde personen.	Vijf eerste werkdagen der week.	Werktijd op Zaterdag van $8—1^{1}/_{2}$ uur.

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal inrichtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middagrust.	Arbeidsduur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van:
XII	Fabriek van instrumenten en electrische apparaten.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	8 uur.	$4\frac{1}{2}$ uur.	12—$12\frac{1}{2}$ uur.
XIII	Rijtuigfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	9 uur.	5 uur.	$8\frac{1}{2}$--9 en $12\frac{1}{2}$—1 uur.
XIV	Papierwarenfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	$8\frac{1}{2}$ uur.	5 uur.	12—$12\frac{1}{2}$ uur.
XVII	Broodfabriek.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	8 uur.	$4\frac{1}{2}$ uur.	12—$12\frac{1}{2}$ uur.
	5de district.					
XII	Constructiewerkplaats.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	$9\frac{1}{4}$ uur.	5 uur.	Alleen eerste 5 werkdagen der week van $8\frac{1}{2}$—$8\frac{3}{4}$ en 12—$12\frac{1}{2}$ uur.
	6de district.					
VII	Stoomwasch- en strijkinrichting.	1	—	7 uur.	2 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Wasch-, strijk- en badinrichting.	1	$\frac{1}{2}$ uur.	10 uur. 8 uur.	$5\frac{1}{2}$ uur. $3\frac{1}{2}$ uur.	$8\frac{1}{2}$--9 uur en 12—$12\frac{1}{2}$ uur
	Kleerbleekerij.	1	—	7 uur.	2 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XII	Machinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	8—$8\frac{1}{2}$ uur.
	Machinefabriek, ijzer- en metaalgieterij.	1	—	$6\frac{1}{4}$ uur.	$12\frac{3}{4}$ uur.	$7\frac{1}{2}$—8 uur.
XIII	Scheepsbouwwerf.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Scheepswerf.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XVII	Cacaofabriek.	1	$\frac{3}{4}$ uur.	$7\frac{1}{2}$ uur.	$4\frac{3}{4}$ uur.	$12\frac{1}{4}$—1 uur.
	7de district.					
XI	IJzergieterij en emailleerfabriek.	1	—	$7\frac{1}{2}$ uur.	2 uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
XII	Schroevenfabriek.	1	—	7 uur.	2 uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
XIV	Papierwarenfabriek.	1	—	$7\frac{1}{2}$ uur.	2 uur.	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	8ste district.					
VII	Wasscherij in een sanatorium.	1	1 uur.	$9\frac{3}{4}$ uur. Dinsdag. $9\frac{1}{4}$ uur.	7 uur. Dinsdag $6\frac{1}{2}$ uur.	7—$7\frac{1}{2}$; $11\frac{1}{4}$—12 en 3—4 $4\frac{1}{4}$—$4\frac{3}{4}$ uur.
	Confectiefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	8—$8\frac{1}{4}$ en $11\frac{3}{4}$—12 uur.
	Deken- en wattenfabr.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	Een kwartier tusschen 8 en 9 uur
	Chemische wasscherij	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	$1\frac{1}{4}$ uur.	20 minuten tusschen 9 en $9^1/_2$ u. v.m
IX	Vloerzeilfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ uur.	1 uur.	$\frac{1}{2}$ uur tusschen 8 en 9 uur
XI	Matrassenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ uur.	$1\frac{1}{2}$ uur.	Rusttijd van tenminste een kwartier achtereen.
XII	Electrische apparatenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ uur.	1 uur.	Een kwartier tusschen 8 en 9 uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden: van:	op:	Bijzonderheden.
Beschermde personen.	Alle werkdagen.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Vijf eerste werkdagen der week.	
Vrouwelijke jeugdige personen.	Idem.	De arbeid der meisjes bestaat in opplakken van broodbons.
Mannelijke jeugdige personen.	Eerste 5 werkdagen der week.	Werktijd op Zaterdag van 7—1 uur.
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Idem.	Dinsdag t/m. Vrijdag Maandag en Zaterdag.	
Idem.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Vrouwelijke personen.	Alle werkdagen.	
Mannelijke jeugdige personen.	Zaterdag.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Alle werkdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen.	Idem.	

Groep.	Aard van het bedrijf.	Aantal inrichtingen waarvoor vergunning werd verleend.	Middagrust.	Arbeidsduur per dag.	Einde van den werktijd des namiddags.	Er wordt rust gegeven van :
	Electrische apparatenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{4}$ uur	1 uur	Rusttijd tenminste een kwartier achtereen.
	Machinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	Rusttijd tenminste $\frac{1}{2}$ uur tusschen 8 en 9 uur.
XV	Textielfabriek.	37	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	—
	Idem.	2	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	—
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{4}$ „	1 „	—
	9de district.					
I	Glasfabriek.	1	—	$7\frac{1}{2}$ „	2 „ 10 „	9—$9\frac{1}{2}$ en $5\frac{1}{2}$—6 uur.
	Idem.	1	—	$7\frac{1}{2}$ „	2 „ 10 „	9—$9\frac{1}{2}$ en 6—$6\frac{1}{2}$ uur.
	10de district.					
I	Flesschenfabriek.	1	$\frac{1}{4}$ uur	8 „	$2\frac{1}{2}$ „	9—$9\frac{1}{4}$ en $12\frac{1}{4}$—$12\frac{1}{2}$ uur.
IX	Caoutchouc- en guttaperchafabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XI	IJzergieterij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Scheepslierenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XII	Machinefabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Machinefabriek, IJzer-, staal- en metaalgieterij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Machinefabriek, scheepswerf en ketelmakerij.	2	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XIII	Scheepsbouw en reparatiewerf.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Scheepsbouwwerf.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Idem.	2	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	Scheepswerf- en machinefabr.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	9—$9\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Scheepswerf.	2	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	8—$8\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	$\frac{1}{2}$ uur	9 „	$4\frac{1}{2}$ „	12—$12\frac{1}{2}$ uur.
	Idem.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
	Sloepenmakerij.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	1 „	$8\frac{1}{2}$—9 uur.
XIV	Papierenzakkenfabriek.	1	—	$6\frac{1}{2}$ „	$1\frac{1}{2}$ „	10—$10\frac{1}{2}$ uur.

De vergunning heeft betrekking op de rusttijden van:	op:	Bijzonderheden.
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	
Idem.	Zaterdag en op de dagen, voorafgaande aan feestdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Beschermde personen.	Alle werkdagen.	Er wordt met 2 ploegen gewerkt.
Jeugdige personen.	Idem.	Idem.
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Zaterdag.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Mannelijke jeugdige personen.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Idem.	
Idem.	Alle werkdagen.	
Idem.	Zaterdag.	
Idem.	Idem.	
Jeugdige personen en vrouwen.	Idem.	

Ook in dit verslagjaar werden de districtshoofden in het voorjaar door den Minister gemachtigd, om in het belang der kolenbesparing vergunning te verleenen tot afwijking van de bepalingen op het punt van rusttijden, en wel tot 1 Maart 1918. Bij deze machtiging werd bepaald, dat bij elke vergunning het volgende moest worden in acht genomen:

De beschermde personen mochten in Januari niet aanvangen vóór 7½ uur v.m. en in Februari niet vóór 7 uur v.m.; er moest minstens ½ uur middagrust worden gegeven en niet langer mocht achtereen worden gewerkt dan 4 uren, zoodat — voorzooveel noodig — nog rustpoozen van minstens ¼ uur moesten worden ingelascht tusschen de arbeidstijden; de vergunning mocht in geen geval aanleiding geven tot verlenging van den wekelijkschen arbeidsduur.

In het najaar verkregen de districtshoofden eenzelfde Ministerieële machtiging, aanvankelijk tot 1 December 1918, later verlengd tot 1 Maart 1919.

Bij deze machtiging werd het aanvangsuur van den arbeid bepaald op 7 uur voor de maand November, op 7½ uur voor de maanden December en Januari en op 7 uur voor de maand Februari.

Het aantal aanvragen tot het bekomen van een rusttijdvergunning als hier bedoeld was slechts gering.

Artikel 8.

1. Een jeugdig persoon en eene vrouw mogen in fabrieken en werkplaatsen op Zondag geen arbeid verrichten. Dit verbod is niet van toepassing op den bij algemeenen maatregel van bestuur met name genoemden arbeid van vrouwen in boter- en kaasfabrieken, voor zoover daarbij de voorwaarden worden in acht genomen, voor alle of voor sommige gemeenten bij den algemeenen maatregel van bestuur gesteld.

2. Voor personen, behoorende tot een kerkgenootschap, dat den wekelijkschen rustdag niet op Zondag viert, treedt in de plaats van dit verbod dat, om in fabrieken en werkplaatsen arbeid te verrichten in het etmaal, door hun kerkgenootschap als wekelijksche rustdag aangenomen, indien zij aan het hoofd of den bestuurder van de onderneming daartoe hun verlangen hebben te kennen gegeven, waarvan achter hun naam in het arbeidsregister melding moet worden gemaakt.

3. Waar in eene fabriek of werkplaats de arbeid van een jeugdig persoon van het mannelijk geslacht onontbeerlijk mocht zijn tot herstel of reiniging van een aldaar in gebruik zijnden stoomketel, kan het districtshoofd der arbeidsinspectie daartoe schriftelijk en al of niet onder voorwaarden vergunning verleenen voor een bepaalden Zondag.

4. Een jeugdig persoon en eene vrouw, die arbeid plegen te verrichten in eene fabriek of werkplaats, mogen in of voor dezelfde onderneming op Zondag of in het etmaal, dat ingevolge het tweede lid van dit artikel daarvoor in de plaats treedt, geen arbeid verrichten buiten die fabriek of werkplaats.

In totaal werden dit jaar door de Arbeidsinspectie 9 processen-verbaal opgemaakt wegens verboden Zondagsarbeid.

Wegens het doen werken door jeugdige personen op Zondag werd door de gemeentepolitie proces-verbaal opgemaakt tegen het hoofd eener roltabakfabriek. Op een Zondag werden daar n.l. te 4.15 uur n.m. twee meisjes werkzaam aangetroffen. Dat dit bedrijfshoofd het met den werktijd niet zoo nauw nam, blijkt wel hieruit dat hij ook wegens overtreding van artikel 6 reeds tweemaal werd bekeurd.

Twee Rijksveldwachters troffen op een Zondag omstreeks 7½ uur

's morgens op een steenfabriek een vrouw en twee jeugdige personen aan, die bezig waren met het op den kant zetten van steenen. Zij verrichtten deze werkzaamheden op last van den onderbaas der fabriek, tegen wien proces-verbaal werd opgemaakt en die zich tot 3 geldboeten van *f* 2.— of 3 × 2 dagen hechtenis veroordeeld zag.

Tegen een banketbakker moest proces-verbaal worden opgemaakt, wegens het laten werken van een 13-jarigen jongen op Zondag. Als regel kwam hij eens in de veertien dagen Zondagsmorgens werkzaamheden in de bakkerij verrichten. Ter vergoeding had hij dan Woensdagsmiddags vrij. Hoewel hij op werkdagen tot 's avonds 7 uur werkte, had hij nimmer meer dan één uur rust gehad. Van beide overtredingen werd proces-verbaal opgemaakt; een veroordeeling volgde tot *f* 13.— boete, subs. 8 dagen hechtenis.

Bij een controlebezoek door de Inspectrice van den Arbeid werden in een 3tal haringrookerijen te Helder jongens en vrouwen op Zondag werkzaam aangetroffen. Het hoofd van een dezer bedrijven was nog een paar uur te voren tegen overtreding gewaarschuwd.

In Dordrecht werd eenmaal bevonden, dat een bloemkweeker op Zondag door meisjes arbeid liet verrichten. Een waarschuwing was voldoende om hieraan een einde te maken.

Artikel 9.

Een vrouwelijke persoon mag in fabrieken en werkplaatsen geen arbeid verrichten binnen vier weken na hare bevalling en, indien zij gehuwd is, voordat ingevolge artikel 12 de datum harer bevalling op de arbeidskaart is aangeteekend.

Dit artikel geeft ditmaal geen aanleiding tot eenige opmerking.

Artikel 10.

Wanneer een jeugdig persoon of eene vrouw aangetroffen wordt op eene besloten plaats, waar arbeid wordt verricht of pleegt te worden verricht en die niet tevens een woonvertrek is, en wanneer een jeugdig persoon aangetroffen wordt aan boord van een vaartuig, dat niet bestemd is tot het vervoer van reizigers en aan boord waarvan die persoon niet woont, wordt die geacht aldaar zelf arbeid te verrichten, tenzij het tegendeel blijkt.

De Controleur van den Arbeid in het 8ste District (Deventer) trof in een bakkerij des avonds om $7\frac{3}{4}$ uur een jongen aan, die echter op dat oogenblik geen arbeid verrichtte. Uit de afgelegde verklaringen bleek evenwel, dat hij tot dien tijd wel degelijk arbeid had verricht. In verband met bovengenoemd artikel werd proces-verbaal opgemaakt, doch de beklaagde werd niet veroordeeld, aangezien de ter terechtzitting gehoorde getuigen verklaarden, dat de jongen in ongeoorloofden tijd niet had gewerkt, doch op afrekening had gewacht.

Artikel 11.

Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming is verplicht de jeugdige personen, die in of voor zijn onderneming in fabrieken of werkplaatsen arbeid verrichten, in de gelegenheid te stellen, des namiddags na 5 uur de lessen te volgen in inrichtingen voor godsdienst-, voortgezet-, herhalings- of vakonderwijs. Door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan voor een bepaalde onderneming en voor een door hem bepaalden tijd voorwaardelijk of onvoorwaardelijk geheele of gedeeltelijke ontheffing van deze verplichting worden verleend.

Het Hoofd van het 2de district (Breda) geeft omtrent de naleving van dit artikel de volgende mededeelingen:

Het vroeger eindigen om tijdig herhalings- of vakonderwijs te volgen, komt niet algemeen voor; integendeel wordt het begin van de lessen vastgesteld overeenkomstig het einde van den werktijd.

Welk gering deel der beschermde personen na afloop van den werktijd nog de school bezocht, blijkt uit onderstaanden staat, welke betrekking heeft op jeugdige personen, werkzaam in de ijzergieterijen te Bergen op Zoom.

Staat betreffende herhalings- of teekenonderwijs van het personeel in ijzergieterijen te Bergen op Zoom.

Leeftijd der jongens.	Totaal aantal jongens.	Herhalings- en teekenonderwijs genoten in den geheelen cursus of			Aantal jongens, dat nog herhalings-onderwijs geniet.	Aantal jongens, die ten minste 6 klassen hebben doorloopen.	Aantal jongens, die niet meer dan 3 klassen hebben doorloopen.	Aantal jongens, die niet meer dan 4 klassen hebben doorloopen.	Aantal jongens, die niet meer dan 5 klassen hebben doorloopen.
		1ste jaar.	1—2de jaar.	1—3de jaar.					
13 jaar . .	6	1	—	—	1	6	—	—	—
14 jaar . .	19	1	—	—	5	14	1	4	—
15 jaar . .	15	2	1	—	3	8	—	2	5
16 jaar . .	16	6	3	—	—	9	—	1	6
Totaal. . .	56	10	4	—	9	37	1	7	11

Zooals uit dezen staat blijkt, heeft slechts $\frac{2}{3}$ der jongens de lagere school doorloopen. De oorzaak, dat de overigen niet de 6 klassen hebben doorloopen, schuilt voornamelijk in het slechte schoolbezoek. Bij opname bleek, dat er jongens bij waren, die meer dan twee jaren tijdens hun leerplicht verzuimd hadden. Dezen, die verder onderwijs het meest van noode hebben, maken evenwel juist geen gebruik van herhalings- of teekenonderwijs.

Artikel 12.

1. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming is verplicht te zorgen, dat in of voor zijne onderneming in fabrieken en werkplaatsen;

a. door een jeugdig persoon of door eene gehuwde vrouw geen arbeid wordt verricht,

b. door een persoon van zeventien jaar, niet zijnde eene gehuwde vrouw, geen arbeid wordt verricht, die ingevolge artikel 5 slechts onder voorwaarden, bij algemeenen maatregel van bestuur gesteld, voor dien persoon is toegestaan,

een en ander tenzij hij in het bezit is van eene dien persoon of die vrouw betreffende arbeidskaart, welke voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften. Hij is verplicht te zorgen, dat de arbeidskaarten op aanvrage onverwijld ter inzage worden verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren en dat op de kaarten, zoolang zij in zijn bezit zijn, geene aanteekeningen of merkteekens worden geplaatst.

2. Onverminderd het bepaalde in het voorgaande lid, kan het districtshoofd der arbeidsinspectie voor bepaalde ondernemingen voorschrijven, dat een jeugdig persoon, een persoon van zeventien jaar of eene gehuwde vrouw bij den arbeid in fabrieken en werkplaatsen in of voor die ondernemingen een duplicaat bij zich draagt van de in het voor-

gaande lid bedoelde arbeidskaart. Dat duplicaat moet op aanvrage onverwijld ter inzage worden verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren.

3. De arbeidskaart vermeldt den naam, de voornamen, den dag en de plaats van geboorte van den persoon, wien zij betreft. Is deze een jeugdig persoon of een persoon van zeventien jaar, dan vermeldt de arbeidskaart mede den naam en de woonplaats van het hoofd van het gezin, bij wien, of van het hoofd van het gesticht, waarin die persoon inwoont. Betreft de arbeidskaart eene gehuwde vrouwelijke persoon, dan vermeldt de kaart in plaats van de in de voorgaande zinsnede bedoelde opgaven, hare woonplaats, den dag en de plaats van haar huwelijk en den naam van haren echtgenoot, alsmede de data harer bevallingen.

4. Het model der arbeidskaart wordt vastgesteld door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast. Ten behoeve van verschillende groepen van personen, voor wie eene arbeidskaart is voorgeschreven, kunnen verschillende modellen worden vastgesteld.

5. De arbeidskaart wordt onderteekend en afgegeven door of vanwege den burgemeester der gemeente, binnen welke de persoon woont, op wien de arbeidskaart betrekking heeft. Indien deze persoon binnen eene andere gemeente arbeid verricht, wordt de kaart mede-onderteekend door of vanwege den burgemeester van die gemeente. De datum van bevalling eener gehuwde vrouwelijke persoon wordt op haar kaart aangeteekend en gewaarmerkt door of vanwege den burgemeester der gemeente, waar de bevalling plaats had.

6. De burgemeester houdt op eene door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, te bepalen wijze, aanteekening van de arbeidskaarten, welke door of vanwege hem zijn afgegeven, alsmede van die, welke door of vanwege hem zijn mede-onderteekend.

7. Voor kinderen beneden twaalf jaar of nog leerplichtig worden geen arbeidskaarten afgegeven.

8. Voor een tweede of verder exemplaar van eene arbeidskaart of van een duplicaat, als bedoeld in het tweede lid, wordt ten bate van de gemeentekas een bedrag van vijf cents betaald.

9. De arbeidskaarten, de daarvoor noodige inlichtingen en uittreksels uit de registers van den burgerlijken stand en van het bevolkingsregister, alsmede de stukken of inlichtingen, waaruit kan blijken, of een persoon nog leerplichtig is, worden kosteloos verstrekt.

10. Bij het eindigen van de arbeidsbetrekking tusschen het hoofd of den bestuurder van eene onderneming en den persoon, ten aanzien van wien hij eene arbeidskaart in zijn bezit heeft, zorgt hij, dat de arbeidskaart onverwijld aan dezen wordt afgegeven.

De talrijke opmerkingen betreffende het ontbreken van arbeidskaarten, door de inspecteerende ambtenaren gemaakt, stemmen vrijwel overeen met die van vorige verslagen.

De naleving van deze administratieve bepaling liet in het bijzonder in groenteninmakerijen en in vischbewerkingsinrichtingen veel te wenschen over, waarschijnlijk in verband met de onregelmatige werkgelegenheid in die bedrijven.

Onderstaand staatje geeft een overzicht van het aantal processen-verbaal opgemaakt wegens het niet in orde zijn der arbeidskaarten.

Aantal opgemaakte processen-verbaal.											
Door de ambtenaren der	in district										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Arbeidsinspectie	8	5	6	27	54	—	1	1	5	—	107
Rijksveldwacht	6	4	1	5	—	11	3	8	9	3	50
Kon. Marech.	32	10	—	—	—	1	9	14	10	7	83
Gemeentepolitie	16	7	20	30	51	25	14	8	10	2	183
Totaal . .	62	26	27	62	105	37	27	31	34	12	423

Bij eene inspectie in een kleine gemeente nabij Rotterdam, werd een eigenaardig oorlogsbedrijf aangetroffen, n.l. het ziften van koolasch, die van verschillende fabrieken werd opgekocht. Dit uiterst vuile werk werd gedaan door een aantal jongens en meisjes, zonder dat eenige administratieve bepaling der Arbeidswet werd nageleefd. Bij een volgend bezoek bleek aan de gegeven waarschuwing te zijn voldaan, doch ontbraken nog de arbeidskaarten, die echter volgens den patroon reeds lang waren aangevraagd. Bij navraag ter gemeentesecretarie bleek dit werkelijk het geval te zijn, doch was men dáár van meening geweest, dat de Arbeidswet niet op dit bedrijf van toepassing was en had men daarom aan het verzoek geen gevolg gegeven.

In het 4de district (Utrecht) werd in een fabriek een 11-jarige jongen aangetroffen, voor wien een arbeidskaart was afgegeven op grond van de overweging, dat de knaap aan de leerplicht had voldaan. De Burgemeester deed blijkbaar namens hem de arbeidskaarten afgeven door een niet genoegzaam bevoegd persoon, waarop door het districtshoofd dan ook de aandacht werd gevestigd. Later bleek in dezelfde gemeente een arbeidskaart voor een nog leerplichtigen jongen te zijn afgegeven.

Ook in een andere gemeente bleek voor een elfjarig kind een arbeidskaart te zijn afgegeven, die op verzoek der Arbeidsinspectie werd ingetrokken.

De bepaling, dat bij gehuwde vrouwen steeds de datum der laatste bevalling op de arbeidskaart moet zijn aangeteekend, wordt niet getrouw nageleefd.

Artikel 13.

1. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming, waarin of waarvoor in fabrieken of werkplaatsen arbeid wordt verricht door één of meer jeugdige personen, door één of meer vrouwen of wel door meer dan 9 mannelijke personen van 17 jaar of ouder, is verplicht te zorgen:

a. dat in zijne fabriek of werkplaats, op eene plaats, waar niet uitsluitend door hem zelven arbeid pleegt te worden verricht, eene gedagteekende en door hem onderteekende

arbeidslijst, welke voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften, wordt opgehangen en opgehangen blijft, zoodanig dat daarvan gemakkelijk kan worden kennis genomen.

b. dat in zijne fabriek of werkplaats een arbeidsregister aanwezig is, dat voldoet aan de in dit artikel gegeven voorschriften.

2. De arbeidslijst vermeldt omtrent alle in of voor de onderneming in de fabriek of werkplaats werkzame personen het uur van aanvang en dat van einde van den dagelijkschen werktijd, alsmede van iederen daartusschen gelegen rusttijd, en voorts het etmaal, voor wekelijkschen rustdag bestemd. De lijst vermeldt mede de standplaats van het districtshoofd der arbeidsinspectie.

3. Indien de dagelijksche werktijd of de daartusschen gelegen rusttijden niet voor alle personen, niet voor alle werkdagen of niet voor elke week gelijkelijk zijn geregeld, moeten die verschillende regelingen op de arbeidslijst afzonderlijk worden vermeld.

4. De arbeidslijst mag geene regeling bevatten, anders dan inderdaad pleegt te worden gevolgd.

5. Een jeugdig persoon en eéne vrouw mogen in eene fabriek of werkplaats in of voor eene onderneming, waar eene hem of haar betreffende arbeidslijst geldt, geen arbeid verrichten tusschen het voor hem of haar op de lijst vermelde uur van einde én dat van aanvang van den dagelijkschen werktijd, en evenmin gedurende de rusttijden voor hem of haar op de lijst vermeld; een en ander voorzoover niet uit een geschrift, dat op grond van een bij of krachtens deze wet gegeven voorschrift naast de arbeidslijst is opgehangen, blijkt, dat tusschen die uren of gedurende die rusttijden door hem of haar arbeid mag worden verricht.

6. Door anderen dan jeugdige personen en vrouwen mag arbeid worden verricht in afwijking van de regeling, voor hen op de arbeidslijst vermeld. Het hoofd of de bestuurder van de onderneming is verplicht te zorgen, dat van deze afwijkingen wordt boek gehouden en daarvan aan het districtshoofd der arbeidsinspectie wordt mededeeling gedaan, en wel telkenmale na drie maanden of na zoodanigen korteren termijn als het districtshoofd heeft voorgeschreven.

7. De arbeidslijst treedt in werking op den daarop bepaalden dag of, is zoodanige dag op de lijst niet bepaald, op den dag waarop zij is gedateerd. Zij geldt onveranderd tot zij door eene andere lijst is vervangen. Door het in werking treden van eene arbeidslijst wordt eene vroegere arbeidslijst geacht te zijn vervallen.

8. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming zendt vóór of op den dag, waarop de arbeidslijst in werking treedt, een afschrift van de lijst aan het districtshoofd der arbeidsinspectie. Het districtshoofd zendt maandelijks een overzicht van de bij hem ingekomen arbeidslijsten uit eene gemeente aan den burgemeester van die gemeente.

9. Bij algemeenen maatregel van bestuur kan, onder de bij dien maatregel gestelde voorwaarden, voor bepaalde bedrijven geheel of ten deele vrijstelling worden verleend van het bepaalde bij het tweede en het derde lid van dit artikel.

10. Door of namens Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan aan het hoofd of den bestuurder van eenige onderneming, waarin een bedrijf wordt uitgeoefend, waarop het voorgaande lid niet van toepassing is, voor een bepaalden tijd en voorwaardelijk of onvoorwaardelijk geheel of ten deele vrijstelling worden verleend van het bepaalde bij het tweede en derde lid van dit artikel.

11. Het arbeidsregister vermeldt de namen en de voornamen van alle personen, in eene fabriek of werkplaats werkzaam, benevens voor ieder hunner de regeling, op de arbeidslijst te zijnen of te haren aanzien vermeld. Het register bevat de in het tweede lid van artikel 8 bedoelde aanteekening betreffende de personen, door wie aan het hoofd of den bestuurder der onderneming het verlangen is te kennen gegeven, dat voor hen niet de Zondag als wekelijksche rustdag zal gelden.

12. Het hoofd of de bestuurder, in het eerste lid bedoeld, is verplicht te zorgen:

a. dat in elke door het districtshoofd der arbeidsinspectie aangewezen ruimte, waar in of voor zijne onderneming arbeid wordt verricht in fabrieken of werkplaatsen, een afschrift van of een uittreksel uit de arbeidslijst wordt opgehangen en opgehangen blijft zoodanig, dat daarvan gemakkelijk kan worden kennis genomen;

b. dat het arbeidsregister op aanvrage onverwijld ter inzage wordt verstrekt aan de bij artikel 23 bedoelde ambtenaren;

c. dat aan de bij artikel 17 bedoelde ambtenaren gelegenheid wordt gegeven om op de arbeidslijst en de afschriften van en de uittreksels uit die lijst en in het arbeidsregister

de door hen wenschelijk geachte aanteekeningen te stellen, betrekking hebbende op de naleving van eenige wet, waarvan het toezicht op de naleving aan de arbeidsinspectie is opgedragen;

d. dat de onder *c.* bedoelde aanteekeningen niet onleesbaar worden gemaakt, daaraan niets wordt toegevoegd en daarin geene veranderingen worden aangebracht door anderen dan de onder *c.* bedoelde ambtenaren.

13. Door Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, kan, voor alle of voor sommige ondernemingen, worden vastgesteld, in welken vorm aan de bepalingen van dit artikel moet zijn of worden voldaan.

14. Het hoofd of de bestuurder van eene onderneming is verplicht te zorgen, dat wordt voldaan aan een voorschrift van het districtshoofd der arbeidsinspectie om naast de arbeidslijst op te hangen en opgehangen te houden de door of namens dat districtshoofd schriftelijk, gedagteekend en onderteekend verstrekte mededeelingen, betrekking hebbende op de naleving van eenige wet, waarvan het toezicht op de naleving aan de arbeidsinspectie is opgedragen. Hij is verplicht te zorgen, dat wordt voldaan aan een voorschrift van het districtshoofd om zoodanige mededeelingen tevens op te hangen en opgehangen te houden naast alle of sommige afschriften van of uittreksels uit de arbeidslijst, in het twaalfde lid onder *a.* bedoeld.

De bevindingen omtrent de aanschaffing en invulling der arbeidslijsten, zijn vrijwel dezelfde als in vorige jaren. Afwijkingen komen nog vrij veelvuldig voor, terwijl ook het ontbreken van arbeidslijsten werd geconstateerd. Slechts enkele districtshoofden maken melding van een geleidelijke verbetering die in de invulling der arbeidslijsten valt waar te nemen.

In het 3de district (Rotterdam) klom het aantal foutief ingevulde arbeidslijsten van 8 % in 1917 tot 17 % in 1918, doch in het 4de district (Utrecht) daalde het percentage foutieve arbeidslijsten van 17 op 16 %.

Het zenden der afschriften wordt wel eens nagelaten om aan de inspectie onbekend te blijven, teneinde zich zoodoende aan de wettelijke bepalingen te onttrekken.

Dit kwam voor bij een sigarettenmaker in den Haag en bij een sigarenmaker te Gouda, in welke beide gevallen door den Opzichter van den Arbeid proces-verbaal werd opgemaakt.

Ook werd de indruk gewekt dat dit geschiedde bij thuiswerkende sigarenmakers in Kampen. Door den Controleur van den Arbeid werd in drie dergelijke gevallen proces-verbaal opgemaakt.

Bij een bezoek door den Controleur van den Arbeid aan in een plattelandsgemeente in het 10de district (Dordrecht) gelegen werkplaatsen, werd bevonden, dat op eenige arbeidslijsten door den gemeenteveldwachter een aanteekening was gemaakt, waarbij vergund werd den gewonen wintertijd te blijven volgen. Aangezien de zomertijd wettelijk is vastgesteld, meende het districtshoofd bij den Burgemeester tegen deze handelwijze bezwaar te moeten maken.

Aan de Inspectrice van den Arbeid in het 4de district (Utrecht) bleek, dat men in wasscherijen en naaiinrichtingen niet altijd werkt volgens de op de arbeidslijst vermelde tijden van arbeid en rust, in de meening dat het voldoende is wanneer het totaal aantal arbeids-, respectievelijk rusturen maar onveranderd blijft. In een vijftal inrichtingen werd door haar proces-verbaal opgemaakt, waarop in vier gevallen veroordeeling tot een geldboete volgde, terwijl het vijfde nog in behandeling is.

Aan de directie eener machinefabriek werd vrijstelling verleend van de verplichting, om ten aanzien van de in hare fabriek werkzame mannelijke personen van 17 jaar of ouder, het uur van aanvang en dat van einde van den dagelijkschen werktijd, alsmede van iederen daartusschen gelegen rusttijd op de arbeidslijst te vermelden, onder voorwaarde dat:

a. op die lijst het aantal van hunne werkuren per week werd vermeld;

b. van de afwijkingen van dit wekelijksche aantal werkuren mededeeling werd gedaan aan het districtshoofd der Arbeidsinspectie, overeenkomstig het bij de beschikking gevoegd model en wel telkens na 3 maanden.

De voor eenige textielfabrieken verleende vergunningen, om de afwijkende werktijdregelingen van alle jongens die de fabrieksschool bezoeken, niet afzonderlijk op de arbeidslijst te vermelden, doch te volstaan met de normale regeling benevens een rooster van de lesuren, werden dit jaar verlengd.

Eveneens werd, na Ministerieele machtiging, aan drie inrichtingen, wederom vrijstelling verleend van de verplichting om de werk- en rusttijden der mannen op de arbeidslijst te vermelden. Hieraan werd weer de voorwaarde verbonden, dat uit een opgehangen tabel of rooster de werktijd van de betrokken arbeiders moest blijken en van wijzigingen daarin mededeeling moest worden gedaan.

De arbeidsregisters (artikel 13, 1b) volgens het nieuwe model, vastgesteld bij beschikking van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel van 29 Januari 1917, no. 352, afdeeling Arbeid, hebben reeds bewezen een aanmerkelijk betere naleving en een veel gemakkelijkere en snellere contrôle mogelijk te maken.

Het niet aanwezig zijn van een arbeidsregister heeft nog herhaaldelijk aanleiding gegeven tot het opmaken van proces-verbaal.

Van het aantal bekeuringen, die het gevolg waren van tekortkomingen in verband met arbeidslijsten en registers, geeft onderstaand staatje een overzicht.

Aantal malen dat geverbaliseerd werd wegens ontbreken van	Districten									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Arbeidslijsten	61	38	23	80	20	21	37	45	32	11
Arbeidsregisters . . .	60	31	35	88	16	32	46	51	27	12
Totaal . . .	121	69	58	168	36	53	83	96	59	23

Artikel 27, 2de lid.

Op arbeid, verricht in eene fabriek of werkplaats in de eigen woning van het hoofd of den bestuurder daarvan, die zijn bedrijf zonder hulp van anderen dan zijn echtgenoot, bloed- of aanverwanten, tot den vierden graad ingesloten, en pupillen uitoefent, zijn de artt. 12 en 13 niet toepasselijk.

De in bovenstaande bepaling vervatte uitzondering op de verplichting tot het hebben van een arbeidskaart, arbeidslijst en arbeidsregister, werd ten

opzichte van de werkplaatsen der thuiswerkende sigarenmakers te Kampen, als een groot nadeel ondervonden.

Aangezien toch velen hunner in eigen woning werkten, uitsluitend met hulp van hun kinderen, waren voor hen de bepalingen betreffende arbeidskaart, -lijst en -register niet van toepassing. Natuurlijk werd daaruit de gevolgtrekking gemaakt, dat geen enkele der wettelijke bepalingen, nòch die betreffende hygiëne, nòch die betreffende arbeids- en rusttijden, nòch die betreffende kinderarbeid, behoefde te worden nageleefd. En aangezien zij ook geen afschrift van de arbeidslijst behoefden in te zenden, bleven hunne werkplaatsen ook veelal bij de Inspectie onbekend, zoodat niet naar verbetering kon worden gestreefd.

HOOFDSTUK V.

Naleving der Veiligheidswet.

De doorvoering der verschillende bepalingen van het Veiligheidsbesluit 1916 ondervond groote belemmering door het steeds stijgend gebrek aan de meest onontbeerlijke materialen, terwijl de in den loop van het jaar voortdurend toenemende slapte en onzekerheid omtrent de toekomst in bijna alle bedrijven, de werkgevers dikwijls weinig geneigd deed zijn kostbare verbeteringen aan te brengen. In enkele fabrieken werd evenwel van den tijdelijken stilstand gebruik gemaakt om eenige geëischte veranderingen uit te voeren.

In verband met de hierboven genoemde moeilijkheden werden minder eischen gesteld en aanwijzingen gedaan dan vorige jaren, zooals uit onderstaanden staat blijkt.

Gedurende het jaar.	Aantal eischen gesteld en aanwijzingen gedaan in het:										Totaal.
	1ste district	2de district	3de district	4de district	5de district	6de district	7de district	8ste district	9de district	10de district	
1913	1319	799	1376	6102	1389	1178	1345	2305	2987	—	18.800
1914	1004	1124	1090	4765	677	982	1766	2021	1871	—	15.300
1915	1098	795	441	2109	413	1110	516	1166	1100	—	8.748
1916	2164	1183	993	4707	1154	1259	2311	2088	1698	—	17.557
1917	1284	1723	598	4366	1221	1315	1833	1799	1744	—	15.883
1918	1497	1432	471	3979	1169	843	1133	1527	1239	481	13.771

Evenals vorige jaren werd bij contrôle bevonden, dat aan ongeveer de helft dezer eischen en aanwijzingen was voldaan, zoodat, wanneer men in aanmerking neemt, dat vele veranderingen reeds na bespreking zonder eisch of aanwijzing tot stand komen, ook dit jaar vele verbeteringen werden ingevoerd.

De z.g.n. „oorlogsbedrijven", ondernemingen die alleen door de abnormale afzetverhoudingen een levenskans krijgen, welker aantal dit jaar nog is toegenomen, leverden voor de naleving der wettelijke voorschriften groote moeilijkheden op. De ondernemers weten wel, dat hun bedrijf maar een korte levensduur zal zijn beschoren; zij willen alleen gebruik maken van de voor hen gunstige omstandigheden en leggen aan de inrichting der werkplaatsen zoo weinig mogelijk ten koste. Gaan zij ten slotte — na herhaalde aanmaning — noodgedwongen tot het aanbrengen van verbeteringen over, dan wordt alles op een koopje en daardoor slecht uitgevoerd.

Art. 1. 3°. Te Zwolle bleek een bioscoop te zijn opgericht, zonder dat de desbetreffende stukken krachtens art. 6bis der Hinderwet aan het districtshoofd der Arbeidsinspectie waren toegezonden. Het gemeentebestuur bleek toch van meening, dat een bioscoop geen fabriek of werkplaats in

den zin der Veiligheidswet was en evenmin viel te rangschikken onder de in het 3de lid van artikel 1 genoemde inrichtingen, omdat, al mocht van transformeeren van electriciteit sprake zijn, een bioscoop toch in geen geval was te beschouwen als een centraalstation of onderstation, „waarbij toch steeds gedacht wordt aan eene inrichting, die dienstbaar is voor de stroomvoorziening van een stad of stadsgedeelte". Aangezien de daarvoor gestelde termijn reeds lang was verstreken, kon geen beroep tegen de door het gemeentebestuur op de vergunningsaanvrage genomen beslissing worden ingesteld.

Art. 1. 4^0. Daar vanaf 1 Januari 1919 alle bemalingsinrichtingen onder de Veiligheidswet zouden vallen, werd aan het eind van het verslagjaar een begin gemaakt met het opsporen dezer, tot nu toe aan den dienst niet bekende inrichtingen. Van de Rijkskolendistributie werden de adressen verkregen van ruim 450 door machinale kracht gedreven bemalingsinrichtingen. Dit aantal zal niet onbelangrijk vermeerderd moeten worden met de in ons land nog veel voorkomende windmolens. Het districtshoofd te Utrecht, die voor het verkrijgen der noodige adressen de medewerking inriep van de Hoofdingenieurs van den Provincialen Waterstaat in Zuid-Holland en Utrecht, verkreeg gegevens van ruim 400 molens.

Art. 2–5. Van de bevoegdheid, om met inachtneming der hier voorgeschreven formaliteiten het bouwplan eener fabriek vooraf aan het oordeel van het betrokken districtshoofd te onderwerpen, werd dit jaar slechts een enkele keer gebruik gemaakt.

Wil men de meening van het districtshoofd kennen, dan geeft men er de voorkeur aan het plan op het bureau te komen bespreken, waardoor men sneller tot het doel komt, daar over nog aan te brengen veranderingen dadelijk overeenstemming kan verkregen worden. Deze weg wordt steeds meer gevolgd.

Art. 6 en 7. Hieronder volgt een overzicht van hetgeen ten aanzien van de naleving der in het Veiligheidsbesluit 1916 voorkomende bepalingen kan worden medegedeeld.

VRIJE LUCHTRUIMTE.

Met voldoening mag vermeld worden, dat de te kleine werklokalen langzamerhand tot het verleden gaan behooren, althans slechts enkele districtshoofden vermelden bemoeiingen dienaangaande. Waar echter een tekort aan vrije luchtruimte vooral in de kleinere bedrijven voorkomt is het niet onmogelijk, dat, nu de Veiligheidswet na 1 Januari 1919 ook van toepassing is op werkplaatsen met 5 tot 9 personen, het volgend jaar weer een grooter aantal tekortkomingen zal zijn te vermelden. Het feit, dat te Amsterdam niet minder dan 74 waarschuwingen moesten worden gegeven, wijst er wel op, dat alle misstanden op dit gebied nog niet zijn opgeruimd. Ook de omstandigheid, dat een nieuwe bakkerij, — waaromtrent de oprichter bij behandeling der Hinderwetvergunningsaanvrage volledig op de wetseischen opmerkzaam was gemaakt — bij inspectie niet de noodige vrije luchtruimte bleek te bezitten en dat in een nieuwe rijwielbandenfabriek

het voornemen bleek te bestaan, om ongeveer vijftien arbeiders te werk te stellen in een lokaal, waar slechts voldoende vrije luchtruimte was voor zes, wijst er op, dat nog niet alle werkgevers van het nut van flinke werklokalen overtuigd zijn.

Als een der voornaamste oorzaken, waarom te kleine werkruimten werden gebruikt, moet de heerschende woningnood worden aangemerkt, terwijl duurte en schaarschte van bouwmaterialen hoognoodige uitbreiding dikwijls deden uitstellen. Ook de noodzakelijkheid om zooveel mogelijk op brandstof te bezuinigen leidde in enkele gevallen tot overbevolking van werklokalen.

In Amsterdam werden de thuiswerkende diamantsnijders gedrongen naar de groote fabrieken te gaan. De eigenaars van enkele slijperijen hebben daarom flinke werkplaatsen ingericht, maar in sommige gaf het aanleiding tot een zoo dichte opeenhooping der werktuigen, dat daartegen moest worden gewaarschuwd.

Te Monnickendam bleek wegens den brandstoffennood in vier haringrookerijen het personeel, niettegenstaande ruime werklokalen ter beschikking stonden, werkzaam te zijn in de schaftruimten, die voor dat doel veel te klein waren.

Ook enkele tijdens den oorlog opgekomen industrieën maakten ingrijpen noodzakelijk.

Zoo werd in een kleine fabriek van vuurmakers, waarbij naphtaline werd gebruikt, een zeer ongunstige toestand aangetroffen. In één lokaal, waar ruimte was voor 3 personen, werkten 13 meisjes, terwijl in dit vertrek, waar pakjes werden gevuld, zeer hinderlijke naphtalinedampen hingen. Nadat hier aanvankelijk verbetering was verkregen door vermindering van personeel en het laten verpakken van onschadelijke voorwerpen, werd deze inrichting, die ook in andere opzichten tekortkomingen vertoonde, overgebracht naar een geheel nieuw gebouw.

In een ander schadelijk werklokaal, waar poetspoeder werd bereid, bleek de hoogte slechts 2.05 M., inplaats van 3 M. te bedragen. Na bespreking werd verbetering verkregen door het uitbreken van de zoldering, waardoor tevens het voordeel werd bereikt, dat de verlichting werd verbeterd door de ramen der bovenste verdieping, die tevens voor de luchtverversching goede diensten bewezen.

Gemakkelijker nog kon een blikwarenfabrikant het ruimtevraagstuk oplossen. Het lokaal, waar metaal langs den drogen weg geslepen werd, was te klein voor de 3 arbeiders, die aldaar moesten verblijven. Nadat de bestuurder der fabriek hierop opmerkzaam was gemaakt, liet deze, daar hem geen grootere ruimte ter beschikking stond, het metaal langs den natten weg slijpen, waardoor het werklokaal onder de groep „Onschadelijke" kwam te vallen.

Ernstig werden de ruimteeischen overtreden in een fabriek van zeepsurrogaten, gevestigd in een paar gedeeltelijk uitgesloopte woningen. In dit in 4 afdeelingen gescheiden fabriekje mochten in het geheel 13 personen werken, terwijl er 20 aanwezig waren. Nadat eerst reeds tot vermindering van personeel was overgegaan, is deze inrichting later verplaatst en eind 1918 geheel opgeheven.

VERLICHTING.

De bepaling, dat het glasoppervlak minstens $^1/_{10}$ moet bedragen van het vloeroppervlak van het werklokaal, geeft bij bespreking over het oprichten van nieuwe werkplaatsen een grooten steun tot het verkrijgen van een goede dagverlichting. Te dikwijls wacht men echter nog met zich op de hoogte te stellen van de verschillende wettelijke eischen tot het gebouw gereed is en de vergunning krachtens de Hinderwet aangevraagd wordt. Blijkt dan de verlichting onvoldoende, dan kost het groote moeite den werkgever te bewegen, aan de wettelijke voorschriften te voldoen, vooral wanneer door het maken van meer lichtopeningen het aanzien van den gevel wordt geschaad. Een dergelijke moeilijkheid deed zich voor bij de uitbreiding eener verfmalerij, waar een paar nieuwe werklokalen waren ingericht, die bij de behandeling der Hinderwetaanvrage onvoldoende verlicht bleken te zijn. Verbetering was slechts mogelijk òf door verbouwing, waardoor de in stijl opgetrokken gevel zou worden geschaad, òf door minder machines te plaatsen. Een voorloopige oplossing werd gevonden door het verkrijgen van een Ministerieele vrijstelling, waarbij echter bepaald werd, dat niet verder dan tot een bepaalden afstand der ramen mocht worden gewerkt. Na afloop der vrijstelling zal door aankoop van een belendend perceel verbetering verkregen moeten worden.

Ook in de werklokalen eener papierhandelsmaatschappij kon een voldoende verlichting alleen dan worden gewaarborgd, wanneer de werktuigen nabij de ramen werden geplaatst. Een specerijmalerij, waar in een 2.50 M. onder den grond gelegen werklokaal geen voldoende daglicht kon worden verkregen, zal om die reden worden verplaatst.

Een ander nog al eens voorkomend euvel bestaat hierin, dat, hoewel uit de overgelegde Hinderwetstukken een voldoende verlichting zou volgen of bij bespreking werd toegezegd, bij latere inspectie blijkt, dat de verlichting toch onvoldoende is, hetzij doordat men te weinig ramen heeft aangebracht of deze van ondoorschijnend glas heeft voorzien, hetzij doordat men door andere opstelling der werktuigen de verlichting zeer ondoelmatig heeft benut.

Zoo had men in een drukkerij, ondanks de waarschuwing bij een voorafgegane beoordeeling van het gebouw, de groote rotatiepersen voor de ramen geplaatst, zoodat het achter deze persen gelegen gedeelte zeer slecht was verlicht. Door lichtmetingen werd aangetoond, dat op sommige plaatsen, waar gewerkt moest worden, de verlichting veel minder dan 30 Hefnerkaarsen op 1 M. afstand bedroeg, hoewel het vereischte lichtoppervlak der ramen in dit geval wel voldoende was. Door het uitbreken van den vloer van een hooger gelegen lokaal moest de dagverlichting verbeterd worden.

Ook in bestaande fabrieken worden nog telkens onvoldoend verlichte vertrekken aangetroffen, waarvoor in vijf gevallen proces-verbaal werd opgemaakt, hetgeen leidde tot boeten van *f* 0.50 tot *f* 2.—. Hier doet zich herhaaldelijk het geval voor, dat een eenmaal goed verlicht vertrek weer bedorven wordt door het plaatsen van een groote machine voor een der ramen of door het maken van een uitbouw of afdak tegen den buitengevel.

Dit laatste deed zich o.a. voor in een chocoladefabriek, waar door den aanbouw van een lokaal het direct daglicht zoo goed als geheel was weggenomen. Door het wegbreken van een scheidingsmuur kon verbetering worden aangebracht.

Bij zuivelfabrieken treft men dikwijls afdaken aan, waaronder dan de spoelplaats gevestigd is. De dagverlichting van het werklokaal wordt daardoor soms voor een groot deel onderschept, zoodat dan niet meer van eene directe dagverlichting door de vensters kan gesproken worden, terwijl het vinden van eene goede oplossing voor de tekortkoming niet altijd gemakkelijk is.

Niet geheel door te voeren is de eisch, dat het lichtoppervlak minstens $\frac{1}{10}$ van het grondoppervlak van het werklokaal moet bedragen, voor de brandschuren en de werklokalen, die gevormd worden op de bovenzijde van ringovens, welke ruimten bij de nieuwere bouwwijze van de ringovens gewoonlijk tot geheel besloten ruimten worden gemaakt. In verband met de noodzakelijkheid, om in dergelijke ruimten het branden van het vuur en de mate van gloeiing der steenen, door in de stookgaten te kijken, goed te kunnen beoordeelen, is het wenschelijk, dat de dagverlichting niet al te sterk is. In deze ruimten wordt dan ook genoegen genomen met een kleiner glasoppervlak, mits ter plaatse, waar dit noodig wordt geacht, voldoende daglicht wordt aangebracht.

Het aanbrengen van de in art. 14 geëischte noodverlichting stuitte veelal op bezwaren wegens gebrek aan de noodige materialen voor electrische installaties en aan kaarsen. Toch kwamen enkele installaties tot stand.

In een fabriek, die werd verlicht door booglampen gevoed door gelijkstroom, en gloeilampen gevoed door draaistroom, welke beide stroomsoorten in de fabriek zelve werden opgewekt, terwijl bovendien het draaistroomnet stroom ontvangen kon van het gemeentelijk net, werd een minimaal omschakelaar aangebracht, zoodanig, dat bij stroomloos worden van het draaistroomnet dit werd omgeschakeld op het gemeentelijk net, waardoor in de door gloeilampen verlichte lokalen voor dat geval voldoende verlichting verzekerd was. In de door booglampen verlichte lokalen en bij de nooduitgangen werden eenige gloeilampen aangebracht en aangesloten aan het draaistroomnet.

De eigenaar eener groote diamantslijperij sloot de noodige lichtpunten aan op de nog bestaande oude gasleiding; een fabriek van pharmaceutische artikelen voorzag in de noodverlichting door het aanbrengen van een groot aantal kaarslantaarns.

In een sajetfabriek is een electrische noodverlichting op accumulatorenbatterij ingericht.

HET VOORKOMEN VAN BRAND.

De bemoeiingen ter voorkoming van brand bleven in hoofdzaak beperkt tot het doen verwijderen van houten boezembalken in schoorsteenen van bakkersovens, waarvan er nog eenige werden aangetroffen. Ook werd een enkele maal gewaarschuwd tegen onbeschutte rookpijpen in de droogruimte van wasscherijen.

Het districtshoofd te Haarlem maakt melding van een zeer brandgevaarlijken toestand in een werkplaats van vuurmakers, gevestigd in een dicht bevolkte wijk. Zolder en wanden van het lokaal, waar de vuurmakers in carbolineum en naphtaline gedrenkt werden, waren bedekt met een dikke laag gesublimeerd stof, terwijl overal in het rond licht brandbare stoffen (krullen, afgewerkte vuurmakers) opgestapeld waren. Aangezien noch de bepalingen der Arbeidswet noch die der Veiligheidswet op deze onderneming van toepassing waren, werd de aandacht van den burgemeester op den gevaarlijken toestand gevestigd. Kort daarop bleek de onderneming opgeheven te zijn.

Verschillende ernstige branden kwamen dit jaar in drogerijen van groenten en veevoeder voor. Als gevolg van den dikwijls zeer primitieven bouw dezer inrichtingen, welke vaak in houten gebouwen zijn ondergebracht, breidde een begin van brand zich dikwijls zeer snel uit, zoodat aan blusschen niet te denken viel. Hoewel uit de overgebleven puinhoopen de oorzaak van den brand in geen enkel geval met zekerheid was vast te stellen, kan toch wel aangenomen worden, dat de branden veroorzaakt werden doordat vonken van den oven in aanraking kwamen met het bijna droge product, hetgeen, wanneer de rookgassen door de droogbakken worden geleid, gemakkelijk kan gebeuren. Vooral bij het stoken van hout, waartoe dit jaar noodgedwongen moest worden overgegaan, is dit gevaar groot, tenzij bijzondere maatregelen zijn genomen om het medevoeren van vonken te voorkomen.

Menige brand ontstond in de ouderwetsche klokeesten, die in het moutersbedrijf met tusschenpoozen gebruikt en geregeld gereinigd werden, doch thans druk dienst doen voor het drogen van groenten. Men bezigde allerlei hulpbrandstoffen, die veel roet leverden en gunde zich den tijd niet voor schoonmaken der klok. Hierdoor ontstonden gemakkelijk roetbranden, die zich aan de drogende groenten meedeelden.

Vermeldenswaard is de brand in de veevoederfabriek F. E. D. V. A. K. te Diemen, ontstaan toen de fabriek voor het eerst in werking zou worden gebracht. De brand, om 3 uur n.m. begonnen, greep zoo snel om zich heen, dat na 2 à 3 minuten de geheele kap, welke 30 M. lang is, in vlammen stond en het houten gebouw na 5 kwartier tot den grond toe was afgebrand. De oorzaak van dezen brand zal gezocht moeten worden in het vlamvatten van den droogtrommelinhoud door meegevoerde vonken of in zelfontbranding der bijna droge massa. De snelle uitbreiding van den brand is zeer waarschijnlijk te wijten aan opeenhooping van brandbare gassen onder de nagenoeg vlakke kap. Ooggetuigen verklaarden toch, dat onder de kap een blauwe walm heeft gehangen, waarin zich waarschijnlijk brandbare gassen hebben bevonden. De aanwezige luchtopeningen, nog vergroot door enkele in de kap gezaagde gaten, waren blijkbaar niet voldoende om dezen damp af te voeren.

Ook in groentendrogerijen, waar met warme lucht gedroogd wordt, hebben enkele malen branden plaats gehad, waarschijnlijk doordien de vlampijpen van het luchtverwarmingstoestel zijn doorgebrand, zoodat vonken uit de rookgassen in het toestel met gedroogd product zijn gekomen.

Dit doorbranden van pijpen wordt sterk bevorderd, indien de exhaustoren, die de koude lucht door den verwarmingsoven zuigen, van tijd tot

tijd stilstaan, zonder dat tegelijkertijd de hitte uit den vuurhaard wordt afgesloten van het luchtverwarmingstoestel. Ten einde een dergelijken ongunstigen samenloop zooveel mogelijk te voorkomen, worden door het districtshoofd te Groningen steeds losse en vaste schijven aan de exhaustoren geëischt; bij aanwezigheid daarvan zal het minder voorkomen, dat voor het stilzetten van één exhauster, het drijfwerk moet worden stopgezet en daarmede alle exhausters gelijktijdig buiten werking worden gesteld. In eene enkele drogerij is de goede maatregel getroffen, dat bij het stilzetten van één exhauster de warme lucht uit den oven buiten het verwarmingsstelsel om, direct naar den schoorsteen wordt afgeleid.

Voorts is het van veel belang zorg te dragen voor een solide constructie van ovens, luchtverwarmingstoestellen en droogkasten. Openingen in de leidingen der rookgassen kunnen er licht toe leiden, dat vonken in de luchtcirculatie worden gezogen, te meer, daar in de luchtruimte door de zuiging van den ventilator een onderdruk heerscht, die grooter kan zijn dan den schoorsteentrek.

Het zoo goed als geheel ontbreken van **benzine** en de strenge rantsoeneering van de ter vervanging gebezigde vluchtige vloeistoffen maakte, dat slechts in enkele gevallen waarschuwend moest worden opgetreden. Zoo was in een groote chemische wasscherij, waar de te reinigen goederen met benzine worden behandeld, een inrichting gemaakt om de benzine door middel van koolzuurdruk uit de ondergrondsche reservoirs naar de plaatsen van gebruik te persen. Bij een contrôle-bezoek bleek echter, dat de bij deze inrichting behoorende gashouder werd gebezigd voor het opzamelen van gas uit de gemeentelijke lichtgasleïding, teneinde dit gas te gebruiken in de gaslooze uren. Voor het benzinetransport gebruikte men weder de oude drukluchtinstallatie. Nadat de bestuurder bedreigd was met procesverbaal werden door hem dadelijk maatregelen genomen om de koolzuurdrukinstallatie in te richten en te gebruiken voor het doel, waarvoor ze bestemd was. Voor het verzamelen van lichtgas werd nadien een voor dit doel vervaardigde inrichting gebezigd.

Teneinde reeds vóór den aanleg van **electrische installaties** te kunnen waarschuwen voor minder doelmatigen aanleg en fabrikanten te kunnen wijzen op de wettelijke voorschriften ten aanzien van het voorkomen van brand door electrische leidingen en toestellen, werden, tijdens de behandeling der Hinderwetstukken betreffende de oprichting van fabrieken en werkplaatsen, belanghebbenden door de betrokken districtshoofden bij de Arbeidsinspectie gewezen op de wenschelijkheid, om een schakelschema van de ontworpen installatie te doen teekenen en dit aan den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie op te zenden.

Er zijn evenwel verschillende gevallen, waarbij de aanvrager nog geen vaste plannen heeft ten aanzien van de electrische installatie, in welk geval deze maatregel geen succes heeft.

HET VOORKOMEN VAN ONGEVALLEN BIJ BRAND.

De bezwaren, welke de doorvoering der voorschriften voor het veilig verlaten van werklokalen in geval van brand bij bestaande fabrieken

oplevert, bestaan, zooals ook in vorige verslagen uitvoerig werd medegedeeld, in hoofdzaak in gebrek aan ruimte om de vereischte trappen aan te brengen of bestaande te verbreeden. Deze moeilijkheden werden niet onbelangrijk vermeerderd door de steeds toenemende schaarschte aan bouwmaterialen, en de hooge prijzen daarvan. Verschillende fabrikanten maakten dan ook van de gelegenheid gebruik, den Minister te verzoeken om ingrijpende maatregelen nog eenigen tijd uit te mogen stellen, waartegen, wanneer de toestand geen dadelijk gevaar opleverde, in het algemeen geen bezwaar bestond.

Ondanks deze bezwaren kwamen toch verschillende voorzieningen tot stand, o. a. in een diamantslijperij en een cartonnagefabriek, waar de noodige nieuwe trappen werden aangebracht en een fabriek van zeepsurrogaat en een suikerwerkfabriek, waar een nieuwe buitentrap werd gemaakt.

In een chocoladefabriek, waar een voldoend aantal nooduitgangen ontbrak, werd door het maken van een bordes een veilige gemeenschap met de belendende perceelen tot stand gebracht.

Het hoofd van het eerste district (Venlo) waarschuwde, waar noodig, de bakkers, dat de toegang tot het lokaal waarin de benzinemotor is opgesteld niet direct van uit de bakkerij mag plaats hebben, terwijl de drijfwerkas door een stopbus in den tusschenwand van motorlokaal en bakkerij moet zijn geleid.

Als voorbeeld van eene ongewenschte en lichtvaardige handelwijze moge het volgende hier worden medegedeeld. Een werkplaats, waar een groot aantal personen op hooggelegen lokalen verblijven zou, zou na overleg met het betrokken districtshoofd een noodtrap buiten de gebouwen krijgen, doch toen men met de plannen bij het Bouw- en Woningtoezicht kwam, had men het voornemen een brandladder te plaatsen, waarmede natuurlijk geen genoegen werd genomen. Intusschen was men alvast begonnen de eenige noodtrap door verbouwing onbruikbaar te maken, zoodat op het plaatsen van een tijdelijke noodtrap van hout moest aangedrongen worden.

In enkele gevallen, waar voorziening zonder groot bezwaar getroffen kon worden of de toestand niet ongevaarlijk was en door zorgeloosheid of onwil van den fabrikant verbetering achterwege werd gelaten, werd, nadat waarschuwingen niet bleken te helpen, tot het opmaken van procesverbaal overgegaan.

Zoo werd proces-verbaal opgemaakt tegen den bestuurder eener drukkerij die, ook nadat de door den Minister verleende vrijstelling was geëindigd, in gebreke was gebleven de trappen te verbeteren. Twee hoofdtrappen, waarvan door 80 en 103 personen gebruik gemaakt moest worden, waren slechts 65 en 90 cM. breed, terwijl een derde trap, bestemd voor 55 arbeiders 50 cM. breed was.

Voor deze tekortkomingen werd de bestuurder veroordeeld tot 4 boeten van *f* 50.—, waarna werd overgegaan tot den bouw van een nieuw, brandvrij ingesloten trappenhuis.

Ook een sigarenfabrikant bleef zoo lang in gebreke een trap en noodtrap aan te brengen, dat proces-verbaal moest worden opgemaakt, hetgeen eene veroordeeling tot 2 boeten van *f* 15.— ten gevolge had. Evenzoo ging het met een boekdrukker in wiens twee boven elkaar

gelegen werkplaatsen geen tweede uitgang aanwezig was en waarvoor een gevraagde vrijstelling reeds in 1917 was geweigerd. Ook hij werd veroordeeld tot 2 boeten van *f* 15.—.

Tegen een fabrikant van weegwerktuigen, wiens werklokaal slechts door middel van een ladder was te bereiken, werd op grond van art. 77 procesverbaal opgemaakt, hetgeen tot gevolg had, dat hij werd veroordeeld tot *f* 10 boete.

Enkele andere opgemaakte processen-verbaal leidden tot veroordeeling tot boeten van *f* 3,— *f* 4,— *f* 4,— *f* 5,— *f* 5,— *f* 10,— *f* 20,—.

Van de bevoegdheid tot het stellen van een naderen eisch voor het verschaffen van gelegenheid tot ontvluchting bij brand, krachtens art. 237 van het Veiligheidsbesluit, maakte alleen het hoofd van het 5de district (Amsterdam) gebruik voor twee cartonnagefabrieken.

De eene fabriek, gevestigd in een oud pakhuis, bestond uit 2 boven elkaar gelegen werklokalen. Het bovenste had een branddeur naar de belending en stond tevens door middel van een binnentrap in verbinding met het beneden gelegen lokaal, zoodat het geheele personeel op den branddeur als ontvluchtingsgelegenheid was aangewezen. Een tweetal malen achtereen bleek deze echter niet bruikbaar. De belending was n.l. in gebruik als bergplaats van oude boeken en de gebruiker had de gewoonte dit zeer zware en moeilijk te verplaatsen materiaal tegen de muren en ook tegen de branddeur op te stapelen. Deze uitgang werd daarom geacht geen voldoenden waarborg te geven en daarom werd de eisch gesteld tot het maken van een noodtrap naar het platte dak, waarna de belending gemakkelijk kon worden bereikt en verder een goede uitweg voor ontvluchting bestond.

Ook de andere cartonnagefabriek was gevestigd in een oud pakhuis; het bovenste lokaal had een goede brandontvluchting naar de belendingen; in het benedenste lokaal was ook gelegenheid om naar de belendingen te komen, maar deze bestond uit een gevaarlijk laddertje, dat over een ± 0.50 M. breede snijding tusschen de gebouwen was geplaatst. Deze gelegenheid kon zeer zeker niet voldoende worden geacht voor een personeel van omstreeks 20 personen, waarvan verscheidene meisjes beneden 17 jaar waren. Het maken van een binnentrap naar de hooger gelegen verdieping, waar een goede ontvluchting mogelijk was werd geëischt.

Behalve bemoeiingen tot het verkrijgen van betere ontvluchtingswegen moest verscheidene malen aangedrongen worden op het naar buiten draaibaar maken van deuren en moest herhaaldelijk aanmerking gemaakt worden op het versperd zijn van nooduitgangen en trappen.

Meermalen was de versperring een gevolg van de groote voorraden, die men had ingeslagen met het oog op de stijgende prijzen der grondstoffen. Zelfs kleedkamers werden soms voor berging in beslag genomen. De gang van een kleine werkplaats werd eenmaal zoo vol gestapeld aangetroffen, dat nog maar een smalle doorgang van 45 c.M. vrij bleef. Hier was het een groote voorraad stoffen, als loonconfectie ter vervaardiging uitgegeven door het militair kleedingmagazijn. De mededeeling, dat dezerzijds de militaire overheid met de gebrekkige bergruimte zou worden in kennis

gesteld, leidde er toe, dat buiten de fabriek een betere opslag werd ingericht.

Bij een andere firma was zelfs de gang, die als nooduitgang moest dienen, voor berging in beslag genomen, toen men geen raad wist met den ingeslagen voorraad grondstoffen.

In andere gevallen bleek de nooddeur met slot en sleutel afgesloten, terwijl de sleutel niet in de nabijheid van de deur werd bewaard.

In een drukkerij was de onderste verdieping verhuurd en had men de trap, welke als noodtrap voor het bedrijf dienst moet doen, met gipsplaten afgesloten. Deze scheiding is door een cartonnen scherm vervangen, waarop is aangegeven, dat de papieren wand in geval van nood zonder meer weg te drukken is.

Met waardeering mag hier tenslotte vermeld worden dat de directie eener gloeilampenfabriek een brandweer organiseerde onder de werklieden. De hoofdcommandant der Amsterdamsche brandweer gaf daartoe de noodige aanwijzingen. Zoo af en toe, doch op geheel willekeurige tijdstippen, wordt alarm gemaakt en men heeft het zoover weten te brengen, dat binnen een paar minuten op het lastigste punt der fabriek voldoende bluschhulp aanwezig kan zijn. Ongetwijfeld zijn dergelijke oefeningen van groote beteekenis om bij brand daadwerkelijk te kunnen optreden, daar zelfs de beste hulpmiddelen zullen falen, wanneer geen geoefend personeel voor de bediening ter beschikking is.

KLEEDKAMERS, KLEEDERBERGPLAATSEN EN SCHAFTLOKALEN.

Stuit het aanbrengen van brandtrappen dikwijls op moeilijkheden in verband met gebrek aan ruimte, in niet mindere mate is dit het geval met kleederbergplaatsen en schaftlokalen, welke eveneens veel ruimte in den fabrieksplattegrond eischen en daarom maar al te vaak tot zoo klein mogelijke afmetingen worden beperkt. Gebrek aan ruimte is er mede vaak oorzaak van, dat een eenmaal goed ingerichte kleederbergplaats of schaftlokaal later weer aan de bestemming wordt onttrokken en als werklokaal of bergplaats in gebruik wordt genomen.

Zoo werden in een dameskleermakerij alle kleeren in het werklokaal opgehangen gevonden, terwijl een aanwezige goede en doelmatig gelegen garderobe ongebruikt bleef en daarom volgens den patroon als bergplaats werd benut.

De leden van het personeel konden zich echter niet herinneren, dat de garderobe ooit voor gebruik geschikt was geweest. Nadat op ontruiming is aangedrongen, is thans het lokaal weer in gebruik genomen als kleederbergplaats.

In een groentendrogerij bleek het schaftlokaal als bergplaats voor groenten te worden gebruikt, terwijl zelfs in een nieuw opgerichte wasscherij bij het eerste bezoek na het in werking brengen werd waargenomen, dat het schaftlokaal voor mannen reeds aan zijn bestemming was onttrokken en in gebruik genomen voor het drogen van waschgoed. Na uitbreiding van de droogruimte is het lokaal weder als schaftlokaal in gebruik gesteld.

Tegen een drukkerspatroon, die eerst na herhaalde bespreking een doelmatige gelegenheid voor schaftlokaal had ingericht, maar dit na korten tijd weder als werklokaal gebruikte, werd proces-verbaal opgemaakt. De Kantonrechter strafte hem met een boete van *f* 10.— subs. 5 dagen hechtenis.

Ook het bedrijfshoofd eener diamantslijperij zag zich, wegens het gemis, van een behoorlijk schaftlokaal, veroordeeld tot een boete van *f* 3.—, terwijl de eigenaar van een aantal baggermolens in de veenderijen, tegen wien voor elken molen proces-verbaal was opgemaakt, veroordeeld werd tot *f* 30.— boete en in een ander geval tot 3 dagen hechtenis. Deze laatste straf werd echter in hooger beroep verzacht tot eene boete van *f* 100.—.

In een veenderij moest voor de arbeiders een doelmatig ingericht, behoorlijk verwarmd schaftlokaal gevorderd worden, ter vervanging van een bouwvallige houten loods, die tevens nog voor reparatiewerkplaats en slaaphok voor 3 of 4 van elders afkomstige arbeiders diende. Daar de vervener tegen afdoende verbetering bezwaar maakte, in verband met het voortdurend verplaatsen der werkzaamheden, werd voor het seizoen 1919 een verplaatsbare, onmiddellijk bij de baggermachine te stationneeren ark geëischt.

Over het algemeen kan echter wel gezegd worden, dat het nut van goede kleederbergplaatsen en schaftlokalen meer en meer wordt ingezien, zoodat dan ook bij nieuwe fabrieken voor de inrichting daarvan de noodige ruimte wordt beschikbaar gehouden. Ook in verscheidene bestaande fabrieken werden doelmatige kleederbergplaatsen ingericht, waarbij echter vaak genoegen moest worden genomen met een eenvoudige constructie, b.v. een houten kast met een gordijn, omdat kastjes van ijzer niet, of alleen tegen buitensporig hooge prijzen te krijgen waren. Zooveel mogelijk werd bevorderd, dat de kleeren buiten de werklokalen worden geborgen, al stuit dit nog wel eens op verzet bij de arbeiders, die hun goed liever in de nabijheid houden.

Ook schaftlokalen werden in verschillende bestaande fabrieken ingericht, waarbij echter eveneens soms met een eenvoudige oplossing genoegen moest worden genomen.

In een stoommeel- en broodfabriek, waar reeds meermalen aanmerking was gemaakt op de onvoldoende, bedompte schaftlokaaltjes voor het molenpersoneel en het geheel ontbreken daarvan voor de bakkers, is thans een nieuwe afdeeling bij de fabriek getrokken, waar goede ruimten voor schaftlokaal en kleederberging zijn ingericht.

De directie van een groote constructiewerkplaats, tegen wie het vorige jaar proces-verbaal moest worden opgemaakt wegens onvoldoende verwarming van het schaftlokaal, ging dit jaar over tot inrichting van een geheel nieuw schaftlokaal, dat in alle opzichten uitstekend is verzorgd. Het doet buiten de schafturen van het fabriekspersoneel tevens dienst als eetzaal van de Gem. Centr. Keuken. Voedsel uit deze keuken wordt ook voor de eigen arbeiders ter beschikking gesteld. Het vroegere schaftlokaal is thans geheel bestemd voor kleed- en waschgelegenheid, waarin thans in ruime mate is voorzien.

PRIVATEN.

Evenals vorige jaren moest ook nu weer herhaaldelijk aanmerking gemaakt worden op den toestand, waarin privaten en urinoirs verkeerden. Nog steeds is bij de arbeiders weinig neiging te bespeuren om de privaten netjes en zindelijk te houden, wat vaak tengevolge heeft, dat ook de zorg van patroonszijde verslapt. Baldadigheid, maar ook vrees voor ongedierte en besmetting, brengen de arbeiders er dikwijls toe het privaat hurkend of staand te gebruiken, wat dan tot verontreiniging aanleiding geeft. In groote fabrieken, waar een geregeld toezicht bestaat, is de toestand veel beter, terwijl ook in de kleinere bedrijven vervuiling minder voor komt, waarschijnlijk omdat het personeel elkaar beter kent en vertrouwt en bij vervuiling de dader spoedig bekend is. Toch kan door beter toezicht wel veel verbeterd worden, maar laat dit nog vaak te wenschen over. In sommige fabrieken toch schijnen de privaten geheel buiten de aandacht van den werkgever te vallen, anders is het niet te verklaren, dat op een scheepswerf de privaten zoo ondoelmatig waren gelegen, dat ze bij hoog water geheel onbereikbaar waren. Daar de inrichting ervan bovendien ouderwetsch primitief was, zijn ze op aanwijzing op eene andere plaats en beter gebouwd.

In een groentendrogerij waren de privaten 's nachts niet te gebruiken, omdat de aangebouwde zouterij, waar de gemakken stonden, dan was afgesloten. Ook hierin is sindsdien voorzien.

Behalve zeer vervuilde inrichtingen werden nog verscheidene privaten en urinoirs aangetroffen, die niet of onvoldoende waren geventileerd of van een watercloset moesten worden voorzien.

Over het algemeen wordt verbetering vrij spoedig aangebracht, nadat de aandacht op den misstand is gevestigd, slechts in een 8-tal gevallen was het opmaken van proces-verbaal noodig. De opgelegde boeten bedroegen in 3 gevallen *f* 3.—, tweemaal *f* 5.—, tweemaal *f* 15.— en eenmaal *f* 20.—.

Mede als gevolg van de slapte in verschillende bedrijven was het aantal privaten in overeenstemming met het aanwezige personeel; slechts in twee fabrieken moest op vermeerdering van het aantal aangedrongen worden. In een fabriek van damesgoederen waren voor 78 personen slechts 2 privaten zonder bewaking beschikbaar, in welk tekort na bespreking verbetering werd gebracht; in eene groenteninmakerij, waar voor 57 vrouwen eveneens slechts 2 privaten zonder bewaking beschikbaar waren, werd dit aantal eerst vergroot toen tegen den eigenaar proces-verbaal was opgemaakt.

Een tweetal fabrieken, beide tijdens den oorlog opgekomen bedrijven, werd aangetroffen, waarin geen enkel privaat beschikbaar was. Het eerste was een zeer primitief ingericht brikettenfabriekje, waar niet alleen het privaat ontbrak, maar ook geen drinkwater en geen schaftgelegenheid aanwezig was. Bedreiging met proces-verbaal was noodig om verbetering te krijgen. Het tweede geval betrof een garenspoelerij, waar één meisje werkte, dat van het privaat in een naast gelegen confectiefabriek mocht gebruik maken. Bestond er dus aanvankelijk geen groot bezwaar tegen dezen toestand, anders werd het evenwel, toen later bleek, dat motoren waren bijgeplaatst en ook het personeel was uitgebreid. Meerdere bezoeken

waren echter noodig, om den fabrikant te bewegen voor een eigen privaat zorg te dragen.

ZINDELIJKHEID.

Hoe noodzakelijk het reinhouden van werklokalen uit een hygiënisch oogpunt ook is, toch wordt hieraan, zoowel wat de werklokalen als de verdere aanhoorigheden betreft, over het algemeen slechts matige zorg besteed.

Dit jaar beriepen verscheidene werkgevers zich op den zeepnood, wanneer zij den boel lieten vervuilen. Sommige werkgevers deden, alsof tegelijk met de zeep ook alle schrobmateriaal en water verdwenen was.

Verschillende malen werd met het opmaken van proces-verbaal gedreigd, hetgeen bij 4 werkgevers geen succes had, zoodat de bedreiging ten uitvoer moest worden gebracht. Een dextrinefabrikant werd veroordeeld tot *f* 10.— boete; twee drukkerspatroons, wegens het niet op tijd laten dweilen of schrobben van den zetterijvloer, tot *f* 6.— en *f* 30.—.

Het hoofd eener kleerenwasscherij, die bij herhaling was gewaarschuwd om den vloer van het werklokaal zoodanig te herstellen, dat het water behoorlijk kon afloopen, zag zich veroordeeld tot een geldboete van *f* 10.—.

Aangaande de groenteninmakerijen deelt het hoofd van het 6e district (Haarlem) mede, dat de toestand in die inrichtingen over het geheel veel beter was dan in 1917. Er werd meer op orde en zindelijkheid gelet en beter gezorgd voor behoorlijke privaten en waschgelegenheden. In 1918 was er echter óf minder werk, óf werden de grondstoffen gelijker verdeeld. In genoemd district werd althans nergens de overstelpende drukte van de vorige oorlogsjaren waargenomen.

WASCH- EN BADGELEGENHEDEN.

Ook in dit jaar viel op dit punt hier en daar verbetering te vorderen, en wel meerendeels in drukkerijen en zetterijen, waar nog niet altijd de noodige waschgelegenheden worden aangetroffen en vooral het beschikbaarstellen van nagelborstels en handdoeken te wenschen over laat. Er wordt naar gestreefd elken werkman van eigen handdoek te voorzien, welke wekelijks schoon dient te worden verstrekt.

De zeepnood evenwel maakte, dat aan het voorschrift om zeep bij de waschgelegenheden te verstrekken feitelijk niet voldaan kon worden.

Een drukker ging zelfs zoover, dat hij — ondanks voorschrift — geen handdoeken en borstels verstrekte; hij werd deswege bekeurd, hetgeen zijne veroordeeling tot *f* 2.— boete tengevolge had.

Nog erger maakte het een machinefabrikant, die geverbaliseerd moest worden, omdat de waschgelegenheid in onbruikbaren toestand verkeerde. Door een gat in de leiding liep het water inplaats van in de waschbak, in het werklokaal. Een afvoerleiding ontbrak geheel, evenals handdoeken. Hij werd te dezer zake veroordeeld tot een geldboete van *f* 2.—

Iets dergelijks deed zich ook voor in een diamantslijperij, waar bleek, dat de watertoevoer van de waschgelegenheid was afgesloten. Het opgemaakte proces-verbaal leidde tot een boete van *f* 3.—.

Eindelijk werd nog proces-verbaal opgemaakt tegen een drukker, omdat, ondanks den gestelden eisch, de waschgelegenheid niet binnenshuis was aangebracht. Veroordeeling tot een boete van *f* 15.— was hiervan het gevolg.

BEVORDEREN VAN EEN DRAGELIJKE TEMPERATUUR EN VAN LUCHTVERVERSCHING.

a. Verhooging van te lage temperatuur.

Als gevolg van den ook gedurende het afgeloopen jaar heerschenden kolennood werden herhaaldelijk onvoldoend verwarmde lokalen aangetroffen, waartegen niet altijd met succes kon worden opgetreden. Waar mogelijk, werd echter op verbetering aangedrongen. Het hoofd van het 5de district (Amsterdam), doet mededeeling van een paar ernstige klachten, welke hem bereikten over geheel onverwarmde werklokalen.

In het midden van Maart deelden eenige meisjes mede, dat zij van hun atelier waren weggeloopen, omdat zij de koude niet langer konden verdragen en zij den patroon niet te spreken konden krijgen. Het bleek, dat zij sedert kort verplaatst waren naar een aan de werkplaats grenzend perceel, waar geen gelegenheid tot verwarming bestond. Bij bezoek dienzelfden dag in deze werkplaats, werd de patroon opmerkzaam gemaakt, dat daar verwarming noodig was en werd het plaatsen van een kachel toegezegd. Na enkele dagen evenwel vervoegde zich de vader van een der meisjes ten bureele van het districtshoofd met de mededeeling, dat de patroon *f* 2.50 van haar loon had willen afhouden, omdat hem gebleken was, dat het personeel een klacht bij de Arbeidsinspectie had ingediend. Toen zij zich die boete, evenals de overige meisjes, niet liet welgevallen, was zij op staanden voet ontslagen. Dit gaf aanleiding tot een bespreking met den patroon, die op het onrechtvaardige van die boete werd gewezen, omdat de meisjes immers, nadat zij bij den patroon geen gehoor hadden gekregen, van hun goed recht hadden gebruik gemaakt zich tot de Arbeidsinspectie te wenden. Mede werd toen op het niet gerechtvaardigd ontslag van het bovenbedoelde meisje gewezen, doch zonder ander resultaat, dan dat de patroon toezegde later overeenkomstig het arbeidscontract een week loon te zullen uitbetalen.

De tweede klacht over het ontbreken van verwarming kwam van het vrouwelijk personeel van een metaalwarenfabriek in, dat zich 's Maandagsmorgens in grooten getale bij de Arbeidsinspectie vervoegde om mede te deelen, dat men de fabriek verlaten had, omdat deze niet werd verwarmd. Dienzelfden middag bleek bij onderzoek, dat toen de temperatuur vrij voldoende was; echter alleen, doordat de stoomketel, onder het lokaal gelegen, dit langzamerhand op temperatuur had gebracht; in het lokaal zelf was geen verwarming aanwezig. Vooral des Maandags, nadat Zondags niet was gestookt, moet het in het werklokaal zeer koud zijn geweest.

De patroon, die eerst sedert kort dit lokaal als werkplaats in gebruik had genomen, gaf toe, dat de toestand verandering vorderde en zorgde dat binnen een week ook dit lokaal op de centrale verwarming was aangesloten.

Het hoofd van het 1ste district (Venlo) heeft in verband met de vraag, in hoeverre besparing aan brandstoffen te verkrijgen is door de werk-

lokalen onverwarmd te laten, een uitvoerig onderzoek ingesteld, waarvoor de gloeilampenfabriek te Eindhoven goede gegevens leverde. De werklokalen zijn daar steeds voldoende verwarmd geweest, hetgeen ook vereischt wordt voor de werkzaamheden. In 1918 werden in dit bedrijf verstookt:

1561 wagons hout,
88 wagons steenkolen,
562 wagons bruinkolen en
298 wagons turf.

De ervaring aldaar leverde de volgende verhoudingscijfers van de verdampingswarmte, welke getallen aangeven het aantal K.G. stoom, verkregen uit 1 K.G. brandstof. Deze cijfers zijn de ware ervaringscijfers, verkregen in een bedrijf, dat technisch zoo goed mogelijk wordt geleid en waar men alle middelen voor zuinig stoken heeft toegepast. Naast de cijfers, die af en toe werden gepubliceerd door hen, die speciale stookproeven deden met reclame-doeleinden, zijn deze wel van belang. Ze zijn:

hout 2.2
steenkool 8
bruinkool 1.75
turf 3.5.

Tevens worden vermeld de verhoudingscijfers der prijzen. Vóór den oorlog bedroeg voor steenkool de stoomprijs per K.G. ongeveer 0.15 cts.

Thans bedraagt dit cijfer voor:

hout 0.9
steenkool 0.7
bruinkool 0.75
turf 0.45,

welke cijfers ook als ervaringscijfers zijn te beschouwen. De ontwikkelde stoom wordt gebruikt voor kracht (alles wordt omgezet in electrische energie), verwarming en laboratoria. Totaal verbruik van kracht in 1918 .... 2.145.000 K.W.U., hetgeen overeenkomt met 13 × 2.145.000 = 27.885.000 K.G. stoom (1).

In Juni werd totaal verbruikt (geen verwarming) 3.000.000 K.G. stoom, tevens in die maand 200.000 K.W.U., hetgeen overeenkomt met 2.600.000 K.G. stoom voor kracht. De laboratoria vereischten dus in die maand 400.000 K.G. stoom; in de wintermaanden wordt dit iets hooger, zoodat aangenomen kan worden, dat voor de laboratoria per jaar verbruikt wordt 6.000.000 K.G. stoom (2).

De totale hoeveelheid stoom in 1918 geproduceerd bedroeg:

(1561 × 2.2 + 88 × 8 + 562 × 1.75 + 298 × 3.5) 10.000 = 61.647.000 K.G. (3).

Uit (1), (2) en (3) volgt:

verbruikt voor verwarming 61.647.000 — (27.885.000 + 6.000.000) = 27.762.000 K.G. stoom;

verbruikte stoom voor	kracht	bedraagt dus ongeveer	45 %
„ „ „	verwarming	„ „ „	45 „
„ „ „	laboratoria	„ „ „	10 „,

waaruit dus volgt, dat gemiddeld gedurende een geheel jaar evenveel

brandstoffen noodig zijn voor verwarming der gebouwen als voor kracht. Bezuiniging op de verwarming geeft gedurende de koude maanden dus een zeer groote besparing.

b. Beschieten van daken.

Onbeschoten pannen daken, lager dan 4 M. van den vloer gelegen, werden nog in verschillende inrichtingen aangetroffen. In de meeste gevallen werd na waarschuwing het dak beschoten, terwijl het ook wel voorkwam, dat het werklokaal buiten gebruik werd gesteld. Eénmaal werd proces-verbaal opgemaakt tegen den bestuurder eener groentenzouterij. Niettegenstaande hij bij de behandeling der betreffende Hinderwetaanvrage met dezen eisch in kennis was gesteld, had hij er geen gevolg aan gegeven en evenmin voldaan aan een later gestelden eisch.

c. Verlaging van te hooge temperatuur.

Tegen te hooge temperatuur ter plaatse waar gewerkt wordt, werden verschillende maatregelen voorgeschreven, welke dikwijls eenvoudig bestonden in het isoleeren van de warmte gevende bron of het aanbrengen van afvoerkokers voor de warme lucht.

Zoo werd b.v. in een stereotypie-inrichting het gietapparaat met isoleerende stof bekleed en vorderde het hoofd van het 6de district (Haarlem) tweemaal bekleeding van de frontplaat van stoomketels.

In een chemische fabriek, waar in een lokaal met een smeltoven een temperatuur van 36 gr. C. werd aangetroffen, werd verbetering verkregen door het aanbrengen van een afvoerkoker voor de warme gassen in de kap boven den oven, zoodat met behulp van tuimelramen in de luchtkap een aanmerkelijke temperatuursverlaging verkregen kon worden.

De stookplaats van een kleinen stoomketel, geplaatst in een laag sousterrain, waar alle rook bleef hangen en het vooral des zomers ondragelijk warm was, kon verbeterd worden door een paar gaten te hakken boven in den muur, die de stookruimte begrensde. Deze gaten kwamen uit op een lokaal gelijkvloers, waar veelal de buitendeuren open stonden, zoodat de te warme lucht regelmatig kon wegtrekken. Ter voorkoming van tocht werden schuiven aangebracht.

In een gloeilampenfabriek werd geëischt boven de toestellen, waarin door middel van bunzensche branders glas gesmolten wordt, rechtopgaande kokers van eternietplaten aan te brengen, welke de verbrandingsgassen en warme lucht voeren naar een afzonderlijke ruimte boven die waar gewerkt wordt. Uit deze ruimte wordt de warme lucht mechanisch naar buiten gevoerd. Het veroorzaken van tocht, wat steeds werd gevreesd bij afzuiging van de warme lucht, is hierdoor vermeden, terwijl een belangrijke temperatuurdaling is verkregen. In de pomperij is door doelmatiger isoleering een lagere temperatuur verkregen, terwijl in het proeflokaal een betere toestand is ontstaan door de ramen met de te beproeven lampjes verder uit elkaar te zetten.

In een drijfriemenfabriek, waarin een man tengevolge van de hooge temperatuur in de inbranderij bewusteloos was geworden, werd de toestand verbeterd door het isoleeren van de zijwanden van den bak, waarin zich

THE LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

OVERZICHT van de temperaturen bij de verschillende stations in suikerfabrieken en de aantallen der aldaar werkzame personen.

TEMPERATUREN EN AANTAL PERSONEN BIJ DE VERSCHILLENDE STATIONS.

No. der fa	Datum der opname.	Windrichting.	Temperatuur in buitenlucht.	Snijmolens. A.P.	Snijmolens. T.	Diffussieketels. A.P.	Diffussieketels. T.	Pulppersen. A.P.	Pulppersen. T.	Meetbakken. A.P.	Meetbakken. T.	Kalkoven. A.P.	Kalkoven. T.	Chauleurs. A.P.	Chauleurs. T.	1ste Carbonatatie. A.P.	1ste Carbonatatie. T.	2de Carbonatatie. A.P.	2de Carbonatatie. T.
I	13—11—18	—	9°	4	23°	8	25°	—	—	3	27°	2	37°	3	30°	2	29½°	1	29½°
	21—11—18	NNO zeer zwak	0°	—	21°	—	24°	—	—	—	22°	—	27°	—	23°	—	26°	—	25°
	27—11—18	ONO zwak	—	—	23°	—	26½°	—	—	—	25°	2	37½°	—	30°	—	30°	—	27½°
II	17—10—18	W	15°	—	—	—	33½°	—	—	—	27°	—	—	—	—	—	—	—	—
	21—11—18	NNO zwak	0°	— 7	2e etage 30°; 3e etage 34°	8	27°	—	—	2	27½°	3	24°	3	27½°	1	27½°	1	26½°
III	30—10—18	ZO	12°	—	—	boven 4; slijpen 3	34½°; 29°	—	—	1	34°	—	—	2	21°	2	beneden 28°; boven 36½°	1	37½°
	21—11—18	NO zwak	2°	1	28½°	4	28½°	1	6½°	1	30°	1	20°	2	28°	2	28°	1	29½°
	26—11—18	ZW „	9°	1	29½°	4	31½°	1	10°	1	32°	1	21°	2	21½°	2	32½°	1	31°
IV	15—10—18			1	31°	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	39°	—	—
	22—11—18	NO	2°	1	21	5	26°	—	—	1	20½°	1	26°	3	33°	2	31°	1	30°
	26—11—18	ZW	7½°	1	37°	5	26°	—	—	1	25°	1	20°	3	26½°	2	31°	1	32°
V	1—11—18 voorm. 10	ZO	10½°	—	—	—	—	—	—	—	—	1e etage 1	33°	—	—	2	38°	3	30½°
	nam 2		16	7	31°	—	—	—	—	—	—	2e etage 2	30°	—	—	—	—	—	—
	20—11—18	WZW	3½	8	24°	—	—	—	—	—	—	1e etage 1; 2e etage 2	26°; 21°	3	21°	2	31°	3	26°
	27—11—18	ZW	9°	8	24°	—	—	—	—	—	—	1e etage 1; 2e etage 2	36°; 21°	3	20½°	2	33°	3	29°
VI	9—11—18	WZW	10°	—	—	—	—	—	—	—	—	2	26°	2	32½°	1	26°	1	31°
VII	8—11—18	W zwak	7°	—	23°	boven; ben	27°; —	—	—	—	26°	—	—	—	·	—	30°	·	32°
	22—11—18	O „	4	9	24½°	boven 5; ben. 1	20°; 17°	—	—	1	19°	—	—	—	-	2	27°	2	27°
	6—12—18	ZOO	7°	—	26	boven; ben.	26; —		—	—	25°	..	.	—	22°	—	27°	-	27°
VIII	8—11—18	W zwak	7	—	30½	boven; ben.	26°; —	—	—	—	25°	—	—	—	—	—	31°	—	32°
	22—11—18	O „	4	5	25°	boven 5; ben. 1	21; 20°	—	—	1	20°	—	—	·	—	1	30½°	1	25°
IX	7—11—18	ZW	7°	3	28°	boven 6; ben. 1	23°; 20°	—		1	22°	—	—	—	—	2	41°	2	41°
X	7—11—18	„	7°	—	20½°	boven; ben.	22½°; 19½°	—		—	21½°	—	—	—	21°	—	32½°	—	32½°
	21—11—18	NO zwak zware mist	−1°	4	21°	boven 8; ben. 4	23°; 19°	1	18°	1	22°	—	—	2	21°	3	27°	3	27°
XI	26—11—18	ZZW zwak	7°	3	25½°	boven 4; ben. 3	16½°; —	—	—	1	15½°	—			—	2	25½°	2	26°

No. der fa	Datum der opname.	1ste Schuimpersen. A.P.	1ste Schuimpersen. T.	2de Schuimpersen. A.P.	2de Schuimpersen. T.	Voorwarmers. A.P.	Voorwarmers. T.	Verdampers. A.P.	Verdampers. T.	Dunsapfiltratie. A.P.	Dunsapfiltratie. T.	Diksapfiltratie. A.P.	Diksapfiltratie. T.	Sulfitatie. A.P.	Sulfitatie. T.	Kookpannen. A.P.	Kookpannen. T.	Turbineurs ruwsuiker. A.P.	Turbineurs ruwsuiker. T.
I	13—11—18	8	22°	3	30°	1	31°	1	29°	1	25°	1	30°	—	—	5	28°	4	31½°
	21—11—18	—	25°	—	30°	—	24°	—	26°	—	29°	—	30°	—	—	—	25°	—	31°
	27—11—18	—	27½°	—	31°	—	30°	1	30½°	1	31½°	1	33°	—	—	5	27°	—	31°
II	17—10—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34°	—	—	—	—
	21—11—18	7	33°	3	33½°	1	33½°	1	28½°	2	33½°	2	37°	1	27½°	6	33°	3	24°
III	30—10—18	3	32½°	3	32½°	—	—	1	37½°	-	—	—	—	—	—	2	31½°	—	—
	21—11—18	4	25°	2	27°	1	33°	1	33°	2	28°	2	24½°	—	—	2	24½°	4	28°
	26—11—18	4	31½°	2	32½°	1	36°	1	36°	2	27½°	2	28°	—	—	2	28°	4	24°
IV	15—10—18	—	—	—	—	—	—	1	35°	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	22—11—18	7	21½°	1	36°	1	33°	1	33°	1	28°	1	33½°	1	33½°	3	26½°	8	23½°
	26—11—18	7	23½°	1	25½°	1	39°	1	38°	1	31°	1	25°	1	25°	3	21½°	8	23½°
V	1—11—18 voorm. 10	9	26-34°	—	—	1	35°	1	36°	1 à 2	36°	2	42°	2	40°	2	30°	16	29°
	nam 2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	33½°	9	25°
	20—11—18	9	29°	2	37°	1	32°	1	35°	1	27°	—	—	2	30°	6	37°	—	—
	27—11—18	9	31°	2	36°	1	32½°	1	36°	1	29½°	—	25°	2	32°	6	37°	—	—
VI	9—11—18	5	29°	2	29°	1	25°	1	30°	—	—	1	26°	1	35°	2	33°	8	29°
VII	8—11—18	—	24°	—	24°	—	—	—	30°	—	—	—	—	—	—	—	27°	—	25°
	22—11—18	4	26°	4	26°	—	—	1	24½°	—	-	—	—	-	—	3	27°	2	24°
	6—12—18	—	26°	—	26°	—	—		22°	—	—	—	—	—	—	—	22°	—	22°
VIII	8—11—18	—	23½°		23½°	—	—	—	32°	—	—	—	—	—	—	—	31°	—	
	22—11—18	3	23°	3	23°	—	—	1	25½°	—	-	-	—	—	—	2	33°	2	22°
IX	7—11—18	3	22°	3	22°	–		1	26½°	—	—	—	—	—	—	2	35°	3	24°
X	7—11—18	—	31°	—	31°	—	—	—	32½°	—	—	—	—	—	—	—	27°	—	—
	21—11—18	4	25°	3	25°	—	·	1	26½°	—	—	—	—	4	25°	3	22½°	3	26½°
XI	26—11—18	5	18½°	2	25½°	—	—	1	28	—	—	—	—	—	—	1	32°	—	—

No. der fa	Datum der opname.	Steffeninstallatie. A.P.	Steffeninstallatie. T.	1ste Malaxeurs. A.P.	1ste Malaxeurs. T.	2de Malaxeurs. A.P.	2de Malaxeurs. T.	Turbineurs witsuiker. A.P.	Turbineurs witsuiker. T.	Turbineurs naproduct. A.P.	Turbineurs naproduct. T.	Pulpdrogerij. A.P.	Pulpdrogerij. T.	Broeitrog. A.P.	Broeitrog. T.	Zandturbines. A.P.	Zandturbines. T.	Boven in fabriek bij snijlokaal. A.P.	Boven in fabriek bij snijlokaal. T.
I	13—11—18	2	31°	3	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	21—11—18	1	27°	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	27—11—18	1	30°	—	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]	—	—	—	—	—	—	—
II	17—10—18	—	—	—	—	[illegible]	—	[illegible]	[illegible]	—	—	[illegible]	—	—	—	—	—	—	—
	21—11—18	—	—	1	[illegible]	1	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	—	—	—	—	—	—
III	30—10—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	21—11—18	—	—	·	—	—	—	—	—	1	29½°	2	18°	—	—	—	—	—	—
	26—11—18	—	—	—	—	—	—	—	—	1	32°	2	19½°	—	—	—	—	—	—
IV	15—10—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	22—11—18	·	—	1	30°	1	34½°	—	—	3	25°	—	—	—	—	—	—	—	35°
	26—11—18	—	—	1	28°	1	33½°	—	—	3	22½°	—	—	—	—	—	—	—	41½°
V	1—11—18 voorm. 10	—	—	2	31°	—	—	—	—	—	—	1e etage 1	40°	—	—	—	—	—	—
	nam 2	—	—	2	36½°	—	—	4	29½°	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	20—11—18	—	—	—	—	—	—	5	22°	—	—	1e etage 1; 2e etage 6	40°; 31°	2	28°	3	30°	—	—
	27—11—18	—	—	2	28°	—	—	5	22°	—	30°	1e etage 1; 2e etage 6	40°; 30°	2	36°	—	—	—	—
VI	9—11—18	—	—	—		-		—	—	—	—	—	-	—	—	—	—	—	
VII	8—11—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	22—11—18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	-	—	—	—	—	—	—	—	-
	6—12—18	—		—	—	-	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—
VIII	8—11—18	—	—	–	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	—	—	—	—
	22—11—18	—	—	1	21°	1	21°	—	—	—	·	-	—	—	—	—	—	—	—
IX	7—11—18	—	—	1	26°	1	23°	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
X	7—11—18	—	—	—	34°	—	28°	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	21—11—18	—	—	1	30°	2	26°	—	—	2	27°	—	—	—	—	—	—	—	—
XI	26—11—18	—	—	1	27°	1	35°	—	—	2	27°	—	—	—	—				

A.P. = aantal personen.
T. = temperatuur in graden Celsius

het gesmolten vet bevindt en het afdekken van dezen bak, zoodat slechts een kleine opening overblijft, groot genoeg om de borstels in te doopen; bovendien wordt tijdens het werk het lokaal mechanisch geventileerd door invoering van een krachtigen luchtstroom.

In groentendrogerijen, werkende met droogkasten volgens het systeem Holland—Zweden, werd verscheidene malen een zeer hooge temperatuur tusschen de kasten aangetroffen. Het bleek, dat dit voor een deel was toe te schrijven aan lekkage in de aanvoerleidingen van de verwarmde lucht en in de kasten zelve, welke laatste evenwel van veel geringere beteekenis is. In hoofdzaak werd echter de warmte veroorzaakt door de uitstraling van warmte door de uit eternietplaten samengestelde droogkasten. Deze gebreken, alle een direct warmteverlies beteekenend, konden worden verholpen door de naden in de warme luchtleidingen dicht te maken en door de kasten geheel met een laag asbest-isoleering te bekleeden. Bovendien werd door het hoofd van het 9de district (Groningen) geeischt, dat de bevloeringen van de bordessen tusschen de paarsgewijze opgestelde kasten van open latwerk werden samengesteld of beter nog van op bijzondere wijze aangewend bandijzer. Hiervan is nl. met gebruik van weinig materiaal — zoodat luchtwisseling en toetreding van licht ten behoeve van de onderliggende verdieping zoo weinig mogelijk belemmerd worden — eene heel doelmatige bevloering te vervaardigen, bestaande uit een soort vlechtwerk van op den kant opgesteld bandijzer, waarbij de elkaar kruisende strooken voor de halve breedte van het ijzer in elkaar zijn ingelaten.

Teneinde in de warme lokaliteiten in de suikerfabrieken eene dragelijke temperatuur te verkrijgen werd in het 2de district (Breda) voortgegaan met het maken van spleetkappen op deze lokalen en het isoleeren van warmte-uitstralende leidingen en oppervlakken.

Tevens werd voorgeschreven de kalkbakken, voor zoover die nog niet waren afgedekt, af te dekken over ± 2/3 van de oppervlakte en den warmen damp door middel van rechtopgaande pijpen naar buiten af te voeren.

Een tabel van waargenomen temperaturen vindt men hiernevens.

d. Luchtverversching.

Een groot aantal voorschriften werd gegeven ter verbetering van de luchtverversching. In hoofdzaak bestaat deze verbetering in het veranderen van de vaste bovenlichten in zakkende of achterovertuimelende.

In het 6de district (Haarlem) werd in 90 inrichtingen, voornamelijk bleekersbedrijven, op deze wijze verbetering verkregen.

Ook op het gebruiken der ventilatiemiddelen moest herhaaldelijk aangedrongen worden. Een boekbinder, die wegens de kolenschaarschte, niet wilde toestaan, dat de koekoekramen zelfs gedurende de schafttijden werden geopend, moest schriftelijk aan de verplichting daartoe herinnerd worden.

In het werklokaal eener centrale keuken moest ter vermijding van tocht, omdat de deuren niet behoorlijk dicht te krijgen waren tenslotte op 2 M. van den buitenwand een 2.50 M. hoog schot geplaatst worden, waarin een draaideur, waardoor de toestand veel verbeterde. De ruimte tusschen buitenwand en schot wordt nu als bergruimte gebruikt.

SCHADELIJKE OF HINDERLIJKE DAMPEN OF GASSEN EN STOF.

In nog sterker mate dan vorige jaren deed zich het gebrek aan de noodige materialen voor den aanleg van afzuigingsinstallaties gelden. Zoo moesten verschillende stofafzuigingsinstallaties, die het hoofd van het 1ste district (Venlo) in textielfabrieken noodig achtte, worden uitgesteld, omdat de installateurs van dergelijke inrichtingen geen tijd van aflevering konden garandeeren onder de nog heerschende buitengewone omstandigheden.

Ook de toenemende beperking van het krachtverbruik werkte zeer belemmerend in den strijd tegen damp en stof, daar de fabrikanten meestal weinig geneigd waren installaties aan te schaffen, waarvoor de beweegkracht aan hun toch reeds karige rantsoenen moest worden onttrokken.

Om dezelfde reden werden soms goed werkende afzuigingen stil gezet, ten einde de vrij komende energie voor directe bedrijfsdoeleinden te kunnen gebruiken. Een en ander maakte, dat soms getracht moest worden, zij het dan ook tijdelijk, zonder aanwending van mechanische beweegkracht ver betering te verkrijgen. Zoo werd o.a. in een 6-tal metaalwarenfabrieken, waar tengevolge van materiaalgebrek geen stofafzuiging op de poetsschijven kon worden verkregen, tijdelijk volstaan met het aanbrengen van uit hout geconstrueerde goed aansluitende omkastingen van de poetskoppen, welke het stof opvangen en vasthouden.

Dat ook zonder mechanischen afvoer dikwijls verbetering is te verkrijgen, werd ondervonden in een ertsmalerij waar boven den droogoven, waarin allerhande vochtige mineralen werden gedroogd, een flinke sleufkap werd aangebracht, zoodat de waterdamp tegelijk met de warme lucht ontwijken kon.

Een dergelijke sleufkap, waarmede een voortreffelijke afvoer van den damp werd verkregen, werd aangebracht in den nok van het dak eener wasscherij (zie foto), welke inrichting, zooals de mede hier opgenomen foto van de mangelzaal doet zien, in alle opzichten zeer goed is ingericht.

In het 5de district (Amsterdam) wordt er naar gestreefd in bakkerijen bovenventilatie onmiddelijk boven het ovenblok aan te brengen, hetgeen echter meestal slechts dan mogelijk is, wanneer boven de bakkerij geen andere verdiepingen zijn gelegen.

In enkele bakkerijen, waar bovenventilatie aangebracht is, bleken de dampen hierdoor beter afgevoerd te kunnen worden dan door de gewoonlijk te kleine wasemkappen, die niet instaat zijn, de vrij plotselinge dampontwikkeling bij het uithalen van den oven in korten tijd op te nemen, zoodat de damp zich in het werklokaal moet verspreiden.

Ook een groote gemeenschappelijke kap met afvoer naar de buitenlucht boven een paar gloeiovens, waarvan de dampen zich vroeger in het werklokaal eener machinefabriek verspreidden, bleek goed te voldoen.

In een andere machinefabriek, waar voorheen herhaaldelijk aanmerkingen moesten gemaakt worden op de dampverspreiding van de koepelovens voor het smelten van koperlegeeringen, is men er toe over gegaan deze ovens buiten de werkplaats te brengen. Zij werden zoodanig opgesteld, dat zij van binnen af kunnen worden afgestoken op dezelfde wijze als dit bij koepel-

DAMPAFVOER DOOR EEN SLEUFKAP IN EEN GROOTE WASSCHERIJ.

GOED INGERICHTE MANGELZAAL IN EEN GROOTE WASSCHERIJ.

ovens in de ijzergieterijen pleegt te gebeuren. De hinder van de dampen tijdens het smelten is daardoor geheel ondervangen. Deze radicale maatregel kan echter alleen worden toegepast bij vaststaande ovens, niet bij de z.g.n. kroeslooze ovens met kipbare smeltpot, die nog het meest worden gebruikt.

Als een goede zijde van de beperking van brandstof mag genoemd worden, dat tengevolge van de sterke gasrantsoeneering en ter besparing van kolen vele gasmotoren door electromotoren werden vervangen, waarmede dan tevens de hinder van stank, welke eerstgenoemde werktuigen verspreiden, was opgeheven. Toch moest eenige malen tegen stankverspreiding van deze werktuigen opgetreden worden. Zoo b.v. in een zuurkoolfabriek, waar de gasmotor op zeer onvoldoende wijze met behulp van een houten schot en enkele loshangende zakken van het werklokaal was afgescheiden. Toen de bedrijfsleider zich niets aantrok van den eisch om daarin afdoende verbetering te brengen, werd proces-verbaal opgemaakt, waarop veroordeeling tot *f* 25.— boete volgde.

Het hoofd van een drukkerij werd vervolgd, omdat hij, niettegenstaande hem was opgedragen den stank verspreidenden gasmotor, welke in de drukkerij stond, hiervan af te zonderen en het motorlokaal te ventileeren, hieraan niet had voldaan. Ook tegen den eigenaar eener constructiewerkplaats, die eveneens weigerachtig bleef den motor in een afzonderlijk vertrek te plaatsen, werd een vervolging ingesteld. Beide werkgevers zagen zich veroordeeld tot *f* 10.— boete.

Het hoofd van het 5de district (Amsterdam) vermeldt, dat de electrische verwarming van de soldeerdoppen in de diamantindustrie thans zoover gevorderd is, dat vrijwel alle slijperijen van de daarvoor noodige leidinginstallatie zijn voorzien en dat de apparaten op 11 fabrieken te zamen met 2232 molens reeds in gebruik zijn. Klachten over moeilijkheden bij het werk, die in den aanvang nogal veelvuldig werden geuit, zijn sterk verminderd, doch vele verstellers blijven de gasverwarming doelmatiger vinden. Meermalen klaagt men over het groote aantal reparaties, dat noodig blijkt.

In de wasscherijen is men over de electrisch verwarmde strijkijzers voor het „natte" strijkwerk nog niet geheel tevreden; de warmtetoevoer schijnt veelal onvoldoende en men heeft veel last van defecten. Toch neemt het gebruik toe. Een groote stoomwasscherij, die naar een geheel nieuw gebouw werd overgebracht en tot nu toe met door gas verwarmde ijzers had gewerkt, gebruikt thans een 12-tal electrisch verwarmde ijzers.

Niettegenstaande het hierboven genoemde gebrek aan materiaal en kracht kwamen toch op het gebied van stofbestrijding verschillende voorzieningen tot stand, waaronder enkele zeer belangrijke. Tot deze laatste mag zeker in de eerste plaats gerekend worden de aanleg voor dampafvoer en toevoer van versche lucht in de gloeilampenfabriek te Eindhoven, waar werd voortgegaan met in de nieuw in gebruik genomen zalen voor een goede ventilatie zorg te dragen. Een nieuwe installatie werd aangelegd in de afdeeling „brugjes" op soortgelijke wijze als is aangegeven op de photographische opname van de „insmelterij" op blz. 194 van het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over 1911.

Buitenlucht wordt ingeblazen door zware leidingen met schuin naar boven wijzende uitstroomopeningen, terwijl boven de verschillende warmte-

en verbrandingsgassen afgevende machines zich afvoerkokers bevinden, aansluitende op een leiding, waarin afzuiging plaats heeft. Het lokaal heeft een inhoud van 4216 M^3. Per uur wordt ongeveer 30 M^3. lichtgas verbrand. De ontwikkelde warmte per uur bedraagt door verbranding in de machines 150.000 cal., door lichaamswarmte van 150 personen (bij 23^0 C) 12.600 cal., tezamen dus 162.600 cal.

De ontwikkelde hoeveelheid CO_2 per uur bedraagt door verbranding 18.4 M^3. en door uitademing 3 M^3., tezamen 21.4 M^3. Wanneer geen directe afvoer van dit CO_2 plaats vond, zou men per uur moeten invoeren bij een toe te staan CO_2 gehalte van 1 per mille en aannemende, dat de buitenlucht 0.5 per mille CO_2 bevat:

$\frac{21.4}{0.001 - 0.0005} = 42.800$ M^3. lucht, hetgeen zou neerkomen op een ongeveer 10-voudige verversching. Waar dus wel afvoer plaats heeft, is de toestand inderdaad veel gunstiger. De capaciteit van de 3 bestaande ventilatoren is 81.040 M^3.; theoretisch is dat een 19-voudige verversching. Practisch evenwel is de luchtverversching gebleken ongeveer 12 à 13-voudig te zijn. De afzuiging is zoo geregeld, dat de invoer van lucht ongeveer 20 $^0/_0$ meer bedraagt dan de afvoer, zoodat altijd een kleine overdruk aanwezig is.

In deze fabriek is een afzonderlijke centrale verwarming; 's winters wordt geen of weinig lucht ingeblazen, wel worden steeds de verbrandingsgassen afgezogen. Gedurende warme zomerdagen wordt de maximum hoeveelheid buitenlucht ingevoerd en dan is van hinderlijken tocht geen sprake, waarmede is aangetoond, dat zelfs een 12-voudige luchtverversching bij goeden aanleg practisch nog wel toelaatbaar is.

Het hoofd van het 5de district (Amsterdam) wijdde dit jaar bijzondere aandacht aan het vinden van een middel tegen het inademen van de schadelijke dampen, die zich verspreiden bij het emailliteeren van draagvlakken voor vliegtuigen. Deze draagvlakken bestaan uit een zoo licht mogelijk houten geraamte, verstijfd met staaldraden en overtrokken met linnen.

Om deze bekleeding ondoordringbaar te maken voor water, wordt zij eenige malen achtereen ingekwast met een oplossing van cellulose in een mengsel van vluchtige stoffen, in hoofdzaak bevattende methylalcohol en aceton. Het gebruikte oplossingsmiddel gaat binnen enkele minuten na het uitstrijken in dampvorm over, zoodat de lucht in het geheele werklokaal met de dampen wordt verzadigd, wanneer dit werk, zooals in den aanvang het geval was, eenige uren achtereen duurt.

Op eigen initiatief had de directie door een zuig- en een persventilator gezorgd voor een zeer krachtige algemeene luchtverversching in het lokaal.

Op aandrang van het districtshoofd werd in de eerste plaats een meer directe en en plaatselijke afzuiging aangebracht, door de draagvlakken tijdens de bestrijking op een rechthoekigen bak te leggen, die aangesloten was op een leiding met exhaustor. Rondom het draagvlak bleef een luchtspleet van ± 5 c.M. vrij. De dampen verspreiden zich daardoor minder in het werklokaal en werden door de luchtspleet weggezogen en in de buitenlucht afgevoerd.

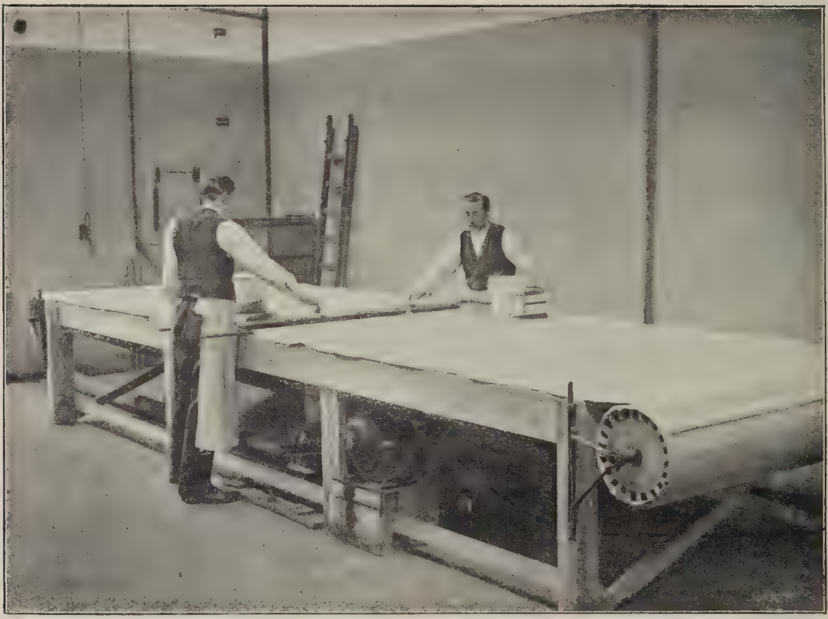

EMAILLITEERTAFEL MET DAMPAFVOER IN EEN VLIEGTUIGENFABRIEK.

Deze installatie gaf geen voldoend resultaat. De dampontwikkeling bleek nog zoo sterk, dat de klachten van de arbeiders aanhielden. De inrichting werd daarom nog verbeterd door aan de beide korte zijden van den bak oprolbare schermen aan te brengen, die tijdens het inkwasten over het vlak werden uitgespannen, zoodanig, dat alleen de smalle strook, welke juist in bewerking was, onbedekt bleef.

Nevenstaande foto geeft van deze wijze van werken een beeld. Het doek kan gemakkelijk verschoven worden door de uitstekende stangen, waartusschen de arbeiders staan; het wordt op en af gewonden door de beide trommels die van veeren zijn voorzien; onder den bak ziet men den door middel van een electromotor met riem-overbrenging aangedreven ventilator en de buisleiding, welke de dampen buiten het lokaal voert.

De verbetering hierdoor verkregen was zeer belangrijk en de dampontwikkeling bij het eigenlijke emailliteeren was daarmede afdoende tegengegaan.

Toch bleek nog in twee opzichten de toestand onbevredigend. Voor het overplakken der naden en staaldraden met versterkingsstrookjes, bleek het niet goed doenlijk het vlak steeds in den afzuigbak te plaatsen en bij dit werk, dat vrijwel over het geheele oppervlak gelijktijdig moet geschieden, kon de afdekking niet dienen. Bovendien kon de uitdamping van de potten met de lakvloeistof niet afdoende worden tegengegaan; deksels bleken te gevaarlijk en veroorzaakten bovendien te veel aangroeiing van hard geworden cellulose.

Daarom stelde het districtshoofd in den aanvang van 1919, op grond van art. 246 van het Veiligheidsbesluit 1916, den eisch, dat een persoon in deze afdeeling niet langer arbeid mocht verrichten dan 4 uur per dag; na een werktijd van 2 uur achtereen moest ten minste een kwartier elders worden doorgebracht. Aan dezen eisch is door de directie onmiddellijk voldaan; gunstige resultaten kunnen wellicht in een volgend verslag vermeld worden.

Hetzelfde districtshoofd vermeldt nog een geval, waarin ernstige hinder van amylacetaatdampen werd ondervonden bij het kleuren van lampen. Dit kleuren bestond in het onderdompelen der lampen in een oplossing, die o.a. amylacetaat bevatte. Na onderdompeling werden de lampen op het electrische net aangesloten om sneller te drogen, waarbij de dampen zich echter in het vertrek verspreidden. Aangezien de toestellen alleen in het zomer halfjaar werden vervaardigd, kon er op worden aangedrongen, dat het onderdompelen zooveel mogelijk in de buitenlucht zou geschieden, terwijl daarna de lampen in een gesloten kast met afvoer naar buiten moesten worden gedroogd.

Een voorschrift tot het verbeteren van den toestand in het lokaal eener rubberfabriek, waar op verwarmde tafels weefsels bestreken werden met opgeloste rubber, leidde er toe, dat de firma alle strijktafels van plaatijzeren kasten met condensatieinrichting voorzag, waarmede tevens het terug winnen van het oplosmiddel werd beoogd. Dit laatste viel echter tegen, daar men inplaats van benzine andere koolwaterstoffen, die moeilijker condenseeren, moest gebruiken. Ten slotte is men er na herhaalden aandrang toe overgegaan, de dampen mechanisch af te zuigen.

Evenzoo werd een belangrijke verbetering verkregen in een vuilvetsmelterij, waar voorheen de dampen door buizen in den schoorsteen werden afgevoerd. Deze afvoer was zoo onvoldoende, dat het verblijf in de werkplaats, zelfs voor het personeel, dat aan den stank gewend was, niet altijd mogelijk was. De dampen worden nu door een exhaustor direct van uit de kookpotten aangezogen en afgevoerd in de rioolbuizen. De kookpotten zijn van goed afgesloten kappen voorzien waarin een schuif, om in het mengsel te kunnen roeren.

Verder werd een goede afzuiging verkregen voor de amyleendampen, welke ontstonden bij de blaugascompressors, werd een dampafzuiginrichting aangebracht boven den smeltpot eener metaalsmelterij en werd in een fabriek, waar veel gegalvaniseerd ijzer met acetyleenzuurstof werd gelascht, waarbij zinkoxydedampen ontstaan, een afzuiging boven de werktafels geëischt.

Ook op het gebied van stofafzuiging kwamen eenige beteekenende voorzieningen tot stand.

In een glasfabriek werd de meniemengbak geheel ingekast en van een afzuiginrichting voorzien, waardoor voorkomen werd, dat bij het heftig schudden der zeef de stofmenie zich zou verspreiden.

Voorts werden stofafzuiginstallaties aangebracht in een papierfabriek bij een groep kollergangen, waarin oud papier werd vermalen, in enkele hooiperserijen, in een brikettenfabriek, in een viltfabriek en in een drietal werkplaatsen bij amarilschijven. Het bezwaar, dat een afzuiging in het laatste geval soms oplevert, wanneer kleine voorwerpen, als schroefjes e.d. worden geslepen, die, eenmaal in de leiding gekomen, verloren gaan, werd bij een bestaande inrichting ondervangen door aan een kwartcirkelvormig bochtstuk — onmiddellijk voor den ventilator gelegen — een doorloopend zijstuk in de richting van de raaklijn te zetten. De zware metaaldeeltjes, die bij het doorloopen van een dergelijk bochtstuk door de traagheid naar den buitenkant worden gedreven, laten zich daarin heel gemakkelijk opvangen en kunnen van tijd tot tijd worden verwijderd. Dit heeft uitstekend voldaan.

In een gemeentelijke werkplaats te Amsterdam werd een stofafzuiging op de houtbewerkingsmachines aangebracht. Tegen een tweetal timmerfabrikanten moest proces-verbaal opgemaakt worden, omdat zij in gebreke waren gebleven den door het districtshoofd gestelden eisch tot mechanisch afzuigen van stof na te komen. Een dezer vervolgingen werd op de zitting van het kantongerecht ingetrokken, omdat de verbalisant door zijn overlijden niet meer kon worden gehoord. In het tweede geval volgde veroordeeling tot *f* 10.— boete.

Ongeveer gelijke boeten, n.l. *f* 10.— en *f* 12.— werden opgelegd aan de directeuren van twee ijzergieterijen, die nalatig waren gebleven eene stofafzuiging aan de poetstafel aan te brengen.

Tot bijzondere bemoeiingen gaven de lompenmalerijen aanleiding, van welke inrichtingen verscheidene in het 2e district (Breda) werden opgericht.

Vroeger werden de gemalen lompen zonder eenige voor-reiniging door den lompenmolen in dezelfde lokaliteit geblazen, waarin zich deze molen met het bedienend personeel bevindt. Deze menschen stonden daardoor geregeld in een atmosfeer, die bezwangerd was met het stof, dat afkomstig was van de vermalen lompen, welke gewoonlijk niet van de zindelijkste waren.

Geëischt is de ruimte, waarin het gemalen goed terecht komt, af te scheiden van de plaats, waar de machine staat, en uit die ruimte het fijne zwevende stof af te voeren.

Een ander stof verspreidend bedrijf, dat mede als gevolg van de bijzondere tijdsomstandigheden kan beschouwd worden, werd aangetroffen in een der werkplaatsen van een electrotechnische firma. Deze firma had n.l. groote partijen oud koperdraad opgekocht, laschte deze aan elkaar, liet het draad opnieuw richten en afschuren en bezigde het dan weer voor nieuwen aanleg. Om de valsche bochten er uit te krijgen, werd het koperdraad over 2 dicht op elkaar gestelde rollen van kleinen diameter geleid. De groene korsten, waarmede het hier en daar was bedekt, barstten er dan af en verspreidden zich in kleine deeltjes in de atmosfeer. Vervolgens werd het draad langs roteerende stalen borstels gevoerd, die omgeven waren door een houten omkasting, waarop een ventilator was aangesloten, zoodat van daaruit geen stof zich in het werklokaal verspreidde. Maar ten slotte werd het nog uit de hand nageschuurd door een 3-tal jongetjes. De fabrikant had de jongens reeds voorzien van respirators — zonder deze was het trouwens in het lokaal niet lang achtereen uit te houden — en toonde zich zeer bereid de noodige verbeteringen aan te brengen. Deze zijn in hoofdzaak gevonden door de rollen, die het koperdraad strekken, geheel in te kasten met een nauwkeurig uitgevoerde houten omtimmering, alleen voorzien van 2 kleine gaatjes voor het in- en uitlaten van draad. Bovendien werden respirators van betere constructie beschikbaar gesteld en aan elk der jongens melk verstrekt. Deze arbeid bleef desniettegenstaande hoogst ongezond en zou, indien zij van blijvenden aard ware geweest, in aanmerking gekomen zijn voor een absoluut verbod; de tegenwoordige opsomming van de bedrijven, vallende onder cat. A 17 (Art. 21 Arbeidsbesluit), is daartoe echter niet ruim genoeg. Praktisch belang had het vraagstuk vooralsnog niet; binnen een viertal weken was echter de partij afgewerkt en daarmede dit werk geëindigd.

Eindelijk zij hier vermeld de wijze, waarop het stofbezwaar bij het zeven van gedroogde groenten in een groentendrogerij werd ondervangen. De schematische voorstelling op blz. 126 geeft aan op welke wijze dit is geschied.

Het gaas *a b*, waarop de groente wordt gezeefd, is aangebracht boven een houten kist, waarin het vuil en kleinere groentendeeltjes vallen. Voor de afzuiging is rond die kist een houten koker aangebracht, die ter weerszijden met de zuigleiding is verbonden en waarvan de binnenzijde over den geheelen omtrek door fijn gaas met de binnenruimte der kist in verbinding staat. Teneinde de zuigkracht over het geheele werkvlak zoo gelijkmatig mogelijk te doen zijn, heeft men onder het gaas de schuine plankjes *a f*, *f g*, *h f* en *b d* aangebracht, alsmede het verbindingstuk *e*, welk laatste aan de onderzijde weer met gaas is afgesloten.

De geheele inrichting werkt nu zeer naar wensch en het eenige nadeel is dat uit het vuil en de kleinere groentendeeltjes het vuil niet verwijderd kan worden, waardoor nog een belangrijke waarde verloren gaat.

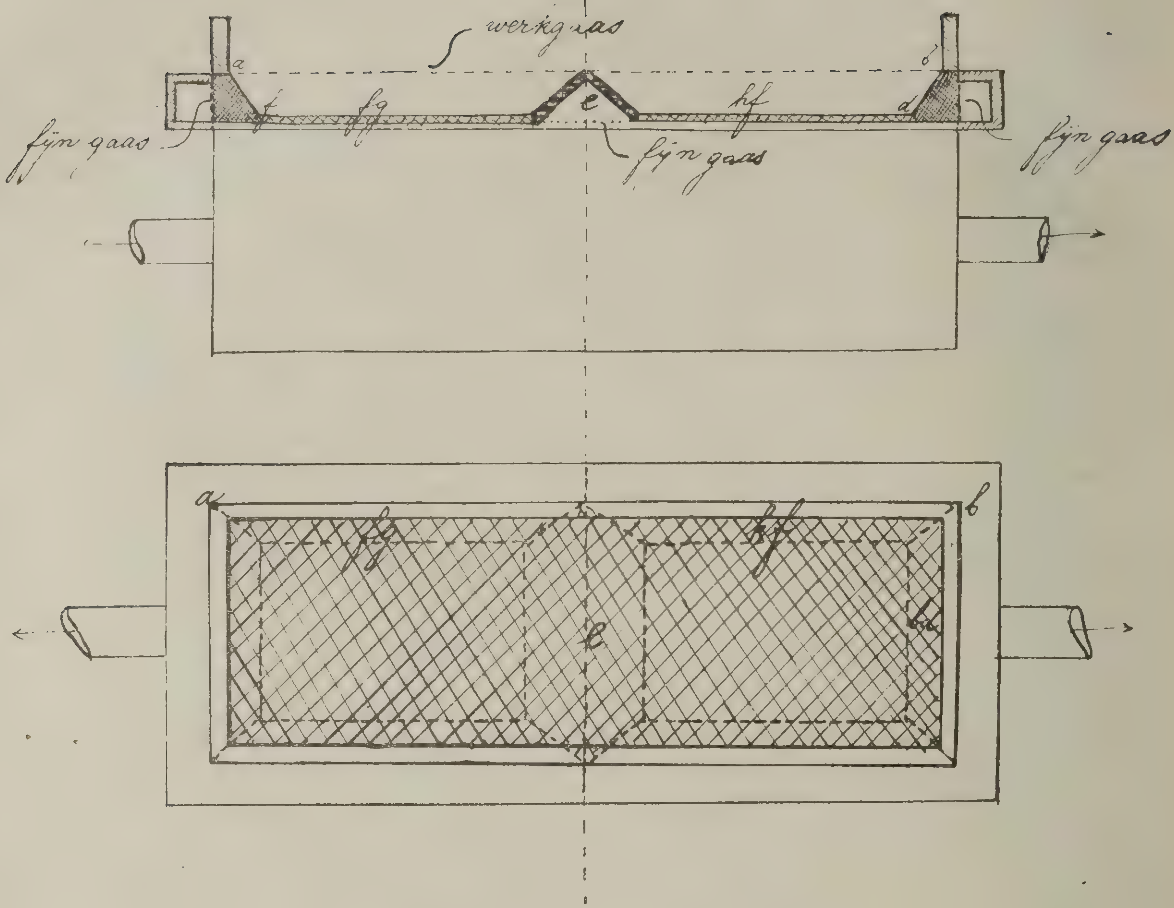

VOORKOMEN VAN ONGEVALLEN.

Zooals uit onderstaande samenvatting van het aantal voorschriften en aanwijzingen (staat 4a) over verschillende jaren blijkt, heeft de grootste helft der gestelde eischen betrekking op het aanbrengen van de noodige beveiligingen.

Aantal gegeven voorschriften en aanwijzingen in:

Betreffende:	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Krachtwerktuigen, Stoomketels. . .	1360	1055	694	1231	1012	864
Drijfwerk	2632	1986	921	1946	1956	1772
Arbeidswerktuigen	4424	3662	1905	3440	3255	3344
Overige	1832	1402	810	1609	1570	1174
Totaal	10248	8105	4330	8226	7793	7154
Verbandmiddelen en handleiding Eerste hulp bij ongevallen . . .	2815	2240	1425	2890	2140	1822
Totaal aantal over alle onderwerpen.	18800	15300	8748	17557	15883	13771

Wel vertoonen de totaalcijfers der gestelde eischen eene daling, maar hierbij moet in aanmerking genomen worden, dat het toezicht ook dit jaar nog niet zoo krachtdadig als vroeger kon worden uitgeoefend, en slapte of stilstand in het bedrijfsleven het aanbrengen van beveiligingen dikwijls overbodig maakte.

Aan de hierboven gegeven cijfers zou nog moeten worden toegevoegd het aantal malen, dat bescherming werd aangebracht na mondelinge bespreking, om in cijfers een totaal beeld van alle bemoeiingen te kunnen geven. Al moge dan ook het aantal voorschriften zijn verminderd, uit de gegeven cijfers blijkt wel, dat voortdurend toezicht noodig is en dat door de fabrikanten uit eigen beweging nog niet gedaan wordt, wat gedaan zou kunnen worden. Hoewel op dit gebied in de laatste jaren veel verbetering is gekomen komt het toch nog dikwijls voor, dat de fabrikant met het aanbrengen van een beveiliging wacht, tot hem deze door de Arbeidsinspectie wordt voorgeschreven. Biedt deze methode aan den eenen kant het voordeel, dat dadelijk de meest doelmatige beveiliging kan worden aangebracht, een niet te onderschatten nadeel is, dat de werktuigen onbeschut in bedrijf worden gebracht en er soms reeds een ongeluk heeft plaats gehad, alvorens de Arbeidsinspectie met hun bestaan bekend wordt. Ook de omstandigheid dat goede constructies in den handel moeilijk verkrijgbaar zijn, werkt het aanbrengen van beveiliging uit eigen beweging niet in de hand.

Het zou daarom aanbeveling verdienen, wanneer ook op beveiligingsgebied een zekere normalisatie van de uitvoering tot stand kwam; speciaal voor drijfwerkbeveiligingen, van spiekoppen, riemschijven enz. zou het waarschijnlijk mogelijk zijn deze te doen geschieden in aansluiting met de normalisatie van drijfwerkonderdeelen, welke thans door het Centraal Normalisatiebureau is ter hand genomen. Ten aanzien van de beveiliging van arbeidswerktuigen zou reeds een groote stap in de goede richting worden gedaan door meer publicatie van de meest gewenschte constructies, zooals reeds jaren geleden door uitgave van de bekende z.g.n. Mülhausen albums van 1895 en bijv. in 1901 vanwege de Nord-Deutsche Holz-Berufs-Genossenschaft te Berlijn, geschiedde.

Hoe weinig aandacht soms aan gevaarlijke toestanden geschonken wordt, bleek in een houtzagerij, waar de krukas van een zuiggasmotor, vermoedelijk tengevolge van warmloopen, in de hals was verbogen, waardoor het vliegwiel bij de velg ± 30 m.M. slingerde. Teneinde het bedrijf te kunnen voortzetten, waren de metalen uit het buitenste vrijstaande kussenblok verwijderd. Bij de herstelling, die dadelijk geëischt werd, bleek, dat de naaf van het vliegwiel was gescheurd.

In dezelfde inrichting was de driewegkraan, die bij het gasmaken den generator met de buitenlucht moet verbinden, niet gangbaar en was de erop aangesloten zgn. vuilgasleiding geheel doorgeroest. 's Morgens draaide men daarom gas met geopenden vultrechter van den generator zoodat het gas dan eenvoudig in de generatorkamer ontweek.

In een effilocheerinrichting bleken uit het groote rondsel van een der molens enkele tanden te ontbreken, waardoor de machine hevig stootte. Bij nader onderzoek werd reeds een scheur in een der spaken waargenomen.

Ook het gevaar van onbeschutte **vliegwielen** en **drijfwerken** wordt nog

niet altijd ingezien. Een sterk staaltje hiervan vermeldt het hoofd van het 8ste district (Deventer), dat zich voordeed bij het in gebruik nemen eener kleine dorpscentrale, gedreven door een zuiggasmotor. Het in bedrijf stellen dezer inrichting had onder algemeene belangstelling plaats. In de kleine machinekamer waren aanwezig de machinist, drie monteurs, een wethouder, de dorpsveldwachter en nog enkele nieuwsgierigen. Voor het beveiligen van het vliegwiel en de snelloopende drijfriemen had men nog geen tijd kunnen vinden. De monteurs waren bezig een warmloopend kussenblok te koelen, zonder de machine te stoppen en haastten zich tusschen de opeengedrongen menschen langs de onbeveiligde machinedeelen. Op aandringen van den opzichter werd ieder, die niets in de machinekamer te maken had, verwijderd, de toegang voor belangstellenden verboden, terwijl zou worden zorggedragen, dat den volgenden dag voorloopige beschuttingen werden aangebracht.

Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat herhaaldelijk het aanbrengen of verbeteren van beschuttingen moest worden geëischt, daar zelfs licht drijfwerk en kleine draaiende assen ernstige ongelukken kunnen veroorzaken. Dergelijke ongelukken gaven het hoofd van het 5de district (Amsterdam) aanleiding alle diamantsnijderijen te doen bezoeken. Overal, waar de onder de tafel doorloopende as, die voor aandrijving van 2 of meer machines dienst doet, onbeveiligd werd bevonden, is de eisch gesteld deze te omkokeren en de inloopende plaatsen van riem en riemschijven te beschutten door houten schotwerk. Het gevaar van deze onder de tafel draaiende asjes is bij de diamantbewerking bijzonder groot, omdat meermalen een der kostbare steentjes tijdens de bewerking wegspringt. Bij het zoeken op den grond wordt slechts zelden de voorzorg genomen het drijfwerk stil te zetten; dit zou trouwens het werk van de andere arbeiders geruimen tijd onderbreken.

Wegens het niet beschutten van vliegwielen werd een 6-tal processen-verbaal opgemaakt, waarvan een, opgemaakt tegen een steenfabrikant, die tevens de **tandraderen** eener boormachine en van een steenpers onbeschermd had gelaten, leidde tot veroordeeling tot *f* 40.— boete. Voorts werden nog een drukkerspatroon en het hoofd eener herstelplaats van werktuigen geverbaliseerd wegens het niet beveiligen van het inloopend raderwerk van den uitlegger eener pers en de raderen eener draaibank, voor welke feiten eerstgenoemde tot *f* 6.— laatstgenoemde tot *f* 10.— boete werd veroordeeld.

Ook wegens het ontbreken of niet in orde zijn van **veiligheidszwengels** moest proces-verbaal worden opgemaakt, o.a. tegen een smid, het hoofd eener zuivelfabriek en den bestuurder eener machinefabriek. Beide eerstgenoemden, in wier inrichtingen geen veiligheidszwengels aanwezig waren, werden veroordeeld tot *f* 3.—, laatstgenoemde, wiens veiligheidszwengel stuk was, tot *f* 20.— boete. Een proces-verbaal, opgemaakt tegen een schoenfabrikant, werd dit jaar nog niet berecht.

Een dorpssmid, die de constructie van den zwengel noodeloos ingewikkeld oordeelde, meende te kunnen volstaan met het plaatsen van een standaard met pal bij de as van den motor, welke pal hij liet vallen in een tandkrans, daartoe op die as vast aangebracht; het aandraaien geschiedde

als vroeger met een haakslinger. Bedoeling was blijkbaar, dat de pal het terugslaan van den motor zou beletten. Gelukkig werd de pal nimmer in zijn werk gelegd, daar dit anders bij terugslag wellicht nog aanleiding tot ongelukken zou hebben gegeven.

Bij grooter capaciteit van den motor, waarbij het aanzetten niet meer met een zwengel kan geschieden maar hiervoor samengeperste lucht of eenig ander gas gebruikt wordt, dient er op te worden gelet, dat het mogelijk moet zijn door een afzonderlijk pompje de noodige perslucht te verkrijgen. Wordt voor het verkrijgen van samengeperste lucht gebruik gemaakt van de energie van den uitloopenden motor, dan gebeurt het wel, dat door onverwachts of snel stoppen er niet aan gedacht wordt het luchtvat vol te pompen. Het gevolg is, dat het aanzetten dan geschiedt door aan den riem, het vliegwiel of de riemschijf te trekken.

Dit was ook het geval in een schoenfabriek. Doordat men den motor niet over de compressie heen kon krijgen, sloeg deze terug en één der arbeiders raakte bekneld tusschen een riemschijf en de fundatie, waardoor hij op verschillende plaatsen ontvellingen kreeg. Steeds wordt dan ook een aparte luchtpomp geëischt, terwijl de vliegwielen, riemschijven en riemen zoodanig moeten zijn beschut, dat aanzetten daaraan is uitgesloten.

Het vraagstuk van het **stilzetten van drijfwerk** van uit de verschillende werklokalen is nog niet volledig tot oplossing gebracht. Waar dit mogelijk is, worden ontkoppelinrichtingen geëischt, of, zooals in een diamantslijperij geschiedde, noodschakelaars, waardoor de motor vanaf elke verdieping onmiddellijk kan worden stilgezet.

Twee merkwaardige inrichtingen, om van uit elke gewenschte plaats een stoommachine te kunnen stoppen werden in een suikerfabriek aangetroffen. Zij mogen, aan de hand van gereproduceerde teekeningen, zeer in het kort hieronder worden beschreven.

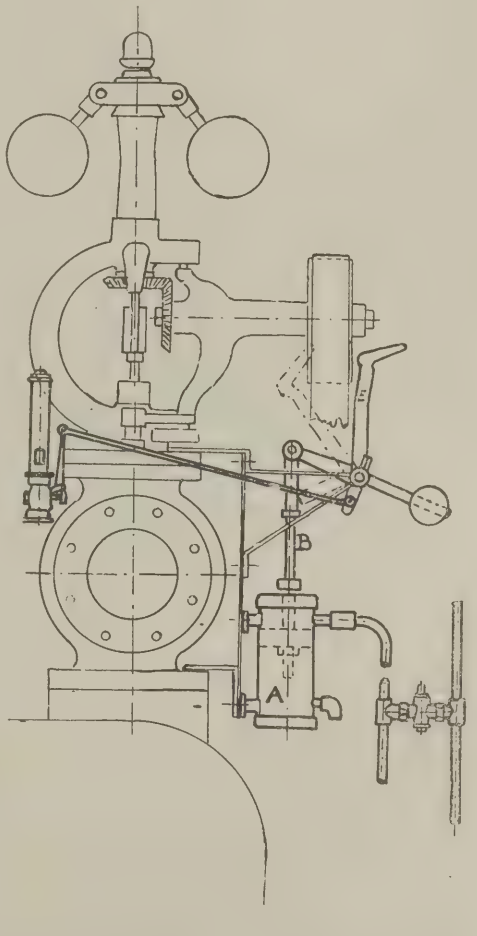

INRICHTING TOT HET STOPZETTEN VAN EEN STOOMMACHINE IN EEN SUIKERFABRIEK.

Het eerste toestel bestaat uit een cylindertje A, waarin zich een passende zuiger op en neer kan bewegen. In rusttoestand bevindt zich de zuiger boven in den cylinder. Beweegt zich de zuiger naar beneden,

dan drukt de uitrukker B tegen het oploopende gedeelte van den riem van den regulateur, waardoor deze in een oogenblik van de schijf afloopt en de smoorklep gesloten wordt. Tegelijkertijd treedt de stoomfluit in werking.

Het omlaagdrukken van den zuiger wordt bewerkt door lucht onder matigen druk; op de suikerfabriek werd daarvoor gebruikt lucht van de mammouthpomp-installatie. Langs alle stations van waaruit de machine moest kunnen worden gestopt, werd een dubbele leiding gelegd, die op de verschillende stations door een kraan waren verbonden. Een der beide leidingen bevatte de druklucht, de andere was verbonden met de bovenzijde van het luchtcylindertje.

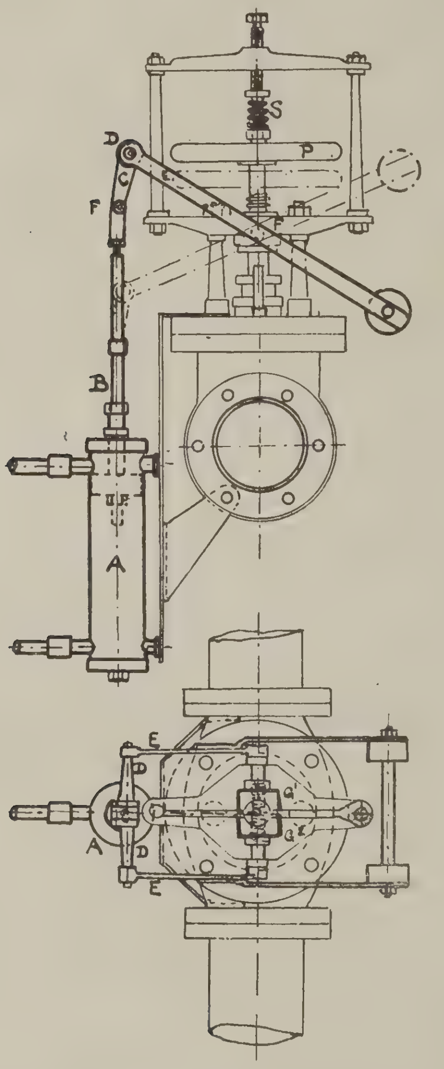

INRICHTING TOT HET STOPZETTEN VAN EEN STOOMMACHINE IN EEN SUIKERFABRIEK.

De tweede inrichting bestaat uit een omgebouwde hoogedrukstoomafsluiter, die in de aanvoerstoomleiding van de machine wordt ingeschakeld. In de teekening ziet men weer het luchtcylindertje A, waarin zich de zuiger, door de daarop toegelaten druklucht, naar beneden beweegt alsook het daaraan verbonden samenstel B, C, D, E. Aan de einden van de beide hefboompjes E bevindt zich een kort asje, op de teekening niet zichtbaar, doch dat van F uit naar binnen loopt. Het eene asje heeft aan zijn uiteinde rechtsche, het andere linksche draad, beide van grooten spoed. De rechtsche- en linksche draad passen in de blokjes G_1 en G_2 die dus tezamen als moer dienst doen. Wordt derhalve B, C, D en E door de luchtdruk omlaag bewogen, dan draaien beide assen en worden tengevolge van de werking van de linksche en rechtsche draad G_1, G_2, van elkander verwijderd. Wanneer G_1 en G_2, tegen elkander liggen vormen zij de twee helften van de moer, waar doorheen de draadstang van den stoomafsluiter loopt. Zijn dus G_1 en G_2 van elkander verwijderd, dan heeft de draadstang van dien afsluiter, waaraan de klep bevestigd zit, geen bevestigingspunt meer en gaan er direct twee krachten op werken om haar naar beneden te bewegen, respectievelijk den afsluiter te sluiten.

De eerste kracht is de stoomdruk zelve, die op de klep werkt, want de afsluiter wordt verkeerd in de leiding geplaatst, zoodat de stoomdruk op

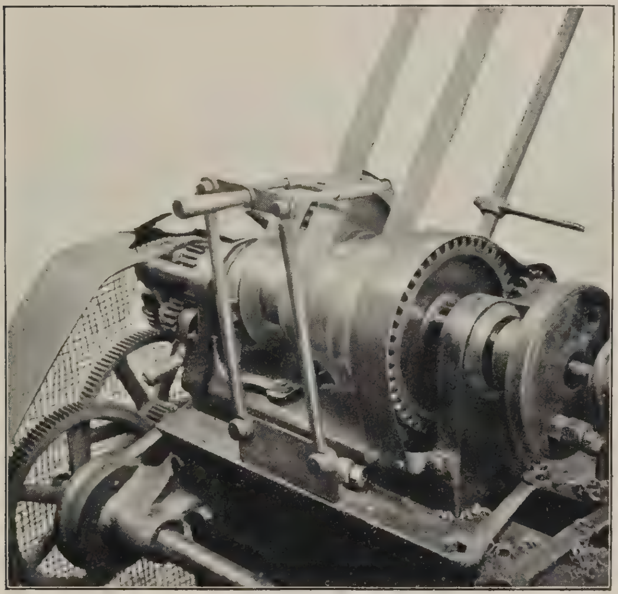

RIEMOVERZETTER
BIJ EEN DRAAIBANK IN EEN MACHINEFABRIEK.

de klep staat. Hoe minder ver de afsluiter is geopend des te zekerder slaat hij door de werking van den stoomdruk dicht. Hoe verder hij echter opengedraaid wordt, des te sterker gaat de tweede kracht werken welke gelegen is in de spiraalveer S, die dus tegelijkertijd destemeer gespannen wordt naarmate de afsluiter verder opengaat, en zoodoende automatisch aanvult wat de stoomkracht te kort mocht schieten.

Is het geheele hefboomstelsel weer in rusttoestand omhooggebracht en zijn dus de blokjes G_1, G_2 weer tegen elkander gesloten, dan kan de afsluiter wederom met het handwiel worden geopend.

Inplaats van luchtdruk kan ook vacuum worden gebezigd. Een bedrijf, dat over geen van beide beschikt, kan zich ook helpen door luchtdruk te betrekken b.v. uit een flesch, gevuld met gas onder druk.

Bij een beproeving met het eerstgenoemde toestel bleek, dat een stoommachine van 350 P.K. onbelast loopend met 85 omwentelingen per minuut, in $\frac{1}{2}$ minuut tot stilstand werd gebracht.

Hoewel in enkele grootere fabrieken voor het **smeren van drijfwerk** bepaalde personen zijn aangewezen, wier werktijd zoo is geregeld, dat het smeren bij stilstand van het drijfwerk kan geschieden, is deze werkwijze nog lang niet algemeen doorgevoerd en komt het dan ook herhaaldelijk voor, dat tegen het smeren of herstellen van loopend drijfwerk moet worden gewaarschuwd. Ook het **opleggen van riemen** geschiedt nog al te vaak zonder vooraf het drijfwerk stil te zetten.

Tegen het hoofd eener groentendrogerij, in wiens inrichting eén doodelijk ongeval had plaats gehad bij het opleggen van een riem bij loopend drijfwerk, werd proces-verbaal opgemaakt. Ofschoon deze werkgever tot zijn verontschuldiging aanvoerde, dat hij, daar het ongeval 's nachts was geschied, niet in de fabriek was geweest, werd hij veroordeeld tot *f* 25.— boete.

Ten einde bij trapschijven het **overbrengen van den riem** op een schijf van anderen diameter te vergemakkelijken en ongelukken daarbij te ontgaan, werd voor een machinefabriek een constructie toegepast, die op bijgaande foto is afgebeeld.

De vork van den riemverzetter wordt door de parallelogramconstructie altijd evenwijdig verplaatst. Over de vaste pennen is een verschuifbaar brugje geschoven, dat den riem omvat, en dus de beweging van en naar de as kan meemaken, die noodig is door het verschil in diameter. Het geheele overbrengen geschiedt met twee handgrepen met rechter- en linkerhand, zoodat het ook sneller kan gebeuren dan op de gewone wijze.

Naar aanleiding van het klemmen van de hand bij het **tornen** van het vliegwiel van een snelpers, tusschen dit vliegwiel en het daarop werkende remblok, werd door den meesterknecht van de drukkerij waar dit ongeval plaats vond de beschutting ontworpen, op de volgende bladzijde geschetst. De spleet tusschen de velg van het wiel en het remblok wordt afgedekt door een verschuifbaar plaatje P, dat door middel van een bladveer steeds tegen de velg aangedrukt wordt gehouden.

Op blz. 126 werd er reeds op gewezen, dat een groot gedeelte der voorschriften gewijd is aan de beveiliging van gevaarlijke deelen van arbeidswerktuigen.

Bij dezen strijd tegen ongevallen werd dit jaar bijzondere aandacht

gewijd aan het voorkomen van snijwonden bij **snijmolens** door het verlengen van de invoertrechters, waardoor het onmogelijk wordt de vingers in aanraking te brengen met de messen. Was de invoeropening gelijk met het tafelblad, dan werd voorgeschreven op de tafels boven de insteekopeningen een verhooging aan te brengen, zoodanig dat men met de vingers het mes niet kan bereiken. Hoewel deze methode bij snijboonen bruikbaar was, bleek ze dit bij de zooveel dikkere pronkboonen niet te zijn en voldeed daar beter een eveneens verhoogde trechteropening met 3 breede, inplaats van 4 smalle insteekgaten. Aangezien de fabrikanten meenen, dat wanneer de invoertrechter is verlengd het insteken minder snel kan geschieden en dus de productie moet verminderen, stuit de doorvoering dezer beveiliging nog al op tegenwerking en werden o.a. in het 4de district (Utrecht) niet minder dan 16 bedrijfshoofden geverbaliseerd, omdat zij nalatig waren gebleven aan den gestelden eisch te voldoen. De opgelegde boeten bedroegen *f* 50.— tot *f* 150.—. Dat vrees voor beperking der productie door het aanbrengen van een beveiliging niet altijd behoeft te bestaan en het omgekeerde meestal zeer goed mogelijk is, bleek in een houtbewerkingsinrichting, waar een arbeider tamelijk angstvallig aan een frees stond te werken. De wel aanwezige, doch niet gebruikt wordende beschutting, bestaande uit drukveeren met geleidingslatten, werd dadelijk aangebracht, met het gevolg, dat de arbeider toen bijna tweemaal zooveel latten kon freezen in denzelfden tijd als voor dien.

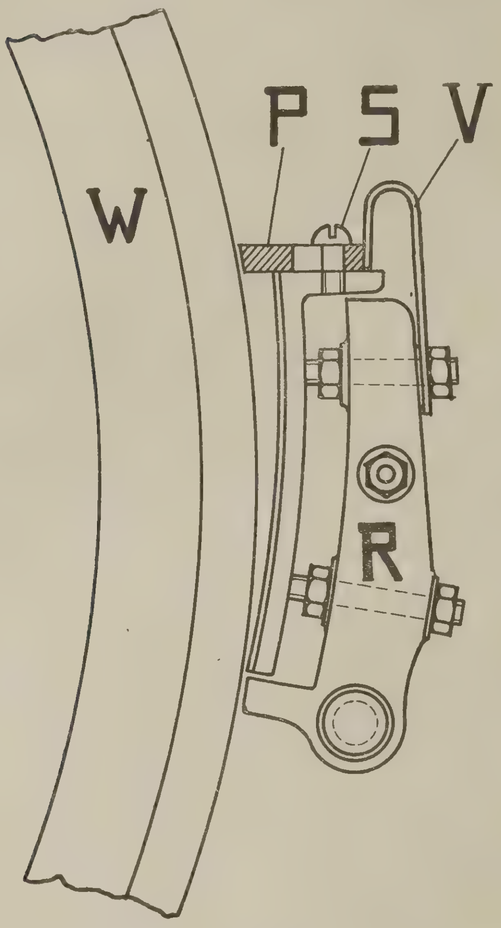

BEVEILIGING VOOR EEN REMSCHOEN VAN EEN BOEKDRUKPERS.

Hoewel de beveiliging van **houtbewerkingsmachines** dringend noodig is, laat deze toch nog steeds te wenschen over. Vooral bij het zagen van brandhout met cirkelzagen, dat in verband met den kolennood veelvuldig voorkwam, werd door het meestal ongeschoolde personeel opvallend slordig en zorgeloos met de machines omgesprongen.

De meest veilige brandhoutzaag is die, waar het af te korten hout in een open lade wordt gelegd, welke aan een lager geplaatste as draaibaar is en waarmede men het hout langs de cirkelzaag voert. De zaag kan dan

HANDAFWIJZER BIJ EEN HANDPERSJE.

aan de bovenzijde zijn afgedekt en ook onder de lade kan een scherm naast de zaag worden aangebracht. Alleen het snijdende deel is dan vrij. De arbeider heeft het hout goed in zijn macht en hij blijft bovendien op veiligen afstand van de zaag.

Een tweetal opgemaakte processen-verbaal had de veroordeeling van den eigenaar eener stoelenfabriek en het hoofd eener zagerij tot *f* 5.— en twee maal *f* 5.— boete tengevolge. De dubbele boete in het laatste geval was een gevolg van de omstandigheid, dat in de zagerij kort na elkaar twee ongevallen aan cirkelzagen hadden plaats gehad.

Tot de arbeidswerktuigen, waarvan de beveiliging eveneens herhaaldelijk in het ongereede wordt aangetroffen, behooren ook de **centrifuges**, waar het deksel van een dwangsluiting moet zijn voorzien, teneinde te voorkomen, dat tijdens het werk de centrifuge geopend blijft en de arbeider onnadenkend de hand in den draaienden trommel steekt, wat reeds meermalen tot hoogst ernstige ongelukken heeft aanleiding gegeven. Zoo was in een chemische fabriek een centrifuge geplaatst, welke was overgenomen van een bleeker, die evenwel verzwegen had, dat er nog een beschutting bij behoorde. De man, die het toestel met een lap uitveegde, gleed uit, steunde een kort oogenblik op den bodem van den draaienden trommel en kreeg een ernstige armontwrichting met slagaderbreuk.

Wegens het buiten dienst stellen van een aanwezige centrifugebeschutting werden de beide eigenaars eener wasscherij elk tot *f* 10.— boete veroordeeld; de eigenaar eener andere wasscherij, die geen deksel-beveiliging op zijn centrifuge deed aanbrengen, werd veroordeeld tot *f* 5.— boete; de eigenaar eener wollenstoffenfabriek voor eenzelfde feit tot *f* 10.— boete, terwijl de directeur eener fabriek van koperwerken, die geverbaliseerd was, omdat hij een centrifuge niet van een automatisch sluitend deksel had laten voorzien en evenmin het vliegwiel van zijn stoommachine en het contragewicht van een gashouder had laten beschutten, voor deze drie feiten werd veroordeeld tot eene boete van *f* 15.—.

Behalve voor centrifuges werden dwangsluitingen voorgeschreven voor **meng- en kneedmachines.**

In een koekfabriek, waar het aanbrengen van automatisch gegrendelde deksels op de kneedmachines zeer bezwaarlijk bleek te zijn, werd grootere veiligheid verkregen door het aanbrengen van een trede voor de machines, in verbinding staande met den riemverzetter en wel zoodanig, dat de machine slechts werkt, zoolang de arbeider op de trede drukt, terwijl bovendien is verlangd, dat deze arbeid slechts geschiedt door volwassen mannen, met de onderarmen tot de elleboog ontbloot.

Bij de bediening van een **wolf** in een wolscheurderij geraakte een arbeider zoo ernstig met zijn arm bekneld tusschen de bovenste aanvoerwals en den draaienden trommel, dat dit lichaamsdeel moest geamputeerd worden. Aangezien het werktuig tijdens het ongeval niet doelmatig beschut bleek te zijn geweest, werd tegen den bestuurder proces-verbaal opgemaakt, en werd hij veroordeeld tot *f* 15.— boete.

Teneinde het **klemmen tusschen degel en frame bij degelpersen** te voorkomen werd aan een Prägepers een beveiliging aangebracht, welke op de schetsen op blz. 134 en 135 duidelijk is aangegeven. Op den degel is een

gebogen plaat H aangebracht, die bij klemming noodzakelijk met de hand moet worden aangeraakt en dan electrisch contact maakt tusschen de draden 1 en 2 (zie fig. II). Hierdoor wordt in het bij E S aangebrachte electrische deurslot het anker A van den electromagneet aangetrokken en komt daardoor de knie van den hefboom H B vrij. De veer S trekt dan het ondereinde daarvan en daarmede de stang P omhoog en deze weder den hefboom H_2, waardoor de frictie-koppeling loslaat en de pers wordt

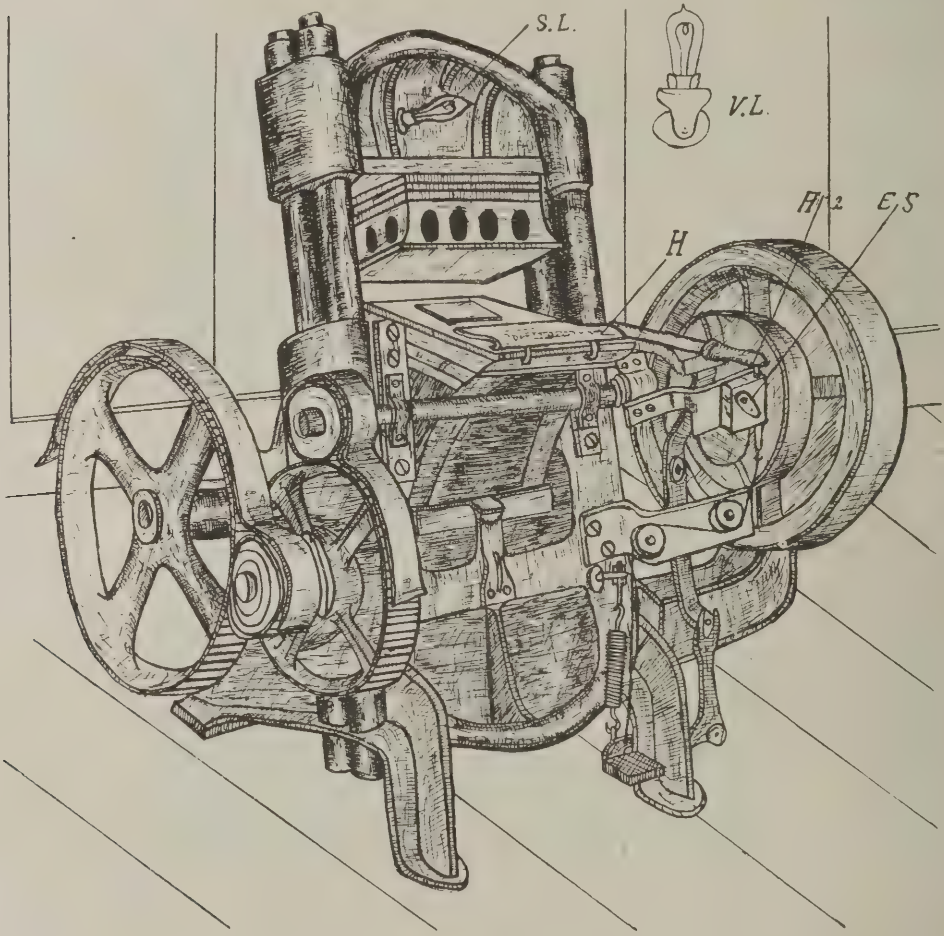

FIG. I.

PRÄGEPERSBEVEILIGING IN EEN DRUKKERIJ.

gestopt. Bij het weder aanzetten moet de stang P weder omlaag getrokken worden, wat door middel van een aan die stang en de voettrede aangebracht koord, tegelijk met het neerdrukken dier trede, geschiedt.

Spoedig bleek echter, dat door het telkens aanraken van de plaat H, de batterij, die haar stroom leverde aan den magneet, gauw werd uitgeput

en dus de mogelijkheid ontstond, dat de inrichting zonder dat men het bemerkte, niet zou werken. Om dit te verhelpen werd nu de magneet ingeschakeld in het electrisch net der gemeente, waardoor een constante spanning wordt gewaarborgd. In de leiding zijn daarbij als weerstanden 2 lampen S.L. en V.L. ingeschakeld, waarvan de eerste steeds brandt en dus een aanwijzing is, dat de geleiding in orde is en de beveiliging zal werken.

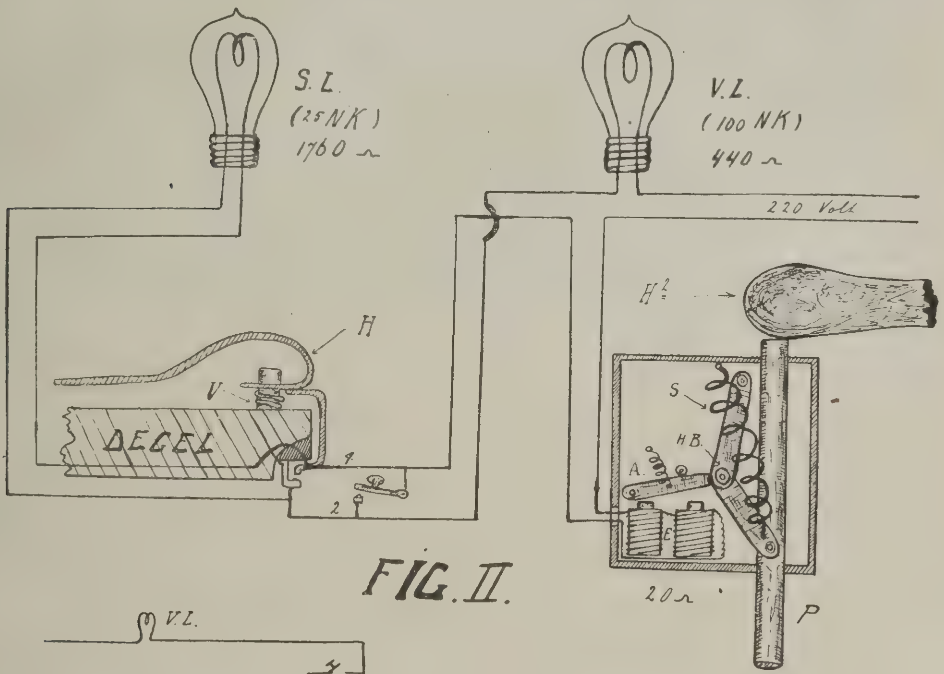

FIG. II.

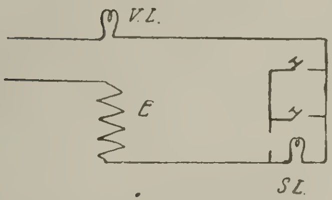

FIG. III.

PRÄGEPERSBEVEILIGING IN EEN DRUKKERIJ.

De foto tegenover blz. 133 geeft een handafwijzer voor een **handpersje** aan; de gebogen stang is aan de handgreep zoodanig bevestigd, dat het verticale uiteinde over een bepaalden hoek vóórloopt, zoodat de hand wordt weggeduwd, voordat de stempel is neergedaald.

Een eigenaardige wijze van beveiliging is toegepast bij een gewone **excenterpers**, waarvan de beveiliging bestond uit een hekje, om den stempel, welke voorkomen moet dat de linkerhand onder den stempel raakt, terwijl de rechterhand gebruikt moet worden om voorwerpen onder den stempel te leggen en daarna het handle voor de beweging moet bedienen. In de praktijk bleek evenwel, dat de meisjes met de armen kruiselings over elkander met de linkerhand het handle bedienden en dus de rechter vrij hadden.

Als afdoend middel hiertegen heeft de fabrikant de meisjes éénarmige schorten verstrekt (zie afbeelding). Overwogen wordt evenwel, om door verplaatsing naar achteren het handle voor de linkerhand onbereikbaar te maken, waarna de werksters weer de beschikking over beide ledematen kunnen terug krijgen.

In verband met het niet beschutten van persen werd éénmaal procesverbaal opgemaakt wegens het ontbreken van eene vingerbeveiliging aan eene degelpers, hetgeen leidde tot eene boete van *f* 15.— en éénmaal tegen de vier directeuren eener schoenenfabriek, die elk tot *f* 25.— boete werden veroordeeld, omdat de beveiliging eener hakkenpers buiten werking was gesteld, daar de beide hefboomjes, welke met de handen terzijde worden gehouden alvorens de pers door een trapbeweging in werking te kunnen stellen, met touwtjes waren vastgebonden.

Ook **slijpsteenen** veroorzaken soms zeer ernstige ongevallen, zooals o.a. in een machinefabriek, waar een slijpsteen, die in herstelling was geweest, werd gebruikt alvorens de beschuttingskap was aangebracht. Plotseling sprong de steen en werd de arbeider doodelijk getroffen door een der wegspringende stukken. Het proces verbaal, naar aanleiding hiervan opgemaakt, had ten gevolge, dat de patroon, die zelden op de fabriek kwam, met *f* 25.— boete werd gestraft. Een andere werkgever, hoofd eener herstelplaats van werktuigen, die veroordeeld was wegens het niet beschutten van de raderen eener draaibank, werd eveneens veroordeeld wegens het ontbreken van een beveiligingskap over een amarilsteen. De boete bedroeg in dit laatste geval *f* 10.—

De ervaring over het algemeen met de bekende beschutting van gegolfd ijzer opgedaan, wijst er op dat deze niet zoo gemakkelijk naar steengrootte verstelbaar is, dat men dit verstellen regelmatig doet.

Meer aanbeveling voor sneldraaiende slijpsteenen verdient de door L. van der Hoorn te Utrecht in den handel gebrachte beveiliging, welke bestaat uit in elkaar passende en met schroefbouten aan elkaar verbonden smeedijzeren lamellen, waarvan hiernevens eene afbeelding is gegeven. In de punten *b* worden de losse stukken met bouten bijeengehouden en bij A vindt bevestiging plaats aan het gestel der machine. Een groot voordeel dezer beschutting is het ook op zij min of meer beschut zijn van den steen en het feit, dat de losse stukken van dik smeedijzer worden vervaardigd, alsmede dat het z.g. zelf vervaardigen van de beschutting, wat vaak tot geknoei aanleiding geeft, vervalt bij aanschaffen daarvan uit den handel.

Ten einde te voorkomen, dat amarilsteenen toch blijven mededraaien, ook al is de riem op de losse schijf gebracht, eischt het hoofd van het 2de district (Breda) het aanbrengen van een tusschendrijfwerk, dat door middel van losse en vaste schijf geheel afzonderlijk kan worden stilgezet. Ook voor afkortzagen, die voor het zagen van brandhout worden gebezigd, wordt een dergelijke constructie voorgeschreven.

Het dragen van **brillen** door de arbeiders laat nog steeds te wenschen over, niettegenstaande op de noodzakelijkheid hiervan voortdurend wordt gewezen en verschillende fabrikanten naast de steenen gedrukte waarschuwingen hebben doen ophangen. Het hoofd van het 1ste district (Venlo) meldt, dat met succes de glasraampjes, waarvan een fotografie is opgenomen

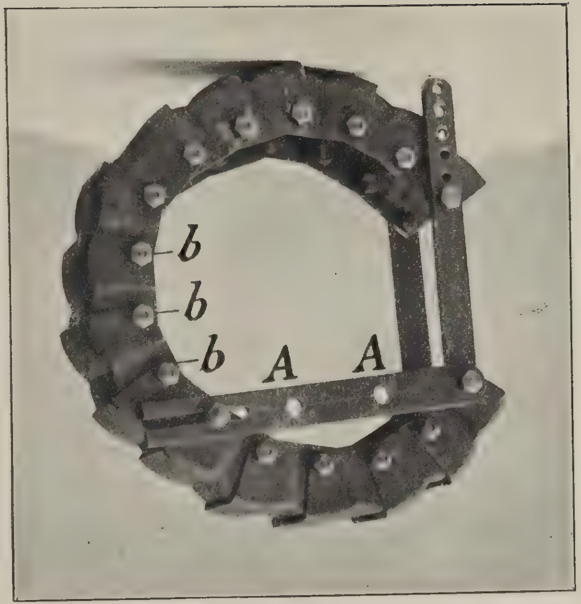

BEVEILIGINGSKAP VOOR SNELDRAAIENDE SLIJPSTEENEN.

ÉÉNARMIGE SCHORT, TER VOORKOMING VAN ONGEVALLEN AAN EEN EXCENTERPERS.

op blz. 140 van het Centraal-Verslag over 1916, ter vervanging van veiligheidsbrillen bij amarilslijpsteenen worden toegepast.

De opening met inwendige schroefdraad in de as van **poets- en polijstmachines** verleidt nog steeds jongens daar „even" den vinger in te steken, en een ernstig ongeval blijft dan niet uit. De draaiende schroefdraad trekt den vinger mee naar binnen en draait hem ten slotte geheel af. Om dit te voorkomen zijn tweeërlei constructies aan te bevelen. De eene berust op het construeeren van een nieuwen doorn, die niet in de as, maar daarover heen wordt geschroefd. De inwendige schroefdraad komt dus geheel te vervallen en het gat in de as kan met een ingeschroefden bout worden gedicht. De aanmaak van een nieuwen doorn wordt echter uitgespaard door de oplossing van een der inspectieambtenaren, aangegeven in de teekening hiernevens. Men plaatst centrisch in het gat een dunne pen en boort den doorn ongeveer 1 m.M. wijder uit. Het insteken van den vinger is dan onmogelijk door de pen in het midden van de opening, en de doorn kan nog even goed worden ingeschroefd, want hij schuift over de pen heen.

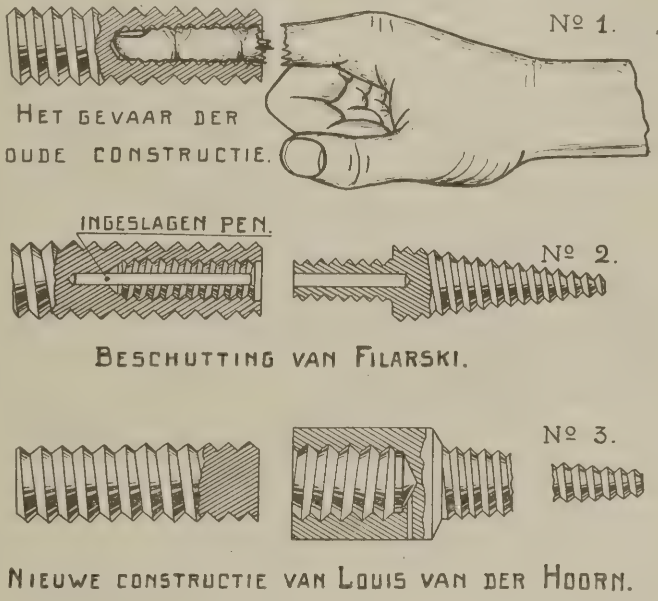

Voortgegaan werd met het eischen van **spoelvangers** in de Brabantsche wollenstoffenweverijen. Deze ontbraken tot nog toe op enkele uitzonderingen na zoo goed als geheel. Alleen de ramen waren van draadvlechtwerk voorzien om bij het uitvliegen der spoel de ruiten niet te beschadigen. Behalve een groot aantal ongelukken, dat in 1917 twaalf en in 1918 acht bedroeg, bewijzen de vele en diepe putten in de muren, dat het uitvliegen geen zeldzaamheid is.

Een beveiliging, welke doorgaans zeer eenvoudig is aan te brengen, is de **afschutting van bordessen, stellingen en vloeropeningen.** Toch moest, behalve dat vele malen gewaarschuwd werd, hiervoor nog drie maal procesverbaal opgemaakt worden, n.l. éénmaal tegen een korenmolenaar, wegens het niet in goeden staat van onderhoud verkeeren van een zwikstelling, eenmaal tegen een groentendroger, omdat een bordes niet was beschut en éénmaal tegen het hoofd van een scheepswerf, omdat op een in aanbouw zijnd zeeschip eenige werklieden op het dek in de onmiddellijke nabijheid van open luikhoofden bezig waren, zonder dat maatregelen waren getroffen tegen het gevaar om van een aanzienlijke hoogte te vallen.

Nog gemakkelijker dan het beschutten van bordessen is het aanbrengen van **een leuning of touw langs een trap.** Ook hiervoor was in één geval het opmaken van proces-verbaal noodig en wel tegen een bakker, die halsstarrig weigerde een traptouw aan te brengen.

De firmanten eener leerlooierij werden ieder veroordeeld tot 2 × *f* 5.— boete, omdat bij hen een lier in gebruik was, welke niet voorzien was van een doelmatig **remtoestel**, waardoor voorkomen wordt, dat de last te snel daalt en de bedienende persoon wordt verwond door den snel meedraaienden zwengel. Tegen een anderen leerlooier werd voor eenzelfde overtreding 2 × *f* 50.— boete geëischt.

Groote moeilijkheden leveren nog altijd de **beveiligingen van liften**, vooral omdat òf de vrij ingewikkeld geconstrueerde beveiligingsmiddelen spoedig stuk gaan, òf het vlug laden en lossen der lift wordt bemoeilijkt.

Beide omstandigheden zijn oorzaak, dat meermalen de beveiliging buiten werking wordt gesteld. Dit was o.a. het geval op een bouwwerk, waar voor de lift, die zoowel materialen als personen vervoerde, na veel overleg tenslotte een beschutting was gevonden, welke zoowel de plaatsen van uitersten stand als de liftkooi onderweg voldoende afsloot. Later bleek evenwel dat de lift werd gebruikt, terwijl men de beschuttingsmiddelen buiten werking had gesteld, waarna proces-verbaal werd opgemaakt tegen de aannemers, hetgeen elk der beide firmanten *f* 30.— boete kostte.

Nevenstaande afbeelding stelt beveiligingen voor van een eenvoudige goederenlift, die beurtelings voor zwaardere en lichtere vrachten moet worden gebruikt. Voor het opladen en uithalen van de zware vrachten is het gemakkelijk, indien het platvorm gelijkstaat met den vloer; voor de lichte, indien het ± 90 c.M. hooger staat. Om voor beide gevallen een goede beveiliging te hebben, is het klaphek ontworpen, dat om een horizontale as op 90 c.M. uit den vloer kan draaien, voor beide standen dus dienst kan doen, maar nimmer geheel kan worden verwijderd, zoodat de opening onbeschut zou staan. Onder aan het platvorm is een stuk zeildoek, bezwaard door enkele latten, opgehangen, tegen slingering gewaarborgd door spandraden. De bedoeling hiervan is een persoon, die een of ander lichaamsdeel in de liftschacht steekt, voor de dalende kooi te waarschuwen, zoodat hij zich nog tijdig terug kan trekken.

In een biscuitfabriek, waar een lift werd gebruikt met slechts twee stopplaatsen, werd, om te voorkomen, dat de lift in beweging wordt gebracht van de verdieping, waar de lift niet is, een grendeling aan den stuurkabel aangebracht, welke in de teekening op blz. 140 is aangegeven.

Op den buitenloop van den stuurkabel zijn 2 klossen aangebracht, die beurtelings tegengehouden worden door de consoles C. Deze zijn n.l. zoo geconstrueerd, dat de bovenste console alleen de stop van onder naar boven en de beneden console de stop alleen van boven naar onder doorlaat. Moet de lift van uit den beneden-stand omhoog gaan, dan is daarvoor noodig den buitenloop van den stuurkabel eveneens omhoog te halen. Deze is echter gegrendeld tegen de benedenconsole en kan alleen door het achteruithalen op die verdieping, op de wijze als in de 2de teekening aangegeven, worden bewogen. Wanneer de bak dan omhoog gaat, schakelt zij op de bekende wijze de beweging in den hoogsten stand uit en grendelt daardoor den

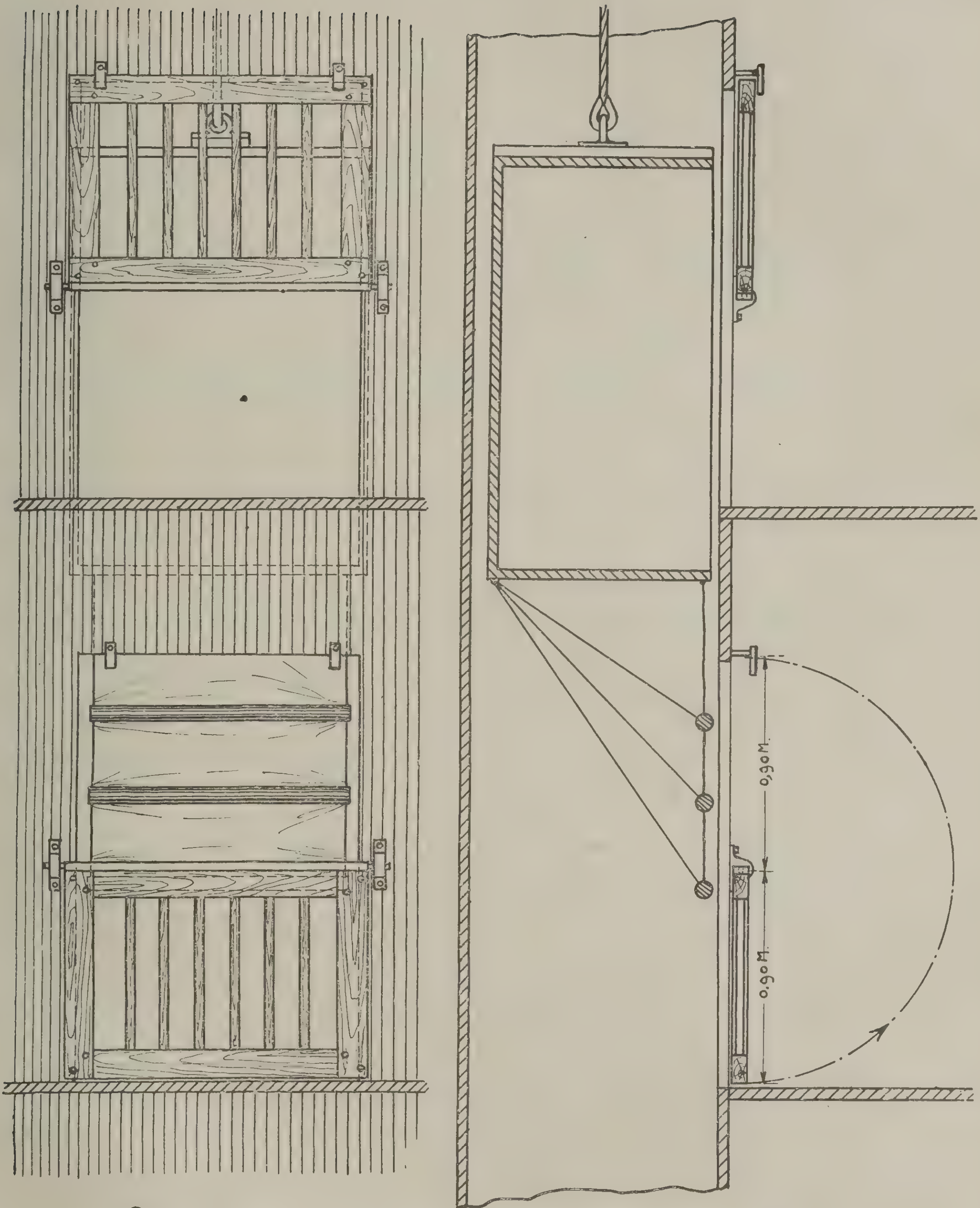

Beveiliging van een eenvoudige goederenlift die voor lichte en zware lasten wordt gebruikt.

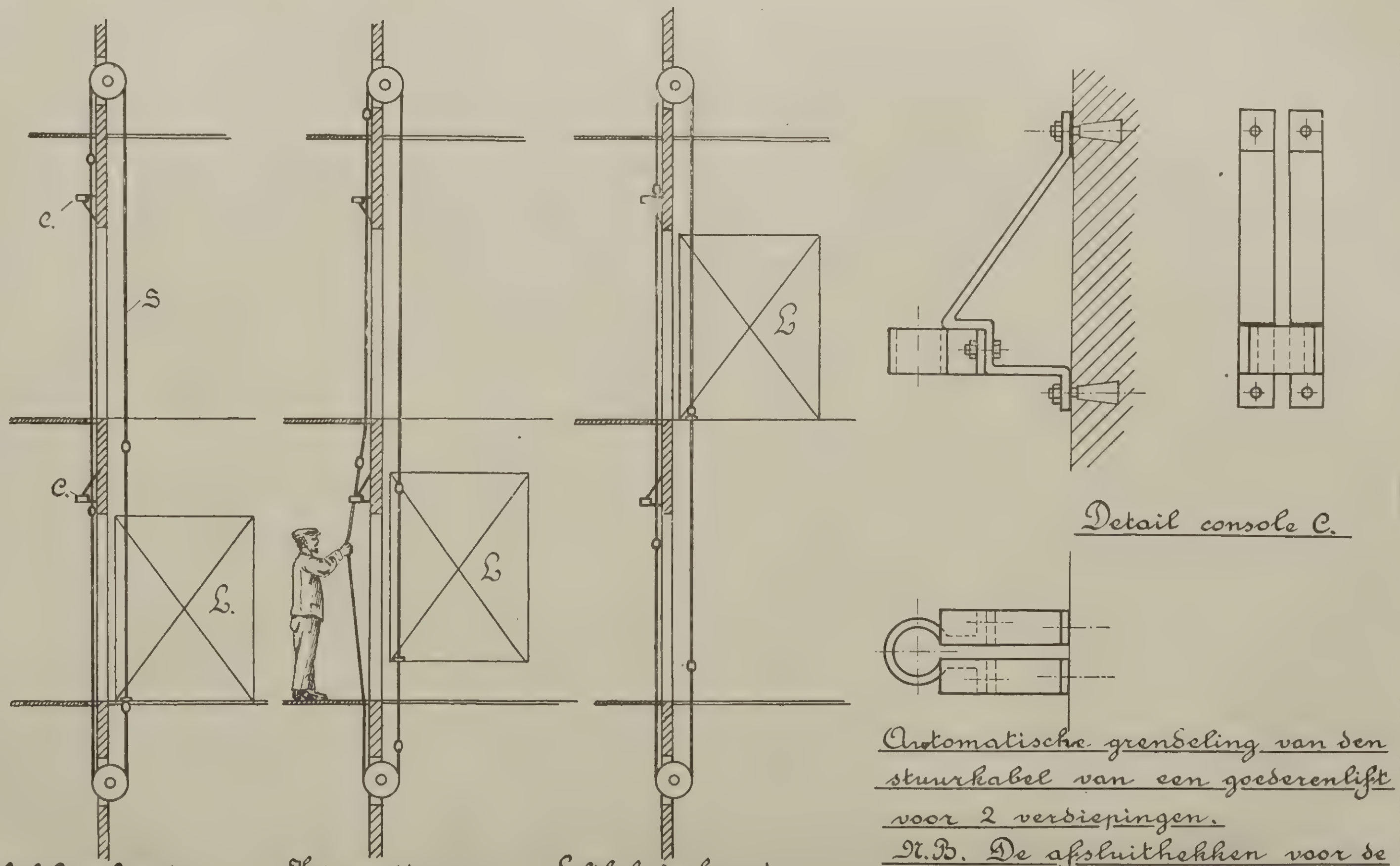

Liftbak L in laagsten stand; kan slechts van af de beneden verdieping in beweging gebracht worden.

Het verzetten van den stuurkabel S; de liftbak beweegt zich omhoog.

Liftbak in hoogsten stand; kan slechts van af de bovenverdieping in beweging gebracht worden.

Automatische grendeling van den stuurkabel van een goederenlift voor 2 verdiepingen.

N.B. De afsluithekken voor de openingen zijn eenvoudigheids„halve niet geteekend.

stuurkabel nu tegen de bovenconsole; de bak kan dus niet meer vanaf de benedenverdieping worden bewogen.

Behalve grendeling van den stuurkabel is natuurlijk noodig, dat de openingen afzonderlijk worden beschermd door hekjes of boomen.

Draaischijf voor smalspoor met automatischen grendel.

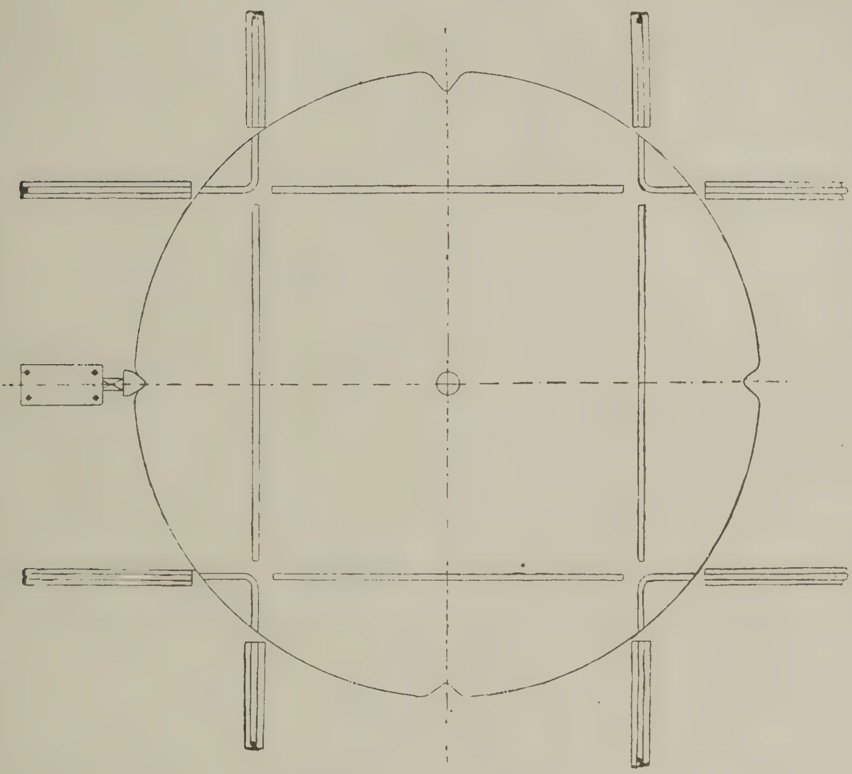

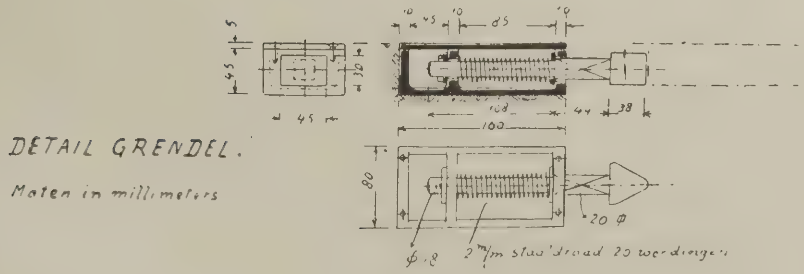

Een doelmatige **grendeling voor draaischijven** bleek te zijn aangebracht in de apparatenfabriek H. E. E. M. A. F. Zij is in vorenstaande teekening aangeduid. De afschuining van den kop van den grendel en de

spanning van de veer zijn zoodanig, dat zij de schijf voldoende vasthouden als erover wordt geloopen, doch het draaien niet beletten, wanneer een wagentje op de schijf is geplaatst en aan een van de uiteinden van dat wagentje wordt getrokken.

Of aan een eisch, dat bij het **schoonmaken van stoomketels** de noodige voorzorgen worden genomen, om te voorkomen, dat stoom van naburige ketels in den onderhanden zijnden ketel binnendringt, wordt voldaan, is meestal alleen te controleeren, wanneer tijdens een inspectiebezoek in een der ketels wordt gewerkt. Hoe zorgeloos er op dit gebied met de veiligheid der arbeiders wordt omgesprongen, bleek o.a. in een melassespiritusfabriek, waar van den stoomketel, die werd schoongemaakt, zoowel de spuikraan als de spuiklep beide geheel open stonden, terwijl de ketels een gemeenschappelijke spuileiding hadden en er vier van de vijf ketels, die in deze leiding moeten spuien, in gebruik waren. De directeur dezer fabriek werd deswege tweemaal veroordeeld tot een boete van *f* 40.— en *f* 50.—, terwijl de directeur eener zuivelfabriek, en de beide directeuren eener jamfabriek werden veroordeeld respectievelijk tot *f* 20.— en *f* 25.— boete, eveneens wegens het niet afkoppelen of aanbrengen van blinde flenzen in de verschillende leidingen der stoomketels.

In verband met de weinige medewerking der arbeiders in ijzergieterijen, om bij het gieten **beenbeschermers** te dragen, stelde het hoofd van het 2e district (Breda) een onderzoek in naar de oorzaken van dezen tegenzin. Hierbij bleek, dat wil men met succes het gebruik van beenkappen doorgevoerd krijgen, deze minstens aan de volgende eischen moeten voldoen.

1. Zij moeten steeds soepel blijven, onafhankelijk van den goeden wil der arbeiders.
2. Zij moeten de arbeiders niet in hunne bewegingen belemmeren.
3. Zij moeten vlug aan en af kunnen worden gedaan.

Nu is telkens gebleken, dat lederen beenkappen deze eigenschappen ten eenenmale missen. In verschillende gieterijen is den arbeiders afgevraagd, wat zij tegen het gebruik van beenbeschermers hadden en telkens weer werd aangevoerd, dat die dingen zoo hard werden, niet goed afsloten, knelden en veel ongemak bezorgden bij het loopen en vooral bij het bukken.

Na aanschaffing van beenkappen, vervaardigd uit linnen en asbest en sluitende met drukknoopen, verdween bij de meeste arbeiders de antipathie tegen deze beveiligingen; zij voldoen in ieder geval veel beter dan lederen, terwijl de aanschaffingskosten geringer zijn.

Waar **acetyleenapparaten** nog in een smederij of ander werklokaal werden aangetroffen, werd de eisch gesteld, dat het apparaat daaruit zou worden verwijderd en afzonderlijk zou worden opgesteld. Ook dit jaar heeft zich een geval voorgedaan, waarbij het toestel is ontploft, terwijl aangenomen moest worden, dat geen vuur in de nabijheid was geweest. De ontploffing had plaats bij het aftappen van het sperwater, terwijl men bezig was het toestel schoon te maken. De arbeider sloeg daarbij achterover en bekwam een schedelbreuk.

Eveneens ter voorkoming van ontploffing werd bij een rijwielhersteller geëischt, dat de moffel van een dubbelen wand zou worden voorzien.

De eischen, gesteld met betrekking tot het beveiligen van electrische installaties zijn in onderstaanden staat opgenomen. Zij werden alle gesteld op voorstel van den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie in verband met het door hem gehouden toezicht.

	BEDRIJFSGROEP.	Aantal eischen van electrotechnischen aard.									
		1ste district	2de district	3de district	4de district	5de district	6de district	7de district	8ste district	9de district	10de district
1	Aardewerk, glas enz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
2	Diamant en andere edelsteenen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Boek- en steendrukkerijen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
4	Bouwbedrijven . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
5	Chemische nijverheid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Hout-, kurk- en stroobewerking. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Kleeding en reiniging	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—
8	Kunstnijverheid. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
10	Oer, steenkolen, turf	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Metalen (Bewerking van)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	Stoom- en andere werktuigen (Verv. van)	—	—	22	5	3	—	—	—	1	3
13	Scheepsbouw, vervaardigen van rijtuigen	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—
14	Papier	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
15	Textiele nijverheid .	—	12	—	—	—	—	—	4	—	—
16	Vervaardigen van gas en electriciteit . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Voedings- en genotmiddelen (Bereiding van)	15	4	9	2	4	—	—	1	3	4
	Totaal . . .	15	16	39	7	9	—	—	5	8	15

Een overzicht dezer voorschriften, verdeeld naar den aard der gebreken, volgt hieronder.

OMSCHRIJVING DER VOORSCHRIFTEN VAN ELECTROTECHNISCHEN AARD.	AANTAL.										
	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district	7de district.	8ste district.	9de district	10de district.	Totaal.
Het beschermen van gevaarlijke deelen bij werktuigen en toestellen.	2	2	5	2	1	—	—	2	—	1	15
Het vernieuwen, verbeteren of herstellen van het geleidingnet, geheel of gedeeltelijk	1	—	5	1	1	—	—	—	—	7	15
Het verwijderen van geleidingen en toestellen in natte, of met bijtende dampen of stoffen bezwangerde ruimten, en het opnieuw monteeren en vervangen daarvan overeenkomstig den aard dier ruimten	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	4
Het aanbrengen van geleidingen in stalen buis . .	1	4	3	1	—	—	—	1	—	1	11
Het vervangen van smeltverbindingen van slechte of onbetrouwbare constructie of van minderwaardig materiaal	1	1	5	—	—	—	—	—	—	—	7
Het verplaatsen van ondoelmatig of gevaarlijk opgestelde machines en toestellen, en het verbeteren van bedieningsplaatsen.	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	4
Het stofvrij opstellen van machines enz. en het stofdicht insluiten van toestellen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Het beschermen of meer doelmatig opstellen van weerstanden	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Het verbeteren of verwijderen van defecte of minderwaardige toestellen	1	1	4	1	2	—	—	—	—	1	10
Het aanbrengen van meerpolige of het vervangen van enkelpolige door meerpolige uitschakelaars, al dan niet met moment- of automatische werking.	7	—	4	1	3	—	—	1	4	1	21
Het geheel of gedeeltelijk vernieuwen van schakel- en verdeelborden met toebehooren	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2
Het verbeteren of beter beschermen van schakel- of verdeelborden	—	1	2	—	—	—	—	1	—	—	4
Het vrijmaken van een voldoende ruimte voor en achter schakelborden	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1	3
Het maken van een schematische voorstelling der electrische installatie	—	—	4	—	—	—	—	—	4	1	9
Diversen	—	2	2	—	1	—	—	—	—	2	7
Totaal	15	16	39	7	9	—	—	5	8	15	114

HET VERSCHAFFEN VAN HULP BIJ ONGEVALLEN.

Voor de verzorging van gewonden is in de eerste plaats noodig, dat elke fabriek de noodige middelen bezit, om bij een ongeval althans eenige hulp te kunnen bieden; daarnaast is echter even noodig een persoon, die weet, hoe hij met verbandmiddelen moet omgaan. Aan beide eischen wordt nog niet ten volle voldaan. De cijfers in het staatje op blz. 126 wijzen er op, dat nog voortdurend voorschriften en aanwijzingen moeten gegeven worden, deels voor het aanschaffen van nieuwe verbandtrommels, deels voor het aanvullen van den voorraad. In een drietal gevallen moest eerst proces-verbaal opgemaakt worden, alvorens tot het aanschaffen van verbandmiddelen werd overgegaan.

Behalve verbandmiddelen en handleidingen tot het verleenen van Eerste hulp bij ongevallen, werd in een melkfabriek het beschikbaar stellen van een dreg geëischt en in verschillende andere fabrieken, waar inademing van vergiftige gassen kon voorkomen, de aanwezigheid van een inademingstoestel voor versche lucht. In een ijs- en in een melkfabriek moest geëischt worden, dat dat toestel op een betere plaats werd geborgen. De directeur van eerstgenoemde fabriek, die op een kwartier afstand woonde, had n.l. het toestel bij zich in huis, terwijl in de tweede fabriek het toestel zoo goed was opgeborgen, dat niemand van het bestaan — om niet te spreken van de bediening — op de hoogte was. Hierin is verbetering gekomen, door den helm zoodanig te plaatsen in een met glas afgesloten kastje, dat hij gemakkelijk in het oog valt.

HET VOORKOMEN VAN VERGIFTIGING, BESMETTING OF BEROEPSZIEKTEN.

Als gevolg van de duurte der kleedingstoffen bleek het gebruik van overkleeren in drukkerijen veel te wenschen over te laten, zoodat vele drukkerspatroons aan hunne verplichtingen moesten worden herinnerd, hetgeen echter niet altijd het gewenschte resultaat had. Zelfs de directie eener zeer groote drukkerij bleek niet bereid, de groote kosten, welke zouden voortvloeien uit het aanschaffen en bewasschen der werkkleederen voor het personeel, op de begrooting te brengen.

Tegen een negental werkgevers moest wegens het niet verstrekken van overkleeren proces-verbaal worden opgemaakt, hetgeen leidde tot veroordeeling tot boeten, afwisselend tusschen *f* 2.— en *f* 8.—. Bovendien werden twee bestuurders eener drukkerij veroordeeld tot eene boete van *f* 15.—, omdat zij hadden toegelaten, dat voedsel in het werklokaal werd genuttigd.

De diamantslijperijen te Amsterdam zijn thans op een enkele uitzondering na, alle van het vereischte aantal waschgelegenheden voorzien, waartoe in verscheidene inrichtingen het aantal niet onbelangrijk moest worden uitgebreid; zoo moesten in één slijperij 40 in een andere 34 waschbakken bijgeplaatst worden.

De omstandigheid, dat er geen loodglans (zwavellood) te krijgen was, maakte dat men op panfabrieken en in andere grof-keramische bedrijven bij het glazuren tot het gebruik van loodoxyd, -menie en andere gevaarlijke loodverbindingen overging.

In een fabriekje van z.g.n. noodbriketten, waar de arbeiders veel hinder aan de handen ondervonden van het werken in de natte specie, zijn op voorschrift lederen handschoenen beschikbaar gesteld.

Voorts werden in enkele lompensorteerderijen en kunstwolfabrieken het wekelijks verstrekken van schoone overkleeren en hoofdbedekking geëischt en in een paar wollendekenfabrieken waschgelegenheden gevorderd.

HET VERSTREKKEN VAN GOED DRINKBAAR WATER.

Slechts éénmaal, n.l. in het reeds meermalen vermelde briketten-fabriekje, moest worden geëischt, dat goed drinkbaar water beschikbaar werd gesteld. Aan dezen eisch werd voldaan, door het benoodigde water dagelijks van elders aan te voeren.

Art. 14. VERPLICHTE AANGIFTE VAN NIEUWE BEDRIJVEN.

De verplichting, bij het in werking brengen van nieuwe bedrijven daarvan kennis te geven aan den burgemeester, wordt slechts zelden nagekomen, wat tengevolge heeft, dat ook de Arbeidsinspectie daarvan onkundig blijft. Voor inrichtingen, welke onder de Hinderwet vallen, is dit niet van zooveel belang, aangezien bij behandeling der Hinderwetaanvragen het bestaan der inrichting door het gemeentebestuur ter kennis der Arbeidsinspectie wordt gebracht. Anders is het evenwel gesteld met werkplaatsen, die wel onder de Veiligheidswet vallen, doch waarop de Hinderwet niet van toepassing is, zooals die, waarin electromotoren van 2 P.K. en minder worden gebruikt.

Ook het bestaan van bouwwerken komt slechts zelden tijdig ter kennis van de Arbeidsinspectie, zoodat ze vaak zoo goed als voltooid zijn, zonder dat het de inspectie mogelijk is geweest om na te gaan, of de verschillende bepalingen der Veiligheidswet, welke juist op deze tijdelijke bedrijven zoo veelvuldig worden overtreden, wel behoorlijk werden nageleefd.

De inrichting der privaten en schaftlokalen laat o.a. op bouwwerken dikwijls nog veel te wenschen over, terwijl ook meermalen met de veiligheid der arbeiders op steigers en ladders slordig wordt omgesprongen.

Art. 16. BEROEP.

Gedurende het afgeloopen jaar werd door 35 fabrikanten beroep ingesteld tegen nadere door een districtshoofd gestelde eischen. Op zes dezer beroepen kon nog dit jaar een beslissing worden genomen, terwijl tevens een beslissing werd genomen op twintig in 1917 ingestelde beroepen. Van deze laatste werd in 7 gevallen de door het districtshoofd gestelde eischen gehandhaafd; zij betroffen tweemaal het verbeteren der luchtverversching, n.l. in een bakkerij en in de machinekamer eener steenfabriek;

viermaal het beschikbaar stellen van waschgelegenheden, zeep, handdoeken en nagelborstels in een diamantslijperij, een drukkerij en in een tweetal sigarenfabrieken en éénmaal het beveiligen van stelbouten en het plaatsen van een gasmotor in een afzonderlijk, behoorlijk geventileerd lokaal, aan welken laatsten eisch door den directeur der drukkerij reeds was voldaan nog vóór op het beroep was beslist.

De eischen gesteld aan het hoofd van een naaisters- en kleermakersatelier, betreffende het aanbrengen van een gelegenheid tot ontvluchting en aan een sigarenfabrikant, betreffende het beveiligen van de spaken van een vliegwiel en het aanzetten van een gasmotor door samengeperste lucht, werden om formeele redenen vernietigd, terwijl het beroep van het hoofd eener weverij, tegen een eisch betreffende het afzonderlijk stopzetten van de assen in de weverij, gegrond werd verklaard en een eisch, tegelijkertijd aan denzelfden fabrikant gesteld, betreffende het beschutten van kamwielen aan de weefwerktuigen, in beroep werd gewijzigd.

Eveneens gewijzigd werden de eischen gesteld aan een tabaksfabrikant, omtrent het maken van een ontvluchtingsweg en aan het hoofd eener groenteninmakerij, betreffende het beveiligen der invoertrechters van snijboonenmolens. In één geval, het aanbrengen van waschgelegenheden in een pijpenfabriek betreffende, behoefde geen beslissing genomen te worden, omdat de inrichting inmiddels was opgeheven, terwijl het beroep, ingesteld door het hoofd eener bierbrouwerij betrekking had op het aanbrengen van een verlichting in de kelders, tegen welk wettelijk voorschrift echter geen beroep mogelijk is, zoodat appellant niet ontvankelijk moest worden verklaard. Behalve deze, werden nog zes appellanten niet ontvankelijk verklaard in hun beroep, omdat zij den gestelden termijn hadden overschreden. De eischen betroffen in deze gevallen het beschieten van het dak eener haringpakkerij, het aanbrengen van een brandontvluchting in een orgelfabriek, het aanbrengen van waschgelegenheden in een pan- en tegelfabriek, het verbeteren der luchtverversching in een zetterij, het afsluiten van de droogbakken in een groentendrogerij en het afdekken der zoutpannen in een zoutziederij. Deze laatste eisch hield in, dat de zoutpannen geheel moesten worden afgedekt en de dampen door een op de afdekking geplaatsten koker moesten worden afgevoerd. Na de afwijzende beschikking werd een zoutziederij bezocht, waar een uitstekende overkapping was aangebracht en werd deze door den timmerman van den appellant opgemeten en in teekening gebracht. Aan het voorschrift is thans voldaan en de afdekking voldoet uitstekend, tot groote tevredenheid zoowel van den patroon als van de arbeiders.

Van de zes in 1918 ingestelde en afgedane beroepen betrof één den eisch tot het aanbrengen van voetplanken op den steenen vloer eener apparatenfabriek, welke eisch wegens een vormgebrek werd vernietigd.

De gestelde eisch, het maken van de noodige waschgelegenheden, in een sigarettenfabriek, een machinefabriek en een enveloppenfabriek werd gehandhaafd, terwijl het hoofd eener diamantslijperij aan wien een zelfde eisch was gesteld niet ontvankelijk moest worden verklaard, wegens het niet in acht nemen van den beroepstermijn. Ook in het zesde beroep werd appellant, een architect, die aan den bouw van een kerk was verbonden, niet ontvankelijk verklaard, omdat het in dit geval ging om de vraag, wie

voor de toepassing der Veiligheidswet als hoofd of bestuurder moest worden beschouwd, terwijl de beantwoording dezer vraag uitsluitend behoort tot de bevoegdheid van de rechterlijke macht.

Art. 26. VRIJSTELLINGEN VAN VOORSCHRIFTEN VAN HET VEILIGHEIDSBESLUIT.

Het tataal aantal sedert de invoering van het Veiligheidsbesluit 1916 ingekomen verzoeken om vrijstelling van een of meer voorschriften van dat besluit bedroeg eind 1918 723.

Hiervan werden: 34 niet afgedaan in 1918;
65 werden afgewezen;
43 inrichtingen voldeden inmiddels aan de gestelde voorschriften,
14 waren inmiddels opgeheven, terwijl
1 inrichting door vermindering van personeel niet meer onder de Veiligheidswet viel;
566 verzoeken leidden tot vrijstellingen, waarvan de volgende tabel een overzicht geeft.

AARD DER FABRIEK.	Aantal fabrieken.	Aantal malen, dat vrijstelling werd verleend van een voorschrift betreffende:								
		Luchtruimte.	Licht.	Benzineberging.	Electr.	Uitgangen.	Kleederberging.	Schaftlok.	Privaten.	Opstelling acetyleentoestel.
Glasfabriek	5	—	—	—	—	—	4	3	1	—
Steenfabriek	6	—	—	—	1	—	4	4	—	—
Pannenbakkerij	1	—	—	—	1	—		1	—	—
Pijpenfabriek	1	—	—	—		1	—	—	—	—
Diamantslijperij	13	—	—	—	-	14	4	—	—	—
Drukkerij	75	—	1	—	6	23	18	50	10	—
Schilderswerkplaats	2	—	—	—	—	—	2	2	—	—
Verffabriek	1	—	—	—	—	—	—	1	—	-
Asphaltfabriek	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Geneesmiddelen	3	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Kaarsen	1	—	—	1	—	—	1	1	1	—
Springstoffen	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Oliefabriek	2	—	—		1	1	—	—	—	—
Eau de Colognefabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Meubelfabriek	6	—	—	—	2	3	1	—	—	—
Borstelfabriek	2	1	—	—	—	2	—	—	—	—
Lijstenfabriek	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Timmerwerkplaats	9	—	—	—	9	—	—	—	—	—
Houtwarenfabriek	1	—	—	—		—	1	—	—	—
Kurkwarenfabriek	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Houtzagerij	2	—	—	-	-	—	1	2	—	—
Kammenfabriek	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Confectiefabriek	45	6	1	1	1	32	1	2	5	—
Hoeden- en pettenfabriek	3	—	—	—	—	2				
Chem. wasscherij en ver-							1	—	—	—
verij	12	—	1	12		2	1	1	—	—
Wasscherij en strijkerij	26	1	—	1	1	7	11	—	10	-
Kleermakerij	3	—	—	—	—	2	—	—	1	—
Naaistersatelier	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Pelterijenfabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Beeldenfabriek	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Lederfabriek	2	—	-	—	—	—	—	2	—	—
Schoenmakerij	5	1	—	—	1	—	3	1	—	—
Caoutchoucfabriek	2	-	—	2	—	—	—	—	—	—
Vloerzeilfabriek	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—
Metaalwarenfabriek	10	1	1	—	2	2	4	—	—	—
Electr. apparatenfabriek	3	—	1	—	1	—	1	1	1	—
Pianofabriek	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
IJzergieterij	7	—	1	—	—	—	5	2	—	—
Smederij	9	1	1	—	3	2	1	2	—	1
Instrumentmakerij	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Lampenfabriek	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Machinefabriek en constructiewerkplaats	22	—	1	—	2	1	19	4	2	—
Automobielherstelplaats	15	—	—	14	—	—	—	1	—	—
Rijtuigfabriek	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Rijwielfabriek	1	—	1	1	—	1	1	—	—	—
Scheepsbouwwerf	8	—	—	—	2	—	2	5	—	—
Zilversmederij	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Capsulefabriek	1	—	—	—		1	—	—	—	—

AARD DER FABRIEK.	Aantal fabrieken.	Aantal malen, dat vrijstelling werd verleend van een voorschrift betreffende:								
		Lucht-ruimte.	Licht.	Benzine-berging.	Electr.	Uit-gangen.	Kleeder-berging.	Schaft-lok.	Pri-vaten.	Opstelling acetyleen-toestel.
Gasmeterfabriek. . . .	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Brandkastenfabriek . .	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Boekbinderij.	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—
Papierfabriek	3	—	2	—	—	1	2	2	—	—
Papierwarenfabriek. . .	4	—	—	—	—	3	2	—	2	—
Lompensorteerderij . .	3	—	—	—	—	1	3	—	—	—
Textielfabriek	71	—	17	1	8	32	50	3	14	—
Nettenboeterij . . .	4	—	—	—	—	4	—	—	—	—
Lichtfabriek	8	—	—	1	—	—	7	1	—	—
Bioscoop	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—
Bakkerij en broodfabriek	55	46	4	—	7	2	4	1	1	—
Spiritusfabriek	1	—	1	—	—	—	1	1	—	—
Meelfabr. en graanzuiv.	8	—	1	—	4	2	1	—	—	—
Zuivelfabriek.	8	—	6	—	—	1	1	—	—	—
Bierbrouwerij	3	—	—	—	1	—	2	—	—	—
Sigaren-, sigaretten- en tabaksfabriek. . . .	54	16	2	—	3	25	9	1	13	—
Suikerfabriek.	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—
Suikerwerkfabriek . . .	4	—	—	—	—	3	2	—	1	—
Cacaofabriek.	3	—	—	—	—	3	—	—	—	—
Aardappelmeelfabriek. .	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Vleeschwarenfabriek . .	5	—	—	—	3	1	1	—	—	—
Vermicellifabriek . . .	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Slagerij	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Groentenzouterij . . .	1	—	—	—	—	—	1	—	1	—
Totaal . . .	566	76	44	38	64	181	179	94	65	1

DISTRICT.	Aantal fabrieken.	Aantal malen, dat vrijstelling werd verleend van een voorschrift betreffende:								
		Lucht-ruimte.	Licht.	Benzine-berging	Electr.	Uit-gangen.	Kleeder-berging.	Schaft-lok.	Pri-vaten.	Opstelling acetyleen-toestel.
1ste district.	11	2	1	—	1	8	1	—	2	—
2de "	29	13	4	—	—	5	11	2	5	—
3de "	46	2	—	1	2	14	11	22	—	—
4de "	144	26	2	16	—	45	50	17	29	—
5de "	89	8	1	4	6	37	26	26	6	1
6de "	44	11	5	11	1	2	9	6	4	—
7de "	45	7	4	2	3	12	19	11	4	—
8ste "	126	2	26	2	48	46	49	3	14	—
9de "	15	—	—	2	—	10	2	—	1	—
10de "	17	5	1	—	3	2	1	7	—	—
Totaal . . .	566	76	44	38	64	181	179	94	65	1

HOOFDSTUK VI.

Steenhouwerswet.

De ongunstige toestand in het steenhouwersbedrijf heeft zich ook in 1918 gehandhaafd, met het gevolg, dat verschillende werkgevers er toe over moesten gaan, om hun knechts te ontslaan en te trachten als alleen werkend patroon zich door de moeilijke tijden heen te slaan. In Limburg vond een deel der jongere werkkrachten werk in de mijnen.

In totaal werden voor 9 steenhouwerijen Hinderwetvergunningen verleend. Drie hiervan hadden betrekking op een verplaatsing van de werkplaats. Een der steenhouwerijen, waarin vroeger de patroon met 15 man personeel werkte, was verhuurd terwijl de werkplaats ondergebracht werd in een houten loods, die aan de bepalingen der Steenhouwerswet voldeed en waarin door den patroon met een knecht zoo nu en dan werd gewerkt. In het 8ste district (Deventer) werd vergunning gegeven voor een steenhouwerij, die reeds eenige jaren in bedrijf geweest was, doch zonder vergunning, daar zij niet voldeed aan de bepalingen der Steenhouwerswet. De patroon werkte gedurende dien tijd zonder gezel.

Alleen uit het vierde en zevende district (Utrecht en Arnhem) wordt melding gemaakt van oprichting van steenhouwerijen en wel 3 te 's Gravenhage, 1 te Utrecht en 1 te Arnhem.

Bij drie dezer liepen de bemoeiingen ter verkrijging van de Hinderwetvergunning vlug van stapel, bij de twee andere was dit geenszins het geval.

In den Haag n.l. had in 1917 een steenhouwer vergunning bekomen tot het oprichten van een steenhouwerij, doch daar hij zich niet aan de daarbij overgelegde stukken had gehouden, moest aan het Gemeentebestuur hiervan kennis worden gegeven. Dientengevolge kwam hij met het verzoek, om vrijstelling van verschillende eischen van het Steenhouwersbesluit, en wel eerst bij het districtshoofd en, toen dit geen gevolg had, bij den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. De beschikking hierop luidde, dat de wet niet toeliet zijn verzoek in te willigen.

In 1918 deed deze steenhouwer weer een aanvrage om vergunning krachtens de Hinderwet aan het Gemeentebestuur toekomen, doch thans bleek uit de stukken, dat in verband met den plaatselijken toestand de inrichting niet zou voldoen aan de eischen bij of krachtens de Steenhouwerswet gesteld. Daar de indruk werd verkregen, dat het er den aanvrager om te doen was de zaak te laten zooals ze was, moest aan het Gemeentebestuur worden bericht, dat volgens de stukken, in verband met den plaatselijken toestand, de inrichting niet zou voldoen aan de wettelijke eischen.

De aanvrage te Utrecht werd gedaan voor eene niet onder de Veiligheidswet vallende steenhouwerij, doch bij onderzoek bleek dat er wel een dertigtal arbeiders in het geheele complex zou werken. Een desbetreffend bericht aan het Gemeentebestuur had toezegging tengevolge dat andere stukken zouden worden ingediend. Daar de aanvankelijk ingezonden stukken vrij onvolledig waren, werd de gelegenheid aangegrepen om te bereiken, dat de ten tweeden male in te zenden stukken tenminste volledig deden zien wat de aanvragers zich feitelijk voorstelden te gaan doen.

Onderstaande staat geeft een overzicht van den toestand in de steenhouwerijen te Amsterdam.

	Aantal werkplaatsen.					Aantal personen.				
	1913	1914 [1]	1916	1917	1918	1913	1914	1916	1917	1918
Steenhouwerijen zonder krachtwerktuig.										
a. met 1—9 arbeiders	22	22	18	23	20	107	92	67	98	87
b. met 10 of meer arbeiders.	3	2	2	2	1	62	49	29	29	11
Steenhouwerijen met krachtwerktuig.										
a. met 1—9 arbeiders	1	1	2	2	3	2	4	13	11	20
b. met 10 of meer arbeiders.	6	7	6	6	6	197	174	152	149	153
Alleen werkende patroons . . .	— [2]	— [2]	— [2]	5	7	— [2]	— [2]	— [2]	6	9
Totaal . . .	32	32	28	38	37	368	319	261	293	280

1) In 1915 heeft geen telling plaats gehad.

2) Alleen werkende patroons in 1913, 1914 en 1916 niet opgenomen.

Dit overzicht doet zien, dat het aantal steenhouwerijen met 1 is verminderd; twee ondernemingen, die het vorige jaar ontstaan waren door splitsing van één firma, werden dit jaar weder tot één vereenigd.

Een drietal kleine werkgevers werkten door voortdurenden achteruitgang niet meer met personeel en zijn dus thans bij de „alleen werkende patroons" opgenomen.

Ten slotte ging een firma, die hoofdzakelijk schoorsteenmantels fabriceert en voorheen haar eigenlijk bedrijf te Beverwijk had gevestigd, er toe over dit naar Amsterdam over te brengen en samen te voegen met de hier reeds bestaande hulpwerkplaats voor het afwerken voor de montage. Dit komt in de statistiek dus tot uiting door overgang van een werkplaats z o n d e r krachtwerktuig naar de groep van steenhouwerijen m e t krachtwerktuig.

Ondanks deze overplaatsing ging het totaal aantal arbeiders nog verder achteruit.

Artikel 3. VERPLICHTE KEURINGEN.

Teneinde in het bezit te komen van een geldige steenhouwerskaart onderwierpen zich in het afgeloopen verslagjaar 91 jongens aan een medisch onderzoek. Het volgende staatje geeft hiervan een overzicht.

Geboortejaar.	Niet vóór 1918 gekeurd.		Vóór 1918 goedgekeurd.		Vóór 1918 afgekeurd.		Einduitslag.	
	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.
1899	—	—	5	—	—	—	5	—
1900	1	—	15	—	—	—	16	—
1901	3	—	15[1])	1	—	—	18	1
1902	5	—	12[1])	—	—	—	17	—
1903	12	1	13	—	—	—	25	1
1904	10	—	—	—	—	—	10	—
Totaal	31	1	60	1	—	—	91	2

1) Hieronder is één begrepen, die vóór 1918 alleen voor de ambachtsschool goedgekeurd was.

District.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Totaal.
1	1	—	1
2	1	—	1
3	13	—	13
4	19	—	19
5	18	1	19
6	5	1	6
7	11	—	11
8	2	—	2
9	18	—	18
10	3	—	3
Totaal . .	91	2	93

Artikel 5. VRIJWILLIGE KEURINGEN.

In het geheel boden zich slechts 33 steenhouwers aan, om aan een medisch onderzoek te worden onderwerpen.

In het 1ste district (Venlo) en het 10de district (Dordrecht) vroeg niemand om een onderzoek. Op verzoek van den directeur van de ambachtsschool te Amsterdam werden 8 leerlingen gekeurd, waarvan 7 werden goedgekeurd en 1 afgekeurd.

Van de 5 steenhouwers, die te Amsterdam dit jaar van de gelegenheid tot kostelooze keuring gebruik maakten, werden 3, respectievelijk 43, 30 en 29 jaar oud, ongeschikt bevonden; van twee 38-jarigen was een voldoende gezond en de ander twijfelachtig.

Voor de 2 steenhouwers die zich in het 7de district (Arnhem) lieten onderzoeken oordeelde de arts het noodzakelijk, dat zij onder medische contrôle bleven.

Artikel 6, 7, 8 en 17. DE WERKPLAATSEN.

Gaf de inrichting der werklokalen met aanhoorigheden hier en daar aanleiding tot het maken van opmerkingen, in het geheel moest 11 maal worden overgegaan tot het opmaken van een proces-verbaal en wel 8 maal in het 4de district (Utrecht).

Een terrazzo-bewerker te 's-Gravenhage, die van meening was en bleef, dat zijne inrichting, waar werd gehakt en gefrijnd, doch die in verschillende opzichten niet voldeed, geen steenhouwerij was en dus buiten de eischen der Steenhouwerswet viel, lokte een uitspraak van den Kantonrechter uit. Hij werd tot vier boeten van *f* 2 veroordeeld en daarmede in het ongelijk gesteld. Alhoewel de man in hooger beroep beproefde zijn standpunt bevestigd te krijgen, mocht hem dit niet gelukken, want hij werd door de Rechtbank eveneens veroordeeld, wat na de vroeger gevallen beslissing in eene analoge zaak te Utrecht niet te verwonderen was.

Een steenhouwerspatroon te Utrecht had zijn eigenlijk werklokaal aan een beeldhouwer verhuurd en liet — ondanks waarschuwing — zijne knechts nog in den winter in een loods werken. Een deswege opgemaakt procesverbaal kostte den man eene boete van *f* 15.—.

Een andere steenhouwer in dezelfde gemeente bleef nalatig een voorschrift op het punt van waschgelegenheid en drinkwaterverstrekking op te volgen, alhoewel reeds vroeger tegen hem proces-verbaal was opgemaakt. Dit gebeurde nu weer en de Kantonrechter legde een boete van *f* 20.— op.

Ook tegen een steenhouwer te Leiden moest tweemaal proces-verbaal worden opgemaakt, de eerste maal omdat hij onvoldoende luchtruimte had, geen waschgelegenheid en geen schaftlokaal beschikbaar stelde en de tweede maal wegens het niet aanbrengen van een waschgelegenheid. Hij werd veroordeeld resp. tot *f* 15.— en *f* 10.— boete.

Het brutaalst traden twee steenhouwers te 's-Gravenhage op, die eenvoudig handelden alsof er geen Steenhouwerswet bestond, hetgeen terecht de ergernis opwekte van hunne concurrenten. Driemaal moesten deze personen worden bekeurd wegens het achtereenvolgens op verschil-

lende bouwwerken, met terzijdestelling van de eischen van het Steenhouwersbesluit, doen verrichten van steenhouwersarbeid. Achtereenvolgens kwam dit dezen steenhouwers te staan op *f* 30.—, nog eens *f* 30.— en tenslotte op *f* 21.— boete.

In het 6de district (Haarlem) werd tegen een patroon proces-verbaal opgemaakt, omdat hij in zijne in alle opzichten onvoldoende steenhouwerij een gezel liet werken, niettegenstaande hij gewaarschuwd was, dat hij in zijn steenhouwerij niet met personeel mocht arbeiden. Hoe het met de werkplaats gesteld was moge o.a. blijken uit hetgeen in het proces-verbaal ten opzichte van de verlichting werd verklaard:

„De werkplaats was begrensd door steenen wanden; in één dezer „wanden waren drie ramen aangebracht, waarvan in één alle ruiten ontbraken. „Van een tweede raam, dat gesloten was door een luik, ontbrak één ruit, „terwijl voor 3 defecte ruiten plankjes waren gespijkerd. Voor het derde „raam was het daarvoor aangebrachte luik vastgespijkerd. Aan de straat-„zijde werd nog een raam aangetroffen, waarvan alle ruiten ontbraken, „eveneens gesloten door een luik, zoodat voor dagverlichting der werkplaats „alleen beschikbaar waren de deuropening en het glaslooze raam".

Hoe het met zindelijkheid en verdere eischen gesteld was, is na deze illustratie wel na te gaan.

Deze werkgever zag zich veroordeeld tot een geldboete van *f* 10.—.

Enkele aanwijzingen en voorschriften waren noodig, om verbetering te verkrijgen in privaten en kleerenbergplaatsen, terwijl ook hier en daar werd bevonden, dat schaftlokalen en waschgelegenheden in onvoldoenden toestand waren, terwijl de zindelijkheid te wenschen overliet. Een drietal malen kwam het voor dat het schaftlokaal als opslagplaats of als kleerenbergplaats in gebruik genomen was. Eenmaal werd wegens het ontbreken van een behoorlijk schaftlokaal proces-verbaal opgemaakt.

Nog steeds blijkt het gebruikmaken van de waschgelegenheid, ook daar waar goede inrichtingen beschikbaar zijn, te wenschen over te laten. Het beschikbaar stellen van zeep en een schoone handdoek per persoon per week zal daarop wellicht van gunstigen invloed zijn. Aan een firma werd een dienovereenkomstig voorschrift gegeven.

Van de ingekomen klachten betreffende de werkplaatsen bleken verschillende betrekking te hebben op werkplaatsen van alleen werkende patroons, zoodat van wege de Arbeidsinspectie niet kon worden ingegrepen.

Tot viermaal toe kwamen klachten in over onvoldoende verwarming der schaftlokalen, een aangelegenheid, die gezien den brandstoffennood moeilijk was op te lossen, terwijl de brandstoffen, voorzoover buiten distributie, zeer kostbaar waren.

De principieel meest belangrijke klacht ging uit van een steenhouwersfirma in het 5de district (Amsterdam), die juist het vorig jaar op voorschrift van de Arbeidsinspectie belangrijke verbetering aan haar nieuw in gebruik genomen werkplaats had moeten aanbrengen en er zich nu over kwam beklagen, dat haar meesterknecht voor zich zelf was gaan werken, zonder de wettelijke eischen in acht te nemen.

Bij onderzoek bleek deze zich gevestigd te hebben in een onderstuk

van onvoldoende hoogte, dat ook in enkele andere opzichten niet aan de eischen voldeed. Als „alleen werkende patroon" werden de bepalingen van de steenhouwerswet op hem niet van toepassing geacht; wel werd hij er mede in kennis gesteld, dat tewerkstelling van personeel hem in overtreding zou brengen. Bij een later gehouden contrôlebezoek bleek echter ook een twintigjarige zoon van den steenhouwer in de werkplaats aan den arbeid. Hij verklaarde evenwel „geheel zelfstandig" werk aan te nemen en uit te voeren.

Een klacht over een niet behoorlijk schaftlokaal leidde in het 2de district (Breda) tot het opmaken van een proces-verbaal.

Een klacht ingebracht bij het districtshoofd van het 1ste district (Venlo) wegens overtreding der Steenhouwerswet in bijna alle steenhouwerijen te Maastricht, gaf aanleiding tot een uitgebreid onderzoek. Overtredingen konden evenwel niet worden vastgesteld.

Naar aanleiding van een bij het districtshoofd te Haarlem ingekomen klacht van de afd. Noord-Holland der Steenhouwerspatroonsvereeniging in Nederland, betreffende huisindustrie in het steenhouwersvak door 3 steenhouwersgezellen, werd een onderzoek ingesteld. In één geval bleek, dat door een der gesignaleerde steenhouwers een sinds jaren bestaande steenhouwerswerkplaats was overgenomen. Het tweede geval had betrekking op een gezel, die enkele weken voor eigen rekening karweiwerk had verricht, doch daarna was vertrokken naar een ander district, als deelgenoot in een bestaande steenhouwerij. Het derde geval had betrekking op iemand, die tot voor korten tijd zelf werkgever was geweest, maar zich in zijn zaak niet had kunnen handhaven en thans voor eigen rekening, nu eens hier, dan weer daar, werkte.

Vrijstellingen. Van de 10 inrichtingen, waarvoor in dit verslagjaar de verleende vrijstellingen afliepen, bleken bij een contrôlebezoek door verandering en verbouwing twee geheel te voldoen, terwijl 1 inrichting, waar door de slapte geen arbeiders meer werkten, buiten de bepalingen viel, en een vierde opgeheven was.

Op drie verzoeken, om den termijn binnen welken aan de wettelijke bepalingen moest worden voldaan nogmaals te verlengen, werd afwijzend beschikt, daar art. 18 der Steenhouwerswet slechts toelaat een vrijstelling éénmaal te verlengen.

Een ingediend verzoek, om verlenging der vrijstelling voor een kleine steenhouwerswerkplaats in het 5de district (Amsterdam), welke in verschillende opzichten niet aan de wettelijke bepalingen voldeed, werd afgewezen. Nadat de beslissing gevallen was, bleek bij een bezoek, dat de patroon er in geslaagd was de vereischte verbeteringen aan te brengen. Een aanvrage om verlenging van den termijn van de gegeven vrijstelling werd ingewilligd en van de verleende vrijstelling der bepalingen van art. 2, 2de en 3de lid en van art. 3, 2de lid van het Steenhouwersbesluit de termijn verlengd tot 1 Nov. 1920.

Een werkgever verzocht aan den Minister, wegens het voortduren der buitengewone tijdsomstandigheden, verlenging van een hem verleende vrijstelling van de artt. 2, tweede en derde lid, 3, tweede lid, en 6, tweede lid onder a en b van het Steenhouwersbesluit. Zoodra alle bouwmaterialen

niet meer zoo schaarsch en duur zouden zijn, wilde hij een nieuwe werkplaats bouwen. Het verzoek werd ingewilligd en aan adressant opnieuw vrijstelling verleend, thans tot 1 Mei 1921, van dezelfde artikelen, echter onder voorwaarde dat in de werkplaats niet meer dan 12 arbeiders werken en dat de bijkeuken van adressants woonhuis uitsluitend tot schaftlokaal zij ingericht en deze niet meer voor eenig ander doel — ook niet als bergplaats — worde gebruikt.

Artikel 9 tot en met 13. WERKTIJDEN EN ARBEIDSLIJST.

De slapte in het steenhouwersbedrijf gaf aanleiding tot verkorting der arbeidstijden, zoodat voor overtreding der werktijdbepalingen weinig reden bestond.

Een steenhouwerspatroon in het 2de district (Breda), die zijn personeel $10\frac{1}{2}$ uur per dag liet werken, werd hiervoor geverbaliseerd en veroordeeld tot 20 × *f* 2.— boete.

Bij het districtshoofd te Utrecht kwamen twee klachten in betreffende den werktijd; een had alleen formeele beteekenis en betrof een inkrimping van den werktijd, die niet op de lijst was geregistreerd; bij onderzoek naar de andere werd geen overtreding geconstateerd.

In het 1ste district (Venlo) werd tegen een steenhouwerspatroon en diens zoon proces-verbaal opgemaakt, wegens overtreding van artikel 13 sub 1 der wet, ten aanzien van 4 arbeiders gepleegd. De zoon, die door zijn vader belast was met de nakoming van de verplichtingen, voortvloeiende uit de bepalingen der Steenhouwerswet, werd veroordeeld tot 4 geldboeten van *f* 2.50. Voor den vader volgde vrijspraak.

Door den Controleur van den arbeid in het 7de district (Arnhem) werd tegen een steenhouwerspatroon proces-verbaal opgemaakt, wegens het niet hebben van een arbeidslijst als bedoeld in artikel 10 sub 1b der Steenhouwerswet. In de werkplaats hing een gewone arbeidslijst, als bedoeld in art. 13 der Arbeidswet 1911. Veroordeeling tot *f* 1.— boete of 1 dag hechtenis volgde.

Een andere steenhouwerspatroon in dat district werd geverbaliseerd, omdat hij des avonds na 6 uur, zijnde het uur van einde volgens de aanwezige arbeidslijst, een steenhouwer in de werkplaats liet natslijpen, zoodat deze sedert eenigen tijd ruim 10 uur per dag werkte. Wegens overtreding van artikel 13, tweede lid, der Steenhouwerswet werd hij veroordeeld tot *f* 1.— boete of 1 dag hechtenis.

Een klacht aangaande een patroon in wiens werkplaats te lang werd gewerkt, gaf in het 2de district (Breda) aanleiding tot een proces-verbaal, omdat in afwijking van de arbeidslijst werd gewerkt.

In het 2de en 9de district (Breda en Groningen) werd proces-verbaal opgemaakt tegen steenhouwerspatroons, wegens het ontbreken van een arbeidslijst.

In een dezer gevallen betrof het eén beeldhouwer, die zandsteen in den gevel van een heerenhuis bewerkte en daarbij een steenhouwer in zijn dienst had.

Vrijstellingen. Slechts vijf maal kwam in het afgeloopen verslagjaar een aanvrage bij districtshoofden in om te mogen werken in afwijking van het bepaalde van art. 9, 1ste lid, IVa (verbod van arbeid vóor een kwartier voor zonsopgang en ná een kwartier na zonsondergang).

In het 4de district (Utrecht) verleende het districtshoofd in October eenmaal vergunning voor 10 dagen, om 7 mannelijke personen boven 17 jaar te doen werken van 7—9 v.m., $9\frac{1}{2}$ v.m.—12 's m., 1—4 n.m. en $4\frac{1}{2}$—6 n.m., d.i. gedurende negen uren per etmaal, terwijl in het 9de district (Groningen) eenmaal werd toegestaan, dat 10 dagen in afwijking van bovengenoemde bepaling door personen van 17 jaar of ouder werd gewerkt.

Bij een aanvrage om vergunning in het 2de district (Breda) bleek, dat door verschuiving van den arbeid binnen de wettelijke grenzen het gewenschte resultaat was te bereiken zonder vergunning.

In het 7de district (Arnhem) werd aan een steenhouwerspatroon op zijn verzoek toegestaan, om gedurende 9 dagen zijn knechts 9 uur per dag en tot $6\frac{1}{2}$ uur nam. te laten arbeiden. Hij zond de vergunning echter terug, met de mededeeling, dat er geen gebruik van was gemaakt daar het personeel niet genegen was verandering in den werktijd te brengen, wegens de koude en gebrek aan brandstoffen.

Aan een anderen werkgever werd eveneens vergund zijn knechts gedurende 10 dagen 9 uur per dag, in dit geval tot 7 uur nam. te laten arbeiden. Deze vergunning werd, met machtiging van den Minister, met nog tien dagen verlengd.

HOOFDSTUK VII.

Ongevallen.

Ingevolge artikel 61 der Ongevallenwet 1901 ontvangen de districtshoofden kennisgevingen van alle ongevallen, welke in hun district voorkomen. Voorzoover deze opgaven betrekking hebben op de onder hun toezicht vallende inrichtingen, leveren zij een waardevol materiaal voor de contrôle op de naleving der wettelijke bepalingen, terwijl er mede menige aanwijzing door wordt verkregen voor de opsporing van gevaar veroorzakende werktuigen of toestanden.

Onderstaande tabel geeft aan het aantal ontvangen kennisgevingen, dat betrekking heeft op de bedrijven, genoemd in een der 17 nijverheidsgroepen, waarover het toezicht zich uitstrekt en vermeldt mede het aantal kennisgevingen volgens art. 11 der Veiligheidswet, betreffende ongevallen overkomen aan niet verzekerde personen. Uit deze tabel blijkt in de eerste plaats, dat het aantal ongevallen in vergelijking met vorige jaren is gedaald, hetgeen echter in hoofdzaak, zoo niet uitsluitend, aan de slapte in het bedrijfsleven zal zijn te danken.

District.	Aantal kennisgevingen ex. art. 61 O. W.	Aantal ongevallen			Aantal kennisgevingen ex. art. 11 V. W.
		met doodelijken afloop.	voor den inspectiedienst van belang geacht.	nader onderzocht.	
1	4725	5	402	402	—
2	5284	7	484	484	—
3	9499	5	328	328	2
4	8764	10	536	490	19
5	7773	8	814	760	—
6	6766	5	446	391	—
7	5517	9	604	401	1
8	3989	9	417	398	—
9	4676	12	371	182	—
10	5762	4	145	140	2
Het Rijk					
1918	62755	74	4547	3976	24
1917	67692	97	4173	3666	16
1916	70453	172	4491	3404	15

Het betrekkelijk gering aantal ongevallen, dat voor een nader onderzoek in aanmerking kwam, wijst er reeds op, dat de meeste ongelukken veroorzaakt werden door omstandigheden, die niet te verhelpen waren. Bovendien blijkt dit ook meermalen van de nader onderzochte ongevallen, zoodat ten slotte slechts een tamelijk gering percentage der ongelukken door betere voorzorgsmaatregelen voorkomen had kunnen worden. In het 8ste district (Deventer) bleken van de 398 nader onderzochte ongevallen slechts 317 van belang te zijn; in het 3de (Rotterdam) en 10de district (Dordrecht) werden naar aanleiding van 328 en 140 onderzochte ongevallen slechts 57 en 20 schriftelijke en mondelinge aanwijzingen gegeven of 0.6 % en 0.3 % van het totaal aantal ongevallen, welke in deze districten plaats hadden. Aan den anderen kant is een enkel ongeval vaak aanleiding, om ook in andere bedrijven, waar dezelfde werktuigen aanwezig zijn of dezelfde omstandigheden zich kunnen voordoen, een onderzoek in te stellen en voorzorgsmaatregelen te eischen.

In hoofdstuk V is reeds vermeld, hoe het voorkomen van ongevallen met snijboonenmolens in verschillende districten aanleiding heeft gegeven in alle groentendrogerijen en -zouterijen een onderzoek in te stellen en hoe een paar ongevallen met assen in diamantslijperijen het hoofd van het 5de district er toe brachten voor al deze assen beveiliging te eischen.

Dit jaar werd een aanvang gemaakt of voortgegaan met een systematisch onderzoek van alle ongevallen bij cirkelzagen, degelpersen, deegkneedmachines en in ijzergieterijen, waarbij de omstandigheden, die zich bij elk ongeval hadden voorgedaan, opgeteekend werden op speciaal daarvoor bestemde kaarten. Aangezien met dit onderzoek in hoofdzaak eerst in de tweede helft van dit jaar werd begonnen, konden van vroegere ongevallen niet alle gegevens meer verzameld worden, zoodat dit jaar nog geen volledig overzicht kon worden verkregen.

Het hoofd van het 2de district (Breda) verzamelde voor enkele bedrijven alle ongevallen, verdeeld over de verschillende dagen der week.

Zooals uit het overzicht op de volgende blz. blijkt, daalt het totaal ongevallencijfer na Dinsdag. om op Vrijdagmiddag weer te stijgen, terwijl het grootste aantal ongelukken op Zaterdag plaats heeft, niettegenstaande op dien dag meestal korter gewerkt wordt, en het kleinste aantal in het midden der week. Meer nog dan aan vermoeidheid na een week werken, zal het groote aantal op Zaterdag moeten worden toegeschreven aan het reinigen der werktuigen tijdens het bedrijf. De cijfers voor de textielindustrie, waar het reinigen van nog in beweging zijnde werktuigen veel voorkomt, wijzen hier eveneens op.

In ijzergieterijen, waar meestal 's middags gegoten wordt, is het aantal ongevallen in den voormiddag belangrijk minder dan daarna.

De machinefabrieken, in een deel waarvan de vrije Zaterdagnamiddag is ingevoerd, hebben dientengevolge een laag cijfer op Zaterdagnamiddag. Aan het lage ongevallencijfer in dit bedrijf op Maandag schijnt het verstrekken van een langen wekelijkschen rusttijd niet vreemd. Of dit moet worden geweten aan de langere rust of het daaruit voortvloeiend minder drankgebruik, of aan de mindere intensiteit van den arbeid op Maandagmorgen, is niet zonder nader onderzoek vast te stellen.

Ongevallen, in enkele bedrijven in het 2de district der Arbeidsinspectie, verdeeld naar de dagen, waarop zij hebben plaats gehad.

AARD DER INRICHTING.	Maandag		Dinsdag		Woensdag		Donderdag		Vrijdag		Zaterdag		Zondag		TOTAAL.
	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	v.m.	n.m.	
Schoenfabrieken	47	34	42	47	28	35	38	42	28	39	54	28	—	—	462
Leerlooierijen en lederfabrieken	22	15	13	14	12	8	12	14	15	6	13	17	—	—	161
IJzergieterijen	21	49	25	48	25	59	15	48	27	70	44	51	—	—	482
Machinefabrieken annex ijzergieterijen	18	27	26	27	29	23	19	22	24	32	34	18	—	—	299
Smederijen, enz.	33	38	35	38	35	35	23	17	26	30	26	34	—	—	370
Werkplaatsen van spoor- en tramweg-maatschappijen	27	24	37	18	20	22	23	15	29	31	16	31	—	—	293
Textielfabrieken	69	47	53	54	48	44	35	50	53	45	51	76	—	—	625
Suikerfabrieken	27	30	35	28	26	35	25	16	27	36	29	24	9	8	355
Totaal	264	264	266	274	223	261	190	224	229	289	267	279	9	8	3047
	528		540		484		414		518		546		17		

Zooals reeds hiervoor werd opgemerkt, gebeuren een groot aantal ongelukken door oorzaken, die niet door beveiligingsmaatregelen zijn weg te nemen. Ook door roekeloosheid, onachtzaamheid, soms ook door een zekere bravour om aan medearbeiders te toonen, dat men niet bang is, worden vaak de meest eenvoudige voorzorgsmaatregelen achterwege gelaten. Zoo moest een arbeider in een olieslagerij een zaadsilo schoonmaken, waartoe hij, voorzien van een veiligheidsgordel in den silo werd, neergelaten. Beneden gekomen heeft hij den gordel losgemaakt en is, doordat men juist bezig was mais af te tappen, onder het mais bedolven en weggezonken, daarbij de aftap opening met zijn voeten verstoppend. Toen na veel moeite het eindelijk gelukt was het lichaam te bevrijden, bleek hij reeds overleden.

In een ijsfabriek had een arbeider de onvoorzichtigheid tegen den gasmotor te gaan leunen, waardoor zijn kiel beklemd raakte tusschen de nokken op de kleppenas en de nok van de gastoevoerklep, met gevolg dat de kiel om de as werd opgerold en de man zelf met kracht tegen den cylinder werd geslagen, zoodat hij eenige ribben en een arm brak.

In een andere fabriek had een 15-jarige jongen de aardigheid om, tegen het verbod in, in een kolom van het fabrieksgebouw te klimmen, waarbij hij met het hoofd bekneld raakte tusschen deze kolom en de in beweging zijnde loopkraan, waardoor een ernstige hoofdwonde ontstond.

ONGEVALLEN AAN DRIJFWERK.

Voor zoover de arbeiders bij den gewonen gang van het bedrijf met drijfwerk in aanraking zouden kunnen komen, is beveiliging in de meeste gevallen zeer goed mogelijk en dan ook in bijna alle fabrieken wel aangebracht. De vele ongevallen, die zich des ondanks toch nog met assen, riemschijven enz. voordoen, moeten dan ook meerendeels geweten worden aan het verwijderen der beschutting of andere onvoorzichtigheid van den arbeider. Ook blijkt telkens dat, niettegenstaande door de Arbeidsinspectie herhaaldelijk gewezen wordt op het gevaar, dat kleine gladde assen kunnen opleveren, deze vaak zoowel door arbeiders als patroons als ongevaarlijk worden beschouwd.

Reeds vroeger is de aandacht gevestigd op het gevaar, dat de *asjes onder de naaimachines* in confectie-werkplaatsen kunnen opleveren, welke ook dit jaar eenige slachtoffers maakten. In een confectiefabriek, waar een dergelijke as slechts door een plank was beschut, wilde een meisje een snaartje op een snaarschijfje leggen met het bekende gevolg, dat heur haren door het asje werden gegrepen, waardoor hare geheele schedelhuid met haren en rechteroor werden afgerukt. In een andere confectiefabriek, waar een meisje met loshangend haar den vloer aan wilde vegen, had een dergelijk ongeval plaats, maar gelukkig met een minder noodlottig gevolg.

Ook in een paar diamantslijperijen hadden een tweetal soortgelijke ongevallen plaats, waarbij de haren van een arbeidster, die een weggesprongen steentje wilde zoeken, met de as in aanraking kwamen en voor een gedeelte werden uitgerukt.

Het gevaar van ronddraaiende assen wordt niet onbelangrijk verhoogd, wanneer zich op de as **uitstekende deelen** bevinden, waaraan de kleeren kunnen blijven haken, zoodat deze om de as worden gewikkeld, hetgeen meerdere malen ernstige verwonding ten gevolge had. Zoo werd een molenaarsknecht door een spiekopje, dat uit de koppelbus van den overbrengas stak, aan zijn broekspijp gegrepen, met het gevolg, dat hij werd meegedraaid en tegen een zich daar dichtbij bevindenden stortkoker werd doodgeslagen. Een opgemaakt proces-verbaal had een veroordeeling tot *f* 25.— boete tengevolge.

Belangrijk neemt het gevaar van drijfwerken toe, wanneer zich bijzondere omstandigheden voordoen, tengevolge waarvan de arbeider zich moet begeven op plaatsen, waar hij gewoonlijk niet komt en, gewoon als hij is aan de steeds in beweging zijnde assen en schijven, zich geen voldoende rekenschap geeft van het gevaar, waaraan hij zich blootstelt. Beschutting is in zoo'n geval niet aanwezig, omdat op die plaats nooit gewerkt wordt en zoo noodig het drijfwerk tijdelijk stil gezet kan worden, waarmede alle gevaar is voorkomen. Hoewel in de meeste fabrieken orders, zelfs „strenge" orders worden gegeven, om zoo noodig het drijfwerk stop te zetten, leert de praktijk, dat deze maatregel maar al te dikwijls niet opgevolgd wordt.

Vooral het **opleggen van riemen** wordt als ongevaarlijk beschouwd, niettegenstaande hiermede ook dit jaar wederom verscheidene ongevallen, waaronder enkele zeer ernstige, hebben plaats gehad. Een houtzager in een textielfabriek wilde, op een ladder staande, den aandrijfriem op de schijf leggen, waarbij hij echter door den riem werd gegrepen. Men vond hem hangende in het drijfwerk tegen het plafond; de rechterarm met den aandrijfriem van de cirkelzaag vastgeklemd tegen een drijfas. Aan zijn vrijen linkerarm, waarmede zoo oppervlakkig beschouwd niets was gebeurd, ontbrak de hand, terwijl de ongelukkige inwendig zwaar was gekneusd. Ook de cirkelzaagbank hing boven in het drijfwerk.

In een ander geval werd de arbeider bij het opleggen van een riem door een spie op de as gegrepen, mede rondgedraaid en gedood. De as, waarop de schijf zat, kon gemakkelijk stilgezet worden, daar ze door een electromotor werd bewogen, terwijl ook in de fabriek de order gegeven was, dat bij dergelijke werkzaamheden de machinist er bij geroepen moest worden, om den motor in en uit te schakelen.

In een wollenstoffenfabriek wilde de weversbaas, die zelf belast was met het toezicht op de naleving van het verbod riemen op te leggen, zoolang het drijfwerk nog in beweging is, een riem van een weefgetouw op de daarboven draaiende as leggen, waartoe hij op het getouw klom. Hij werd door den riem omhoog getrokken over de drijfwerkas en ernstig gekneusd.

Van een werkman, die staande op een draaibank een 5 c.M. breeden drijfriem wilde opleggen, werd de mouw van zijn werkkiel door een uitstekende spie gegrepen, met het gevolg, dat hij zijn arm brak.

Ook in een zuivelfabriek had met een kleinen riem een ongeluk plaats, dat een zeer ernstigen afloop had kunnen hebben. De riem, die een melkpomp aandreef, was onder het werk gebroken; nadat zij weer gelascht was, wilde de getroffene dezen riem weer op de schijf leggen, die slechts

± 10 cM. diameter had en op een as zat van 65 mM. die 200 omwentelingen per minuut maakte. Hij plaatste een ladder tegen den muur bij de as en wilde den riem, op de ladder staande, van onderen af opleggen, niettegenstaande de voorman in het werklokaal hem nog hiertegen waarschuwde. De hand van den getroffene kwam tusschen riem en as en hij werd van de ladder afgetrokken, zoodanig, dat hij met den rug boven op de as kwam te liggen en zijn kleeren van achteren om de as begonnen te wikkelen en hem van het lijf scheurden. Op dit oogenblik werd de as plotseling stop gezet, dank zij het aanwezig zijn van een askoppeling op die as, welke koppeling in het werklokaal kon worden uitgezet.

Behalve het opleggen van riemen eischte ook het **herstellen** daarvan verscheidene slachtoffers. In een machinefabriek, waar tijdens het bedrijf een onmisbare riem van het bovendrijfwerk hersteld moest worden, plaatste de riemennaaier zich daartoe op een ladder en droeg een jongen op, om, enkele sporten hooger staande, de riemen vrij van de as te houden. Wellicht is de jongen moe geworden en heeft den riem op de as laten rusten, want plotseling werd hij met den riem meegenomen en rondgedraaid. Gelukkig kon het drijfwerk en de in hetzelfde lokaal geplaatste electromotor vlug stop worden gezet, maar de verwondingen waren toch nog van zeer ernstigen aard.

Onbeschutte drijfriemen. Ernstige ongelukken met drijfriemen, als gevolg van het ontbreken van een beschutting, kwamen niet voor.

Wel had een vrij ernstig ongeval plaats in een groentendrogerij, waar de riem der waschmachine telkens slipte. Een 15 jarige jongen wilde zich verdienstelijk maken en klauterde boven op dit werktuig, om tusschen den slippenden riem en de schijf hars te gooien, met het gevolg, dat zijn rechterarm tusschen riem en schijf kwam en brak.

Hetzelfde lot trof een bedrijfsleider in een malerij, die harspoeder wilde strooien tusschen riem en riemschijf van het luiwerk, dat herhaaldelijk slipte. Hij werd daarbij gegrepen en was wekenlang niet in staat de rechterhand te gebruiken.

Riemoverzetters. Het ontbreken van een goeden riemoverzetter, waardoor de arbeider verplicht is den riem met de hand te verplaatsen, heeft al menige kneuzing van de hand tengevolge gehad. Ook dit jaar kwamen dergelijke ongevallen, die gelukkig meestal niet van ernstigen aard zijn, nog al eens voor. Zooals reeds in hoofdstuk V is medegedeeld, gaven dergelijke ongevallen bij draaibanken, waarbij eenmaal een vinger geheel werd verbrijzeld, het hoofd van het 5de district (Amsterdam) aanleiding het aanbrengen van een riemoverzetter bij draaibanken te eischen.

Behalve handverwonding kwam ook eenige malen verwonding van den voet voor, toen dit lichaamsdeel gebruikt werd om een riem van de losse op de vaste schijf te brengen.

Ook bij het **smeren** van drijfwerk kwamen ongevallen voor.

De machinist op een groentendrogerij werd bij het smeren van een op ruim 3 M. boven den werkvloer gelegen aslager, door de as, welke geen uitstekende deelen had, gevat en daaroverheen getild, zoodat hij aan de andere zijde neerviel en tengevolge van de bekomen verwondingen overleed.

In een zagerij werd een arbeider bij het smeren van een warmgeloopen kussenblok van de hoofdas door een spie gegrepen, waarbij hem alle kleeren van het lichaam werden gescheurd.

Een buitengewoon noodlottig ongeval had plaats in een blauwselfabriek, waar een arbeider een kussenblok wilde smeren op het oogenblik, dat toevalligerwijze de drijfriem van een riemschijf van een blauwselmolen om de as van dat werktuig vastliep, waardoor de molen van de fundatie gerukt werd, met het gevolg, dat de man onder den zwaren molen geraakte en ernstig verwond werd.

In een machinefabriek had een ongeval met doodelijken afloop plaats, waarvan de onmiddellijke oorzaak niet is vastgesteld kunnen worden, doch dat weer een ernstige waarschuwing is om bij **arbeid aan of in de nabijheid van draaiende deelen** de grootst mogelijke voorzichtigheid in acht te nemen. Getroffene was namelijk bezig aan het veranderen van een drijfwerk en op ongeveer 3 M. afstand van de hoofdas verwijderd. Een der werklieden wilde een slijpsteen, welke juist buiten dienst was gesteld, gebruiken en vroeg eerst bedoelden persoon de riem even over de as te leggen, om deze dan op den beganen grond te kunnen lasschen. Aan dit verzoek werd voldaan. Terwijl echter de riemuiteinden over elkaar werden gelegd om ze aan elkaar te kunnen verbinden, werd de riem plotseling uit de handen getrokken van den op den grond staanden arbeider en opziende, zag hij getroffene om de as meedraaien. Aan de as kwamen geen uitstekende deelen voor.

In een wasscherij werd een jongen van 17 jaar, die een groote zak waschgoed boven een waschmachine wilde uitschudden, gegrepen door de meer dan 1.80 M. van den vloer gelegen as. De jongen wilde den zak losmaken, maar geraakte daarbij met de hand daarin verward. Hij werd medegesleurd, waardoor zijn hand werd afgerukt. De electromotor werd zeer spoedig stopgezet, anders ware het ongeval nog noodlottiger afgeloopen. De jongen was een zoon van de patrones, die bij het ongeval tegenwoordig was.

In een glasfabriek, waar een lokaal, waarin drijfwerk aanwezig was, geschilderd moest worden, had de bedrijfsingenieur zoowel als de schilderspatroon den schilder gewaarschuwd de drijfas te laten stil zetten, wanneer hij in de nabijheid daarvan moest werken. Deze waarschuwing volkomen in den wind slaande, begon de schilder bij de as, werd er door gegrepen en eenige malen rondgeslingerd.

Hetzelfde was het geval met een smidsjongen, die opdracht had gekregen in een muur een ankerbout aan te brengen, iets boven een drijfas, welke ongeveer 40 c.M. vanaf den muur op een hoogte van 4 M. boven den beganen grond was gelegen. Voor de as bevond zich een ijzeren bint. Zonder veel gevaar had hij het werk kunnen doen, als hij een ladder tegen dit bint had geplaatst maar hem was gezegd, den in het aangrenzende lokaal werkzamen arbeider te waarschuwen voor hij begon, opdat de drijfas kon worden stilgezet. Het gevaar evenwel niet inziende, kroop hij tusschen het bint en de as door, werd toen door de as gegrepen en rondgedraaid.

Gelukkig was in beide gevallen het bekomen letsel gering.

Tengevolge van het **los op de as hangen van een drijfriem** kreeg een

arbeider een ongeluk, doordat zijn arm in den riem verward raakte toen deze door de as werd opgewikkeld.

In een ander geval werd een riem, die de beweging naar een andere as moest overbrengen en op de aandrijvende as hing, door die as opgewikkeld, waardoor de beide assen naar elkander toe werden getrokken, zoodanig, dat de eene as geheel werd losgerukt en bij het vallen den voet van een arbeider verwondde.

Door het niet hooren van **het sein** bleef een arbeider op een steenfabriek bezig met het opleggen van een drijfriem, toen het krachtwerktuig en het drijfwerk werden aangezet. Dientengevolge raakte hij beklemd tusschen den drijfriem en een losse schijf.

Kamraderen. De ongevallen met kamraderen beperken zich meestal tot min of meer ernstige kneuzing van een of meer vingers. Slechts in één geval werd de voet van een arbeider op een steenfabriek, toen hij een drijfriem van een kleipers wilde verleggen, tusschen twee conische kamwielen verbrijzeld. *De meeste der onderzochte ongevallen hadden voorkomen kunnen worden, wanneer de raderen voldoende waren beschut geweest.*

ONGEVALLEN AAN KRACHTWERKTUIGEN.

Het bedrijfshoofd eener vernikkelinrichting werd door een spie van een nok voor de kleppenbeweging van een **gasmotor** bij de mouw gegrepen, waardoor hem de bovenkleeren van het lichaam werden gescheurd en hij een armbreuk bekwam.

In een groentenzouterij werd een jongen van 14 jaar door het uitstekende krukaseinde van een **explosiemotor** gegrepen en rondgeslingerd, waarbij hij vrij ernstige verwondingen aan beide voeten opliep.

Aanzetten. Twee ongevallen waren te wijten aan het ontbreken van een behoorlijke inrichting, waarmede het krachtwerktuig in gang kon worden gebracht.

In het eerste geval klemde een jongen van 17 jaar zijn hand en arm tusschen de riemschijf en de fundatie van een zwaren motor in een schoenfabriek, toen hij om den motor aan te zetten aan de riemschijf draaide.

Het tweede ongeluk overkwam den zoon van een machinefabrikant, die een gasmotor aan de spaken van het open vliegwiel wilde aanzetten, waarbij zijn kleeren in aanraking kwamen met het uitstekende gedeelte van de krukas. Door tijdig stopzetten van den motor werden gelukkig ernstige gevolgen voorkomen.

De in beide gevallen opgemaakte processen-verbaal leidden er toe, dat de beide hoofden der schoenfabrieken ieder tot *f* 5.—, de machinefabrikant tot *f* 20.— boete werden veroordeeld.

Ook bij het gebruik van veiligheidsslingers hadden enkele ongelukken plaats. In het eene geval klemde de zwengel op de as en gaf dientengevolge bij het aangaan van den motor getroffene een klap. Dit euvel, dat zich vooral bij slingers met smalle naven voordoet, kan grootendeels worden verholpen door de kanten van de naaf rond af te werken.

Andere ongelukken geschiedden door het losschieten van den zwengel,

waarbij de machinist kwam te vallen, of door uitglijden van den arbeider.

Tornen. Een ongeval had plaats bij het tornen van een stoommachine, door aan den hoofdriem te trekken bij niet geheel afgesloten stoomafsluiter. Bij het in gang komen der machine werd de arbeider door den riem omhoog genomen en bezeerde zich bij zijn val, toen hij los liet.

ONGEVALLEN AAN ARBEIDSWERKTUIGEN.

Onverwachts in beweging komen van arbeidswerktuigen. Door het onverwachts in beweging komen van werktuigen hadden enkele ongevallen plaats, die geweten moeten worden aan de onvolkomenheid der constructie van de riemoverzetters. Hoewel in de meeste gevallen de verwonding van niet ernstigen aard was, werden in een tabaksfabriek van een werkman, die achtergebleven tabak uit de kerfbank wilde verwijderen, drie vingers gedeeltelijk afgesneden toen het mes door het gewicht van den meshouder na het stilzetten naar beneden kwam.

Door het in beweging brengen van een transporteur in een turfstrooiselfabriek, terwijl een arbeider bezig was turf uit het stortgat weg te halen, werd deze tamelijk ernstig gewond.

In een andere fabriek wilde een arbeider iets aan zijn lijmmachine verstellen, maar kon deze niet stoppen, omdat dit het stilzetten van een andere lijmmachine tengevolge zou hebben gehad. Bij het verstellen knelde hij een vinger tusschen de kamwielen van zijn werktuig.

Degelpersen. Van een zestigtal ongevallen werden min of meer volledige gegevens verzameld van de omstandigheden, die zich bij het ongeluk hadden voorgedaan. Hierbij valt in de eerste plaats de aandacht op den jeugdigen leeftijd van de slachtoffers, die, wat de mannen betreft, in 29 gevallen van 13 tot en met 16 jaar en in 16 gevallen van 17 tot en met 20 jaar bedroeg, terwijl voorts twee getroffenen 21 jaar, twee 24 jaar, één 29 jaar en één 59 jaar oud waren. Voorts behoorden tot de verwonden twee meisjes van 16 jaar.

In het algemeen kan ongewoonte met de werkzaamheden niet als oorzaak van het ongeval worden aangenomen, daar van 28 getroffenen wordt vermeld, dat zij wel, tegen 5, dat ze niet gewoon waren met den degelpers te werken.

Drie en twintig ongevallen hadden plaats met trappersen, tegen 27 met door mechanische kracht bewogen persen.

De werkzaamheden, waarbij het ongeval geschiedde, waren:

Drukken of inleggen.	41	maal
Toestellen.	7	„
Inzetten lettervorm	1	„
Schoonmaken — nazien	2	„
Remmen	1	„
Onwillekeurig opleggen van de hand.	2	„

Hieronder volgt een overzicht van 24 ongevallen, waarbij kneuzing van de hand plaats vond tusschen degel en fundament, niettegenstaande een beveiliging aanwezig was. In de eerste 20 gevallen werd de hand over de

beschutting heen gebracht, in de laatste 4 gevallen zijdelings tusschen degel en fundament gestoken, om het papier goed te leggen.

Werkzaamheden waarbij het ongeval geschiedde.	Afstand degel vloer.	Afstand elleboog getroffene vloer.	Soort beveiliging.	Lichthoogte.	Verwonding. Aard.	Verwonding. Beteekenis.
Inleggen	100	—	opgaande stang	10.5	Eerste lid van duim af, 4 vingers gekneusd	blijvend
„	110	120	gekruiste stangen	8	Kneuzing rechter middelvinger	niet ernstig
„	105	103	„ „	13	„ 2 vingers rechterhand	„ „
„	112	100	„ „	13	„ 2de, 3de, 4de, 5de middenhandbeen	vrij „
„	108	108	„ „	8	„ rechter ringvinger	vrij „
„	105	95	„ „	10	„ rechterwijsvinger	niet „
„	—	—	opgaande stang	5	„ 3de en 4de vinger rechterhand	„ „
„	—	—	„ „	9	„ vingertop 3de, 4de vinger rechterhand	„ „
„	—	—	„ „	6	Vingerwond	„ „
„	—	—	schaarbeschutting	15	Kneuzing rechterhand	vrij ernstig
„	—	—	opgaand hekje	14	Verwonding hand en vinger	„ „
„	—	—	opgaande stang	10	Kneuzing vinger	niet „
„	—	—	aut. stopinrichting	—	„ 2de, 3de en 4de vinger linkerhand	„ „
„	—	—	handafwijzer	—	„ twee vingers rechterhand	blijvend
Toestellen	105	105	gekruiste stangen	8	„ 4de en 5de vinger rechterhand	niet ernstig
„	—	—	opgaand netwerk	15	„ vingertop	„ „
„	—	—	opgaand hekje	14	Verwonding rechter middenvinger	„ „
„	—	—	„ schermpje	15	„ vingertoppen	„ „
„	—	—	opgaande stang	10	„ rechter middenvinger	„ „
Inzetten lettervorm	—	—	handafwijzer	10	Beide handen licht gewond	„ „
Toestellen (Zijdelings inleggen van papier)	112	100	gekruiste stangen	13	Kneuzing twee vingers rechterhand	blijvend
Uitnemen (Zijdelings inleggen van papier)	100	100	opgaande stang	10	Snijwonden rug rechterhand	niet ernstig
Inleggen (Zijdelings inleggen van papier)	—	—	opgaand traliehekje	11	Kneuzing rechterhand	vrij ernstig
„ (Zijdelings inleggen van papier)	—	—	opgaand hekje	15	„ hand en vinger	„ „

In zeven gevallen, waarbij geen handbeschermer aanwezig was, hadden de volgende verwondingen plaats:

Top van middelvinger af, 4de vinger rechterhand gekneusd	ernstig blijvend letsel
Kneuzing rechterhand	niet ernstig
„ 5 vingers	blijvend
Verwonding top rechter middenvinger. . . .	niet ernstig
Knelling 3 vingers van de rechterhand . . .	„ „
Kneuzing rechterhand	vrij „
Verwonding rechterhand	niet „

Tweemaal klemde een drukker de linkerhand tusschen achterkant degel en de tafel, waarbij die hand niet ernstig werd gekneusd.

De ongevallen, die plaats hadden bij het schoonmaken, remmen enz., hadden geen ernstige gevolgen, behalve een ongeval bij het nazien van de pers, waarbij een oude man de hand klemde tusschen de bewegende arm van de inktrollenbeweging, met gevolg, dat de top van zijn linker middenvinger werd afgeknepen.

Ten slotte zij hier nog vermeld, dat tegen twee hoofden eener drukkerij proces-verbaal werd opgemaakt in verband met een ongeval, een drukker overkomen, die bij een trapdegelpers 3 vingers en den rug van de rechterhand gekneusd had tusschen degel en fundament. Uit het ingestelde onderzoek was toch gebleken, dat het ongeval geschied was bij het drukken van briefkaarten, terwijl de beschutting, die zeer goed gebruikt had kunnen worden, buiten werking was gesteld, en geen der patroons getroffene op het gebruik daarvan had gewezen. De Kantonrechter sprak beide beklaagden vrij, van welke beslissing de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie in hooger beroep ging, waarna veroordeeling door de Rechtbank tot *f* 10.— boete volgde.

Snelpersen. De onderzochte ongevallen bij snel- en steendrukpersen geven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen. De wijze van papier invoeren tusschen de drukcylinders van r o t a t i e persen door middel van banden, welke is beschreven op blz. 139 van het Centraal Verslag 1917, blijkt in de praktijk goed te voldoen. Het hoofd van het 5de district (Amsterdam) vermeldt, dat na het aanbrengen der banden nog slechts eenmaal een ongeval bij het invoeren van het papier is voorgekomen aan een dubbele rotatiepers. Toen men het papier van de rechterhelft van het werktuig naar het vouwwerk van de linkerhelft voerde, waarbij de bandinvoer geen dienst kon doen, geraakte een der arbeiders bij het invoeren van het papier met den rechter arm tusschen twee walsen bekneld.

Een tweetal ongevallen bij het inleggen van papier bleken veroorzaakt te zijn, doordat getroffene het papier te laat inlegde en toen door den knijper werd gegrepen.

Bij het a f n e m e n van papier van een steendrukpers geraakte een jongen met de linkerhand bekneld tusschen den wagen en het gestel, waarbij drie zijner vingertoppen werden gekneusd. Een andere jongen, die een inlegger aan een steendrukpers behulpzaam was door hem de vellen papier aan te geven, gleed uit van de tafel, waarop hij stond en brak zijn linker onderbeen tusschen bewegende deelen der pers.

Twee ongevallen bleken geweten te moeten worden aan onbedacht-

zaamheid. In het eene geval legde een 16-jarige jongen, terwijl hij stond te praten, achteloos zijn arm op de heugelbaan van den inlegcylinder van een snelpers, werd gegrepen en raakte met zijn arm bekneld tusschen cylinder en heugelbaan. In het tweede geval liet een drukker zijn hand rusten op de rail van den wagen, waardoor die hand overreden werd.

Kollergangen. Twee ernstige verwondingen kwamen kort achter elkaar voor aan een groote kollergang in een fabriek van aetherische oliën. De steenen waren geheel ingekast, alleen op één plaats was een opening gelaten, om het schraapmes, dat vóór de steenen loopt, zoo noodig omhoog te kunnen halen. In dezen stand schuift het juist langs den rand van de plaatijzeren inkasting en verwondde tot tweemaal toe een arbeider, die in een oogenblik van onachtzaamheid de linkerhand op den rand liet rusten. De eerste maal bleef het ongeval beperkt tot een huidwond; de tweede maal werd de geheele duim afgeslagen.

Thans is het gevaar zooveel mogelijk beperkt door het schraapmes iets te verlagen en een ijzeren rooster aan te brengen, waar het, ook in den hoogsten stand, onderdoor gaat en dat de vingers tegenhoudt.

Cirkelzagen. In Augustus werd aangevangen, met een systematisch onderzoek, zich uitstrekkend over ruim 300 ongevallen. Hoewel niet van alle ongevallen de formulieren volledig konden worden ingevuld, geven toch de hieronder volgende cijfers een duidelijk beeld der omstandigheden, waaronder in 't algemeen zulke ongevallen plaats hebben.

Leeftijd	Aantal getroffenen
12 jaar	1
13 „	1
14 „	1
15 „	9
16 „	5
17—20 „	44
20—29 „	51
30—39 „	70
40—49 „	25
50—59 „	22
60—69 „	7
70—79 „	1
Totaal	237

Zooals uit bovenstaand staatje, aangevende den leeftijd der getroffenen blijkt, komen ongelukken bij jeugdige personen, al behooren zij niet tot de zeldzaamheden, toch betrekkelijk weinig voor, hetgeen moet worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat het werken met cirkelzagen zich er niet toe leent, aan jeugdige personen te worden opgedragen. De jongen van 12 jaar, die een vrij ernstige zaagwond in duim en wijsvinger van de rechterhand opliep, was bezig met het zagen van brandhout, zonder dat hem dit was opgedragen; integendeel was hem streng verboden aan de zaag te komen. Het zagen van brandhout, waartoe in verschillende be-

drijven tijdelijk werd overgegaan in verband met de kolenschaarschte, eischte de meeste slachtoffers, zooals uit onderstaand overzicht blijkt. Overigens schijnt ongewoonte om met de cirkelzaag te werken geen groote rol te spelen, daar van 104 getroffenen 84 verklaarden met het zagen bekend te zijn, terwijl een twintigtal eerst sedert korten tijd met dit werk was belast. Ook het werken in stukloon, hetgeen allicht aanleiding geeft tot haastig werken, schijnt geen overwegenden invloed te hebben. Voorzoover kon worden nagegaan, geschiedden 15 ongevallen bij het werken in stukloon, tegen 130 bij arbeid in uur- of weekloon.

Aard van het werk.	Aantal ongevallen.
Brandhoutzagen, afkorten	74
Schulpen, op breedte zagen	65
Plankjeszagen	33
Duigenzagen	3
Latjeszagen	18
Sponningen en groeven zagen	17
Verstekzagen	2
Turfzagen	2
Steennootzagen	1
Afval weghalen	3
Hout weghalen	40
Verstellen der beschutting	4
Stilzetten, aanvoelen der zaag	2
Hout aandragen	1
Aanvoelen van asmetaal	1
Trappen van de cirkelzaag	1
Totaal	267

Omtrent de oorzaken van de ongevallen kan het volgende worden medegedeeld:

57	ongevallen hadden	plaats	tengevolge	van	het	doorschieten	van de hand.
55	„ „	„	„	„	„	„	„ het hout.
43	„ „	„	„	„	„	terugslaan	„ „ „
13	„ „	„	„	„	„	kantelen	„ „ „
3	„ „	„	„	„	„	neerklappen	„ „ „
2	„ „	„	„	„	„	vallen	„ „ „
2	„ „	„	„	„	„	breken	„ „ „
5	„ „	„	„	„	„	uitglijden	„ „ „
33	„ „	„	„	„	„	weghalen	„ „ „
4	„ „	„	„	„	„	„	van het duwhout.
53	„ „	„	„	„	„	met de hand te dicht bij de zaag komen.	
1	ongeval had	„	„	„	„	wegslaan van de smeerkwast.	
2	ongevallen hadden	„	„	„	„	vastklemmen van het hout.	
1	ongeval had	„	„	„	„	rondvliegen van zaagsel.	
1	„ „	„	„	„	„	verzetten van den geleider.	
1	„ „	„	„	„	den riemoverzetter.		
2	ongevallen hadden	„	„	„	onvoorzichtigheid, spelen.		
4	„ „	„	„	„	struikelen.		
3	„ „	„	„	„	grijpen onder het tafelblad.		
1	ongeval had	„	„	„	aanvoelen van het asmetaal.		
1	„ „	„	„	„	klemming tusschen de toevoerrollen.		

Van 157 ongevallen, waarbij de hand in aanraking was gekomen met het draaiende zaagblad, geschiedde dit in 127 gevallen met het snijdend of neergaand deel en in 10 gevallen met het opgaand deel, terwijl 20 maal de hand in aanraking kwam met den bovenkant van de zaag.

Omtrent den aard van het letsel van 164 ongevallen kan het volgende worden medegedeeld.

In	65	gevallen	bestond de verwonding in een snijwond in 1 vinger.
„	22	„	„ „ „ „ „ „ „ 2 vingers.
„	6	„	„ „ „ „ „ „ „ 6 „
„	8	„	„ „ „ „ „ „ „ 8 „
„	16	„	had verwonding van de hand plaats.
„	14	„	„ „ „ een of meer vingertoppen plaats.
„	21	„	werden een of meer vingers afgezaagd.
„	5	„	had verwonding van het lichaam plaats.
„	4	„	„ „ „ „ gelaat „
„	1	geval	„ „ „ den pols „
„	1	„	„ „ „ het hoofd „
„	1	„	„ „ „ den arm „

De beveiliging van de cirkelzaag door spouwmes en bovenbedekking laat nog steeds te wenschen over. In 27 van de 229 gevallen kon dan ook verondersteld worden, dat het ongeluk niet geschied zou zijn, wanneer een beveiliging aanwezig of beter aangebracht was geweest.

In 190 gevallen, waarin een spouwmes aanwezig had moeten zijn bleek deze bij 65 zagen te ontbreken, terwijl in de 125 gevallen, waar deze beveiliging wel was aangebracht, 11 maal aanmerking moest gemaakt worden op een minder doelmatige opstelling achter de zaag.

Een bovenbedekking van de zaag bleek in 46 van de 180 gevallen te ontbreken, terwijl 31 van de 135 in gebruik zijnde kappen door constructie of opstelling niet geheel aan het doel, waarvoor zij zijn aangebracht, bleken te beantwoorden.

Het zaagblad onder de tafel, waarmede eveneens vaak ongevallen voorkomen, wanneer de arbeiders iets van den grond willen oprapen, bleek bij 25 zagen onbeschut te zijn, tegen 161 zagen, waarbij deze beschutting wel was aangebracht.

Tenslotte volgt hier nog een overzicht, zij het ook niet volledig, der ongevallen bij schulpen en brandhoutzagen en eenige andere ongevallen.

A. Ongevallen bij het schulpen.

1. Oorzaak buiten verband met de beveiliging der zaag.

a. Door aanraking met het zaagblad:

Oorzaak van het ongeval.	Aantal ongevallen				
	Totaal.	Niet ernstig.	Vrij ernstig.	Ernstig.	Blijvend.
Doorschieten van den hevel of het duwhoutje . . .	15	13	—	1	1
Verwijderen van het hout .	4	3	1	—	—
Doorschieten „ „ „ .	5	3	1	—	1
Vastklemmen „ „ „ .	1	—	—	—	1
Breken „ „ „ .	1	1	—	—	—
Wegnemen van zaagsel .	1	1	—	—	—
Terugslaan van het hout .	6	4	1	1	—
Totaal . . .	33	25	3	2	3

b. niet door aanraking met het zaagblad:

één ongeval door klemming tusschen spouwmes en automatisch aangevoerd hout; niet ernstig.

2. Oorzaak vermoedelijk in verband met het ontbreken van een beveiliging.

a. Door aanraking met het zaagblad:

Oorzaak van het ongeval.	Aantal ongevallen.				
	Totaal.	Niet ernstig.	Vrij ernstig.	Ernstig.	Blijvend.
Weghalen van het hout. .	3	2	1	—	—
„ „ afval. . .	1	1	—	—	—
Opwippen „ het hout .	2	1	—	—	1
Uitglijden „ „ „	1	1	—	—	—
Totaal . . .	7	5	1	—	1

b. niet door aanraking met het zaagblad:
één ongeval door terugslaan van het hout; niet ernstig,

B. Ongevallen bij het zagen van brandhout.
1. Oorzaak buiten verband met de beveiliging der zaag.
a. Door aanraking met het zaagblad:

Oorzaak van het ongeval.	Aantal ongevallen.				
	Totaal.	Niet ernstig	Vrij ernstig.	Ernstig.	Blijvend.
Doorschieten van de hand.	12	7	2	1	2
Omkantelen van het hout .	4	3	—	—	1
Wegslaan „ „ „ .	2	1	—	—	1
Doorschieten „ „ „ .	6	5	—	—	1
Onwillekeurig te dicht bij de zaag komen. . . .	3	3	—	—	—
Wegnemen van het hout .	2	1	1	—	—
Vasthouden „ „ „ .	1	—	—	—	1
Klemmen „ „ „ en de zaag	1	1	—	—	—
Bedienen van den riem-overzetter	1	1	—	—	—
Totaal . . .	32	22	3	1	6

b. niet door aanraking met het zaagblad:
één ongeval door knelling tusschen hout en tafelblad; niet ernstig.

2. Oorzaak vermoedelijk in verband met het ontbreken van beveiliging.

a. Door aanraking met het zaagblad, omkantelen van het hout: 1 ongeval niet ernstig; uitschieten van de hand: 2 ongevallen niet ernstig; struikelen: 1 ongeval ernstig;

b. niet door aanraking met het zaagblad:
zes ongevallen door terugslaan van het hout, waarvan 5 niet ernstig en 1 ernstig.

C. Ongevallen bij andere werkzaamheden.

1. Oorzaak buiten verband met de beveiliging der zaag.

a. Door aanraking met het zaagblad:

Oorzaak van het ongeval.	Aantal ongevallen.				
	Totaal.	Niet ernstig.	Vrij ernstig.	Ernstig.	Blijvend.
Doorschieten van de hand .	21	14	3	1	3
Omkantelen van het hout .	4	2	—	1	1
Doorschieten „ „ „ .	7	7	—	—	—
Terugslaan „ „ „ .	7	4	—	3	—
Breken „ „ „ .	2	1	—	1	—
Wegnemen „ „ „ .	4	2	1	1	—
Onwillekeurig te dicht bij de zaag gekomen . . .	4	4	—	—	—
Totaal . . .	49	34	4	7	4

b. niet door aanraking met het zaagblad:

vier ongevallen door terugslaan van het hout, waarvan 2 niet ernstig, 1 vrij ernstig en 1 ernstig.

2. Oorzaak vermoedelijk in verband met het ontbreken van een beveiliging.

a. Door aanraking met het zaagblad:

1 ongeval door terugslaan van het hout, niet ernstig
2 ongevallen „ doorschieten „ „ „ 1 niet ernstig, 1 vrij ernstig.
1 ongeval „ kantelen „ „ „ niet ernstig.
2 ongevallen door hand tegen de zaag te houden, 1 niet ernstig; 1 ernstig.

Eindelijk mogen van enkele ongevallen afzonderlijk hier eenige mededeelingen worden gedaan.

Een arbeider, die over de zaag, welke gedeeltelijk was beveiligd, heen greep naar een blok hout, werd zoo ernstig aan den bovenarm gewond, dat het den dood tengevolge heeft gehad. Een jongen, die in het ketelhuis, waar een brandhoutzaag was opgesteld kwam te vallen, bezeerde de linkerhand zoodanig aan den bovenkant der-zaag, dat de hand moest worden afgezet. Een arbeider, die wat zeepsop wilde scheppen uit het bed van de cirkelzaagbank, werd aan de mouw van zijn werkkiel gegrepen en mede getrokken. Zijn arm geraakte daardoor tusschen de zaag en het bed bekneld, met het gevolg, dat de onderarm bijna geheel werd weggenomen.

Als voorbeelden van onvoorzichtigheid en roekeloosheid worden hier nog de drie volgende gevallen medegedeeld:

Een arbeider, die een zaag, welke reeds was afgezet, wilde remmen door met de hand de as te omklemmen, raakte met den linkeronderarm in de zaagtanden en liep ernstige verwondingen op.

Mede door onvoorzichtigheid werd een cirkelzager de wijsvinger van de rechterhand afgesneden, terwijl de buigpezen van den middel- en ring-

vinger werden doorgesneden, toen hij, omdat het hout bleef klem zitten, met zijn rechterhand de spouwwig flink heen en weer bewoog, daar hij meende, dat deze de oorzaak was van het klemzitten. Zijn hand gleed van de spouwwig af en in de zaag, met bovenvermeld gevolg.

In een andere inrichting had een zager van beroep den moed, een stukje vierkant hout van ± 20 c.M. lengte geheel uit de vrije hand met de cirkelzaag achtkant te zagen. Meermalen was dit werkelijk zonder ongelukken afgeloopen, doch dezen keer kantelde het hout en werden hem duim en wijsvinger van de rechterhand gedeeltelijk afgezaagd.

Schaafbanken. Dank zij het gebruik van ronde beitelassen, zijn de meeste ongevallen met deze werktuigen van minder ernstigen aard.

Twee ernstige ongevallen hadden plaats bij het profileeren van stoelpooten, waarbij de messenspleet, behalve ter plaatse der beitels, geheel was afgedekt. Bij één getroffene werden 3 vingers afgeslagen.

Bij een vandiktebank verloor een jongen van 14 jaar 4 vingers van de rechterhand, doordat hij tusschen een der rollen aan de invoerzijde en het hout beklemd raakte.

Fraisbanken. Aan deze werktuigen kwamen herhaaldelijk ernstige ongevallen voor, die gedeeltelijk voorkomen hadden kunnen worden, wanneer de beveiliging, die meestal wel aanwezig is, was gebruikt. Er zijn echter werkzaamheden, waarbij geen beschutting is te gebruiken en de arbeider dus geheel op eigen handigheid en oplettendheid is aangewezen. Een kwast in het hout, die niet opgemerkt wordt, kan al oorzaak zijn, dat het hout wordt teruggeslagen en de hand van den arbeider met de beitels in aanraking komt. Op een dergelijke wijze verloor een arbeider wijs- en middenvinger. Een ander fraiser verloor 3 vingers van de linkerhand toen, bij het inzetten van een vierkanten mahoniehouten ledikantstijl, waar een sponning moest worden uitgeslagen, het hout terug sloeg en de hand onder de beschutting door werd meegetrokken.

Een sjouwerman in een meubelfabriek greep, terwijl iemand aan het fraisen was, aan de achterzijde der bank onder de beschuttingskorf door in de beitels, waarbij een vinger der rechterhand verbrijzeld werd.

Aan een kettingfrais bekwam een arbeider een vrij ernstige verwonding van den linker benedenarm, doordat de mouw van zijn werkjas door de meegaande ketting gegrepen werd.

Raamzagen. Bij een dezer werktuigen had een doodelijk ongeval plaats, doordat een klemijzer, waarmede een te zagen boom op de slede was gespannen, lossprong en een arbeider in het gelaat trof.

Lintzagen. Met deze werktuigen kwamen slechts enkele ernstige ongevallen voor. Een daarvan had plaats bij het verstellen van den leider, terwijl de zaag niet was stil gezet. De duim van den zager werd tot aan het eerste gewricht doorgesneden. Een ander ongeval gebeurde bij het wegwerpen van een stuk afgezaagd brandhout, waarbij de arbeider in het bovendeel van het zaaglint, dat niet voldoende was beveiligd, sloeg. Even-

BESCHUTTING VAN EEN HOUTKLOOFMACHINE.

eens tengevolge van onvoldoende beschutting werd een man getroffen door een wegspringend zaaglint, dat tijdens het werk brak.

Houtsnijmachines. In een kleine fabriek van houten stoelzittingen werden de zittingen in stapels van bepaalde dikte onder het mes van een uit de hand bewogen snijmachine geschoven. Bij dit werk werden een 16-jarigen jongen 3 vingertoppen afgesneden.

Houtkloofmachines. Deze machines, welke door het Technisch bureau voor Economische Stoomproductie te Rotterdam werden aanbevolen, worden gebruikt voor het overlangs kloven van op 8—15 c.M. afgekort dennenhout. Zij bestaan in hoofdzaak uit een horizontale as met 4 zware kloofbeitels. Het afgekorte hout wordt langs een schuingestelde goot onder de as gevoerd en daar ter plaatse tegen gehouden door een op de goot geklonken hoekijzer. Het hout wordt door de beitels in stukken geslagen en valt dan verder omlaag. De as maakt circa 50 omwentelingen per minuut; de beitels steken 10 à 12 c.M. uit het hart; hoewel de snelheid dus niet zeer groot is, zijn zij door hun toegespitsten vorm uiterst gevaarlijk.

Dit bleek reeds tijdens het proefdraaien in de smederij van een bierbrouwerij te Amsterdam. De daarmee belaste bankwerker wilde een der kussenblokken van olie voorzien; een der kloofbeitels greep in de mouw van zijn werkjas en trok deze mede. Waarschijnlijk heeft de man eerst zelf getracht los te komen; hij riep althans eerst om hulp toen de arm reeds een heel stuk was meegedraaid, zoodat zijn toesnellende kameraden, die onmiddellijk de machine afzetten, een verschrikkelijke verwonding niet meer konden voorkomen. Met afgerukten arm en geheel opengescheurde linkerzijde werd hij opgenomen en overleed enkele uren daarna.

Een paar dagen tevoren had een machine van dezelfde constructie een slachtoffer gemaakt in een andere brouwerij. Hier had men een 16-jarigen jongen met het invoeren van het hout belast; wellicht uit speelschheid klom deze op het frame, werd door de beitels gegrepen en kwam schrijlings op de as te zitten. Hij schreeuwde onmiddellijk, zoodat hier eerder kon worden stopgezet en hij er met diepe snijwonden in de dijen afkwam. Uit getuigenverklaringen bleek, dat men in deze inrichting de machine reeds enkele weken in gebruik had genomen; daarom werd proces-verbaal tegen den bedrijfsleider opgemaakt, waarop een veroordeeling volgde tot 2 boeten van *f* 5.— subs. 2 × 5 dagen hechtenis.

Deze werktuigen, die ook elders bleken gebruikt te worden, kunnen voldoende beschut worden door over de beitelas een stevige kooi van plaatijzer aan te brengen, aan in- en uitvoerzijde zoodanig verlengd, dat practisch geen gevaar voor het in aanraking komen met het beitelblok meer bestaat, (zie foto hiernevens). Alleen in één geval bestond hiertegen bezwaar, omdat men daar de beitels het hout niet van terzijde, maar van boven af liet kloven. De afstand tusschen as en invoergoot is dan grooter en de stukken hout worden een voor een eerst met de hand en vervolgens met een duwijzer ingevoerd. Ook dan is de beitelas echter van terzijde en van boven geheel te beschutten en blijft alleen de invoeropening nog eenigszins gevaarlijk; daarom moet dan op het duwijzer

worden vertrouwd, aangezien een verbod van deze gevaarlijke arbeidswijze krachtens de bestaande wetsbepalingen niet kan worden uitgevaardigd.

Mangels. Het beklemd raken van de hand tusschen de mangelrollen, hetgeen herhaaldelijk ernstige verwondingen heeft veroorzaakt, is meestal te wijten aan het niet gebruiken of niet goed stellen van de beveiligingsliniaal, die voor de inloopplaats der rollen moet zijn aangebracht. Zoo had een meisje de planken van inleg- en uitvoerzijde van een muldestrijkmachine verwisseld, zoodat zij bij het strijken de vingers verwondde.

In een linnenfabriek was voor den stoommangel wel een beveiliging aanwezig, maar werd deze niet gebruikt, omdat men meende, dat hierdoor de werkzaamheden werden belemmerd. Toen een 17-jarig meisje de onvoorzichtigheid beging haar handen te willen warmen aan de walsen, geraakte zij er tusschen beklemd. Wel bleef de kleine wals gelukkig spoedig stilstaan, doch de groote draaide door en trok de hand verder, zoodat het meisje met ernstige brandwonden aan de handen in het ziekenhuis moest worden opgenomen. Sindsdien wordt de beveiliging niet meer weggelaten.

Vaak gebeuren ook ongelukken bij het verwisselen van de bekleeding der rollen, waarbij de beveiligende latten moeten worden weggenomen en niet altijd dadelijk weer op hun plaats worden gebracht. Zoo geraakte een 14-jarig meisje tusschen de mangelrollen bekneld en werd ernstig aan de hand verwond. Een terzake opgemaakt proces-verbaal had veroordeeling tot een geldboete van *f* 10.— tengevolge.

Doordat de opening, waar het goed doorheen gestoken wordt, te wijd was, raakte de hand van een 14-jarigen jongen tusschen de rollen bekneld en werd de hand van een meisje, die zij in een hemdsmouw had gestoken, onder de beveiliging getrokken.

Ook bij een mangel met automatisch werkende beveiliging had een ernstig ongeluk plaats. Een 18-jarig meisje met zeer dunne vingers wilde een rond sloopje, dat niet in één keer goed glad door den mangel ging, nog fluks glad strijken, maar raakte daarbij bekneld tusschen de rollen. In haar angst hield ze met de andere hand de beveiligingsreep krampachtig vast, zoodat deze niet tijdig genoeg den mangel deed stoppen. Zij bekwam verbranding van den eersten, tweeden en derden graad en kneuzing van 3 vingers der rechterhand.

Door groote onvoorzichtigheid geraakte een 20-jarig meisje met de vingers bekneld tusschen rol en bak van een ouderwetschen stoomtrekmangel. Beschutting daarvan was niet mogelijk.

Wring- en stijfselmachines veroorzaakten eenige lichte ongevallen, waarvan één geschiedde toen de beveiliging stuk was.

Karwals. In een leerfabriek werden van een arbeider twee vingers verbrijzeld door een onbeveiligde karwals.

Leerschaafmachine. Een arbeider, die met den linker wijsvinger in een gat van het leer bleef haken, verloor daardoor het topje van dezen vinger.

Leerstansmachines. Bij het uitstansen van hakken kwamen verschillende ongevallen voor, waarbij in één geval de arbeider de twee voorste leden van den duim van de linkerhand verloor tengevolge van het kantelen van het stansmes.

Met uitstansen van zolen onder eene stansmachine met schuiftafel, kwam een ongeval voor, doordat de bedienende arbeider de tafel door er tegen te leunen, onder het persblok schoof. Voorgeschreven werd eene inrichting te maken, waardoor de schuiftafel vaststaat in uitgeschoven toestand en beide handen noodig zijn om de tafel onder het persblok te brengen.

Hakkenfrais. Een arbeider, die bij vergissing in de in vollen gang zijnde hakkenfrais greep — hij meende, dat het werktuig stilstond en wilde de beitels afnemen — werden 2 vingers van de linkerhand afgeslagen.

Hakspijkermachine. Een van de jongens, die de spijkerhouders van de hakspijkermachine vullen, wilde op het laatste oogenblik — onmiddellijk voor het „aftrappen" waardoor het hamerblok in beweging wordt gebracht — nog een spijkertje recht zetten. Hij werd door het blok gegrepen, dat hem den rechterduim verbrijzelde. Dit ongeval kon echter alleen plaats vinden door het achter de pers omgrijpen, want aan de voorzijde staat de bedienende werkman. Daarom zijn ter voorkoming daarvan ∠-vormige hekjes ter weerszijden van de zitplaats aangebracht, die het „achterom"-grijpen verhinderen.

Metaalboormachines. Enkele ongevallen met boren bleken veroorzaakt te zijn, door dat de mouw van den werkman door de boor was gegrepen of door het ronddraaien van het werkstuk, wanneer dit mede ging draaien tengevolge van het vastraken van de boor.

In een paar gevallen werd de hand van den arbeider verwond tusschen het handvat van de automatisch bewogen aanzetinrichting en het werkstuk. Geen der onderzochte ongevallen had ernstige gevolgen.

Metaalschaafbanken. Een ongeval geschiedde, door dat een arbeider met den rechterwijsvinger bekneld raakte tusschen den schaafbeitel en werkstuk.

Bij een andere schaafbank kwam knelling voor tusschen den tandbeugel der slede en het bed der bank.

In een derde geval geraakte de vinger van een arbeider bekneld tusschen de zeer langzaam bewegende tandraderen, dienende voor het verplaatsen van den beitel loodrecht op de snede, toen hij zonder op te letten een zich daarbij bevindende pal omgooide.

Metaalstansmachines. De ongevallen met deze werktuigen waren voor een deel te wijten aan onvoorzichtigheid, of nalatigheid in het aanbrengen of gebruiken der beschutting. Enkele ongevallen kwamen voor bij arbeiders, die niets met de machine hadden te maken. Zoo werden van een meisje van 2 vingers het 2de en 3de lid gedeeltelijk afgeklemd, toen zij de onvoorzichtigheid had spelenderwijs met haar rechterhand onder den stempel van

de bodempers te komen, welke toevallig niet beschut was, omdat de aanwezige beveiliging bij een bijzonder werk niet gebruikt kon worden.

In de meeste gevallen bleef de verwonding beperkt tot een min of meer ernstige kneuzing der vingertoppen. In een geval werd echter de linkerhand geheel verbrijzeld.

Knipmachines. In een instrumentmakerij werd een werkman bij zijn werkkiel gegrepen door den slinger van de knipmachine, waardoor hij werd rondgeslingerd en verschillende kneuzingen bekwam.

Draaibanken. Behalve ongevallen met wisselraderen, waarvan de beschutting niet aanwezig of tijdelijk verwijderd was, werden enkele ongevallen veroorzaakt door aanraking met het werkstuk. Enkele niet ernstige verwondingen hadden plaats door knelling tusschen den meenemer en het frame.

Metaalzagen. Aanraking van het zaagblad veroorzaakte eenige malen verwonding van de hand. In één geval werd de mouw van een arbeider door de zaag gegrepen, waardoor de arm werd verwond.

Stoomhamers of persen. Wegspringende stukken ijzer veroorzaakten eenige malen verwondingen, waaronder één ernstige aan de onderkaak.

Beulwerktuigen voor het verbrijzelen van oud ijzer veroorzaakten 2 ongevallen, een door de rondslaande zwengel bij het niet direct pakken van de in het werk geworpen pal en een door het onverhoeds loslaten van de schaar, waaraan het beulgewicht hangt.

Felsmachine. Behalve enkele kleine verwondingen door knelling tusschen de rollen, kwamen geen ongevallen aan deze werktuigen voor.

Schroefdraadsnijmachine. Een 15-jarige jongen in een moerboutenfabriek werd gegrepen door de uitstekende bouten van een messenkop eener schroefdraadsnijmachine en over de machine heen geslingerd. Hij werd aan den linker bovenarm en in de liesstreek vrij ernstig verwond.

Trapscharen veroorzaakten enkele malen een ongeluk, omdat de beschutting niet aanwezig of niet goed gesteld was.

Slijp- en polijstschijven. *a.* Uiteenvliegen. Dat de beschuttingskap aan een amarilslijpsteen goede diensten kan bewijzen, is gebleken in een machinefabriek, waar tijdens het slijpen, door klemraken van het slijpstuk, de steen brak, de stukken alle echter in de kap werden opgevangen.

In een moerboutenfabriek kreeg een arbeider een stuk steen van een uiteenvliegende amarilschijf tegen het onderlijf, waardoor een lichte verwonding ontstond. In een timmerfabriek, waar een houten slijpschijf sprong, werd de zoon van den eigenaar, die zelf aan het werktuig arbeidde, zeer ernstig aan het bovenbeen gewond.

DOOR UITEENSPRINGEN VAN DEN TAMBOER VERNIELDE EFFILOCHEERMACHINE.

DOOR UITEENSPRINGEN VAN DEN TAMBOER VERNIELDE EFFILOCHEERMACHINE.

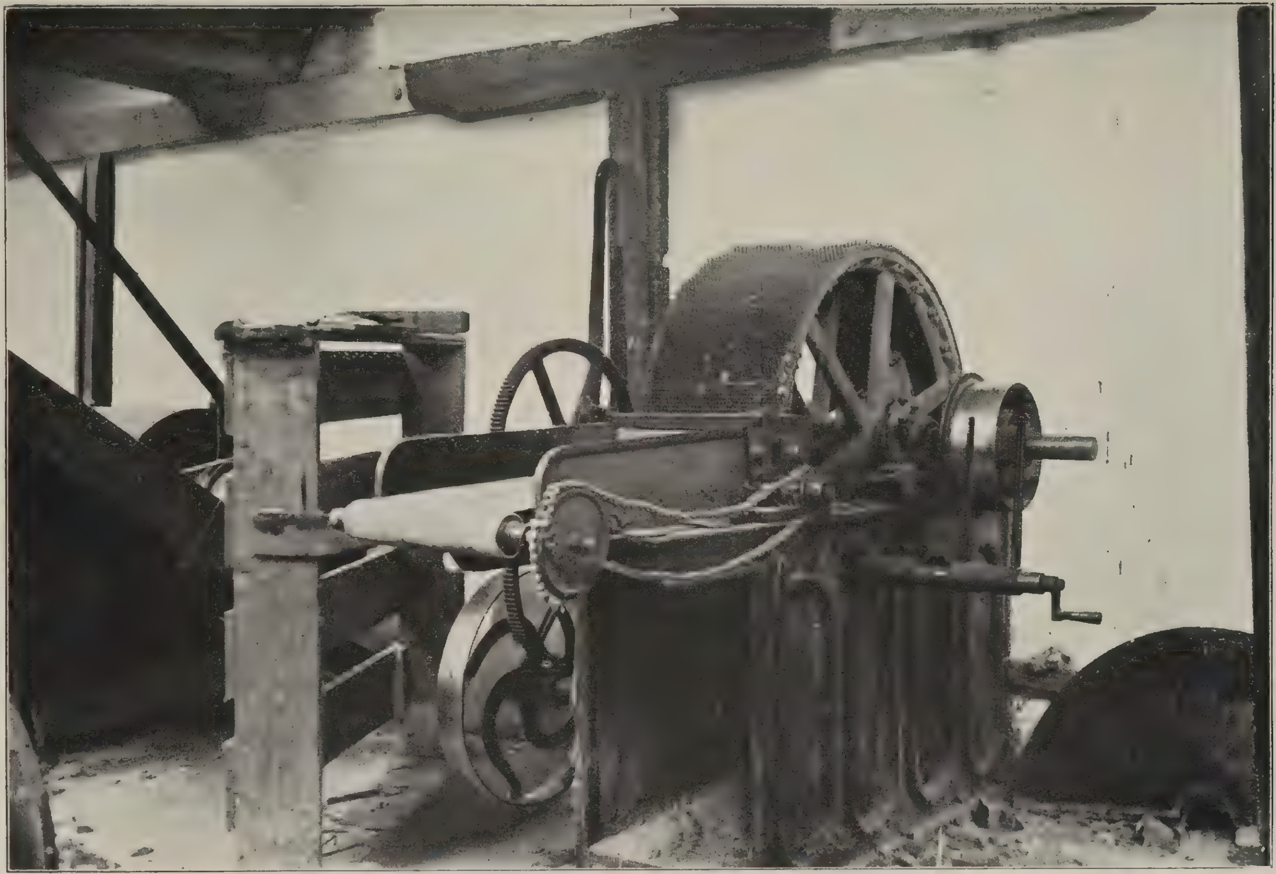

EFFILOCHEERMACHINE MET AFGENOMEN KAP.

Een vrij ernstig ongeval ontstond nog, toen, bij het slijpen van metaal, de werkkiel van een jeugdigen arbeider tusschen den amarilsteen en het oplegijzer geraakte; de arbeider werd hierdoor tegen den draaienden steen getrokken en liep ernstige verwondingen aan aangezicht en handen op.

b. Wegspringende deeltjes veroorzaakten herhaaldelijk oogverwondingen, die echter nergens van ernstigen aard bleken te zijn.

c. Het holle uiteinde van de schijfas veroorzaakte driemaal een ernstig ongeval, doordat jongens noodeloos den vinger erin staken. Twee verloren daarbij een wijsvinger, de derde een pink.

Perforeermachines. Door het ontbreken van een vingerbescherming werd een 17-jarig meisje vrij ernstig verwond, toen zij een scheef in de machine gevallen kaart, wilde verwijderen.

Ritsmachines. Een 15-jarige jongen, die over de beschuttingsrol van den invoer heen greep, om een strook carton los te maken, liep ernstige verwondingen aan alle vingers van de rechterhand op. Thans is een beschuttend scherm van geperforeerd plaatijzer aangebracht.

Nietmachines. Aan deze machines komen nog voortdurend ongevallen voor, die echter gelukkig van geringe beteekenis zijn.

Effilocheermachines. Door het uit elkaar slaan van den tamboer van een effilocheermachine, werden van den bedienenden arbeider door de wegvliegende deelen hoofd en bovenlichaam verbrijzeld.

Ofschoon de juiste oorzaak niet meer was na te gaan, viel bij het ingesteld onderzoek op, dat het materiaal niet van die uitstekende kwaliteit was, als met het oog op het groote aantal omwentelingen van den tamboer moet worden verlangd. Door de firma bij wie het ongeval geschiedde, is een commissie van deskundigen benoemd, om verslag uit te brengen over de soliditeit van de tweede in gebruik zijnde machine van dezelfde fabriek, welk verslag ook minder gunstig was. Op de foto's is duidelijk de geheele vernieling van het werktuig te zien; de derde foto toont een zelfde machine, waarvan de kap is afgenomen om den tamboer te laten zien.

Het wegnemen van een beschermkapje was oorzaak, dat een arbeidster in een andere fabriek met de hand tusschen de uitvoerwalsen geraakte, waarbij die hand ernstig werd gewond.

Spinmachines. Bij het wegnemen van een gebroken drijfsnaartje van een der spillen van een ringspinmachine, werd de arm van de werkster tusschen de beide snaartrommels der machine gevoerd en gekneusd.

Weefmachines. In een dekenweverij werd de linkerringvinger van een arbeider, bij het bewegen van den wisselspoelbak voor het geven van anderen inslag, geklemd tusschen dezen spoelbak en den borstboom.

De top van den linkermiddenvinger van een meisje werd verwond tusschen riethouder en stootstuk, toen ze tijdens den gang van een getouw haar arm zonder erg achter den borstboom liet hangen.

Waschmachines. Bij het bewerken van een stuk op een waschmachine in een textielfabriek, liep een vouw in het goed. Zonder de machine stop te zetten kroop de bedienende arbeider er onder, om de vouw glad te strijken. Hierbij geraakte hij met zijn linkerhand tusschen twee walsen en werden de vingers verwond.

In eene andere fabriek bracht een arbeider, na het uitschakelen van de frictieaandrijving, de te bewerken stof tusschen de rollen van een waschmachine. Doordat de frictie niet ver genoeg was uitgeschakeld of een andere arbeider er tegen aan stootte, draaiden de rollen over een geringen afstand en werden de middelvinger en ringvinger der linkerhand gewond.

In een derde textielfabriek wilde een arbeider zijn op den vloer gevallen pet afspoelen en hield deze daartoe in de waterstraal van een waschmachine. Hij gleed van de buis, waarop hij was gaan staan, en geraakte met zijn rechterarm tusschen de walsen. De arm werd ernstig gekneusd.

Walsen. Tot de gevaarlijkste walsen behooren wel die, welke gebruikt worden voor de menging van rubber, omdat bij deze bewerking geen beveiligende regel, die de hand tegen houdt, kan worden aangebracht. De drie ongevallen, die aan deze werktuigen geschiedden, bleven, dank zij de aanwezige automatische ontkoppelingsinrichtingen waardoor de walsen dadelijk stilstaan, beperkt tot het afknellen van 3 vingertoppen, kneuzing van den rechter middenvinger en gedeeltelijke verbrijzeling van eenige vingers.

Met papierwalsen, zoowel in papier- als in stroocartonfabrieken, hadden verschillende ongevallen plaats, die gedeeltelijk te wijten waren aan het ontbreken van een beveiliging en gedeeltelijk aan onvoorzichtigheid moesten worden toegeschreven.

Zoo wilde een arbeider bij een papiermachine vuil weghalen van de houten rol, waarover het kopergaas loopt, vlak bij de inloopplaats. Hij geraakte bekneld tusschen de rol en het kopergaas. Dit werk had bij stilstaande machine behooren te geschieden.

Een soortgelijk ongeval had plaats in een andere papierfabriek, doordat een arbeider op onoordeelkundige wijze, in de onmiddellijke nabijheid van de inloopplaats van twee pletwalsen van een papiermachine het droogvilt glad wilde strijken. Ook dit ongeval was te wijten aan onvoorzichtigheid.

In een paar andere gevallen, waarbij klemming tusschen vilt en rol voorkwam, werd de arm van den werkman gebroken.

Ook in stroocartonfabrieken hadden een drietal ongevallen plaats. In een dezer fabrieken geraakte een werkman beklemd tusschen droogcylinder en wals, doordien hij het carton op zij van de walsen had aangegrepen. In een andere fabriek klemde een man de hand tusschen de plakwalsen. In beide gevallen was een beschuttende regel aanwezig, in het laatste geval bestaande uit een platte stang, die sindsdien door een hoekijzer is vervangen.

In een derde stroocartonfabriek gleed een werkman uit, terwijl hij op een bordes boven langs de baan liep. Hij kwam daardoor met een hand tusschen de walsen, die het doek droogpersen en verwondde die ernstig.

Bij de in- zoowel als bij de uitvoerwalsen van een hekelmachine kwam knelling van de hand voor. Bij laatstgenoemde walsen geschiedden de ongelukken, omdat de jongens de hennep, wanneer die op een of andere wijze vóór de inloopplaats der walsen onklaar liep, weer tusschen de walsen invoeren moesten en daartoe met de hand over de uitvoerwalsen heenreikten en de hennep tusschen de walsjes deden pakken. Het lag voor de hand, dat bij dit werk, waarop de niet groote jongens heel weinig gezicht hadden, ongevallen moesten voorkomen. Voorgeschreven werd aan de invoerzijde van de walsen eene schermplaat aan te brengen, zoodat de hand bij het invoeren van hennep niet onverwacht op de gevaarlijke plaats komt.

Met de walsen van een koekenbreker had een ernstig ongeval plaats. Door overmatigen toevoer stopte de machine en slipte de riem. Om de verstopping te verwijderen nam de werkman de kap weg, doch zoodra de belemmering was opgeheven zette de machine, die niet was afgezet, weer aan en trok de hand tusschen de walsen.

In een tabaksfabriek greep een arbeider naar een spijker in een trechter boven de walsen eener pletmachine, waarbij hij door de walsen aan een paar vingertoppen ernstig werd verwond.

Klemming tusschen de walsen van amandelmolentjes kwam eenige malen voor, gelukkig zonder ernstige verwonding.

Hakselmachines. Behalve in stroocartonfabrieken, kwamen ook elders eenige ongevallen met stroohakselmachines voor, welke te wijten waren aan onvoldoende beschutting der snijmessen op de vliegwielen.

In een stroocartonfabriek gleed een man van een stang af, juist met den voet in het gat van de schermkap, dat noodig is voor het transporteeren van het stroo. De teenen van den rechtervoet werden hem door de messen van de machine afgesneden.

Snijmachines. De ongevallen aan snijmachines voor papier en carton bepalen zich in hoofdzaak tot snijwonden in de vingertoppen en zijn meestal het gevolg van het weglaten van de beschermende liniaal of te hoog stellen daarvan, zoodat de vingertoppen er nog onder door kunnen. In één geval werd een stukje van den vinger afgesneden van een jongen, die carton onder het mes schoof, terwijl een ander den hefboom neerdrukte.

Ook de snijmachines welke in confectiefabrieken gebruikt worden, veroorzaakten eenige malen lichte snijwonden aan de vingertoppen.

Suikerklontjespers. In een suikerraffinaderij verloor een arbeider een vingertop aan dit werktuig. Deze machine werkt met een in 4 tempo's ronddraaiende tafel: vullen, persen, uitschuieren en reinigen van de stempels. Dit laatste moet met de hand worden gedaan; men gebruikt er een doek voor, die telkenmale moet worden uitgespoeld. Het gevaar ontstaat wanneer de benedenstempels dalen en het reinigen nog niet is afgeloopen. De vinger van den arbeider bleef toen in de door het dalen van de stempels ontstane opening haken en werd tegen den rand van den suikerbak afgeknepen. Een beveiliging is niet gemakkelijk aan te brengen; wel werd de arbeid

vergemakkelijkt door een riemkoker, welke in den weg zat, te doen verplaatsen.

Deegkneedmachines. Naar 13 ongevallen werd een nader onderzoek ingesteld. Vijf bleken te zijn geschied aan een kipbaren horizontalen trog, waarin een of twee assen met schoepen draaien; twee ongelukken geschiedden met een vertikalen trog; drie hadden plaats met een deegkneedmachine waarbij de bak met deeg ronddraait, terwijl een arm zich in het deeg op en neer beweegt; drie ongevallen geschiedden met deegwalsen.

Een der h o r i z o n t a l e t r o g g e n had geen deksel, van een ander bezat het deksel geen dwangsluiting, omdat deze menger voor het maken van pepermuntdeeg werd gebruikt en men meende, dat tijdens het stoppen der machine het deeg hard zou worden, hetgeen echter bij latere proefnemingen met een deksel niet juist bleek te zijn. In een geval was wel een dwangsluiting aanwezig, maar behoefde het deksel niet gesloten te worden, om den riem op de vaste schijf te brengen.

De ongevallen geschiedden:

1 maal bij het ledigen van den trog, waarbij getroffene den wijsvinger van de linkerhand klemde tusschen trogwand en schoepen, omdat hij na overzetten van den riem niet gewacht heeft tot de schoepen stilstonden;

1 maal bij het ledigen van den trog, waarbij de middelvinger van de linkerhand geheel en de wijsvinger gedeeltelijk werden afgekneld door klemming van de hand tusschen trogwand en een der assen;

1 maal bij het ledigen van den trog, waarbij 3 vingers van de linkerhand werden verwond door klemming tusschen de schoepen, toen getroffene het deeg wilde losmaken; de trog was van een deksel met dwangsluiting voorzien, maar door aan den riem te trekken was het mogelijk deze voor een klein gedeelte op de vaste schijf te brengen;

1 maal bij het ledigen van den trog zonder deksel, waarbij een vinger werd verwond;

1 maal omdat de arbeider iets uit het deeg wilde halen; de machine was van een deksel met dwangsluiting voorzien, maar kon ook bij geopend deksel in werking worden gebracht.

De beide m e n g w e r k t u i g e n m e t v e r t i k a l e as waren voorzien van deksels met dwangsluiting. De ongevallen hadden echter plaats bij het uithalen van deeg uit het uitvoerpoortje aan de benedenzijde. Dit kan moeilijk van een gedwongen sluiting worden voorzien, omdat de machine „zich zelf ledigt". Alleen om de laatste stukjes weg te halen komt de arbeider in de verleiding de hand in de machine te brengen en daarbij hadden dan ook beide ongevallen plaats, welke niet tot zeer ernstige verwondingen aanleiding gaven, al moest in een geval toch het topje van den rechter wijsvinger worden verwijderd. Voorziening is echter alleen te vinden door het ontoegankelijk maken van deze uitvoeropening voor de handen, zonder haar tevens te sluiten voor het deeg. Een proef met een van ijzerdraad vervaardigd vast vlechtwerk had geen succes; het deeg werd te veel opgestopt; een afdekking van de uitvoergoot zou telkenmale verwijderd moeten worden bij het schoonmaken en is dus niet betrouwbaar.

De ongevallen met mengmachines, waarbij de trog draait hadden plaats:

1 maal bij het ledigen van den trog, waarbij getroffene de hand sneed aan den scherpen kant van den kneedarm;

1 maal bij het afschrappen van den wand, waarbij de arbeider 3 vingers van de rechterhand klemde tusschen den wand en den bewegenden arm;

1 maal door het draaien van den bak om dezen op gang te brengen, waarbij de arbeider de rechter middenhand kneusde.

Met deegwalsen hadden drie ernstige ongevallen plaats. In een matzesbakkerij, waar een deegwals werd gebruikt, liet de opzichter van het rabbinaat in een oogenblik van onachtzaamheid de rechterhand op het inloopende deeg rusten en deze werd meegevoerd. De arbeider naast hem was zoo door schrik bevangen, dat hij er niet aan dacht het werktuig stil te zetten, noch zelfs om hulp te roepen. Eerst toen de arm tot aan den schouder in de wals was getrokken, werd geschreeuwd en schoot men toe om hulp te bieden. De verwonding was verschrikkelijk, de rechterhand was afgerukt en van beneden- en bovenarm was de huid en onderliggende lagen afgestroopt. Vlak bij den schouder kon worden afgebonden en 20 minuten na het ongeval werd de ongelukkige door den geneeskundigen dienst naar het gasthuis vervoerd. Het is mogen gelukken hem in het leven te houden en zelfs is de geheele rechterarm niet geamputeerd, maar door het inzetten van nieuwe deelen weder eenigszins bruikbaar gemaakt.

De beide andere ongevallen gebeurden in een broodbakkerij, met een wals van de bekende constructie Werner en Pfleiderer, aan weerszijden voorzien van een beveiligingsscherm, dat in verbinding is gebracht met den riemverzetter en daardoor neerklapt aan de zijde waar de walsen in loopen. Desondanks gebeurden kort achter elkaar twee ongevallen: het eerste liep betrekkelijk goed af met een knelling van vier vingertoppen, het tweede echter kostte den getroffene een geheelen vinger en een kneuzing van de middenhand en handwortelbeentjes, waardoor dit lichaamsdeel waarschijnlijk niet bruikbaar meer zal worden. Beide ongevallen moeten worden toegeschreven aan roekeloosheid; met beveiliging staat men daar vrijwel machteloos tegenover.

Gehaktmolens. Verschillende ongevallen met deze werktuigen kwamen voor, echter meestal in bedrijven, waarop noch de Veiligheidswet, noch de Arbeidswet van toepassing is. Behalve bij slagers, werd een zelfde soort werktuig aangetroffen in een fabriek van zeepsurrogaat, waar het werd gebruikt als zeepmolen. Doordat de vultrechter onbeschut was, geraakte een arbeider bekneld tusschen de schroef en het lichaam van den molen, waarbij hem een vingertop werd afgekneld.

Snijboonenmolens. Zooals reeds in hoofdstuk V is medegedeeld, kwamen ongevallen bij snijboonenmolens herhaaldelijk voor. Het totaal aantal bedroeg niet minder dan 112. Gelukkig is de verwonding niet ernstig en bepaalt het ongeval zich tot het afsnijden van het topje van den vinger, die bij het insteken der boonen met het mes in aanraking is gekomen. Ook aan beveiligde molens bleven ongevallen niet uit.

Over de beveiligingsmiddelen zoowel als over de afmetingen der trechters wordt door betrokken werkgevers zeer verschillend geoordeeld,

waarbij vaak de meest uiteenloopende meeningen over een zelfde beveiliging worden geuit. De grootte der insteekopeningen wisselt af voor snijboonen tusschen 13 en 19 mM., voor pronkboonen tusschen 17 en 20 mM.

Koolsnijmachines. Een 25-tal ongevallen met deze werktuigen bleken alle te wijten aan het uitglijden van de hand, waarmede de kool tegen de draaiende messen wordt gedrukt. De aard van het letsel was gering en bepaalde zich tot verwonding van de vingertoppen.

SCHOONMAKEN, POETSEN EN SMEREN VAN WERKTUIGEN.

Verschillende ongevallen bleken bij nader onderzoek veroorzaakt te zijn bij het schoonmaken, poetsen of smeren van werktuigen in gang. Hiervoor wordt de beveiliging dikwijls eerst verwijderd en, om dan de verschillende draaiende deelen gemakkelijk te kunnen poetsen, wordt de machine weer in gang gezet. Het gevolg is dan, dat de poetsdoek of een mouw van den werkkiel door tandraderen of uitstekende deelen wordt gegrepen en de handen of armen bekneld raken. Zoo raakte de zoon van een smid, die een draaiende riemschijf wilde gladschuren, beklemd tusschen riemschijf en drijfriem en brak daarbij zijn arm.

In een houtzagerij gleed een jongen, die op last van den machinist het frame van de stoommachine wilde poetsen, uit en raakte met de rechterhand tusschen krukas en frame.

Bij het smeren van een turfpers geraakte een arbeider met de hand tusschen twee tandraderen, waarbij hem drie vingers werden afgekneld. Een ander had voor dergelijke werkzaamheden de beschermkap voor de wisselwielen van een draaibank verwijderd, met het gevolg, dat zijn kleeren tusschen die raderen geraakten en zijn bovenbeen werd gekneusd.

Een jongen, die hars strooide op een frictieoverbrenging van een haspelmachine, geraakte bekneld tusschen de frictieschijfjes en verwondde aldus twee vingers.

Het hoofd van het 8ste district (Deventer) bewerkte de volgende overzichten van ongevallen, tengevolge van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen.

Ongevallen, overkomen aan onbeschermd personeel (mannen van 17 jaren en ouder) als gevolg van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen.

Werktuig.	Dag der week.	Omschrijving van het ongeval.	Aard van het letsel.
		Turfstrooiselfabriek.	
Transporteur	Woensdag	Stapte over een voetstootlijst om boven den transporteur afval weg te scheppen. Latten van de ketting grepen hem bij de broek.	Verwonding L. voet en onderbeen.
		Cartonnagefabriek.	
Lijmmachine	Dinsdag	Bij het schoonmaken van de walsjes geraakte een vinger er tusschen.	Verwonding top R. wijsvinger.
		Katoenspinnerij.	
Hopperfeeder	Maandag	Tastte door een opening in het gestel en geraakte tusschen opgaand lattendoek en rol.	Verwonding R. hand.
Opener	Donderdag	Hand gekneld onder een invoerwals voor beater.	Verwonding wijs- en midd.vinger.
Copsbreaker	Zaterdag	Stak de hand door een beschuttingshek en kreeg een klap van de drijfriem.	Huidwond R hand.
"	Dinsdag	Wilde afval verwijderen, dat zich ophoopte tusschen de invoerwalsen.	Verwonding L. wijs- en midd.vinger.
Effilocheer mach.	Maandag	Poetsdoek werd door tamboer gegrepen en hand medegevoerd tusschen tamboer en invoerwalsen.	Verwonding vingertoppen L. hand.
Kaarde	Zaterdag	Stak arm door een snaarschijf om afval te verwijderen.	Armbreuk.
"	Donderdag	Wilde afval verwijderen, dat zich ophoopte tusschen twee walsen.	Huidwonden R. hand.
"	Dinsdag	Werd duizelig bij het afvegen van een riem en geraakte met hand tusschen riem en schijf.	Kneuzing R. hand.
"	Vrijdag	Bij het verwijderen van afval van het gestel is vinger bekneld geraakt tusschen tamboer en gestel.	Verwonding R. wijsvinger.
Selfactor	Donderdag	Bij het afvegen van de rail geraakte de vinger onder het wagenrad.	Verlies topje L. middenvinger.
		Katoenweverij.	
Weefgetouw	Vrijdag	Veegde met de hand afval weg bij de onderas van het getouw.	Verwonding top R. wijsvinger.

Ongevallen, overkomen aan beschermd personeel als gevolg van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen.

Leeftijd van getroffene M.	Leeftijd van getroffene V.	Werktuig.	Dag der week.	Omschrijving van het ongeval.	Aard van het letsel.
				Fabriek van inktlinten.	
16		Verfmachinetje	Donderdag	Vinger tusschen walsjes bij het wegvegen van inkt met een poetslap.	Verwonding top R. middelvinger.
				Smederij.	
15		Boormachine	Dinsdag	Veegde van een handboormachine onder het draaien de as bij de tandraderen af.	Breuk 1ste lid R. ringvinger.
				Katoenspinnerij.	
15		Kaarde	Donderdag	Wilde bij het weder aanzetten na poetsen nog afval verwijderen bij een der walsen.	Verwonding R. wijsvinger.
13		Selfactor	Dinsdag	Trok arm niet tijdig terug na het afvegen van een lap, die onder het klossenrek hangt en geraakte beklemd tusschen wagen en cylinderbank.	Breuk L. onderarm.
13		„	Donderdag	Bij het schoonmaken van een wagenrad (dat wel zooveel mogelijk is beschut) geraakte vinger tusschen rad en rail	Verwonding top L. middelvinger.
				Wolspinnerij.	
	13	Spinmachine	Vrijdag	Vinger geraakte bij het poetsen tusschen twee kamraadjes.	Verwonding top R. pink.
				Breierij.	
16		Breimachine	Zaterdag	Bij het schoonmaken der machine begon deze te draaien en geraakte de vinger tusschen bewegende deelen.	Verwonding top R. wijsvinger.

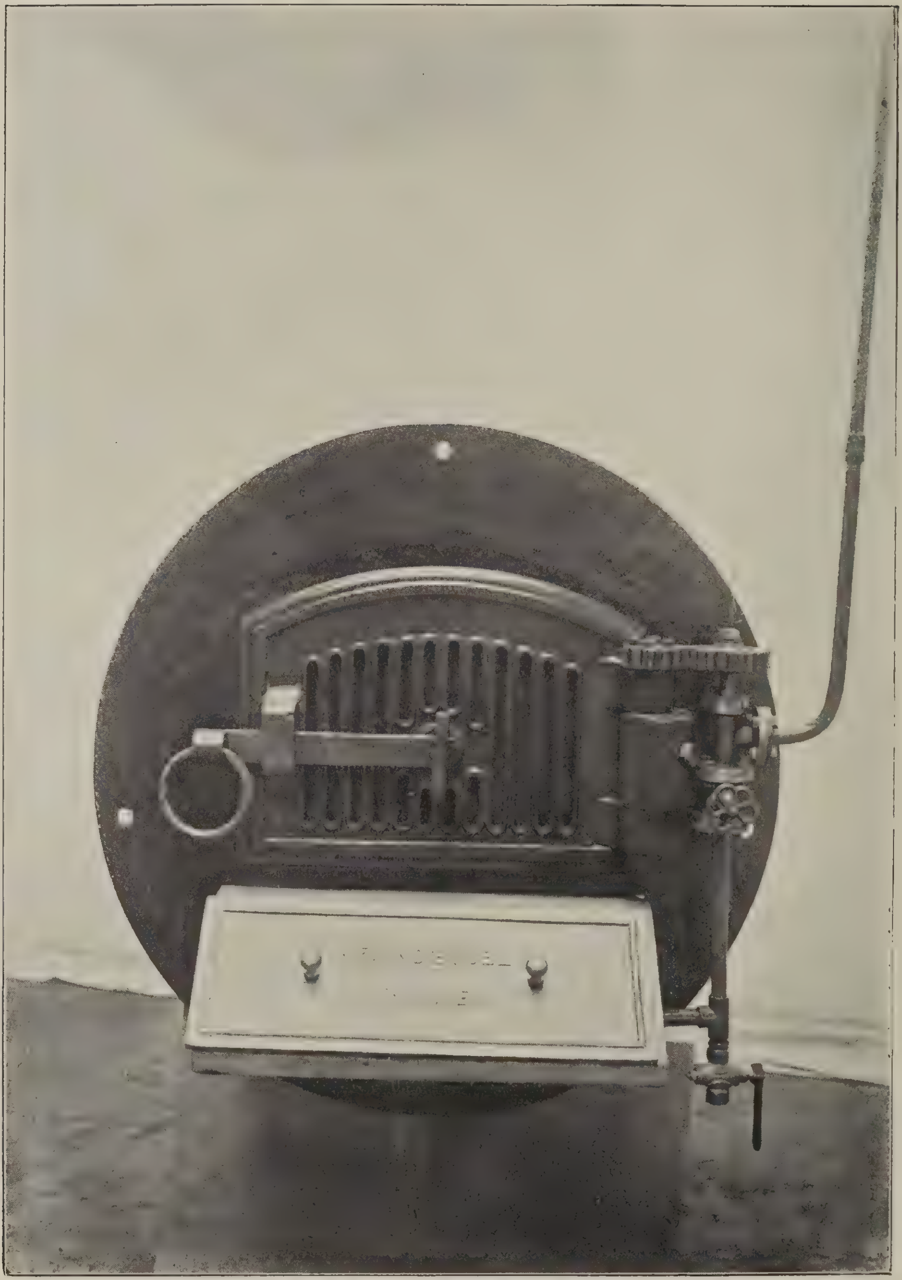

AUTOMATISCHE SLUITING VAN DE AANBLAASINRICHTING VAN EEN STOOMKETEL, BIJ HET OPENEN VAN DE VUURDEUR.

BREKEN VAN DRIJFWERK EN WERKTUIGDEELEN.

Stukspringen van een drijfriem veroorzaakte tweemaal vrij ernstige verwondingen aan hand en onderbeen van den werkman, die door den riem werd getroffen.

Door te groote omtreksnelheid van een riemschijf en een molensteen hadden twee ernstige ongevallen plaats, het laatste met doodelijken afloop.

Door een fout in de ankerwikkeling van een electromotor, maakte deze bij het proefdraaien een abnormaal groot aantal omwentelingen, zoodat de gietijzeren riemschijf stuksprong. Een der stukken kwam terecht tegen de knie van een arbeider en veroorzaakte een ernstige verwonding.

De molensteen, die in een nieuw opgerichte maalinrichting was opgesteld, werd indirect door paarden aangedreven. Den eersten dag had het proefdraaien tot geen bijzondere opmerking aanleiding gegeven. Den volgenden morgen werd dit voortgezet onder leiding van den patroon zelf, die met goedvinden van den leverancier, de inrichting ook zelf had opgesteld. Toen de volle snelheid juist was bereikt, vloog de steen in 3 stukken uit elkaar, welke met groote kracht werden weggeslingerd, palen en schotten op hun weg verbrijzelend. Een arbeider, staande op 3 M. afstand, werd doodelijk getroffen, terwijl de patroon en een jongetje, afgezien van lichte verwondingen door houtsplinters, met den schrik vrij kwamen. De omtreksnelheid van den steen, waaraan de vereischte banden niet ontbraken, bedroeg op het oogenblik van het uiteenvliegen ongeveer 27 M. (middellijn van den steen 0.85 M.) Bij het aanschaffen der installatie was wel besproken de verhouding tusschen den paardengang en assnelheid te brengen op 1 : 36, doch men heeft blijkbaar geen rekening gehouden met het tusschendrijfwerk, waardoor de snelheid van den steen nog eens met 43/13 werd vergroot. Over een maximum omtreksnelheid was in het geheel niet gesproken.

ONGEVALLEN DOOR VERBRANDING EN ONTPLOFFING.

Stoomketels. Tengevolge van het gebruik van slechte brandstof werden aan verschillende ketels aanblaasinrichtingen aangebracht, welke het nadeel hebben, dat, wanneer vergeten wordt bij het opstoken den toevoer van lucht af te sluiten, de kans groot is, dat bij het openen van het vuur de vlam naar buiten slaat. Verschillende stokers liepen op deze wijze ernstige brandwonden in het gelaat op. De stoker eener wasscherij liet met opzet na de stoomleiding van den aanjager af te sluiten, om de vlammen zoo hoog mogelijk uit den ketel te laten slaan, welke onverantwoordelijke aardigheid hem evenwel ernstige brandwonden bezorgde, benevens ontslag uit zijn betrekking.

Eene eenvoudige inrichting, waardoor bij het openen van de vuurdeur de aanblaasinrichting automatisch wordt gesloten, wordt door de firma NERING BÖGEL te Deventer in den handel gebracht; zij is op nevenstaande foto afgebeeld.

Ook bij het uithalen van asch onder het rooster van een ketel kwam een

ongeval voor, doordat de vlam plotseling uitsloeg en getroffene aan het gezicht verbrandde. Het springen van een peilglas, waarbij de beschermer van draadglas eveneens bezweek, was oorzaak, dat een arbeider een oog verloor.

Stoomleidingen. Door aanraking van een niet goed bekleede stoomleiding, brandden eenige arbeiders zich, waarbij zij echter slechts onbeteekenende verwondingen kregen.

Door het springen van een waterbuis van een stoomketel in een papierfabriek, kreeg een stoker zoodanige brandwonden, dat hij daaraan overleed. Dit ongeval werd reeds door het Stoomwezen onderzocht.

In een jamfabriek werd door den stoomdruk de binnenketel uit een kooktoestel gedrukt. De aan het toestel werkende arbeider bekwam daarbij ernstige brandwonden aan beide armen en het aangezicht.

Heete vloeistoffen. In een looiextractfabriek moest na de extractie de houtafval met een schop uit de extraheervaten worden verwijderd, waartoe een arbeider zich door het mangat in het vat begaf. Terwijl hij zich daarin bevond, zette een helper een circulatiepomp aan, waardoor heet spoelwater boven in het vat gepompt werd, daar de aanwezige kranen geopend waren; gelukkig kwam de arbeider er nog vrij goed af. Voor den vervolge zou in de toevoerleiding, in de onmiddellijke nabijheid der mangaten een kraan worden aangebracht met lossen sleutel, zoodat de werkman, alvorens zich in het vat te begeven, de kraan kan sluiten en den sleutel medenemen.

In een looierij werd, mede in verband met de looimiddelenschaarschte, de run, wanneer deze reeds eenmaal dienst had gedaan, door heet water nogmaals afgetrokken. De grondkuipen, waarin dit geschiedde, werden dan veelal niet bedekt of afgeschut, met het gevolg dat het gedurende dit verslagjaar 3 maal is voorgekomen, dat een arbeider (jeugdige persoon) door in deze kuip te loopen of te vallen zijne voeten min of meer ernstig verbrandde. Van 2 dezer gevallen werd proces-verbaal opgemaakt.

Gasgeneratoren. Bij het oppoken van het vuur van een zuiggasgenerator, werd een arbeider door de uitslaande vlam aan de voeten gebrand.

Gasovens. In de gasfabrieken te Amsterdam kwamen een vijftal vrij ernstige verbrandingen voor door uit de horizontale retorten slaande vlammen. Alle waren toe te schrijven aan het achterlaten van resten bruinkool bij het ledigen, dat volgens enkele deskundigen noodig zou zijn om een goede vergassing van het steenkool- bruinkool-mengsel te verkrijgen. Bij de daarop volgende lading sloeg dan een groote vlam naar buiten. Nadat men zich echter enkele weken aan het nieuwe mengsel had gewend, kwamen ongevallen niet meer voor.

Andere ovens. Bij het afsteken van een bisulfaatoven voor de salpeterzuurfabricage, kwam een ongeval voor door het plotseling toeschieten van de vloeibare massa, die den arbeider in het gezicht spoot en ernstige brandwonden toebracht. Om dit in den vervolge geheel

onmogelijk te maken, is op eenigen afstand voor de opening een ijzeren plaat geplaatst, met opening voor doorlating van de afsteekstang.

Bij een zoutzuuroven kwam eveneens een ongeval voor door uitslaande vlammen, door het niet tijdig afzetten van den trek. Dit was te wijten aan gebrek aan routine van den daarmede belasten arbeider.

Benzine. Een achttal onderzochte ongevallen bleken alle geweten te moeten worden aan de zorgeloosheid, waarmede in het algemeen met benzine wordt omgegaan. Werken met deze stof in de nabijheid van open vlammen komt nog vaak voor. Een zeer ernstig ongeval geschiedde in een rijwielbandenfabriek, waar twee werklieden het reservoir van het lasch-apparaat met benzine zouden vullen terwijl in het lokaal een lamp brandde. Toen zij gemorste benzine met poetskatoen wilden opnemen ontvlamde de benzinedamp, welke over den vloer voortliep, en hulde beide arbeiders in vlammen. Alhoewel zij door een buitendeur naar buiten vlogen, kregen zij zoodanige brandwonden. dat zij na eenige dagen overleden.

Een arbeider, die een soldeerlamp, welke door de slechte brandstof (autospirit) niet wilde branden, in een smidsvuur verwarmde, kreeg den brandenden inhoud in het gelaat. toen plotseling de bodem van de lamp sprong.

Petroleum. In een drukkerij goot een der stereotypeurs petroleum op het gesmolten lood, met het doel dit te zuiveren. De vlam sloeg naar buiten en verbrandde de linkerhand. Dit aanvankelijk lichte kwetsuur had echter een buitengemeen ongunstig verloop; 21 dagen na het ongeval overleed de getroffene. De medicus — naar de verklaring hiervan gevraagd — verklaarde nadrukkelijk, dat hier niet aan loodvergiftiging moest worden gedacht, maar schreef den noodlottigen afloop toe aan uit het gestel voortkomende oorzaken.

Door de onvoorzichtigheid te begaan, om met een lucifer bij een oud petroleumvat te komen, ten einde te zien hoever het vat, dat thans loog bevatte, gevuld was, verbrandde een arbeider op een zeepfabriek het gelaat.

Acetyleengas. Een arbeider, die in een pakhuis carbidgas ruikende, een lucifer aanstak om een onderzoek in te stellen, veroorzaakte daardoor een ontploffing van het mengsel van gas en lucht, waarbij hij brandwonden in gelaat en oogen kreeg. Waarschijnlijk is een zak, in een vat met carbid liggende, vochtig geweest en heeft zich hierdoor gas ontwikkeld.

Buskruit. Een laborant in een groote gloeilampenfabriek bekwam zeer ernstige brandwonden aan gelaat en lichaam door een buskruitontploffing bij de vervaardiging van lonten voor militaire doeleinden.

Gele phosphorus. In een kopergieterij, waar gele phosphorus als vloeimiddel werd gebezigd, had een vrij ernstig ongeval plaats door zelfontbranding der phosphorus.

Acetyleentoestellen. Deze toestellen veroorzaakten 12 ongevallen, waar-

naar een onderzoek werd ingesteld. Het was echter niet altijd mogelijk de juiste oorzaken van het ongeval op te sporen, zoodat de meeste gevallen onopgehelderd bleven.

De ongevallen hadden plaats:

7 maal bij het uithalen van een binnenketel,

1 „ na het schoonmaken en vullen met versche carbid, toen door een opening onder in het toestel water werd gelaten,

1 maal tijdens het inbrengen van het dompellichaam, dat met versche carbid was gevuld,

2 maal bij een defect toestel, waarbij een open vlam was gebracht,

1 „ door een onopgehelderde oorzaak,

Dit laatste ongeval, dat den dood van een werkman tengevolge had, had plaats zonder dat met vuur of licht in de nabijheid van het toestel was gewerkt, zoodat aan zelfontbranding moet gedacht worden. Deze zou kunnen zijn veroorzaakt, doordat de afsluiter voor het automatisch laten vallen van het carbid door den man geopend is, waarmede een voldoend groote hoeveelheid lucht in het toestel is kunnen toestroomen.

Behalve in een geval, waarbij sprake kan geweest zijn van ontsteking door een vlam, die zich op eenigen afstand bevond, was ook in de andere gevallen geen vuur in de nabijheid geweest.

Ten einde ongevallen te voorkomen werden in een fabriek de volgende maatregelen genomen:

In de eerste plaats heeft men er naar gestreefd te voorkomen, dat met het toestel te lang wordt gewerkt zonder schoonmaken. Terwijl dat toch vroeger op eenigszins ongeregelde tijden geschiedde, heeft men thans den carbidhouder zooveel vergroot, dat hij de geheele hoeveelheid carbid — na welker verbruik reiniging noodzakelijk geacht wordt — kan bevatten. Voor elke nieuwe vulling moet nu reiniging plaats hebben.

In de tweede plaats heeft men boven het toestel een katrolletje aangebracht, waarover een staaldraad loopt, waaraan haken ter bevestiging van aan den gashouder aangebrachte ooren. Men licht nu de klok uit door op vrij grooten afstand aan het staaldraad te trekken, zoodat de kans van persoonlijke ongevallen bij een ontploffing sterk is verminderd.

Reduceerafsluiters op zuurstofflesschen. Bij het openen van een nieuwe zuurstofflesch sprong de daarop geplaatste reduceerafsluiter uit elkaar zonder ernstig letsel te veroorzaken.

Autogeen lasschen. Lekkage van de slang van de zuurstofflesch naar den brander leidende, was aanleiding, dat een vonkje, bij het lasschen op de kleeren van den werkman spattend, heftig werd aangewakkerd, waardoor hij brandwonden kreeg.

Aanzetreservoir van een dieselmotor. In de electrische centrale van een scheepswerf had een explosie plaats van het aanzetreservoir van een aldaar opgestelden dieselmotor, waarbij echter geen persoonlijke ongelukken voorkwamen.

Het reservoir, inhoudende ± 200 L. lucht van 50 à 60 atm. werkdruk,

dient voor het aanzetten van een vierslags dieselmotor van 200 P. K., vervaardigd omstreeks 1912.

Van de 3 cylinders hebben twee een aanzetklep, welke beide kleppen door middel van een gemeenschappelijke stalen pijp verbonden zijn aan den hoofdafsluiter van bovengenoemd vat. Onder dezen hoofdafsluiter is de stalen pijp bij wijze van binnenpijp verlengd tot op den bodem van het vat, teneinde te zorgen, dat dit laatste telkens bij het aanzetten automatisch van eventueel aanwezig condensatie-water bevrijd wordt. Het vat wordt na ieder aanzetten bijgevuld door den aan de machine verbonden compressor, welke voor het comprimeeren van de inblaaslucht dient. Hoewel deze compressor zoo zuinig mogelijk gesmeerd wordt, is een meevoeren van geringe hoeveelheden olie met de lucht ook door de aanwezige olie-afscheiders niet geheel te verhinderen, zoodat de wanden van bedoeld aanzetvat eenigszins bedekt zijn met een vetlaagje.

Door middel van een aanzethandel wordt een excentrische as bewogen, waardoor bij aanzetten der machine met luchtdruk, de aanzetkleppen der beide cylinders worden in-, doch tegelijkertijd de brandstofnaalden uitgeschakeld, zoodat nimmer aanzetkleppen en brandstofnaalden gelijk bewogen kunnen worden. Wel blijven de brandstofpompjes van deze cylinders dóór functioneeren, zoodat zich gedurende de enkele slagen die de machine met lucht volbrengt, een zeker quantum brandstof in de verstuivers verzamelt.

De machine had op den dag van het ongeval van 's morgens 7 uur tot 12.10 normaal te werk gestaan en werd te 1.30 wederom aangezet met luchtdruk. Als brandstof werd voor dit aanzetten gebruikt teerolie en gecomprimeerd lichtgas ter vervanging van petroleum. De machine stond in de goede aanzetstelling, de brandstofnaalden van cylinder 1 en 2 stonden uit hun werk en de aanzetkleppen in hun werk. De hoofdafsluiter van de aanzetflesch werd geopend waarop de machine normaal in beweging kwam.

Reeds bij een der eerste slagen werd een zwakke stoot in een der cylinders gehoord, waarop onmiddellijk de explosie van het aanzetvat volgde. Hierbij braken de 4 tapeinden waarmede de afsluiter op het vat is bevestigd, alsook de flens van dezen afsluiter. De machine liep direct na het ongeval door de levende kracht nog door. Verdere beschadigingen werden niet geconstateerd. Aanzetpijp en vat waren na de explosie handwarm.

Vermoedelijk is een der naalden een weinig lek geweest. Weliswaar zagen de naalden en zittingen bij onderzoek er uitmuntend uit, maar er kan eenige naphtaline uit de teerolie (hierin in groote hoeveelheden aanwezig) en welke beneden de 80° C. vast is, zich tusschen klep en zitting hebben bevonden. Hierdoor is wat brandstof bij neergaanden slag in den cylinder gelekt. Bij opgaanden slag werd daarop, waarschijnlijk even voor het doode punt, de ontstekingstemperatuur van deze brandstof bereikt, waarop zij spontaan ontbrandde, wat de zwakke waargenomen stoot veroorzaakte. Onmiddellijk daarop werd de aanzetklep geopend voor den luchttoevoer voor den volgenden neergaanden slag, waardoor de in den cylinder aanwezige vlam gelegenheid kreeg in de aanzetleiding te slaan en zich, gevoed door den daarin aanwezigen vetten neerslag, voort te planten tot in het vat.

De daarop volgende ontbranding van in dit vat aanwezige olieresten

verhoogde de temperatuur en mitsdien de spanning van de lucht zoodanig, dat de genoemde tapeinden geen weerstand meer konden bieden.

Het tijdelijk lekken van een naald is niet te voorkomen. Een ontijdig aanwezig zijn van een brandstof in den cylinder met de daaraan verbonden kans van explosie in dienzelfden cylinder is daar evenmin te vermijden. Alleen indien de machine op den alleen overblijvenden cylinder kon aanloopen (door proeven is bewezen dat zulks niet gaat), zou men kunnen zorgen dat zich rond de naald geen brandstof bevond.

Men is er dus op aangewezen te zorgen, dat een zoodanige explosie geen nadeelige gevolgen heeft. Hiertoe zijn drie middelen dienstig: t. w.

a. Het zooveel mogelijk schoonhouden van het vat, zoodat een eventueel doorslaande vlam geen voedsel vindt. Gewoonte was het schoonmaken eens per jaar te doen plaats vinden (zooals ook voor dergelijke vaten bij de Koninklijke Marine is voorgeschreven). In het vervolg zal het ieder half jaar geschieden.

b. Het zoo schoon mogelijk houden van de aanzetleiding, waardoor een vlam minder kans heeft zich hierin voort te planten.

De binnenpijp zal verwijderd en een aparte aftap aangebracht worden, zoodat zooveel mogelijk alleen lucht uit het vat naar de cylinders zal worden gevoerd en het vettige condensatie-water op andere wijze wordt verwijderd.

c. Het verhinderen van het doorslaan van een vlam van uit den cylinder naar het vat. Een terugslagklep alleen wordt niet voldoende

GEG. IJZEREN KIEZELSTEENENKAST IN AANZETLUCHTLEIDING

VAN 200 HP DIESELCENTRALE

SCHAAL 1 À 5

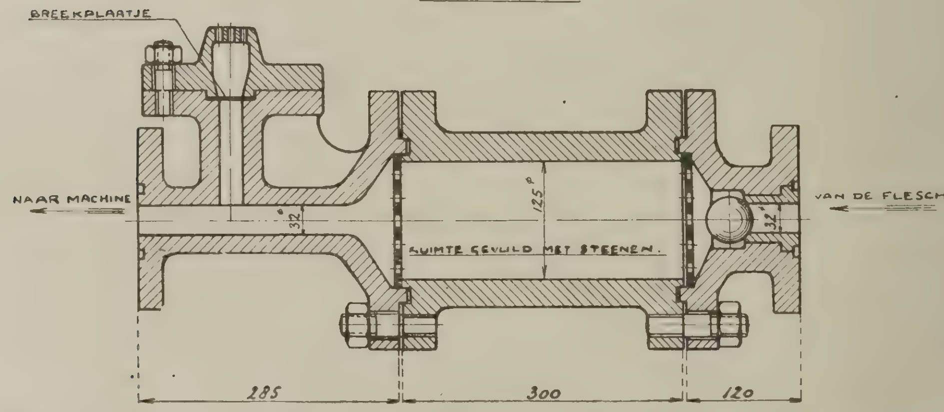

geacht, daar de explosie-snelheid zoo groot is, dat een klep waarschijnlijk geen tijd heeft zich te sluiten alvorens een deel van de vlam gepasseerd is, waardoor het doel zou worden gemist. Men heeft daarom een toestel ontworpen bestaande uit een bronzen kogel, welke als terugslag fungeert, waarvóór een sterk met kiezelsteenen gevuld vat is aangebracht. De kiezelsteenen zullen door hun groot oppervlak en groote warmtecapaciteit de vlam, evenals een metaalgaas, althans tijdelijk dooven, waardoor de kogel tijd krijgt op zijn zitting terug te vallen. Ter beveiliging van bedoeld vat

tegen te groote spanning is een breekplaatje aan de cylinderzijde er van aangebracht, hetwelk bij ± 80 atm. moet breken, terwijl de persdruk van het vat 150 atm. bedraagt.

Bedoeld vat met kiezelsteenen en terugslagklep wordt tusschen de aanzetflesch en de machine, dus ergens in de aanzetluchtpijp, aangebracht.

Een teekening van bedoeld vat vindt men hiervoor.

ONGEVALLEN DOOR ANDERE OORZAKEN.

Vallen. Een groot aantal ongevallen door vallen veroorzaakt, bleek bij nader onderzoek gevolg te zijn van struikelen, misstappen of uitglijden op den beganen grond, zoodat daartegen geen maatregelen zijn te nemen. In één geval kon onvoldoende verlichting als oorzaak worden aangewezen, n.l. bij een ongeval door een misstap van een stoker, die boven op een ketelbatterij afsluiters moest bedienen.

In een 6-tal gevallen kon het ongeluk niet anders verklaard worden, dan door aan te nemen, dat de arbeider plotseling duizelig was geworden. Zoo viel in een smederij een smid plotseling achterover, met het hoofd op een zethamer, waardoor hij een hersenschudding kreeg en aan de gevolgen overleed.

In een gasfabriek zakte een der arbeiders aan den kolenbreker ineen, terwijl hij bezig was de bruinkool bij te brengen. Hij gleed onder de bestaande gording door en kwam in den breker terecht, waar de rechtervoet geheel vernield werd. Een tweede gording op 30 c.M. boven den vloer is sedertdien aangebracht.

Vermoedelijk eveneens door een flauwte, kwam een arbeider in een kolenbunker te vallen, waarbij hij onder de kolen bedolven raakte en dientengevolge overleed.

Vergiftiging, bedwelming of verstikking. Naar aanleiding van een mededeeling van een geval van beroepsziekte bij een 15-jarigen jongen, die op een scheepswerf behulpzaam was geweest bij het smelten van „Lithium", een teerproduct, waarmede de platen van een dubbelen scheepsbodem worden bestreken, werd een onderzoek ingesteld. Bedoelde stof wordt in vasten toestand aangevoerd en ter plaatse in een veevoederketel gesmolten. Daarbij verspreidt zij een teerlucht, die een brandend en prikkelend gevoel in de keel veroorzaakt. Het smelten en opbrengen van de beschermingslaag werd aanvankelijk gedaan door het werfpersoneel, waarbij de betrokken jongen behulpzaam was. Toen zich bij het verwerken van deze stof meer verdachte ziekte-gevallen voordeden, besloot de directie het werk door den leverancier van het Lithium te laten uitvoeren. Ook twee andere arbeiders, die eenigen tijd met het Lithium gewerkt hadden, hadden er last van ondervonden. Door krachtige luchtverversching van de ruimte tusschen de beide bodems, met behulp van sterke ventilatoren, werd zooveel mogelijk het euvel vermeden.

Een zeer ernstig ongeval vond plaats in een ammoniakfabriek, waar twee arbeiders bezig waren met het nazien eener defecte sproeiinrichting in een scrubber. Bij het verwijderen van een deksel enkele meters boven

den grond, raakten zij waarschijnlijk bedwelmd door gas uit den scrubber en stortten van de ladder en de stoompijp, waarop zij stonden, naar beneden, waarbij een hunner met het achterhoofd terechtkwam op een hoek van een ijzeren plaat en een hersenschudding kreeg met doodelijken afloop.

Bij het aftappen van gebruikt nitreerzuur en trinitrotoluol in een chemische fabriek, hadden zich zuurdampen in het gebouw verspreid. Het mengsel dezer beide stoffen werd uit een gesloten roerketel in een open afscheidingsbak van 30 c.M. diep, 30 c.M. breed en 70 c.M. lang, welke in gemeenschap stond met een zuur- en met een trinitrotoluolreservoir afgelaten, om door het verschil in soortgelijk gewicht de scheiding teweeg te brengen. Voor de contrôle was de bak open. Klaarblijkelijk waren op een mistigen dag vrijgekomen dampen in het lokaal blijven hangen. De met het werk belaste arbeider voelde zich 's avonds onwel worden en overleed reeds den volgenden dag.

In een der groote chemische fabrieken, waar men tijdelijk zwavel uit gasaarde bereidde, waarvoor een vrij primitieve inrichting was gemaakt, werd een man bedwelmd door ontsnappende zwaveligzuurdampen. Bij zijn val bekwam hij eenige lichte verwondingen.

Steigers en stellingen. Door het vallen van steigers hadden verschillende ongevallen plaats, waarvan de meeste echter geen ernstige gevolgen hadden. Een ongeval had echter den dood van den werkman tengevolge, terwijl in een ander geval, dat op een scheepswerf plaats had, de arbeider behalve verschillende kneuzingen, een schedelbreuk en beenbreuk kreeg, toen hij door het breken van een holder kwam te vallen.

Bijzonder goed brachten twee schilders het er af, die bezig waren de kap eener electrische centrale te schilderen. Hun stelling bestond uit een stuk hout, aan twee touwen opgehangen aan een kapspant en waarop eenige planken gelegd waren, die met het andere uiteinde rustten op een raamkozijn. Het vangnet, dat anders geregeld werd gespannen, meenden zij op dezen plaats niet goed te kunnen bevestigen. Door het breken van het stuk hout, dat naderhand een dood stuk hout bleek te zijn en dat zijzelf in gebruik hadden genomen, niettegenstaande uitstekend stellingmateriaal voldoende ter beschikking was, vielen beiden van een hoogte van 14 M. naar beneden op den betonvloer, waarbij zij slechts zeer lichte verwondingen opliepen.

Ladders. Door het u i t g l i j d e n van ladders hadden er verscheidene, meestal ernstige, ongelukken plaats; twee hadden zelfs den dood tengevolge.

Bij het in de remise op het dak van een tramwagen stappen, kantelde de ladder en viel de schilder van een hoogte van 3.32 M. met het hoofd op een rail, met het gevolg, dat hij onmiddellijk overleed.

Het tweede doodelijk ongeval overkwam een arbeider, die even een gloeilamp had willen indraaien en daartoe een ladder op een paar kistjes had geplaatst. Door van elkaar schuiven der kistjes viel de ladder en kwam de werkman zoo leelijk terecht, dat hij aan een schedelbreuk is overleden.

Naar de oorzaken van het breken van een ladder werd een tweetal malen een onderzoek ingesteld. In een dezer gevallen kon het ongeval

niet meer opgehelderd worden. In het andere geval bleek de getroffene ermede bekend te zijn geweest, dat de ladder een oude breuk had: hij plaatste die steeds boven, doch een ander had de ladder omgedraaid. De ladder werd vernietigd.

Liften. Met liften hadden 21 ongevallen plaats, waarvan een met doodelijken afloop. Dit laatste ongeval gebeurde bij de herstelling van een liftbak, die daartoe van den kabel was vrijgemaakt en met een paar nokken op opzettelijk daarvoor aangebrachte nokken van een verdiepingsvloer rustte. Waarschijnlijk hebben de nokken niet goed op elkaar gepast, of is door het langdurig werken van 3 arbeiders in den liftbak deze verschoven of ontzet, want toen kort daarna een arbeider zich in den bak bevond, stortte deze plotseling neer, waarbij de man dood viel.

Een ander ongeval, dat echter slechts eenige lichte kneuzingen tengevolge had, geschiedde bij de herstelling van de ketting, waarmede de lift in beweging wordt gebracht. Om zich op te richten trok de arbeider zich aan de ketting op, waardoor de lift in beweging kwam en de man bekneld raakte.

Eveneens tot het doen van eene herstelling bracht een arbeider, hoewel hij daarvoor gewaarschuwd was, het bovenlijf binnen de baan van het contragewicht. Bij het dalen van het gewicht raakte hij bekneld en werd zijn borstkas ingedrukt.

Ten einde een lampje aan te sluiten aan den stroomvoerenden kabel, kroop een monteur onder een lift, die bijna in haar ondersten stand stond. Met een eindje koperdraad zocht hij op goed geluk af den goeden draad in den kabel, doch maakte daarbij een verkeerd contact, waardoor plotseling de liftbak zakte. De man raakte bekneld in een ruimte van ± 28 cM. hoogte en werd zeer ernstig gekneusd.

Ook door het niet in orde zijn van de bestaande beveiligingen geschiedden herhaaldelijk ongelukken. Zoo kwam het dit jaar tweemaal voor, dat een arbeider in den liftkoker stortte, omdat het afsluithek was open gebleven, terwijl driemaal het hoofd van een arbeider in de liftschacht bekneld raakte tusschen kooi en wand.

Een arbeider, die tegen het verbod in, in den liftbak stond, bestemd voor het vervoer van klei, viel met de kooi naar beneden tengevolge van het breken van het wormwiel van de lier. Doordat hij op een hoop klei terecht kwam, kwam hij er met een lichte kneuzing af.

Een werkman, die een klemgeraakten bak van een handlift door heen en weer schudden van den kabel weer in beweging wilde brengen en daarbij den kabel te ver door trok, kreeg, toen de liftbak over een korten afstand snel daalde een schok, waarop hij niet was voorbereid en waardoor hij in den liftkoker viel, waaruit hij met inwendige kneuzingen en een lichte hersenschudding werd opgenomen.

Lieren. Tengevolge van het, wegens ontbreken van een behoorlijke reminrichting, te snel dalen van den last, hadden met den draaienden zwengel 15 ongevallen plaats. Hiervan werden 13 veroorzaakt door een

klap van den zwengel zelf, 1 door een wegvliegende losse bus van het handvat en 1 door het breken van den slinger.

Voorts gebeurden eenige ongelukken door aanraking van het open vliegwiel, door klemming tusschen kabel en liertrommel en door klemming tusschen de tandraderen.

Transporteurs veroorzaakten een tweetal ongevallen, die echter aan grove onvoorzichtigheid waren te wijten. Een jongen stak zijn hand door een luikje in een meelstortkoker, die 40 cM. lager in een Jacobsladder uitmondde en wrong zijn arm daar zoo ver in, dat hij met dat toestel in aanraking kwam. Een ander vond het eenvoudigst, om aan boord van een in lossing zijnd schip te komen door langs den transporteur, waarmede het gelost werd, erin te klauteren, waarbij hij zich knelde aan deelen van dien transporteur, toen deze plotseling in werking werd gesteld.

Breuk van ondeugdelijk materiaal. Vooral het gebruik van ondeugdelijke planken veroorzaakt telkens ongelukken. Zoo brak een op het oog gezonde 4 cM. dikke plank, in gebruik bij het bekappen van een in aanbouw zijnde fabriek. Twee werklieden vielen hierdoor van een hoogte van 5 M. en werden ernstig verwond opgenomen. Ook door het breken van een staaldraadkabel, waaraan met een z. g. n. bootsmansstoeltje een arbeider in den mast van een zeilschip was geheschen, viel de man op het dek en overleed aan de gevolgen van dien val.

Vallende voorwerpen veroorzaakten twee doodelijke ongelukken. Tijdens de montage van de schuingestelde Jacobsladders voor een nieuwe stokerijinrichting in een gasfabriek, glipte een plaat van de afdekking omlaag. Een der arbeiders n.l., die behulpzaam was geweest de plaat aan de onderzijde op te duwen, ging nadat deze met een enkelen bout reeds voorloopig was vastgezet, langs het nog niet afgedekte gedeelte omlaag over de emmerladder. Vermoedelijk is daardoor de ketting iets doorgezwikt en tegen de voorloopig bevestigde plaat aangestooten, waardoor deze los schoot en langs de zijplaten omlaag gleed, in haar val den arbeider meenemend.

Bij het verplaatsen van zware ketels in een fabriek had men een Westontakel aan een dwarsbalkje opgehangen. Bij het verleggen van dit balkje glipte het van de ondersteuning af en viel op een arbeider, die op een lager gelegen bordes aan het werk was! Deze werd daardoor van het bordes geworpen en kwam op den tegelvloer terecht.

Sterk zuur. Het niet gebruiken van een schudkastje bij het bepalen van het vetgehalte van melk met behulp van een butyrometer was oorzaak, dat het meisje, dat dit onderzoek verrichtte, belangrijke brandwonden in gelaat en hals bekwam. In een andere fabriek kreeg de man, die dit onderzoek verrichtte, zwavelzuur in beide oogen.

In een klein primitief ingericht chloorkalkfabriekje liet een arbeider een flesch zuur uit de hand vallen, waarbij zijn voet deerlijk werd verbrand.

Als gevolg van het niet gebruiken van een overschenk-apparaat bij het vullen van een pot met zuur, kreeg een arbeider een gedeelte van den

inhoud over het gelaat en liep hij een verbranding van den derden graad in de linkerhalsstreek en een van den eersten graad in de linkergezichtshelft op.

Loog. Bij het filtreeren van loog, barstte plotseling een te oude filterzak, waardoor de getroffene den inhoud over de voeten kreeg en deze vrij ernstig letsel bekwamen.

Een arbeider in een oliefabriek, die een roerwerk in een kuip moest aanbrengen, vergat hiervan mededeeling te doen aan den opzichter der afdeeling, zoodat plotseling loog in de kuip werd gelaten, waardoor de werkman ernstige brandwonden over het geheele lichaam bekwam.

Kipkarren. In een mergelgroeve schoot een kipwagen van de ketting los en werd een arbeider, die een balk over het spoor smeet om den wagen tegen te houden, door den wagen gegrepen en aan een been, een arm en bovenlip verwond. Door het slecht laden van een wagentje kantelde dit onmiddellijk, toen de klink werd losgeslagen, waardoor de arbeider zich klemde.

Graafarbeid. Bij het afgraven van klei ondergroef een arbeider een kleiberg en gelastte een anderen arbeider boven het ondergraven stuk een paal in den grond te slaan, om op die manier het afgraven door instorten te bespoedigen. De lastgever raakte daarbij onder de stortende klei bedolven en bekwam een bekkenfractuur.

OVERZICHT VAN ALLE ONGEVALLEN IN BEPAALDE BEDRIJVEN.

Hieronder volgt allereerst een overzicht van **alle** ongevallen in de **textielfabrieken** in het 4de district (Utrecht), 8ste district (Deventer) en te Tilburg.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	3ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Vervoer in de spinnerijen	3	2	1	2	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Vallen door uitglijdende ladders	3	9	7	6	1	2	1	1	2	2	2	2	2	4
Vallen door andere oorzaak.	104	109	99	89	75	53	31	26	25	16	21	7	64	63
Vallende voorwerpen. .	58	42	39	61	36	14	10	8	5	6	9	6	9	15
Branden aan kachel enz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	38
Klemmen, snijden, prikken, splinters, stooten, vertillen, enz. . . .	387	336	325	398	226	146	82	72	95	79	82	70	150	196
Voetwonden in spinnerijen.	20	13	13	12	15	1	—	1	—	—	—	—	—	3
Hoist en lier	8	1	5	5	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Lift.	6	—	5	5	3	3	1	1	3	—	—	—	—	2
Stoommachines en motoren	1	2	1	5	1	—	—	—	—	1	2	1	1	5
Stoomketels en stoomleidingen	9	8	8	5	6	5	—	—	1	4	6	—	8	6
Electrische toestellen en geleidingen	2	1	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Drijfwerk	4	9	4	6	2	—	—	1	1	—	4	—	5	12
Pompen	3	1	1	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ventilator.	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Vuil, enz. in het oog. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	20
Bijtende stoffen . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Spinnerij-machines.														
Lompenmolen	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	1	17
Duivelmolen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	1
Snijmachine voor papierstrook	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—
Bale-breaker.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Porcupine-feeder . . .	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wolwaschmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	1	—
Hopper-feeder	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Willow.	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Droogmachine voor geverfde losse katoen .	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Openers en scutchers. .	[1]) (8)	(6)	(2)	(5)	(1)	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—
Slagas	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen. .	5	6	1	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Waste-breaker	4	—	3	2	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Tatham copsbreaker . .	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—

1) De in dezen staat tusschen haakjes geplaatste getallen geven het totaal aan van de ongevallen aan het genoemde werktuig of werktuigdeel.

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Pluismachine	(2)	(—)	(1)	(1)	(1)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Invoerwals.	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige.	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Batching-machine (jute) .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kaarden	(9)	(20)	(19)	(22)	(17)	(9)	(—)	(—)	(1)	(—)	(3)	(—)	(—)	(—)
Riem en schijf . . .	4	—	1	2	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Tandraderen	(1)	(2)	(1)	(9)	(4)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Zijdelings van doffer	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Afvalkaarde condensor	1	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Van bandwalsen. .	—	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige.	—	—	1	3	1	1	—	—		—	—	—	—	—
Tusschen invoerwals en licker-in.	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . .	1	8	13	6	7	3	—	—	1	—	—	—	—	—
Front-door en walsen.	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Deksel walsenkaard .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Condensorwalsen . .	3	9	3	1	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Snaarschijf.	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Woldroogmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Klopwolf voor wol . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Wolkaarden (Schrobbel).	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(3)	(1)	(1)	(1)	(4)	(—)	(14)	(40)
Tusschen voortrekker en wentelaar . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
Tusschen riem en schijf	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3
Tusschen tamboer en wentelaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Tusschen kam en peigneur	—	—	—	—	—	—	1	—		—	—	—	4	—
Tusschen kamraderen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—
Overige bewegende deelen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	5	36
Aanraking met onderkant tamboer . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Krempelwolf (wol). . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Kammachine (wol) . .	2	1	1	1	—	—	1	—	—	3	—	2	—	—
Sliver lapmachine . . .	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Conkner-kaarde . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Rekbanken	(2)	(4)	(5)	(3)	(—)	(—)	(4)	(3)	(5)	(4)	(11)	(5)	(—)	(1)
Katoen.	2	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Jute	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Ramie	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hennep en vlas . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	—	—	—
Wol.	—	—	2	—	—	—	4	3	4	4	9	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Voorspinmachines . . .	(12)	(13)	(11)	(14)	(8)	(4)	(1)	(1)	(1)	(4)	(6)	(1)	(—)	(3)
Gewichten	2	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Walsen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—
Riem en schijf . . .	1	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Conedrum en riem .	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—		—	—	—
Bewegende deelen . .	3	—	1	1	1	2	1	1	1	—	3	—	—	—
Tandraderen	(5)	(7)	(5)	(9)	(6)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Twist wheels . . .														
Conedrum	4	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Rollers				6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lifterrack-and-pinion	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Reversing motion .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Conische op spillenas	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Conische op klossen-as	—	2	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	
Overige	1	—	2	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Flyer	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	3
Droogapparaat voor plantenhaar . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Selfactor-mule	(9)	(6)	(8)	(14)	(7)	(3)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(40)	(51)
Wagenwielen (en rail) .	—	1	2	5	—	2	—	—	—	—	—	—	6	—
Balans	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	11	—
Riemschijf	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
Tandraderen (head-stock)	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1
Tusschen wagen en cylinderbank	2	—	2	2	2	1	—	—	—	—	—	—		—
Snaarschijf	—	—	—	2	1	—	3	—	—	—	—	—	10	—
Fallerstop	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	2
Overige	7	4	4	3	4	—	—	—	—	—	—	—	10	43
Ringspinmachine . . .	(3)	(7)	(1)	(5)	(2)	(4)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Tandraderen	(2)	(5)	(—)	(2)	(2)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Zijdelingsche tandraderen	2	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Roller tandraderen .	—	3	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bewegende deelen . .	—	1	—	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Tusschen snaartrommels	1	1	1	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Spinmachine (wol). . .	1	—	—	—	—	1	5	6	3	3	1	3	—	—
Selfactor voor wol . .	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2	—	—	—
Kamraderen aanvoerrollen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Overige klemmende deelen	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Chaponmachine . . .	(1)	(2)	(—)	(2)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Bewegende deelen . .	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tandraderen	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Schlauchcop-spinmachine	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Derby-doubler	(—)	(—)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Walsen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Machines voor touwslaan.	—	—	—	—	—	—	—	4	—	1	—	—	—	—
Voorbereidingsmachines.														
Hekelmachine (vlas) . .	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—
Braakmachine linnen garens	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Hennep-, rek- en spinspinmachines	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—
Spoelmachine	(17)	(10)	(5)	(7)	(5)	(7)	(—)	(1)	(1)	(4)	(2)	(2)	(2)	(2)
Riem en schijf . . .	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Snaar en snaartrommel.	1	—	—	—	—	1	—		—	—	1	—	—	1
Bewegende deelen . .	14	8	5	6	4	6	—	1	—	3	1	—	1	—
Tandraderen	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—
Haspelmachine	5	2	—	—	—	—	5	—	1	1	2	—	1	1
Twijnmachine	—	2	—	1	2	1	1	—	3	3	—	—	1	—
Pijpenspoelmachine . .	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—
Kettingboommachine . .	—	—	—	1	—		—	1	—		—	1	1	1
Kettingscheermachine .	(2)	(2)	(2)	(1)	(1)	(—)	(1)	(—)	(—)	(2)	(1)	(—)	(2)	(—)
Tandraderen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Frictieschijven . . .	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige	2	1	1	—	1	—	1	—	—	2	—	—	—	—
Kettinglijmmachine . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Zettelmachine	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sterkmachine	(2)	(3)	(2)	(5)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)	(—)
Inleggen garenboom .	—		2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tandraderen	—	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Walsen opwindwerk .	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—		—	—
Sterkpapbak	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kluwwinder		—	—	—	—	—	1	1	—	2	—	1	—	—
Boomentransport . . .	16	11	16	17	4	1	—	—	3	2	1	—	—	—
Aandraaimachine . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Lijnbaanmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—
Weverij-machinerie.														
Weefgetouw	(204)	(157)	(171)	(167)	(88)	(20)	(—)	(22)	(13)	(14)	(7)	(—)	(73)	(60)
Uitvliegende spoel . .	24	19	12	24	12	1	1	2	3	1	1	—	12	6

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Tandraderen onderas .	1	1	2	2	—	—	2	—	2	1	—	—		
Tandraderen spoelbakbeweging	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2	1
Tandraderen achter handwiel	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—		
Tandraderen overige .	—	—	—	1	—	—	2	1	—	—	—	—		
Klinkwerk	14	12	17	8	6	4	—	—	1	2	—	—	—	—
Riem en schijf . . .	2	4	5	1	3	—	—	1	—	1	—	—	2	—
As	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Stelschroef	2	—	5	2	1	—	—	—	—	—	-	—	—	—
Handwiel	1	—	2 pennen	—		—	—	1	—	—	—	—	—	—
Slagstok	27	13	21	15	10	3	3	2	2	1	1	—	—	—
Sleep	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Klap van lade . . .	7	7	5	16	3	—	2	2	—	1	2	—	1	3
Tusschen doekboom en glasboom	12	10	21	15	6	1	—	2	—	—	1	—	—	—
Tusschen lade en borstboom	7	7	4	8	—	—	—	2	1	—	—	—	4	3
Tusschen lade en tempel	6	4	8	2	4	—	1	1	1	3	—	—	8	8
Tusschen riethouder en stootstuk	14	9	10	15	8	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Tusschen spoelbakken	2	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	14	9
Tusschen z.g. pompstok en frame . .	3	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige bewegende deelen	41	32	19	23	19	6	5	2	1	2	1	—	13	10
Hamer en toebehooren	6	6	1	6	5	—	—	1	1	1		—	—	—
Spangewicht	14	9	16	7	2	2	—	1	—	—	1	—	5	4
Inleggen garenboom .	15	20	18	17	6	1	2	3	—	1	—	—	12	16
Breuk van onderdeelen	4	1	3	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Meetmachine	1	2	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Dubbelvouw machine. .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Oprolmachine	—	-	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nettenknoopmachine . .	—	—	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—
Tricot-weefstoel (rond) .	(2)	(—)	(3)	(—)	(—)	(2)	(—)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)
Kamraderen	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige	—	—	1	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—
Breimachine (recht) . .	1	1	2	1	—	1	—	—	1	1	4	1	—	—
Klemmende deelen . .	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vlechtmachine bandfabriek	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	—	—	—
Kantmachine	—	—	1	—	4	1	—	-	—	—		—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Ververij, bleekerij en apprêtuur.														
Branden in een kaanketel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Branden in heete vloeistoffen (stoom) . . .	20	10	10	7	11	2	4	5	1	3	—	1	—	—
Eeltzweer.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Branden door zuren, ammonia, enz.	6	5	4	4	—	1	1	—	2	—	1	—	3	—
Verfbak, walsen . . .	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
„ , overige . . .	1	1	1	—	2	1	—	—	—	2	—	—	—	2
Lint in bleekerij . . .	1	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beetle	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Apprêtmachine, walsen .	—	3	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Apprêtmachine, tandraderen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kalander, walsen . . .	3	1	6	4	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—
„ , overige . . .	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Waschmachine	2	2	1	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Mangel (stoom) . . .	1	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3
Glansmachine (voor garens)	—	—	—	1	2	7	—	—	—	1	—	—	—	—
Ruwmachine.	(3)	(1)	(3)	(2)	(1)	(1)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)	(2)	(1)
Tandraderen	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Walsen.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Riemschijf.	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige	1	—	2	—	1	(1)	—	—	—	—	—	—	—	—
Ruwmachine, wol . . .	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Kaardebollen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
Klitmachine	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Cordssnijmachine . . .	1	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—		—	—
Scheermachine (matten, stukken)	3	—	3	1	—	—	—	—	—	1	—	1	3	2
Borstelmachine	—	—	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Decateermachine . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Drukmachine	2	1	1	—	1	1	—	—	1	—	—	—	—	—
Droogmachine (apprêteer)	(4)	(2)	(2)	(5)	(2)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)	(—)	(6)	(6)
Cylinders	1	1	—	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Spanraam	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
Overige	2	—	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Verbreedmachine . . .	1	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Invochtmachine. . . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Wringmachine, walsen .	—	2	2	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—

Opgaaf der oorzaken met vermelding der machines, waardoor de ongevallen werden veroorzaakt.	8ste district (Deventer).						4de district (Utrecht).						Tilburg	
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1917	1918
Wringmachine, tandraderen	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Pleskom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	2
Volkom	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8
Centrifuge	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Pers	—	4	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Overige werktuigen . .	2	4	2	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
Afwerkingsmachinerie.														
Naaimachine	(4)	(2)	(3)	(2)	(—)	(2)	(2)	(—)	(—)	(—)	(1)	(—)	(—)	(—)
Bewegende deelen . .	3	2	—	2	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—
Naald	1	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Snaar	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
Zakkenstopmachine . .	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—
Werktuigen.														
Houtkloofmachine en houthakken kloven en zagen met de hand .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32
Schaafmachine (hout) .	2	3	2	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Cirkelzaag	2	2	1	1	6	6	1	2	—	—	—	2	11	12
Lintzaag	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Slijpsteen (incl. amarilsteen)	13	2	15	13	12	11	—	—	1	—	—	—	3	—
Blikschaar	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Boormachine	2	2	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Draadsnijmachine . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Metaalschaafbank . . .	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Metaaldraaibank . . .	3	2	3	—	1	—	—	—	1	—	—	—	2	1
Soldeerbout	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Autogeenlaschapparaat (ontploffing)	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Stempelmachine . . .	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—
Overige kleine werktuigen	—	—	1	4	—	—	—	1	1	—	1	—	8	—
Lossen van volaarde . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
Totaal . . .	996	838	843	936	568	336	196	170	185	169	176	127	427	622

Onderstaand staatje geeft aan de ongevallen, voorgekomen in de **schoenfabrieken** in het 2de district (Breda).

Aanleiding tot het ongeval:	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	Totaal
Het in aanraking komen met de bewegende deelen van													
1. krachtwerktuigen	1	—	2	—	1	—	1	—	—	2	6	10	23
2. drijfwerken . .	4	1	2	4	1	6	7	5	4	7	8	9	58
3. stanzen, persen, vormmachines	17	14	17	20	16	23	22	13	30	32	36	33	273
4. naaimachines. .	6	5	10	10	9	4	15	6	11	4	10	11	101
5. schrooimachines.	5	5	5	5	8	10	1	7	4	7	14	20	91
6. schuur-, poetsmachines . .	5	1	4	7	6	5	2	5	4	1	14	16	70
7. andere arbeidswerktuigen. .	22	13	16	20	20	24	21	25	43	20	47	98	369
8. Het werken aan of bij een slijpsteen . . .	7	4	6	16	15	16	19	3	8	8	14	29	145
9. Het getroffen worden door wegvliegende splinters, enz. . . .	5	5	9	9	10	17	17	9	16	16	25	20	158
10. Het hanteeren van gereedschap (slaan, steken, snijden, enz.). .	53	43	53	52	57	63	60	54	44	65	45	98	687
11. Het hanteeren der stukken in bewerking . .	23	24	19	16	28	31	27	18	24	27	50	11	298
12. Het vallen van den getroffene door uitglijden, struikelen, enz. .	8	8	16	20	13	16	14	9	19	19	20	16	178
13. Stooten, klemmen, poetsen, vallende voorpen, (branden aan kachels, enz.) . . .	30	34	36	47	50	28	61	41	63	65	98	91	644
Totaal aantal getr. personen	186	157	195	226	234	243	267 [1])	195 [1])	270 [1])	273 [1])	387 [2])	462 [2])	3095
Aantal gevallen, waarbij getroffene doorwerkte .	—	—	—	—	—	—	16	24	31	46	—	—	—

[1]) Het aantal ongevallen, waarbij de getroffene doorwerkte, is hieronder niet begrepen.

[2]) Het aantal ongevallen, waarbij de getroffene doorwerkte, is hieronder wel begrepen.

Ongevallen in **gieterijen.** Het bij het gieten van gesmolten metaal onvermijdelijke spatten van de gloeiende vloeistof levert voor de arbeiders in de gieterij groot gevaar voor brandwonden op, terwijl bij de afwerking der gietstukken de kans geloopen wordt, door rondspringende stukjes metaal te worden getroffen, waardoor in hoofdzaak ernstige oogverwondingen kunnen ontstaan. Zooals reeds op blz. 160 is medegedeeld, werd naar deze ongevallen een systematisch onderzoek ingesteld, dat echter te

laat in het jaar werd aangevangen, om van vroegere ongevallen nog alle omstandigheden te kunnen nagaan.

De volgende staat geeft een overzicht van het aantal ongevallen in gieterijen voorgekomen.

District.	Aantal fabrieken.	Aantal arbeiders in poetserij, bramerij en slijperij.	Oogverwondingen door				Voet- en beenverwondingen bij			Andere ongevallen.	Totaal aantal ongevallen.	Aantal arbeiders	
			poetsen.	afbramen.	slijpen.	spatten van ijzer.	opvangen.	dragen.	gieten.			in de gieterij.	dat aan het gieten deelneemt.
2	19	—	—	115		7	33	26	44	159	384	777	—
3	5	8	—	2	1	—	4	2	3[2]	10	22	—	95
4	10	142	—	47	—	13	6	4	9	40	119	—	150
5	8	—	—	—	—	1	29			—	—	358	—
6	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—
7	16	79	5	16	16	3[1]	26	6	16	84	172	—	643
8	7	—	—	21		2	15	5	24	88	155	751	—
9	2	—	—	1	—	1	1	5	2	—	—	54	—
10	3	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—
			224			27	269						

[1]) Waaronder een oorverwonding. [2]) Waaronder een armverwonding.

Dit overzicht wijst er op, dat behalve bij het gieten, een bijna even groot aantal verwondingen plaats heeft bij de eerste bewerking, die de gietstukken ondergaan (poetsen, afbramen, slijpen).

Bij het gieten zijn het vooral de beenen en voeten, die het meest getroffen worden, terwijl oogverwondingen in mindere mate voorkomen. Bij het dragen der pannen of lepels, mits dit met de noodige omzichtigheid geschiedt, is de kans op spatten veel geringer dan bij het opvangen der gesmolten massa uit den oven of het uitgieten daarvan in de vormen.

Beide laatste werkzaamheden leveren een bijna gelijke mate van gevaar op, al schijnt de kans op spatten bij het gieten iets grooter te zijn dan bij het opvangen. Ongevallen bij het transport van pannen en lepels zijn meestal niet te wijten aan het spatten der vloeistof maar moeten gewoonlijk aan andere oorzaken, zooals morsen, te dicht bij komen e. d., worden toegeschreven.

Daar in verschillende gieterijen niet dagelijks gegoten wordt en het aantal ongevallen afhankelijk is van de intensiteit, waarmede gewerkt wordt, zijn in den volgenden staat van de fabrieken uit het 3de, 7de en 10de

district, waar volledige gegevens werden verzameld, die samen genomen, waarop een gelijk aantal dagen per week gegoten wordt.

	Aantal dagen per week waarop gegoten wordt									
	6	2	1	6	5	3	2	2	1.5	1
	Aantal ongevallen.									
	Lepels.			Pannen.				Lepels en pannen.		
Oogverwondingen . . .	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Beenverwondingen:										
a. bij opvangen . .	17	2	1	4	—	3	1	—	1	1
b. bij dragen. . . .	5	—	—	—	1	—	1	—	1	1
c. bij gieten	10	—	—	4	—	—	1	1	2	2
Totaal . . .	34	2	1	8	1	3	3	1	4	5
Aantal arbeiders dat aan het gieten deelneemt .	405	60	5	52	6	10	67	40	31	71
Aantal ongevallen per arbeider	0.08	0.03	0.2	0.15	0.16	0.3	0 05	0.02	0.13	0.07

De beperktheid dezer cijfers maakt het niet mogelijk conclusies te trekken over de mate van gevaar van lepels ten opzichte van pannen.

In hoeverre onbekendheid met het werk in de gieterij een groote rol speelt bij het voorkomen van ongevallen, is niet met zekerheid te zeggen. Slechts zij hier medegedeeld, dat onder de 62 getroffenen in het 3de, 7de en 10de district 7 arbeiders waren, die eerst kort in de gieterij werkten.

Zooals reeds in vroegere verslagen is medegedeeld, en ook in hoofdstuk V van dit verslag reeds is opgemerkt, laat het gebruik van beschuttingsmiddelen tegen spatten, nog te wenschen over. Brillen worden bij het gieten zelden gedragen. Het gering aantal oogverwondingen tegenover het aantal brandwonden aan beenen en voeten, moet dan ook toegeschreven worden aan de mindere kans, die het hoofd van een arbeider heeft, om door ijzerspatten te worden getroffen. Ook aan de beschutting der beenen wordt nog niet voldoende zorg besteed. Zoo bleken bij 89 ongevallen in het 3de, 5de, 7de en 10de district 29 arbeiders geen beenbekleeding te hebben gedragen, terwijl van de 60 overigen, die wel beenkappen droegen, zeven kappen droegen, welke niet aan het doel beantwoordden.

Het hoofd van het 8ste district (Deventer) deelt omtrent 38 ongevallen, welke in dat district nader werden onderzocht, het volgende mede:

In 2 gevallen bestond de beschutting uit halfhooge gietlaarzen, waarover de broek hangt. Door doorbranding van de broek is het ijzer in de laarsschacht terecht gekomen.

In 15 gevallen, waarin leeren of geïmpregneerd linnen kappen werden gedragen, werd 4 maal een ongeval veroorzaakt, doordat het ijzer boven in de niet goed aansluitende kap was gespat, 11 maal was ijzer tusschen klomp of schoen en kap terecht gekomen.

In 11 gevallen werd geen beenbeschutting gedragen, waarvan 4 maal, omdat getroffene zich slechts toevallig in de gieterij ophield.

1 ongeval overkwam een jongen, die wel gietlaarzen aan had maar een korte broek droeg, zoodat het ijzer gemakkelijk bovenin de laazen kon spatten.

Van 8 gevallen waren geen gegevens meer te verkrijgen.

Eén ongeval verdient bijzondere vermelding, omdat daarbij vier arbeiders tegelijk brandwonden opliepen, bij het in gebruik nemen van een nieuwen smeltoven met voorhaard. Daar de voorhaard te koud was, stolde daarin het ijzer. Bij het doorstooten der verstopping kwam er plotseling een groote straal ijzer uit, waardoor de arbeider, die het op moest vangen, van schrik zijn pan liet vallen, zoodat het ijzer op den grond viel en naar alle kanten rondspatte.

Omtrent de oogverwondingen in het 3de en 7de district, bij het poetsen, afbramen en slijpen van gietstukken geeft het volgende staatje eenige gegevens.

Aantal:	Fabrieken.	Fabrieken. met mech. afzuiging.	Arbeiders.	Ongevallen.	Arbeiders met bril.	Arbeiders zonder bril.
Oogverwondingen bij het poetsen	3	2	32	5	2	3
afbramen	8	3	20	18	6	12
slijpen	6	3	26	17	8	9

ONGEVALLEN DOOR ELECTRICITEIT.

Gedurende het jaar 1918 kwamen 63 ongevallen veroorzaakt door den electrischen stroom ter kennis van de Arbeidsinpectie.

Hieronder waren 6 met doodelijken afloop.

Onder de niet doodelijke ongevallen waren er 51 welke plaats vonden bij lage spanning (127—220 V.) en 6 bij hooge spanning (1500—10000 Volt).

Wederom viel het merkwaardige verschijnsel te constateeren, dat de doodelijke ongevallen voornamelijk bij lage spanningen van 127—220 V. plaats hadden. Dit was n.l. het geval bij 5 van de 6.

Onder de niet doodelijke ongevallen waren 30, welke min of meer ernstige verwondingen aan handen en armen hadden veroorzaakt. Een beleediging der oogen (bindvliesontsteking of verschroeiïngen aan een of beide oogen) werd 18 maal aangetroffen. In 8 gevallen was letsel ontstaan door vallen van een dak, ladder of andere verhevenheid tengevolge van het aanraken van een blanken geleider en den daarmede gepaard gaanden electrischen schok. In één geval werd zwelling en pijnlijkheid geconstateerd aan het polsgewricht. Bij 2 getroffenen trad bovendien gedurende geruimen tijd een bewusteloosheid op.

Bij het grootste gedeelte dezer ongevallen moesten de getroffenen voor eenigen tijd, varieerende van 1—6 weken, hunne werkzaamheden staken.

De ongevallen waren in 35 gevallen te wijten aan nalatigheid of onvoorzichtigheid, door te werken aan of in de nabijheid van niet afgedekte, onder spanning staande deelen van electrische werktuigen, toestellen of leidingen; in 9 gevallen aan bediening van defecte toestellen; in 9 andere gevallen aan een optredende kortsluiting, ontstaan door het laten vallen of door het uitschieten van gereedschap; in 2 gevallen was de verbranding te wijten aan het inzetten van smeltveiligheden zonder den stroom af te sluiten.

Bij het soldeeren van een kabel werden 2 personen gewond door de explosie van een spirituslamp.

Een waarschuwend woord is hier op zijn plaats met het oog op het betrekkelijk groote aanta longevallen, veroorzaakt door het werken aan hoog gelegen onder spanning staande leidingen of aan buitenleidingen van gemeente- of andere electriciteitsnetten. Bij deze werkzaamheden, waarbij de monteur gewoonlijk staat op een ladder, is slechts een lichte aanraking van de leiding, welke onder spanning staat, voldoende om door den met de aanraking gepaard gaanden schok het evenwicht te verliezen en te vallen. Dikwijls grijpt men dan onwillekeurig naar de draden zelf, met het gevolg, dat men dan deze niet kan loslaten, hetgeen in den regel een nog ongunstiger afloop met zich brengt.

Eenige voorbeelden van zulke ongevallen mogen hier volgen:

Zonder den stroom uit te schakelen was een man bezig met het ophangen van een electrische kroon, waartoe hij op een ladder stond. Hij greep hierbij een draaistroomleiding vast, welke onder een spanning stond van 127 Volt tegen de aarde. Bij den val kwam hij op een tafel terecht met zijn linkerdijbeen, waarvan een bloeduitstorting het gevolg was.

Bij het herstellen van bliksemafleiders in een bovengrondsch net, maakte de monteur een sluiting tusschen de draden; door den stroom werd hij bewusteloos en viel van een hoogte van 10 Meter op den grond.

Een persoon was belast met het afzagen van een tak van een boom; hierbij greep hij toevallig de daar langs loopende draad van een tramlijn.

Bij het nazien van een z.g. vliegende smeltveiligheid van het bovengrondsche net, kwam een persoon in aanraking met de stroomdraden, waardoor hij van den ladder viel en door dien val zeer ernstig verwond werd.

Bij de uitbreiding van een bovengrondsch net werd eveneens de stroomdraad aangeraakt en viel de getroffene van den ladder, waarbij hij verwond werd.

Met het schoonmaken van een afdak van een gieterij, kwam een arbeider in aanraking met een daar zich bevindende electrische geleiding. Behalve een paar brandwonden was de getroffene eenigen tijd bewusteloos.

Staande op een ladder moest de getroffene een aansluiting maken aan het buitennet voor een huisverlichting. Hij kwam in aanraking met een onder spanning staande geleiding, greep door den schrik nog een tweede draad vast en viel toen naar beneden.

Staande op een ladder kwam iemand in aanraking met een draad, welke onder spanning stond, waardoor hij van den ladder viel en een ernstige kwetsuur opliep.

Een man werd in bewusteloozen toestand in 't gras vlak bij een paal

der electrische geleiding gevonden. Volgens de omstanders was getroffene uit dien paal gevallen. De geneeskundige constateerde, dat de gelaatskleur van den patient blauwachtig bleek, de ademhaling oppervlakkig en onregelmatig was; de pols was bijna niet te voelen en was ook zeer onregelmatig. Hartmassage gaf snel verbetering; hij opende de oogen en maakte afweerbewegingen. Toen de hartwerking wat krachtiger werd, ongeveer anderhalf uur na het gebeurde, was de patient in zoo verre hersteld, dat hij sprak; hij vroeg wat er gebeurd was, maar sufte dan weer in. Toen werd hij per rijtuig naar zijn woning vervoerd. Drie uur na het ongeval was het verstand nog verre van normaal; de ademhaling echter regelmatig en dieper; de pols was nog onregelmatig. Er werden toen 2 brandwonden geconstateerd; een vrij groote aan den binnenkant van de rechterpols en een kleinere aan en boven het linkeroor. Lichamelijke kwetsuren door den val waren niet te vinden.

De verschijnselen leerden, dat de patient de inwerking had ondervonden van den electrischen stroom, toen bewusteloos was geraakt en uit den paal was gevallen. In den daarop volgenden nacht sliep de patient zeer onrustig en urineerde twee maal bloedig; den volgenden morgen was de urine helder en bleek bij nader onderzoek geen bloed meer te bevatten, wel eiwit. De patient klaagde over misselijkheid en hoofdpijn, doch had niet gebraakt. Ook klaagde hij over een zwaar gevoel in de rechter buikhelft. Afwijkingen waren daar echter niet te vinden. De ademhaling was normaal, de pols onregelmatig, des namiddags braakte de patient, des avonds was de toestand onveranderd. Sensorium was normaal. Tot 4 dagen na het ongeval was de pols min of meer onregelmatig gebleven, daarna goed. De maagfunctie bleef nog slecht, alleen melk werd goed verdragen. Na 10 dagen verliet de getroffene het bed — de maag herstelde zich — de patient gevoelde zich best, protesteerde tegen 't in huis moeten blijven; het urineonderzoek leverde normale verhoudingen, de defaecatie was goed. Ongeveer 14 dagen na het ongeval ging de patient zich weer bewegen, ook in de buitenlucht. Nog verdient vermelding, dat de brandwonden zeer diep waren en zeer langzaam genazen. Een maand na het ongeval werd hij daarvoor nog om den anderen dag verbonden. Loopend werk deed hij weer en reed ook weer op het rijwiel. Blijvende nadeelen, meende de geneeskundige, zou hij niet ondervinden, terwijl ook de brandwonden niet veel tijd meer tot volledig herstel zouden eischen.

De volgende ongevallen, toe te schrijven aan andere oorzaken, mogen eveneens in het kort vermeld worden.

De uiteinden van 2 leidingen, welke onder spanning stonden, waren niet afgedekt. Bij het passeeren van die einden werd door den getroffene een kortsluiting veroorzaakt, waardoor een vlam ontstond, welke een bindvliesontsteking aan beide oogen ten gevolge had.

Bij het nazien van een trammast greep een arbeider met eene hand een leidingdraad vast, terwijl de andere de mast omklemd hield. Zoo kreeg hij den stroom door den rechterarm en de linkerhand, waardoor deze lichaamsdeelen ernstige brandwonden bekwamen.

Een verbranding van de rechterpols ontstond bij het bedienen van

een schakelaar. De dubbelpolige momenthefboomafsluiter was van het A E G type met beschermingskap, waarbij het verbindingsstuk tusschen de twee messen — op welk verbindingsstuk zich het bedieningshandel bevindt — bestaat uit een ijzeren brug, die met 2 stel ebonieten ringen aan de op de boveneinden van genoemde messen bevestigde tapeinden is verbonden. Nu werd bij andere schakelaars van deze constructie wel meer bemerkt, dat de zich in de isolatieringen bevindende schroeven bij herhaaldelijk in- en uitschakelen loswerken. Indien zij dan weer flink worden aangezet, is alles weer voor langen tijd in orde. Blijven zij echter los, dan is er wel kans, dat de isolatieringen gaan scheuren of afbreken, zoodat, wanneer dit met beide ringen gebeurt, een kortsluiting niet te vermijden is.

Bij loodgieterswerkzaamheden kwam een arbeider in aanraking met een bij de werkplaats zich bevindende electrische geleiding, waardoor hij bewusteloos werd en brandwonden kreeg.

Bij het herstellen van een veertje van een hefboomschakelaar op een schakelbord, schoot de werktang uit tegen den schakelaar, waardoor kortsluiting ontstond en beide handen van den monteur brandwonden kregen.

Bij het spelen van een rol in een revue in een der theaters, functioneerde een stopcontact niet behoorlijk, waardoor de persoon die dit bediende, een schok kreeg en tegen het voetlicht viel. Door dien val braken twee gloeilampen, welke verwondingen veroorzaakten.

Bij hooge spanning kwamen 6 niet doodelijke ongevallen voor, welke in hoofdzaak toe te schrijven waren aan onvoorzichtigheid of roekeloosheid bij de te verrichten werkzaamheden.

Zoo reinigde, tegen de gegeven bevelen in, een persoon den bodem van een meetcel, in welke cel aan den bovenkant een spanning van 10000 V. voorhanden was. Door toeval sprong gedurende die werkzaamheden een koperdraad, welke diende als aardverbinding los en kwam tegen een der rails voor hooge spanning, waardoor een vlamboog ontstond.

In een ander geval kwam bij het monteeren van een schakelbord de monteur in aanraking met een electrischen stroom van 1500 Volt, waardoor hij van de werktafel werd geslagen en een zijner handen verbrandde.

In een derde geval had het ongeluk in een ruimte voor hooge spanning plaats.

Een man was belast met het schoonmaken van een schakelbord, hetwelk spanningloos was; tegen de uitdrukkelijk gegeven orders in, ging hij naar een andere verdieping en nam daar een bescherming weg, om de toestellen binnen deze ruimte te reinigen. Deze toestellen stonden onder een spanning van 6000 V. Aan beide handen kreeg hij brandwonden.

Een volgend geval betrof het uitschakelen van een kabel voor hooge spanning, ten behoeve van het herstellen van een doorgebrande smeltveiligheid. Hierbij sprong de stroom over van den eenen scheidingsschakelaar op den anderen, waardoor een arbeider door het felle licht verblind werd.

Omtrent de ongevallen met doodelijken afloop kan het volgende gemeld worden.

Bij een onderzoek naar een doodelijk ongeval werd geconstateerd, dat

dit plaats had gevonden bij het reinigen van een stoomketel en wel door het gebruik van een slecht gemonteerde lampfitting met gloeilamp van 200 N. K. met eene spanning van 220 V. tegen aarde. Daar aan die lamp onder spanning staande deelen met de hand konden worden aangeraakt, is het niet te verwonderen, dat onder de omstandigheden waaronder gewerkt werd, n.l. in warmen bezweeten toestand van het lichaam en omgeven door een groote met de aarde verbonden ijzermassa, een aanraking dier deelen den dood tengevolge moest hebben. Volgens de verkregen inlichtingen heeft het bikken plaats gevonden door 4 ketelbikkers, waarvan 2 voorzien waren van een lamp. De getroffene had de boven beschreven gloeilamp in de hand en een der anderen een handlamp met geïsoleerd handvat en schutkorf. Bij het bezoek van den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie was de lamp, waarmede het ongeval was gebeurd, door de politie in beslag genomen en begaf hij zich om deze lamp te onderzoeken met den Directeur van het betreffende Gemeente-electriciteitswerk naar den Commissaris van Politie. De Commissaris van Politie deelde hem mede, dat reeds ruggespraak was gehouden met den Officier van Justitie en reeds proces-verbaal was opgemaakt. De Electrotechnisch-Ingenieur gaf daarom met den bovengenoemden Directeur een verklaring af, dat de constructie der gebruikte lamp niet voldeed aan de desbetreffende bepalingen van het Veiligheidsbesluit. Deze verklaring werd toegevoegd aan het bovengenoemde proces-verbaal.

Volgens een bericht in de couranten had een electricien in zijn tuintje een electrischen draad gespannen (220 Volt draaistroom), om zijn groenten tegen katten te beschermen. Helaas kwam het 4-jarig zoontje van den electricien met den blanken onder spanning staanden draad in aanraking, waardoor het kind werd gedood.

Bij werkzaamheden kwam een jonge man met een geleiding van het bovengrondsche gemeente-net in aanraking, dat onder een spanning van 220 V. stond; door die aanraking werd hij terstond gedood.

In een timmermanswinkel vond een werkman den dood door aanraking van een electrische gloeilamp met een spanning van 127 V. tegen aarde.

Bij onderzoek bleek het ongeval zich aldus toegedragen te hebben:

De getroffene was in de timmermanswerkplaats bezig met het verrichten van werkzaamheden en had, daar het 5 uur in den namiddag was en in de maand Augustus, op dat oogenblik zeker geen behoefte aan kunstlicht. Dit zij hier vermeld voor een beter begrip van de omstandigheid waaronder dit merkwaardig ongeval is geschied.

Op het bovengenoemde uur was een tweede werkman uit de werkplaats gegaan, terwijl een half uur later een derde werkman de werkplaats betrad en de getroffene toen vond achterover liggende, op een slijpsteen, met een electrische leiding en een gedeelte van een lamphouder in de hand. Bedoelde persoon schakelde de leiding uit en legde den getroffene op den grond, waarna direct medische hulp werd ingeroepen, die toevallig in de buurt en zoodoende onmiddellijk ter plaatse was. In het kantoortje, dat

een deel der werkplaats uitmaakte en dicht bij den slijpsteen stond, was een stopcontact aangebracht. Op dit stopcontact was door middel van een stop en snoer een lamp aangesloten. Een paar dagen na het ongeval werd door de buren medegedeeld, dat de getroffene van plan was in zijn huis electrisch licht aan te brengen. Uit dit feit — het zelf willen aanleggen van een electrische installatie en het om 5 uur niet noodig hebben van kunstlicht — mag verondersteld worden, dat de getroffene uit nieuwsgierigheid of tot nader onderzoek het lampje heeft willen demonteeren. Althans hij schijnt de lamphouder uit elkaar geschroefd te hebben, maar dit heeft hij niet gedaan door eerst den porceleinen ring los te nemen, doch door direct aan de koperen huls te draaien. Het is n.l. mogelijk, dat wanneer de porceleinen ring een weinig is losgedraaid (hetgeen bij langer gebruik bij veel lampen het geval is) men de koperen huls kan losdraaien zonder den porceleinen ring te verwijderen. Het gevolg hiervan is, dat bij eenige speling het steentje van den lamphouder mee gaat draaien, waardoor de gelegenheid ontstaat van een contact van den draad met de koperen huls. Het geval zal zich dus hoogst waarschijnlijk aldus hebben toegedragen:

De getroffene heeft met het oog op zijn eigen aan te brengen installatie willen zien hoe een electrische lamp in elkaar zat. Hij heeft bij het uit elkaar nemen contact gemaakt tusschen een der draden van de lamp en de koperen huls, welke hij met de volle hand omklemd hield. Hij had daarbij waarschijnlijk eenigszins natte schoenen aan, daar hij dien dag ook buitenwerk had verricht, en het regenachtig weer was. Bovendien was ook de grond der werkplaats waar het ongeval plaats vond, door de vele regens zeer vochtig. De getroffene heeft dus een schok gekregen en is in bewusteloozen toestand of direct dood achterover gevallen op den slijpsteen, in zijn val het gedeelte van den lamphouder met snoer meetrekkende, welke lang genoeg was om niet uit het stopcontact getrokken te kunnen worden, en waardoor dus het geheel onder spanning kon blijven. De langdurig toegepaste kunstmatige ademhaling heeft het leven niet meer doen terugkeeren.

Het volgende doodelijk ongeval bij hooge spanning illustreert duidelijk het noodlottige resultaat, veroorzaakt door zich niet te houden aan een afspraak. Op een Zondag waren twee personen volgens een door den hoofdopzichter van het werk opgemaakten rooster aangewezen, om tusschen 11 en 2 uur werkzaamheden te verrichten aan een electrischen weerstand.

Een van deze personen ving echter het werk $2\frac{1}{2}$ uur te vroeg aan, zonder hiervan aan den dienstdoenden chef-electricien kennis te geven. Eenigen tijd daarna kwam ook de tweede persoon ter plaatse en zette zich eveneens onmiddellijk aan het werk. Intusschen was een derde persoon aan den arbeid gegaan aan een motor, die zich een verdieping hooger bevond dan de weerstand, waaraan de 2 eerste personen werkten. Voor de werkzaamheden van den derden man was het noodig, dat deze nu en dan den stroom inschakelde welke dan tevens door den bedoelden weerstand ging. Het gevolg hiervan was, dat de twee eerste personen omstreeks half 10 een hevigen electrischen schok kregen, tengevolge waarvan een hunner

onmiddellijk overleed. Hadden de 2 eerste personen hun tijd afgewacht of hadden zij aan den dienstdoenden chef kennis gegeven, dat zij reeds vroeger aan den arbeid waren gegaan, dan zouden de werkzaamheden aan den motor niet hebben plaats gehad, vóór zij met hun werk aan den weerstand gereed waren, of voordat maatregelen genomen waren om hun arbeid gevaarloos te kunnen verrichten. Nu zij zich niet aan hun opdracht gehouden hadden, vermoedde niemand iets van hun aanwezigheid; de dood van den getroffene moet dan ook alleen aan eigen onvoorzichtigheid toegeschreven worden.

ONGEVALLEN MET DOODELIJKEN AFLOOP.

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
In fabrieken en werkplaatsen.											
Drijfwerk.											
Kleeren gegrepen door uitstekend spiekopje van een as.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij het opleggen van een aandrijfriem door de as gegrepen en met den riem daaromheen gewonden.	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij het smeren van een op 3 M. boven den werkvloer gelegen aslager door de as gegrepen	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Bij opleggen of herstellen van een riem in een meelfabriek werd getroffene door den riem gegrepen en om de as geslingerd, waarbij de borstkas werd verbrijzeld . . .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Door mededraaien met een in bedrijf zijnd drijfwerk in suikerraffinaderij	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Idem in een groentendrogerij.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Door onopgehelderde oorzaak bij herstelling van drijfwerk met hoogliggende as medegedraaid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Arbeidswerktuigen.											
Met zagen aan de lintzaag is getroffene met den rug tegen het zaaglint gevallen, waardoor schouderblad totaal doorgezaagd werd en bloedverlies den dood veroorzaakte	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij het werken aan een cirkelzaag snijwond in rechterbovenarm gekregen en aan de gevolgen overleden .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District. 1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Het Rijk.
Door stukspringen van den tamboer van een viltmolen door wegspringende stukken getroffen	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	2
Aan het hoofd getroffen door de stukken van een onbeschutten slijpsteen welke stuk sprong	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Bij het smeren van een houtkloofmachine door de klooftanden gegrepen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Bij het breken van een klemijzer voor het vasthouden van een boom op de raamzaag, trof een der deelen arbeider aan het hoofd . .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Ontploffingen.											
Getroffen door uit elkaar slaand acetyleen-toestel	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Verbranding.											
Door te morsen met benzine, bij het vullen van een reservoir van een laschapparaat, welke in brand vloog, brandwonden opgeloopen . . .	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
Door het springen van een waterbuis van een stoomketel brandwonden bekomen en overleden.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Electriciteit.											
Door electrischen stroom gedood	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
Bij ketelbikken, waarbij een electrische looplamp voor verlichting werd gebezigd, kwam getroffene met onvol-											

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
doend geïsoleerde deelen der leiding in aanraking en werd door den stroom gedood	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Verstikking.											
In een silo afgedaald en in het graan weggezakt . . .	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij het werken aan een kolen. bunker waarschijnlijk voor-overgevallen en door kolen bedolven		—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Vallen.											
Bij herstellen van een lift, met liftbak naar beneden gevallen	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
In een kelder gevallen . . .	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Door misstap van een stelling gevallen	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij het beproeven van een toestel van een hoogte van 4 Meter gevallen	-	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Gevallen door uitglijden van een ladder	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Door breken van een staaldraad uit een mast gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
In remise van tramwagen gevallen en met het hoofd op een rail terecht gekomen .	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Bij grondvervoer op een steenfabriek op de locomotief gesprongen, van treeplank gegleden en onder de locomotief geraakt	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Op het terrein van een steenfabriek door verkeerd uitwijken onder een geladen wagen geraakt	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Getroffene viel, terwijl hem een klein wondje werd verbonden,											

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
achterover met het hoofd op een betonvloer, waardoor hij een schedelbreuk kreeg . .		—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
In een vellenblooterij viel een jongen, bij het naar boven dragen van een paar zakken, van de trap	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Tijdens de wacht 's nachts, waarschijnlijk gevallen en 's morgens overleden gevonden met wond aan het hoofd	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Van een in herstelling zijnden moddermolen gevallen . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Vallende voorwerpen.											
Bij het afgaan van een zoldertrap is het zolderluik op het hoofd van getroffene gevallen	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Door vallend voorwerp getroffen en naar beneden gestort.	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2
Vermoedelijk een duizeling gekregen en met hoofd op zethamer gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Tijdens storm door vallend stuk van den schoorsteen getroffen	—		—	—	—	1	—	—	—	—	1
Door het breken van oogbouten getroffen door neerstortend ketelfront	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Knellen.											
Bij herstellen van electrische geleidingen in een lift, bracht getroffene het bovenlijf binnen de baan van het contragewicht, hetwelk bij het omhoog gaan van de liftbak op zijn rug kwam en hem de borstkas indrukte	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Verdrinken.											
Door kantelen van een schip op scheepswerf te water gevallen en verdronken. . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Een jongen en een man, werkzaam op een pannenfabriek en een dixtrinefabriek, vielen te water en verdronken. .	—	—		—	—	—	—	—	2	—	2
Diversen.											
Tijdens werkzaamheden in elkaar gezakt en overleden	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Oorzaak onbekend	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
Bij poetsen van tramwagens in remise (reden om aan een ongeval te denken was hier niet aanwezig)	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Een man in een stroocartonfabriek, 'n zenuwpatient, maakte door ophanging een eind aan zijn leven . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Bouwwerken, enz.											
Bij schoonmaken van goten uit een goot gevallen	—	—	—	1	—	—	—	—	—		1
Door breken van een balklaag stortte de vloer naar beneden op een zich daaronder bevindenden persoon. . . .	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Vermoedelijk door misstap van een steiger gestort . . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
Bij het aansmeren van een schoorsteen uit dakgoot gevallen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Bij repareeren van een leiendak door misstap naar beneden gevallen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Bij het maken van een overkapping eener locomotiefloods naar beneden gevallen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Bij afbraak van muurwerk sloeg de hefboom, waarmede getroffene een stuk muur zou oplichten, terug en trof hem tegen het hoofd. . .	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Bij het verwisselen van pannen viel getroffene uit een 10 M. hooge dakgoot en kwam op zijn hoofd terecht	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Bij het neerzetten van een opgehaalden, beladen kruiwagen op een stelling, kantelde de kruiwagen en viel omlaag met getroffene, die onder den wagen geraakte en verschillende kneuzingen op liep.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Bij het op den wal trekken van een mengbak in een veenderij, geraakte getroffene onder den bak en werd ernstig gewond.	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Door breken van staaldraad is de ijzeren goot van een baggermachine op het hoofd van een werkman terechtgekomen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Buiten fabrieken, werkplaatsen en bouwwerken, doch overkomen aan arbeiders, werkzaam in een der 17 nijverheidsgroepen.											
Beknelling.											
Door afvallende aarde bekneld geraakt, waardoor borstkas werd ingedrukt.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Vallen.											
Door breken van den uitklimriem gevallen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Bij het afnemen van telefoondraad uit telefoonpaal gevallen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Vallende voorwerpen.											
Bij slooping van suikerfabriek brak schalm van lierketting; getroffene kreeg ijzeren plaat, welke in de kraan hing, op het hoofd	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Door het kantelen van een oververhitter tijdens transport getroffen	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Verdrinken.											
Bij het roeien van den wal naar baggermolen over boord geslagen en verdronken	—	—	—	—	—		1	—	—	—	1
Bij het roeien naar een steenfabriek over boord geslagen	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Bij halen van water gleed werkman van een olieslagerij waarschijnlijk uit, viel te water en verdronk. . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Werkmeester van ijzergieterij werd gedurende zes weken vermist, zijn lijk werd in het water gevonden; bij naar huisgaan vermoedelijk door gladheid en duisternis te water geraakt	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Electriciteit.											
Bij het afnemen van draden van een electrische geleiding in aanraking gekomen met stroomdraad	—	—	—	—	—	1	—	—		—	1

Oorzaak der ongevallen.	District.										Het Rijk.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Monteur van prov. electr. bedrijf in Friesland klom in een paal, kwam in aanraking met den stroomdraad, viel en was onmiddellijk dood . .	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Diversen.											
Bedolven onder afvallend zand en gestikt.	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Door gassen van beerput bedwelmd, in faecaliën gevallen en gestikt	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Totaal . . .	5	7	5	10	8	5	9	9	12	4	74

HOOFDSTUK VIII.

Belangrijke rechterlijke beslissingen.

ARBEIDSWET.

Artikel 5 aanhef en sub 3 van het Koninklijk Besluit van 6 December 1911 (Staatsblad No. 352).

Een persoon beneden 14 jaren mag geen arbeid verrichten:
3. bestaande in loopwerk tusschen 9 uur des namiddags en 7 uur des voormiddags.

Tegen een melkslijter te Amsterdam was door de Gemeentepolitie proces-verbaal opgemaakt, wegens het doen verrichten van loopwerk tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m. door een persoon beneden 14 jaar.

Bij de dagvaarding legde het Openbaar Ministerie aan beklaagde ten laste, dat: „te Amsterdam op 8 Juni 1917, des voormiddags omstreeks te „$6\frac{1}{2}$ ure op den openbaren weg het Sarphatiepark W. J. H., geboren „26 Juli 1903, op zijn last in en voor zijn melkslijtersonderneming bezig is „geweest met het rondbrengen van melk aan klanten". De wijze waarop de melkbezorging plaats had werd dus hierbij in 't midden gelaten en de Kantonrechter vond daarin aanleiding beklaagde van rechtsvervolging te ontslaan. Hij oordeelde toch, dat uit het ten laste gelegde en overigens door hem bewezen verklaarde feit niet volgde, dat de jongen l o o p w e r k had verricht, daar de melk ook b.v. per fiets had kunnen zijn rondgebracht. De Ambtenaar van het Openbaar Ministerie teekende appel aan, met gevolg, dat de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam beklaagde bij vonnis van 19 Maart 1918 veroordeelde tot *f* 1.— boete, subs. 2 dagen hechtenis. De veroordeeling geschiedde op grond van de volgende aan het vonnis ontleende overwegingen:

Overwegende, dat naar het oordeel van den eersten Rechter, dit ten laste gelegde en bewezen feit echter niet strafbaar is gesteld, immers niet daaruit volgt, dat de jongen „loopwerk" verrichtte;

Overwegende, dat de Rechtbank dat oordeel niet kan onderschrijven en van meening is, dat onder „loopwerk" worden begrepen moeten, zoodanige werkzaamheden, als in deze dagvaarding zijn omschreven;

dat voor deze opvatting steun te vinden is in de beteekenis, welke in het dagelijksche leven en in het gewone spraakgebruik aan loopwerk wordt gehecht en welke verband houdt met den aard van het werk, ongeacht de wijze, waarop dit wordt uitgevoerd, evenzeer als b.v. met „loopjongen" wordt aangeduid een jongen, die zulke werkzaamheden doet, ook indien dit anders dan „loopende" geschiedt;

Overwegende dat in artikel 5 aanhef en sub 3 van het besluit van 6 December 1911 (Stbl. 352), kennelijk wordt bedoeld den arbeid in sommige omstandigheden te verbieden van jeugdige personen, die loopwerk verrichten in den voormelden ruimen zin van het spraakgebruik, daar niet is in te zien, waarom in dat besluit onderscheid zou zijn gemaakt

tusschen bezorgingsdiensten welke „loopende" worden volbracht en die, welke op andere wijze, zooals per rijwiel worden verricht".

VEILIGHEIDSWET.

Artikel 7, aanhef en a der Veiligheidswet.

Bij algemeenen maatregel van bestuur wordt, hetzij in het algemeen ten opzichte van alle fabrieken en werkplaatsen, hetzij in het bijzonder ten opzichte van sommige bepaalde fabrieken en werkplaatsen, voorgeschreven, wat door het hoofd of den bestuurder, met inachtneming van de eischen, door het districtshoofd der arbeidsinspectie gesteld, moet worden aangewend: *a* tot het bevorderen van zindelijkheid.

Artikel 239, 1ste en 2de lid, van het Veiligheidsbesluit 1916.

1. In eene fabriek of werkplaats, waar arbeiders verblijven in schadelijke werklokalen . . . . . . moeten voor die arbeiders naar seksen gescheiden, binnenshuis gelegen en doelmatig ingerichte waschgelegenheden aanwezig zijn.

2. Het aantal beschikbare waschgelegenheden moet bedragen ten minste één op elke 5 der in het eerste lid bedoelde arbeiders, die gelijktijdige rust- en schafttijden hebben . . . .

Op blz. 305 van het Centraal-Verslag over 1913 is melding gemaakt van een vonnis van den Amsterdamschen Kantonrechter, waarbij het hoofd eener diamantslijperij veroordeeld werd wegens overtreding der Veiligheidswet, niettegenstaande beklaagde te zijner verdediging aanvoerde, dat hij slechts molens verhuurde aan de slijpersbazen, maar niet zelf het diamantslijpersbedrijf uitoefende; dat hij dus wel hoofd was van een molenverhuurderij, maar geen hoofd van een fabriek of werkplaats in den zin der Veiligheidswet en dus voor de naleving dier wet niet aansprakelijk.

Hetzelfde bedrijfshoofd, in 1917 opnieuw geverbaliseerd, verklaarde toen de kwestie van zijn verantwoordelijkheid tot in hoogste instantie uitgemaakt te willen zien, hetgeen thans inderdaad is geschied. De gang van zaken was ten deze als volgt:

Het proces-verbaal werd opgemaakt wegens overtreding van art. 239 van het Veiligheidsbesluit 1916, aangezien geen voldoend aantal waschgelegenheden aanwezig bleek.

De Kantonrechter te Amsterdam veroordeelde beklaagde tot een geldboete van *f* 10.—, subs. vijf dagen hechtenis. Bij deze uitspraak werd o.m. overwogen:

dat uit eigen opgave van den beklaagde blijkt, dat hij de beschikking over zijn slijperij niet aan eenig ander werkgever heeft afgestaan, maar dat hij zelf exploiteert en hij daarom als hoofd òf bestuurder van de werkplaats moet worden beschouwd en het daartegen niet afdoet, dat niet hij, maar de bazen, wien hij de molens verhuurt, de w e r k g e v e r s in het bedrijf zijn. Immers in onderscheiding van de Arbeidswet, die van „hoofden of bestuurders van een o n d e r n e m i n g" spreekt, gebruikt de Veiligheidswet als term „hoofden of bestuurders van f a b r i e k o f w e r k p l a a t s";

dat beklaagdes meening, dat bedoelde bazen, die een molen in huur hebben, als hoofden zouden moeten worden beschouwd, in strijd is met art. 1 sub 1, laatste lid en de laatste leden van art. 6 der Veiligheidswet; dat ook tal van voorschriften, op grond van die wet vastgesteld, die de i n r i c h t i n g v a n h e t g e b o u w en de o n d e r d e e l e n daarvan betreffen, niet op die kortstondige huurders toegepast kunnen worden.

Van dit vonnis kwam de veroordeelde in beroep bij de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam, welke, na een wijziging in de qualificatie van

het gepleegde feit te hebben gebracht, twee geldboeten van *f* 20.—, subs. vijf dagen hechtenis voor elke boete oplegde. De Rechtbank maakte daarbij de in de uitspraak van den Kantonrechter genoemde gronden tot de hare.

Alsnu wendde de delinquent zich tot den Hoogen Raad, met gevolg, dat het vonnis van de Rechtbank op formeele gronden gecasseerd en de zaak naar het Gerechtshof te Amsterdam verwezen werd.

Den 16den October 1918 deed dit college uitspraak. Beklaagde werd daarbij schuldig verklaard aan de hem ten laste gelegde overtreding en veroordeeld tot dezelfde straf als de Rechtbank had opgelegd. Het vonnis van het Gerechtshof bevatte o.m. de volgende overwegingen:

> dat de gemachtigde van beklaagde wel heeft tegengesproken, dat deze destijds hoofd was der diamantslijperij, omdat de aldaar werkzame personen, die zich met diamantbewerken bezig hielden, niet waren in zijn dienst; dat de huurders der molens het werk lieten verrichten door arbeiders in hun dienst, of ook wel zelf werkten, zoodat, nu er geenerlei gezagsverhouding bestond tusschen beklaagde en de diamantbewerkers in de slijperij, op hem niet rustten de verplichtingen, voorgeschreven krachtens de Veiligheidswet;
>
> Overwegende intusschen, dat dit verweer aan het Gerechtshof ongegrond is voorgekomen, vermits volgens artikel 7 der Veiligheidswet de daarin bedoelde verplichtingen worden opgelegd niet aan hoofden of bestuurders van bedrijven of ondernemingen, maar aan hoofden of bestuurders van fabrieken of werkplaatsen;
>
> Overwegende nu, dat beklaagde, als hoofd der hierbedoelde diamantslijperij behoort te worden aangemerkt, daar hij immers daarvan eigenaar was, alsmede van de daar aanwezige machinerieën en van het hoofddrijfwerk en dit alles met de verlichtings- en verwarmings-installatie tegen betaling ter beschikking stelde van diegenen, die hij genegen was als huurders aan te nemen;
>
> dat deze huurders dikwerf slechts voor een halven dag huurden en dan door een ander werden vervangen; dat beklaagde ook degeen was, die zorgde voor het in goeden staat houden en het herstellen van de slijperij met hetgeen er bij behoorde en dit alles ter beschikking stelde van de huurders, met inbegrip van waschgelegenheden, terwijl hij ook zorg droeg, dat de regeling, betreffende de rust- en schafttijden werd nageleefd;

Opnieuw teekende de veroordeelde thans cassatie aan. Bij arrest van den Hoogen Raad d.d. 20 Januari 1919 werd dit beroep echter verworpen. Het hoogste rechtscollege besliste daarbij, dat de aansprakelijkheid voor de naleving der krachtens de Veiligheidswet voor de inrichting van een fabriek geldende bepalingen niet rust op dengene, die krachtens dienstverhouding gezag uitoefent over de arbeiders, maar op hem, die wegens zijne daadwerkelijke beschikking over de fabriek in staat en daarom geroepen is, voor eene wijze van inrichting, die voldoet aan de eischen van veiligheid en hygiëne, zorg te dragen.

Hetzelfde arrest bevat bovendien een interpretatie van art. 239 van het Veiligheidsbesluit 1916, waarop hier de aandacht verdient gevestigd te worden. Genoemd artikel bepaalt in het 2de lid, dat het aantal beschikbare waschgelegenheden moet bedragen ten minste één op elke 5 arbeiders, die gelijktijdige rust- en schafttijden hebben. Bij het cassatieberoep werd nu beweerd, dat die bepaling op requirants fabriek niet van toepassing was, omdat daar geenerlei regeling bestond omtrent gelijktijdige rust- en schafttijden. Wel stond de fabriek tusschen 12 en 2 uur stil, maar dan werd zij gesloten en moesten alle arbeiders haar verlaten, terwijl — zoo werd betoogd — art. 239 van het Veiligheidsbesluit rust- en schafttijden op het oog heeft, die op de fabriek worden doorgebracht, daar de arbeiders zich anders even goed thuis konden reinigen.

Tegenover deze onjuiste opvatting overwoog de Hooge Raad, dat meergenoemd artikel een algemeen geldend voorschrift bevat, welks toepasselijkheid niet afhankelijk is gesteld van de vraag of de arbeiders gedurende de rust- en schafttijden al dan niet in de fabriek verblijven en of zij al dan niet van de waschgelegenheden aldaar gebruik maken.

Het arrest, dat in het Weekblad van het Recht No. 10388 is opgegenomen, volgt hier in extenso.

De Hooge Raad enz.

Gelet op de middelen van cassatie, namens den requirant voorgesteld bij pleidooi:

1°. „Schending, althans verkeerde toepassing van artt. 211, 246, 250, 257, 391, 392 393 Strafv., 1, 7, 19 Veiligheidswet, door bewezen te verklaren, dat de requirant op 31 Jan. 1917 was hoofd van eene diamantslijperij in perceel . . . . te Amsterdam, welke aldaar destijds door hem zoude zijn gehouden".

2°. „Schending, althans verkeerde toepassing van de artt. 211, 246, 256, 257, 391, 392, 393 Strafv., 1, 7, 19 Veiligheidswet, 1, sub F, 110, 239 K. B. van 21 Aug. 1916, S. 418, door het feit, dat in de gemelde fabriek op den gemelden datum slechts 17 waschgelegenheden aanwezig waren, terwijl bovendien bij elke waschgelegenheid noch zeep noch handdoeken aanwezig waren, strafbaar te verklaren".

Overwegende, dat aan den requirant bij inleidende dagvaarding was ten laste gelegd en, met zijne schuld daaraan, bij het bestreden arrest wettig en overtuigend bewezen is verklaard, dat te Amsterdam, op 31 Januari 1917, des namiddags te 3 uur, in de werklokalen van een door hem, als hoofd, in perceel . . . . gehouden diamantslijperij, waarin placht gewerkt te worden aan het vervaardigen van geslepen diamant, met gebruikmaking van 2 stoommachines, in welke lokalen in den regel werd gewerkt met lood, loodverbindingen en loodlegeeringen en waarin toen 250 arbeiders, die gelijktijdig rust- en schafttijden hadden, verbleven, in het geheel slechts 17 waschgelegenheden beschikbaar waren, terwijl bovendien bij elke waschgelegenheid noch zeep noch handdoeken aanwezig waren;

O. dat het Hof ten aanzien van deze bewezenverklaring nog heeft overwogen:

dat de beklaagde — nu requirant — wel heeft tegengesproken, dat hij destijds was hoofd der diamantslijperij, omdat de aldaar werkzame personen, die zich met diamantbewerken bezig hielden, niet waren in zijn dienst;

dat de huurders der molens het werk lieten verrichten door arbeiders in hun dienst, of ook wel zelf werkten, zoodat, nu er geenerlei gezagsverhouding bestond tusschen beklaagde en de diamantbewerkers in de slijperij, op hem niet rustten de verplichtingen, voorgeschreven krachtens de Veiligheidswet, doch dat dit verweer op nader in het arrest ontwikkelde gronden als onjuist is terzijde gesteld;

dat vervolgens het bewezen verklaarde is gequalificeerd en te dier zake aan den requirant straf is opgelegd, gelijk hierboven is vermeld;

O. dat ter toelichting van het eerste middel van cassatie is aangevoerd, dat de verplichting tot nakoming der voorschriften van het Veiligheidsbesluit 1916 niet rust op dezen requirant;

dat hij immers niet anders doet dan de molens in de hem toebehoorende diamantslijperij verhuren aan anderen, die daarin hetzij in persoon, maar dan zelfstandig, arbeiden, hetzij door werklieden, maar dan in hun dienst, arbeid doen verrichten;

dat dus iedere verhouding van gezag tusschen hem, requirant, en de werklieden in zijn fabriek ontbreekt, en hij daarom ten onrechte is aangemerkt als hoofd of bestuurder dier fabriek in den zin van art. 7 der Veiligheidswet;

O. dienaangaande:

dat het Hof als vaststaande heeft aangenomen dat de requirant eigenaar is der diamantslijperij, alsmede van de daarin aanwezige machineriëen en van het hoofddrijfwerk en dit alles met de verlichtings- en verwarmingsinstallatie tegen betaling ter beschikking stelt van diegenen, die hij geneigd is als huurders aan te nemen en die dikwijls slechts voor zeer korten tijd huurden om dan weer door andere huurders te worden vervangen;

dat hij ook zorgde voor het in goeden staat houden der slijperij met al hetgeen er bij behoorde, de waschgelegenheden inbegrepen;

O. dat, dit alles vaststaande, het Hof den requirant zonder schending van de in het

middel aangehaalde artikelen kon aanmerken als hoofd der diamantslijperij en als zoodanig aansprakelijk voor de naleving van de krachtens wet en reglement voor de inrichting dier fabriek geldende voorschriften;

dat daaraan niet in den weg staat de omstandigheid, dat de werklieden, die in die fabriek arbeiden, dit niet doen in zijn dienst, vermits de wet de aansprakelijkheid, welke het ten deze geldt, niet legt op dengene, die krachtens dienstverhouding gezag uitoefent over de arbeiders, maar op hem, die wegens zijne daadwerkelijke beschikking over de fabriek, in staat en daarom geroepen is, voor een wijze van inrichting, die voldoet aan de eischen van veiligheid en hygiène, zorg te dragen;

dat dus het eerste middel niet tot cassatie kan leiden;

O. dat, ten aanzien van het tweede middel is betoogd, dat de strekking van art. 239 van het Veiligheidsbesluit 1916 deze is, dat, indien in een fabriek op een gegeven oogenblik voor een aantal arbeiders tegelijkertijd de rust- en schafttijd intreedt, voldoende waschbakken gereed staan om een ieder binnen korten tijd in staat te stellen zich te reinigen;

dat die bepaling dus ook uitgaat van de onderstelling, dat de arbeiders die rust- en schafttijden op de fabriek doorbrengen, daar zij anders even goed zich thuis kunnen reinigen;

dat in het onderhavige geval is komen vast te staan, dat geen bepalingen bestaan omtrent gelijktijdige rust- en schafttijden en dat alleen de fabriek van 12 tot 2 uur gesloten is, terwijl in die pauze alle arbeiders de fabriek moeten verlaten;

O. dat het Hof uit de aangevoerde omstandigheden, dat de fabriek van 12 tot 2 uur was gesloten en er alsdan geen arbeiders achterbleven — welke omstandigheden blijkens den inhoud der bewijsmiddelen inderdaad in het bestreden arrest als vaststaande zijn aangenomen —, kon afleiden, zonder daardoor in strijd te komen met de beteekenis, die in gezegd art. 239 aan „rust- en schafttijden" wordt gehecht, dat voor de arbeiders, die in de door den requirant ter beschikking gestelde fabriek werkten, de rust- en schafttijd viel tusschen 12 en 2 uur;

dat het Hof, dit bewezen verklaard hebbende, voorts terecht de aanwezigheid der waschbakken verplichtend heeft geoordeeld, omdat meergemeld art. 239 een algemeen geldend voorschrift geeft, welks toepasselijkheid niet afhankelijk is gesteld van de vraag of de arbeiders gedurende de rust- en schafttijden al dan niet in de fabriek verblijven en of zij al dan niet van de waschgelegenheden aldaar gebruik maken;

dat dus het tweede middel is onaannemelijk;

Verwerpt het beroep.

Artikel 134 van het Veiligheidsbesluit 1916.

Wanneer in een werklokaal drijfwerk of een werktuig aanwezig is, dat van eene plaats in dat lokaal op meer dan 20 M. afstand of van eene plaats buiten dat lokaal in beweging kan worden gebracht, moet telkens onmiddellijk vóór het op die wijze in beweging brengen van dat drijfwerk of dat werktuig een sein worden gegeven, dat duidelijk is te hooren ter plaatse, waar zich dat drijfwerk of dat werktuig bevindt.

Bij een gehouden inspectie in een oliefabriek bleek, naast andere tekortkomingen, dat zeer gevaarlijk gelegen drijfwerk van een plaats buiten het lokaal waarin het zich bevond in beweging werd gebracht, zonder dat het bij bovenstaande wettelijke bepaling voorgeschreven sein gegeven werd. De bestuurder, die zich deswege door de Arrondissements-Rechtbank te Arnhem in hooger beroep veroordeeld zag tot vier dagen principieele hechtenis, teekende cassatie aan. Bij de behandeling van dit cassatieberoep kwam ook de kwestie der aansprakelijkheid in het geding. De Hooge Raad besliste daaromtrent bij zijn arrest van 16 December 1918, dat volgens art. 7 der Veiligheidswet, in verband met art. 134 van het Veiligheidsbesluit 1916, het hoofd of de bestuurder eener fabriek of werkplaats aansprakelijk is voor het niet-geven van het bij laatstgenoemd artikel voorgeschreven sein, tenzij, naar de algemeene beginselen van strafrecht, schuld bij hem mocht ontbreken.

De strekking van deze uitspraak is geheel analoog aan die, welke op blz. 235 van het vorige Centraal-Verslag is vermeld en betrekking had op het niet-gebruiken van oogbeschuttingsmiddelen.

Het te dezer plaatse van belang zijnde gedeelte van het arrest, dat in zijn geheel te vinden is in het Weekblad van het Recht No. 10365, volgt hier:

De Hooge Raad enz.;

Gelet op de middelen van cassatie, namens den requirant voorgesteld bij pleidooi:

1°. enz.

2°. „Schending, immers verkeerde toepassing van artt. 211, 221, 223, 256 Strafv., in verband met art. 134 van het Veiligheidsbesluit 1916, en 7*d* en 19 der Veiligheidswet, doordat in het vonnis geene beslissing voorkomt omtrent de schuld van beklaagde, immers omtrent het feit, dat aan den requirant zou te wijten zijn het niet-geven van het ter dagvaarding bedoeld sein".

Overwegende, dat aan den requirant onder meer was te laste gelegd en dat bij het bestreden vonnis wettig en overtuigend is bewezen verklaard met requirants schuld daaraan, dat hij als bestuurder van de N. V. „Nederlandsche Oliefabriek", te Doesburg, zijnde een complex van gebouwen aldaar, waar placht gewerkt te worden aan het vervaardigen van olie en veekoeken en het raffineeren van olie, op 8 Nov. 1917 niet gezorgd heeft:

1°. dat in een werklokaal waarin drijfwerk aanwezig was, dat van eene plaats buiten dat lokaal in beweging kon worden gebracht, onmiddellijk vóór het op deze wijze in beweging brengen van dat drijfwerk een sein werd gegeven, daar dit drijfwerk plotseling op deze wijze werd in beweging gebracht zonder eenig sein;

2°. enz.

Overwegende ten aanzien van het eerste middel van cassatie tegen deze beslissing aangevoerd: enz.

O. dat bij het tweede middel als grief tegen de beslissing der Rechtbank wordt aangevoerd, dat, ten aanzien van het eerste feit ten laste van den requirant bewezen verklaard, niet is beslist, dat het nalaten van het geven van bedoeld sein aan requirants schuld zou zijn te wijten.

O. hieromtrent:

dat art. 7 der Veiligheidswet, in verband met art. 134 van het Veiligheidsbesluit 1916, aan het hoofd of den bestuurder van eene fabriek of werkplaats den plicht oplegt om, wanneer in een werklokaal drijfwerk aanwezig is, dat van een plaats buiten dat lokaal in beweging kan worden gebracht, te zorgen dat vóór het op die wijze in beweging brengen van dat drijfwerk een sein wordt gegeven, dat duidelijk is te hooren ter plaatse waar zich dat drijfwerk bevindt;

O. dat daarbij derhalve dat hoofd of die bestuurder voor het niet geven van zoodanig sein wordt aansprakelijk gesteld, tenzij naar de algemeene beginselen van strafrecht, schuld bij hem mocht ontbreken;

O. dat, nu niet blijkt, dat de requirant zich had beroepen op eenige omstandigheid die zijne schuld zou uitsluiten, de Rechtbank niet afzonderlijk behoefde te vermelden dat en te motiveeren waarom het nalaten van het geven van bedoeld sein in deze aan requirants schuld was te wijten;

O. dat derhalve ook dit middel is onaannemelijk;

Verwerpt het beroep.

Op een verzoek om gratie werd afwijzend beschikt.

VERDERE MEDEDEELINGEN OMTRENT RECHTERLIJKE UITSPRAKEN EN MEDEWERKING VAN RECHTERLIJKE AUTORITEITEN.

Er rezen dit verslagjaar geen bepaalde klachten over gebrek aan medewerking van de zijde der Ambtenaren van het Openbaar Ministerie, al bestaat er somwijlen met betrekking tot de vervolging van bij procesverbaal geconstateerde overtredingen wel eens verschil van meening tusschen deze ambtenaren en de Arbeidsinspectie.

HOOFDSTUK IX.

De Werktijden.

In vrijwel alle bedrijven namen gedurende 1918 de werkzaamheden af en had daardoor verkorting van den werkduur plaats.

De katoen verwerkende fabrieken kwamen voor het grootste gedeelte stil te liggen, terwijl ook de vleeschconservenfabrieken bij gebrek aan grondstoffen het bedrijf moesten staken en in de sigarenfabrieken de slapte voortdurend toenam.

Het overzicht, dat telken jare gegeven wordt van de werktijden in de katoenindustrie in Twente, blijft daarom ditmaal achterwege. Uit in Mei verzamelde gegevens blijkt, dat het aantal arbeiders, dat nog werkzaam was in de fabrieken, vermeerderd met degenen, die niet meer werkten doch met wie het dienstverband niet was verbroken, 23015 bedroeg tegenover 26000 in 1917.

Hiervan werkten meer dan 60 uur per week:	35 arbeiders	of	0.1 %
56 tot en met 60 „ „	519 „	„	2.25 „
51 „ „ „ 55 „ „	573 „	„	2.5 „
46 „ „ „ 50 „ „	1688 „	„	7.35 „
41 „ „ „ 45 „ „	1268 „	„	5.5 „
36 „ „ „ 40 „ „	1284 „	„	5.6 „
minder dan 36 „ „	5309 „	„	23.1 „
Totaal van de in de fabrieken werkzame textielarbeiders	10676 „	„	46.4 „
Aantal op wachtgeld gestelde werklooze arbeiders	12339 „	„	53.6 „

Van deze laatsten waren ± 2100 mannen te werk gesteld aan grondwerk.

Gunstiger was de toestand in de wolindustrie. De hier volgende staten geven een overzicht van het personeel en de werktijden, zoowel voor de vijf eerste werkdagen als voor den Zaterdag en voor de geheele week, in de textielindustrie in het 2de district (Breda). Volledigheidshalve zijn ook de linnenweverijen, de vlas-, jute- en papierspinnerijen opgenomen. Niet opgenomen zijn de band- en passementfabrieken, de breierijen en touwslagerijen. Voor verduidelijking van het overzicht is het personeel ingedeeld in de navolgende groepen:

A. Spinnerij, omvattende de spinnersbedrijven in hun geheelen omvang (behoudens de ambachtslieden, sjouwers en machinisten, die in een afzonderlijke groep zijn ondergebracht) en de afdeeling spinnerij uit de wollenstoffenfabrieken en andere gemengde bedrijven.

B. W e v e r ij, omvattende de afdeeling weverij en de voorbereidingswerkzaamheden in de spoelerij, scheerderij en het garenmagazijn van de weverij en de gemengde bedrijven.

C. A f w e r k i n g, omvattende de afdeelingen vollerij, ruwerij, appretuur, stopperij enz. van de weverijen en de gemengde bedrijven.

D. A m b a c h t s l i e d e n, omvattende behalve de eigenlijke ambachtslieden, de machinisten, stokers, electriciens, benevens de sjouwers, pakhuisknechts en schoonmaaksters, dus alle werklieden in de spinnerijen, weverijen en gemengde bedrijven, die geen deel nemen aan het eigenlijke textielbedrijf.

Vervolgens zijn afzonderlijke groepen gemaakt van:

E. D e K u n s t w o l f a b r i e k e n.

F. V e r v e r ij e n en w o l w a s s c h e r ij e n. Wanneer aan een wollenstoffenfabriek een kunstwolmalerij, een wolwasscherij of een ververij verbonden was, werd het personeel in de beide eerste gevallen onder de groep spinnerij, in het laatste geval onder de groep weverij gebracht.

AANTAL WERKLIEDEN IN TEXTIELFABRIEKEN werkzaam in den zomer van 1918.

	Aantal inrichtingen.	Totaal personen.	Mannen van 17 jaar en daarboven.	Beschermde personen.						Percentage.	
				Jongens beneden 17 jaar.	Meisjes beneden 17 jaar.	Vrouwen van 17 jaar en daarboven (ongehuwd).	Vrouwen (gehuwd).	Vrouwen (weduwen).	Totaal beschermde personen.	beschermd personeel. op het totaal aantal werkzame personen.	gehuwde vrouwen of weduwen. op het totaal aantal werkzame personen.
A. Spinnerij.											
I. Wol.											
Tilburg	50	1772	1306	316	42	97	11	—	466	26.35	0.63
Goirle	1	35	22	5	5	3	—	—	13	37.2	—
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	3	169	20	2	72	72	3	—	149	88 16	1.77
Goirle	1	163	29	7	57	66	4	—	134	82 20	2 45
Totaal Spinnerij	55	2139	1377	330	176	238	18	—	762	35 62	0.84
B. Weverij.											
I. Wol.											
Tilburg	51	2764	2047	473	91	145	8	—	717	25.94	0 29
Goirle	1	12	9	3	—	—	—	—	3	25.—	—
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	3	9	6	—	—	3	—	—	3	33.39	—
Goirle	4	157	106	6	7	38	—	—	51	32.48	—
Boxtel	3	85	60	5	9	11	—	—	25	29.41	
Totaal Weverij	62	3027	2228	487	107	197	8	—	799	26.40	0.26
C. Afwerking.											
I. Wol.											
Tilburg	49	1425	743	54	133	489	6	—	682	44.07	0.42
Goirle	1	11	3	—	2	6	—	—	8	7.27	—
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	1	7	7	—	—	—	—	—	—	—	—
Goirle	4	77	65	2	1	9	—	—	12	15.58	—
Boxtel	3	47	11	5	13	17	1	—	36	76.60	2.13
Totaal Afwerking	58	1567	829	61	149	521	7	—	738	47.10	0.45
Totaal Spinnerij, Weverij, Afwerking Wol	*) 153 (55)	6019	4130	851	273	740	25	—	1889	31.38	0.42
Id. Linnen, Katoen, Jute, Papier	22 (14)	714	304	27	159	216	8	—	410	57.42	1 12
D. Ambachtslieden, Houtzagers, sjouwers, e.d.											
Tilburg	56	330	321	5	—	4	—	—	9	2.73	—
Goirle	6	63	58	5	—	—	—	—	5	7.94	—
Boxtel	2	10	10	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	64	403	389	10	—	4	—	—	14	3.47	—
E. Kunstwolfabrieken.											
Tilburg	8	102	67	2	3	22	8	—	35	34.31	7.84
Terheijden	1	26	13	—	9	3	1	—	13	50 —	3 85
Totaal	9	128	80	2	12	25	9	—	48	37.50	7.03
F. Ververijen en Wasscherijen.											
Tilburg	8	341	252	8	16	63	2	—	89	26.1	0.60
Algemeen totaal	*256(86)	7605	5155	898	460	1048	44	—	2450	32.2	0.6

* Daar verschillende groepen betrekking hebben op één inrichting is het totaalcijfer niet gelijk aan het aantal inrichtingen. Het aantal bestaande inrichtingen is tusschen haakjes aangegeven.

	Van 40 t/m. 45 uur.			Boven 45 t/m. 50 uur.			Boven 50 t/m. 55 uur.			Boven 55 t/m. 56 uur.			Boven 56 t/m. 57 uur.			Boven 57 t/m. 58 uur.		
	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.
A. Spinnerij.																		
I. Wol.																		
Tilburg	30	—	30	4	1	5	3	2	5	13	31	44	3	—	3	—	432	4
Goirle	—	—	—	—	—	—	5	13	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																		
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	9	9	—	61	61	—	—	—	—	79	7
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4	—	—	—	29	130	1
Totaal spinnerij	30	—	30	4	1	5	8	24	32	13	96	109	3	—	3	29	641	67
B. Weverij.																		
I. Wol.																		
Tilburg	1	3	4	46	53	99	364	49	413	276	119	395	20	17	37	2	476	47
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		—	—	—	3	
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																		
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	3	5	—	—	—	—	—	—
Goirle	—	—	—	5	3	8	85	41	126	1	7	8	—	—	—	15	—	15
Boxtel	—	—	—	—	—	—	51	25	76	—	—	—	9	—	9	—	—	—
Totaal Weverij	1	3	4	51	56	107	500	115	615	279	129	408	29	17	46	17	479	49
C. Afwerking.																		
I. Wol.																		
Tilburg	—	2	2	12	62	74	42	9	51	23	35	58	3	15	18	11	559	57
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	8	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																		
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Goirle	—	—	—	3	—	3	36	6	42	26	6	32	—	—	—	—	—	—
Boxtel	10	29	39	—	—	—	1	5	6	—	—	—	—	2	2	—	—	—
Totaal afwerking	10	31	41	15	62	77	79	28	107	49	41	90	3	17	20	11	559	57
Totaal Spinnerij, Weverij, Afwerking, Wol	31	5	36	62	116	178	414	81	495	312	185	497	26	32	58	13	1470	148
Id. Linnen, Katoen, Jute, Papier	10	29	39	8	3	11	173	86	259	29	81	110	9	2	11	44	209	25
D. Ambachtslieden, Houtzagers, sjouwers e.d.																		
Tilburg	5	1	6	2	—	2	12	1	13	7	1	8	—	1	1	5	5	1
Goirle	—	—	—	1	—	1	17	5	22	2	—	2	1	—	1	11	—	1
Boxtel	6	—	6	3	—	3	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal	11	1	12	6	—	6	30	6	36	9	1	10	1	1	2	16	5	2
E. Kunstwolfabrieken.																		
Tilburg	—	—	—	—	—	—	4	17	21	—	7	7	—	—	—	—	11	1
Terheijden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	10	—	—	—	—	3	
Totaal	—	—	—	—	—	—	4	17	21	—	17	17	—	—	—	—	14	1
F. Ververijen en Wasscherijen.																		
Tilburg	11	15	26	8	1	9	1	4	5	1	—	1	1	—	1	—	69	6
Algemeen totaal	63	50	113	84	120	204	622	194	816	351	284	635	37	35	72	73	1767	184

werktijd, inclusief tijd voor poetsen der machines, waaraan nagenoeg in alle fabrieken opzettelijk wordt besteed.

Boven 58 t/m 59 uur.	Boven 59 t/m 60 uur.	Boven 60 t/m 61 uur.	Boven 61 t/m 62 uur.	Boven 62 t/m 63 uur.	Boven 63 t/m 64 uur.	Boven 64 t/m 65 uur.	Boven 65 t/m 66 uur.	Boven 66 t/m 67 uur.	Boven 67 t/m 68 uur.	Boven 68 t/m 69 uur.	Boven 69 t/m 70 uur.	Boven 70 t/m 75 uur.	Boven 75 t/m 80 uur.	Boven 80 t/m 85 uur.	Boven 85 t/m 90 uur.	Boven 90 uur.	Tezamen.		
Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.
78	17	34	4	1	78	500	31	167	2	2	237	91	4	7	—	—	1306	466	1772
15	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	13	35
—	—	1	12	—	—	3	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	20	149	169
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	134	163
93	17	35	18	1	78	503	31	167	2	4	237	93	4	7	—	—	1377	762	2139
290	383	121	91	8	4	402	2	19	—	—	16	2	—	—	—	—	2047	717	2764
—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	3	12
2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	106	51	157
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	25	85
292	383	121	91	8	13	404	2	19	—	—	16	2	—	—	—	—	2228	799	3027
90	19	55	14	21	15	258	2	59	—	43	64	12	—	—	—	—	743	682	1425
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	11
—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	12	77
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	36	47
93	19	62	14	21	15	258	2	59	—	43	64	12	—	—	—	—	829	738	1567
476	419	210	111	30	106	1160	35	245	2	45	317	105	4	7	-	—	4130	1889	6019
2	—	8	12	—	—	5	—	—	—	2	—	2	—	—	—	—	304	410	714
11	—	13	1	—	1	69	4	42	4	1	52	41	39	9	2	1	321	9	330
12	—	1	—	2	—	8	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	58	5	63
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10
23	—	14	1	2	1	77	4	43	4	1	52	43	39	9	2	1	389	14	403
—	—	19	11	—	—	13	14	—	4	—	—	2	—	—	—	—	67	35	102
—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	13	13	26
—	—	19	11	—	12	13	14	—	4	—	—	2	1	—	—	—	80	48	128
14	72	—	118	—	—	—	1	4	—	—	2	7	11	—	1	—	252	89	341
515	491	251	253	32	119	1255	54	292	10	48	371	159	55	16	3	1	5155	2450	7605

AANTAL WERKLIEDEN der textielfabrieken, verdeeld naar den dagelijkschen werktijd op de eerste 5 dagen der week. (Waar de werktijd verschilt met het jaargetijde is de langste werktijd als maatstaf genomen.)

	6 uur of minder.			Boven 6 t/m. 7 uur.			Boven 7 t/m. 8 uur.			Boven 8 t/m. 9 uur.			Boven 9 t/m. 10 uur.			Boven 10 t/m. 11 uur.	Boven 11 t/m. 12 uur.	Meer dan 12 uur.	Tezamen.		
	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.	Mannen	Mannen.	Mannen.	Mannen.	Beschermde personen.	Totaal.
A. Spinnerij.																					
I. Wol.																					
Tilburg	24	—	24	—	—	—	9	—	9	1	1	2	103	465	568	643	429	97	1306	466	1772
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13	22	—	—	22	13	35
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																					
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	6	3	143	146	1	14	2	20	149	169
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	134	163	—	—	—	29	134	163
Totaal Spinnerij	24	—	24	—	—	—	9	—	9	1	7	8	135	755	890	666	443	99	1377	762	2139
B. Weverij.																					
I. Wol.																					
Tilburg	1	—	1	—	—	—	—	1	1	250	100	350	1131	616	1747	599	65	1	2047	717	2764
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	9	—	—	9	3	12
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																					
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	9	—	—	—	6	3	9
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	40	105	26	11	37	15	—	—	106	51	157
Boxtel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	38	24	62	22	1	23	-	—	—	60	25	85
Totaal Weverij	1	—	1	—	—	—	—	1	1	353	164	517	1185	634	1819	623	65	1	2228	799	3027
C. Afwerking.																					
I. Wol.																					
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	60	62	198	622	820	360	132	51	743	682	1425
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	-	8	8	3	—	—	3	8	11
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.																					
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	7	—	7
Goirle	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	2	41	26	10	36	—	—	—	65	12	77
Boxtel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	29	39	1	7	8	—	—	—	11	36	47
Totaal afwerking	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51	91	142	225	647	872	370	132	51	829	738	1567
Totaal Spinnerij, Weverij, Afwerking, Wol	25	—	25	—	—	—	9	1	10	253	161	414	1432	1727	3159	1636	626	149	4130	1889	6019
Id. Linnen, Katoen, Jute, Papier	—	—	—	—	—	—	—	—	—	152	101	253	113	309	422	23	14	2	304	410	714
D. Ambachtslieden, Houtzagers, sjouwers, e.d.																					
Tilburg	5	—	5	1	—	1	2	—	2	4	2	6	41	7	48	86	85	97	321	9	330
Goirle	—	—	—	—	—	—	1	—	1	17	—	17	16	5	21	13	9	2	58	5	63
Boxtel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	6	4	—	4	—	—	—	10	—	10
Totaal	5	—	5	1	—	1	3	—	3	27	2	29	61	12	73	99	94	99	389	14	403
E. Kunstwolfabrieken.																					
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	4	35	39	42	18	2	67	35	102
Terheijden	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13	13	—	—	13	13	26
Totaal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	4	48	52	55	18	2	80	48	128
F. Ververijen en Wasscherijen.																					
Tilburg	1	—	1	—	1	1	10	—	10	8	17	25	89	71	160	120	8	16	252	89	341
Algemeen Totaal	31	—	31	1	1	2	22	1	23	441	281	722	1699	2167	3866	1933	760	268	5155	2450	7605

AANTAL WERKLIEDEN, verdeeld naar den werktijd op Zaterdag, inclusief tijd voor poetsen der machines, die nagenoeg in alle fabrieken ten minste één uur bedraagt.

	$4^1/_2$ uur of korter voor:	Boven $4^1/_2$ t/m 5 uur voor:	Boven 5 t/m $5^1/_2$ uur voor:	Boven $5^1/_2$ t/m 6 uur voor:	Boven 6 t/m 7 uur voor:	Boven 7 t/m 8 uur voor:	Boven 8 t/m 9 uur voor:	Boven 9 t/m 10 uur voor:	Boven 10 t/m 11 uur voor:	Boven 11 t/m 12 uur voor:	Boven 12 t/m 13 uur voor:	Boven 13 uur voor:	Niet werkten op Zaterdag	Totaal aantal personen.
	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen	totaal personen		
A. Spinnerij.														
I. Wol.														
Tilburg	4	4	1	—	28	448	222	1038	20	7	—	—	—	1772
Goirle	—	—	—	13	17	—	—	—	—	—	—	—	5	35
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.														
Tilburg	3	—	—	—	12	149	4	—	1	—	—	—	—	169
Goirle	—	—	4	—		159	—	—	—	—	—	—	—	163
Totaal Spinnerij . . .	7	4	5	13	57	756	226	1038	21	7	—	—	5	2139
B. Weverij.														
I. Wol.														
Tilburg	—	39	85	—	2	530	1245	837	—	—	—	—	26	2764
Goirle	—	—	—	—	—	3	9	—	—	—	—	—	—	12
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.														
Tilburg	—	—	5	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	9
Goirle	8	120	29	—	—	—		—	—	—	—	—	—	157
Boxtel	—	14	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	62	85
Totaal Weverij . . .	8	173	119	—	2	533	1256	848	—	—	—	—	88	3027
C. Afwerking.														
I. Wol.														
Tilburg	—	32	48	4	18	585	191	519	2	—	—	—	26	1425
Goirle	—	—	—	8	3	—	—	—	—	—	—	—	—	11
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.														
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	7
Goirle	—	3	74	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77
Boxtel	—	6	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	39	47
Totaal afwerking . . .	—	41	122	12	21	585	191	521	9	—	—	—	65	1567
Totaal Spinnerij, Weverij, Afwerking, Wol .	4	75	134	25	68	1566	1667	2394	22	7	—	—	57	6019
Id. Linnen, Katoen, Jute, Papier	11	143	112	—	12	308	6	13	8	—	—	—	101	714
D. Ambachtslieden, Houtzagers, Sjouwers, e.d.														
Tilburg	2	—	10	—	8	19	21	195	43	23	7	2	—	330
Goirle	—	2	16	7	13	12	11	2	—	—	—	—	—	63
Boxtel	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	10
Totaal	2	3	26	7	21	31	32	197	43	23	7	2	9	403
E. Kunstwolfabrieken.														
Tilburg	10	—	7	—	11	23	19	16	16	—	—	—	—	102
Terheijden	—	—	1	—	—	12	12	—	1	—	—	—	—	26
Totaal	10	—	8	—	11	35	31	16	17	—	—	—	—	128
F. Ververijen en Wasscherijen.														
Tilburg	6	7	—	—	3	69	139	78	3	1	13	1	21	341
Algemeen totaal . . .	33	228	280	32	115	2009	1875	2698	93	31	20	3	188	7605

Middagrust in textielfabrieken.

	Aantal arbeiders, die een middagrust genieten van:									Geen schafttijd hadden:	Totaal aantal personen.
	$1/4$ uur.	$1/2$ uur.	$3/4$ uur.	1 uur.	$1 1/4$ uur.	$1 1/2$ uur.	$1 3/4$ uur.	2 uur.	3 uur.		
A. Spinnerij.											
I. Wol.											
Tilburg	10	63	—	20	6	1627	3	3	—	40	1772
Goirle.	—	5	—	—	—	30	—	—	—	—	35
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	—	—	—	2	—	144	—	—	11	12	169
Goirle.	—	—	—	—	—	163	—	—	—	—	163
Totaal Spinnerij	10	68	—	22	6	1964	3	3	11	52	2139
B. Weverij.											
I. Wol.											
Tilburg	—	12	—	—	—	2745	5	1	—	1	2764
Goirle.	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	12
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	—	—	—	—	—	9	—	—	—	—	9
Goirle.	—	—	—	8	—	149	—	—	—	—	157
Boxtel	—	—	—	62	—	23	—	—	—	—	85
Totaal Weverij.	—	12	—	70	—	2938	5	1	—	1	3027
C. Afwerking.											
I. Wol.											
Tilburg	2	5	—	16	1	1376	2	—	—	23	1425
Goirle	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	11
II. Linnen, Katoen, Jute, Papier.											
Tilburg	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	7
Goirle	—	—	—	3	—	74	—	—	—	—	77
Boxtel	—	—	—	—	—	47	—	—	—	—	47
Totaal Afwerking	2	5	—	19	1	1515	2	—	—	23	1567
Totaal Spinnerij, Weverij, Afwerking, Wol . . .	12	85	—	36	7	5801	10	4	—	64	6019
Id. Linnen, Katoen, Jute, Papier	—	—	—	75	—	616	—	—	11	12	714
D. Ambachtslieden, Houtzagers, sjouwers, e.d.											
Tilburg	—	20	4	36	9	230	—	1	—	30	330
Goirle	—	—	—	10	2	47	—	—	—	4	63
Boxtel	—	—	—	9	—	1	—	—	—	—	10
Totaal	—	20	4	55	11	278	—	1	—	34	403
E. Kunstwolfabrieken.											
Tilburg	—	—	—	1	—	97	—	—	3	1	102
Terheijden	—	—	—	16	—	9	—	—	—	1	26
Totaal	—	—	—	17	—	106	—	—	3	2	128
F. Ververijen en Wasscherijen.											
Tilburg	—	99	1	22	—	200	—	—	—	19	341
Algemeen totaal	12	204	5	205	18	7001	10	5	14	131	7605

Overzicht van het aantal in de textielindustrie werkzame arbeiders.

GEMEENTEN.	Totaal.	Mannen van 17 jaren en daarboven.		Beschermde personen. Jongens beneden 17 jaar.		Meisjes beneden 17 jaar.		Vrouwen (ongehuwd) boven 17 jaar.		Vrouwen (gehuwd) boven 17 jaar		Totaal beschermde personen.	
	100%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Tilburg . . .	6919	4769	68.9	860	12.4	357	5.2	895	12 9	38	0 5	2150	31.1
Goirle . .	518	292	56.4	28	5 4	72	13.9	122	23.6	4	0.8	226	43 6
Boxtel . . .	142	81	57.—	10	0.7	22	15.5	28	19.7	1	0.7	61	43 —
Terheijden . .	26	13	50.—	—	—	9	34.6	3	11.5	1	3.8	13	50.—
Totaal . . .	7605	5155	67 8	898	11 8	460	6.—	1048	13.8	44	0.6	2450	32.2

Het totaal personeel in de textielindustrie in het 2de district (Breda), met uitzondering van de bandfabricage, passementfabrieken, breierijen en touwslagerijen bedroeg 7605.

De verhouding tusschen beschermd en onbeschermd personeel was:

Mannen van 17 jaar en ouder	67.79 %
Beschermde personen	32.21 „
	100.— %

Terwijl het beschermd personeel, bestond uit:

Jongens	11.80 %
Meisjes.	6.06 „
Vrouwen (ongehuwd).	13.77 „
Gehuwde vrouwen.	0.58 „
	32.21 %

De verdeeling over de verschillende gedeelten van het bedrijf was als volgt:

	Spinnerij	Weverij	Afwerking
Mannen	64.38	73.60	52.90
Beschermde personen	35.62	26.40	47.10
deze laatsten weer onderverdeeld in:			
Jongens	15.43	16.09	3.89
Meisjes	8.23	3.54	9.51
Vrouwen (ongehuwd)	11.12	6.51	33.25
Vrouwen (gehuwd)	0.84	0.26	0.45

Slechts als uitzondering werkten vrouwen in de weverij eener wollenstoffenfabriek, de meesten werken in de spoelerij en kettingscheerderij.

In de afdeeling appretuur trof men de vrouwelijke personen voornamelijk aan bij het stoppen, noppen en pluizen, terwijl ze verder de scheermachines bedienden of hulpwerkzaamheden verrichtten bij de droogmachines, de stoompersen en de decatiseermachines.

Uit den staat der werktijden blijkt, dat het langst werd gewerkt door arbeiders in de spinnerijafdeeling en door machinisten en stokers.

Vrouwenarbeid kwam in de spinnerijen der wollenstoffenfabrieken niet voor, daarentegen wel bij het lompensorteeren voor de kunstwolfabricage en in ruimere mate bij het spinnen van vlas.

De werktijd vangt in de afdeelingen spinnerij en appretuur en voor

de ambachtslieden in den regel aan om 6 uur v.m., eindigt om 7 of 8 uur n.m. en varieert van 11 uur tot 12 uur per dag en van 65 tot 70 uur per week. Bij een paar fabrieken kwamen nog langere arbeidstijden voor en wel van $13\frac{3}{4}$ uur per dag voor de lompenmalers en tot 14 uur voor de schrobbelaars. In vele fabrieken wordt in de afdeeling appretuur een uur vroeger geëindigd dan in de spinnerij. De machinisten en stokers komen in den regel des morgens een half uur of een uur vroeger en blijven des avonds ook wel later. De langste werkdagen zijn hier gewoonlijk de Maandag en ook wel de Zaterdag. Arbeidstijden van $16\frac{1}{2}$ uur en $17\frac{1}{2}$ uur op Maandag en 14 of $14\frac{1}{2}$ uur op Zaterdag kwamen voor in een tweetal fabrieken.

In vier wolspinnerijen werd des nachts gewerkt. In één bestond de nachtploeg uit 5 man; in de tweede werd slechts één assortiment in gang gehouden; in de derde werkte de nachtploeg, die uit 27 man, alle Belgische geïnterneerden, bestond, slechts tot middernacht. In de vierde spinnerij werd gedurende drie maanden des nachts doorgewerkt. In vier andere fabrieken werd des nachts gewerkt in de afdeeling kunstwolmalerij en wel driemaal met een twee- en eenmaal met een drieploegenstelsel.

Ook in een sodafabriek, verbonden aan een wolververij, en in een papiergarenspinnerij werd continu gewerkt; in beide gevallen met drie ploegen.

In het laatste geval werkten twee ploegen overdag en één des nachts en waren de dagploegen gevormd uit meisjes, die werkten binnen de grenzen, toegelaten volgens artikel 6 der Arbeidswet, doch met afwisselende rusttijden, zoodat de spinmachines ook in den middagrusttijd doorliepen.

Bij het tot stand komen van het collectief arbeidscontract in December 1917 werd vastgesteld, dat de werktijd op Zaterdag, die tot dusver gelijk was geweest aan die op andere dagen, om 5 uur zou eindigen. Dit is thans algemeen ingevoerd, zoodat van een vrijen Zaterdagmiddag in dezen tak van nijverheid nog geen sprake is. Slechts in enkele fabrieken kwam de vrije Zaterdagmiddag voor en wel te Tilburg in één wollenstoffenfabriek en één katoenweverij-kunstwolfabriek, tezamen 161 personen omvattend, en te Goirle in twee juteweverijen, twee linnenfabrieken en een wollenstoffenfabriek, tezamen tellend een personeel van 328 personen.

Van meer beteekenis dan de tijdelijke gedwongen werktijdverkorting, als gevolg van abnormale slapte in de meeste bedrijven, is de algeheele ommekeer, die inzake den werktijd in den loop van dit jaar een aanvang nam en welke zich op het laatst van het jaar afteekende als de met zekerheid naderende algemeene invoering van den *achturendag*.

De toezegging in December door de Regeering in de Tweede Kamer gedaan, dat een wetsontwerp zou worden ingediend, waarbij in fabrieken en werkplaatsen, ook voor volwassen mannelijke arbeiders, de achturige werkdag met 45-urige werkweek zou worden voorgeschreven is een gebeurtenis, die maakt dat in volgende verslagen de mededeelingen en cijfers in dit hoofdstuk weinig overeenstemming meer zullen vertoonen met wat jaar na jaar daarin voorkwam.

Reeds kan het volgende overzicht gegeven worden van fabrieken, waar in 1918 of in de eerste maanden van 1919 de werktijd werd teruggebracht tot 45 of 48 uur per week.

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	des Zaterdags	per week.	Bijzonderheden.
Groep I.					
Dakpannenfabrieken . .	1	8	8	48	
	1	$8\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	47	
Steengoedfabrieken . . .	1	8	8	48	
Glasfabrieken	1	8	6	46	
	4	8	8	48	Twee ploegen.
	1	8	5	45	Twee ploegen voor glasmakers, enz. overige pers. 47 u. p. w.
Fabrieken van voorwerpen uit beton.	2	8	8	48	1 Fabr. beschermd pers. 45 u. p. w.
	1	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
Ertsmalerij	1	8	5	45	
Groep II.					
Diamantslijperijen . . .	20	$8\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	47	
	25	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	1	$8\frac{1}{2}$	5	$47\frac{1}{2}$	
Groep III.					
Drukkerijen	2	8	7	47	
	2	8	5	45	
	7	8	8	48	
	1	8	$4\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	
	3	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	1	$8\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{4}$	48	
	1	8	6	46	
	2	8	$7\frac{1}{2}$	$47\frac{1}{2}$	
	1	8	$4\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	
	2	8	4	44	
	1	$8\frac{1}{2}$	4	$46\frac{1}{2}$	
Chemigrafische inrichtingen	1	8	8	48	
	3	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	1	8	8	48	's Zomers $8\frac{1}{2}$ u. p. d., Zaterdag $5\frac{1}{2}$, p. w. 48 u.

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	Aantal werkuren des Zaterdags	Aantal werkuren per week.	Bijzonderheden.
Groep IV.					
Steenhouwerijen	1	8	5	45	
Bouwbedrijf	1	8	5	45	
Groep V.					
Paraffinefabriek	1	8	5	45	
Superfosfaatfabriek . . .	1	8	8	48	
Fabriek van verbandstoffen	1	8	8	48	
	1	7½	7½	45	
Melksuikerfabriek . . .	1	8	8	48	
Fabriek van tandmiddelen	1	8	4½	44½	
Potaschfabriek	1	8	8	48	
Zwavelzuurfabriek . . .	1	8½	4½	47	
	1	8	8	48	
Chininefabriek.	1	8½	5½	48	
Loodwitfabriek	1	8	5	45	
Haarlemmeroliefabriek . .	1	8	4	44	
Drukinktfabriek	1	8½	4	46½	
Verpakken van chemicaliën	1	8½	5½	48	
Parfumeriefabrieken. . .	1	8	5	45	
	1	8½	4½	47	
Verffabrieken	1	8	4	44	
	1	8	4½	44½	
	2	8	5	45	
Lucifersfabriek	1	8	5	45	
Munitiefabriek	1	8	5	45	
Kaarsenfabriek	1	8	5	45	
Fabrieken van wasch- en poetsartikelen	2	8	5	45	
Lijm- en gelatinefabriek .	1	8	—	47—48	Dag- en 2-ploegendienst 8 u. p. d. 47 u. p. w., bovendien enkele arbeiders 's Zondags 8 uur, om de 2 of 3 w. 3 ploegendienst 8 uur p. d., 48 u. p. w.

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	Aantal werkuren des Zaterdags	Aantal werkuren per week.	Bijzonderheden.
Petroleum- en benzine distilleerderij en aftapinrichting	1	8	$5\frac{1}{2}$	$45\frac{1}{2}$	Dagdienst $45\frac{1}{2}$ u. p. w. 3 ploegen-dienst 8 u. p. d. 48 p. w.
Zeepfabrieken	1	$7\frac{1}{2}$	4	$41\frac{1}{2}$	Glycerine afdeeling 2 ploegen.
	1	$7\frac{1}{2}$	—	45	Raffineering 3 pl. 45, 47 en 51 uur over 3 weken. Pakkerij 8 u. p. d. 48 u. p. w. Smeden en timmerl. 8 u. p. d. 45 u. p. w.
	1	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	3	8	5	45	
Asphaltfabriek	1	8	8	48	3 ploegen van 8 u. Maandag tot Zaterdag. 3 Zondagpl. van 2 × 12 uur voor 3 Zondagen.
Chemische fabrieken . .	1	8	8	48	Gedeeltelijk 3 ploegen van Zondag n.m. 10 tot Zaterdag n.m. 10 uur.
	2	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	2	8	8	48	
	3	8	5	45	
Oliefabrieken	1	8	8	48	Gedeelt. 3 ploegen van Maandag 6 v.m. tot Zondag 6 u. v.m.
	1	8	7	47	
	1	8	5	45	
	1	8	5	45	3 ploegen.
	1	8	6	46	
	1	—	—	45	Dagploeg 2 ploegen 45 u. p. w. Nachtploeg 3 ploegen 45 u. p. w.

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal uren per dag.	Aantal uren des Zaterdags	Aantal uren per week.	Bijzonderheden.
Verffabrieken	1	8	4	44	
Groep VI.					
Mach. houtbewerking . .	1	$8\frac{1}{2}$	5	$47\frac{1}{2}$	
Houtzagerijen	2	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	1	8	5	45	
	2	8	$4\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	
	2	8	5	45	
	1	$8\frac{1}{2}$	5	$47\frac{1}{2}$	
Kuiperij	1	8	$6\frac{1}{2}$	$46\frac{1}{2}$	
Knoopen en Baleinen-fabriek	1	8	5	45	
Meubelmakerijen	2	8	5	45	
Lijstenmakerij.	1	8	8	48	
	—	$8\frac{1}{2}$	5	$47\frac{1}{2}$	
Kofferfabriek	1	8	8	48	
Fabriek van Kinderspeel-goed	1	$8\frac{1}{2}$	4	$46\frac{1}{2}$	
Borstelfabrieken	2	8	$5\frac{1}{2}$	$45\frac{1}{2}$	
	1	8	8	48	
Timmerfabrieken	1	$8\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	47	
	1	$8\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	48	
	1	8	5	45	
Kurkwarenfabriek . . .	1	8	5	45	
Sigarenkistenfabriek . .	1	8	5	45	
Stroohulzenfabriek . . .	1	8	5	45	
Groep VII.					
Costuumateliers	26	8	8	48	
Confectiefabrieken . . .	2	8	$5\frac{1}{2}$	$45\frac{1}{2}$	
Lingeriefabrieken. . . .	4	8	4	44	
	1	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	45	
	9	8	$4\frac{1}{2}$	$44\frac{1}{2}$	
	3	8	$3\frac{1}{2}$	$43\frac{1}{2}$	
	19	8	5	45	
	6	$8\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	47	
	13	$8\frac{1}{2}$	5	$47\frac{1}{2}$	
	8	$8\frac{1}{2}$	4	$46\frac{1}{2}$	
	1	8^{5}	5	$47\frac{5}{6}$	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	Aantal werkuren des Zaterdags	Aantal werkuren per week.	Bijzonderheden.
Lingeriefabrieken . . .	3	8¼	5	46¼	
	1	8½	5½	48	
	1	8¾	4¼	48	
	2	8	7	47	
Hoedenateliers	1	8	5½	45½	
	2	8	8	48	
	1	8½	4	46½	
Lampenkappenfabriek . .	1	8	4½	44½	
Fabr. v. Heeren Mode-Art.	2	8	5	45	
Overhemdenfabriek . . .	1	8	4	44	
Wasscherijen en strijkerijen	1	8	5	45	
	1	8½	3½	46	
	1	8	4	44	
	1	8½	5½	48	
	1	8¾	4	47¾	
	1	8	8	48	
Chemische wasscherij . .	1	8½	5	47½	
Hoeden- en Pettenfabrieken	1	8	8	48	
	1	8½	5	47½	
	1	8½	4	46½	
Bontwerkerijen	2	8	8	48	
	1	8	6	46	
	1	8	5½	45½	
Gordijnenfabriek	1	8	5	45	
Corsettenfabrieken . . .	1	8½	4	46½	
	1	8	8	48	
Groep IX.					
Leerfabrieken	4	8	8	48	
	5	8	5	45	
Huidenzouterij	1	8	5	45	
Zeemleerfabriek	1	8	5	45	
Rubberfabrieken	1	8	5	45	
	1	8½	4½	47	
Leerlooierij	1	8	5	45	
Schoenfabrieken	4	8	5	45	
	8	8½	5½	48	
	2	8½	4½	47	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal uren per dag.	Aantal uren des Zaterdags	Aantal uren per week.	Bijzonderheden.
Schoenfabrieken	1	8	4½	44½	
	1	8	8	48	
G r o e p X.					
Turfstrooiselfabriek . . .	1	8	8	48	
G r o e p XI, XII en XIII.					
Machinefabrieken en herstelplaatsen van machines	5	8¾	4¼	48	
	4	8	5	45	
	3	8	8	48	
	10	8½	5½	48	
	2	8½	4½	47	
Fabriek van electrische fittings	1	8	5	45	Pletterij en Fittingfabriek.
	—	8½	5	47½	Gieterij.
	—	—	—	48	Overig personeel, 3 pl. 144 u. in 3 w.
Tinfabriek	1	8	—	48	
Fabrieken voor ijzerconstructies	3	8½	5½	48	
	3	8	5	45	
	2	8	6	46	1 Dep. van Oorlog.
Gas-, petr.-lampenfabrieken	2	7¾	5¼	44	
Electrischelampenfabriek .	1	8	5	45	
Fabrieken van moerbouten, klinknagels, draadnagels en spijkers	3	8	5	45	
Vijlenfabrieken	2	8	5	45	
Koper- en metaalgieterijen.	3	8	5	45	
IJzergieterijen	1	8	7	47	
	2	8	5	45	
Fabrieken van gereedschappen en instrumenten	1	8	6	46	
	2	8½	5	47½	
	2	8	5	45	
Fabriek van electr. kabels	1	8	5	45	2 ploegen.
Machinefabrieken tevens scheepsbouwwerf . . .	1	8	—	. .	3 ploegen, 119 uren in 3 weken.
	—	8	5½	45½	Overig personeel.
	1	8	7	47	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	des Zaterdags	per week.	Bijzonderheden.
Metaalbewerking, smederijen, fabrieken van kachels en ijzeren en stalen voorwerpen	1	8¾	4¼	48	
	6	8	5	45	
	19	8½	5½	48	
	3	8½	5	47½	
Fabrieken van electr. apparaten	3	8	5	45	
	1	8.40	4.40	48	
	1	8	4½	44½	1 Rijkstelegr. werkplaats.
Blikfabrieken	1	8	4	44	
	1	8	5	45	
Fabrieken van gouden en zilveren voorwerpen . .	2	8	5	45	1 Rijksmunt.
	2	8.40	4½	47.50	
	—	8	8	48	
Capsulenfabriek	1	8	8	48	
Wapenfabriek	1	8/7½	5	45/42½	Staatsbedrijf.
Rijwielfabrieken en automobiel-motorenfabrieken	2	8	5	45	
	2	8½	5½	48	
	1	8½	4	46½	
Scheepswerven	2	8	5	45	
	2	8	7	47	
	6	8½	5½	48	
	1	8.10	4.10	45	Rijksmarinewerf.
Schaatsenfabriek	1	8	5	45	
Lettergieterij	1	8¾	4¼	48	
Fabriek van ijzeren meubelen	1	8	5	45	
Groep XIV.					
Boekbinderijen	1	8½	5	47½	
	1	8	5	45	
Papierwarenfabrieken . .	1	8	6	46	
	1	8½	5½	48	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal werkuren per dag.	des Zaterdags	per week.	Bijzonderheden.
Papierwarenfabrieken . .	3	8½	4½	47	
	2	8	5	45	
Lompensorteerderijen . .	1	8	5	45	Gem. bedr. (Amsterdam).
	2	7½	7½	45	idem.
Papierfabriek	1	8	4	44	
Cartonnagefabrieken . .	2	8	5¼	45¼	
	2	8	4	44	
	1	8	6	46	
	1	8	8	48	
Groep XV.					
Dekenfabriek	1	8	8	48	
Linnenweverijen	3	8	5	45	
	1	8	4½	44½	
Bandfabrieken	1	8	8	48	
	1	8	5	45	
Bont- en katoenweverijen.	2	8	5	45	
	2	8½	4	46½	
Katoendrukkerijen . . .	1	8	5	45	
	1	8½	5½	48	
Kousenfabrieken	1	8	4	44	
	2	8	5	45	
Wollenstoffenfabrieken . .	1	8	—	44	2 ploegen.
	1	8	7	47	
Vlasspinnerij	1	8½	4	46½	
Viltfabriek	1	8	—	48	
Jute- en linnenweverij . .	1	8½	4	46½	
Katoenspinnerij tevens weverij	1	8½	4	46½	
Sajetfabrieken	1	8	—	48	
	1	8	5	45	
Garenspinnerijen	1	8	5	45	
	1	8	8	48	
Tricotfabrieken en breierijen	5	8½	5	47½	
	2	8	4	44	
	3	8	5	45	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal uren per dag.	Aantal uren des Zaterdags	Aantal uren per week.	Bijzonderheden.
Tapijtfabrieken	1	8½	4½	47	
	1	8	4	44	
	1	8½	5½	48	
Passementfabriek . . .	1	8	5	45	
Groep XVI.					
Gasfabrieken (Gemeente-bedrijven)	8	8	5	45	
	1	6	—	42	4 ploegen, ged. v/h personeel.
	—	8	—	45	3 ploegen, ged. v/h personeel.
	—	7½	—	45	2 ploegen, ged. v/h personeel.
	3	8	—	48	3 ploegen.
	1	8	5½	48	
Electriciteitsfabrieken (Gemeentebedrijven) . . .	1	8	—	48	
	2	8	5	45	
Groep XVII.					
Sigarenfabrieken	5	8	4	44	
	5	8	5	45	
	1	8½	4½	47	
Sigarettenfabrieken . . .	3	8	5	45	
	—	8	4	44	
	2	8½	4	46½	
	1	8	7	47	
Tabaksfabrieken	2	8	5	45	
Fabrieken van zuivelbereiding	8	8	—	48	
Stijfselfabriek	1	8	5	45	
Bierbrouwerijen	2	8	8	48	
	1	8	5½	45½	
Zaadschoonderij	1	8	7	47	
Koffie- en theebewerking .	3	8	5	45	
Fabrieken van suikerwerken	3	8	5	45	
	1	8½	4	46½	

Bedrijfssoort.	Aantal fabrieken.	Aantal uren			Bijzonderheden.
		per dag.	des Zaterdags	per week.	
Chocoladefabrieken . . .	3	8½	5½	48	
	7	8	5	45	
	1	8	4½	44½	
	1	8	6	46	
	1	8	7	47	
Likeurstokerij	1	8½	5½	48	
Gist- en spiritusfabrieken .	4	8	5	45	
	1	8	—	48	3 ploegen.
Conservenfabrieken . . .	4	8^1	5½	48	
Zoutziederij	1	8	8	48	
Suikerraffinaderijen . . .	1	8	—	48	3 ploegen.
	1	8	7	47	3 ploegen.
Broodfabrieken	3	8	—	48	2 ploegen.
	4	8	—	48	
	1	8½	5	47½	
Koek-, biscuit en beschuitfabrieken.	1	8	4	44	
	1	8	8	48	
	1	8	5	45	
Meelfabrieken	6	8	8	48	3 ploegen.
	3	8	8	48	
	1	8½	5	47½	
	2	8	5	45	
Rijst- en gortpellerijen. .	1	8	4½	44½	
	1	8	7	47	

Teneinde een juiste voorstelling te kunnen krijgen van den werktijd zijn van de fabrieken van 25 en meer personen in het geheele land staten opgemaakt, die aangeven de werktijden op de vijf eerste dagen der week en den werktijd op Zaterdag.

Als werktijden zijn hierbij aangenomen de normale werktijden, die bij een normalen gang van het bedrijf gelden. Er is geen rekening gehouden met verkortingen, die tijdelijk als gevolg van stagnatie door gebrek aan steenkolen en grondstoffen waren ingevoerd.

I. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 81260 beschermde personen in 2743 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen in de 10 districten der Arbeidsinspectie.

Werkduur op de eerste vijf werkdagen der week. Uren	WERKDUUR OP ZATERDAG. 0	minder dan 4	4	4¼	4½	4¾	5	5¼	5½	5¾	6	6¼	6½	6¾	7	7¼	7½	7¾	8	8¼	8½	8¾	9	9¼	9½	9¾	10	Totaal personen	
2 uur	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
4 „	71	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73	
5 „	9	63	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	75	
6 „	44	3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	48	
6¼ „	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	31446 personen werken 48 uur of korter per week.
6½ „	66	17	—	—	—	—	26	—	—	—	—	—	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	140	
6¾ „	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
7 „	100	5	101	—	1	—	44	—	—	—	33	—	19	—	112	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	1	434	
7¼ „	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	
7½ „	277	48	344	—	38	102	159	—	—	—	11	4	60	—	—	—	127	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1170	
7¾ „	—	410	—	—	—	—	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	452	
8 „	168	28	1600	—	847	148	8903	261	269	84	385	—	20	—	958	—	50	3	3169	—	—	—	7	—	—	—	16	16916	
8¼ „	—	—	69	28	191	269	170	92	42	—	—	46	22	—	—	6	—	31	—	34	—	—	—	—	—	—	—	1000	
8½ „	52	29	1067	95	947	18	2983	27	4795	15	219	37	323	71	232	—	197	—	148	21	495	—	30	—	—	—	—	11801	31341 personen werken 48¼—54 uur per week.
8¾ „	—	39	29	413	244	152	47	205	11	52	—	125	—	17	3	—	4	16	—	26	5	91	22	—	—	—	—	1501	
9 „	118	78	428	—	761	40	6590	100	823	7	2229	52	243	28	633	23	337	—	450	11	75	—	1886	—	—	—	9	14921	
9¼ „	113	—	—	29	28	152	27	51	71	341	98	51	—	—	—	32	52	35	5	31	—	31	126	50	—	—	—	1323	18473 personen werken 54¼—58 uur per week.
9½ „	452	16	107	1	552	54	4703	63	2288	58	2292	58	895	—	446	19	612	214	436	2	351	—	210	—	1540	14	161	15544	
9¾ „	13	—	6	—	—	188	476	322	98	35	49	104	73	—	3	—	29	57	13	1	—	3	51	296	—	—	—	1817	
10 „	448	—	138	—	13	12	1573	14	1339	94	2811	46	820	—	859	—	533	14	5276	—	—	—	—	—	—	—	—	13990	
	1984	737	3891	566	3622	1136	25736	1135	9736	686	8128	523	2506	116	3246	80	1941	380	9515	126	926	125	2332	346	1540	14	187	81260	81260

·········· = grens 48-urige werkweek.

——— = „ 54- „ „

—·—·— = „ 58- „ „

II. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 200032 mannen boven 17 jaar in 2940 fabrieken en werkplaatsen met 25 en meer personen, in de tien districten der Arbeidsinspectie.

Werkduur op de eerste vijf werkdagen der week (rows) — WERKDUUR OP ZATERDAG (columns).

Uren	0	minder dan 4	4	4¼	4½	4¾	5	5¼	5½	5¾	6	6¼	6½	6¾	7	7¼	7½	7¾	8	8¼	8½	8¾	9	9¼	9½	9¾	10	meer dan 10	Totaal personen.	
4 uur	79	26	495	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	600	57870 personen werken 48 uur of korter per week.
5 „	49	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	49	
6 „	2	47	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	49	
6¼ „	29	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	29	
6½ „	70	91	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	57	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	219	68275 personen werken 48¼—54 uur per week.
7 „	262	7	423	–	44	–	119	–	–	–	–	–	–	–	226	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1081	
7½ „	133	2	20	–	–	–	16	–	–	–	–	–	67	–	–	–	278	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	516	
7¾ „	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	84	–	–	–	–	–	18	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	102	
8 „	337	–	1012	–	1080	40	19942	4	1177	9	1605	–	740	–	1114	–	172	–	6068	–	–	–	71	–	–	–	329	130	33830	
8¼ „	–	7	60	118	–	128	1	–	20	–	–	–	44	68	–	–	68	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	516	56140 personen werken 54¼—60 uur per week.
8½ „	584	–	382	75	5189	57	2614	–	14271	19	437	108	305	–	1519	–	289	–	–	10	1124	–	–	–	–	–	–	41	27024	
8¾ „	–	173	37	1367	1608	289	88	387	112	257	–	331	–	–	–	–	34	–	–	62	–	21	6	–	–	–	–	–	4772	
9 „	464	7	277	27	413	102	19612	453	2742	–	3936	117	381	163	1297	56	880	–	1261	–	407	–	5234	–	–	–	55	457	38341	
9¼ „	316	–	–	8	–	196	–	135	–	723	68	552	11	–	17	51	26	331	–	113	–	40	33	–	25	–	–	79	2724	*) 17747 personen werken meer dan 60 uur per week.
9½ „	95	43	115	–	1189	133	8872	130	3974	181	3571	24	3376	–	864	–	787	312	1899	–	595	44	62	–	2310	–	291	378	29245	
9¾ „	47	–	–	–	30	209	394	1531	355	757	90	965	485	92	13	–	6	88	68	329	–	1	7	–	39	40	7	60	5613	
10 „	245	–	421	–	241	144	3034	160	3207	190	7050	105	4396	–	2158	95	1324	77	4418	175	3441	87	923	–	853	–	8056	407	41207	
10¼ „	–	–	–	–	–	29	–	40	–	108	582	175	33	127	94	–	–	40	–	94	76	50	–	38	–	–	–	133	1619	
10½ „	95	–	–	–	–	–	76	–	688	–	432	187	685	29	100	–	1039	102	299	–	392	154	554	–	249	–	56	1616	6753	
10¾ „	–	–	–	–	–	–		–	73	44	–	285	–	38	–	–	–	–	–	–	36	–	–	–	56	–	–	15	547	
11 „	–	–	–	–	–	–	64	–	127	–	252	–	278	–	–	–	24	–	578	–	256	–	327	–	166	–	243	1396	3711	
11½ „	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	141	–	27	–	31	–	–	–	–	–	–	–	70	–	46	76	391	
12 „	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	17	–	271	–	14	–	60	708	1071	
13 „	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	8	
14 „	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	15	
Totaal.	2807	403	3242	1595	9794	1327	54833	2840	26746	2288	18023	2933	10999	517	7444	202	4958	970	14592	783	6344	397	7488	38	3782	40	9143	5504	200032	200032

*) Daar de kolom „meer dan 10 uur" gaat tot en met 15 uur, zijn **167** personen, welke in de 54—60-urige werkweek behooren, maar niet afzonderlijk konden worden overgebracht, geteld bij de personen, welke meer dan 60 uur per week arbeiden.

.... = grens 48-urige werkweek.
—·—·—·— = „ 54- „ „
——— = „ 60- „ „

III. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 81260 beschermde personen in 2743 fabrieken en werkplaatsen met 25 of meer personen, in de 10 districten der Arbeidsinspectie.

Alles in procenten van het totaal. [1])

Werkduur op de eerste vijf werkdagen der week.	WERKDUUR OP ZATERDAG.								Totaal	
Uren	0	minder dan 4	4–5½	5¾–6½	6¾–7½	7¾–8½	8¾–9½	9¾–10		
minder dan 7	0.26	0.10	0.04	0.04	—	—	—	—	0.44	
7 uur	0.12	0.01	0.18	0.06	0.14	0.02	—	—	0.53	
7¼ „	0.03	—	—	—	—	—	—	—	0.03	48 uur of korter werken 38,71 %.
7½ „	0.35	0.06	0.79	0.09	0.15	—	—	—	1.44	
7¾ „	—	0.51	0.04	—	—	0.01	—	—	0.56	
8 „	0.21	0.03	14.80	0.61	1.24	3.90	0.01	0.02	20.82	
8¼ „	—	—	1.06	0.08	0.01	0.08	—	—	1.23	48¼–54 uur werken 38.56 %.
8½ „	0.06	0.03	12.22	0.74	0.62	0.81	0.04	—	14.52	
8¾ „	—	0.05	1.36	0.22	0.03	0.05	0.14	—	1.85	
9 „	0.14	0.10	10.76	3.10	1.25	0.68	2.32	0.01	18.36	
9¼ „	0.14	—	0.44	0.60	0.10	0.09	0.26	—	1.63	54¼–58 uur werken 22.73 %.
9½ „	0.56	0.02	9.56	4.06	1.33	1.23	2.15	0.22	19.13	
9¾ „	0.01	—	1.34	0.33	0.04	0.09	0.43	—	2.24	
10 „	0.56	—	3.80	4.64	1.71	6.51	—	—	17.22	
Totaal . .	2.44	0.91	56.39	14.57	6.62	13.47	5.35	0.25	100 %	100 %.

[1]) Om een nog meer samenvattend overzicht te verkrijgen, is in bovenstaanden staat de indeeling der werkuren vereenvoudigd. De lijnen der werkweken zijn daardoor op enkele punten niet geheel nauwkeurig; de afwijking is echter nergens meer dan een half uur op den wekelijkschen werktijd.

IV. Staat, aangevende den werkduur op de eerste vijf werkdagen der week, den werktijd op Zaterdag en den totalen werkduur per week van 200032 mannen boven 17 jaar in 2940 fabrieken en werkplaatsen met 25 en meer personen, in de tien districten der Arbeidsinspectie.

Alles in procenten van het totaal. [1])

Werkduur op de eerste vijf werkdagen der week.	WERKDUUR OP ZATERDAG.										Totaal	
Uren	0	minder dan 4	4—4¾	5—5¾	6—6¾	7—7¾	8—8¾	9—9¾	10—10¾	11 of meer		
minder dan 7	0.11	0.08	0.25	—	0.03	—	—	—	—	—	0.47	48 uur of korter werken 28.93 %
7	0.13	—	0.23	0.06	—	0.11	—	—	—	—	0.54	
7½	0 07	—	0.01	0.01	0.03	0.14	—	—	—	—	0.26	48¼—54 uur werken 34.13 %
7¾	—	—	—	-	0.04	0.01	—	—	—	—	0.05	
8	0.17	—	1.07	10.57	1.17	0.64	3.03	0.04	0.16	0.07	16.92	
8¼	—	—	0.15	0.01	0.06	0.04	—	—	—	—	0.26	
8½	0.29	-	2.85	8.46	0.42	0.90	0.57	—	-	0.02	13.51	
8¾	—	0.09	1.65	0.42	0.16	0.02	0.04	—	—	—	2.38	54¼—60 uur werken 28.15 %
9	0.23	—	0.41	11.4	2.30	1.12	0.83	2.61	0.03	0.23	19.17	
9¼	0.16	—	0.10	0.43	0.32	0.21	0.08	0.03	—	0.04	1.36	
9½	0.05	0.02	0.72	6.58	3.48	0.98	1.27	1.19	0.15	0.19	14.62	
9¾	0.02	-	0.12	1.52	0.82	0.05	0.20	0.04	—	0.03	2.81	
10	0.12	—	0.40	3.30	5.77	1.83	4.06	0.89	4.03	0.20	20.60	meer dan 60 uur werken 8.79 %
10¼	—	—	0.01	0.07	0.46	0.07	0.11	0.02	0.06	0.01	0.81	
10½	0.05	—	—	0.38	0.67	0.62	0.42	0.40	0.83	—	3.37	
10¾	—	—	—	0.06	0.16	—	0.02	0.03	0.01	—	0.27	
11	—	—	—	0.10	0.26	0.01	0.42	0.25	0.13	0.69	1.86	
11¼	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
11½	—	—	—	—	0.07	0.03	—	0.04	0.02	0.04	0 20	
11¾	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
12	—	—	—	—	—	—	0.01	0.14	0.03	0.35	0.53	
meer dan 12	—	—	—	—	—	0.01	—	—	—	—	0.01	
Totaal	1.4	0.2	7.98	43.35	16.23	6.79	11.06	5.67	5.45	1.87	100.00 %	100.00 %

[1]) Om een nog meer samenvattend overzicht te verkrijgen, is in bovenstaanden staat de indeeling der werkuren vereenvoudigd. De lijnen der werkweken zijn daardoor op enkele punten niet geheel nauwkeurig; de afwijking is echter nergens meer dan een half uur op den wekelijkschen werktijd.

HOOFDSTUK X.

Huisindustrie.

SIGARENMAKEN EN TABAKSTRIPPEN.

Het hoofd van het 4de district (Utrecht) liet in dit verslagjaar een bijzonder onderzoek instellen naar het tabakstrippen in huisarbeid te Utrecht, Gouda, Leiden en Rhenen. Ook te 's Gravenhage en Amersfoort werd getracht desbetreffende gegevens te verzamelen, doch een volledig onderzoek bleek aldaar niet mogelijk, omdat, wegens gebrek aan tabak, in die gemeenten vele fabrieken gesloten waren.

Hoewel tijdens het onderzoek, op een enkele uitzondering na in een zeer verarmd gezin, geen overtredingen der Arbeidswet werden geconstateerd, moet toch worden aangenomen, dat ook jonge kinderen wel aan het tabakstrippen deelnemen. Enkele uitlatingen van betrokken personen wijzen daarop.

In Utrecht werden 33, in Gouda 36, in Leiden 9 en in Rhenen 7 gezinnen bezocht.

Het eerst werd geïnformeerd naar het beroep van het gezinshoofd, waarbij het navolgende bleek:

Beroep van het Gezinshoofd enz.	Utrecht	Gouda	Leiden	Rhenen
arbeider in een asphaltfabriek . . .	1 maal	—	—	—
„ in een garenspinnerij . . .	—	1 maal	—	—
„ bij de Staats Spoorwegen .	1 „	—	—	—
„ in een turfbrikettenfabriek .	—	1 „	—	—
„ in een vijlenfabriek . . .	3 „	—	—	—
bediende in een melksalon	1 „	—	—	—
bierbottelaar	—	—	—	1 maal
bleekersknecht	—	1 „	—	—
brandhouthandelaar	—	1 „	—	—
gasfitter Gemeentegasfabriek . . .	1 „	—	—	—
geen beroep	1 „	13 „	3 maal	2 „
gemeente-vuilnisrijder	—	—	1 „	—
glazenwasscher	1 „	—	—	—

Beroep van het Gezinshoofd enz.	Utrecht	Gouda	Leiden	Rhenen
groentenhandelaar	—	1 maal	—	—
in gevangenis	2 maal	1 „	1 maal	—
in militairen dienst.	3 „	1 „	—	—
koffiebrander	1 „	—	—	—
landbouwer	—	—	—	1 maal
letterzetter.	—	1 „	—	—
loodgieter	—	—	—	1 „
los arbeider	4 „	3 „	—	—
mechanisch houtbewerker	—	1 „	—	—
metselaar	2 „	1 „	—	—
meubelmaker.	—	1 „	1 „	—
molenaar	—	1 „	—	—
pakhuisknecht	1 „	3 „	1 „	—
schilder.	1 „	—	—	—
sigarenmaker.	4 „	1 „	1 „	2 „
sigarensorteerder	1 „	—	—	—
smid	1 „	—	—	—
tabakstripper	—	1 „	1 „	—
terreinwerker.	1 „	—	—	—
timmerman	1 „	1 „	—	—
waschvrouw	—	1 „	—	—
wegwerker bij gemeentetram . . .	1 „	—	—	—
werkster	—	1 „	—	—
zinkwerker	1 „	—	—	—

In de tweede plaats werd onderzocht in hoever deze gezinshoofden al dan niet geacht konden worden vast werk te hebben, waarbij bleek dat:

Aantal personen die:	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
vast werk hadden .	22	14	5	5	41
zonder werk waren	4	11	4	2	21

Onder de werkloozen te Leiden waren 2 personen, die ouderdomsrente genoten.

Daar de gezinsgrootte een niet geringen invloed heeft bij de beantwoording der vraag of huisarbeid al dan niet noodzakelijk is, werd ook het aantal kinderen in elk gezin, alsmede hun leeftijd opgenomen, waarbij ook de volwassenen kinderen zijn medegeteld.

Onderstaande overzichten doen het resultaat dezer telling zien:

Aantal gezinnen met:	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
geen kind	4	8	3	—	15
één „	2	4	1	1	8
twee kinderen	2	5	1	—	8
drie „	5	7	1	2	15
vier „	5	5	2	2	14
vijf „	6	2	—	1	9
zes „	2	—	1	—	3
zeven „	2	2	—	—	4
acht „	3	2	—	—	5
negen „	1	—	—	—	1
elf „	—	1	—	1	2
dertien „	1	—	—	—	1

Leeftijd der kinderen.	Aantal der kinderen.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
beneden het jaar.	8	2	—	—	10
één jaar	5	3	1	1	10
twee „	5	3	2	1	11
drie „	5	4	—	—	9
vier „	10	2	3	1	16
vijf „	8	6	—	1	15
zes „	7	6	—	1	14
zeven „	6	7	2	—	15
acht „	9	2	—	2	13
negen „	12	5	3	—	20
tien „	4	9	—	3	16
elf „	9	4	1	1	15
twaalf „	7	10	1	2	20
dertien „	8	4	—	1	13
veertien „	9	5	2	4	20
vijftien „	4	6	—	3	13
zestien „	4	3	—	3	10
zeventien „	8	3	1	2	14
achttien „	5	5	—	2	12
negentien „	3	2	—	1	6
twintig „	1	1	—	1	3
een en twintig jaar	—	4	—	—	4
twee „ „ „	—	3	—	1	4
drie „ „ „	2	1	—	—	3
vier „ „ „	3	1	2	—	6
vijf „ „ „	—	—	1	—	1
zeven „ „ „	—	2	—	—	2
negen „ „ „	1	1	1	—	3
dertig „	—	1	—	—	1
drie en dertig „	—	1	—	—	1
Totaal . . .	143	106	20	31	300

Voorts werd nagegaan of er onder deze kinderen waren, die het een of ander beroep uitoefenden, wat voor de ouderen onder hen vanzelf sprak. Van hetgeen hierbij bevonden werd geeft onderstaand overzicht een beeld:

Beroep van de kinderen.	Aantal der kinderen.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
arbeider op chem. fabriek .	1	—	—	—	1
„ „ dassenfabriek .	—	—	—	1	1
„ „ elementen-fabriek . . .	1	—	—	—	1
„ „ garenspinnerij .	—	1	—	—	1
„ „ kaarsenfabriek.	—	1	—	—	1
„ „ limonadefabriek	—	—	—	1	1
„ „ pijpenfabriek .	—	1	—	—	1
„ „ sigarenfabriek .	4	2	—	3	9
„ „ siroopfabriek .	—	1	—	—	1
„ „ stoelenfabriek .	—	—	—	2	2
„ „ suikerwerk-fabriek . . .	—	1	—	—	1
„ „ touwslagerij .	—	3	—	—	3
„ „ tricotagefabriek	1	—	2	—	3
„ „ wasscherij . .	—	2	—	—	2
dagdienstbode	13	1	1	3	18
drogistleerling	1	—	—	—	1
groentenkweeker	1	1	—	—	2
loopjongen	1	1	—	—	2
los arbeider	2	2	—	—	4
mech. houtbewerker . . .	—	1	—	—	1
meubelmaker	—	—	—	1	1
naaister	—	1	—	—	1
pakhuisknecht	—	1	—	—	1
reiziger	—	1	—	—	1
rijwielhersteller	1	—	1	—	2
smid	1	—	—	—	1
venter	—	1	—	—	1
vijlenkapper	1	—	—	—	1
werkvrouw	—	4	—	—	4
zeilmaker.	—	1	—	—	1
zinkwerker	1	—	—	—	1

De betrekkelijke welstand van het gezin blijkt tot op zekere hoogte uit de inrichting van de woning, waarin het is gehuisvest. Daarom werd ook de algemeene inrichting van de woning opgenomen, hetgeen tot de volgende bevinding heeft geleid:

Inrichting van de woning.	Aantal malen aangetroffen.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
één kamer	2	1	—	—	3
kamer met zolder	8	1	1	—	10
kamer met keuken en zolder .	1	5	1	1	8
twee kamers	1	1	1	—	3
„ „ met keuken . . .	—	5	1	—	6
„ „ „ zolder . . .	7	2	2	4	15
„ „ „ alcoof en zolder	—	2	—	—	2
„ „ „ zolder, waarop een kamertje	1	—	—	—	1
„ „ „ keuken en zolder	9	13	3	1	26
„ „ „ keuken en zolder, waarop 1 kamertje . .	4	3	—	1	8
drie „ „ keuken . . .	—	1	—	—	1
„ „ „ zolder . . .	—	1	—	—	1
niet opgenomen	—	1	—	—	1

Bijzondere aandacht is geschonken aan het vertrek, waarin de striparbeid plaats vond, waarbij in de eerste plaats de vraag gesteld werd of het ook tevens als woon- resp. slaapvertrek dienst deed.

Hierbij bleek het volgende:

Werd gestript in:	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
huiskamer	1	8	1	—	10
woonvertrek tevens slaapkamer .	7	6	—	1	14
„ „ keuken en slaapkamer	7	3	3	3	16
keuken	5	7	3	—	15
„ tevens slaapvertrek . .	—	1	—	—	1
„ „ woonvertrek . .	—	—	—	1	1
zolder „ slaapvertrek . .	1	—	—	—	1
vertrek, niet als woonvertrek gebezigd	12	11	2	2	27

Daar bij de beoordeeling van het schadelijk element, dat in den huisarbeid is gelegen, de hoogte van het vertrek waarin gestript wordt een rol speelt, is deze ook gemeten, met onderstaanden uitslag:

Hoogte van het stripvertrek:	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
2.— tot 2.25 Meter	—	5	—	—	5
2.25 „ 2.50 „	2	2	1	—	5
2.50 „ 2.75 „	4	8	4	1	17
2.75 „ 3.— „	3	21	2	—	26
3.— Meter of meer	23	—	2	6	31
niet opgemeten zolder	1	—	—	—	1

De inhoud dezer vertrekken was als volgt:

Inhoud van het stripvertrek.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
6 tot 10 kub. Meter	—	1	2	—	3
10 „ 15 „ „	3	4	1	—	8
15 „ 20 „ „	3	3	—	1	7
20 „ 25 „ „	3	8	—	—	11
25 „ 30 „ „	7	6	1	1	15
30 „ 35 „ „	2	5	2	—	9
35 „ 40 „ „	2	3	2	1	8
40 „ 45 „ „	1	2	1	1	5
45 „ 50 „ „	4	4	—	1	9
50 „ 60 „ „	6	—	—	—	6
60 „ 70 „ „	1	—	—	1	2
70 of meer „ „	—	—	—	1	1
niet opgemeten zolder	1	—	—	—	1

Van veel belang is ook de vraag op welke wijze luchtverversching in deze vertrekken mogelijk is. In onderstaand overzicht vindt men de bevinding, die op dit punt werd opgedaan, weergegeven:

Middel tot ventilatie.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
1 opschuifraam	18	19	8	6	51
2 „ ramen	10	3	—	—	13
1 openslaand raam	2	1	—	—	3
2 openslaande ramen	2	1	1	1	5
deuren alleen	1	8	—	—	9
1 tuimelend bovenlicht	—	2	—	—	2
3 opschuiframen	—	1	—	—	1
1 opzetbaar luik	—	1	—	—	1

De dagverlichting in de betrokken lokalen bleek te Utrecht in één geval slecht, maar overigens voldoende. In Gouda liet zij viermaal te wenschen over, doch was verder eveneens voldoende. Te Leiden was zij over het geheel voldoende en te Rhenen slechts in één geval minder gunstig.

De verlichting bij avond werd verkregen door:

	Aantal malen aangetroffen.				
	Utrecht	Gouda	Leiden	Rhenen	Totaal.
gasverlichting	18	11	8	—	37
petroleumverlichting . . .	11	22	1	2	36
electrisch licht	—	—	—	5	5
geen kunstlicht	4	3	—	—	7

Voor zoover zulks door in oogenschouw nemen van den algemeenen toestand mogelijk was, werd ook omtrent de zindelijkheid een oordeel gevormd, dat als volgt is samen te vatten:

Zindelijkheid in het striplokaal.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht	Gouda	Leiden	Rhenen	Totaal.
goed	5	16	4	—	25
voldoende	19	13	3	6	41
twijfelachtig	5	3	2	1	11
beslist onvoldoende	4	4	—	—	8

Geenszins mag uit het bovenstaande worden afgeleid, dat daar, waar het met de zindelijkheid nog wel schikte, een bevredigende toestand is aangetroffen. Integendeel maakten ook deze vertrekken in verschillende gevallen een treurigen indruk, doordien ze vaak het kenmerk droegen van verwaarloozing of armoede. Dat het koken, slapen en tabakstrippen in de woonkamer aan deze alle huiselijkheid ontneemt, behoeft geen betoog.

Hetgeen de betrokken gezinnen hadden te betalen aan huishuur moge blijken uit het navolgende overzicht:

Huur per week.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
1.— gulden	—	1	2	—	3
1.10 „	—	4	—	—	4
1.20 „	—	2	—	—	2
1.25 „	2	—	—	—	2
1.30 „	—	2	—	—	2

Huur per week.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
1.35 gulden	—	1	—	—	1
1.40 "	—	2	—	—	2
1.50 "	6	1	1	—	8
1.60 "	—	2	1	1	4
1.70 "	1	—	1	2	4
1.75 "	—	3	1	1	5
1.80 "	—	2	—	—	2
1.85 "	—	2	—	—	2
1.90 "	1	5	—	—	6
1.95 "	1	—	—	—	1
2.— "	6	2	2	—	10
2.10 "	5	1	—	1	7
2.25 "	—	—	—	1	1
2.30 "	—	1	—	—	1
2.35 "	2	—	—	—	2
2.45 "	—	1	—	—	1
2.50 "	2	1	1	—	4
2.60 "	1	1	—	—	2
2.65 "	1	—	—	—	1
2.82 "	1	—	—	—	1
2.85 "	2	—	—	—	2
3.60 "	1	—	—	—	1
vrij wonen of eigendom	1	2	—	1	4

De hoeveelheden tabak, welke in de gezinnen werden verwerkt, liepen uit den aard der zaak nog al uiteen; dienaangaande valt het navolgende mede te deelen:

Verwerkte hoeveelheid tabak per week.	Aantal gezinnen.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
10 kilogram	—	1	—	—	1
15 "	—	1	—	—	1
20 "	—	6	1	—	7
30 "	3	8	2	—	13
35 "	—	—	1	—	1
40 "	2	8	—	—	10
50 "	6	3	1	—	10
60 "	5	8	3	4	20
75 "	3	—	—	1	4
90 "	—	—	1	1	2
100 "	1	1	—	—	2
120 "	13	—	—	—	13
240 "	—	—	—	1	1

Het loon, dat voor het strippen werd uitbetaald, bedroeg:

Per kilogram.	Aantal malen bevonden.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
4½ cent	—	—	1	—	1
5 „	—	6	—	2	8
6 „	7	30	—	5	42
7 „	—	—	1	—	1
8 „	20	—	7	—	27
10 „	6	—	—	—	6

Ook hetgeen per week door dezen huisarbeid per gezin werd verdiend liep veel uiteen. De navolgende cijfers toonen dit aan:

Weekverdienste door strippen van tabak verkregen.	Aantal gezinnen.				
	Utrecht.	Gouda.	Leiden.	Rhenen.	Totaal.
0.60 gulden	—	1	—	—	1
0.90 „	—	1	—	—	1
1.20 „	—	6	—	—	6
1.50 „	—	2	—	—	2
1.60 „	—	—	2	—	2
1.80 „	—	6	—	—	6
2.— „	—	2	—	—	2
2.10 „	—	—	1	—	1
2.40 „	3	6	1	—	10
2.50 „	—	2	—	—	2
3.— „	—	1	—	1	2
3.20 „	2	—	—	—	2
3.60 „	3	8	—	3	14
4.— „	2	—	1	—	3
4.50 „	—	—	—	1	1
4.80 „	1	—	3	—	4
5.— „	3	—	—	—	3
5.40 „	—	—	—	1	1
6.— „	4	1	—	—	5
7.20 „	4	—	1	—	5
7.50 „	1	—	—	—	1
8.— „	1	—	—	—	1
9.60 „	9	—	—	—	9
12.— „	—	—	—	1	1

Zoowel te Gouda als te Leiden wordt nog voor rekening van enkele sigarenfabrikanten in een z.g. „werkinrichting" gestript. Die te Gouda is bezocht en daarbij bleek, dat de inrichting toegankelijk is voor mannen boven de 60 jaar, die behalve kost en inwoning 50 ct. zakgeld per week ontvangen, doch daarvoor dan ook het door hen verdiende loon aan de inrichting moeten afstaan. In een vrij zindelijk, voldoende verlicht en geventileerd lokaal waren een viertal verpleegden aan het tabakstrippen; anderen plozen haar of tornden kleedingstukken. Slaap- en eetzaal zagen er zeer zindelijk uit.

Te 's-Gravenhage waren, zooals hiervoor reeds is gezegd, diverse sigarenfabrieken tijdens het onderzoek gesloten wegens tabakgebrek. Aldaar wordt in het R.K. Weeshuis en in het Stadsbestedelingenhuis tabak gestript.

Te Amersfoort bleek het strippen meer op de fabrieken zelf te geschieden; althans had dit daar plaats op het tijdstip van het onderzoek.

Ten slotte mogen, ter illustreering, nog een paar staaltjes van wantoestanden in het kort worden medegedeeld:

Huisgezin met 7 kinderen van 6 mnd.—15 jaar; man in gevangenis; zeer vervuild verblijf; geen behangsel aan de muren; jongste kind in een kinderwagen; kinderen van 5, 8 en 10 jaar aan het strippen; beide laatste kinderen niet naar school wegens gebrek aan kousen en klompen; moeder was naar de „Armenkamer".

Huisgezin met 5 kinderen van $1\frac{1}{2}$—12 jaar; man los arbeider; vrouw tuberculoselijdster; oudste kind idioot; twee andere kinderen ook tuberculose; een van hen een oog verloren.

Huisgezin met 7 kinderen van 4—17 jaar; man arbeider in een fabriek; jongen van 11 jaar was (z.g.?) ziek en zat, alleen met een borstrok gekleed, aan tafel; vertrek geleek meer op een varkenshok dan op een kamer. Volgens de buren was hier evenwel een goed wekelijksch inkomen, wat aannemelijk scheen, omdat ook vier kinderen op fabriek of werkplaats werkzaam waren.

Een en ander doet opnieuw gevoelen hoe noodzakelijk het is, dat uit een oogpunt van hygiëne, zoowel voor den huisarbeider als den verbruiker der verwerkte goederen, alle huisarbeid onder dergelijke omstandigheden door wettelijke maatregelen tegengegaan worde.

Op blz. 67 van het vorig Centraal Verslag is melding gemaakt van een onderzoek naar het thuiswerken voor de sigarenindustrie te Kampen. Zooals te dier plaatse werd toegezegd, wordt thans het resultaat van bedoelde enquête meegedeeld.

Begonnen werd met een onderzoek in de fabrieken, waar naar de adressen der thuiswerkers werd geïnformeerd en tevens werd nagegaan, in hoever op de fabrieken voor die thuiswerkers plaats was. Het resultaat hiervan werd reeds op blz. 68 van het Centraal Verslag over 1917 in staatvorm weergegeven.

Onder verwijzing overigens naar den bedoelden staat, zij hier herinnerd, hoe daaruit blijkt, dat 5 fabrieken het totaal harer arbeiders niet konden herbergen, 2 firma's in het geheel niet over een behoorlijk werk-

lokaal beschikten en alle fabrieken te zamen niet ten volle alle arbeiders zouden kunnen opnemen.

Het verdere onderzoek strekte zich uit over de werkplaatsen der thuiswerkers. In totaal werden er 489 bezocht. De samenstelling van het in huis werkende personeel (totaal 830 personen) is in den volgenden staat weergegeven.

Bedrijven van thuiswerkende sigarenmakers, verdeeld naar het aantal personen, dat daarin arbeid verricht.

Bedrijfshoofd.	Bijzitters(sters).	Wikkelmakers(sters).	Aantal bedrijven	Aantal personen.
1 man	—	—	250	250
1 jongen	—	—	3	3
1 gehuwde vrouw	—	—	1	1
2 mannen	—	—	2	4
1 man	—	1 jongen	76	152
1 „	—	1 man	12	24
1 „	—	1 meisje	3	6
1 „	—	1 ongeh. vrouw	1	2
1 „	—	1 geh. vrouw	4	8
1 „	—	2 jongens	3	9
1 „	—	1 meisje en 1 geh. vrouw	1	3
1 „	1 jongen	—	2	4
1 „	1 man	—	58	116
1 „	1 gehuwde vrouw	—	1	2
1 „	2 mannen	—	14	42
1 „	1 jongen en 1 man	—	1	3
1 „	2 jongens en 1 man	—	1	4
1 „	2 mannen en 1 jongen	—	1	4
1 „	3 mannen	—	8	32
1 „	1 jongen	1 jongen	3	9
1 „	1 jongen	1 meisje	1	3
1 „	1 man	1 jongen	22	66
1 „	1 man	1 man	3	9
1 „	1 man	1 meisje	1	3
1 „	1 man	1 ongeh. vrouw	1	3
1 „	1 man	2 jongens	4	16
1 „	1 man	1 jongen en 1 geh. vrouw	1	4
1 „	2 mannen	1 jongen	4	16
1 „	2 mannen	1 geh. vrouw	3	12
1 „	2 mannen	2 jongens	3	15
1 „	3 mannen	1 jongen	1	5
			489	830

Uit de opgegeven samenstelling volgt, dat op 142 van die werkplaatsen de bepalingen der Arbeidswet van toepassing waren en dit voor 347 — dus verreweg de meerderheid — niet het geval was.

Slechts 223 van deze 489 bedrijfjes hadden een afzonderlijke werkplaats. In 33 gevallen diende de werkplaats tevens als woonvertrek, in 7 als slaapkamer, in 10 als keuken, in 55 als woon- en slaapkamer, in 34 als woonkamer en keuken, in 8 als slaapkamer en keuken, terwijl in 119 gevallen de combinatie van werkplaats-woonkamer-slaapkamer-keuken werd aangetroffen.

De beschikbare vrije luchtruimte werd in nagenoeg alle werkplaatsen opgenomen; de volgende staten bevatten daaromtrent een aantal gegevens. Daarin konden niet de gegevens voor a l l e werkplaatsen worden verwerkt, omdat aan deze staten ten grondslag ligt de vrije luchtruimte per persoon en in een belangrijk aantal werkplaatsen, die tevens als woonvertrek of anderszins dienst deden, wel het werkplaatspersoneel werd opgenomen, doch niet het totaal aantal personen, dat in die vertrekken verkeerde.

Door een grenslijn is aangegeven, welke lokalen voldeden aan de voor luchtruimte in het Arbeidsbesluit opgenomen bepalingen of daaraan zouden hebben voldaan, indien die bepalingen er van toepassing waren geweest.

Bedrijven van thuiswerkende sigarenmakers, verdeeld naar de vrije luchtruimte per persoon in verband met de gemiddelde hoogte van de werklokalen.

A. Afzonderlijke werklokalen (tusschen haakjes het aantal in de werklokalen werkzame personen).

Gemiddelde hoogte	10 M³ of meer	9½—10	9—9½	8½—9	8—8½	7½—8	7—7½	6½—7	6—6½	5½—6	5—5½	4½—5	4—4½	3½—4	3—3½	2½—3	2—2½
3 M. of meer . .	36 (67)	—	—	2 (6)	—	3 (7)	1 (3)	1 (4)	2 (4)	—	—	—	—	—	—	—	—
2.90 of meer, doch minder dan 3 M.	4 (10)	—	—	1 (2)	—	1 (2)	—	—	—	—	1 (3)	—	—	1 (4)	—	—	—
2.80—2.90 M. . .	6 (10)	—	—	—	4 (10)	—	—	—	—	—	—	1 (5)	—	—	—	—	—
2.70—2.80 M. . .	15 (24)	—	—	3 (4)	—	—	—	—	1 (3)	—	1 (2)	1 (2)	1 (2)	1 (2)	1 (3)	—	—
2.60—2.70 M. . .	13 (19)	1 (2)	2 (6)	2 (8)	1 (5)	1 (3)	1 (5)	—	1 (3)	—	—	1 (2)	—	—	—	—	—
2.50—2.60 M. . .	15 (23)	—	—	—	4 (10)	1 (3)	—	—	1 (4)	2 (8)	—	—	—	—	—	—	—
2.40—2.50 M. . .	26 (41)	1 (2)	—	1 (2)	—	—	2 (6)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2.30—2.40 M. . .	3 (4)	—	—	—	—	—	—	2 (4)	—	1 (2)	—	—	—	—	1 (2)	—	—
2.20—2.30 M. . .	4 (5)	—	—	—	—	—	1 (2)	—	—	—	—	2 (6)	—	1 (4)	1 (2)	—	—
2.10—2.20 M. . .	4 (5)	—	—	—	1 (4)	—	—	—	—	—	—	1 (2)	—	—	—	—	—
2.00—2.10 M. . .	3 (3)	1 (1)	1 (1)	1 (2)	1 (1)	1 (4)	—	3 (6)	—	1 (2)	—	1 (3)	—	—	1 (4)	—	2 (6)
1.90—2.00 M. . .	2 (2)	—	—	1 (1)	—	—	—	—	—	—	—	1 (2)	—	—	—	—	—
1.80—1.90 M. . .	—	—	—	—	1 (2)	—	—	—	—	—	—	1 (2)	—	—	—	—	—

Bedrijven van thuiswerkende sigarenmakers, verdeeld naar de vrije luchtruimte per persoon, in verband met de gemiddelde hoogte van de werklokalen.

B. Werklokalen, waarin tevens het gezin van den sigarenmaker verkeert (Tusschen haakjes het aantal personen).

Gemiddelde hoogte	10 M^3. of meer.	9½—10	9—9½	8½—9	8—8½	7½—8	7—7½	6½—7	6—6½	5½—6	5—5½	4½—5	4—4½	3½—4	3—3½	2½—3	2—2½
3 M. of meer. . .	31 (93)	—	13 (58)	2 (10)	—	7 (38)	7 (37)	3 (23)	13 (82)	3 (24)	10 (68)	5 (33)	6 (55)	5 (42)	3 (24)	2 (33)	1 (10)
2.90 M. of meer, doch minder dan 3 M.	2 (11)		—	1 (4)	2 (10)	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (6)	—	—	—
2.80 M.—2.90 M. .	3 (9)	—	1 (3)	—	—	1 (4)	—	—	—	1 (5)	—	—	—	—	1 (8)	—	—
2.70 M.—2.80 M. .	8 (20)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (7)	—	—	—	—	1 (11)
2.60 M.—2.70 M. .	2 (5)	—	—	—	—	—	1 (4)	—	2 (8)	1 (4)	—	2 (18)	—	—	1 (7)	—	1 (9)
2.50 M.—2.60 M. .	1 (3)	—	—	1 (4)	—	3 (12)	1 (3)	—	—	—	—	2 (12)	1 (6)	2 (13)	1 (8)	—	—
2.40 M.—2 50 M. .	4 (12)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (5)	1 (10)	1 (6)	1 (11)	—	—
2 30 M —2.40 M. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (10)	—	—	—	—
2.20 M.—2.30 M. .	1 (2)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (6)	—
2.10 M.—2.20 M. .	—	—	1 (3)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2.00 M.—2.10 M. .	2 (5)	—	—	—	—	—	—	—	1 (6)	—	—	—	—	—	—	—	1 (5)
1.90 M.—2.00 M. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1.80 M.—1.90 M. .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Uit deze staten blijkt, dat van 208 uitsluitend als werkplaats in gebruik zijnde lokalen er 107 voldoende en 101 onvoldoende luchtruimte boden en van de 172 tevens voor andere doeleinden gebruikte lokalen 80 voldoende en 92 onvoldoende.

Omtrent de zindelijkheid staan gegevens ter beschikking betreffende 478 werkplaatsen; zij zijn in onderstaand staatje verzameld.

Reinheid:	Aantal werklokalen.		Totaal.
	Uitsluitend als werklokaal gegebruikt.	Tevens voor andere doeleinden gebruikt.	
goed	157	191	348
middelmatig	43	59	102
slecht	12	16	28

Hierbij dient nog opgemerkt, dat in bijna alle werklokalen, die tevens voor een ander doel gebruikt werden, de zindelijkheid *onvoldoende was voor gebruik als keuken, slaapkamer of woonvertrek.*

In 375 bedrijfjes werd naar den werktijd der onbeschermde personen geïnformeerd. Deze bedroeg per dag:

1	maal	7 uur	60	maal	11 uur	10	maal	15 uur
2	„	$7\frac{1}{2}$ „	69	„	$11\frac{1}{2}$ „	2	„	$15\frac{1}{2}$ „
1	„	8 „	58	„	12 „	4	„	16 „
3	„	$8\frac{1}{2}$ „	33	„	$12\frac{1}{2}$ „	2	„	$16\frac{1}{2}$ „
18	„	9 „	37	„	13 „	1	„	$18\frac{1}{2}$ „
40	„	$9\frac{1}{2}$ „	21	„	$13\frac{1}{2}$ „			
61	„	10 „	28	„	14 „			
41	„	$10\frac{1}{2}$ „	18	„	$14\frac{1}{2}$ „			

De gemiddelde werkduur was dus 11.6 uur per dag.

Nog werd bij de thuiswerkers geïnformeerd naar de redenen, die hen ervan weerhielden om op de fabriek te gaan werken, als hoedanig werd opgegeven:

177 maal meerdere verdiensten (thuis kan langer gewerkt worden),
31 maal te oud om op de fabriek te werken,
36 maal terwille van gezondheid, deels op medisch advies,
7 maal invaliditeit, die belette naar de fabriek te gaan,
13 maal redenen van huiselijken aard (zieke of zwakke vrouw, weduwnaar, enz.),
18 maal gewoonte van jongsaf,
58 maal aangenamer, vrijer of rustiger thuis,
7 maal tegenzin tegen de conversatie op de fabriek,
13 maal terwille van een bijbaantje (koster, kantoorlooper, aanspreker, enz.) of houden van een winkel,
13 maal geen bepaalde reden,
160 maal onvoldoende plaatsruimte op de fabriek.

In de onder de Arbeidswet vallende werkplaatsen werden de geconstateerde misstanden aan de hand van de wettelijke bepalingen zooveel mogelijk bestreden.

Brandstofgebrek had de ongewenschte toestanden natuurlijk nog in hooge mate bevorderd. Aan het voornemen van het districtshoofd, om tegen het einde van 1918 de verbetering te doen nagaan kon geen gevolg worden gegeven, daar de Opzichter, die het onderzoek heeft geleid, toen in het 9de district was werkzaam gesteld.

Intusschen zal ernaar worden gestreefd zulks in 1919 te doen geschieden.

HET MACHINAAL BREIEN.

Bij inspectie van eenige breiinrichtingen te Leiden, trok het de aandacht, dat aldaar veel aanloop was van personen, die werk kwamen inleveren of garen daarvoor kwamen halen. Dit gaf het districtshoofd te Utrecht aanleiding een speciaal onderzoek te doen instellen naar het breien in huisarbeid te Leiden, welk onderzoek het volgende aan het licht bracht:

Er zijn te Leiden 8 breierijen gevestigd, vallende zoowel onder de Veiligsheidswet als onder de Arbeidswet en 5 waarop alleen de bepalingen der Arbeidswet toepasselijk zijn. Twee der tot de eerste categorie behoorende inrichtingen en drie kleinere, behoorende tot de tweede categorie, gaven kousen en handschoenen in huisarbeid te breien.

Totaal werden bezocht 65 thuiswerkers. Hiervan behoorden:

45	tot de	thuiswerksters	van	firma	I.
8	„ „	„	„	„	II.
6	„ „	„	„	„	III.
5	„ „	„	„	„	IV.
1	„ „	„	„	„	V.

Van de 45 thuiswerksters van firma I bleken er bij het bezoek 4 weer naar de fabriek teruggegaan. Van eene was het werk afgenomen, omdat de fabrikant bemerkt had, dat er diphterie in het gezin heerschte. Vier vrouwen waren met breien opgehouden, omdat ze in verband met het minder aangename werk en het vele naar de fabriek loopen, de belooning te gering achtten. Van de overige 36 waren er 21 belast met het aanbreien van jongens-sportkousen, 10 met aanbreien van militaire wollen handschoenen, 2 met voeten aanbreien aan katoenen dameskousen, 2 met aanbreien van militaire sokken, een met breien van beenen voor dames- en sportkousen.

Voor het aanbreien van voeten aan jongens-sportkousen wordt betaald per 12 stuks voeten:

Voor no.	9	—	57	cent.
„ „	8	—	54	„
„ „	7	—	52	„
„ „	6	—	49	„
„ „	5	—	46	„
„ „	4	—	44	„
„ „	3	—	42	„
„ „	2	—	39	„
„ „	1	—	37	„

Geklaagd werd over het groote tijdverzuim bij het halen en brengen, dat soms elken dag plaats heeft; over het stugge katoen en over het breken van naalden, die de werkster zelf moet vernieuwen, wat haar op 3 ct. per naald komt.

Het breien van beenen geschiedde door eene gehuwde vrouw, die daarvoor 40 ct. per 6 paar beenen kreeg. Aangezien deze vrouw geene kinderen had, werkte ze geregeld 8 à 9 uren daags en behaalde een weekloon van *f* 6.— à *f* 7.—.

Met het voeten aanbreien aan dameskousen werden bezig gevonden 2 vrouwen. No. 11 dezer kousen wordt betaald met 63 ct.; no. 10 met 57 ct. per 6 paren kousen.

Voor aanbreien van militaire handschoenen (de boord wordt op de fabriek gebreid) betaalt firma I *f* 1.70 per 20 handschoenen.

De 8 bezochte thuiswerksters van firma II waren belast met aanbreien van militaire sokken. Zij ontvingen daarvoor 8, 9 en 10 ct. per paar.

De 6 thuiswerksters van firma III, die werden bezocht, waren bezig met aanbreien van militaire sokken; ook hier wordt de boord op de werkplaats van den werkgever vervaardigd. De thuiswerksters ontvingen voor het aanbreien 10 ct. per paar. Eén arbeidster vervaardigde de geheele sok met boord en al en ontving als vergoeding *f* 1.15 per pakje van 20 sokken.

Firma IV heeft 5 thuiswerksters, welke militaire sokken aanbreien. Deze firma betaalt *f* 1.— voor een pakje van 20 sokken.

Wat de militaire handschoenen betreft werd gerekend, dat bij vlijtig doorwerken 1 paar in een uur gemaakt kan worden, zoodat daarmede hoogstens een uurloon van 15 à 17 ct. te halen is. Nadeel is dat er niet geregeld werk is te krijgen.

Als regel wordt op Zaterdag niet gewerkt, omdat dan zoowel door de gehuwden als door de ongehuwden huishoudelijke bezigheden worden verricht.

Het weekloon der breisters bedroeg:

van *f* 1.50—*f* 2.—	3	malen
„ „ 2.00—„ 2.50	2	„
„ „ 2.50—„ 3.00	3	„
„ „ 3.00—„ 3.50	5	„
„ „ 3.50—„ 4.—	8	„
„ „ 4.00—„ 4.50	9	„
„ „ 4.50—„ 5.00	7	„
„ „ 5,00—„ 5.50	6	„
„ „ 5.50—„ 6.00	5	„
„ „ 6.50—„ 7.00	1	maal
„ „ 7.00—„ 7.50	2	malen
„ „ 8.00—„ 8.50	4	„
„ „ 8.50—„ 9.00	1	maal.

De geringe weekgelden werden behaald door de gehuwde vrouwen.

Alleen de meisjes, die thuis werken, die derhalve den geheelen dag aan den gang kunnen blijven en lange werkdagen maken, halen weekloonen van *f* 7 — en meer. De gehuwde vrouw, die op Zaterdag haar huis heeft schoon te maken, bovendien nog een dag per week moet wasschen,

de kleeren van man en kinderen heeft te verstellen, brengt het gewoonlijk niet veel verder dan tot *f* 3.— of *f* 4.—.

Het aantal werksters bestond uit:

40 gehuwde vrouwen
13 ongehuwde vrouwen
2 weduwen
1 gescheiden vrouw.

Van de 40 gehuwde vrouwen hadden 20 geen kinderen. Het waren bijna alle jonggehuwden, vroegere arbeidsters van breierijen, waarvan de man veelal in militairen dienst was. Van de overige hadden:

7 één kind
6 twee kinderen
5 drie „
2 vier „

Hieruit blijkt alweer, dat het thuiswerken voor vrouwen met veel kleine kinderen onmogelijk is of dat de gezinsinkomsten, door het groote aantal gezinsleden dat wat inbrengt, wel zóó groot zijn, dat de moeder uit het gezin zich uitsluitend aan de huishouding kan geven. Van de beide weduwen had de eene 7, de andere 2 kinderen. De gescheiden vrouw had geen kinderen.

De gezinsinkomsten, behalve wat met breien werd verdiend, bedroegen: voor de gescheiden, kinderlooze, vrouw niets; voor de éene weduwe *f* 3.— voor die met het groote gezin *f* 12.—.

Zevenmaal bleek het gezin kinderloos en de man in militairen dienst. In één geval wilde men geen inlichtingen omtrent het gezinsinkomen geven. Van de 45 overige gezinnen bedroegen de inkomsten:

van *f*	8.50— *f*	9.00	1	maal
„ „	9.50— „	10.00	3	„
„ „	10.00— „	10.50	4	„
„ „	11.00— „	11.50	2	„
„ „	11.50— „	12.—	1	„
„ „	12.00— „	12.50	8	„
„ „	12.50— „	13.00	3	„
„ „	14.00— „	14.50	5	„
„ „	15.00— „	15.50	3	„
„ „	16.00— „	16.50	8	„
„ „	16.50— „	17.00	2	„
„ „	17.00— „	17.50	2	„
„ „	17.50— „	18.—	1	„
„ „	20.50— „	21.—	1	„
„ „	25.00— „	25.50	1	„

Wat de lokaliteit betreft kan worden medegedeeld, dat in 39 gevallen het woonvertrek als werkkamer werd gebruikt; 8 malen was deze een keuken, 5 malen een zolderkamertje, 3 malen een zijvertrekje of achterkamertje en 1 maal een groote zolder. Nergens was de lokaliteit onvoldoende, evenmin de verlichting bij dag.

Reden van den huisarbeid was bij de ongehuwden, dat ze liever thuis dan op de fabriek werkten, terwille van de grootere mate van vrijheid

die te genieten viel. Door de gehuwden werd als reden opgegeven, dat de man in dienst was of zonder werk, of de geringe verdiensten van den kostwinner in verband met het groote gezin. Slechts bij enkele jonggehuwden zonder kinderen, had de man een voldoend weekloon voor de behoeften van het gezin, en kon hetgeen de vrouw bijverdiende als spaarpenning weggelegd worden.

Alleen firma I geeft breimachines in bruikleen; de breisters der andere firma's hebben hare eigen machine gekocht op wekelijksche afbetaling.

HET GARNALENPELLEN.

Het districtshoofd te Haarlem liet ook in 1918 weder onderzoek doen naar het garnalenpellen te Helder, Urk en Volendam.

Zooals reeds op blz. 274 en 277 van het vorig Centraal-Verslag is meegedeeld, stelde het gemeentebestuur van Helder een verordening vast, waarbij het garnalenpellen in huisarbeid verboden werd. Ofschoon dit verbod heeft geleid tot een groot aantal door de Gemeente-politie opgemaakte processen-verbaal, vermocht het echter aan het pellen in eigen woning geen einde te maken.

Geen der drie te Helder gevestigde ondernemers ging er toe over in eigen werkplaatsen te laten pellen.

De loonen stegen dit jaar van *f* 0.03 tot *f* 0.05 per ons gepelde waar. Het aantal pellende gezinnen werd op ongeveer 200 geschat. Wanneer er meer garnalen aangevoerd werden, dan ter plaatse gepeld konden worden, gingen zij naar Harderwijk of Scheveningen.

De garnalen werden tusschen 3 en 5 uur des namiddags aan de pelsters uitgegeven en den volgenden dag tusschen 7 en 10 uur v. m. ingenomen; ze bleven dus een nacht in de woningen over. Uiteraard gaf dit aanleiding tot avond-, respectievelijk nachtarbeid.

Op Urk werd in den drukken tijd door ruim 120 gezinnen gepeld; in de avond- en ochtenduren meestal met behulp van veel kinderen. Het schoolhoofd klaagde dan ook zeer over de onoplettendheid der kinderen in den tijd, dat er garnalen aangevoerd werden. Schoolverzuim kwam weinig voor, doch vooral in de morgenuren was de aandacht der kinderen zeer gering.

In Volendam was dit jaar de garnalenaanvoer bijzonder groot en wel in Juni, Juli, Augustus, September en October. De garnalenvisschers kwamen 's avonds laat of 's nachts binnen, waardoor de arbeid in de pakhuizen der handelaars ongeveer 12 uur 's nachts begon, om de garnalen tegen 3 à 4 uur v.m. aan de pellers te kunnen uitdeelen. Op dit uur begon in vele gezinnen ook reeds het pellen en de moeders zetten de kinderen aan, om toch maar zooveel mogelijk vóór schooltijd gepeld te hebben. Ook hier klaagden de hoofden der scholen over slaperigheid der kinderen. Eén der onderwijzeressen was begonnen 's morgens na aanvang van den schooltijd de ontbrekende kinderen op te halen en de ouders te waarschuwen voor de boete wegens overtreding der Leerplichtwet. Het loon is sedert 1917 van *f* 0.03 op *f* 0.05 per ons gestegen. Per uur werd gemiddeld 6—8 ons gepeld door een middelmatig pelster; de vlugsten

brachten het tot 10 à 12 ons. Aan sommige groote gezinnen werd voor bijna uitsluitend kinderarbeid *f* 20.— à *f* 30.— per week aan pelloon uitbetaald. De woningen zagen er over het algemeen vrij zindelijk uit; bepaald vuile werden niet aangetroffen. In het drukste van het seizoen werd in honderden gezinnen gepeld.

HET GROENTENSCHOONMAKEN,

In het 5de en 6de district werden ook dit jaar eenige gegevens verzameld omtrent het afhalen van boonen. Het volgende kan dientengevolge worden medegedeeld:

5de district (Amsterdam). Op blz. 288 van het Centraal Verslag over 1917 werd de verwachting uitgesproken, dat te Amsterdam het boonen afhalen in huisarbeid allengs zou afnemen, omdat de werkgevers er meer en meer toe overgingen werkplaatsen in te richten, waar het personeel wordt saamgebracht. Die verwachting is inderdaad verwezenlijkt geworden. Aan de overzijde van het Y zijn thans vier nieuwe, hygiënisch ingerichte fabrieken gebouwd. Ook een der grootste firma's, in den Jordaan gevestigd, wist in hare inrichting plaats te maken voor de boonenafhaalsters; verleden jaar werkten nog een paar honderd vrouwen voor deze inrichting in huis; thans geen enkele meer.

Slechts een tweetal firma's lieten nog thuis werken. Een dezer, in het Jodenkwartier gevestigd, verklaarde bij het onderzoek geen gelegenheid te zullen hebben zijn boonenafhaalsters te plaatsen. Hij deed dan ook aangifte van de namen van een 23 gezinnen, waar zou worden gewerkt.

Toen het districtshoofd een onderzoek in deze gezinnen liet instellen, bleek slechts éénmaal gedurende een halven dag werk te zijn uitgegeven. De indruk, die enkele dezer gezinnen maakten, voornamelijk door den vervuilden toestand der woonvertrekken, waarin gewerkt werd, was zeer ongunstig.

De fabrikant werd daarmede in kennis gesteld; toen bleek echter, dat het uitgeven van werk was onderbroken, omdat het in huisindustrie zóó slecht was gedaan, dat de boonen niet behoorlijk machinaal konden worden gesneden. Hiermede was ook dit restant van huisindustrie verdwenen en oogenschijnlijk was dit het laatste geweest.

Na afloop van het seizoen kwam echter aan het licht, dat een ander werkgever een 20-tal vrouwen gedurende 4 à 5 weken in hare woningen had laten werken. Het was toen uitteraard niet meer mogelijk een onderzoek in te stellen. In vorige jaren geschiedde de arbeid voor dezen werkgever in de fabriek. Getracht zal daarom worden dezen beteren toestand weder ingevoerd te krijgen.

6de district (Haarlem), In Purmerend zijn in ongeveer 90 gezinnen dezen zomer boonen afgehaald voor twee nieuw gevestigde groentenzouterijen. Over de zindelijkheid viel hier in het algemeen niet te klagen.

Loonen: *f* 1.— voor 100 K.G. snijboonen,
„ 0.80 voor 100 K.G. pronkers,
„ 1.20 voor 100 K.G. sperzieboonen.

Voor snijboonen is gemiddeld een uur noodig voor het afhalen van 1 zak à 25 K.G.; het gemiddeld uurloon bedraagt dus *f* 0.25.

In Beverwijk werden door ongeveer 500 gezinnen boonen afgehaald. Hiervan waren er 480 vereenigd in een Bond, met het doel geregelder arbeid en hooger loon te verwerven. Het bestuur werd gevormd door 3 werkneemsters.

Ruim 50 gezinnen zijn bezocht geworden. Bij enkele was de woningtoestand treurig. Zoo werd bijv. een gezin van 8 personen in een stal aangetroffen en een ander op een lagen, onbeschoten zolder. Een derde gezin, bestaande uit 12 personen, huisde gedurende 6 maanden in een soort schuur van oude planken, lappen en zakken; het geheel was niet meer dan een rommelige opstal. Deze toestand was het gevolg van den bijzonderen woningnood.

Eén der grootste werkgevers heeft een controleuse aangesteld, om den huisarbeid der gezinnen dagelijks na te gaan, met het oog op de zindelijkheid en de behandeling der boonen.

Bedoelde firma betaalde:
f 1.75 per 100 K.G. gew. snijboonen,
„ 1.30 per 100 K.G. pronkers,
„ 2.— per 100 K.G. sperzieboontjes.

De overige ondernemers betaalden:
f 1.50 per 100 K.G. gew. snijboonen,
„ 1.30 per 100 K.G. pronkers,
plus een premie van *f* 0.30 per 100 K.G. voor goed en geregeld werk, uit te betalen na afloop van het seizoen.

Te Hoofddorp (Haarlemmermeer) geschiedde het boonenafhalen in hoofdzaak op de fabriek zelve; slechts aan 12 gezinnen werd werk thuis gegeven. De 6 gezinnen, die bezocht werden, waren zonder uitzondering alle even netjes en kinderarbeid werd hier niet aangetroffen; de jongste arbeidster was 16 jaren oud.

Loonen:
f 1.— per 100 K.G. voor gew. snijboonen,
„ 0.80 per 100 K.G. voor pronkers.

Het halen en brengen nam hier weinig tijd in beslag, omdat de betrokken families door het fabriekspersoneel werden gewaarschuwd, wanneer er boonen aangekomen waren.

In Haarlem werden in ongeveer 100 gezinnen boonen afgehaald. Bij het huisbezoek werd over het algemeen een gunstige toestand aangetroffen.

Loonen: *f* 1.— per 100 K.G. gew. snijboonen,
f 0.75 per 100 K.G. pronkers.

In één zouterij werden door enkele vrouwen ook nog boonen afgehaald in de fabriek. Haar loon was hetzelfde als voor de huisarbeidsters. Zij hadden dus het voordeel van geen kar te behoeven huren voor het halen der boonen en geen tijdverlies wegens wachten.

Dezen zomer werden te M e d e m b l i k slechts in ongeveer 50 gezinnen boonen afgehaald.

Loonen: *f* 1.— per 100 K.G. gew. snijboonen,
„ 0.80 per 100 K.G. pronkers,
„ 2.— per 100 K.G. slaboontjes,
„ 2.50 per 100 K.G. slaboontjes.

De laatste soort moest bovendien gebroken worden.

In Z a a n d a m werd voor de daar opgerichte groentenzouterij geen huisarbeid verricht. De boonen werden alleen op de fabriek door vrouwen en meisjes bewerkt.

Loonen ook hier: *f* 1.— per 100 K.G. snijboonen,
„ 0.80 per 100 K.G. pronkers.

In E d a m werd in 1918 voor het eerst dit werk gedaan in 32 gezinnen. De meeste gezinnen waren zindelijk; slechts bij drie was de toestand minder gunstig.

Het loon was gelijk aan dat te Haarlem:
f 1.— per 100 K.G. snijboonen,
„ 0.75 per 100 K.G. pronkers.

In alle genoemde plaatsen blijven de boonen dikwijls 's nachts in de huisjes over. Sommige bergplaatsen waren behoorlijk (een kelder of schuur buiten of soms een goed en luchtig achterhuis), doch op verscheidene plaatsen was de woonkamer, waar tevens geslapen, gewasschen en gekookt werd, de eenige bewaarplaats.

VERVAARDIGEN VAN PANTOFFELS EN CONFECTIEGOED.

De door den oorlogstoestand ontstane werkloosheid, alsmede de aanwezigheid van vele Belgische vluchtelingen, hebben te Vlissingen een vrij belangrijke huisindustrie in het leven geroepen. Voornamelijk bestaat deze industrie in het vervaardigen van pantoffels uit afval van stoffen en touw, een bezigheid die vroeger reeds in België werd uitgeoefend en door de Belgen dan ook naar hier is overgebracht. Voor een kleiner deel bestaat de huisarbeid in het naaien van vooraf geknipt confectiegoed, waartoe bijna uitsluitend gedragen kleeren worden gebruikt.

Met de uitgifte van huisarbeid houden zich in hoofdzaak bezig een particuliere firma en het Comité voor Belgische en andere vluchtelingen. Dit laatste beoogt uitsluitend het verschaffen van werk en niet het maken van winst.

De volgende werkwijze wordt toegepast.

Het voor de zolen der pantoffels bestemde touw wordt in een werkplaats uitgeplozen en aan de thuiswerkers uitgereikt. Van dit touw wordt thuis een koord, de z.g.n. platting, gevlochten. Door het in een plat vlak oprollen en daarna vastnaaien van de platting ontstaat de zool.

De arbeiders, de z.g.n. plattingbreiers, ontvangen per meter gevlochten platting $1\frac{1}{2}$ tot 3 ct., hoofdzakelijk naar het aantal strengen waaruit de platting bestaat. Zij, die den geheelen dag aan dit werk kunnen besteden, verdienen hiermede *f* 1.50 tot *f* 2.—.

De lompen voor de schachten worden eerst in een der werkplaatsen

gesorteerd en daarna geknipt. Aangezien dit knippen meer vaardigheid eischt, geschiedt dit onder vakkundig toezicht. De aldus op maat geknipte schachten worden verder thuis gestikt.

Voor het stikken ontvangt men 12 tot 20 ct. per dozijn, een prijs die varieert naar de grootte der pantoffels. Hiermede kan ten hoogste *f* 8.50 per week worden verdiend, dus minder dan met het plattingbreien, omdat dit laatste veel onaangenamer is en veel stof en rommel in huis veroorzaakt.

De teruggebrachte zolen en schachten worden ten slotte uitgereikt aan de „zolenzetters” die deze deelen aan elkaar verbinden en verder de pantoffel geheel afwerken.

Het onder toezicht geknipte confectiegoed wordt thuis geheel klaargemaakt. Hiervoor zijn meer vakkundige werklieden noodig, terwijl het vervaardigen van pantoffels betrekkelijk snel wordt aangeleerd. In het plattingbreien munten vooral zeelieden en loodsen uit.

Bij bezoek aan de woningen van eenige arbeiders, werden personen aangetroffen van elken leeftijd, doch weinig jeugdige personen en in het geheel geen kinderen. In de huiskamer of keuken was een hoek ingeruimd voor deze voor de bewoners ongewone werkzaamheden. Het breien der platting (eigenlijk niets anders dan uit de hand vlechten) veroorzaakt aan beginnelingen nog al eens ontvellingen aan de handen.

Het knippen der stoffen in de werkplaatsen geschiedt uitsluitend door vrouwen of meisjes.

Het vluchtelingencomité verschaft op deze wijze werk aan ongeveer 250 personen, nagenoeg uitsluitend Belgische vluchtelingen. De particuliere firma heeft in haar dienst ± 200 thuiswerkers, voornamelijk Hollanders. Arbeiders van fabrieken, die enkele dagen per week stilliggen, vinden gedurende deze dagen werk. Door gebrek aan touw kon echter niet steeds volop doorgewerkt worden.

TORNEN, SNIJDEN EN PLUIZEN VAN LOMPEN.

Naar aanleiding eener mededeeling van den Burgemeester van Oldenzaal aan het districtshoofd te Deventer, betreffende een mogelijk verband tusschen de sterke uitbreiding van de Spaansche Griep en de sedert enkele maanden in die gemeente opgekomen huisindustrie, bestaande in het tornen, snijden en pluizen van lompen, stelde de Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie ter plaatse een onderzoek in, waarbij een zeer sombere indruk van dezen arbeid werd verkregen.

Sedert eenige maanden werden lompen uitgereikt door eenige werkgevers, b ij v o o r k e u r aan groote gezinnen.

Niet gedesinfecteerde en niet stofvrij gemaakte vloerkleeden en loopers werden in het voorkeukentje en bij het bezoek, wegens de lage temperatuur, in het woonvertrek gesneden en uit elkaar gepluisd. Dit geschiedde op alle uren van den dag. Stofverspreiding vond hierbij in belangrijke mate plaats. Eene vrouw deelde mede, dat op 14 kilogram lompen, 3 kilo stof werd berekend.

In een gezin, wonende aan de Paradijsstraat, werden in een donker achtervertrek de lompen behandeld. Zelfs een meisje van 4 jaren, „met

hare vlugge vingertjes", zooals moeder zeide, was met de andere kinderen en moeder met dit werk bezig. Tafel, kast en vensterbank waren bedekt met een dikke laag stof.

Samenspreking met de werkgevers had tengevolge, dat zij zich bereid verklaarden, gedurende 14 dagen geen lompen uit te reiken.

De goede weersgesteldheid in October opende voor de kinderen de gelegenheid, betere voorwaarden voor hunne gezondheid deelachtig te worden bij het rooien van aardappelen en het zoeken van beukennootjes en eikels, zelfs tegen betere betaling.

Het samenhokken van de kinderen voor een arbeid, die hen thuishoudt in de niet geventileerde en slecht verlichte, stoffige woonkamer, kan uit hygiënisch oogpunt niet worden geduld. Van den Directeur-Generaal van den Arbeid ging dan ook een voorstel uit aan den Minister van Arbeid, om, evenals dit ten aanzien van het mosselen en garnalen pellen reeds was geschied, de gemeentebesturen te doen aansporen, in het belang van de woninghygiëne bij verordening te verbieden, dat lompen worden bewerkt in woonhuizen.

HOOFDSTUK XI.

Geneeskundige onderzoekingen en mededeelingen omtrent beroepsziekten.

INLEIDING.

Krachtens de bepalingen van art. 9 van het Koninklijk besluit van 6 December 1911 (Stbl. 354) moeten vrouwen, welke na 10 uur des avonds haringspeten, geneeskundig onderzocht worden en voor dezen arbeid goedgekeurd zijn.

Art. 34 van het Koninklijk besluit van 6 December 1911, Stbl. 352 (het zgn. Arbeidsbesluit) schrijft keuring voor van op steenfabrieken werkzame vrouwen, voor zoover zij belast zijn met het verplaatsen van beladen kruiwagens of met het in de ovens naast en op elkander leggen van de steenen, ter plaatse, waar zij gebakken zullen worden.

Art. 37, sub 3, van het Arbeidsbesluit bevat keuringseischen voor de in de keramische industrie werkzame vrouwen en art. 31 van genoemd besluit eischt eene goedkeuringsverklaring voor de mannelijke jeugdige personen en vrouwen, die in handvlasserijen en hennephekelarijen werkzaam willen zijn.

Ingevolge art. 32 j°. art. 24 sub 2, 2e lid, van het Arbeidsbesluit werden te Enschedé, Oldenzaal, Rijssen, Goirle en Tilburg jeugdige personen en vrouwen, werkzaam in spinnerijen en weverijen, medisch onderzocht. In 1915 strekte deze keuring zich uit tot textielfabrieken in Enschedé, in 1916 tot die in Enschedé, Hengelo en Rijssen, in 1917 tot die in Enschedé, Hengelo en Oldenzaal.

De keuringen van jeugdige personen en vrouwen, die in drukkerijen, lettergieterijen, -zetterijen en stereotypieinrichtingen wilden werken, vonden plaats krachtens art. 27 van het Arbeidsbesluit.

In verband met de bepalingen van de artt. 3 en 5 der Steenhouwerswet hadden de keuringen van steenhouwers plaats, terwijl ingevolge het bepaalde in art. 45 sub a van het Koninklijk besluit van 26 Januari 1907, Stbl. no. 20, personen, die caissonarbeid wilden verrichten, gekeurd werden.

Ingevolge art. 27 j°. art. 24 sub 2, 2e lid, van het Arbeidsbesluit werden jeugdige personen en vrouwen, werkzaam in eene capsulefabriek te 's Hertogenbosch, medisch onderzocht, terwijl krachtens het bepaalde in art. 30 j°. art. 24 sub 2, 2e lid van het Arbeidsbesluit in genoemde gemeente jeugdige personen en vrouwen, werkzaam in sigarenfabrieken gekeurd werden.

Bij de mededeelingen omtrent beroepsziekten is dezelfde indeeling gevolgd als in vroegere verslagen. Ook thans zijn mededeelingen gedaan over gevallen van beroepsziekten, die **niet** ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911 zijn aangegeven, doch welke ter kennis van de Arbeidsinspectie kwamen krachtens art. 61 der Ongevallenwet 1901.

Tenslotte volgen de resultaten van eenige speciale medische onderzoekingen.

ONDERZOEK VAN HARINGSPEETSTERS.

Dit onderzoek geschiedde in 1918 door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie. Van de 232 gekeurde vrouwen werd ééne gehuwde vrouw te Harlingen afgekeurd voor den speetarbeid en wel wegens ouderdomsgebreken.

Onderstaande tabellen geven een overzicht van de verdeeling der onderzochte vrouwen over de verschillende visschersplaatsen en naar den leeftijd.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	Aantal vrouwen.			
			Gehuwd.	Weduwe.	Ongehuwd.	Totaal.
4de	Bunschoten	5	3	1	31	35
6de	Huizen	17	95	5	10	110
	Monnickendam	9	33	5	4	42
8de	Stad-Vollenhove	6	6	2	1	9
9de	Barradeel	1	9	—	6	15
	Harlingen	4	12	2	7	21
	Totaal	42	158	15	59	232

Ongehuwde vrouwen en weduwen.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	17 tot en met 20 jaar.	21 tot en met 25 jaar.	26 tot en met 30 jaar.	31 tot en met 35 jaar.	36 tot en met 40 jaar.	41 tot en met 45 jaar.	46 tot en met 50 jaar.	51 tot en met 55 jaar.	56 tot en met 60 jaar.	61 tot en met 65 jaar.	Totaal.
4de	Bunschoten	5	18	9	4	1	—	—	—	—	—	—	32
6de	Huizen	17	3	3	1	1	2	2	1	1	—	1	15
	Monnickendam	9	1	—	—	4	—	1	1	—	—	2	9
8de	Stad-Vollenhove	6	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	3
9de	Barradeel	1	3	2	—	1	—	—	—	—	—	—	6
	Harlingen	4	4	2	—	1	—	—	1	1	—	—	9
	Totaal	42	29	16	5	9	3	3	3	2	—	4	74

Gehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal rookerijen.	17 tot en met 20 jaar.	21 tot en met 25 jaar.	26 tot en met 30 jaar.	31 tot en met 35 jaar.	36 tot en met 40 jaar.	41 tot en met 45 jaar.	46 tot en met 50 jaar.	51 tot en met 55 jaar.	56 tot en met 60 jaar.	61 tot en met 65 jaar.	66 tot en met 70 jaar.	Totaal.
4de	Bunschoten . .	5	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	3
6de	Huizen	17	—	1	12	16	20	20	7	15	3	1	—	95
	Monnickendam .	9	1	2	7	3	8	1	6	3	—	2	—	33
8ste	Stad-Vollenhove.	6	—	—	—	1	1	—	—	—	3	—	1	6
9de	Barradeel . . .	1	—	—	1	2	1	2	—	2	1	—	—	9
	Harlingen . . .	4	—	—	1	1	1	4	1	1	2	—	1	12
	Totaal	42	1	4	21	24	32	27	14	21	9	3	2	158

De cijfers betreffende de sterfte der kinderen van de onderzochte gehuwde vrouwen en weduwen, volgens door haar verstrekte opgaven, zijn in den volgenden staat samengevat.

District.	Gemeente.	Aantal gehuwde vrouwen en weduwen.	Aantal levend geboren kinderen.	Aantal levenloos geboren kinderen.	Aantal gestorven kinderen.	Gestorven op een leeftijd beneden 1 jaar.	Gestorven op een leeftijd van 1 t/m 2 jaar.	Gestorven op een leeftijd boven 2 jaar t/m 5 jaar.	Gestorven op een leeftijd boven 5 jaar.	Aantal gestorven kinderen, waarvan de leeftijd, waarop zij overleden waren, niet kon worden opgegeven.	Aantal miskramen.
4de	Bunschoten	4	9	—	1	–	1	—	—	—	—
6de	Huizen	100	531	18	109	71	23	8	7	—	1
	Monnickendam	38	173	5	31	17	5	2	5	2	5
8ste	Stad-Vollenhove . . .	8	48	—	15	4	4	4	3	—	5
9de	Barradeel	9	64	—	13	7	3	3	—	—	—
	Harlingen.	14	91	2	23	13	4	1	5	—	2
	Totaal	173	916	25	192	112	40	18	20	2	13

ONDERZOEK VAN VROUWEN, WERKZAAM IN STEENFABRIEKEN.

Dit onderzoek, waarvan onderstaande tabellen een overzicht geven, geschiedde in 1918 door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Verdeeling der vrouwen over de verschillende gemeenten.

District.	Gemeente.	Aantal steenfabrieken.	Aantal onderzochte vrouwen.			
			Gehuwd.	Weduwe.	Ongehuwd.	Totaal.
4de	Gouderak	3	11	—	15	26
	Krimpen a/d. IJssel	1	—	—	8	8
	Nieuwerkerk a/d. IJssel	1	—	—	6	6
	Ouderkerk a/d. IJssel	2	6	—	6	12
7de	Maurik	2	—	—	2	2
	Totaal . . .	9	17	—	37	54

In Ouderkerk a/d. IJssel werd éene gehuwde vrouw afgekeurd wegens zwangerschap.

Leeftijd der ongehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal steenfabrieken.	16 t/m. 20 jaar	21 t/m. 25 jaar	26 t/m. 30 jaar	31 t/m. 35 jaar	36 t/m. 40 jaar	41 t/m. 45 jaar	46 t/m. 50 jaar	Totaal
4de	Gouderak	3	7	5	2	—	—	—	1	15
	Krimpen a/d. IJssel . .	1	6	—	2	—	—	—	—	8
	Nieuwerkerk a/d. IJssel.	1	2	1	1	1	—	—	1	6
	Ouderkerk a/d. IJssel .	2	5	1	—	—	—	—	—	6
7de	Maurik	2	1	—	1	—	—	—	—	2
	Totaal . . .	9	21	7	6	1	—	—	2	37

Leeftijd der gehuwde vrouwen.

District.	Gemeente.	Aantal steen-fabrieken.	16 t/m. 20 jaar	21 t/m. 25 jaar	26 t/m. 30 jaar	31 t/m. 35 jaar	36 t/m. 40 jaar	41 t/m. 45 jaar	46 t/m. 50 jaar	Totaal
4de	Gouderak	3	—	1	—	2	2	3	3	11
	Ouderkerk a/d. IJssel .	2	—	1	—	4	1	—	—	6
	Totaal . . .	5	—	2	—	6	3	3	3	17

ONDERZOEK VAN VROUWEN IN DE KERAMISCHE INDUSTRIE.

Het onderzoek had in het 1ste district der Arbeidsinspectie (te Maastricht en Meerssen) plaats door den arts J. L. C. OVERBOSCH te Maastricht. De resultaten zijn in de volgende overzichten samengevat.

Uitkomsten van het onderzoek gerangschikt naar de fabrieken.

Fabriek.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Fabriek A . . .	202	7	18	22	2	1	180	5	17
„ B . . .	15	2	1	2	—	—	13	2	1
„ C . . .	240	8	6	3	—	—	237	8	6
Totaal.	457	17	25	27	2	1	430	15	24

Gerangschikt naar de verschillende werkzaamheden was de verhouding als volgt:

Aard der werkzaamheden.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Verniskuip . . .	218	10	18	—	—	—	218	10	18
Vernisovens . .	239	7	7	27	2	1	212	5	6
Totaal . . .	457	17	25	27	2	1	430	15	24

De onderstaande staat geeft een overzicht van de rangschikking naar de verschillende werkzaamheden voor elke fabriek afzonderlijk.

Aard der werkzaamheden.	Totaal aantal vrouwen.			Gehuwde vrouwen en weduwen.			Ongehuwde vrouwen.		
	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Fabriek A.									
Verniskuip . .	115	2	12	—	—	—	115	2	12
Vernisovens . .	87	5	6	22	2	1	65	3	5
Fabriek B.									
Verniskuip . .	7	1	—	—	—	—	7	1	—
Vernisovens . .	8	1	1	2	—	—	6	1	1
Fabriek C.									
Verniskuip . .	96	7	6	—	—	—	96	7	6
Vernisovens . .	144	1	—	3	—	—	141	1	—
Totaal . . .	457	17	25	27	2	1	430	15	24

Uitkomsten van het driemaandelijksche geneeskundige onderzoek in de aardewerkfabrieken te Maastricht en Meerssen, gerangschikt naar den leeftijd der onderzochte vrouwen.

Fabriek en werkzaamheid.		Ongehuwde vrouwen. 16 tot en met 20 jaar.			21 tot en met 25 jaar.			26 tot en met 30 jaar.			Boven 30 jaar.			Gehuwde vrouwen en weduwen. 16 tot en met 20 jaar.			21 tot en met 25 jaar.			26 jaar en daarboven.		
		Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.	Gekeurd.	Afgekeurd.	In observatie.
Fabriek A. Verniskuip . . .	1ste keuring . .	15	—	1	6	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2de „ . .	17	1	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3de „ . .	21	—	2	7	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4de „ . .	17	—	2	6	—	—	—	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tusschenkeuringen	14	1	2	3	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vernisovens . .	1ste keuring . .	11	1	1	3	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
	2de „ . .	10	1	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—
	3de „ . .	11	—	1	3	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—
	4de „ . .	9	—	2	5	—	—	1	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	5	—	—
	tusschenkeuringen	4	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1
Fabriek B. Verniskuip . .	1ste keuring	1	1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2de, 3de en 4de „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tusschenkeuringen	—	—	—	—	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vernisovens . .	1ste keuring	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
	2de, 3de en 4de „	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tusschenkeuringen	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fabriek C. Verniskuip . .	1ste keuring . .	18	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	2de „ . .	15	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	3de „ . .	11	—	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4de „ . .	13	—	—	3	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	tusschenkeuringen	25	6	2	4	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vernisovens . .	1ste keuring . .	10	—	—	15	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	2de „ . .	20	—	—	12	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	3de „ . .	19	—	—	10	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	4de „ . .	17	—	—	11	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
	tusschenkeuringen	8	1	—	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Redenen voor afkeuring of in observatiestelling waren:

Bloedarmoede (in 1 geval na zwangerschap)	in	3	gevallen.
Bronchitis (chronische)	„	1	„
Chlorose (bleekzucht)	„	7	„
(in 1 geval gepaard met ontbreken der maandstonden, hoofd- en rugpijn).			
(in 2 gevallen gepaard met hoofd- en rugpijn).			
Chlorotische verschijnselen	„	2	„
Chlorotische klachten (subjectieve) (gepaard met maagbezwaren)	„	1	„
Reconvalescentie na Febris Typhoïdea	„	1	„
Gezwollen halsklieren	„	1	„
Maaglijden	„	2	„
Afwijking neustusschenschot	„	1	„
Tuberculose:			
Longtuberculose	„	3	„
Verschijnselen van longafwijking	„	14	„
Chlorotuberculose	„	1	„
Verdacht tandvleesch	„	1	„
Zwangerschap	„	4	„
Totaal . . .	in	42	gevallen.

ONDERZOEK VAN HET BESCHERMD PERSONEEL IN HANDVLASSERIJEN EN HENNEPHEKELARIJEN.

De keuringen in de handvlasserijen werden in 1918 verricht door dr. H. W. VAN RHIJN, arts te Dordrecht (in de provincies Zuid-Holland, Zeeland en Noordbrabant) en door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie (in de provincie Friesland). In enkele bijzondere gevallen werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel een andere medicus aangewezen.

In 1918 werden slechts 309 jongens en 35 vrouwelijke personen gekeurd.

Door den geringeren uitzaai van vlas was dit aantal belangrijk lager dan voorheen, zooals blijkt uit de volgende tabel:

Jaar.	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Jongens	624	663	602	562	605	536	309
Vrouwen en meisjes . .	39	44	29	74	94	58	35
Totaal . . .	663	707	631	636	699	594	344

97 jongens en 7 vrouwelijke personen wilden voor den 1sten keer in de handvlasserij werkzaam zijn; 104 jongens en 6 vrouwen voor den 2den keer; 66 jongens en 9 vrouwen voor den 3den keer; 34 jongens en 2 vrouwen voor den 4den keer, 8 jongens en 4 vrouwen voor den 5den keer; 3 vrouwen voor den 6den keer; 2 vrouwen voor den 7den keer, 1 vrouw voor den 9den keer en 1 vrouw voor den 28sten keer.

Afgekeurd werden 5 jongens, die allen voor de 1ste maal in de handvlasserij wilden werkzaam zijn; één van hen werd in 't najaar van 1918 opnieuw gekeurd door een anderen medicus en werd toen geschikt voor den betreffenden arbeid bevonden.

Redenen voor de afkeuring waren:

in 3 gevallen longafwijking, in 1 geval gepaard met habitus phthisicus;

in 1 geval te tengere lichaamsbouw gepaard met slechten algemeenen lichaamstoestand;

in 1 geval habitus phthisicus (deze jongen werd later goedgekeurd).

In 12 gevallen (in 9 van deze wilden de jongens voor de 1ste maal en in 3 voor de 2de maal in de handvlasserij werkzaam zijn) werd het noodig geoordeeld de ouders der jongens er met nadruk op te wijzen, dat, indien deze jongens langer dan den halven dag zouden arbeiden, zulks een nadeeligen invloed op hun gezondheid zou uitoefenen.

Dit advies werd gegeven in 11 gevallen wegens den minder goeden algemeenen lichaamstoestand en in 1 geval wegens den minder goeden toestand der longen.

Van de onderzochte vrouwen werden er 3 niet tot den arbeid in handvlasserijen toegelaten, wegens het niet bereikt hebben van den door de wet geëischten minimum-leeftijd.

De volgende staten geven een overzicht der keuringen:

Jongens.

	GEMEENTEN.	12 jaar.			13 jaar.			14 jaar.			15 jaar.			16 jaar.			Totaal.		
		Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.	Gekeurd.	Afgekeurd.	Goedgekeurd met advies tot werktijdverkorting.
Friesland.	Barradeel	—	—	—	1	—	—	1	—	—	4	—	—	1	—	—	7	—	—
	Het Bildt	3	—	2	12	—	4	15	1*	2	17	—	1	13	—	—	60	1	9
	Dongeradeel (West)	—	—	—	2	—	1	2	—	—	3	—	—	—	—	—	7	—	1
	Ferwerderadeel	2	—	1	3	—	—	2	—	—	3	—	—	1	—	—	11	—	1
	Leeuwarderadeel	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	Menaldumadeel	1	—	—	2	—	1	7	—	—	4	—	—	3	—	—	17	—	1
	Wonseradeel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
Zuid-Holland.	Barendrecht	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	4	—	—	6	—	—
	Beijerland (Nieuw)	—	—	—	4	—	—	2	—	—	4	—	—	3	—	—	13	—	—
	Geervliet	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3	—	—
	Heerjansdam	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	6	—	—
	Heinenoord	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	3	—	—
	Hekelingen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	1	—	—	5	—	—
	Hendrik-Ido-Ambacht	1	—	—	—	—	—	2	—	—	2	—	—	1	—	—	6	—	—
	Klaaswaal	—	—	—	2	—	—	1	—	—	3	—	—	1	—	—	7	—	—
	Maasdam	—	—	—	2	1	—	3	—	—	2	—	—	3	—	—	10	1	—
	Piershil	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	2	—	—
	Ridderkerk	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—
	Strijen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—
	Westmaas	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
	IJsselmonde	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
	Zuidland	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
Noordbrabant.	Andel (Op- en Neer-)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
	Dinteloord c.a.	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	4	—	—	7	—	—
	Fijnaart c.a.	4	—	—	5	—	—	4	—	—	4	—	—	6	—	—	23	—	—
	Gastel (Oud- en Nieuw-)	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	4	—	—
	Klundert	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—
	Standdaarbuiten	—	—	—	4	1	—	4	—	—	5	—	—	4	—	—	17	1	—
	Willemstad	—	—	—	1	—	—	2	—	—	2	—	—	1	—	—	6	—	—
	Zevenbergen	—	—	—	4	—	—	2	—	—	3	—	—	5	—	—	14	—	—
	Zwaluwe (Hooge- en Lage-)	—	—	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	2	—	—	5	—	—
Zeeland.	Aardenburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
	Clinge	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—
	Dreischor	—	—	—	1	—	—	—	—	—	5	—	—	1	—	—	7	—	—
	Elkerzee	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3	—	—
	Ellemeet	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	3	—	—
	Jan Steen (St.)	—	—	—	—	—	—	5	—	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—
	Kerkwerve	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—
	Koewacht	—	—	—	—	—	—	1	—	—	4	—	—	2	—	—	7	—	—
	Nieuwerkerk	2	—	—	3	1	—	5	—	—	4	—	—	—	—	—	14	1	—
	Oostburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
	Ouwerkerk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—
	IJzendijke	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	3	—	—
	Zierikzee	—	—	—	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	3	1	—
		15	—	3	57	4	6	71	1	2	93	—	1	70	—	—	306	5	12

Bovendien werden goedgekeurd één jongen van 17 jaar te Clinge en twee jongens van 17 jaar te IJzendijke.

* Deze jongen werd in het najaar 1918 door een anderen medicus goedgekeurd.

Vrouwen.

Gemeente.	Gekeurd.
Fijnaart	1
Standdaarbuiten	3
Aardenburg	3
Biervliet	1
Dreischor	10
Ellemeet	2 [1])
Janssteen (St.)	4 [2])
Koewacht	6
Nieuwerkerk	1
IJzendijke	4
Totaal . .	35

[1]) Hieronder is er éene, aan wie geen goedkeuringsverklaring kon worden uitgereikt, wegens het niet bereikt hebben van den door de wet geëischten minimum-leeftijd.

[2]) Hieronder zijn er twee, aan wie geen goedkeuringsverklaring kon worden uitgereikt, wegens het niet bereikt hebben van den door de wet geëischten minimum-leeftijd.

De volgende tabellen geven een overzicht van de handkracht en van de lichaamslengte der in Friesland gekeurde jongens. Voor het bepalen van de handkracht werd gebruik gemaakt van den elliptischen dynamometer; meestal is de kracht der rechterhand gemeten. Teneinde het aantal waarnemingen te vergrooten en daardoor gemiddelden van hoogere waarde te verkrijgen zijn de cijfers vanaf 1912 in deze tabellen opgenomen.

Leeftijd.	Totaal aantal jongens in de jaren 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917 en 1918.	Gemiddelde handkracht.	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.
12 jaar . .	124	47.55	
			7.20
13 jaar . .	328	54.75	
			12.25
14 jaar . .	454	67.00	
			6.00
15 jaar . .	432	73.00	
			15.95
16 jaar . .	334	88.95	

LEEFTIJD.	Jaar van keuring. 1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	Gemiddelde lengte in Meters. 1912	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1913	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1914	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1915	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1916	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1917	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.	1918	Verschil tusschen de opvolgende leeftijden.
	Aantal jongens.																				
12 jaar.	58	35	21	35	43	23	6	1,43		1.445		1,425		1,44		1,437		1,481		1,476	
									0,04		0,04		0,065		0,039		0,032		0,022		0,032
13 jaar.	148	127	113	84	132	37	20	1,47		1,485		1,49		1,479		1,469		1,503		1,508	
									0,04		0,05		0,04		0,053		0,046		0,047		0,08
14 jaar.	168	194	153	150	134	53	28	1,51		1,535		1,53		1,532		1,515		1,55		1,588	
									0.06		0,04		0,055		0,061		0,072		0,081		0,027
15 jaar.	142	180	163	147	169	49	32	1,57		1,575		1.585		1,593		1,587		1,631		1,615	
									0,045		0,06		0,05		0,032		0,033		0,048		0,078
16 jaar.	98	109	149	137	120	43	18	1,615		1,635		1,635		1,625		1,62		1,679		1,693	

Bij de *jongens* werd in 3 gevallen gemeld, dat de vader aan kanker overleden was, terwijl in 3 gevallen vader of moeder aan longlijden overleden zou zijn.

Vermeld kan worden, dat één van hen hersenziekte, vijf longaandoening, vier icterus (geelzucht), drie roodvonk, één rheumatisme, twee keelontsteking, één favus (besmettelijk hoofdzeer), één schildklierontsteking, één nierlijden gehad hadden. Twintig onderzochten hadden aan zgn. „Spaansche griep" geleden of waren nog aan deze ziekte lijdende.

De navolgende ziekten en gebreken werden geconstateerd:

in	3	gevallen	longlijden;	
„	6	„	gestoorde neusademhaling;	
„	41	„	gezwollen amandelen;	
„	3	„	heeschheid;	
„	3	„	scoliosis	vormen van ruggegraatsverkromming;
„	14	„	kyphosis	
„	1	geval	kypho-scoliosis	
„	1	„	uranoschisma (spleet i/h. harde verhemelte);	
„	1	„	sterk ingesnoerde onderbuik;	
„	1	„	kippenborst;	
„	1	„	chronische aandoening van rechter bovenooglid;	
„	1	„	rhachitische borstkas;	
„	1	„	tanden van Hutchinson;	
„	2	gevallen	habitus phthisicus;	
„	3	„	infantiele habitus;	
„	4	„	huiduitslag;	
„	6	„	scapulae alatae (het vleugelsgewijs van den romp àf staan der schouderbladen).	

Bij de *vrouwen* werd in 3 gevallen gemeld, dat de vader aan longlijden overleden was.

Eén van haar zou aan algemeene waterzucht en één aan zgn. „Spaansche griep" geleden hebben.

In 7 gevallen werd eene kyphosis (ruggegraatsverkromming), in 6 gevallen gezwollen amandelen, in 2 gevallen akné (ontsteking van de haarzakken en smeerklieren) geconstateerd.

Het onderzoek in de *hekelarijen* werd verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie, behalve in 4 gevallen, waarin een plaatselijke arts het geneeskundig onderzoek verrichtte.

Gekeurd werden 15 jongens en 1 vrouw; allen werden goedgekeurd.

Van de jongens waren er drie 12 jaar oud, twee 13 jaar, twee 14 jaar, zes 15 jaar en twee 16 jaar.

ONDERZOEK VAN JEUGDIGE PERSONEN EN VROUWEN WERKZAAM IN DE TEXTIELINDUSTRIE.

Dit jaar werd het onderzoek van de jeugdige personen, werkzaam in de **textielfabrieken te Enschedé,** verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinpectie.

Voor het eerst werden onderzocht 83 meisjes en 69 jongens.

Met het oog op het bijna geheel stilstaan der fabrieken, zoodat overplaatsing in eene andere afdeeling niet wel mogelijk was, terwijl de meesten ook bij niet werken van de fabriek eene wekelijksche uitkeering ontvingen, werden dit jaar geene jeugdige personen afgekeurd, maar werden voor de zwakken en degenen, bij wie eene afwijking werd gevonden, de noodige maatregelen getroffen.

De leeftijd van de onderzochte personen blijkt uit het volgend staatje:

Leeftijd.	Meisjes.	Jongens.
12 jaar.	4	1
13 jaar.	50	50
14 jaar.	27	17
15 jaar.	2	1
Totaal	83	69

Zij waren werkzaam als volgt:

Afdeelingen waarin werkzaam.	Meisjes.					Jongens.				
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	Totaal.
Weverij	—	26	18	2	46	—	27	12	1	40
Spinnerij	—	8	5	—	13	—	11	4	—	15
Andere afdeelingen.	1	4	4	—	9	—	—	—	—	—
Nog niet op de fabriek	3	12	—	—	15	1	12	1	—	14
Totaal . . .	4	50	27	2	83	1	50	17	1	69

Hoelang de onderzochte personen reeds in de fabriek werkzaam waren, blijkt uit het volgend staatje:

Hoe lang werkzaam.	Meisjes.					Jongens.				
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	Totaal.	12 jaar	13 jaar.	14 jaar	15 jaar.	Totaal.
Nog niet	3	12	—	—	15	1	12	1	—	14
Korter dan 3 maanden	—	3	1	—	4	—	3	—	—	3
3—6 maanden	—	12	1	—	13	—	13	2	—	15
6 maanden—1 jaar	—	20	8	1	29	—	21	6	—	27
1—1½ jaar	—	1	14	1	16	—	1	8	—	9
1½—2 jaar	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—
2—3 jaar	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Langer dan 3 jaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onbekend	1	2	1	—	4	—	—	—	—	—
Totaal	4	50	27	2	83	1	50	17	1	69

Van de onderzochte jeugdige personen zijn 25 meisjes en 39 jongens dadelijk van de school in de fabriek gegaan; 37 meisjes en 13 jongens zijn eenigen tijd thuis werkzaam geweest; 6 meisjes en 3 jongens hebben eerst eene andere betrekking gehad, terwijl 15 meisjes en 14 jongens nog niet in eene fabriek werkzaam zijn.

Vermeld kan worden, dat van de onderzochte 83 meisjes en 69 jongens 48 meisjes en 34 jongens zijn geboren in de gemeente Enschedé, 21 meisjes en 19 jongens in de gemeente Lonneker en 14 meisjes en 16 jongens in andere gemeenten.

De volgende staatjes geven aan de gemiddelde lengte, de handkracht bepaald met den elliptischen dynamometer, afgelezen op de trekkrachtschaal en het gewicht van de in 1916, 1917 en 1918 onderzochte jeugdige personen van 13 en 14 jaar.

	Jaren	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.	Jaar	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.	Jaren	Aantal	Gemiddelde lengte in c.M.
Jongens van 13 jaar	1916 en 1917	281	146,5	1918	50	146,8	1916	331	146,5
„ 14 „		200	149,5		17	152,6	1917	217	149,7
Meisjes van 13 jaar		296	149,1		50	149	en	346	149,1
„ 14 „		191	151,7		27	155	1918	218	152,1

	Jaren	Aantal	Gemiddelde handkracht	Jaar	Aantal	Gemiddelde handkracht	Jaren	Aantal	Gemiddelde handkracht
Jongens van 13 jaar	1916 en 1917	280	46,4	1918	50	44,9	1916	330	46,2
„ 14 „		199	49,5		17	53,4	1917	216	49,8
Meisjes „ 13 „		295	44,5		49	43,8	en	344	44,4
„ 14 „		190	47,4		27	50,3	1918	217	47,7

	Jaren	Aantal	Gemiddeld gewicht	Jaar	Aantal	Gemiddeld gewicht	Jaren	Aantal	Gemiddeld gewicht
Jongens van 13 jaar	1916 en 1917	279	36,8	1918	50	35,5	1916	329	36,6
„ 14 „		196	39		17	39,2	1917	213	39
Meisjes „ 13 „		295	39,1		50	36,9	en	345	38,8
„ 14 „		186	41,6		27	42,2	1918	213	41,7

De volgende afwijkingen zijn bij het geneeskundig onderzoek waargenomen:

		meisjes	jongens
longafwijking	bij	12	5
bloedarmoede	„	31	10
platvoeten	„	4	1
X-beenen	„	6	—
struma (krop)	„	14	1
verminderde gezichtsscherpte van een of beide oogen .	„	9	5
scheelzien	„	—	2
ontsteking van het bindvlies van 't oog	„	1	—
vlekken van het hoornvlies van 't oog	„	—	1
ontsteking van den ooglidrand	„	—	2
verminderde gehoorscherpte .	„	2 (loopoor)	2 (loopoor)
gestoorde neusademhaling. .	„	3	4
vergroote amandelen	„	5	2
adenoïde vegetaties	„	—	2
gezwollen lymphklieren aan den hals	„	1	—

Naar aanleiding van dit onderzoek werden in overleg met het hoofd van het 8ste district (Deventer) de volgende maatregelen getroffen: 8 meisjes en 3 jongens werden verwezen naar een consultatiebureau voor tuberculose, 2 jongens naar een neuskeelarts, 2 meisjes en 1 jongen naar een oorarts, 4 meisjes en 2 jongens naar een oogarts.

Aan 3 meisjes en 1 jongen dienden platvoetzooltjes te worden verstrekt, terwijl voor 5 meisjes en 3 jongens extra voeding noodig werd geoordeeld.

Van de jeugdige personen, bij wie het vorige jaar afwijkingen waren waargenomen, werden nu opnieuw onderzocht 8 meisjes en 6 jongens, met het resultaat, dat 1 jongen nu geheel ongeschikt werd bevonden voor den arbeid in eene spinnerij of weverij, 5 meisjes en 2 jongens nog voor een jaar ongeschikt, terwijl 3 meisjes en 3 jongens nu geschikt werden geacht.

KEURING VAN PERSONEN WERKZAAM IN TEXTIELFABRIEKEN TE OLDENZAAL.

Dit jaar werden onderzocht personen werkzaam in de textielfabrieken te Oldenzaal. Het onderzoek werd verricht door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie.

De keuring had plaats in de maand Juli 1918, nadat sedert geruimen tijd niet in de fabriek was gewerkt. Daar het vooruitzicht bestond, dat het bedrijf nog niet spoedig zou worden hervat, maakte een keuring op dit tijdstip het mogelijk de behandeling eischende en de zwakke personen de gelegenheid te geven tot verbetering van hunnen gezondheidstoestand vóór het werk opnieuw begon.

Onderzocht werden 59 meisjes en 31 jongens.

De leeftijd van de onderzochte personen en de afdeeling, waarin ze werkten, blijkt uit de volgende staatjes.

LEEFTIJD.	MEISJES.	JONGENS.
12 jaar.	1	—
13 „	8	11
14 „	17	11
15 „	18	4
16 „	9	5
17 „	5	—
18 „	1	—
Totaal . . .	59	31

Afdeeling waarin werkzaam.	Meisjes.								Jongens.							
	12 jaar	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	Totaal.
Weverij.	1	2	7	8	3	2	—	23	—	8	8	4	5	—	—	25
Spinnerij	—	4	4	—	1	—	—	9	—	3	3	—	—	—	—	6
Andere afdeelingen .	—	2	6	10	5	3	1	27	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal . . .	1	8	17	18	9	5	1	59	—	11	11	4	5	—	—	31

Staatje aangevende hoelang de onderzochte personen reeds in de fabriek werkzaam waren.

Hoelang werkzaam.	Meisjes.								Jongens.				
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	Totaal.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal
korter dan 3 maanden . .	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
3—6 maanden	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1
6 maanden—1 jaar . . .	—	7	5	1	—	—	—	13	7	9	—	—	16
1 - $1^1/_2$ jaar	—	—	5	—	—	—	—	5	3	1	—	—	4
$1^1/_2$—2 jaar	—	—	4	1	—	—	—	5	—	1	—	—	1
2—3 jaar	1	—	3	13	5	—	—	22	—	—	4	—	4
langer dan 3 jaar	—	—	—	2	4	5	1	12	—	—	—	5	5
Totaal . . .	1	8	17	18	9	5	1	59	11	11	4	5	31

Van de onderzochte personen zijn 2 meisjes en 1 jongen dadelijk van de school in de fabriek gegaan, 40 meisjes en 15 jongens zijn eenigen tijd thuis werkzaam geweest, 8 meisjes en 3 jongens hebben eerst een andere betrekking gehad, 3 meisjes zijn in eene andere afdeeling der fabriek werkzaam geweest, van 6 meisjes en 12 jongens is het niet bekend welke werkzaamheden ze hebben verricht voor ze in de fabriek kwamen.

Vermeld kan worden, dat van de onderzochte 59 meisjes en 31 jongens 46 meisjes en 28 jongens zijn geboren in de gemeente Oldenzaal of Losser.

De volgende afwijkingen zijn bij het onderzoek waargenomen:

		meisjes		jongens
longafwijkingen	bij	1		2
ruggegraatsverkromming . .	„	4		2
misvorming van de borstkas .	„	2		1
bloedarmoede	„	3		—
platvoeten (dubbelzijdig) . .	„	—		1
huidlijden	„	2		2
kropgezwel (struma)	„	16		2
gezwollen klieren aan de hals	„	3		—
gezwollen amandelen . . .	„	1		2
verminderde gezichtsscherpte .	„	1		—
ontsteking van den ooglidrand	„	—		1
vlekken op het hoornvlies . .	„	1		—
verminderde gehoorscherpte .	„	2	(1 loopoor)	—
gestoorde neusademhaling . .	„	1		—
ozaena (stinkneus)	„	—		1
hoofdluizen	„	11		—

Maatregelen zijn genomen, dat de daarvoor in aanmerking komende personen de noodige behandeling zullen ontvangen.

Bovendien werden van de personen, bij wie het vorige jaar afwijkingen waren aangetroffen, opnieuw onderzocht 19 meisjes en 12 jongens. Van dezen zullen 14 meisjes en 6 jongens het volgend jaar weer aan een onderzoek worden onderworpen.

KEURING VAN PERSONEN, WERKZAAM IN DE JUTEFABRIEKEN TE RIJSSEN.

Dit onderzoek werd verricht door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie.

Gekeurd werden 131 vrouwelijke personen en 48 jongens.

Van de vrouwelijke personen werden er 95 voor de eerste maal onderzocht, 35 voor de tweede [1]) maal en 1 voor de derde maal. De jongens werden allen voor den eersten keer gekeurd.

---

1) Het eerste onderzoek had plaats in 1916, zie Centraal-Verslag over dat jaar.

De leeftijd der onderzochte personen blijkt uit onderstaand staatje.

Leeftijd.	Vrouwelijke personen.	Mannelijke personen.
13 jaar	14	3
14 „	11	7
15 „	18	14
16 „	30	24
17 „	16	—
18 „	14	—
19 „	6	—
20 „	6	—
21 „	1	—
24 „	2	—
25 „	3	—
26 „	1	—
27 „	1	—
29 „	2	—
32 „	1	—
39 „	2	—
43 „	1	—
Onbekend	2	—

De werkzaamheden waren als volgt:

Afdeeling waar werkzaam.	Aantal vrouwelijke personen.	Aantal jongens.
Spinnerij	122	4
Zakkenstikkerij (-naaierij). . .	8	—
Spoelerij	—	37
Kraskamer.	—	5
Pakkerij	—	1
Andere werkzaamheden . . .	—	1
Onbekend	1	—
Totaal . . .	131	48

Uit het volgende staatje blijkt, hoe lang de gekeurde personen reeds in de fabriek werkzaam waren:

Hoelang werkzaam.	Aantal vrouwelijke personen.	Aantal jongens.
Korter dan 3 maanden	34	16
3 tot en met 6 maanden	—	1
Langer dan 6 maanden tot en met $1\frac{1}{2}$ jaar	—	—
Langer dan $1\frac{1}{2}$ tot en met 2 jaar . .	5	2
Langer dan 2 jaar tot en met 3 jaar .	26	22
Langer dan 3 jaar	64	7
Onbekend	2	—
Totaal . . .	131	48

Van de vrouwelijke personen waren er 104 thuis werkzaam geweest vóór zij in de fabriek kwamen, terwijl één vroeger dienstbode was geweest.

30 der jongens waren vóór zij in de fabriek kwamen, eenigen tijd thuis geweest.

Uitgezonderd 2 vrouwelijke personen en 1 jongen waren al de onderzochten te Rijssen geboren.

Van de vrouwelijke personen hadden er 52 de zgn. „Spaansche griep" en 6 een longlijden gehad, 22 der jongens hadden aan „Spaansche griep", 8 aan een longlijden en 1 aan diphtherie geleden.

Vermeld werd, dat van de vrouwelijke personen in 3 gevallen een der ouders een longlijden en in 4 gevallen tuberculose gehad had of nog aan deze ziekte leed; van de jongens zou in 2 gevallen een der ouders aan tuberculose geleden hebben.

Bij de keuring werden de volgende afwijkingen waargenomen:

longafwijking	bij 12	vrouwelijke	personen	en bij	10	jongens
bronchitis	„ 2	„	„			
bloedarmoede	„ 4	„	„	„ „	4	„
infantiele bouw	„ 4	„	„	„ „	2	„
struma (krop)	„ 9	„	„	„ „	3	„ (waaronder
in lichten graad	„ 8	„	„	„ „	2	„)

verminderde gehoorscherpte dubbelzijdig bij 1 vrouwelijk persoon en bij 3 jongens (bij de jongens ging dit in 1 geval gepaard met loopooren, terwijl in 1 geval er vroeger loopooren bestaan hadden).
verminderde gehoorscherpte éénzijdig bestond bij 3 vrouwelijke personen en bij 4 jongens (bij de jongens bestond in 2 gevallen een loopoor en in 1 geval had de gekeurde een loopoor gehad).
scheelzien bij 1 jongen.
conjunctivitis [oogbindvliesontsteking] bij 3 vrouwelijke personen en 1 jongen.
coloboma [spleet i/h regenboogvlies] der beide oogen met verminderde gezichtsscherpte links bij 1 vrouwelijk persoon.
retractie van linker beneden ooglid door litteeken na verbranding bij 1 vrouwelijk persoon.
hoornvliesvlekken bij 1 jongen.
hypertrophie linker onderste neusschelp bij 1 vrouwelijk persoon.
scheef neustusschenschot bij 2 jongens.
hoofdzeer gepaard gaande met gezwollen halsklieren bij 1 vrouwelijk persoon.
pityriasis versicolor (huidziekte) bij 1 vrouwelijk persoon en 1 jongen.
impetigo (etterige huidaandoening) bij 2 vrouwelijke personen (in 1 geval gepaard met gezwollen lymphklieren boven 't sleutelbeen) en 1 jongen.
akné (ontsteking van haarzakken en smeerklieren) bij 2 vrouwelijke arbeiders.

exanthema (huiduitslag)	bij 1	vrouwelijk	persoon.
scabies (schurft)	„ 1	„	„
etterig eczeem	„ 1	„	„

steenpuisten bij 2 vrouwelijke arbeiders.
ozaena (stinkneus) „ 1 „ arbeider.
vergroote amandelen „ 7 „ personen en bij 3 jongens.
heeschheid „ 2 „ „ „ „ 2 „
éénzijdige platvoet „ 1 „ arbeider (in lichten graad) en bij 2 jongens.
dubbelzijdige platvoet bij 4 jongens, waaronder 1 geval van lichten graad.
deformiteit van de borstkas bij 11 vrouwelijke personen en bij 4 jongens.
kypho-skoliose (verkromming wervelkolom) bij 7 vrouwelijke arbeiders.
kyphose („ „) „ 5 „ „
skoliose („ „) „ 4 „ „ en bij 1 jongen.
ronde rug bij 1 vrouwelijk persoon.
vergroote milt bij 1 jongen.
amenorrhoe (ontbreken der maandstonden) bij 1 vrouwelijk persoon.
zweetvoeten bij 2 jongens.
sordes (vuilheid) bij 9 vrouwelijke- en 2 mannelijke arbeiders.

De voor behandeling in aanmerking komende gevallen werden in overleg met den fabrikant verwezen naar den huismedicus; de specialisten-behandeling werd bekostigd door den fabrikant.

Bij de sedert eenige jaren ingestelde keuring van jeugdige personen in de textielnijverheid in Overijssel door den medischen dienst der Arbeids-inspectie is telkens weer gebleken, dat bij deze jongens en meisjes van 13—17 jaren lichamelijke afwijkingen van verschillenden aard voorkomen, waarvan vele het karakter droegen van jarenlang bestaan, zonder dat de reeds lang noodzakelijke geneeskundige behandeling plaats vond. Hierdoor zijn onnoodige ernstige ziekte-toestanden ontstaan, die vermeden hadden kunnen worden, indien in de woonplaats dezer jeugdige personen reeds in de lagere school alle kinderen door schoolartsen regelmatig in den loop der schooljaren waren onderzocht en de behandeling eischende gevallen waren uitgelezen.

In kleine fabrieksplaatsen, zooals Nijverdal en Rijssen, stuit de aanstelling van een schoolarts af op het bedrag van 't salaris, vereischt voor een medicus, die zonder uitoefening van particuliere praktijk, zich uitsluitend wijdt aan dit toezicht in vollen omvang. Dit bezwaar zou voor een belangrijk deel kunnen worden ondervangen door de aanstelling van éénzelfden schoolarts voor eenige gemeenten tezamen.

KEURING VAN PERSONEN, WERKZAAM IN EEN JUTEFABRIEK TE GOIRLE.

Op verzoek van het betrokken districtshoofd werd door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie een onderzoek ingesteld naar den gezondheidstoestand van het personeel der jutespinnerij te Goirle.

Onderzocht werden 127 vrouwelijke personen (onder wie 4 gehuwde vrouwen) en 7 jongens.

De werkzaamheden en de leeftijd van de onderzochte vrouwelijke personen blijken uit het volgende staatje:

WERKZAAM ALS:	LEEFTIJD																		Totaal.
	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	19 jaar.	20 jaar.	21 jaar.	22 jaar.	23 jaar.	24 jaar.	25 jaar.	27 jaar.	30 jaar.	34 jaar.	37 jaar.	40 jaar.	
Spinster	—	—	2	4	1	6	7	3	3	2	1	—	1	—	—	—	1	—	31
Hulpspinster	1	4	3	1	1	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
Klossenmeisje	17	6	6	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31
Arbeidster aan de voorspinmachine . .	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	5
Arbeidster aan de rekbank.	—	1	2	3	—	2	1	3	1	—	2	4	1	—	1	1	—	—	22
Spoelster	—	—	—	3	2	2	2	1	2	1	—	—	1	—	—	—	—	1	15
Twijnster	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
Arbeidster aan den haspel.	—	—	—	1	—	—	—	1	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	6
Totaal	18	11	14	14	5	15	10	9	10	4	3	6	3	1	1	1	1	1	127

Bij de keuring werden gevonden:

longafwijkingen . . . . bij 5
bloedarmoede (meer of minder) . . . „ 70
heeschheid . . . . „ 25
aangeboren heupontwrichting . . . . „ 3
kyphoscoliose (sterk) (verkromming van de wervelkolom) . . . . „ 1
afplatting van de borstkas . . . . . „ 2
trechterborst . . . . „ 1
groeistoornissen aan den voet na kinderparalyse . . . . „ 2
platvoeten (licht). . . . . „ 8
X-beenen (licht) . . . . „ 2
struma (kropgezwel) . . . . „ 8
scheelzien . . . . „ 4
blepharitis ciliaris (ontsteking van oogharen). . . . . „ 1
macula corneae (vlekken op hoornvlies) „ 1
doofheid. . . . . „ 1
loopooren . . . . „ 3 (1 hiervan was onder geneesk. behandeling)
gestoorde neusademhaling . . . . . „ 1
gezwollen amandelen . . . . „ 13
adenoïde vegetaties. . . . . „ 1
algemeene huiduitslag. . . . . „ 1
furunculose (steenpuisten). . . . . . . „ 1
vetzucht. . . . . „ 1
kaakklem . . . . „ 1
fistel in de wang . . . . „ 1

Algemeene opmerkingen.

1. In de fabriek werd op het tijdstip van het onderzoek in plaats

van jute vlas gesponnen, dat hier droog werd verwerkt en zoo tot verspreiding van zeer veel fijn stof aanleiding gaf. Hieraan is het wel toe te schrijven, dat zooveel meisjes klaagden over heeschheid, waarvan ze geen last hadden gehad, zoolang ze in de jute hadden gewerkt;

2. door het vele stof, dat bijna op alle plaatsen in de fabriek werd aangetroffen was het hoofdhaar van de meeste meisjes zeer verontreinigd. Veel zou hieraan kunnen worden verbeterd door het dragen van een muts onder het werk verplicht te stellen;

3. opvallend groot was het aantal meisjes (70 van de 127), dat in meerdere of mindere mate verschijnselen van bloedarmoede vertoonde. Zeer waarschijnlijk moet dit voor een groot deel aan ondervoeding worden toegeschreven.

Naar aanleiding van de keuring werden de volgende maatregelen noodig geoordeeld:

voor 1 meisje werd wegens ernstige longaandoening elke fabrieksarbeid nadeelig geoordeeld en een waarschuwing aan de ouders noodig geacht; voor 2 meisjes werd het wegens onvoldoende lichaamsontwikkeling beter geacht, dat ze voorloopig voor een jaar nog niet op eene fabriek werkten of, zoo dit bezwaren mocht opleveren, dat haar een kortere werktijd, lichte bezigheden en krachtige voeding gegeven werd; voor 3 meisjes werd wegens lichaamszwakte krachtige voeding noodig geoordeeld; voor 5 meisjes oog- en voor 2 oorheelkundige behandeling wenschelijk geacht; voorts werd het noodig gevonden aan 4 meisjes platvoetzolen te verschaffen; voor 1 meisje het behandelen van een fistel noodzakelijk geoordeeld; voor 2 meisjes een nader longonderzoek wenschelijk geacht door een Consultatiebureau voor tuberculose.

De onderzochte jongens werkten alle 7 aan de kaarden.
Hun leeftijd was: 4 van 16 jaar, 1 van 15 jaar en 2 van 14 jaar.

Bij de keuring werd gevonden:
longafwijking bij 1
blindheid van een oog bij 1.

Voor 1 jongen werd een nader longonderzoek door een Consultatiebureau voor tuberculose wenschelijk geacht.

Na eene bespreking van het betrokken districtshoofd met de directie van de jutespinnerij naar aanleiding van het geneeskundig onderzoek werden de volgende maatregelen door de directie getroffen:

het meisje, voor wie wegens ernstige longafwijking elke fabrieksarbeid verkeerd werd geoordeeld, werd ontslagen, doch ontvangt wekelijks steun. Ook wordt haar dagelijks 1 liter melk verstrekt. Voorts is een doelmatig ledikant en beddegoed tot hare beschikking gesteld, waardoor niet alleen voor haar een betere ligging werd verkregen, maar ook bereikt werd, dat ze geïsoleerd sliep van de andere kinderen [1]).

1) Later is bericht ontvangen, dat het bedoelde meisje is overleden.

Ook de beide meisjes, voor wie fabrieksarbeid voorloopig te zwaar werd geacht, blijven thuis en ontvangen wekelijks steun.

De 3 meisjes, voor wie wegens lichaamszwakte krachtige voeding noodig werd geoordeeld, ontvangen dagelijks op de fabriek 1 liter melk.

Voor de 2 meisjes en den jongen, voor wie nader onderzoek in het Consultatiebureau voor t.b.c. wenschelijk werd gevonden, zijn de daartoe ingestelde pogingen aanvankelijk mislukt, daar men aan het Tilburgsche Consultatiebureau uitsluitend personen uit de gemeente Tilburg onderzocht. Echter werd later nog toestemming verkregen, de kinderen te zenden.

Voor de beide meisjes, van wie één na de keuring een maand thuis was gehouden, en door de ouders onder medische behandeling gesteld, werd geen verdere behandeling noodig geacht, terwijl den jongen de raad werd gegeven, zich, wanneer hij weer mocht gaan hoesten, nog eens voor onderzoek aan te melden. Door zijne moeder werd medegedeeld, dat zijn toestand veel was verbeterd, hetgeen door haar werd toegeschreven aan de omstandigheid, dat hij wegens slapte op de fabriek, geruimen tijd thuis was en veel buiten rustte.

Aan 4 meisjes zijn platvoetzolen verstrekt.

De 5 meisjes, voor wie oog- en de 2 voor wie oorheelkundige behandeling noodig werd geacht, zijn allen onder speciale behandeling gesteld.

Voor het meisje met een wangfistel werd onderzocht of behandeling in het Röntgeninstituut te Tilburg kon worden verkregen.

KEURING VAN PERSONEEL, WERKZAAM IN EEN VLASSPINNERIJ TE TILBURG.

Bij een bezoek van het betrokken districtshoofd, de Inspectrice en de medici bij de Arbeidsinspectie aan een vlasspinnerij te Tilburg, waar vele meisjes werkten, bleek er in de voorspinnerij zeer veel stof in het lokaal verspreid te worden, terwijl in de natspinnerij een zeer warme, vochtige atmosfeer heerschte, van 27—28° Celsius.

In de natspinnerij werd een meisje aangetroffen met een ekzeem van den onderarm, veroorzaakt door het heen en weer schuren met den arm over eene opstaande houten plank voor de klossen, bij het telkens er over heen grijpen.

Naar aanleiding van deze bevindingen werd besloten een onderzoek in te stellen naar den gezondheidstoestand van de meisjes werkzaam in de verschillende afdeelingen der fabriek.

Dit onderzoek werd verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

In de voorspinnerij werden onderzocht 15 vrouwen en meisjes en wel 1 van 53 jaar, 1 van 42 jaar, 1 van 31 jaar, 1 van 29 jaar, 2 van 23 jaar, 1 van 22 jaar, 3 van 21 jaar, 2 van 20 jaar, 2 van 18 jaar en 1 van 17 jaar.

Resultaat:

Longafwijkingen werden niet aangetroffen.
Bloedarmoede bij 3.

Struma (kropgezwel) bij 1.
O-beenen (licht) bij 3.

In de natspinnerij werden onderzocht 40 vrouwen en meisjes en wel 16 spinsters (3 van 22 jaar, 2 van 21 jaar, 4 van 20 jaar, 3 van 19 jaar, 2 van 18 jaar, 1 van 17 jaar en 1 van 16 jaar); 8 draadmaaksters (3 van 18 jaar, 2 van 17 jaar en 3 van 16 jaar); 16 klossenafhaalsters 2 van 17 jaar, 3 van 16 jaar, 5 van 15 jaar, 4 van 14 jaar en 2 van 13 jaar).

Resultaat:
Longafwijking werd waargenomen bij 1 meisje.
Afwijkingen in de wervelkolom { sterke kyphoscoliose bij 1. / kyphose bij 1.
Bloedarmoede bij 14.
Struma (kropgezwel) bij 8.
Strabismus (scheelzien) bij 2.
Gestoorde neusademhaling bij 1.
Gezwollen amandelen bij 4.
Doofheid bij 1.
Stotteren bij 1.
X-beenen (licht) bij 4.
O-beenen (licht) bij 2.

Een meisje werd wegens sterke kyphoscoliose niet geschikt geacht voor het werken in deze afdeeling [1]).

Voor 2 meisjes werd oogheelkundige behandeling noodig geacht; voor 1 meisje behandeling door een neus- en keelarts.

In de haspelarij werden onderzocht 15 vrouwen en meisjes en wel 1 van 24 jaar, 2 van 22 jaar, 2 van 21 jaar, 3 van 20 jaar, 2 van 18 jaar, 2 van 17 jaar, 1 van 15 jaar, 1 van 14 jaar en 1 van 13 jaar.

Resultaat:
Bij 1 meisje werd longafwijking waargenomen.
Bloedarmoede bij 4
Struma (kropgezwel) bij 2.
Strabismus (scheelzien) bij 2.
Gestoorde neusademhaling bij 1.
Algemeene huiduitslag bij 1 (deze was hiervoor onder behandeling).

Voor 2 dezer meisjes werd oogheelkundige behandeling noodig geoordeeld.

In de andere afdeelingen werkten alleen mannen, die niet zijn onderzocht.

Algemeene opmerkingen.

1. Opvallend was bij vele der onderzochte personen een belangrijke graad van vuilheid en het veelvuldig voorkomen van hoofd- en kleederluis. Bij de betreffende meisjes werd op betere reiniging ten sterkste aangedrongen.

Bovendien werd door het Districtshoofd der Arbeidsinspectie en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie eene conferentie over deze zaak

---

1) Het bedoelde meisje werd overgeplaatst naar de haspelarij, waar ze echter het werk niet kon volhouden. In overleg met het Districtshoofd der Arbeidsinspectie werden haar toen lichte bezigheden in de natspinnerij opgedragen. Thans werkt zij evenwel in de gloeilampenfabriek.

gehouden met den burgemeester van Tilburg, die zich bereid verklaarde zich omtrent deze aangelegenheid te wenden tot de Gezondheidscommissie.

2. Wegens de verontreiniging van het hoofdhaar door het vele stof in de voorspinnerij werd het wenschelijk geacht in deze afdeeling het dragen van een linnen muts verplicht te stellen.

3. In de natspinnerij gaf het dragen van corsetten door de meeste meisjes bij de hooge temperatuur aanleiding tot veel zweeten. Het werd van belang geacht de meisjes te bewegen het dragen van corsetten na te laten, terwijl het wenschelijk werd geoordeeld van wege de fabriek een linnen werkkleed met korte mouwen te verschaffen.

ONDERZOEK VAN BESCHERMD DRUKKERSPERSONEEL.

De keuring van jeugdige personen en vrouwen, die in de graphische vakken wenschten werkzaam te zijn, geschiedde op dezelfde wijze als vorige jaren. De op blz. 132 van het Centraal Verslag over 1910 voorkomende minimum-eischen, waaraan het beschermde personeel behoorde te voldoen, bleven ongewijzigd.

Het medisch onderzoek werd door 59 artsen, verspreid over het geheele land, verricht.

Totaal zijn 1399 personen geneeskundig onderzocht. die, onderscheiden naar hun geslacht, als volgt over de districten waren verdeeld.

District.	Jongens.	Vrouwen en meisjes.	Totaal
1ste	58	19	77
2de	87	9	96
3de	136	27	163
4de	230	1	231
5de	273	9	282
6de	124	31	155
7de	98	—	98
8ste	57	18	75
9de	148	2	150
10de	64	8	72
Het Rijk . . .	1275	124	1399

Onderzoek der jongens.

Naar den leeftijd gerangschikt waren de jongens als volgt verdeeld:

District.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	onbekend.	Totaal.
1ste	11	24	13	9	1	—	—	58
2de	2	44	28	11	2	—	—	87
3de	10	65	44	11	6	—	—	136
4de	14	126	57	23	10	—	—	230
5de	1	124	95	34	18	—	1	273
6de	9	53	35	21	5	1	—	124
7de	8	40	35	10	3	2	—	98
8ste	8	26	16	3	4	—	—	57
9de	16	80	29	16	7	—	—	148
10de	9	25	18	8	4	—	—	64
Het Rijk . . .	88	607	370	146	60	3	1	1275

De werkzaamheden, welke de jongens na toelating in het bedrijf dachten uit te oefenen waren: 454 maal zetten, 535 maal drukken, 204 maal zetten eǹ drukken, 4 maal zetten of drukken, 29 maal binden, 9 maal gieten, 26 maal verschillende werkzaamheden. In 14 gevallen kon geen opgave worden gedaan.

Van deze jongens waren er 501 reeds in een bedrijf werkzaam geweest, van wie 42 in bedrijven waar kans op loodvergiftiging bestond.

Vroegere ziekten van de onderzochte jongens:

malaria in 6 gevallen.
Engelsche ziekte in 12 gevallen.
roodvonk in 39 gevallen.
diphtherie in 27 gevallen, waarbij 1 geval met vernauwing van den oesophagus (slokdarm).
typhus in 3 gevallen.
kinkhoest in 6 gevallen.
waterpokken in 1 geval.
icterus (geelzucht) in 1 geval.
ingewandsziekte in 5 gevallen.
oorlijden in 3 gevallen, waarbij 1 geval van ooroperatie.
nierziekte „ 8 „ „ 1 „ „ nieroperatie.
bronchitis „ 2 „
longlijden „ 28 „ „ 2 gevallen van tuberculose.
pleuritis „ 5 „

Spaansche griep in 6 gevallen.
asthma in 1 geval
scrophulose (klierziekte) in 7 gevallen
lupus (huidtuberculose) in 1 geval
tuberculose van den kop van het dijbeen in 1 geval
operatie van het linker vleugel heupbeen „ 1 „
gewrichtsrheumatisme in 1 geval
arthritis (gewrichtsontsteking) in 1 geval
appendicitis (blindedarmontsteking) in 13 gevallen
hersenvliesontsteking in 2 gevallen
buikvliesontsteking in 1 geval
keelontsteking in 2 gevallen
poliomyelitis (ruggemergontsteking) in 1 geval
toevallen in 1 geval
verminderde gezichtsscherpte in 1 geval
favus (besmettelijk hoofdzeer) „ 1 „

Ziekten van de ouders:

Gemeld werd, dat een der ouders of beiden hadden gehad of nog hadden in 12 gevallen een longlijden, in 2 gevallen pleuritis, in 2 gevallen chronische bronchitis, in 31 gevallen tuberculose, in 1 geval eene tuberculeuze klieraandoening, in 1 geval tuberculose van het buikvlies, in 2 gevallen krankzinnigheid, in 1 geval zenuwlijden (paralysis agitans), in 3 gevallen toevallen, in 4 gevallen kanker, in 2 gevallen suikerziekte en in 1 geval ruggemergziekte.

Ziekten en gebreken:

Bij de keuring werden de volgende ziekten en gebreken waargenomen:

anaemie (bloedarmoede)		bij 187	jongens
gezwollen gingiva (tandvleesch)		„ 1	jongen
ontstoken „ („)		„ 5	jongens
X-beenen		„ 76	„
(hierbij 61 gevallen van lichten graad)			
O-beenen		„ 27	„
(hierbij 23 gevallen van lichten graad)			
ernstige platvoeten		„ 8	„
matige „		„ 57	„
lichte „		„ 194	„
pes equino varus (spitsvoet)		„ 1	jongen
verkorting van één der beenen		„ 6	jongens
(in 2 gevallen door atrophie der spieren)			
kippeborst		„ 2	„
vatvormige thorax (borstkas)		„ 1	jongen
scapulae alatae (afstaande schouderbladen)		„ 6	jongens
lordose	vormen van ruggegraatsverkromming	„ 2	„
kyphose		„ 2	„
scoliose		„ 19	„
kypho-scoliose		„ 1	jongen
verkromming wervelkolom		„ 4	jongens

caput obstipum (scheefhals)	bij 1	jongen
conjunctivitis (oogbindvliesontsteking)	„ 32	jongens
blepharitis (ooglidrandontsteking)	„ 35	„
strabismus (scheelzien)	„ 8	„
maculae corneae (hoornvliesvlekken)	„ 6	„
nystagmus (sidderen der oogen)	„ 1	jongen
dacryocystitis chronica (ontsteking van den traanzak)	„ 1	„
afwijking in den visus (verminderde gezichtsscherpte)	„ 113	jongens
longafwijking (waarbij 1 acuut geval)	„ 32	„
bronchitis	„ 16	„
asthma bronchiale	„ 1	jongen
hartafwijking	„ 8	jongens
albuminurie (eiwit in de urine) (in 6 gevallen werd slechts een spoor eiwit aangetroffen)	„ 20	„
eczeem (soorten van huidlijden)	bij 5	jongens
scabies (schurft) (soorten van huidlijden)	„ 2	„
impetigo contagiosa (soorten van huidlijden)	„ 1	jongen
psoriasis (soorten van huidlijden)	„ 1	„
ichthyosis (soorten van huidlijden)	„ 1	„
huiduitslag (soorten van huidlijden)	„ 2	jongens
huidzweertjes (soorten van huidlijden)	„ 1	jongen
breuk	„ 3	jongens
hydrocele (waterzakbreuk)	„ 3	„
varicocele (zakaderbreuk)	„ 2	„
cryptorchismus (zaadballen niet in balzak afgedaald)	„ 2	„
monorchismus (één der ballen „ „ „ „)	„ 2	„
appendicitis (blindedarmontsteking)	„ 1	jongen
„ larvata (niet typisch geuite blindedarmontsteking)	„ 1	„
vermoedelijke buiktuberculose	„ 1	„
scrophulose (algemeene klierzwelling)	„ 11	jongens
gezwollen amandelen	„ 12	„
adenoïde vegetaties	„ 2	„
neuspolyp	„ 1	jongen
gestoorde neusademhaling	„ 3	jongens
phthysische habitus	„ 6	„
gezwelletje op wervelkolom	„ 1	jongen
tuberculose der ribben met fistelvorming	„ 1	„
aangeboren ontbreking van rechter groote borstspier	„ 1	„
epilepsie (vallende ziekte)	„ 1	„
te kort zacht verhemelte	„ 1	„
spraakgebrek	„ 1	„
lymphomata colli tuberculosa	„ 1	„
heeschheid	„ 2	jongens
loopoor	„ 2	„
doofheid	„ 3	„
struma (vergrooting van de schildklier)	„ 3	„

hoofdluizen . . . . bij 1 jongen
In 9 gevallen was de urine niet onderzocht.

Het resultaat der keuring van de 1275 jongens is geweest:
Goedgekeurd werden 1111 jongens.

Afgekeurd werden 53 jongens en wel om de volgende redenen:

Afwijking in den visus (verminderde gezichtsscherpte) in 10 gevallen (in één dezer gevallen werd de afwijking veroorzaakt door hoornvliesvlekken, terwijl zij in één geval gepaard ging met scheelzien en in één geval met sterke X-beenen en platvoeten); platvoeten in 8 gevallen (in één geval gepaard met chronische conjunctivitis en blepharitis en in twéé gevallen met een slechten algemeenen lichaamstoestand); slechte algemeene lichaamstoestand in 1 geval; onvoldoende lichaamsontwikkeling in 8 gevallen (in 2 gevallen gepaard met bloedarmoede en in 1 geval met praedispositie voor tuberculose); phthysische habitus in 6 gevallen (in 1 geval gepaard met eiwit in de urine, in 1 geval met X-beenen en afwijking in den visus, in 1 geval met onvoldoende lichaamsontwikkeling en longafwijking, in 1 geval met onvoldoende lichaamsontwikkeling, bloedarmoede en longafwijking en in 2 gevallen met onvoldoende lichaamsontwikkeling); bloedarmoede in 1 geval, tevens was hier eiwit in de urine en eene onvoldoende lichaamsontwikkeling; longtuberculose in 5 gevallen; vermoedelijke longtuberculose gepaard gaande met afwijking in den visus en platvoeten in 1 geval; longafwijking in 1 geval; asthma bronchiale gepaard met O-beenen in 1 geval; hartafwijking in 1 geval; lymphomata colli tuberculosa in 1 geval; praedispositie voor longtuberculose in 1 geval; eiwit in de urine in 4 gevallen (in 1 geval ging dit gepaard met stompzinnigheid en in 1 geval met doofheid en achterlijkheid); nystagmus in 1 geval; scrophulose in 1 geval; kyphoskoliose in 1 geval; sterke atrophie van alle spieren van het rechter been in 1 geval.

Voor 111 jongens werd het noodig geoordeeld, dat het betrokken districtshoofd binnen korten tijd eene nieuwe keuring vorderde en wel om de volgende redenen:

voor 20 wegens longafwijking
„ 1 „ „ „ en aanleg voor tuberculose
„ 1 „ aanleg voor tuberculose
„ 7 „ bronchitis
„ 1 „ vermoeden op emphysema of asthma
„ 1 „ doorstane pleuritis en bloedarmoede
„ 1 „ vermoeden op buiktuberculose
„ 8 „ bloedarmoede
„ 4 „ slechten algemeenen lichaamstoestand
„ 22 „ onvoldoende lichaamsontwikkeling (in 16 gevallen gepaard gaande met bloedarmoede)
„ 1 „ platvoeten en slechten algemeenen lichaamstoestand
„ 3 „ hartafwijking
„ 1 „ struma en lichte hartafwijking

voor 21 wegens verminderde gezichtsscherpte; (in 1 geval gepaard met longafwijking)
„ 1 „ dacryocystitis (ontsteking van den traanzak)
„ 13 „ albuminurie (eiwit in de urine)
„ 1 „ adenoïde vegetaties
„ 1 „ gestoorde neusademhaling door polypvorming
„ 1 „ huiduitslag
„ 1 „ doofheid en heeschheid
„ 1 „ erfelijke belasting met tuberculose

Onderzoek van de vrouwen en meisjes.

Naar den leeftijd gerangschikt waren ze als volgt verdeeld:

District.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	17 jaar.	18 jaar.	19 jaar.	20 jaar.	21 jaar.	22 jaar.	23 jaar.	26 jaar.	27 jaar.	28 jaar.	43 jaar.	Totaal.
1ste	1	3	3	1	3	1	2	—	1	1	—	1	—	—	1	1	19
2de	—	5	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
3de	1	3	1	2	4	4	5	2	—	1	3	—	1	—	—	—	27
4de	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
5de	—	—	1	1	2	—	1	1	1	1	—	—	—	1	—	—	9
6de	1	10	13	5	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	31
7de	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8ste	—	7	4	1	3	1	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	18
9de	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
10de	1	1	2	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
Het Rijk . .	4	30	27	12	15	8	9	3	4	3	4	1	1	1	1	1	124

De werkzaamheden dezer vrouwen bestonden o.a. in couranten vouwen, inleggen in drukpers, drukken, machinezetten, binden, enz. Van haar waren 72 reeds in eene betrekking geweest, waaronder 7 in bedrijven waar kans op loodvergiftiging bestond.

Vroegere ziekten der gekeurde vrouwelijke personen.

Gemeld werd, dat één vroeger tuberculose had gehad, één longontsteking, één pleuritis, één diphtherie, één typhus, één Engelsche ziekte, drie roodvonk, één hersenziekte en één osteomyelitis (beenmergontsteking) van het onderbeen.

Ziekten van de ouders.

Vermeld werd, dat één der ouders of beiden hadden gehad of nog hadden: in 12 gevallen tuberculose, in 2 gevallen longlijden, in 2 gevallen pleuritis, in 1 geval krankzinnigheid en in 1 geval loodvergiftiging.

Ziekten en gebreken.

Bij het geneeskundig onderzoek werden de volgende ziekten en gebreken waargenomen:

anaemie (bloedarmoede)	in	4 gevallen
chlorose (bleekzucht)	„	1 geval
X-beenen . . . . in 3 gevallen (hierbij 2 gevallen van lichten graad)		
O-beenen in lichte mate	in	1 geval
ernstige platvoeten	„	1 „
matige „ „	„	3 gevallen
lichte „ „	„	13 „
zweetvoeten	„	1 geval
conjunctivitis (oogbindvliesontsteking)	„	8 gevallen
blepharitis (ooglidrandontsteking)	„	6 „
strabismus (scheelzien)	„	1 geval
afwijking in den visus (verminderde gezichtsscherpte)	„	14 gevallen
longafwijking	„	7 „
albuminurie (eiwit in de urine)	„	2 „
scabies (schurft)	„	1 geval
lupus (huidtuberculose)	„	1 „
scrophulose (klierzwelling)	„	3 gevallen
gezwollen amandelen	„	2 „
adenoïde vegetaties en daardoor gestoorde neusademhaling	„	1 geval
gestoorde neusademhaling	„	1 „
epilepsie (vallende ziekte)	„	1 „
struma (vergrooting van de schildklier)	„	2 gevallen
hoofdluizen	„	4 „

In 29 gevallen was de urine niet onderzocht.

Het resultaat van de keuring der 124 vrouwelijke personen is geweest:
Goedgekeurd werden 106 meisjes en vrouwen.
Afgekeurd „ 7 „ „ „ en wel:
3 wegens longtuberculose (in 1 geval gepaard met scrophulose en schurft en in 1 geval met huidtuberculose);
2 wegens verminderde gezichtsscherpte (in 1 geval gepaard met ooglidrandontsteking);
1 wegens eiwit in de urine en bloedarmoede;
1 „ vallende ziekte.

Voor 11 der onderzochte vrouwelijke personen werd het noodig geacht, dat het betrokken districtshoofd binnen korten tijd eene nieuwe keuring vorderde. Redenen hiertoe waren:
in 1 geval chlorose (bleekzucht)
„ 1 „ tuberculose-antecedenten
„ 1 „ zweet- en platvoeten
„ 1 „ eiwit in de urine
„ 4 gevallen longafwijking
„ 3 „ verminderde gezichtsscherpte.

Het eindresultaat van de 1399 keuringen over het geheele Rijk

is dus geweest, dat 1217 personen werden goedgekeurd, 60 werden afgekeurd en voor 122 eene tweede keuring na korten tijd werd noodig geacht.

Van de 60 afgekeurden gingen krachtens art. 43 van het Koninklijk besluit van 6 December 1911 (Stbl. 352) in beroep 9 jongens en 1 vrouwelijke persoon. Het resultaat was, dat 4 jongens werden afgekeurd, terwijl 5 jongens en de vrouwelijke persoon goedgekeurd werden.

De resultaten der 2de keuring, die voor 122 personen werd noodig geacht, was als volgt:

Geslacht.	Voor de 2de maal gekeurd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	In observatie gebleven.	Zich niet voor de 2de keuring aangemeld.
Jongens	58	45	5[1])	8[2])	53
Vrouwelijke personen . .	5	5	—	—	6
Totaal	63	50	5	8	59

1) Een van hen ging in beroep en werd toen goedgekeurd.

2) Eén van hen werd bij 3de keuring goedgekeurd, terwijl één na 3de keuring nog in observatie bleef.

Evenals vorige jaren richtte het bestuur der 's-Gravenhaagsche ambachtsschool tot de Arbeidsinspectie het verzoek om jongens, die zich voor onderwijs in het drukkersbedrijf hadden aangegeven, vooraf te keuren. Deze keuringen geschiedden door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

Gekeurd werden 6 jongens: nl. 1 van 12 jaar, 3 van 13 jaar, 1 van 14 jaar en 1 van 15 jaar. Allen werden goedgekeurd.

Gemeld werd, dat één roodvonk en één longontsteking had gehad.

Eén van hen was reeds in eene drukkerij werkzaam geweest.

Bij één werd bloedarmoede, bij één gestoorde neusademhaling, bij één zakaderbreuk, bij één gezwollen amandelen en bij twee verminderde gezichtsscherpte waargenomen.

Bovendien werd door een plaatselijken medicus te Gouda een leerling voor de Utrechtsche typografenschool gekeurd en geschikt bevonden.

KEURING VAN STEENHOUWERS.

VERPLICHTE KEURINGEN.

Ingevolge de artt. 2 en 3 der Steenhouwerswet werden in dit verslagjaar 91 personen beneden den leeftijd van 21 jaar geneeskundig onderzocht [in 1913, 1914, 1915, 1916 en 1917 bedroeg dit aantal resp. 266, 254, 165, 129, 97], te onderscheiden als volgt:

Naam van den onderzoeker.	Aangewezen voor de keuring	Aantal personen van								
		14 jaar	15 jaar	16 jaar	17 jaar	18 jaar	19 jaar	20 jaar	beneden $17^1/_2$ jaar	boven $17^1/_2$ jaar
J. W. DE VRIES . .	te Franeker en omgeving	—	1	—	—	2	—	—	1	2
H. DE JONG . . .	te Leeuwarden en omgeving . . .	1	1	3	1	2	—	—	6	2
DR. H. KLEIN . .	te Sneek en omgeving	—	—	—	—	1	—	—	—	1
J. DE GRAAFF . .	te Heerenveen en omgeving . . .	—	1	1	—	—	—	—	2	—
DR. S. ELIAS . .	te Rotterdam en omgeving . . .	3	6	2	1	1	—	—	12	1
L. HEIJERMANS . .	te Amsterdam en omgeving . . .	7	5	5	3	1	—	—	18	3
DR. R. DE WAARD	te Groningen en omgeving . . .	—	—	1	3	—	—	—	3	1
DR. J. DEGENAAR .	te Alkmaar en omgeving	—	—	1	—	—	—	—	1	—
J. J. WAP	te Middelburg en geving	1	1	—	1	—	—	—	3	—
C. PLANTEN . . .	in Gelderland, Overijssel, Noordbrabant (Oostelijk deel) en Limburg (behalve het Zuidelijk deel).	2	4	4	1	1	—	—	11	1
E. HOUWERZIJL . .	in het overig deel van Nederland .	3	4	2	8	6	—	—	15	8
	Totaal . . .	17	23	19	18	14	—	—	72	19

Daar krachtens art. 3, 9e lid der Steenhouwerswet personen beneden den leeftijd van 17 jaar en 6 maanden telkens na een jaar opnieuw gekeurd moeten worden, zullen de resultaten van het medisch onderzoek dezer personen hieronder afzonderlijk behandeld worden.

Volgend staatje geeft een overzicht van het vóór de keuring al of niet werkzaam geweest zijn in steenhouwerijen van personen, die op den dag der keuring den leeftijd van 17 jaar en 6 maanden nog niet bereikt hadden.

Nog niet werkzaam geweest.	Korter dan ½ jaar werkzaam geweest.	½ jaar t/m 1 jaar werkzaam geweest.	Langer dan 1 jaar werkzaam geweest.
25	6	5	36

Van deze personen waren er 44 in andere betrekkingen geweest, waaronder 5 in bedrijven, waar in het bijzonder gevaar was voor het ontstaan van een longlijden.

Vermeld werd, dat 4 der onderzochten aan roodvonk, 1 aan keelontsteking, 1 aan buikvliesontsteking, 4 aan zgn. „Spaansche griep" en 1 aan scrophuleuze (klierachtige) huidziekte geleden hadden.

Verder werd gemeld, dat vader of moeder hadden gehad of nog hadden: in 2 gevallen kanker, in 2 gevallen tuberculose, in 3 gevallen longlijden.

Tenslotte werd nog waargenomen:

in 4 gevallen een anaemisch uiterlijk (bloedarmoede).
„ 2 „ blepharitis (ooglidrandontsteking).
„ 1 geval blepharitis ciliaris (ontsteking der oogharen).
„ 6 gevallen afwijking in den visus (verminderde gezichtsscherpte).
„ 2 „ orthostatische albuminurie (eiwit in de urine).
„ 2 „ scapulae alatae (vleugelsgewijs van den romp àf staan der schouderbladen).
„ 5 „ scoliosis (afwijking van de wervelkolom).
„ 1 geval vergroote tonsillen (vergroote amandelen).
„ 1 geval deformiteit van de borstkas.
„ 1 geval endo-myocarditis (hartlijden).

Omtrent de keuring van personen (beneden 21 jaar), die op den dag van het geneeskundig onderzoek den leeftijd van 17 jaar en 6 maanden hadden bereikt, kan het volgende worden medegedeeld:

De 19 gekeurden waren allen langer dan 1 jaar in de steenhouwerij werkzaam.

Van hen waren 13 in andere betrekkingen geweest, waaronder 2 in een bedrijf, waar in het bijzonder gevaar was voor het ontstaan van een longlijden.

Vermeld werd, dat één van hen aan Engelsche ziekte had geleden.

Een diffuse bronchitis (acuta?) kwam voor bij één der gekeurden, terwijl bij een anderen een luxatio sterno-clavicularis (ontwrichting van het sleutelbeen aan het borstbeeneinde) voorkwam.

Het resultaat van het geneeskundig onderzoek blijkt uit onderstaand staatje.

Leeftijd.	Goedgekeurd.	Afgekeurd.	Totaal.
14 jaar.	17	—	17
15 „	22	1	23
16 „	18	1	19
17 „	18	—	18
18 „	14	—	14
Totaal . . .	89	2	91

De reden van afkeuring was in één geval hartlijden en in één geval te tengere lichaamsbouw en phthysische habitus.

De uitkomsten van het onderzoek betreffende gemiddelden van gewicht, lichaamslengte en borstkasomvang (zoowel bij in- als uitademing) blijken uit de volgende tabellen, waarin ter vergrooting van het aantal waarnemingen ook zijn opgenomen de cijfers van vorige jaren.

Leeftijd in jaren.	Gewicht.											
	Aantal.						Gemiddeld gewicht in K.G.					
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918
14	48	33	24	14	16	14	40	39	39,7	40	40	38,8
15	45	59	30	19	18	18	48	46^5	46,7	44	44,1	46,4
16	64	48	34	29	15	15	53	53^5	51,2	52	48,4	48,6
17	54	58	29	27	20	16	55	56	57,7	55	54	53,3
18	—	32	14	10	6	12	—	59	58	61	58,8	57,1

Leeftijd in jaren.	Lichaamslengte.											
	Aantal						Gemiddelde lengte in M.					
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918
14	60	33	27	18	23	17	$1{,}44^5$	1,51	1,49	1,48	1,51	1,51
15	59	59	35	21	21	23	1,59	1,58	1,58	1,55	1,56	1,58
16	69	48	42	33	18	19	1,64	1,64	1,62	1,63	1,61	1,62
17	63	58	36	34	24	18	1,65	$1{,}66^5$	1,68	1,66	1,66	1,67
18	—	32	15	14	7	14	—	$1{,}69^5$	1,68	1,69	1,67	1,68

Leeftijd in jaren.	Borstkasomvang bij inademing.											
	Aantal.						Gemiddelde borstkasomvang in c M.					
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918
14	60	33	27	19	23	17	75^5	74^5	75	76	75,2	75,3
15	59	59	35	21	21	23	82	79	79	78	78,2	78,6
16	69	48	42	33	18	19	84	84	82	83	82,5	81,7
17	63	58	36	34	24	18	86^5	86	87	85	85,4	84,8
18	—	32	15	14	7	14	—	88	88	88	87,8	85,1

Leeftijd in jaren.	Borstkasomvang bij uitademing.											
	Aantal.						Gemiddelde borstkasomvang in c.M.					
	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1913	1914	1915	1916	1917	1918
14	60	33	27	19	23	17	70	68^5	69	70	69,4	68,8
15	59	59	35	21	21	23	76	72^5	72	72	71,5	72,3
16	69	48	42	33	18	19	78	77^5	75	76	75,5	74,8
17	63	58	36	34	24	18	80^5	80	80	79	79,2	77,4
18	—	32	15	14	7	14	—	82	82	81	80	78,7

ONVERPLICHTE KEURINGEN.

Ingevolge art. 5 der Steenhouwerswet werden 23 personen in 1918 geneeskundig onderzocht [in 1913, 1914, 1915, 1916 en 1917 bedroeg dit aantal resp. 158, 45, 33, 48 en 39], te onderscheiden als volgt:

Naam van den onderzoeker.	Aangewezen voor de keuring	Aantal personen van: 18 jaar.	19 jaar.	20 jaar.	21 t/m 25 jaar.	26 t/m 30 jaar.	31 t/m 40 jaar.	41 t/m 50 jaar.	boven 50 jaar.	Totaal.
Dr. S. Elias . .	te Rotterdam en omgeving . . .	—	—	—	1	1	—	—	1	3
L. Heijermans .	te Amsterdam en omgeving . . .	—	—	—	—	2	2	1	—	5
Dr. R. de Waard.	te Groningen en omgeving . . .	—	—	—	—	1	1	—	—	2
C. Planten. . .	in Gelderland, Overijssel, Noord-brabant (Oostelijk deel) en Limburg (behalve het Zuidelijk deel). . .	—	—	—	—	1	1	—	—	2
E. Houwerzijl .	in het overig deel van Nederland.	—	—	—	1	1	—	—	—	2
Dr. W. R. H. Kranenburg . . .	in het overig deel van Nederland.	—	—	—	—	1	1	2	5	9
	Totaal . .	—	—	—	2	7	5	3	6	23

Van deze personen werden er 13 voor de 1ste maal onverplicht gekeurd, 8 voor de 2de maal, 1 voor de 3de maal en 1 voor de 4e maal.

Eén van hen was vroeger in eene andere betrekking geweest.

Drie van hen hadden vroeger een longlijden gehad, één orthostatische albuminurie (eiwit in de urine), één influenza, één bronchitis acuta en één had veel aan diarrhee geleden.

Vermeld werd, dat één der ouders hadden gehad of nog hadden: in 2 gevallen longlijden, in 1 geval longtuberculose en in 1 geval heuplijden (fistula).

De volgende ziekten en gebreken werden waargenomen:

longafwijking in 6 gevallen.
emphysema der longen in 3 gevallen.

longtuberculose in 1 geval.
bronchitis acuta in 1 geval.
tuberculeuze epididymitis (bijbalontsteking) beiderzijds in 1 geval.
eiwit in de urine in 1 geval.
deformiteit van de borstkas in 2 gevallen.
vergroote amandelen in 3 gevallen.
afwijking in den visus (verminderde gezichtsscherpte) in 4 gevallen.
één oog blind in 1 geval.
blepharitis (ooglidrandontsteking) in 2 gevallen.
scoliosis (ruggegraatsverkromming) in 1 geval.
kyphoscoliosis („ „) in 1 geval.
laryngitis (strottenhoofdontsteking) in 1 geval.
anaemie (bloedarmoede) in 1 geval.

De volgende staat geeft omtrent de bovengenoemde 10 longaandoeningen nadere bijzonderheden.

Plaats der longafwijking	Leeftijd	Geconstateerd na steenhouwersarbeid gedurende:	Vader overleden aan:	Moeder overleden aan:	Bijzonderheden
linker top. . .	38 jaar	23 jaar	—	asthma	—
rechter top . .	34 „	17 „	hartkwaal	bevalling	—
rechter top en rechter onderkwab . .	45 „	33 „	schrik	kraamvrouwkoortsen	op 18-jarigen leeftijd hoesten
rechter top . .	30 „	17 „	—	ongeluk	vader heeft fistula aan de heup; broer aan longtuberculose overleden
linker onderkwab	27 „	14 „	—	—	vader longlijder; heeft vroeger longlijden gehad
linker long . .	33 „	18 „	—	—	—
tuberculose van den linker top	42 „	29 „	—	longtuberculose	beiderzijds tuberculose van den bijbal
emphysema pulmonum. .	59 „	46 „	bloeddiarrhoe	onbekend	—
emphysema pulmonum. .	52 „	40 „	—	onbekend	—
emphysema pulmonum. .	44 „	32 „	onbekend	onbekend	—

KEURING VAN STEENHOUWERSLEERLINGEN DER AMSTERDAMSCHE AMBACHTSSCHOOL.

In 1918 werden door den arts L. HEIJERMANS te Amsterdam 8 leerlingen der Ambachtsschool aldaar geneeskundig onderzocht.

Twee van hen waren 12 jaar, drie 13 jaar en drie 14 jaar oud.

Eén der gekeurden (14 jaar oud) werd ongeschikt geacht voor steenhouwersarbeid; de reden hiervan was chronische nierontsteking en zeer verminderde gezichtsscherpte.

Vier van hen hadden vroeger een ander beroep uitgeoefend.

Twee der jongens hadden vroeger aan Engelsche ziekte geleden, één had roodvonk gehad.

Eén van hen, nl. de afgekeurde, leed aan chronische oorontsteking.

ONDERZOEK VAN CAISSONARBEIDERS.

In 1918 werden, ingevolge het bepaalde in art. 45 sub a van het Koninklijk besluit van 26 Januari 1907, Stbl. no. 20, door Dr. S. ELIAS te Rotterdam 30 personen geneeskundig onderzocht, die allen reeds vroeger voor den caissonarbeid gekeurd waren.

Van 12 dezer personen was de leeftijd 31—40 jaren;

Van 16 hunner 41—50 jaren; 2 hunner waren ouder dan 50 jaren. Voorloopig afgekeurd werd één man van 45 jaren, bij wien — na eene longontsteking — nog uitgesproken bronchitische verschijnselen bestonden.

ONDERZOEK IN EEN CAPSULENFABRIEK.

In eene capsulenfabriek te 's Hertogenbosch werden, ingevolge art. 27 j°. art 24, sub 2, 2de lid, van het Arbeidsbesluit, 26 vrouwelijke personen door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie geneeskundig onderzocht.

Twintig van hen waren te 's Hertogenbosch geboren, terwijl in 15 gevallen de vader en in even zoovele gevallen de moeder aldaar geboren was.

Van de gekeurden was de ouderdom in:

1 geval	13 jaar
2 gevallen	14 „
1 geval	15 „
2 gevallen	16 „
2 „	17 „
3 „	18 „
4 „	19 „
1 geval	20 „
4 gevallen	21 „
1 geval	22 „
1 „	25 „
1 „	26 „
2 gevallen	29 „
1 geval	31 „

Het volgende staatje geeft een overzicht van den tijd, gedurende welken de onderzochte personen in de fabriek werkzaam waren.

Korter dan 1/2 jaar.	1/2 jaar t/m 1 jaar.	Langer dan 1 jaar t/m 2 jaar.	Langer dan 2 jaar t/m 3 jaar.	Langer dan 3 jaar t/m 4 jaar.	Langer dan 4 jaar.
1	3	4	2	4	12

De werkzaamheden, welke de gekeurde vrouwen verrichtten waren in:
4 gevallen het vervaardigen van handelsmerken
4 „ stempelen
10 „ verven
2 „ afnemen in de verfkamer
2 „ capsules in papiertjes pakken en ineenschuiven
1 geval werken aan de pletmolen
1 „ ingooien van plaatjes
1 „ werken aan de capsulemachine
1 „ onbekend.

Acht der gekeurden waren vroeger dienstbode geweest, vijf op eene sigarenfabriek, twee op eene zakjesplakkerij, één in eene lompensorteerderij, één op eene boterfabriek, één op eene capsulefabriek. Twee van hen waren vroeger in de huishouding werkzaam geweest, terwijl zes onmiddellijk van school in de capsulefabriek gekomen waren.

Gemeld werd, dat van de onderzochte vrouwen er één vroeger eene keelaandoening gehad had, één had eczema capitis, één klierzwelling onder rechter kaakhelft en in de hals gehad; bovendien zou één van hen vroeger vaak last van flauwvallen gehad hebben.

De navolgende ziekten en gebreken werden geconstateerd:
scabies (= schurft) in 2 gevallen
struma (= krop) „ 2 „
longafwijking „ 6 „ (waaronder 1 naar den huismedicus verwezen acuut geval)
kyphosis habitualis dorsalis (= verkromming van de wervelkolom) in 2 gevallen
infantiele habitus in 3 gevallen
absentia mammae totalis (= geheel ontbreken der vrouwelijke borstklieren in 1 geval
anaemie (= bloedarmoede) in 1 geval
laryngitis (= strottenhoofdontsteking) in 1 geval
vergroote amandelen in 1 geval
klierzwelling onder de kaak (links en rechts) in 1 geval.

Bij 12 personen werden hoofdluizen waargenomen, terwijl meermalen kleederluizen gezien werden.

Over het algemeen heerschte groote onreinheid van huid en kleeding; een der meisjes merkte op „wij hebben geen zeep, daarom wasschen wij ons niet". Echter ook met warm water zonder zeep verdwijnt heel wat vuil. Ondervoeding was ook hier in een aantal gevallen duidelijk waarneembaar.

ONDERZOEK IN SIGARENFABRIEKEN.

In een tweetal sigarenfabrieken te 's-Hertogenbosch werden, ingevolge het bepaalde in art. 30 j°. art. 24, sub 2, 2de lid, van het Arbeidsbesluit, door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie een aantal personen geneeskundig onderzocht.

In de eene fabriek liep het onderzoek over 41 mannelijke en 10 vrouwelijke personen.

De leeftijd der mannelijke arbeiders was in 11 gevallen 13 jaar, in 10 gevallen 14 jaar, in 13 gevallen 15 jaar en in 7 gevallen 16 jaar.

Van de vrouwelijke personen hadden er 2 den leeftijd van 13 jaar bereikt, 1 dien van 14 jaar, 1 dien van 16 jaar, 1 dien van 17 jaar, 1 dien van 18 jaar, 1 dien van 19 jaar, 2 dien van 22 jaar en 1 dien van 24 jaar.

Van de jongens waren er 33 te 's-Hertogenbosch geboren, terwijl van de vrouwelijke personen er 9 in die gemeente geboren waren.

Vermeld kan nog worden, dat bij de jongens in 18 gevallen de moeder en in 18 gevallen de vader te s'-Hertogenbosch geboren waren. Bij de vrouwelijke personen was dit resp. 7 en 6 maal het geval.

Het volgende staatje geeft een overzicht van den tijd, gedurende welken de betreffende personen in de fabriek werkzaam geweest waren.

Tijd, gedurende welken in de fabriek werkzaam.	Mannelijke personen	Vrouwelijke personen
Minder dan ½ jaar	3	2
Van ½ jaar tot en met 1 jaar	12	3
Boven 1 jaar tot en met 2 jaar	15	1
„ 2 „ „ „ „ 3 „	8	—
„ 3 „ „ „ „ 4 „	2	1
„ 4 „	1	2
Onbekend	—	1

De werkzaamheden der jongens waren:
in 26 gevallen bosjes maken
„ 3 „ spijkeren en plakken
„ 5 „ ombladplukken
„ 2 „ spijkeren en sorteeren
„ 3 „ spijkeren
„ 1 geval sorteeren
„ 1 „ sigarenmaken.

De werkzaamheden der vrouwelijke personen waren:
in 6 gevallen strippen
„ 3 „ sigarenmaken
„ 1 geval sorteeren.

Van de jongens waren er 33 rechtstreeks van school op de fabriek gekomen, één had eerst loopwerk gedaan, één was op eene lepelfabriek geweest, één in eene goudsmederij, één in eene smederij, één in eene loodgieterij, één in eene koekfabriek, terwijl het van twee onbekend was, welk werk zij vóór hunne intrede in de sigarenfabriek hadden verricht.

Van de vrouwelijke personen waren er twee rechtstreeks van school op de fabriek gekomen, één was dienstbode geweest, één op eene zakjesplakkerij, één op eene schoenfabriek, twee op eene koekfabriek, één op eene erwten- en boonenuitzoekerij en twee op eene tabakstripperij.

Gemeld werd, dat 26 jongens aan de zgn. „Spaansche griep" [1]) hadden geleden, één had longontsteking, één tuberculose der ribben, één blindedarmontsteking, één klierziekte en één bloedspuwing gehad, terwijl één een struma (= krop) operatie ondergaan had.

Van de vrouwen hadden er 4 de zgn. „Spaansche griep" gehad.

Gemeld werd, dat de vader van één der jongens aan maagkanker was overleden, terwijl de moeder van één der vrouwelijke personen tering zou hebben.

Bij de jongens werden de volgende ziekten en gebreken geconstateerd:
longafwijking in 7 gevallen.
pleuritis in 1 geval.
struma (krop) in 5 gevallen.
bloedarmoede in 3 gevallen.
kyphose (ruggegraatsverkromming) in 2 gevallen.
deformiteit van de borstkas in 1 geval.
afwijking in den visus (afwijking in de normale gezichtsscherpte) in 1 geval.
lymphomen (klierzwelling) in 1 geval.
gespleten week verhemelte in 1 geval.
verminderde gehoorscherpte beiderzijds in 1 geval.
scabies (schurft) in 1 geval.
impetigo faciëi (etterige huidaandoening van het gezicht) in 1 geval.
wratten in 1 geval.
loopoor met doofheid in 1 geval.

Bij de vrouwelijke personen werden de navolgende ziekten en gebreken waargenomen:
scheelzien éénzijdig in 1 geval.
heeschheid in 1 geval.
afwijking in den visus (afwijking in de normale gezichtsscherpte) in 1 geval.
longafwijking in 1 geval.

De verschillende te behandelen gevallen werden overgedragen aan den huismedicus.

---

1) Wegens deze ziekte was de fabriek 14 dagen gesloten geweest.

In de andere sigarenfabriek werden gekeurd: 61 mannelijke jeugdige personen en wel 2 van 12 jaar, 28 van 13 jaar en 31 van 14 jaar.

Van hen waren er 51 te 's-Hertogenbosch geboren, terwijl in 30 gevallen de vader en in 24 gevallen de moeder in genoemde gemeente geboren waren.

Volgend staatje geeft een overzicht van den tijd, gedurende welken de gekeurde jongens in de fabriek werkzaam geweest waren.

Tijd, gedurende welken in de fabriek werkzaam.	Aantal jongens.
Minder dan ½ jaar	12
Van ½ jaar tot en met 1 jaar	34
Boven 1 jaar tot en met 2 jaar	14
Onbekend	1

De werkzaamheden der jongens waren:
in 16 gevallen ombladplukken
„ 2 „ bosjesmaken
„ 1 geval kistjes spijkeren
„ 1 „ blokkenpersen.

In 41 gevallen waren de werkzaamheden niet genoteerd.

Van de jongens waren er 50 rechtstreeks van de school op de fabriek gekomen; 3 waren vroeger in eene drukkerij, 1 in eene lepelfabriek, 1 in eene schoenfabriek, 1 bij een schipper, 1 bij een meubelmaker, 2 bij een tuinman geweest. Eén der jongens had vroeger loopwerk verricht, terwijl één op eene sigarenmakerij gewerkt had.

Gemeld werd dat 41 der gekeurden aan zgn. „Spaansche griep" geleden hadden; 2 zouden longontsteking, 1 pleuritis en 1 borstziekte gehad hebben.

Verder werd opgegeven, dat in één geval de vader aan tering, en in één geval aan zenuwlijden overleden was

De navolgende ziekten en gebreken werden geconstateerd:

longlijden (dubbelzijdig)	in	1 geval
„ (éénzijdig)	„	9 gevallen
struma (krop)	„	10 „
bloedarmoede	„	4 „
deformiteit van de borstkas	„	3 „
conjunctivitis (oogbindvliesontsteking)	„	2 „
blepharitis (ooglidrandontsteking)	„	2 „
hoornvliesvlekken	„	1 geval
verminderde gezichtsscherpte	„	1 „

blindheid (éénzijdig)	in	1	geval
gezwollen halsklieren	„	1	„
vergroote amandelen	„	1	„
gestoorde neusademhaling	„	1	„
scabies (schurft)	„	1	„
impetigo faciëi (etterige huidaandoening van het gelaat) .	„	1	„
hyperkeratosis (abnormaal sterke verhoorning der opperhuid) van de huid van den romp	„	1	„
loopoor (beiderzijds)	„	1	„
„ (éénzijdig)	„	1	„
„ („) met doofheid	„	2	gevallen
doofheid (éénzijdig)	„	1	geval
genezen coxitis (heupontsteking met beenverkorting) . .	„	1	„
hoofdpijnen	„	2	gevallen.

Een bezoek aan de fabriek leerde, dat de kleederbergplaatsen niet voldeden aan de eischen van hygiëne. De bovenkleeren hingen vlak naast en op elkaar, door te weinig ruimte tusschen de ophanghaken.

Voor het handendrogen had niet iedere arbeider een handdoek, (gebruiken die van elkaar, bijv. jongen en man.)

Naast een urinoir bevonden zich twee vrouwenprivaten met lage deur om er overheen te kijken ter contrôle; voorbijgangers konden daardoor de zittende vrouw zien; uit zedelijkheidsoogpunt een onduldbare toestand.

Zoowel bij het onderzoek in de capsulefabriek, als in de sigarenfabrieken, dit jaar te 's-Hertogenbosch verricht, viel het minderwaardige physiek, en bij een aantal gekeurden de slechte voedingstoestand op.

Als voor de hand liggende oorzaken trokken, evenals op blz. 326 van het verslag over 1916 voor Rijssen werd aangegeven, de aandacht vroege noodhuwelijken, groote gezinnen in onvoldoende woningen, drankmisbruik en te veel en te vroeg rooken en pruimen.

DE AANGIFTE VAN ZIEKTEGEVALLEN.

Art. 21 der Arbeidswet 1911 luidt:

1. Ieder geneeskundige is verplicht aan Onzen Minister, met de uitvoering van deze wet belast, of aan een door dien Minister aangewezen ambtenaar, schriftelijk aangifte te doen van de aan zijne behandeling onderworpen gevallen van bepaalde, bij algemeenen maatregel van bestuur aangewezen, ziekten. De algemeene maatregel kan, ten aanzien van alle of sommige dier ziekten, de verplichting tot aangifte beperken tot die gevallen, waarin de patient in bepaalde, bij den algemeenen maatregel genoemde, bedrijven werkzaam is of binnen zekeren termijn vóór den aanvang der geneeskundige behandeling werkzaam is geweest.

2. De algemeene maatregel van bestuur regelt nader de wijze, waarop aan de verplichting van het voorgaande lid moet worden voldaan en kan voor het doen van aangifte eene geldelijke vergoeding vaststellen.

In 1918 kwamen 155 aangiften in, welke als volgt over de maanden van het jaar verdeeld waren:

In Januari	8
„ Februari	11

In	Maart	14
„	April	17
„	Mei	22
„	Juni	27
„	Juli	5
„	Augustus	8
„	September	15
„	October	20
„	November	3
„	December	5

In de jaren 1912, 1913, 1914, 1915, 1916 en 1917 kwamen resp. 466, 261, 221, 201, 201 en 254 aangiften in.

Bij bovenvermelde 155 aangiften zijn ook de 101 geteld, welke niet vereischt waren, omdat de ziekte niet in den betreffenden algemeenen maatregel van bestuur was opgenomen of omdat de getroffene niet werkte in een der bedrijven, waartoe de aangifteplicht voor bepaalde ziekten beperkt is, of wel omdat de ziekte het gevolg was van een ongeval in den zin der Ongevallenwet.

Om te kunnen nagaan, welke beteekenis het aantal ingekomen aangiften heeft voor de raming van het werkelijk aantal ziektegevallen, dat zich in 1918 heeft voorgedaan, kan de volgende staat dienen, waarin de aangiften zijn ingedeeld naar de standplaatsen der aangevende medici.

GEMEENTE EN PROVINCIE.	Aantal gevallen.	Aantal geneeskundigen, die aangifte deden.
Eygelshoven	9	1
Eysden	1	1
Maastricht	16	3
Simpelveld	2	1
Limburg	**28**	**6**
Dongen	1	1
Eindhoven	6	2
Helmond	1	1
Ossendrecht	1	1
Noordbrabant	**9**	**5**
Driewegen	4	1
Vlissingen	1	1
Zeeland	**5**	**2**

GEMEENTE EN PROVINCIE.	Aantal gevallen.	Aantal geneeskundigen, die aangifte deden.
Dordrecht	1	1
Gouda	9	3
's-Gravenhage	4	4
Nieuwpoort	1	1
Rotterdam	5	4
Sassenheim	1	1
Zuidholland	**21**	**14**
Amersfoort	2	1
Rhenen	1	1
Utrecht	9	3
Utrecht	**12**	**5**
Amsterdam	25	3
Assendelft	1	1
Beemster	1	1
Haarlem	1	1
Helder	17	3
Oostzaan	1	1
Wormerveer	1	1
Zaandam	1	1
Noordholland	**48**	**12**
Arnhem	2	1
Nijmegen	5	3
Wageningen	17	1
Gelderland	**24**	**5**
Overijssel	**0**	**0**
Assen	1	1
Emmen	1	1
Drenthe	**2**	**2**
Leeuwarden	2	1
Friesland	**2**	**1**
Delfzijl	1	1
Groningen	1	1
Leek	1	1
Zuidbroek	1	1
Groningen	**4**	**4**

Ook dit jaar kwam uit een aantal industrieel belangrijke deelen van Nederland geen enkele aangifte in, zooals b. v. uit Apeldoorn, Almelo, Breda, Delft, Deventer, Enschede, Hengelo, 's Hertogenbosch, Hoogezand, Lonneker, Meerssen, Oldenzaal, Tilburg, Veendam, Veenendaal, Zwijndrecht, enz. In aanmerking nemende 't groote aantal mogelijkheden, dat tegenwoordig in de industrie den arbeider blootstelt aan het krijgen eener bepaalde beroepsziekte, kunnen de lage cijfers van aangifte vanaf 1912 niet wel anders verklaard worden dan doordat de medici uit onvoldoende bekendheid met art. 21 der Arbeidswet 1911 of om andere redenen de aangiften achterwege doen blijven. Dit is in hooge mate te betreuren, daar eerst de bekendheid van bepaalde ziekten, door een bepaald bedrijf veroorzaakt, mogelijk maakt het voorkomen en het oordeelkundig behandelen dezer ziekten.

Een kort overzicht der aangegeven ziektegevallen gaat aan de meer uitvoerige mededeelingen betreffende eenige meer belangrijke vooraf:

Anthrax (miltvuur). 1 geval bij een varkensslachter.

Kooloxyde vergiftiging. 1 geval van een munitiearbeider, na inademen van kolendamp 14 dagen klachten over hoofdpijn, duizeligheid.

Loodvergiftiging. 5 gevallen, namelijk bij:

1 arbeider in een loodwitfabriek (herhaaldelijk vroeger als ziek aangegeven);

1 arbeider in een verffabriek;

2 loodgieters;

1 stereotypeur;

Nitrobenzolvergiftiging. 1 geval van een 16-jarigen jongen in een zeepfabriek (aangegeven als benzolvergiftiging).

Arsenikvergiftiging. 1 bontwerker (gebleken geen arsenikvergiftiging te zijn).

Longlijden. 16 gevallen in bedrijven, waarvoor de aangifte verplicht is.

De 16 gevallen betroffen:

2 steenhouwers;

2 graandorschers;

3 arbeiders in een Staatsmunitiefabriek (metaalslijperij);

1 monteur-electricien (metaalslijpen);

1 bankwerker in automobielfabriek;

1 vormer in een gieterij;

1 diamantsnijder;

4 arbeiders in houtzagerijen;

1 arbeider in een chemische fabriek (zoutzuurdampen).

Niet verplichte aangifte, wegens te lang verstreken termijn voor de aangifte, 2 gevallen; een diamantslijper en een metaalslijper.

Bovendien 6 gevallen in niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven n.l:

1 arbeider in een rubberfabriek (vulcaniseeringsproces);
1 graanhandelaar;
1 koetsier;
1 schilder;
2 kellners.

Nystagmus. 2 gevallen bij steenkolenmijnarbeiders.

Slijmbeursontsteking van de knie. 3 gevallen, n.l.:
1 schilder (kruipen);
1 houwer in een steenkolenmijn;
1 arbeider op Marine-scheepswerf (houten vloer leggen).

Ontsteking van het polsgewricht. 1 geval bij arbeider op een steenfabriek.

Ontsteking van huid en onderhuidscelweefsel. 1 geval, waarvoor de aangifte verplicht is; 13 gevallen, waarvan de aangifte niet verplicht is voor andere dan in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven, en 7 gevallen bekend geworden uit de aangiften voor de Ongevallenwet.

Het eene geval betrof een bankwerker op een scheepswerf.

De 13 gevallen in niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven betroffen:

3 arbeiders in 't boerenbedrijf, (aardappelrooien, wagensmeren, afladen van een wagen met boombeschermers);
2 arbeidsters in den boschbouw, (doornstruiken verwerken);
1 meubelmaker;
1 arbeider in een kastenfabriek (schaven);
1 kopergieter (stampen);
1 grondwerker;
2 arbeiders in fabriek voor gedroogde groenten en aardappelen (uien schillen);
1 arbeidster in fabriek voor gedroogde groenten;
1 sigarenmaker;

De 7 gevallen uit de aangiften voor de Ongevallenwet bekend, betroffen:

1 leerlooier (splitten);
1 arbeider in een lompenhandel, (bussen met beenderen opladen);
1 „ „ „ kastenfabriek (schaven);
1 zilversmid (gaatjes nijpen in zilverwerk;
1 arbeider in fabriek voor gedroogde groenten en aardappelen (uien schillen);
2 vrouwen in fabriek voor gedroogde groenten en aardappelen;

Ontsteking van peesscheeden van de hand en van spierscheeden en spierweefsel van den onderarm. 1 geval waarvan de aangifte verplicht is; 16 gevallen, waarvan de aangifte niet verplicht is voor andere dan in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven; 2 gevallen van ontsteking van pezen van lichaamsdeelen, niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemd, 1 geval bekend uit de aangifte ingevolge de Ongevallenwet.

Het eerste geval betrof:

1 houwer in een steenkolenmijn.

De 16 gevallen in niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven betroffen:
5 arbeiders op een marinescheepswerf;
2 landarbeiders (aardappelrooien);
1 stucadoor;
1 meubelmaker (schaven); (2 aangiften)
1 bakker (onmatig kneden);
1 stratenmaker;
1 conducteur (openen en sluiten van slecht of niet gesmeerde sloten van wagendeuren);
1 houtzager;
1 schaver;
1 waschvrouw;
1 arbeider in een kalkzandsteenfabriek (zandsporen).

De ontsteking van pezen van lichaamsdeelen, niet genoemd in den algemeenen maatregel van bestuur, betroffen:
1 vervener;
1 arbeider op marinewerf.

Bovendien werd 1 geval bekend uit de aangiften ingevolge de Ongevallenwet, betreffende een timmerman (putafbreken).

Nog werden uit de ongevallenaangiften bekend 1 geval van ontsteking van huid- en onderhuidscelweefsel van een onderbeen bij een arbeider in een beetwortelsuikerfabriek als gevolg van suikerpuisten en een geval van ontsteking van spieren van de rechterbovenarm bij een vrouw in een machinale breierij; beide dus van lichaamsdeelen niet genoemd in den algemeenen maatregel van bestuur.

Ontsteking en zweren van de huid. 18 gevallen in bedrijven, waarvoor de aangifte verplicht is, en 26 gevallen in andere, niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde, bedrijven.

De 18 gevallen kwamen voor bij:
8 arbeiders in een brikettenfabriek, (pekinvloed);
1 arbeider op een kolenmijn, (koolteer scheppen uit put);
1 timmerman, (werken met carbolineum);
1 sjouwer, (zakken met kalk versjouwen);
2 leerlooiers, (contact met zwavel en kalk);
1 metaalslijper, (inwerking van machineolie);
1 koperbankwerker;
1 arbeider in textielververij, (inwerking van potasch en kalk);
1 „ in een suikerfabriek;
1 stucadoor, (inwerking van ruwe kalk).

De 26 gevallen in niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven betroffen:
13 arbeiders op steenkolenmijnen;
2 sjouwers, (contact met aluminiumaarde);
1 arbeider in een meelfabriek;
1 mandenmaker;

1 arbeider in een verffabriek, (contact met caustic-soda);
2 landarbeiders;
2 arbeiders in vruchtenfabriek (bessensap bereiden; chemische stoffen);
1 kalkbrander;
1 schilder;
1 arbeidster in een Centrale Keuken, (aardappelen schoonmaken);
1 „ „ „ groentendrogerij, (uien schoonmaken).

Bovendien kwamen ter kennis uit de ongevallenaangiften 3 gevallen, deze betroffen:
1 photograaf;
2 stucadoors.

Tetanus, 2 gevallen, nl. bij:
1 leerlooier;
1 lompensorteerder.

Zweren van het hoornvlies van het oog. 5 gevallen waarvan de aangifte verplicht is; deze betroffen:

4 arbeidsters en 1 arbeider in een gloeilampenfabriek.

Voorts werd nog aangifte gedaan van de volgende gevallen van ziekten, waarvan de aangifte niet verplicht is:
Bloeduitstorting in een duimgewricht bij een smid.
Bindvliesontsteking van het oog bij 1 arbeider in een brikettenfabriek;
bij 3 arbeiders op een marinewerf, door briketstof, (pek invloed);
„ 1 arbeider in een brandstoffenhandel door steenkoolstof;
„ 1 „ op een pannenfabriek door leemstof in de ovens;
„ 1 stoker door ketelbikken;
„ 1 arbeider in een aardappeldrogerij door turfrook.

Ischias: 1 geval;

Lumbago bij 3 arbeiders op een marinewerf;

Ontsteking van huid- en onderhuidscelweefsel aan den voetrug bij een waschvrouw, en van den enkel bij een arbeider in een kistenfabriek.

„Teervergiftiging", bij een arbeider op een scheepsbouwwerf, na inademen van teerdamp.

Bovendien: 15 gevallen met duidelijk karakter van een ongeval.

Er werden geen gevallen aangegeven van anilinevergiftiging, ankylostomiasis, arsenikwaterstofvergiftiging, benzine- of benzolvergiftiging, caissonziekte, chroomvergiftiging, cyanvergiftiging, malleus (kwade droes), dinitrobenzolvergiftiging, vergiftiging door nitreuse dampen, zwavelkoolstofvergiftiging, zwavelwaterstofvergiftiging, kanker op de huid en kankerzweren, kwikvergiftiging, etterige slijmbeurs ontsteking van de elleboog, ontsteking van het schoudergewricht, ontsteking van het kniegewricht, phosphorvergiftiging, staar.

EENIGE MEDEDEELINGEN OMTRENT ENKELE MEER BELANGRIJKE AANGEGEVEN ZIEKTEGEVALLEN.

Loodvergiftiging. Loodzoom en koliek kwamen voor bij een 24-jarigen arbeider in een verffabriek sedert een halfjaar daarin werkzaam.

Bij een 53-jarigen stereotypeur, sedert 30 jaar werkzaam in een drukkerij, bestonden oogklachten (l. oog), de oogarts meldde retinitis levis en skotoom; bij onderzoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie bestonden geen loodzoom, tremoren of paresen.

Nitrobenzolvergiftiging. In een zeepfabriek kwam deze vergiftiging volgens onderzoek van den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie voor bij een 16-jarigen jongen, belast met het telkens toevoegen van een scheut nitrobenzol uit een bierflesch in het mengsel voor kleizeepbereiding; er werd wel tot 1 K.G. van deze vloeistof op deze wijze verwerkt. Nadat de jongen eenige dagen dezen arbeid had verricht, kreeg hij klachten over hoofdpijn, duizeligheid, misselijkheid, zwart voor de oogen zien; de huismedicus constateerde duidelijke cyanose van nagels en lippen; staking van dezen arbeid deed den jongen spoedig herstellen.

Een monster zgn. „nitrobenzol", bleek bij onderzoek door den scheikundige bij de Arbeidsinpectie inderdaad nitrobenzol te zijn.

Ontsteking van peesscheeden van de hand betrof bij een houwer in een steenkolenmijn de strekpezen van de hand.

De gevallen in niet in den algemeenen maatregel van bestuur genoemde bedrijven, en die, bekend geworden uit een ongevalsaangifte, betroffen:

de pezen van de strekspieren van den onderarm in 5 gevallen (2 rechts, 3 links) bij arbeiders op een marinewerf (het openhakken van mijnen, het vervoeren van zware pijpen, het boren van gaten, ijzerplaat knippen, het teeren van sluisdeuren), bij 2 landarbeiders (aardappelen rooien), bij 1 stucadoor, bij 1 meubelmaker (schaven), bij 1 bakker (kneden en knijpen), bij 1 treinconducteur (deuren openen en sluiten), bij 1 houtzager, bij 1 waschvrouw, bij 1 arbeider in kalkzandsteenfabriek (zandsporen), bij 1 timmerman (put afbreken);

de pezen van de strekspieren van den duim, bij 1 timmerman (schaven), bij 1 stratenmaker;

de achillespees rechts bij 1 koperslager (persen van oliekoelers), de pees van den langen strekker van de groote teen bij een vervener.

Ontsteking en zweren van de huid vertoonden 7 arbeiders in een brikettenfabriek, en wel allen aan het aangezicht en 1 bovendien aan de handen, als gevolg van den invloed van pekstof; bij allen was mede ontstoken het bindvlies van het oog. Bij een arbeider, werkzaam geweest op een Duitsche kolenmijn, ontstond dit lijden door het staan boven een put waarin een mengsel van teer en kalk werd verwarmd.

Onder de 26 gevallen, in niet in den algemeenen

maatregel van bestuur genoemde bedrijven, zijn nog de volgende in het bijzonder te vermelden:

Furunculose. Deze kwam voor bij 13 arbeiders werkzaam in particuliere- en Staatssteenkolenmijnen.

Zweren van de huid van beide handen ontstonden bij 2 arbeiders door het gedurende uren in aanraking komen met zwavelzuur houdende aluminium-aarde bij het lossen van een hiermede geladen schip.

Ekzema tyloticum met rhagaden aan beide handen werd gezien door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie bij een 43-jarig man, vanaf zijn 13de jaar in de mandenmakerij werkzaam; het ekzeem bevond zich vooral daar, waar het kapmeshandvat tegen de muis van den duim en de priem tegen de pinkmuis rust en verder tusschen den wijsvinger en tweeden vinger, waar de teen tusschen rustte. Gebruikt werden witte, geschilde, en grauwe, ongeschilde teenen, die gewaterd werden in steeds vuil water; de teenen werden nat verwerkt. De man werkte in een onverwarmde schuur, zittend op den grond op teenen.

Tetanus. Een 35-jarige looiersknecht kreeg bij het ophangen van een huid een splinter onder den nagel, kwam bij den medicus met klachten over pijn in den rug en lendenen, na twee dagen namen de klachten toe, bleek overstrekking van den rug te bestaan, stijfheid van de beenen, buikspieren gespannen. Krampaanvallen traden op; risus sardonicus (grijnslach). Na opname in een ziekenhuis genezing na 5 weken.

VERSCHILLENDE GENEESKUNDIGE ONDERZOEKINGEN.

Terpentijnsurrogaat. In de lak- en verfafdeeling van een accumulatorenfabriek werden door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie monsters genomen van „terpentina", hetwelk bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie bleek te zijn een petroleumfractie (destillaat boven 150° C.); een monster vernisopl. 11 % bevatte als oplosmiddel eveneens deze stof. Klachten van de zijde der arbeiders werden niet vernomen.

Lakken in gebruik bij de vliegtuigfabrikage. In de lakafdeeling van een automobiel- en vliegtuigfabriek werden van 5 arbeiders klachten vernomen en verschijnselen waargenomen, wijzende op schadelijken invloed van ingeademde dampen. Bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur bleken in de 2 genomen monsters van Nederlandschen oorsprong aanwezig methylalcohol en aceton.

Tijdens het uitstrijken bleek, ondanks de afzuiging, tusschen de plaats van luchtaanvoer en die, waar gestreken werd, een sterke onaangename lucht te bestaan; op sommige dagen werd 40—50 liter lak gebruikt. Het gevolg was een voorschrift voor verbeterden dampafvoer. Bovendien werd, krachtens art. 246 van het Veiligheidsbesluit 1916, door het districtshoofd voorgeschreven, dat voor de arbeiders, bezig met het opplakken der zoogenaamde

„versterkingsstrookjes", de tijd van verblijf in de afdeeling „emailliteeren der draagvlakken" niet meer dan 4 uur per dag mocht bedragen, terwijl na een verblijf in die afdeeling van 2 uur achtereen een kwartier rust moest worden gegeven, elders door te brengen.

Een monster „e m a i l l i e t" van Duitschen oorsprong, werd op verzoek van den Kapitein-Commandant van de luchtvaartafdeeling te Soesterberg door den Scheikundig-Ingenieur onderzocht [1]). Ook deze lak bevatte aceton als oplosmiddel.

B e n z o l v e r g i f t i g i n g i n e e n r u b b e r f a b r i e k. Bij een bezoek door den Medisch-Adviseur aan het lokaal, waar de strijkmachines stonden, viel het bleeke uiterlijk van de 4 daar werkende arbeiders op. In het lokaal hingen sterk prikkelende dampen, onaangenaam van reuk. Klachten werden vernomen over een gevoel van branden aan de oogleden en in de keel, hoofdpijn, duizeligheid, slaperigheid.

Bij onderzoek der arbeiders werden bleekheid van de slijmvliezen, tremoren van vingers en oogleden bij 3 arbeiders waargenomen.

Het bleek, dat vroeger als oplosmiddel voor de rubber benzine werd gebruikt; toen waren er weinig klachten. Den laatsten tijd gebruikt men oplosmiddelen van onbekende samenstelling.

De laatste dagen werd gebruikt een „benzine", die bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur r u w e b e n z o l bleek te zijn; een tweede monster bleek te zijn benzol en hoogere koolwaterstoffen. Een derde monster „benzine" was Ligroine, een petroleumfractie.

Doelmatige afwending van het gevaar voor vergiftiging deed den eisch stellen, te zorgen voor machinale afzuiging op de strijktafels en zoolang dit niet was, geschied den werktijd in te korten tot de helft, in verband met art. 246, sub c, van het Veiligheidsbesluit.

B e n z o l i n d e s c h o e n c r ê m e f a b r i k a g e. Als oplosmiddel voor was werd gebezigd een „terpentino"; een door den Medisch-Adviseur genomen monster bleek te zijn benzol en homologen. Twee later gezonden monsters bleken bij onderzoek door den Scheikundig-Ingenieur te zijn benzol en homologen, resp. xylol. Aan de vulmachine van de doosjes met de crême werd per dag door meisjes 30 Liter xylol verwerkt; de eisch werd gesteld, dat een goed passend houten deksel boven de vulmachine werd aangebracht. Tevens werd een benzolwaarschuwing uitgereikt.

K a l k b r i j v o o r h e t v e t v r i j m a k e n v a n r i j w i e l f r a m e s. In een rijwielfabriek werden door den Medisch-Adviseur enkele jongens en de baas gezien met huidkloven en -zweren aan de handen, een gevolg van het ontvetten met water en Weener kalk van metaaldeelen, bevestigd aan een koperdraad. Hierbij veroorzaakte het vasthouden en trekken met de linkerhand bij het borstelen met een eenvoudigen handborstel scheurtjes in de opperhuid.

Aangeraden werd een borstel met doelmatiger handvat, zoodat de rechterhand van het bekalkte borstelhaar afbleef, voor de linkerhand een gummihandschoen; tevens vóór den arbeid de handen invetten.

1) Zie Centraal Verslag 1915, blz. 232.

Trinitro-toluolvergiftiging (bijgenaamd Trotyl) in ammunitiefabrieken.

In vervolg op het medegedeelde in het Centraal Verslag over 1917 is het melding maken van enkele cijfers betreffende deze vergiftiging in verschillende landen niet van belang ontbloot. I. M. LEGGE, medical inspector of factories, bericht over 181 gevallen, waaronder vrouwen en jeugdige personen, van geelzucht over 1916 in Engeland; van deze gevallen hadden 52 een doodelijken afloop.

Hoevele gevallen van geelzucht, als gevolg van het omgaan met trinitro-toluol (onzuivere) in de oorlogvoerende landen zijn voorgekomen, zal om verschillende redenen wel niet bekend worden. Volgens een officieel rapport [1]) werden in een Amerikaansche munitiefabriek, waar volgens schatting $\frac{1}{10}$ van alle granaatvulling met Trotyl plaats vond, bij dagelijksche waarneming gedurende 20 maanden waargenomen 7000 vergiftigingsgevallen met 105 dooden, in de $7\frac{1}{2}$ maand daarvoor 17000 gevallen met 475 dooden, hoewel toen ook reeds enkele voorzorgsmaatregelen tegen vergiftiging werden genomen.

In het begin van den munitieaanmaak in Amerika was haast om te produceeren oorzaak van grove misstanden. Arbeiders werden aan het werk gevonden in halfvoltooide werkplaatsen. In één fabriek, met verscheidene millioenen dollars stamkapitaal opgericht, werd gedurende 17 maanden zonder afzuiging van de zware giftige dampen gearbeid, zonder medisch toezicht op de arbeiders en zonder voorzorg voor persoonlijke reinheid, zoodat de maaltijden werden genuttigd met ongewasschen handen; „there is no way of knowing how much illness and death resulted from the mad rush during the first months of the war", zegt de schrijfster A. HAMILTON.

Naast goede hygiënische inrichting van de fabriek en het gebruiken van zoo zuiver mogelijken trotyl blijft persoonlijke reinheid een factor van groote beteekenis. Het verrichten van trotylarbeid door vrouwen en jeugdige personen, gelijk die voorkomt in Engeland en Duitschland, is in Amerika slechts bij uitzondering het geval geweest.

In Nederland had in de munitiefabrieken een werkstaking plaats van 14 April tot 14 Mei, in verband met door den Algemeenen Bond van losse rijkswerklieden aanhangig gemaakte vraagpunten betreffende de belangen der trotylarbeiders.

In aansluiting hieraan werd de Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie uitgenoodigd door de Directie van het Staatsbedrijf der Artillerieïnrichtingen tot een bijeenkomst op 30 April 1918 ter bespreking van bepaalde vragen betreffende voeding, kleeding en lichaamsreiniging. Het resultaat was, dat een bepaalde regeling werd getroffen. Van belang werd geacht, een strenge voorkeuring van nieuwe arbeiders en het openstellen van de mogelijkheid om bij klachten over hunne gezondheid dagelijks medischen raad in te roepen.

Het lag in de bedoeling van de Directie, dat hoe langer hoe meer gebruik zou worden gemaakt van gezuiverde, goed gewasschen, trotyl.

Tevens werd noodig geoordeeld een algemeen onderzoek van de

---

[1]) Industrial poisons used or produced in the manufacture of explosives 1917 p. 6. U. S. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics, no. 219.

arbeiders na afloop van de staking, om daaruit gegevens te putten voor een periodieke keuring op bepaalde tijdstippen.

Eenigen tijd na de staking had deze keuring plaats, op grond waarvan in overleg met de Directie een periodieke keuring werd ingesteld, elke twee maanden van de arbeiders in de patronenfabriek en in de springstoffenfabriek aan de Hembrug en eens per maand aan de munitiefabriek „Kattenburg" te Amsterdam. Het onderzoek, verricht door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie, gaf het volgende resultaat.

Een symptomencomplex, wijzende op lichte trotylvergiftiging, hoofdpijn, slaperigheid, duizeligheid, ongeregelde ontlasting of verstopping en maagklachten kwam slechts bij eenige arbeiders voor.

	1ste bezoek	2de bezoek	3de bezoek	4de bezoek
Springstoffenfabriek aan de Hembrug	3	6	3	1
Patronenfabr. aan de Hembrug	2	—	—	—
Munitiefabriek a/d Marinewerf te Amsterdam	3	5	3	3

Een overzicht van de gevonden verschijnselen geven de volgende staatjes:

Springstoffenfabriek aan de Hembrug.

	Aantal onderzochte arbeiders.	Gele handen		Slaperigheid.	Hoofdpijnen of duizeligheid.	Slechte eetlust.	Verstopping of onregelmatige ontlasting.	Maagklachten.	Andere klachten.
		sterk geel	licht geel						
1ste bezoek	79	38	8	5	4	5	4	4	—
2de bezoek	84	41	22	47	19	6	5	2	1
3de bezoek	69	22	19	37	17	2	2	2	—
4de bezoek	81	4	23	17	8	1	2	—	5

Patronenfabriek aan de Hembrug.

	Aantal onderzochte arbeiders.	Gele handen		Slaperigheid.	Hoofdpijnen of duizeligheid.	Slechte eetlust.	Verstopping of onregelmatige ontlasting.	Maagklachten.	Andere klachten.
		sterk geel	licht geel						
1ste bezoek	18	11	6	6	4	1	2	—	—
2de bezoek	19	7	3	6	4	—	—	—	—
3de bezoek	15	6	6	1	—	—	—	—	1
4de bezoek	12	4	1	2	2	1	—	—	1

Munitiefabriek op de Marinewerf te Amsterdam.

	Aantal onderzochte arbeiders.	Gele handen		Slaperigheid.	Hoofdpijnen of duizeligheid.	Slechte eetlust.	Verstopping of onregelmatige ontlasting.	Maagklachten.	Andere klachten.
		sterk geel	licht geel						
1ste bezoek	75	13	28	26	9	1	9	6	4
2de bezoek	82	10	36	41	25	4	8	5	5
3de bezoek	49	14	18	18	13	3	3	4	3
4de bezoek	50	14	17	14	5	3	2	3	2

Bij het onderzoek vielen vooral op verschijnselen van slaperigheid, hoofdpijn of duizeligheid, slechte eetlust, ongeregelde ontlasting of verstopping en maagklachten.

Zoo werden gevonden bij de trotylarbeiders van de Springstoffenfabriek aan de Hembrug:

bij het eerste bezoek: van de 79 onderzochte arbeiders

bij 1 slaperigheid, hoofdpijnen, slechte eetlust, constipatie en maagklachten;
„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid, slechte eetlust en maagklachten;
„ 1 hoofdpijnen en duizeligheid, slechte eetlust en maagklachten;
„ 1 hoofdpijn en duizeligheid en constipatie;
„ 1 ongeregelde ontlasting en maagklachten;
„ 3 slaperigheid;
„ 2 slechte eetlust;
„ 1 ongeregelde ontlasting;

bij het tweede bezoek: van de 84 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid, slechte eetlust en ongeregelde ontlasting;
„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid, ongeregelde ontlasting en maagklachten;
„ 2 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid en slechte eetlust;
„ 2 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid en ongeregelde ontlasting;
„ 12 slaperigheid en hoofdpijnen en duizeligheid;
„ 2 slaperigheid en slechte eetlust;
„ 1 slaperigheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 slaperigheid en maagklachten;
„ 1 hoofdpijnen, duizeligheid en slechte eetlust;
„ 25 slaperigheid;

bij het derde bezoek: van de 69 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen, duizeligheid en slechte eetlust;
„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen, duizeligheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen, duizeligheid en maagklachten;
„ 1 slaperigheid, slechte eetlust en maagklachten;
„ 10 slaperigheid, hoofdpijnen en duizeligheid;
„ 23 slaperigheid;
„ 4 hoofdpijnen of duizeligheid;

bij 1 ongeregelde ontlasting;

bij het vierde bezoek: van de 81 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen, duizeligheid en slechte eetlust;

„ 2 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 14 slaperigheid;

„ 5 hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 2 ongeregelde ontlasting.

Bij de trotylarbeiders van de Patronenfabriek aan de Hembrug:

bij het eerste bezoek: van de 18 onderzochte arbeiders

bij 1 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en slechte eetlust;

„ 2 hoofdpijnen of duizeligheid en ongeregelde ontlasting;

„ 5 slaperigheid;

bij het tweede bezoek: van de 19 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 5 slaperigheid;

„ 3 hoofdpijnen of duizeligheid;

bij het derde bezoek: van de 15 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid;

bij het vierde bezoek: van de 12 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid en slechte eetlust;

„ 1 slaperigheid;

„ 2 hoofdpijnen of duizeligheid.

Bij de trotylarbeiders van de munitiefabriek op de Marinewerf te Amsterdam.

bij het eerste bezoek: van de 75 onderzochte arbeiders

bij 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid, ongeregelde ontlasting en maagklachten;

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid en maagklachten;

„ 5 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 5 slaperigheid en ongeregelde ontlasting;

„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en maagklachten;

„ 1 slechte eetlust en ongeregelde ontlasting;

„ 1 ongeregelde ontlasting en maagklachten;

„ 14 slaperigheid;

„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 1 ongeregelde ontlasting;

„ 2 maagklachten;

bij het tweede bezoek: van de 82 onderzochte arbeiders

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid, slechte eetlust en maagklachten:

„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid en slechte eetlust;

„ 3 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid en ongeregelde ontlasting;

„ 12 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;

„ 3 slaperigheid en ongeregelde ontlasting;

„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en slechte eetlust;

„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en ongeregelde ontlasting;

„ 4 hoofdpijnen of duizeligheid en maagklachten;

„ 1 slechte eetlust en ongeregelde ontlasting;

bij 21 slaperigheid;
„ 2 hoofdpijnen of duizeligheid;

bij het *derde* bezoek van de 49 onderzochte arbeiders:

bij 6 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;
„ 2 slaperigheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 slaperigheid en maagklachten;
„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en slechte eetlust;
„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid en maagklachten;
„ 2 slechte eetlust en maagklachten;
„ 9 slaperigheid;
„ 4 hoofdpijnen of duizeligheid;

bij het *vierde* bezoek van de 50 onderzochte arbeiders:

bij 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid, slechte eetlust en maagklachten;
„ 1 slaperigheid, hoofdpijnen of duizeligheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid, slechte eetlust en maagklachten;
„ 1 slaperigheid en hoofdpijnen of duizeligheid;
„ 1 slaperigheid en slechte eetlust;
„ 1 slaperigheid en ongeregelde ontlasting;
„ 1 slaperigheid en maagklachten;
„ 8 slaperigheid;
„ 1 hoofdpijnen of duizeligheid.

Huiddefecten in een houtzagerij. In deze fabriek werden door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie verschillende arbeiders en jongens gezien met min of meer afgesleten plekken van de huid aan de vingertoppen, (zie foto) tengevolge van mechanische- en chemische inwerkingen; vooral het natte hout werd als nadeelig beschouwd. Dunne bladen populieren of olmenhout werden met rechter- of linkerhand of met beide handen aangepakt en over een tafel naar de knipmachine geschoven; het hout raakte daarbij steeds dezelfde plaatsen aan de 5 vingers. De huiddefecten gingen tot op de papillair laag en veroorzaakten bij sommigen ronde of ovale plekken, een of meer aan een vinger.

In het sap van den populier komt een salicylzuurverbinding voor.

Stank in een fabriek voor bereiding van veekrachtvoeder. Bij bezoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie aan dit oorlogsbedrijf was de eerste, alles overheerschende indruk bij het betreden van het fabrieksterrein en de fabriek de onbeschrijfelijke, intensief walgelijke stank.

In deze fabriek werd afval van groenten, visch en bloed in droog- en mengapparaten door vulopeningen op den zolder gestort.

De grondstoffen verkeerden bij het bezoek nagenoeg alle in rottenden toestand. De manden met afval visch, de vaten met deels vloeibaar, deels gestold bloed, waren bezet met kleine en groote vliegen.

Op den zolder heerschte tijdens de vulling groote hitte; een dikke laag stof lag overal.

Klachten van de 9 losse arbeiders werden niet gehoord, „de eetlust ging

OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS

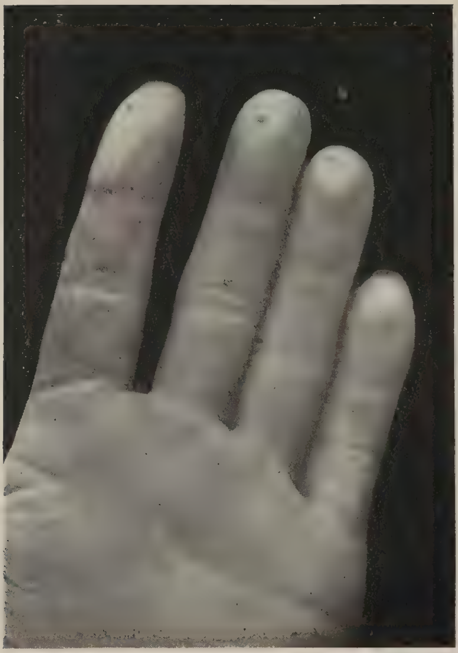

AFGESLETEN PLEKKEN VAN DE HUID
AAN DE VINGERTOPPEN
BIJ ARBEIDER IN EEN HOUTZAGERIJ.

wel". Een 16-jarige jongen had een pustula aan de kin. De stank werd door de arbeiders zelven niet bemerkt, daarentegen zeer door de huisgenooten.

4 van de 9 arbeiders kregen een blauwen kiel van den bedrijfsleider, echter geen klompen.

Voor broek, vest en schoenen zorgden de arbeiders zelve.

Waschgelegenheden niet voorhanden; de zeer vuile handen werden in een vliet, meest zonder zeep, gewasschen.

De primitieve wijze van werken door ongeschoolde menschen, onder weinig deskundige leiding, viel sterk op.

Deze uit hygiënisch oogpunt onhoudbare toestand leidde tot een voorschrift voor bepaalde verbeteringen. Voordat deze echter ten volle waren uitgevoerd, brandde de fabriek geheel af.

Ultraviolette straling van electrisch licht.

In een lichtdrukinrichting stonden bij een bezoek door den Medisch-Adviseur bij de Arbeidsinspectie 2 jeugdige personen bij de zoogenaamde lichtdrukramen bloot aan de inwerking van ultraviolettestralen van electrische lampen, welker koolkern gedrenkt was in een bepaalde vloeistof, wat rijk violet licht gaf. In verband met art. 9 sub J en K van het Arbeidsbesluit werd door het betrokken districtshoofd een eisch gesteld tot bescherming van de oogen met brillen, van euphosglazen voorzien.

Zwaktetoestand bij jeugdige personen aan de selfactors in een katoenspinnerij na de griepepidemie najaar 1918.

Tijdens een bezoek in de avonduren aan een textielfabriek viel bij de krachtbepaling met den dynamometer bij jongens, meisjes en vrouwen op de voor hun leeftijd te lage cijfers bij sommigen van hen; als oorzaak hiervan bleek in aanmerking te komen een kort te voren doorstane griepaanval. Voor deze personen werd de arbeid tijdelijk te zwaar geacht.

Pekstof in briketfabriek.

In een briketfabriek werden de arbeiders in verband met art. 10 van de Veiligheidswet door den Medisch-Adviseur en den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie dit jaar eenmaal onderzocht. Er waren 14 arbeiders werkzaam. Waargenomen werden: oogbindvliesontsteking, wratvormige en platte huiduitwassen.

MAANDELIJKSCH ONDERZOEK VAN HET PERSONEEL WERKZAAM IN DE 3 LOODWITFABRIEKEN.

In 1918 werd het maandelijksch onderzoek, in 1913 aangevangen, voortgezet en verricht door den Geneeskundige bij de Arbeidsinspectie.

In verband met de tijdsomstandigheden, die tot slapte of stilstand van het bedrijf leidden, geschiedde het dit jaar evenals in 1917 niet elke maand, maar werd het in fabriek A [1]) 2 maal, in B en D 10 maal verricht.

1) Met de letters A, B, C en D worden dezelfde fabrieken bedoeld als in vorige jaarverslagen.

In fabriek C werd in 1918 geen lood meer verwerkt.

In 't geheel werden gekeurd 77 arbeiders, van wie nog 10 van de 105 personen, die in 1912 tijdens het algemeen onderzoek in de 4 loodwitfabrieken werden onderzocht en tevens in 1913, 1914, 1915, 1916 en 1917 bij het maandelijksch onderzoek.

Ook dit jaar werd bij het onderzoek gelet op dezelfde punten als in 1917.

Behalve de 77 gekeurde arbeiders werkten tusschen de verschillende onderzoekingen in 1918 nog 33 arbeiders eenige dagen of weken in de fabrieken. Totaal hebben er dus 110 personen gewerkt, dat is nog geen vierde van het aantal in 1914.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal gekeurde en niet gekeurde arbeiders in ieder der 3 fabrieken in 1918 en van het aantal gevallen van loodvergiftiging, bekend geworden door de aangifte van verschillende geneeskundigen ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911, voor ieder dezer groepen.

Fabriek.	Gekeurde arbeiders.	Niet gekeurde arbeiders.	Ziek volgens aangifte ingev. art. 21 A.W. 1911 van de gekeurden.	Ziek volgens aangifte ingevolge art. 21 A. W. 1911 van de niet gekeurden.
A	8	6	—	—
B	34	14	—	1
D	36	13	—	—
Totaal	78	33	—	1

Van de gekeurde arbeiders in fabriek B werkte er 1 ook een tijdlang in fabriek D, zoodat het aantal onderzochte personen 77 bedraagt.

Tabel, aangevende het aantal personen, dat in de jaren 1913 tot en met 1918 in de loodwitfabrieken heeft gewerkt en het aantal gevallen van loodvergiftiging bekend geworden door aangifte van verschillende geneeskundigen, ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911.

JAAR.	Totaal aantal personen werkzaam in de 4 loodwitfabrieken tezamen.	Totaal aantal personen, ziek volgens aangifte ingev. art. 21 A.W. 1911.	Totaal aantal ziektegevallen, volgens art. 21 A.W. 1911.
1913	385	29	31
1914	462	28	30
1915	272	13	14
1916	256	6	7
1917	169	4	4
1918	110 [1]	1	1
Totaal . .	1654	81	87

1) Is het aantal personen werkzaam geweest in 3 fabrieken.

Van de 77 onderzochte personen waren 42 reeds voor 1918 werkzaam, 35 zijn in dit jaar in de fabriek gekomen. Van deze laatsten waren 5 reeds eerder in eene loodwitfabriek werkzaam geweest.

In 1918 hebben 45 van de 77 gekeurde personen de fabriek verlaten; van deze waren 11 korter dan een maand, 15 van 1—3 maanden, 10 van 3—6 maanden, 3 van 6 maanden—1 jaar, 1 van 1—2 jaar, 2 van 3—4 jaar en 3 langer dan 5 jaren werkzaam geweest.

Van de 33 niet onderzochte arbeiders hebben 11 korter dan 1 week, 5 van 1—2 weken, 3 van 2—3 weken, 2 van 1—2 maanden, 6 van 2—3 maanden, 1 van 3—6 maanden, 2 van 6 maanden—1 jaar, 2 van 1—2 jaren en 1 langer dan 5 jaren in een loodwitfabriek gewerkt.

De leeftijd en het al of niet gehuwd zijn der onderzochte personen, blijkt uit het volgend staatje:

Fabriek.	Leeftijd der onderzochte personen.							Gehuwd.	Ongehuwd.	Weduwnaar.
	beneden 20 jaar.	20—30 jaar.	30—40 jaar.	40—50 jaar.	50—60 jaar.	60—70 jaar.	ouder dan 70 jaar.			
A	—	—	—	1	3	3	1	6	2	—
B	2	9	11	8	5 [1])	—	1	13	20 [1])	3
D	4	14	5	5	5	1	—	15	18	1
Totaal	6	23	16	14	13	4	2	34	40	4

1) Een van deze personen is ook genoemd onder fabriek D.

Over de resultaten van het geneeskundig onderzoek zij het volgende medegedeeld:

C o l o r i e t werd niet waargenomen.

L o o d z o o m werd smal of diffuus aangetroffen bij 13 personen.

T r e m o r (beven) van de vingers hadden in meerdere of mindere mate 22 van de onderzochte personen.

V e r l a m m i n g e n werden niet waargenomen.

Uit het volgende staatje blijkt hoe deze bevindingen verdeeld waren over de 3 fabrieken:

Fabriek.	Coloriet.	Loodzoom.	Tremor.	Verlammingen.
A	geen	geen	6	geen
B	geen	6	9	geen
D	geen	7	7	geen

De resultaten van het onderzoek bij de 10 van de 105 personen, die in 1912 tijdens het algemeen onderzoek werden onderzocht en tevens in 1913, 1914, 1915, 1916 en 1917 bij het maandelijksch onderzoek, waren in 1918 de volgende:

Fabriek.	Nummer van de lijst van 1912.	Leeftijd.	Werkzaamheden.	Resultaten van het onderzoek in 1918.	Opmerkingen.
A	9	65 jaar	allerlei	tremor	
	19	65 „	verfmolen	lichte tremor	
	20	52 „	pakmachine	lichte tremor	
	21	50 „	expeditiewerk	lichte tremor	
B	42	67 jaar	allerlei	loodzoom tremor	± 5 maanden afwezig geweest wegens ongeval.
	45	51 „	allerlei	—	
	47	27 „	allerlei	loodzoom lichte tremor	
D	54	48 jaar	allerlei	—	18 Mei uit fabriek gegaan.
	88	39 „	timmerman	—	
	89	70 „	allerlei	lichte tremor	sedert Mei wegens ziekte fabriek verlaten.

P r u i m e n. 18 personen werden bij het intreden in de fabriek opmerkzaam gemaakt op het gevaar van loodvergiftiging bij het pruimen onder den arbeid.

Alle in 1918 voor het eerst in de fabriek gekomen personen werden attent gemaakt op de maatregelen, die ze hadden te nemen om zoo weinig mogelijk de kans te loopen loodziek te worden.

Dit jaar zijn 12 arbeiders wegens ziekte, ongeval of om onbekende redenen langeren of korteren tijd afwezig geweest; van 1, bij wien tevoren een loodzoom aanwezig was, bestond deze nog bij den terugkeer in de fabriek.

Ingevolge art. 21 der Arbeidswet 1911 werd in 1918 door een geneeskundige 1 geval van loodvergiftiging bij een arbeider in de loodwitfabrieken aangegeven.

De diagnose was: l o o d v e r g i f t i g i n g bij een arbeider, die reeds langer dan 5 jaren in een loodwitfabriek was werkzaam geweest. (in fabriek B, waar hij sedert Augustus 1917 nachtwaker was, No. 40 van de lijst van 1912.)

Deze arbeider is bij het maandelijksch onderzoek niet onderzocht.

HOOFDSTUK XII.

Eenige mededeelingen van electrotechnischen aard.

INVLOED VAN DEN ELECTRISCHEN STROOM OP HET MENSCHELIJK LICHAAM.

Onder dit opschrift kwam op blz. 371 van het Centraal Verslag der Arbeidsinspectie over 1914 een opstel voor, dat ten doel had het gevaar van den electrischen stroom met spanningen, zooals deze in de industrieele ondernemingen meestal voorkomen, aan te toonen.

Blijkens de opgedane ervaring is echter de meening, dat een electrische stroom van zulke spanningen voor het menschelijk lichaam onschadelijk is en nooit den dood ten gevolge hebben kan nog zoo verbreid, dat bij den grooten omvang dien de toepassing der electriciteit heeft aangenomen, het van groot belang is op dit onderwerp terug te komen.

Vooreerst zij gewezen op het volgende staatje, dat een overzicht geeft van de ongevallen in Nederland veroorzaakt door den electrischen stroom in de jaren 1909 tot en met 1918. De bijzonderheden van die ongevallen staan in de betreffende Centrale Verslagen der Arbeidsinspectie zooveel mogelijk gedetailleerd vermeld.

Jaar.	Lage spanning; tot 300 Volt tegen aarde.		Hooge spanning; boven 300 Volt tegen aarde.		Totaal.
	Verwonding.	Dood.	Verwonding.	Dood.	
1909	8	—	—	2	10
1910	21	—	—	1	22
1911	18	—	—	—	18
1912	13	—	—	—	13
1913	27	3	4	—	34
1914	25	4	2	—	31
1915	36	5	—	2	43
1916	51	4	1	—	56
1917	56	3	1	—	60
1918	51	5	6	1	63
	306	24	14	6	350

Uit dit staatje blijkt, dat het aantal der doodelijke ongevallen bij lage spanning grooter is geweest dan bij hooge spanning.

Alhoewel dit oppervlakkig aldus zou kunnen verklaard worden, dat in fabrieken of werkplaatsen de toegang tot de inrichtingen voor hooge spanning niet voor iedereen zoo gemakkelijk is als tot die voor lage spanning, zoo is toch daarvoor een meer belangrijke reden op te geven en wel de fatale invloed van den electrischen stroom bij spanningen van 100—500 Volt op het hart.

In die gevallen, waarbij de oorzaak van den dood door den electrischen stroom niet toe te schrijven was aan een zware beleediging van een der organen van het lichaam, werd tot voor langen tijd en ook nu nog een tijdelijke stilstand van het hart aangenomen, die in den regel door kortere of langere kunstmatige ademhaling opgeheven kon worden.

Aan het einde van de vorige eeuw werden echter op dat gebied nieuwe onderzoekingen ingesteld en talrijke proeven, genomen op dieren, bewezen, dat de dood door den stroom niet meer als een schijndood mocht aangenomen worden, maar dat deze veroorzaakt werd door een abnormale werking van het hart.

De onderzoekers PRÉVOST en BATELLI, die ook reeds in dit verband genoemd werden in het bovengenoemde opstel, leverden door die proeven het bewijs, dat onder de omstandigheden, waaronder de electrische stroom in de industrie en het huiselijk leven gebruikt wordt, dus bij spanningen van 110—300 Volt, de dood in de meeste gevallen veroorzaakt is geworden, doordat het hart tengevolge van den stroomdoorgang in een toestand gebracht werd, waarbij de hartkamers niet meer hun normale rhythmische beweging van het pompen met afwisselend uitzetten en samentrekken verrichten. De kamers namen integendeel een fladderende beweging aan, waardoor de regelmatige kringloop van het bloed opgeheven werd. En nu is juist de noodlottige factor, welke hiermede gepaard gaat, deze, dat die fladderende beweging bij de grootere dieren, zooals kat, hond, paard en ook bij den mensch blijft voortduren, ook na opening van den stroomketen. Het hart komt niet meer in zijn normalen toestand terug; de bloedsomloop wordt tot stilstaan gebracht, en het einde is de dood.

Bij den dood van een mensch door den stroom is het uit den aard der zaak onmogelijk na te gaan, hoe groot de stroomsterkte is geweest, welke door het lichaam of een zijner deelen heeft gecirculeerd, doch bij proeven met dieren hebben zich spanning en stroomsterkte wel laten bepalen, en uit deze proeven is het opmerkelijk resultaat verkregen, dat juist bij de gebruikelijke spanningen van 110—220—300 Volt de stroom, indien deze bij een bepaalde sterkte door het hart gaat, daaraan een fladderende beweging bezorgt.

In het bovengenoemde opstel werd bij wisselstroom rond 0.1 Ampère genoemd als sterkte, waarbij de dood intreedt, indien de stroom het hart treft.

Med. Dr. H. BORUTTAU, te Berlijn, haalt in zijn mededeeling, voorkomende in de Electrotechnische Zeitung van 1918 no. 9 (uit welke mededeeling veel van wat belangrijk is hier overgenomen is) aan, dat een wisselstroomsterkte van 100 milli-Ampère reeds voldoende was, om een

ERRATUM.

In de tweede alinea van onder op blz. 342 is abusievelijk uitgevallen de eerste zin, luidende:

Bij gebruik van wisselstroom schijnt een veel kleinere stroomhoeveelheid noodig te zijn voor het veroorzaken van den dood, dan bij gelijkstroom.

hond van middelbare grootte te dooden, terwijl voor gelijkstroom hier 0,4 à 0,5 Ampère noodig zoude geweest zijn.

Bij wissel- of draaistroom is de invloed, die de frequentie uitoefent, van buitengewoon groot gewicht. Nu is het merkwaardig, dat door de proeven eveneens is aangetoond, dat het juist de meest voorkomende frequentie van onze stroomnetten n.l. die van 50 perioden per seconde is, welke voor het lichaam het meest gevaarlijk is.

Bij een betrekkelijk grootere frequentie moet de stroomsterkte, welke het hart beïnvloedt, veel grooter zijn om den dood te veroorzaken, terwijl het bekend is, dat de hoog frequente Tesla-stroomen geen nadeelige gevolgen op het lichaam uitoefenen. Evenmin is dit het geval bij condensator-ontladingen.

De proeven toonden verder aan, dat bij de gewone frequenties onzer draaistroominstallaties de physiologische werking van den electrischen stroom, n.l. het fladderen der hartkamers, niet toeneemt met de spanning; integendeel vermindert bij opvoering van de spanning boven 500 V. het gevaar van het fladderen en zelfs kon bij kleine dieren bij een spanning van 1200 Volt geen fladderen meer aangetoond worden. Deze omstandigheid gaf PRÉVOST en BATTELLI aanleiding om te onderzoeken hoe een hart, dat in fladderende beweging is gekomen, weder tot normale werking zou kunnen gebracht worden, en werkelijk hebben zij kunnen aantoonen, dat het fladderen van het hart door onderwerping aan een stroom van zeer hooge spanning kan beëindigd worden, mits die toepassing binnen het vierde deel van een minuut na het ongeval kan geschieden.

Hetzelfde effect schijnt eveneens verkregen te worden door het lichaam aan een krachtige condensator-ontlading te onderwerpen. Hoe dit ook zij, de tegenwoordige stand der wetenschap geeft nog geen enkel middel aan, dat in dergelijke gevallen praktisch toe te passen is.

Wel zijn er middelen aan de hand gedaan, maar deze zijn van zoodanigen, chirurgischen aard (het blootleggen van het hart, om daarop de massage uit te oefenen, het inspuiten van een bepaalde zoutoplossing direct in het hart door den borstwand heen enz.) dat daarvan voorloopig niet veel te wachten is. Uit het bovenstaande blijkt, dat bij het fladderen der hartkamers geen redding meer mogelijk is; het is hier geen schijndood doch een werkelijke dood. In zoo'n geval zal dus ook de toepassing van de kunstmatige ademhaling, hoe lang men die ook voortzet, geen resultaat hebben.

De praktijk heeft dan ook in menig geval geleerd, dat gedurende uren de kunstmatige ademhaling zonder succes toegepast is geworden. Dit moet echter niet leiden tot de onthouding van deze methode op personen, die door den electrischen stroom van lage spanning bewusteloos zijn geworden. Hoe dikwijls is het voorgekomen, dat door die kunstmatige ademhaling wel een verongelukte in het leven behouden werd.

Het is toch de eenige krachtige poging, die men kan aanwenden, en indien de bewustelooze niet zoodanig getroffen is, dat een fladderen van het hart en een daarmede gepaard gaande stilstand van den kringloop van het bloed er het gevolg van was, bestaat alle kans, dat juist door die kunstmatige ademhaling de levensgeesten weer opgewekt worden.

Bij personen, bewusteloos geworden ten gevolge van een aanraking met een electrischen stroom van hooge spanning, b.v. van 1000 V. af, zal de kunstmatige ademhaling in den regel tot gunstig resultaat leiden.

Hierbij toch is geen sprake van fladdering der hartkamers en als gevolg daarvan van het ophouden van den kringloop van het bloed; hier is veeleer een toestand ingetreden, waarbij het hart nog slechts zeer zwak slaat, of tijdelijk opgehouden heeft te slaan. Door de kunstmatige ademhaling komt het hart dan, zelfs na 1 of 2 uur, in normalen toestand terug. Het hart bevindt zich dan onder dezelfde omstandigheden als bij verstikking, verdrinking of vergiftiging door gas. De ervaring heeft in menig geval bewezen, dat een aanraking met een geleidingsdraad van b.v. 1000 Volt of hooger, waarbij duidelijk uitgemaakt kon worden, dat de stroom een weg door het hart had gevonden, de getroffene zware beleedigingen en verbrandingen had, doch dat het gaan van den stroom door het hart niet den dood veroorzaakt had. In dit jaar kwam een persoon zoodanig in aanraking met een draaistroom van 10000 Volt, dat hem door de opgedane verbrandingen een been boven de knieschijf, eenige teenen van den anderen voet, en de 2 handen zijn afgezet moeten worden. De bewusteloosheid duurde slechts een 20 minuten, waarna het hart, zelfs zonder toepassing van de kunstmatige ademhaling, weer normaal begon te werken. Van dood gaan is hier, zelfs bij de ontzettende beleediging van het lichaam, geen sprake geweest.

Ook van eenige andere gevallen met vreeselijke brandwonden werd in de vorige verslagen melding gemaakt (zie o.a. blz. 174 en 175 van het Centraal Verslag over 1914, en blz. 178—180 van dat over 1917). Ook hier was van overlijden van den patient geen kwestie.

Een geheel ander beeld geeft onder ongunstige omstandigheden de aanraking van geleidingen bij spanningen van 110—300 V., zelfs nog van geringere spanning, b.v. 72 V.

Raakt de getroffene een geleiding van lage spanning aan, dan is, in het bijzonder wanneer een volkomen aardsluiting aanwezig is, doordat b.v. het stroomverdeelingssysteem van een nulleider voorzien is, in de meeste gevallen die aanraking van dusdanigen aard, dat de stroom zijn weg door het hart vindt. Is daarbij de weerstand van het menschelijk lichaam verzwakt, doordat de persoon bezweet was, zijn schoenwerk nat was, hij op een natten bodem stond, of in een metalen ketel arbeidde en raakt hij daarbij een stroomvoerend blank deel aan, b.v. een slecht gemonteerde handlamp, dan is in de meeste gevallen die aanraking voldoende, om den dood door het ophouden van den kringloop van het bloed te veroorzaken. De getroffene valt met of zonder het uiten van een laatsten wanhoopskreet neer, of hij doet nog eenige passen en zakt dan in elkander. In zulke gevallen is in den regel redding niet mogelijk, en kunstmatige ademhaling — al wordt deze langen tijd toegepast — blijft zonder resultaat.

Het is te hopen, dat deze wenken er toe mogen bijdragen, om het publiek te waarschuwen voor het aanraken van electrische geleidingen. Een waarschuwend woord voor hen, die uit een zekere bravoure zulke leidingen moedwillig vastpakken, ten einde daarmede bij de omstanders een goedkoop succes van moed of ruwe onverschilligheid te behalen.

Een waarschuwend woord voor vele monteurs, die, omdat zij elken dag met den electrischen stroom moeten omgaan, het gevaar, dat een aanraking met zich kan sleepen, niet meer achten. Een waarschuwend woord ook voor hen, die uit speelschheid den in de werkplaats zoo gemakkelijk bereikbaren stroom gebruiken, om daarmede proeven te nemen op andere personen. Dat deze allen meer en meer mogen gaan begrijpen, hoe noodlottig een aanraking met den electrischen stroom van lage spanning kan worden!

Toen het vorenstaande reeds geschreven was, trok een merkwaardig courantenbericht de aandacht.

In dit bericht, dat tot opschrift had „Een noodlottige grap" werd vermeld, dat eenige soldaten van het fort te Velsen het plan hadden opgevat, om de knop van de deur van een der fortkamers te electriseeren. Zij hadden daartoe een koperen geleiding van een der lampen, waarop een spanning van 220 Volt stond, via den schakelaar om den deurknop bevestigd.

Toen nu een soldaat de kamer wilde binnentreden en daartoe de deurknop vastgreep, kreeg hij een schok, waardoor hij in elkaar zakte en na eenige oogenblikken overleed.

Het bericht meldde niet of hier kunstmatige ademhaling was toegepast; alleen werd bericht, dat blijkens een ingesteld onderzoek de getroffene aan een hartverlamming was overleden.

Toen de daders voor den Krijgsraad te recht moesten staan, bekende een der beklaagden den electrischen draad aan de deurknop te hebben bevestigd, doch verklaarde niet te hebben geweten, dat een stroom van 220 Volt spanning doodelijk was.

In de praktijk was dit, volgens hem, nog nooit voorgekomen, en zelfs na dit ongeval werd er op het fort te Velsen steeds aan geleidingen gewerkt onder dezelfde omstandigheden.

Naar aanleiding van deze verklaring vroeg de auditeur-militair schorsing der zaak, teneinde alsnog eenige officieren van de Genie als getuigen en deskundigen te hooren omtrent de vraag, of deze doodelijke afloop een normaal gevolg van een stroomlading van 220 Volt was, dan wel tot de uitzonderingsgevallen behoorde. Dit was volgens den spreker van groot gewicht in verband met de strafmaat. De verdediger sloot zich hierbij aan, doch drong tevens aan op het hooren van een medische specialiteit op electrisch gebied.

Bij een volgende zitting verklaarde een der getuigen, een 2de luitenant der artillerie, dat ook na het ongeval door de militaire Overheid geen maatregelen waren genomen ter beveiliging van de werklieden aan de electrische geleidingen, terwijl een getuige-deskundige (een kapitein der Genie) verklaarde, dat hem geen gevallen bekend waren, dat een stroom van 220 Volt den dood had veroorzaakt.

Een 2de deskundige (een werktuigkundig ingenieur) kwam na onderzoek tot de conclusie, dat aan den beklaagde geen schuld kon worden geweten.

Het bericht vermeldt niet, dat de door den verdediger gevraagde

medicus, specialist op electrisch gebied door den krijgsraad werd opgeroepen, immers van een verklaring van zulk een deskundige werd niet gerept.

Eveneens moet het verwondering wekken, dat onder de opgeroepen getuigen-deskundigen geen electrotechnisch ingenieur, bekend met de ongevallentechniek, behoorde.

Hoe dit alles ook zij, aan de hand van het bovenstaande moge de hoop worden uitgesproken, dat men meer en meer tot de overtuiging zal komen, dat een aanraking van een electrische geleiding ook bij lage spanning gevaarlijk is en onder ongunstige omstandigheden den dood tengevolge kan hebben.

ELECTRISCHE LAMP BIJ DEN ARBEID IN STOOMKETELS EN DERGELIJKE METALEN VATEN.

Op blz. 358 van het Centraal-Verslag over 1916 werd de aandacht gevestigd op de doodelijke ongevallen, veroorzaakt door den electrischen stroom bij werkzaamheden in natte en warme ruimten, zooals b.v. bij reinigen of bikken van stoomketels en dergelijke vaten en wel in hoofdzaak tengevolge van het gebruik van een slechte of defecte handlamp. Ook werd daar geschreven, dat dit herhaaldelijk voorkomen van doodelijke ongevallen dwong naar middelen om te zien, ten einde daaraan zoo veel mogelijk een einde te maken, waarbij als het meest afdoende middel werd voorgesteld, het gebruiken van lampen met zeer lage spanning, b.v. 20 Volt.

Alhoewel voor de enkele ruimten, die hier bedoeld worden, de bezwaren van het gebruik van zulke spanningen niet groot zijn, en ten minste bij d r a a i s t r o o m door het tusschenschakelen van een transformatortje van b.v. 220/20 Volt die lage spanning gemakkelijk te verkrijgen is, is dat echter niet het geval bij gelijkstroom.

Ook blijft altijd het bezwaar bestaan, dat de in den ketel te gebruiken handlamp van een toevoerleiding moet voorzien zijn, en het is nu juist deze laatste, die door het schuren tegen den bodem of de wanden van den ketel of het vat spoedig zijn beschermend omhulsel verliest, waardoor de blanke leiding in aanraking komt met de ijzermassa en den daarin aanwezigen persoon.

Nu zijn in het laatste jaar in de mijnen, tengevolge van benzinegebrek, groote hoeveelheden electrische mijnlampen ingevoerd en naar de meening van den Electrotechnisch-Ingenieur bij de Arbeidsinspectie zijn het juist deze lampen, die zoo bij uitstek geschikt blijken voor de hier bedoelde werkzaamheden.

Deze lampen bezitten vele voordeelen: ten eerste zijn zij van solide constructie, die een defect raken of breken uitsluit; ten tweede kan elke lamp, onafhankelijk van welke aanwezige stroomsoort ook, vervoerd en in de hand medegenomen worden, en eindelijk vervallen de zoo spoedig aan slijtage onderhevige en daardoor gevaarlijk wordende toevoerleidingen! Het is daarom van belang van deze lamp een beschrijving te geven, terwijl tevens eenige afbeeldingen daarvan worden opgenomen.

De lamp bestaat uit een geheel dichte cylindrische bak, getrokken uit een 2 m.M. dikke ijzeren plaat en heeft een zoodanigen vorm, dat indeuken of verbuigen bijna niet mogelijk is. Alle onderdeelen zijn eveneens van

ELECTRISCHE LAMP BIJ DEN ARBEID IN STOOMKETELS EN DERGELIJKE METALEN VATEN.

AANZICHT.

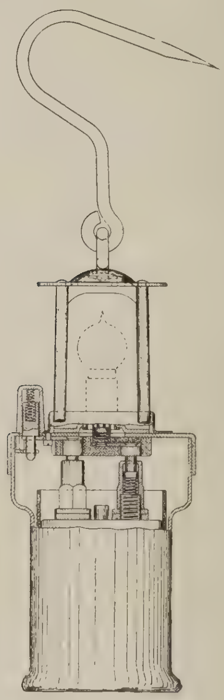

DOORSNEDE.

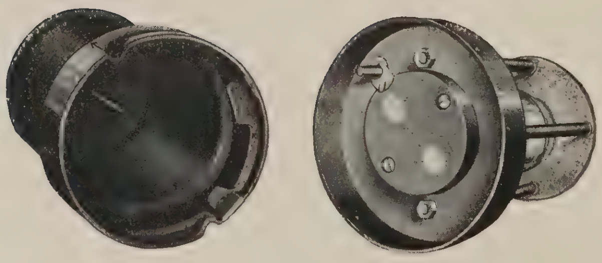

ACCUMULATOR MET BAK (GEOPEND).

gestampt metaal en dus onbreekbaar. Bij de constructie der lamp is verder rekening gehouden met 2 voorname eischen n.l. dat zij tegen een zeer ruwe behandeling bestand zijn en dat er uit de lamp, in welke houding zij ook gesteld wordt, nimmer zuur mag lekken.

Om den accumulator voldoende sterkte te geven; zijn de accumulatorenplaten van cylindrischen vorm genomen, daar vlakke platen steeds krom trekken en onvermijdelijk tot kortsluiting aanleiding geven.

Door den ronden vorm dier platen wordt bovendien een groot nuttig oppervlak verkregen, benevens een geringen inwendigen weerstand.

De polen zijn aan de cylinders vastgegoten en niet gesoldeerd, zoodat alle zwakke plaatsen vermeden zijn. De accumulatoren zijn verder van een bijzondere stop voorzien. Deze stop laat het zich ontwikkelde gas ontwijken, waarbij echter het zuur, dat mede ontwijken mocht, weer in den accumulator terugvloeit. De accumulator kan gedurende 5 minuten het onderste boven gekeerd worden, zonder dat er zuur uitlekt. Verder zijn de accumulatoren geheel van een rubberomhulsel voorzien, zoodat zij zuurdicht zijn afgesloten en bestand zijn tegen stooten.

Aan de onderzijde van dit rubberomhulsel is een uitsparing, die past in den ingedrukten voet van de ijzeren huls der lamp. Hierdoor is het mogelijk, dat de accumulatoren in den vereischten stand worden vastgehouden ten opzichte van het deksel der lamp. Zij kunnen zeer gemakkelijk uit de ijzeren huls worden genomen en op een laadtafel geplaatst worden. Al het contactmateriaal is zuurbestand en oxydatie is dus zoo goed als buitengesloten.

Zoodra de accumulator in de huls geplaatst is, kan men het deksel op de lamp zetten. Dit deksel loopt op een ingedrukte bajonetsluiting. Door het heen en weer draaien van het deksel kan de lamp op een zeer eenvoudige wijze ontstoken en gedoofd worden, zoodat hiervoor dus geen schakelaar gebruikt behoeft te worden. Tevens is het deksel voorzien van een messinghuls, waarin zich een ijzeren stift met veer bevindt. Zoodra het deksel op de lamp gedraaid wordt, valt deze stift in een daarvoor in de huls aangebracht vergrendelstuk. De lamp kan dan nog wel aan- en uitgedraaid worden, doch niet geopend. Het openen kan alleen geschieden met behulp van een electromagneet, die de ijzeren stift omhoog trekt.

Als een bewijs dat deze lampen wel solide zijn, mag gelden, dat men ze bij de proefneming van een hoogte van twee meter op een betonvloer liet vallen, waarbij het licht ongestoord bleef branden.

HOOFDSTUK XIII.

Schade, veroorzaakt door fabrieken aan de omgeving.

BESTRIJDING VAN ROOK EN HINDERLIJKE DAMPEN.

Het gemeentebestuur van Zierikzee won het oordeel der „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken" in over de voorwaarden, te stellen bij de oprichting eener brikettenfabriek, waarin een Lanzlocomobiel zou worden geplaatst met een 10 M. hoogen schoorsteen en een door stoom aangeblazen vuur voor magerkool. Waar dit natuurlijk een waren aschregen over de omgeving zou veroorzaken, werd door de Vereeniging voorgesteld de voorwaarde op te nemen: „dat de locomobiel moet worden aangesloten aan een gemetselden schoorsteen van minstens 30 M. hoogte en tusschen schoorsteen en locomobielketel een aschvanger van voldoende capaciteit moet worden aangebracht, welke minstens twee maal 's weeks moet worden geleegd".

Later informeerde het gemeentebestuur of deze bepaling niet eenvoudiger kon worden, wanneer uitsluitend met turfcokesbriketten zou worden gestookt, waarop de Vereeniging mededeelde dat, wanneer uitsluitend bedoelde brandstof werd gebezigd, een aangeblazen vuur onnoodig is, waardoor dan tevens de hinder vervalt en voorschriften niet meer noodzakelijk zijn

Het gemeentebestuur heeft hierop, overwegende, dat nog niet met zekerheid kon worden beoordeeld, of de op te richten fabriek gevaar, schade of hinder zou veroorzaken de vergunning verleend voor een proeftijd van 10 maanden, waarbij echter geen nadere voorwaarden werden opgelegd. Wel werd concessionaris te zijner voorlichting een afschrift toegezonden van het door de Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken uitgebracht advies.

Tegen het besluit van Burgemeester en Wethouders kwamen enkele der omwonenden in beroep bij de Kroon, omdat zij, behalve hinder door rook, ook overlast ondervonden door geraas en stofverspreiding.

Overeenkomstig het advies van den Directeur-Generaal van den Arbeid werd bij Koninklijk besluit van 21 Januari 1919 no. 22 aan concessionaris een definitieve vergunning verleend, waarbij de volgende voorwaarden werden opgelegd.

1. dat de kollergang en de stoomaanjager van de locomobiel niet gebruikt mogen worden tusschen 8 uur des namiddags en 7 uur des voormiddags;
2. dat de schoorsteen van den locomobielketel en van den stoomverhitter moet reiken tot ten minste eene hoogte van 15 Meter, gemeten van uit den beganen grond;
3. dat de afvoerkoker boven den mengbak moet reiken tot eene hoogte van ten minste 12 M. gemeten van uit den beganen grond;
4. dat boven de bestaande schutting een 2 Meter hooge schuine opstand aanwezig moet zijn.

De „Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken" hield dit jaar wederom in een drietal plaatsen stokerscursussen.

De eerste, welke te Utrecht in het scheikunde-leslokaal van het Stedelijk Gymnasium werd gehouden, duurde van 29 April tot 10 Juni.

Voor dezen cursus hadden zich 15 deelnemers aangemeld, waarvan 6 voor het mondeling examen slaagden. Aan vijf deelnemers kon, na gehouden practisch examen, het diploma worden uitgereikt.

Te Eindhoven werd een cursus gehouden in het scheikunde-leslokaal van de Hoogere Burgerschool. Voor dezen cursus, welke 30 April aanving en 11 Juni eindigde, hadden zich 22 personen aangemeld, van wie slechts 13 den geheelen cursus hebben gevolgd. Hoewel de ijver van de deelnemers niets te wenschen overliet was de geringe ontwikkeling der leerlingen, onder wie zich niet minder dan 9 analphabeten bevonden, oorzaak, dat deze cursus niet veel succes heeft gehad. Slechts aan 3 deelnemers kon ten slotte het diploma worden uitgereikt.

De derde cursus werd gehouden te Leiden in het scheikunde-leslokaal van het Gymnasium en duurde van 15 October tot 27 November. Er meldden zich 48 deelnemers aan, waarvan 20 personen werden toegelaten, terwijl besloten werd in 1919 den cursus voor de overigen te herhalen. Door het heerschen der Spaansche Griep zijn tijdens den cursus 3 personen overleden en moesten ook anderen het verdere bezoek achterwege laten, zoodat in het geheel maar 12 deelnemers den cursus geheel hebben kunnen volgen. Van hen voldeden 8 aan het mondeling en het praktisch examen, zoodat zij het diploma konden verwerven.

Door verschillende omstandigheden verleende de Vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken dit jaar geen medewerking aan den cursus, verbonden aan de Middelbare Technische School te Amsterdam. Er kwam echter eene nieuwe regeling tot stand, welke in September 1919 in werking zal treden, waarbij de Vereeniging in de Middelbare Technische School den stokerscursus zal geven, geheel overeenkomstig de vorige jaren.

De practische examens gaven geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen.

HINDER VAN GROENTENDROGERIJEN.

Zooals bekend mag worden verondersteld, veroorzaakt de nabijheid eener groentendrogerij vaak hinder door de verspreiding van onaangename lucht, die in de meeste gevallen veroorzaakt wordt door de aanwezigheid van minder versche groenten of groote hoeveelheden afval, welke spoedig tot bederf overgaan. Door te eischen, dat de groente steeds in verschen staat wordt aangevoerd en verwerkt, afval regelmatig wordt verwijderd en de geheele inrichting behoorlijk schoon wordt gehouden, is het mogelijk dezen hinder belangrijk te beperken.

Anders is het evenwel, wanneer scherp riekende stoffen als uien, prei of selderie worden gedroogd. Hierbij dient echter scherp onderscheid gemaakt te worden tusschen den stank, welke zich verspreidt bij het bewaren, vervoeren en schoonmaken der groenten en dien, welke ontstaat bij het eigenlijke droogproces. Reeds de aanwezigheid van groote hoeveelheden dezer groenten is voor de naaste omgeving hinderlijk door de onaangename

lucht, die uit de massa opstijgt, hetgeen nog verergerd wordt door het noodzakelijk transport der groenten en het schoonmaken daarvan. Hiertegen is niets te doen; de onaangename lucht ontstaat overal, waar de groenten bewaard of bewerkt worden. De hinder op deze wijze ontstaan blijft echter beperkt tot de naaste omgeving, daar de hinderlijke dampen zich niet over groote afstanden zullen verplaatsen.

Anders is het evenwel met den stank, die ontstaat bij het eigenlijke droogproces. Reeds de verwarming is oorzaak, dat de aromatische stoffen, welke de groenten bevatten, in groote hoeveelheid vrijkomen. Deze stoffen worden nu met den vrijgekomen damp in de buitenlucht gelaten, zoodat op deze wijze de verspreiding wordt bevorderd. Zelfs op grooten afstand van de drogerij is de lucht waar te nemen in die mate, dat van ernstigen hinder gesproken kan worden. Het is echter mogelijk de uit de droogbakken opstijgende dampen op te vangen.

Verscheidene gemeentebesturen hebben bij het verleenen eener vergunning tot oprichting eener drogerij de voorwaarde gesteld, dat geen uien, prei of dergelijke scherpriekende groenten zouden worden gedroogd, welke voorwaarde, voorzoover er beroep tegen werd ingesteld, door de Kroon werd gehandhaafd.

Het bestuur der gemeente Het Bildt verleende in het laatst van 1917 een vergunning tot oprichting eener groentendrogerij, waarbij eveneens de voorwaarde was gesteld, dat in de inrichting geen uien en preien gedroogd mochten worden, tegen welke voorwaarde concessionaris in beroep kwam.

Nu was bedoelde drogerij gevestigd op eenigen afstand van de kom der gemeente, zoodat aangenomen kon worden, dat zelfs de naaste bewoners geen last zouden hebben van het bewaren en schoonmaken der groenten.

Over dit beroep gehoord, adviseerde de Directeur-Generaal van den Arbeid, de dampen, welke uit de bakken opstijgen, op te vangen en te verbranden, zoodat ook de verderaf wonenden geen hinder meer van den stank zouden ondervinden. Uitvoerige proeven in het scheikundig laboratorium van de Arbeidsinspectie genomen, om een middel te vinden de dampen onschadelijk te maken, hadden toch aangetoond, dat de dampen, zelfs al zijn zij met een groote hoeveelheid waterdamp vermengd, door verbranding onschadelijk gemaakt kunnen worden.

Overeenkomstig het advies van den Directeur-Generaal werd bij Koninklijk besluit van 24 September 1918 no. 32 het verbod van drogen van uien en preien vervangen door de navolgende voorwaarde:

a. dat, zoo uien, prei of andere groenten, die bij het drogen kwalijk riekende dampen ontwikkelen, worden gedroogd, er voor moet worden gezorgd, dat deze niet in de buitenlucht ontwijken dan nadat zij verbrand zijn;

dat daartoe eene inrichting moet worden aangebracht en bij het verwerken der groenten in werking gebracht, bij het in werking brengen waarvan de droogbakken door middel van geheel dichte schotten aansluiten aan de walmkappen;

dat zich in deze schotten slechts zooveel openingen mogen bevinden, die van goed sluitende schuiven voorzien zijn, als voor de behandeling der te drogen groenten bepaald noodig zijn en dat deze schuiven slechts dan en voor zoo langen tijd geopend mogen worden, als zulks bij die behandeling vereischt wordt;

dat gedurende het drogen der groenten de kokers, die van de walmkappen naar de buitenlucht voeren, hermetisch gesloten moeten zijn en alle, bij het drogen der groenten

ontwijkende gassen en dampen afgezogen moeten worden door een ventilator van voldoende capaciteit en door middel van dichte buisleidingen onder het vuur van den oven, die de verwarmde lucht levert voor het drogen, in dier voege, dat er zorg gedragen worde, dat deze gassen en dampen volledig verbranden, en uitsluitend door den fabrieksschoorsteen ontwijken.

HINDER DOOR STANKVERSPREIDING VAN VEEVOEDERFABRIEKEN.

In Maart 1918 hadden Burgemeester en Wethouders van Arnhem vergunning verleend aan de N. V. Groentendrogerij Industrie Maatschappij „Tubantia" tot oprichting eener groentendrogerij in de voormalige suikerfabriek „de Klingelbeek". Al spoedig bleek evenwel, dat, inplaats van aan groenten, op een deel der droogeesten gewerkt werd aan het drogen van een mengsel aardappelschillen en bloed. Dit geschiedde bij wijze van proef ter bereiding van veevoeder en verspreidde zoo'n stank, dat weldra van verschillende zijden klachten inkwamen, vooral toen later zelfs broeiende en rottende aardappelschillen, bedorven visch, bloed en slachtafvallen werden gedroogd, welke stoffen na droging werden gebroken en vermalen. Naar den aard van het bedrijf waren deze grondstoffen ook op het terrein aanwezig en verspreidde zich van uit de bergen bedorven schillen, vaten visch, enz. een ondragelijke stank, terwijl zwermen vliegen zich om en op deze voorraden bewogen. De geheele bereiding geschiedde onder leiding van de „Commissie belast met het toezicht op de bereiding van veevoeder uit afvalproducten", welke Commissie handelde met opdracht van het Rijk. Het plan bestond twee gesloten toestellen voor het drogen op te stellen volgens het stelsel, door Prof. VAN CALCAR aangegeven, en waarbij de ontwijkende gassen door den fabrieksschoorsteen zouden worden afgevoerd. Het behoeft niet te verwonderen, dat de klachten over deze inrichting bleven aanhouden en daar voor het drogen van aardappelschillen, slachtafval enz. geen vergunning was aangevraagd, kon het gemeentebestuur van art. 21 der Hinderwet gebruik maken om de inrichting te sluiten, welk besluit echter later weer werd herroepen.

Inmiddels namen de klachten steeds toe, zoodat begin Juli de inrichting voor goed door het gemeentebestuur werd verzegeld. Het dadelijk door de fabriek ingestelde beroep, op grond dat de bestaande inrichting door de vroegere vergunning zou worden gedekt, werd door de Kroon mede naar aanleiding van een door den Directeur-Generaal uitgebracht advies ongegrond verklaard.

Te Zoeterwoude was eenzelfde fabriek opgericht, die, onder directe leiding van Prof. VAN CALCAR staande, veevoeder maakte uit dezelfde grondstoffen als te Arnhem werden gebezigd. Ook over deze fabriek, die zonder Hinderwetvergunning in werking was gebracht, kwamen tallooze klachten in over den ondragelijken stank, welke verspreid werd en die door geheel Leiden was waar te nemen. Ook vertoonde de fabriek, wat betreft de naleving der bepalingen der Veiligheidswet, belangrijke tekortkomingen.

Aangezien zoowel de Zoeterwoudsche fabriek als die aan de Klingelbeek voorzien moesten in het tekort aan veevoeder, en dus met het doorwerken

groote belangen waren gemoeid, moest ernstig naar een middel gezocht worden ten bestrijding van den stank.

Verschillende besprekingen zoowel met de directie der fabriek te Zoeterwoude als met den scheikundige van de Arnhemsche fabriek hadden tot resultaat, dat getracht zou worden de gassen te leiden door sproeikamers van zoodanige afmetingen, dat de snelheid der gassen in die kamers zoo zou zijn verminderd, dat de aanraking met het versproeide koude water zoo innig en langdurig mogelijk zou zijn, waardoor condensatie van de stinkende bijmengselen en oplossing daarvan in het water kon worden verwacht. Tot de oprichting eener proefinstallatie, waartoe was besloten, is het echter niet gekomen. De fabriek te Zoeterwoude was inmiddels door brand geheel vernield en hoewel het plan bestond, de fabriek dadelijk opnieuw op te bouwen, is hiervan afgezien, omdat de gewijzigde omstandigheden de noodzakelijkheid tot het bereiden van veevoeder hadden verminderd. Ook de fabriek aan de Klingelbeek te Arnhem is sindsdien niet meer in werking gebracht.

WATER- EN DAMPKRINGVERONTREINIGING DOOR EEN POTASCH- EN SPIRITUSFABRIEK.

Zooals in het vorige jaarverslag op blz. 360 werd medegedeeld, kon in 1917 nog geen definitieve beslissing genomen worden inzake het beroep, ingesteld tegen de vergunning door Burgemeester en Wethouders van Jutphaas verleend tot oprichting eener spiritusfabriek. De directie dezer fabriek had toch een voorstel ingediend ter vervanging der voorwaarde, welke beoogde hinder te voorkomen van de dampen, welke zich ontwikkelen bij de potasch-bereiding in de calcineerovens. Deze methode bestond eveneens in het volledig verbranden der gassen, waarbij echter de vloeistof, die tot potasch wordt verwerkt, vooraf door indamping van een veel grooter gedeelte van het water was bevrijd. De vrees bestond, dat de dampen, welke bij deze indikking ontstaan en in het afvalwater worden gebracht, de biologische reiniging van het overige afvalwater zouden bemoeilijken of geheel onmogelijk maken.

Proeven in het laboratorium der Arbeidsinspectie genomen wezen er echter op, dat de voorgestelde werkwijze de biologische reiniging van het afvalwater niet zou benadeelen, zoodat deze methode zonder bezwaar zou kunnen worden toegepast. Inmiddels bleek evenwel, dat concessionaris door de tijdsomstandigheden in de onmogelijkheid verkeerde de noodige materialen te verkrijgen voor de verbrandingsinstallatie, terwijl het twijfelachtig mocht geacht worden, of het zou gelukken uit het weinige materiaal, dat in Nederland voorradig was een behoorlijke installatie samen te stellen. In dienzelfden tijd kwamen van het gemeentebestuur van Utrecht nieuwe klachten en bleek de toestand ook voor de verafwonenden inderdaad onhoudbaar. Aangezien de hinderlijke stank eerst ontstaat indien uit melasse, nadat daaruit spiritus en koolzuur zijn bereid, potasch wordt gemaakt, adviseerde de Directeur-Generaal alleen de bereiding van potasch uitdrukkelijk te verbieden. Wenschte men dan later potasch te gaan bereiden, dan zou

hiervoor eene nieuwe vergunning dienen te worden aangevraagd, terwijl voor het oogenblik de melasse, die alleen op potasch verwerkt zou worden, kon worden ingedampt en vervoerd naar een fabriek, waar potaschbereiding is toegestaan, of onbewerkt als meststof kon worden verkocht. De bestreden voorwaarde zou dan geheel kunnen vervallen, evenals de 5de voorwaarde. (Zie blz. 372 Centraal Verslag 1916). Overeenkomstig dit advies werd bij Koninklijk besluit van 24 September 1918 no. 33 vergunning verleend tot het oprichten eener fabriek voor het vervaardigen van spiritus en bijproducten onder de volgende voorwaarden:

1. Al het afvalwater, uitgezonderd het koelwater, wanneer dit geene organische verontreiniging bevat of bij het fabrieksproces opgenomen heeft, moet op de volgende wijze worden gezuiverd.

Dit afvalwater moet na afkoeling tot op 30 à 40° C. geleid worden in een put, waarin het steeds zwak alkalisch moet worden gemaakt door menging met kalkwater (verkregen door in een roerbak bijtende kalk in reeds gezuiverd water op te lossen).

Dit mengsel wordt gevoerd naar twee bezinkingsbassins. Elk van deze moet zoo groot zijn, dat het water daarin vier uren kan verblijven, terwijl de snelheid, waarmede het water het bassin doorloopt niet grooter mag zijn dan 16 c.M. per minuut.

Wanneer een dezer beide bassins in bedrijf wordt gesteld, wordt het bezonken water van het andere bassin regelmatig naar septic-tanks gevoerd, waarna het slijk uit dit laatste naar een draineerveld wordt gepompt.

Na drie dagen wordt dit bassin gevuld en in bedrijf gesteld, terwijl het andere geledigd wordt en zoo vervolgens.

De septic-tanks, ten minste twee in getal, moeten regelmatig en achter elkaar worden doorloopen en eene diepte hebben van 2 M. Het afvalwater moet er tenminste 1 etmaal in verblijven, terwijl de doorstroomingssnelheid niet grooter dan 30 c.M. per minuut mag zijn.

Verder moeten de septic-tanks voorzien zijn van doelmatige toevoer- en afvoergoten over de geheele breedte, terwijl schotten, reikende tot 75 c.M. onder de oppervlakte van het water er voor moeten zorgen, dat het afvalwater over het actieve gistingsmateriaal stroomt, hetwelk vooraf in de septic-tanks is gebracht om de biologische werking in te leiden.

Het uit de septic-tanks stroomende water vloeit naar een vergaarbak, van waar het naar de continu-filters wordt gevoerd, welke voor elke M³ afvalwater, welke er per 24 uren wordt opgebracht, eene oppervlakte van 2 M² moet hebben. Het afvalwater moet door doelmatige verdeelinrichtingen gelijkmatig over de oppervlakte dier filters worden verdeeld. Het sintelmateriaal, ter hoogte van 2 M, is van onderen naar boven in lagen van steeds kleinere grootte opgestapeld, namelijk als volgt:

1ste laag	25 c.M.	hoog;	grootte	10—12	c.M.
2de „	30 „	„ ;	„	7—10	„
3de „	60 „	„ ;	„	5— 7	„
4de „	60 „	„ ;	„	3— 5	„
5de „	25 „	„ ;	„	1½— 3	„

Het uit de continu-filters stroomende gezuiverde water kan worden afgevoerd; een gedeelte ervan kan worden gebruikt voor het oplossen van de bijtende kalk.

2. Het koelwater, dat geene organische verontreiniging bevat, kan, na afkoeling tot beneden 30° C. gemengd met het gezuiverde afvalwater naar de bermsloot worden afgelaten.

3. De rook uit de fabriek wordt, alvorens den schoorsteen in te gaan, gevoerd door een z.g. ondervanger, waarin de zwaardere bestanddeelen achterblijven.

4. Het bereiden van potasch is verboden.

5. De analyse van het onder 1°. behandelde afvalwater moet zoo vaak plaats hebben als het gemeentebestuur noodig acht, door een of meer personen, door het gemeentebestuur aan te wijzen; de concessionarisse moet de aangewezen personen in de gelegenheid stellen de monsters te nemen en hun daarbij alle mogelijke medewerking verleenen; de kosten dezer onderzoekingen moeten door de concessionarisse betaald worden, die verplicht is de desbetreffende rekening binnen een maand na indiening te voldoen.

VERONTREINIGING VAN OPENBARE WATEREN DOOR FABRIEKEN.

Door het Gemeentebestuur van Uithuizen werd aan den Directeur-Generaal van den Arbeid advies gevraagd omtrent eventueele voorwaarden aan eene conserveerinrichting van groenten te stellen, om vervuiling van het kanaal door het afvalwater te voorkomen.

Nadat nadere toelichtingen waren ontvangen en gebleken was, dat niet in de poldersslooten, maar in de trekvaart kon worden geloosd, werd aan het Gemeentebestuur geadviseerd om inplaats van eene zuivering langs biologischen weg, welke blijkens genomen proeven mogelijk is, maar kostbaar, in het onderhavige geval te volstaan met een zoo regelmatig mogelijken afvoer van het vooraf door filtratie van vaste deelen bevrijde afvalwater, naar het kanaal.

De voorwaarden konden dan als volgt luiden:

1. Het in de inrichting geproduceerde afvalwater moet verzameld worden in een waterdichte put met een inhoud van 4 M^3, voorzien van eene schuif, welke den inhoud regelmatig kan doen afvloeien naar 2 waterdichte filters met eene oppervlakte van 8 M^2. Deze moeten zijn gevuld met een 1 M. dikke sintellaag van naar boven toe afnemende korrelgrootte, welke laag rust op een valschen vloer van tegels. Het uit de filters stroomende afvalwater mag in de trekvaart worden afgelaten.

2. Het zich gedurende de campagne in de zinkputten en op de filters verzamelde bezinksel moet na afloop daarvan worden verwijderd en mag niet in de vaart worden afgevoerd, evenmin als andere afval van de inrichting of van de te verwerken producten.

3. De filters moeten steeds bij den aanvang van iedere campagne met nieuwe sintellagen worden gevuld.

Ook voor eene andere groentenzouterij werden analoge voorwaarden aanbevolen.

HOOFDSTUK XIV.

Eenige mededeelingen omtrent arbeidstoestanden in bedrijven, samenhangende met de visscherij.

HARINGSPETEN.

In de gemeente **Huizen** zijn dit jaar van de 16 haringrookerijen er slechts 10 in werking geweest.

Tot medio April had, doordat het zouten voor export meer loonend was dan het verwerken tot bokking, de aanvoer van haring aldaar niets te beduiden en was er dientengevolge geen bedrijvigheid in de rookerijen. Dit werd beter, toen van regeeringswege de maximum haringprijs op *f* 8.— werd gesteld. Tevoren werd door de zouters grif *f* 13.— en meer per tal haring (200 stuks) betaald.

In het voorjaar waren in de Huizer rookerijen als speetsters werkzaam 128 vrouwen en meisjes. In totaal waren hiervan 110 vrouwen in het bezit van de voor het verrichten van nachtarbeid vereischte, geneeskundige verklaring. 103 vrouwen hebben nachtarbeid verricht.

Voor het toezicht op de naleving van het Speetbesluit werden de rookerijen in het seizoen tweemaal bezocht, waarbij geen overtreding werd geconstateerd.

Het bleek, dat de jongere vrouwen zich over 't algemeen minder dan vorige jaren als speetster aanboden, wijl zij er de voorkeur aan gaven om bij particulieren te Bussum of Naarden in dienstbetrekking te gaan.

Onderstaand staatje geeft over eenige jaren het aantal gekeurde vrouwen aan:

Aantal.	Goedgekeurde vrouwen.
1918	110
1917	122
1916	120
1915	127
1914	120
1913	139
1912	166

Het volgende staatje geeft een overzicht van het aantal vrouwen, door wie, en het aantal malen, dat door iedere vrouw nà 10 uur 's avonds in rookerijen is gespeet.

1918.

Aantal vrouwen.	Aantal malen.
5	1
7	3
8	4
8	5
12	6
6	7
7	8
6	9
16	10
3	11
3	12
1	13
4	14
1	15
3	16
6	17
4	19
1	20
2	21
103	—

Hieronder volgt een overzicht van het aantal malen, dat door vrouwen nà 10 uur nam. werd gespeet, gerangschikt naar den duur van het speten.

Gedurende	Aantal malen	Totaal aantal uren
$\frac{1}{2}$ uur	72	36
$\frac{3}{4}$ „	32	24
1 „	80	80
$1\frac{1}{4}$ „	28	35
$1\frac{1}{3}$ „	82	109
$1\frac{1}{2}$ „	52	78
$1\frac{3}{4}$ „	34	$59\frac{1}{2}$
2 „	110	220
$2\frac{1}{4}$ „	37	83
$2\frac{1}{2}$ „	190	475
3 „	125	375
$3\frac{1}{2}$ „	59	$206\frac{1}{2}$
4 „	22	88
Gemiddelde speettijd ± 2 uur.	923	1869

In vergelijking met voorafgaande jaren blijkt de gemiddelde speettijd toegenomen te zijn. Dit wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat de vrouwen dit jaar allen in uurloon werkten; zij zouden zich daarbij minder haasten dan bij het speten per tal (200 stuks). Bij het speten per tal is het voor de vrouwen van belang, zooveel mogelijk haring aan te rijgen, waarbij minder gelet wordt op de goede behandeling der visch, met het gevolg, dat de kop van de haring er wel eens wordt afgestooten en de visch daardoor minder waarde krijgt. Bij het speten in uurloon wordt voorzichtiger gewerkt.

Het uurloon bedroeg 30 cent, terwijl per uur of gedeelte van een uur nà 10 uur nam. 10 cent extra werd betaald. Voorheen kon een bekwame speetster 40 ct. per uur verdienen (10 tal à 4 ct.), zoodat het thans ingevoerde uurloon voor sommigen nadeelig is.

Volgens de verstrekte gegevens waren de verdiensten der speetsters in het voorjaarsseizoen aldus:

Met dag- en nachtarbeid verdienden totaal:

8	vrouwen	minder dan	*f* 1.—		
12	„	van	*f* 1.—	tot	*f* 5.—
16	„	„	„ 5.—	„	„ 10.—
24	„	„	„ 10.—	„	„ 15.—
12	„	„	„ 15.—	„	„ 20.—
20	„	„	„ 20.—	„	„ 25.—
11	„	„	„ 25.—	„	„ 30.—

Het loon in totaal van de 128 vrouwen die hebben gespeet, zal ongeveer *f* 1600.— hebben bedragen.

Bij beschikking van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, d.d. 3 Mei 1918, no. 1114, werd toegestaan, dat in de gemeente Huizen in het tijdvak van 15 Maart tot 1 Juni ten hoogste 25 malen door een vrouw tot 2 uur 's nachts werd gespeet.

Te **Monnickendam** werden 42 vrouwen na geneeskundig onderzoek tot den speetarbeid nà 10 uur namiddags toegelaten; drie harer hebben intusschen geen nachtarbeid verricht. Het aantal vrouwen, door wie, en het aantal malen, dat door haar in het voorjaarsseizoen nà 10 uur namiddags is gespeet, is in onderstaand staatje aangegeven:

Van 15 Maart tot 1 Juni 1918.

Aantal vrouwen.	Aantal malen.
2	1
4	2
6	3
4	4
7	5
7	6
4	7
1	8
1	10
3	12
39	—

Gespeet nà 10 uur 's avonds is door de Monnickendammer vrouwen:

Gedurende:	Aantal malen.	Totaal aantal uren.
½ uur	27	13½
¾ "	20	15
1 "	32	32
1½ "	46	69
1¾ "	37	65
2 "	22	44
3 "	19	57
Gemiddelde speettijd ± 1 uur 30 minuten.	203	295½

Van de bevoegdheid om eene vrouw in het tijdvak van 1 October tot 15 Maart nà 10 uur namiddags te laten speten, werd door de rookers 39 maal gebruik gemaakt.

In totaal werd in het voorjaarsseizoen aan de vrouwen circa *f* 600.— aan loon uitbetaald. Hiervan genoten:

6 vrouwen *f* 1 tot *f* 5.—;
6 " " 5 " " 10.—;
10 " " 10 " " 15.—;
12 " " 15 " " 20.—;
5 " " 25 " " 30.—.

Voor het toezicht op de naleving van het Speetbesluit werden de rookerijen tweemaal bezocht, waarbij geen overtreding werd geconstateerd.

Te **Bunschoten (Spakenburg)** werden, na geneeskundig onderzoek, aan 35 vrouwen speetboekjes uitgereikt.

Er is in 1918 hier over het geheel weinig speetarbeid verricht. Vrouwen namen daaraan zoo goed als geen deel en nà 10 uur 's avonds is door geen enkele vrouw gespeet. De haring, welke anders werd gerookt, is blijkbaar dit jaar wederom ingezouten. Van de rookers in deze gemeente hebben velen geen visch verwerkt. Anderen hebben wel gerookt, maar konden niet opgeven hoeveel tal. Er kan dan ook slechts worden meegedeeld, dat bij een drietal werkgevers in totaal 5330 tal haring is gespeet, waarvoor *f* 320.— loon is uitbetaald.

Tweemaal in het seizoen is in deze gemeente een avondcontrôle gehouden, waarbij geen overtredingen van het Speetbesluit zijn geconstateerd.

Te **Kampen** meldden zich dit jaar geen vrouwen voor het geneeskundig onderzoek aan. Te **Stad-Vollenhove** werd aan 9 vrouwen een speetboekje uitgereikt. Daarvan werd echter geen gebruik gemaakt. Kennisgevingen van nachtarbeid kwamen althans niet in.

Ook in de **Friesche kustplaatsen** werd geen nachtelijke speetarbeid

verricht, behalve in de gemeente Barradeel, waar door 15 vrouwen, werkzaam bij één werkgever, op twee achtereenvolgende dagen des avonds nà 10 uur werd gespeet.

HET BEWERKEN VAN ANSJOVIS.

Het districtshoofd te Haarlem liet in dit verslagjaar een onderzoek instellen naar het bewerken van ansjovis, hetgeen in zijn district geschiedt te Helder, Kolhorn, Medemblik, Enkhuizen, Broekerhaven, Wieringen, Monnickendam en Volendam.

De campagne duurde van midden April tot ongeveer half Juni en kenmerkte zich door een bijzonder rijke vangst, zelfs in die mate, dat de grootte der meeste werkplaatsen niet berekend was op het behoorlijk verwerken der aangevoerde massa's.

Te **Helder** werd door twee firma's ansjovis ingezouten. De ansjovis komt meestal 's morgens vroeg aan wal, wordt in manden geladen en naar de terreinen gebracht om ontkopt te worden. Dit ontkoppen geschiedt hier voornamelijk door kinderen en vrouwen, op open terreinen. De kinderen maken zich bij dit werk zeer vuil; zij dragen meestal schorten van matten of zakken, welke na eenige dagen een ondragelijke lucht verspreiden en eigenlijk iederen dag, of hoogstens om den anderen dag, afgeschrobd dienen te worden. Nadat hierop gewezen was, gebeurde het klaarblijkelijk wel eens. Door de visschers zelve worden de netten geplukt, d.i. gezuiverd van de nog daaraan gehaakte vischjes, waarbij zij geholpen worden door matrozen of soldaten; vrouwen- en kinderarbeid kwam daarbij niet voor.

Eén werkplaats was redelijk goed en grensde aan het erf, waar ontkopt werd; dit terrein was echter niet bestraat en bij regenachtig weer modderig. Om te voorkomen, dat de kinderen en vrouwen in dien modder moesten zitten, waren tafels geplaatst, waaraan zij konden staan en waardoor de ansjovis niet meer op den schoot genomen behoefde te worden. Het inzouten geschiedde veel door soldaten en matrozen in hun vrijen tijd. Daar ook 's Zondags door vrouwen en jongens ansjovis ontkopt werd, is tegen den ondernemer deswege proces-verbaal opgemaakt.

In de tweede ansjoviszouterij liet de toestand veel te wenschen over; het terrein was veel te klein en daardoor soms een ware modderpoel. Op ongeveer een half uur gaans van dit erf verwijderd was een tweede afdeeling, eveneens te klein, van waaruit bovendien de dagelijksche verzending van vele andere vischsoorten moest plaats hebben. In deze inrichting moest bij herhaling gewaarschuwd worden tegen overtreding van art. 4 der Arbeidswet. De kinderen maakten het den werkgever zeer lastig, door op het terrein te sluipen en zich tusschen de oudere broertjes of zusjes te dringen, om hen clandestien te helpen.

In totaal waren in de werkplaatsen te Helder ± 90 personen geregeld aan het werk; buiten de werkplaatsen ongeveer 60.

In **Kolhorn** werd voor twee zouterijen gewerkt. De netten werden door

de visschers, vaak geholpen door vrouwen en kinderen, geplukt dicht bij de aanvoerplaats langs den havendijk. Ongeveer 50 vrouwen en kinderen waren met dit nettenplukken bezig, waaronder nog zeer jonge kinderen, die verklaarden de school nog te bezoeken, maar die voor dit werk vacantie hadden. Het schoolhoofd was van meening, dat het geoorloofd was voor deze werkzaamheden verlof toe te staan, evengoed als voor landbouwarbeid, daar het werk toch ook in de buitenlucht plaats vond. Het verlof had zich alleen tot de kinderen der hoogste klasse beperkt. Na overleg werd het verlof ingetrokken.

Eén der werkplaatsen was te klein voor den grooten aanvoer; voortdurend moest geschrobd en gespoeld worden, om een eenigszins zindelijken toestand te houden.

De andere werkplaats was wel ruim, maar donker. Het bedrijfshoofd maakte bezwaar tegen het aanbrengen van meer licht, daar dit volgens hem veel schade deed aan het product. Hij hield de werkplaats zorgvuldig koel en donker en de vaten met het ingezouten product werden in de donkerste hoeken geborgen. De massa aangevoerde ansjovis was soms zoo groot, dat de visch wegens gemis aan werkkrachten niet tot menschelijk genotmiddel kon worden verwerkt. Het ontkoppen geschiedde aan tafels in de werkplaatsen, voornamelijk door volwassenen; het inzouten was uitsluitend mannenarbeid. In het geheel waren in de werkplaatsen te Kolhorn 33 personen en er buiten ongeveer 80 personen werkzaam.

In **Medemblik** werd door 5 firma's ansjovis gezouten. Het nettenplukken en ontkoppen geschiedde door de visschers zelve, die daarmee dikwijls reeds op zee begonnen, omdat niet te allen tijde de haven binnen geloopen kon worden. Om ruimte aan boord te hebben werd het laatst opgehaalde net in een vlet achter het schip geworpen. Wanneer de visschers aan wal kwamen, werden ze bij het ontkoppen en het afplukken der netten geholpen door oude visschers en vrouwen. Kinderarbeid kwam hier minder voor.

De werkplaatsen, tevens groentenzouterijen, waren behoorlijk in orde. Hierin werkten alleen mannen, in totaal 20 personen. Buiten de werkplaatsen was, door het steeds wisselend visschersvolk, het aantal moeilijk te controleeren; naar schatting bedroeg het dagelijks ongeveer 40 personen.

In 1918 werden te Medemblik 12.000.000 stuks ansjovis ingezouten.

In **Enkhuizen** hebben 7 firma's ansjovis ingezouten. Vrouwenarbeid kwam niet voor. In alle werkplaatsen geschiedde hier het ontkoppen der ansjovis aan lange tafels. In totaal werkten in de werkplaatsen ongeveer 70 mannelijke personen, waaronder slechts 4 jongens. In vier werkplaatsen was het glasoppervlak en in drie de ventilatie onvoldoende. Bij vijf werkplaatsen was geen of een onbruikbaar privaat. Het plukken der netten geschiedde ook hier door de visschers.

In **Broekerhaven** werd in een flinke houten loods ansjovis ingezouten door 6 mannen. De visschers plukten zelf de netten. Vrouwen- of kinderarbeid kwam niet voor. Evenals te Kolhorn en ook op sommige andere plaatsen, werden de ramen der werkplaats aan de zonzijde met luiken afgesloten.

Op het eiland **Wieringen** werd door 4 firma's het ansjoviszoutersbedrijf uitgeoefend. De werkplaatsen waren alle behoorlijk.

Behalve het nettenplukken door de visschers, waarbij geen vrouwen of kinderen meehielpen, geschiedden alle werkzaamheden in de werkplaatsen, die ook hier liefst zoo donker en koel mogelijk werden gehouden; de ramen aan de zonzijde werden in de middaguren steeds afgesloten.

In één werkplaats, waar de ruimte te klein was voor het personeel van ruim 30 personen, was een gedeelte als bergplaats van bouwmateriaal in gebruik. Na herhaalde waarschuwing werd dat gedeelte ontruimd. In totaal waren op Wieringen ± 70 personen met de ansjovisbewerking bezig. Men trof hier niet de gejaagdheid bij het werk aan als bijv. te Helder.

In **Monnickendam** werd door 2 firma's gezouten; echter alleen, wanneer de aanvoer voor de zouterijen in Enkhuizen en Kolhorn te groot was.

Te **Volendam** is door 4 firma's vanaf begin Mei gedurende 7 weken betrekkelijk veel ansjovis gezouten. In de werkplaatsen werkten circa 20 mannen en er buiten 120 à 150 vrouwen, meisjes en jongens. Het nettenplukken kwam hier niet voor, omdat met fuiken werd gevischt. Het ontkoppen geschiedde buiten langs den dijk, hoofdzakelijk door vrouwen, meisjes en jongens, die daarmee heel vroeg in den ochtend begonnen. De werkplaatsen waren bij geen enkelen zouter zoo groot, dat het ontkoppen daarbinnen kon geschieden. Men verzekerde, dat het werken in de zon en in de open lucht niet bevordelijk was voor de qualiteit van het product.

Overzichten van het loontarief voor het ontkoppen en zouten van ansjovis in 1918.

Gemeente en werkplaats.	Loon voor ontkoppen.	Loon voor inzouten.	Zondagsarbeid.
Helder	*f* 0 25 1000 st. = $\frac{3}{4}$ uur tijds.	*f* 0.50 per uur.	ontkoppen (à *f* 0.35 1000 st.) inzouten (*f* 0.75 per uur).
Kolhorn	*f* 2.25 per dag.	*f* 4.50 per dag.	geen.
Medemblik	*f* 0.30 per uur.	*f* 0.40 per uur.	geen.
Enkhuizen	*f* 0.40 per uur.	*f* 0 50 per uur 12—14 per uur.	(voor zoover bekend geen).
Broekerhaven	*f* 0.20 per uur.	*f* 0.40 per uur.	waarschijnlijk niet.
Wieringen	*f* 0.20 per 1000.	*f* 4.— per dag.	geen.
Volendam	*f* 2.75 per dag.	*f* 5.50 per dag.	geen.
Monnickendam	*f* 2,50 per dag.	*f* 5.— per dag.	geen.

Gemiddeld loon per uur.

Gemeente.	Ontkoppen.	Inzouten.	Ontkoppen op Zondag.	Inzouten op Zondag.
Helder	*f* 0.33	*f* 0.50	*f* 0.47	*f* 0.75
Kolhorn	„ 0.22½	„ 0.37½	—	—
Medemblik . . .	„ 0.30	„ 0.40	—	—
Enkhuizen . . .	„ 0.40	„ 0 50	—	—
Broekerhaven . .	„ 0.20	„ 0.40	—	—
Wieringen . . .	„ 0.27	„ 0.33	—	—
Volendam . . .	„ 0.27½	„ 0.46	—	—
Monnickendam . .	„ 0.25	„ 0.42	—	—

HOOFDSTUK XV.

Eenige mededeelingen omtrent arbeidstoestanden in het veenderijbedrijf.

In het jaar 1918 bleef de controleur J. MULDER nog toegevoegd aan het Rijkskolendistributiebureau en kon hij daardoor nog steeds niet zijn volle aandacht aan het inspectiewerk in de veenderijen wijden. Daar zijn werkzaamheden voor genoemd bureau voornamelijk in de veenderijen te verrichten vielen, heeft hij nog zooveel mogelijk toezicht gehouden op de naleving van de bepalingen der Arbeidswet. Hij kon zich evenwel in hoofdzaak slechts bepalen tot het toezicht op den werktijd en de nakoming der voorschriften van het Arbeidsbesluit en heeft daardoor minder aandacht kunnen schenken aan de administratieve bepalingen der wet, welker naleving door verveners nog te wenschen overlaat.

Ten aanzien van de surveillance door Rijks- en Gemeentepolitie moet de algemeene klacht herhaald worden, dat de medewerking van die zijde aanmerkelijk grooter kon zijn dan zij thans is. Over het geheel wordt nagenoeg geen aandacht gewijd aan het toezicht op de naleving der wet in de veenderijen; een gunstige uitzondering in dit opzicht maken slechts enkele Rijksveldwachters.

Het zou ten zeerste toe te juichen zijn, indien de Rijks- en Gemeentepolitiebeambten, die tegenwoordig in belangrijk aantal in de venen surveilleeren, om er op toe te zien, dat geen aanleiding gegeven wordt tot het ontstaan van veenbranden, tevens letten op naleving van de bepalingen der Arbeidswet.

In twee gevallen, waarin door den Controleur van den Arbeid procesverbaal werd opgemaakt, was ter plaatse een politiebeambte aanwezig, die geen aanmerking op de gepleegde overtreding had gemaakt.

Op grond van de ervaringen door den Controleur opgedaan, kan echter geconstateerd worden, dat, al heeft de crisistoestand de vooruitgang tegengehouden, toch ook geen noemenswaardige achteruitgang in de wijze van opvolging der wettelijke bepalingen in de veenderijen te betreuren valt. Zulks moet voor een niet gering deel worden toegeschreven aan de weinige geneigdheid, welke tegenwoordig ook bij de veenarbeiders wordt waargenomen, om bijzonder lange werkdagen te maken; zelfs wordt eene actie gevoerd tot het verkrijgen van een 8-urigen werkdag. De buitengewone verandering, welke de loonstandaard in het veenbedrijf tijdens de crisisjaren onderging, is aan die gewijzigde opvatting niet vreemd. Vanzelf wordt daardoor de aanleiding tot het begaan van overtredingen der Arbeidswet geringer.

Hieruit volgt, dat de wettelijke grenzen aan den a r b e i d s d u u r gesteld, tegenwoordig weinig, zelfs niet bij het z.g.n. schipladen, meer worden overtreden.

Bij morgencontrôles werden dan ook slechts enkele volwassen mannen aangetroffen. Vrouwen en kinderen komen in den regel niet vóór 7 uur. Sommigen zelfs eerst om 8 à 9 uur. Bij het schipladen beginnen evenwel allen gelijk, doch niet vóór 5 uur voormiddags.

Een enkele maal moest gewaarschuwd worden tegen te vroeg beginnen van den arbeid, waarna geen overtredingen meer werden geconstateerd.

Z o n d a g s a r b e i d. Bij groote droogte wordt op Z o n d a g nog wel arbeid verricht door mannen.

Z a t e r d a g m i d d a g a r b e i d. Van de bevoegdheid om, krachtens het bepaalde in art. 1, onder X, van het Koninklijk Besluit van 6 December 1911, S. 353, gewijzigd bij Koninklijk Besluit van 16 September 1912, S. 294, jeugdige personen van 14 jaar of ouder en vrouwen des Zaterdags tot des avonds 9 uur te laten arbeiden, wordt slechts bij hooge uitzondering gebruik gemaakt.

V e r b o d e n a r b e i d. Zooals reeds op blz. 61 is vermeld, werd zes maal geconstateerd, dat een jongen beneden 15 jaar kruiarbeid of arbeid in den mengbak verrichtte.

Het vermoeden is evenwel gewettigd, dat wel meer overtredingen plaats vonden dan geconstateerd werden, omdat de controleerende ambtenaar meestal reeds van verre door de arbeiders gezien wordt en er dan ruimschoots gelegenheid is de overtreding voor zijn komst te doen eindigen, hetzij door het kind allen arbeid te doen staken, hetzij het ander, wel geoorloofd werk te laten verrichten.

V r o u w e n a r b e i d. Het aantal vrouwen, die arbeid in de venen verrichtten, was grooter dan gewoonlijk, eensdeels omdat zij den gemobiliseerden echtgenoot in zijn veenarbeid gingen vervangen, anderdeels, omdat zij getrokken werden door de hooge loonen. Ook de slapte in de textielindustrie was oorzaak dat veel vrouwen uit deze nijverheid in de venen gingen werken. Met name was dit in Vriezenveen het geval.

MAATREGELEN TER VOORKOMING VAN BRAND.

Ten einde te komen tot het toepassen van middelen, waardoor het ontstaan van v e e n b r a n d e n zooveel mogelijk wordt voorkomen, werd overleg gepleegd met de burgemeesters der gemeenten in de veendistricten en werd dezen een voldoend aantal schetsteekeningen van eenvoudige, maar doelmatige vonkenvangers, ten gebruike op de schoorsteenen van locomobielen verstrekt, om die door de in de veenderijen controleerende politiebeambten aan de verveners te doen uitreiken. De meest bekende herstelplaatsen voor locomobielen werden door ambtenaren der Inspectie bezocht, om nadere aanwijzing te geven over de inrichting dier vonkenvangers.

Het districtshoofd te Groningen gaf in dezen de voorkeur aan eene constructie, waarbij geen fijn gaas gebruikt behoeft te worden, omdat te voorzien is, dat dit in korten tijd toch in het ongereede geraakt en de goede werking van den vonkenvanger dan niet meer verzekerd is. Ook vonkenvangers, waarin steeds water moet aanwezig zijn voor het opvangen of dooven der vonken komen hem minder practisch voor, daar deze te veel oplettendheid van het bedienend personeel vragen.

PRODUCTIEPRIJZEN EN LOONEN IN DE VENEN.

In Hoofdstuk XIX van het Centraal Verslag over 1917 zijn gedetailleerde gegevens medegedeeld omtrent de loonsverhoudingen in de Groningsche en Drentsche venen. Met verwondering zal kennis genomen zijn van de buitengewoon gedetailleerde loontarieven, die sedert onheugelijke tijden in deze veenstreken gebruikelijk zijn.

Inderdaad zal er geen tweede verbruiksartikel van zoo eenvoudigen aard en van zoo weinig samengestelde bewerking als de turf zijn aan te wijzen, waarbij de loonen voor alle onderdeelen der bewerking zoo buitengewoon gedifferentieerd zijn als bij het product der Noordelijke en Oostelijke venen het geval is. Nagenoeg elke handeling, die een schakel vormt in de bewerking van het ruwe veen, totdat dit in turfvorm aan de verzending kan worden overgegeven, is nauwkeurig afzonderlijk getarifieerd.

Hoewel omtrent de toekomstige loonsverhoudingen in de veenstreken weinig te voorspellen valt, met het oog op de jaarlijks steeds sterker gevoerde en opgevoerde loonacties, mag toch, nu de brandstoffenvoorziening in verband met den hervatten kolenaanvoer uit het buitenland een nieuwe phase is ingetreden, wel worden aangenomen, dat de loonstandaard vermoedelijk niet veel meer boven het huidige hooge niveau zal uitgaan.

Het scheen daarom van belang na te gaan, welke veranderingen de loontarieven tengevolge van den crisistoestand hebben ondergaan. Waar deze in de eerste plaats een gevolg waren van de prijsverhoogingen van het product, is tevens onderzocht, welke veranderingen de sterk geprikkelde vraag de turfprijzen sedert 1913 deed ondergaan. Zooals bekend, werd aan een overmatige prijsstijging, tengevolge van het uitvaardigen van maximumprijzen, paal en perk gesteld.

Als resultaten van de gehouden vergelijkingen bleek, dat in de Drentsch-Groningsche venen, alwaar volgens het z.g. Groningsch bestek [1]) gewerkt wordt, de loonen, in vergelijking met 1914 met $97\frac{1}{2}$ tot 490 $^0/_0$ gestegen zijn. Voor het turfgraven bedroeg de vermeerdering resp. 247 $^0/_0$ (klein werk), 267 $^0/_0$ (dikke turf), voor het baggeren 231 $^0/_0$. De stijging bedroeg voor de veenderijen, waar volgens het Amsterdamsch bestek gearbeid wordt, zijnde de hoogveenderij van Zuid-Oostelijk Drenthe en Noordelijk Overijssel, 150—400 $^0/_0$ (voorhet turfgraven 275 tot 280 $^0/_0$). De loonen zijn in

1) In de Groningsche venen, alsmede in de veenderijen van noordwestelijk Drenthe, geschiedt de berekening van de bewerkt wordende hoeveelheden veen volgens de oude Groninger maat, in de veenderijen van Zuid-West Drenthe en Overijssel volgens de oude Amsterdamsche maten. Nadere bijzonderheden dienaangaande zijn vermeld in het Centraal Verslag over 1915 pag. 436.

deze streken naar verhouding sterker gestegen dan in de Groningsche veenderijen, omdat de loonstandaard hier vroeger aanmerkelijk lager was dan in laatstbedoelde veenstreken, terwijl de loonen in de laatste 2 jaren vrijwel op eenzelfde hoogte gebracht zijn. In de hoogveenderijen van overig Overijssel varieerde de loonsverhooging tusschen 180 en 320 %. In de Overijsselsche laagvenen varieerde zij tusschen 110 % (voor het droogmaken) en 162 % (voor het baggeren). In Friesland waren deze cijfers respectievelijk 150 en 160 %.

De uurloonen zijn in vergelijking met 1914 voor het werkseizoen 1919 als volgt gestegen:

			mannen	vrouwen
Veenderijen	Groningsch	bestek	275 %	—
„	Amsterdamsch	„		
		voorjaar	233¼ „	250 %
		zomer	150 „	268¾ „
„	Hoogveen	Overijssel	180 „	—
„	Laagveen	„	166½ „	—
„	„	Friesland	150 „	—

Opgemerkt worde, dat slechts weinig in urengeld gearbeid wordt. Het werk in de venen is in hoofdzaak stukwerk. Er wordt betaald naar de geleverde praestatie.

Met betrekking tot de turfprijzen is gebleken, dat deze sedert 1914 als volgt verhoogd zijn:

fabrieksturf	Groninger	bestek	283¾ %
kleine „	„	„	265¾ „
bagger „	„	„	232 „
fabrieks „	Amsterdamsch	„	289¾ „
kleine „	„	„	308 „
fabrieks „	25 palms hoogveen	Overijssel	213¼ „
„ „	24 „ „	„	204¾ „
kleine „		„	196¾ „
spon „		„	158½ „
„ „	baggerturf laagveen	Overijssel	135¼ „
„ „	„ „	Friesland	155 „

Uit deze vergelijkingen blijkt, dat de gemiddelde verhooging der turfprijzen vrijwel gelijken tred heeft gehouden met de loonsverhoogingen.

Tevens bevestigen deze cijfers den algemeenen indruk, dat zoowel onder de werkgevers als onder de werknemers in het veenderijbedrijf een buitengewone welvaart heerscht. Bij de beschouwing der loonen moet bovendien in aanmerking genomen worden, dat van oudsher de gezinsleden der veenarbeiders de inkomsten van het gezin door arbeid in het veen helpen vermeerderen en de vaste arbeiders behalve vrij brand, ook vrije woning genieten of slechts een zeer lage huursom behoeven op te brengen. Omtrent de op dit punt bestaande verhoudingen zijn in de in het Centraal Verslag over 1917 afgedrukte scheidsrechterlijke uitspraken in de loongeschillen bijzonderheden medegedeeld. De belangstellende lezer moge daarnaar worden verwezen.

HOOFDSTUK XVI.

De werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de mobilisatie.

Dit hoofdstuk geeft voor de laatste maal verslag van de werkzaamheden van buitengewonen aard, welke door de Arbeidsinspectie gedurende de oorlogsjaren op zoo velerlei gebied zijn verricht. Met groote voldoening kan op die taak worden teruggezien en met erkentelijkheid moeten herdacht worden de groote inspanning, de veelzijdige kennis en ervaring, de volkomen betrouwbaarheid, waarmede de ambtenaren belangeloos ten algemeenen nutte zijn werkzaam geweest. Het eigenlijke inspectiewerk heeft ontegenzeggelijk onder die urgente bezigheden geleden, doch indirect zullen zij ook ten goede komen aan de Arbeidsinspectie als zoodanig, doordat deze menige gelegenheid heeft gehad, om dieper inzicht in het zakenleven te krijgen en doordat zeer vele industrieelen hebben leeren inzien, dat het den inspectieambtenaren niet ontbreekt aan practische waarde en dat zij metterdaad ernaar streven de industrie te bevorderen.

De werkzaamheden van dezen aard waren niet alleen een eenvoudige voortzetting van die in 1917, doch zij breidden zich aanmerkelijk uit in verband met den stijgenden nood. Als belangrijkste dezer nieuwe bemoeiingen kunnen genoemd worden de rijkskleedingvoorziening, het aardappeldrogen, de distributie van weef- en naaigaren, de prijsregeling van baksteen in verband met de brandstoftoewijzing.

Van minder omvang werden de bemoeiingen voor het onderzoek van verlofaanvragen of aanvragen om uitstel van opkomst van dienstplichtigen. Ook vereischte de brandstoftoewijzing aan de industrie minder werk dan voorheen, nu eenmaal voor alle bedrijven de behoeften gecontroleerd waren. Wel bleef van het personeel der Arbeidsinspectie de Opzichter W. F. H. Bönnekamp geheel beschikbaar voor de brandstoftoewijzing aan de steenindustrie en bleven de districtshoofden der havenarbeidsinspectie belast met de brandstofdistributie aan de binnenvaart. Te Amsterdam bleef het districtshoofd der Arbeidsinspectie zijn aandacht wijden aan de concentratie in de diamantindustrie.

De uitgifte van uniformwerk ging met geringer capaciteit voort tot het sluiten van den wapenstilstand, toen hieraan een einde kwam.

Zeer omvangrijk en tijdroovend bleef het onderzoek voor de afgifte van certificaten van oorsprong.

Het Secretariaat van het Koninklijk Nationaal Steuncomité bleef verbonden aan de Directie van den Arbeid, ook nadat de Heer H. A. VAN IJSSELSTEYN tijdelijk van het ambt van Directeur-Generaal van den Arbeid ontheven werd. De werkzaamheden werden steeds omvangrijker, eerstens door de distributie van schoenen, klompen en sajet, maar verder door het steeds toenemen der werkloosheid, die de steunmaatregelen en de werkverschaffing hooger opvoerden, ook na den wapenstilstand, dan in eenig voorafgaand jaar.

In de plaatselijke steuncomité's te Amsterdam bleven de Heeren SICCO R. SMIT en H. J. SCHOLTE in enkele subcommissies werkzaam evenals te Rotterdam de Heer C. C. A. LAST, die nog zitting nam in de „Commissie van Advies en contrôle inzake de wachtgeldregelingen voor industriearbeiders", waarvan het secretariaat werd opgedragen aan den Opzichter van den Arbeid B. QUISPEL.

Het staatje der vorige verslagen voortzettend geeft dit het volgend beeld van de frequentie van eenige bemoeiïngen.

Aantal in ieder district behandelde zaken of gebrachte bezoeken.

District.	Militair verlof of uitstel.	Certificaten van oorsprong.	Ondersteuning door K. N. S.	Brandstofverbruik.
1	35	73	5	3
2	40	49	4	8
3	36	179	—	8
4	61	442	7	—
5	61	602	2	—
6	52	141	13	–
7	38	191	1	10
8	35	105	6	14
9	32	61	11	9
10	26	65	2	3
Het Rijk. . . .	416	1908	51	55

RIJKSKLEEDINGVOORZIENING.

De toenemende schaarschte en duurte van alle soorten kleeding gaf in het begin van 1918 aanleiding tot het in het leven roepen door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel van de „Rijkskleedingvoorziening". Deze dienst werd, evenals toen het reeds eerder opgerichte Rijkskantoor voor Manufacturen en Rijkskantoor voor Lompen, gesteld onder de leiding van den Directeur-Generaal van den Arbeid. Tevens regelde deze in samenwerking met de Nederlandsche Overzeetrustmaatschappij de bestemming der geïmporteerde grondstoffen en hulpstoffen der textielindustrie. De toewijzing der wol geschiedde in overleg met de Wolcommissie,

zoodat ten laatste op deze wijze alle grondstoffen — katoen, lompen, wol — ten goede konden komen aan de Rijkskleedingvoorziening.

Als directeur dezer instelling werd benoemd de Heer H. HERTZBERGER, terwijl aan den Directeur-Generaal werd toegevoegd voor de behandeling der textielzaken de Heer L. L. F. DE GREVE. Een omvangrijk werk werd hierbij door de Arbeidsinspectie in haar geheel verricht, bestaande in het opnemen van alle voorraden stoffen in alle textielfabrieken. Deze inventarisatie diende als grondslag voor de verdeeling van grondstoffen.

In verband hiermede werden ook in de lompensorteerderijen onderzoekingen gedaan.

Toen de Heer H. A. VAN IJSSELSTEYN optrad als Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, konden deze aangelegenheden onttrokken worden aan de Directie van den Arbeid en bleven de Heeren HERTZBERGER en DE GREVE rechtstreeks onder den Minister werkzaam.

Bij voortduring bleef echter de Arbeidsinspectie het oog houden op de arbeidsvoorwaarden, waaronder deze goederen voor het Rijk werden vervaardigd. Daarbij bleek o.a., dat enkele werkgevers het werk niet in eigen werkplaatsen deden vervaardigen.

NAAIGARENDISTRIBUTIE.

Als bijzonder ernstig verschijnsel in verband met den kleedingnood trad het gebrek aan naaigaren naar voren, natuurlijk gevolgd door fabelachtige prijsverhoogingen. Terwijl de Directeur-Generaal in samenwerking met de Nederlandsche Overzeetrustmaatschappij de productie van inlandsch en de bestemming van geïmporteerd naaigaren regelde (o.a. maximumprijzen hielp vaststellen) belastte de Arbeidsinspectie zich met het opmaken der behoefte van alle naaigaren verwerkende ondernemingen.

AARDAPPELDROGERIJEN.

Nadat de Directeur-Generaal reeds verschillende adviezen had uitgebracht over het gebruik van aardappelmeel en aardappelpoeder (gedroogde aardappelen) als grondstof voor brood, en een commissie, bestaande uit de heeren IR. R. BORGER, Prof. Dr. B. SJOLLEMA en A. SPANJAARD, een studiereis in Duitschland hadden gemaakt, om te zien welke resultaten daar bereikt werden met het drogen van aardappelen, kreeg de Directeur-Generaal van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel opdracht en volmacht, om overeenkomsten aan te gaan tot het doen drogen van aardappelen en het oprichten van de daarvoor noodige drogerijen en drooginstallatiën.

De vroege aardappelen werden in verschillende bestaande drogerijen in alle deelen van het land gedroogd. Voor de late aardappelen, die in hoofdzaak in de Noordelijke Provinciën worden verbouwd, was het noodig aldaar de droogcapaciteit snel te vergrooten. Verschillende districtshoofden stelden onderzoekingen in voor het drogen der vroege aardappelen; het districtshoofd te Groningen, de Heer D. BLANSON HENKEMANS, had vele bemoeiingen voor het drogen der late aardappelen en nam eenige malen droogproeven in fabrieken.

Vóór de campagne 1918—1919 kwamen vier groote drogerijen in het Noorden tot stand en werden in een groot aantal bestaande fabrieken (meestal aardappelmeelfabrieken) drooginstallatiën geplaatst.

Voor deze bemoeiingen werd aan den Directeur-Generaal toegevoegd de Heer F. K. J. HERINGA.

Na het optreden van den Heer VAN IJSSELSTEYN als Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werd de behandeling dezer zaken aan de Directie van den Arbeid onttrokken en opgedragen aan het Rijkskantoor voor Aardappelen en Aardappelverwerking, in welks directie de Heer HERINGA benoemd werd.

PRIJSREGELING VAN BAKSTEEN.

De schaarschte aan brandstoffen en de onzekerheid in den aanvoer hiervan maakte het bedrijf van steenbakken riskant en duur. De prijzen der baksteen liepen op tot het dubbele en drievoudige van de prijzen vóór den oorlog. De fatale gevolgen hiervan voor den woningbouw en de werkeloosheid in de bouwvakken gaven den Directeur-Generaal van den Arbeid aanleiding om een regeling in te voeren, volgens welke de toewijzing van brandstof ten nutte kwam aan de prijsverlaging der baksteen.

Met een groot aantal steenfabrikanten werden overeenkomsten gesloten, waarbij zij zich verbonden om, indien hun bepaalde hoeveelheden brandstoffen toegewezen en geleverd werden, bepaalde hoeveelheden baksteen te leveren, tegen overeengekomen prijzen, voor door den Directeur-Generaal aan te wijzen bouwwerken van altruïstische strekking. De prijzen waren gemiddeld 6 à 7 gulden beneden die, welke het Rijkskantoor voor Bouwmaterialen als maxima had aangenomen bij het verleenen van vervoervergunningen.

Voor deze werkzaamheden werd aan den Directeur-Generaal toegevoegd de Oud-Hoofdingenieur van B. O. W. in Nederlandsch-Indië, Prof. W. ELENBAAS.

DISTRIBUTIE VAN VERSCHILLENDE GRONDSTOFFEN VOOR DE INDUSTRIE.

Behalve de voortdurende bemoeiingen met de distributie van brandstoffen, katoen en wol (dit laatste o.a. als grondstof voor papiervilten) leverden soortgelijke onderzoekingen en adviezen ten aanzien van vele andere gerantsoeneerde grondstoffen werk op voor de Arbeidsinspectie.

A a r d a p p e l m e e l. Ten einde vast te stellen hoeveel aardappelmeel aan de menschelijke voeding moest worden onttrokken, werd aan de Arbeidsinspectie opgedragen na te gaan hoeveel van deze stof de industrie noodzakelijk behoefde. Bovendien werd herhaaldelijk, vóór een toewijzing werd vastgesteld, door de Arbeidsinspectie onderzocht, of de betrokken fabriek zich niet op andere wijze behelpen kon.

S t ij f s e l, b l o e m, d e x t r i n e en s o d a vroegen dezelfde bemoeiingen.

Nagegaan werd in hoeverre t e r p e n t ij n te vervangen was door kunstterpentijn.

Op enkele schoenfabrieken werd de behoefte aan natriumbichromaat vastgesteld.

In textielfabrieken werd de behoefte aan kaardbeslag opgenomen, toen dit artikel schaars werd.

Eenige malen werd de toestand in de klompenmakerij opgenomen, in verband met de vraag of er reden was het uitvoerverbod op te heffen, terwijl in verband met prijsopdrijving en speculatieven opslag enkele bijzondere onderzoekingen werden ingesteld.

Bij het schaars worden van cacao werd nagegaan in hoeverre de Regeering bij de vervaardiging van eenheidsreepen maatregelen kon nemen, om de werkloosheid in dit bedrijf zoo lang mogelijk uit te stellen.

Geregeld vroeg de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel advies over het verleenen van uitvoervergunningen voor geweven goederen en andere manufacturen.

Aan dien bewindsman werd een advies uitgebracht over de prijsopdrijving van verbandmiddelen.

In verband met plannen om uit wei een voor de menschelijke voeding bruikbaar smeermiddel ter vervanging van boter te maken, werd de capaciteit der vacuumtoestellen in verschillende fabrieken opgenomen.

Advies werd aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel uitgebracht over de aanvraag van een fabrikant van vruchtenwijn om toewijzing eener groote hoeveelheid suiker.

EXTRA-RANTSOENEN LEVENSMIDDELEN.

Op verzoek van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werden door de Arbeidsinspectie herhaaldelijk adviezen uitgebracht betreffende het toekennen van aanvullingsbroodkaarten aan arbeiders in verschillende bedrijven en evenzoo betreffende extra rantsoenen van andere levensmiddelen (vet, kaas, spek, enz.) aan arbeiders in glasfabrieken, suikerfabrieken, veenderijen enz.

Ook werd in verband met de toewijzing van levensmiddelen de capaciteit nagegaan van diverse gaarkeukens.

HOOFDSTUK XVII.

Eenige mededeelingen omtrent den toestand der nijverheid in 1918.

Evenals de vorige jaren heeft de Arbeidsinspectie ook op 1 Mei 1919 de personeelsterkte in de fabrieken met 25 of meer arbeiders opgenomen. De resultaten daarvan zijn neergelegd in drie staten A, B en C, waarin, ter vergelijking met den toestand in de vorige crisisjaren, tevens de cijfers over de jaren 1914, 1916, 1917 en 1918 zijn opgenomen. Tengevolge van voor het eerst opnemen van bestaande inrichtingen, waarvan het personeel eerst dit jaar het getal 25 bereikte, wijken sommige getallen af van de overeenkomstige cijfers, welke in de vorige verslagen zijn gepubliceerd.

Bij de beschouwing van het cijfermateriaal treft als algemeen verschijnsel, dat de teruggang in de industrieëele bedrijvigheid, welke zich sedert 1916 op bedenkelijke wijze in de inkrimping der personeelcijfers weerspiegelde, zich in 1918 in hetzelfde tempo voortgezet heeft. Immers het totaal aantal arbeiders in fabrieken of werkplaatsen met 25 of meer personen bedroeg op

1 Mei 1914	313944
1 Mei 1916	331030
1 Mei 1917	327387
1 Mei 1918	303476
1 Mei 1919	288251

Op den gang van zaken in verschillende bedrijven was de schaarschte der brand- en grondstoffen van zeer ongunstigen invloed. Toen tegen het einde des jaars de vredeskansen vermeerderden, welke meer invoer, en een belangrijke daling in prijzen deden verwachten, nam het werk zeer sterk af, doordat de kooplust met het oog op mogelijke prijsveranderingen zeer sterk bekoelde. In de bedrijven, die hun bestaan in hoofdzaak aan den oorlogstoestand dankten, trad natuurlijkerwijs de grootste slapte in.

Naast de textielindustrie, waarin het personeel sinds 1914 verminderde met 19773 (sedert 1916 met 21676) arbeiders, zijn het ook de tabaks- en sigarenfabrieken, welke sterk in personeel achteruit gingen, en wel sedert 1916 met 10761 arbeiders of 51 $^0/_0$. Eveneens is de toestand in de aardewerk- en glasindustrie, zij het ook iets gunstiger dan het jaar tevoren, nog ver beneden normaal. (Een verschil van 8652 personen met 1914).

Daartegenover staat echter opnieuw toename van personeel in de diamantindustrie, welke laatste thans bijna tweemaal zooveel personen werk geeft als in Mei 1914 het geval was, toen het bedrijf, als gevolg der Balkanoorlogen, slechts ongeveer de helft van het gewone aantal werklieden een bestaan kon verschaffen. Ook de papierbewerking, de drukkerijen en de electrotechnische industrie gingen in personeelcijfers vooruit, ook al zijn deze gezamenlijke verbeteringen niet groot genoeg om de algemeene teruggang op te heffen.

De crisistoestand bracht in de verhouding tusschen mannelijk en

vrouwelijk personeel in vergelijking met 1914 betrekkelijk weinig verandering. Schijnbaar was dit het geval in de tabaks- en sigarenfabrieken, doordat in verband met de drukte in de sigarettenfabricage nog veel vrouwen en meisjes aan 't werk bleven, toen de sigarenmakers reeds in grooten getale werkloos waren.

Een beschouwing van den toestand provinciesgewijze (staat B) toont aan, dat overal, op Amsterdam na, hetwelk sinds 1917 meer arbeidskrachten werk verschaft dan in 1914, de cijfers van 1 Mei 1919 een vermindering aangeven in vergelijking met die van 1 Mei 1914. Overijssel is, niettegenstaande er eenige vooruitgang sedert 1918 te bespeuren is, er nog steeds het ergste aan toe, (het aantal industriearbeiders is tot op ongeveer $^{2}/_{3}$ van het normale aantal teruggebracht). Voor Limburg en Zeeland zijn deze cijfers resp. $^{5}/_{7}$ en $^{4}/_{5}$.

Het bedrijfsgewijze overzicht van staat C geeft aanleiding tot de volgende opmerkingen.

G r o e p I. Zooals reeds in het vorig Centraal Verslag werd vermeld, hadden de beperkte voorraad en hooge prijzen der brandstoffen een grooten invloed op de productie der steen- en pannenfabrieken.

Een beschouwing der cijfers over 1916, 1917, 1918 en 1919 van staat C, doet ons echter zien, dat de werkgelegenheid steeds gunstiger wordt. De voortdurend stijgende productiekosten vormen blijkbaar geen beletsel om de productie uit te breiden.

De toestand in de aardewerkindustrie is nog iets slechter dan het vorige jaar.

De kalkbranderijen in Limburg, welke in 1917 door gebrek aan toevoer uit het buitenland, sterk in aantal en bedrijvigheid vooruitgingen, zagen zich na het herstel van den buitenlandschen toevoer genoopt het bedrijf belangrijk in te krimpen. Het aantal werkzame personen bedraagt over het geheele land echter nog ruim driemaal zooveel als in 1914.

In de glasindustrie deed zich de moeilijkheid, om voldoende brandstoffen te verkrijgen, nog zeer sterk gevoelen. Sommige fabrieken konden daardoor in 't geheel niet, andere slechts met een deel der ovens werken. Nog slechts iets meer dan de helft van het aantal in 1914 werkzame personen vond op 1 Mei 1919 werk.

G r o e p II. Uit staat C blijkt, dat het personeel in de diamantindustrie nog steeds in aantal toeneemt. De toestand is dan ook normaal, behalve de roosjesbranche, welke zich nog niet als de brilliantindustrie geheel heeft kunnen herstellen.

G r o e p III. Het drukkersbedrijf vertoont bijna voortdurend eenige toename in het aantal werkkrachten. Er werken in dezen tak van bedrijf thans 10 $^{0}/_{0}$ meer werkkrachten dan in 1914. In normale tijden zou de aanwas veel sterker zijn geweest, doch in vergelijk met bijna alle andere bedrijfstakken is hier reden tot tevredenheid.

G r o e p V. De oliefabrieken, welke na een paar jaren van snellen groei, een jaar van buitengewone slapte ondervonden, hebben zich vrijwel kunnen herstellen. Er werken thans ± 10 $^{0}/_{0}$ meer werklieden dan in 1914.

Zeer gunstig is de toestand voor de zeepfabrieken, waar de toevoer van grondstoffen veel gunstiger is dan het vorige jaar. Het personeel is thans ± 80 $^{0}/_{0}$ grooter dan in 1914.

De verf-, kaarsen- en superphosphaatfabrieken laten nog een belangrijken achterstand zien, voornamelijk veroorzaakt door het tekort aan grondstoffen. Het personeel in de munitiefabricage is tot op iets meer dan 1/3 van het vorige jaar ingekort, door het naar huis zenden van een groot deel van het leger.

De lijm- en gelatinefabricage breidt zich meer en meer uit. De lucifersfabrieken zijn na 1 Mei 1917 achteruitgegaan en reeds tot op 2/3 van het personeel in 1914 gedaald, voornamelijk tengevolge van gebrek aan phosphor.

G r o e p VI. In het algemeen werken de duurte en de beperkte voorraad van het hout nog ongunstig op de inrichtingen, waar hout verwerkt wordt; alleen de klompenmakerijen vertoonen, bij 1914 vergeleken, een belangrijke stijging in de personeelcijfers.

De stroohulzenfabrieken daarentegen gaan meer en meer een kwijnend bestaan leiden, tengevolge van uitvoermoeilijkheden.

G r o e p VII*a*. De confectiefabrieken geven na een toeneming met 6000 personen (50 $^0/_0$) van 1914 tot 1918 thans een teruggang met 2400 arbeiders te zien. Hooge prijzen en de hoop op betere tijden noopten het publiek een afwachtende houding aan te nemen.

G r o e p VII*b*. De wasscherijen, die het vorige jaar een afname van personeel aangaven, blijven vrijwel op dezelfde sterkte; de chemische wasscherijen en ververijen vertoonen sinds 1914 een gestadige toeneming in omvang.

G r o e p IX. De schoenenindustrie kan minder arbeiders werk verschaffen dan het vorige jaar, in verband met de lederschaarschte.

In de caoutchoucfabrieken, die belangrijk van den crisistoestand geprofiteerd hebben, blijft de drukte aanhouden; er werken ± 100 personen meer dan in 1917. De bedrijvigheid in deze industrie komt voornamelijk de rijwielbandenfabricage ten goede.

G r o e p X. De cokesfabrieken bleven buiten bedrijf.

G r o e p XI, XII e n XIII. Materiaalgebrek belemmerde vele belangrijke bedrijven in het uitvoeren van orders. Sterk was dit het geval in den scheepsbouw, (ofschoon de toestand al minder slecht was dan in 1918), de ijzergieterij, de blikbewerking en de capsulenfabrieken. In de zinkfabrieken is nog niet de helft van het in 1914 werkzame aantal personen tewerk gesteld, terwijl bovendien aan deze personen nog slechts met heideontginning bezigheid verschaft kon worden.

Flinke drukte heerschte daarentegen in de instrumentmakerijen en brandkastenfabrieken, terwijl de machinefabrieken ook voldoende werk hadden.

De goud- en zilversmederijen bleven gestadig vooruit gaan.

Zeer goed ging het in de electrotechnische industrie, welke zich steeds meer uitbreidde.

De gloeilampenfabrieken konden door verbeterden uitvoer weer aan meer arbeidskrachten werk verschaffen dan een jaar geleden, zoodat deze tak van industrie na een teruggang sedert 1916 thans weer belangrijk vooruit blijkt te gaan.

De rijtuig- en wagenmakerijen, welke in 1918 door materialengebrek weinig drukte hadden, zijn weer in gunstiger conditie gekomen, en hebben dooreengenomen weer voldoende werk, zoodat de toestand hier thans overeenstemt met dien in 1914.

G r o e p XIV. De papierfabrieken bleven vrijwel op één hoogte; de stroocartonfabrieken begonnen zich door hervatting van den uitvoer wat te herstellen. De cartonnageindustrie, die zich in den oorlog sterk uitgebreid had, liep het laatste jaar iets terug.

G r o e p XV*a*. De vlasbewerking, die onder den invloed van den oorlog snel was toegenomen, ging het laatste jaar achteruit tengevolge van verminderden vlasbouw.

G r o e p XV*b*. De katoenindustrie heeft in de periode 1 Mei 1918— 1 Mei 1919 een allerdroevigsten tijd doorgemaakt. Stilstand in den aanvoer van ruwe katoen en katoenen garens leidde tot bijna volslagen werkloosheid. Eerst geruimen tijd na den wapenstilstand konden de katoenspinnerijen weder geleidelijk aan het werk gaan. De weverijen (katoen-, linnen-, netten-) moesten nog langer wachten.

Garengebrek belette eveneens de tricotfabrieken en breierijen in hun bedrijf.

De jutefabrieken waren op 1 Mei 1919 ook door grondstofgebrek nog niet in staat volop te werken.

De wollenstoffenfabrieken begonnen na de drukke oorlogsjaren het wat stiller te krijgen.

In toenemenden bloei verkeerde een kunstzijdefabriek. In dezen bedrijfstak bestaan groote voornemens tot vestiging van nieuwe fabrieken.

G r o e p XVI. Evenals de vorige jaren gaan als gevolg van de kolenschaarschte de gasfabrieken voort haar personeel in te krimpen, terwijl de electrische centrales zich snel uitbreiden.

G r o e p XVII. De broodrantsoeneering drukte nog steeds op de broodfabrieken. Door den grooteren toevoer van graan kwamen de meelfabrieken er echter beter voor te staan.

De rijst- en gortpellerijen konden wegens gebrek aan grondstoffen niet het personeel behouden, dat zij in 1918 hadden, maar moesten zich nog meer beperken. Twee fabrieken werden dit jaar zelfs stopgezet.

Door inkrimping van den veestapel was de slapte in de zuivelfabrieken grooter dan de vorige jaren.

De sigarenfabrieken ondervonden een enormen teruggang in hun omzet tengevolge van het nagenoeg stilliggen van den export en tabakschaarschte, zoodat verschillende fabrieken moesten worden stopgezet.

De personeelcijfers voor de bierbrouwerijen en distilleerderijen bleven door de rantsoeneering der grondstoffen nog beneden de normale. De aardappelmeelfabrieken daarentegen konden het aantal werkkrachten belangrijk vergrooten.

De moeilijkheden bij den uitvoer deden de bedrijvigheid in de groentenconserveering sterk afnemen; verschillende fabrieken werden tijdelijk of voorgoed stilgezet.

De toestand der koffiepellerijen is door den vermeerderden aanvoer weer veel verbeterd. (Ruim tweemaal zooveel arbeidskrachten als op 1 Mei 1918, doch nog niet normaal).

Ofschoon de margarinefabrieken niet meer de abnormaal hooge productie van 1916 en 1917 behielden, bleven zij toch nog 50 $^0/_0$ boven de sterkte van 1914.

STAAT A.

Aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917, 1 Mei 191

Bedrijfs-groep.	OMSCHRIJVING DER GROEP.	JONGENS.						MEISJES.						VROU	
		1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919	1914	1916
I	Aardewerk, glas, kalk, enz. . .	4496	3664	3370	3406	3269	— 1227	1236	990	876	880	781	— 455	2540	2253
II	Diamant en andere edelsteenen[2])	369	23	7	68	390	+ 21	10	3	6	168	60	+ 50	67	166
III	Boek- en steendrukkerijen . . .	1738	1670	1772	1738	1766	+ 28	278	331	436	421	368	+ 90	434	581
IV	Bouwbedrijven[3]).	17	19	13	34	29	+ 12	—	—	—	—	—	—	—	—
V	Chemische nijverheid, enz. . . .	675	845	974	605	571	— 104	723	721	853	637	596	— 127	1077	1031
VI	Hout-, kurk- en stroobewerking .	2613	2525	2286	2118	1598	— 1015	695	749	474	470	270	— 425	707	766
VIIa	Kleeding	256	340	340	329	268	+ 12	3963	5482	6364	6204	4529	+ 566	8624	11135
VIIb	Reiniging	149	205	199	239	204	+ 55	1294	1459	1479	1317	1427	+ 133	4210	4312
VIII	Kunstnijverheid	34	21	42	48	81	+ 47	2	3	5	2	5	+ 3	11	14
IX	Leder, wasdoek, caoutchouc. . .	777	984	862	1008	914	+ 137	610	735	781	777	590	— 20	1029	1340
X	Oer, steenkolen, turf[4])	47	41	42	84	56	+ 9	4	—	—	53	9	+ 5	7	1
XI–XIII	Bewerking van metalen, vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten, enz. Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen, enz.	8850	10243	9811	8423	8273	— 577	1327	1771	1483	1110	1847	+ 520	1750	2875
XIV	Papier	820	796	678	727	652	— 168	633	869	853	1175	1080	+ 447	1136	1347
XVa	Textiele nijverheid: Vlasbrakerijen en -zwingelarijen.	174	217	198	259	232	+ 58	76	107	86	121	107	+ 31	141	[illegible]
XVb	Textiele nijverheid: Overige . .	6144	6123	5138	3145	2433	— 3711	7043	7276	6776	4151	3769	— 3274	13370	[illegible]
XVI	Vervaardiging van gas en electriciteit	70	63	77	78	65	—	1	1	—	—	—	— 1	40	[illegible]
XVIIa	Bereiding van voedings- en genotmiddelen. Bakkerijen	496	491	508	393	387	— 109	413	521	615	431	469	+ 56	457	[illegible]
XVIIb	Bereiding van voedings- en genotmiddelen. Graanmalerijen en rijstpellerijen	28	53	67	59	43	+ 15	27	4	—	3	69	+ 42	26	[illegible]
XVIIc	Bereiding van voedings- en genotmiddelen. Zuivelfabrieken. . . .	510	658	553	380	219	— 291	147	178	178	113	46	— 101	233	[illegible]
XVIId	Bereiding van voedings- en genotmiddelen. Tabaks- en sigarenfabrieken	3482	4020	3560	3563	1380	— 2102	1229	1601	1715	1887	1131	— 98	2126	2336
XVIIe	Bereiding van voedings- en genotmiddelen. Overige[5])	2037	2306	2148	1783	1400	— 637	1376	1905	2385	2260	1901	+ 525	3555	[illegible]
	Totaal	33782	35307	32645	28487	24230	— 9552	21087	24706	25365	22180	19054	— 2033	41540	[illegible]

[1]) Voor bedrijven, waarin het aantal vrouwen en meisjes niet van voldoende beteekenis is, zijn — teneinde ee
wegens de kolenbesparing in de diamantnijverheid ingevoerde concentratie van alle diamantslijpers in de 24 grootst
aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914 en 1 Mei 1916 in fabrieken met 25 of meer arbeiders. Het totaal aanta
opgenomen. [4]) Van deze groep zijn alleen de turfstrooisel-, briketten- en cokesfabrieken opgenomen, niet de mijnen
campagne werken er ± 10.000 arbeiders.

en 1 Mei 1919 in fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfsgroepen.

WEN.				MANNEN.						TOTAAL.						Aantal vrouwen en meisjes op 100 arbeiders [1]).	
1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914-1919	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919	1914	1919
1970	1537	1610	— 930	25095	20764	19083	17686	19055	— 6040	33367	27671	25299	23509	24715	— 8652	11	10
682	777	1593	+ 1526	5698	4393	5386	9664	9301	+ 3603	6144	4585	6081	10677	11344	+ 5200	—	—
726	633	615	+ 181	8785	8730	8819	8870	9576	+ 791	11235	11312	11753	11662	12325	+ 1090	6	8
—	—	—	—	370	384	326	356	347	— 23	387	403	339	390	376	— 11	—	—
923	929	910	— 167	7472	10411	10668	9743	8267	+ 795	9947	13008	13418	11914	10344	+ 397	18	15
772	664	566	— 141	13296	12036	12568	12349	11630	— 1666	17311	16076	16100	15601	14064	— 3247	8	6
12382	12030	11664	+ 3040	2022	2958	3287	3092	2649	+ 627	14865	19915	22373	22555	19110	+ 4245	85	85
4181	3877	3933	— 277	1581	1620	1737	1768	1750	+ 169	7234	7596	7596	7201	7314	+ 80	76	73
16	13	12	+ 1	175	141	177	174	194	+ 19	222	179	240	237	292	+ 70	—	—
1329	1386	1313	+ 284	5264	6391	6193	6891	6661	+ 1397	7680	9450	9165	10062	9478	+ 1798	21	20
—	66	14	+ 7	879	345	303	645	448	— 431	937	387	345	848	527	— 410	—	—
3021	2448	1843	+ 93	67860	72380	70834	65162	67890	+ 30	79787	87269	85149	77143	79853	+ 66	4	5
1173	1397	1354	+ 218	6378	6382	5844	5890	6371	— 7	8967	9394	8548	9189	9457	+ 490	20	26
175	189	176	+ 35	464	684	976	1140	929	+ 465	855	1151	1435	1709	1444	+ 589	—	—
13726	9148	9799	— 3571	28369	28927	26279	19149	19152	— 9217	54926	56829	51919	35593	35153	— 19773	37	39
75	83	33	— 7	7218	7791	7949	7611	8052	+ 834	7329	7908	8101	7772	8150	+ 821	—	—
688	595	482	+ 25	2636	2968	3412	3271	3321	+ 685	4002	4522	5223	4690	4659	+ 657	22	20
19	19	30	+ 4	2092	1840	1911	1711	1726	— 366	2173	1922	1997	1792	1868	— 305	—	—
332	275	212	— 21	3694	4177	4174	4355	3819	+ 125	4584	5319	5237	5123	4296	— 288	8	6
2318	2874	1650	— 476	12724	13072	12571	13424	6107	— 6617	19561	21029	20164	21748	10268	— 9293	17	27
3974	3759	3408	— 147	15463	17331	18398	16259	16505	+ 1042	22431	25105	26905	24061	23214	+ 783	22	23
48482	43599	41217	— 323	217535	223725	220895	209210	203750	— 13785	313944	331030	327387	303476	288251	— 25693	20	21

onjuist beeld te vermijden — geen verhoudingscijfers ingevuld. [2]) Met het oog op de in het voorjaar van 1917 fabrieken, zijn de gegevens over 1917, 1918 en 1919 omtrent deze industrie niet vergelijkbaar met de cijfers van het werkenden op 1 Mei 1914 wordt begroot op ± 6600 personen. [3]) Van deze groep zijn alleen de steenhouwerijen en veenderijen. [5]) De suikerfabrieken, voor welke 1 Mei buiten het werkseizoen valt, zijn niet mede gerekend. In de

Staat B.

Aantal personen, werkzaam op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, met 25 of meer arbeiders, in

PROVINCIE OF DEEL EENER PROVINCIE.	JONGENS.						MEISJES.						
	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914–1919.	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914–1919.	1914
Limburg	2020	2016	1739	1812	1163	— 857	1042	1116	873	977	585	— 457	1948
Noordbrabant	5291	6011	5852	5383	3805	— 1486	4249	4796	5062	4216	4129	— 120	6964
Zeeland	481	407	401	390	303	— 178	145	125	153	213	102	— 43	219
Zuidholland	8774	9792	8911	7785	7014	— 1760	4268	5810	6156	5475	5236	+ 968	10200
Amsterdam c. a.	3371	3037	2933	2748	2818	— 553	3183	3759	4203	4257	3393	+ 210	6149
Overig Noordholland	2187	2336	2075	1732	1440	— 747	812	1004	1110	1032	989	+ 177	2185
Utrecht	1784	1843	1667	1494	1319	— 465	649	842	882	746	626	— 23	989
Gelderland	3621	3541	3507	3387	2912	— 709	1729	1685	1871	1796	1337	— 392	2849
Overijsel	4619	4755	4087	2460	2262	— 2357	4240	4659	4134	2746	2089	— 2151	8576
Drenthe	236	256	229	188	207	— 29	130	105	71	88	79	— 51	256
Groningen	963	930	848	739	672	— 291	497	624	621	491	406	— 91	877
Friesland	435	383	396	369	315	— 120	143	181	229	143	83	— 60	328
Het Rijk	33782	35307	32645	28487	24230	— 9552	21087	24706	25365	22180	19054	— 2033	41540

[1]) De suikerfabrieken, voor welke 1 Mei buiten het werkseizoen valt, zijn niet medegerekend. In de campagne

1 Mei 1917, 1 Mei 1918 en 1 Mei 1919 in fabrieken [1]) gedeeld naar de provinciën.

VROUWEN.					MANNEN.						Totaal.						Aantal vrouwen en meisjes op 100 arbeiders.	
1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919.	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919.	1914	1916	1917	1918	1919	Toe- of afname 1914—1919.	1914	1919
2032	1896	1520	1400	— 548	9055	8602	8714	7211	7045	— 2010	14065	13766	13222	11520	10193	— 3872	21	19
8455	8641	7960	5989	— 975	29734	31380	32395	30959	27983	— 1751	46238	50642	51950	48518	41906	— 4332	24	24
270	324	426	285	+ 66	4294	3628	3613	3515	3440	— 854	5139	4430	4491	4544	4130	— 1009	7	9
10789	11499	10644	10044	— 156	59144	65445	63409	58532	58097	— 1047	82386	91836	89975	82436	80391	— 1995	18	19
7402	8734	9281	9466	+ 3317	28120	26403	27885	31676	31088	+ 2968	40823	40601	43755	47962	46765	+ 5942	23	27
2238	2115	2137	2148	— 37	18923	21334	20348	20613	17375	— 1548	24107	26912	25648	25514	21952	— 2155	12	14
1210	1204	1162	1134	+ 145	9665	10596	10389	10312	9864	+ 199	13087	14491	14142	13714	12943	— 144	13	14
3246	3260	3166	2910	+ 61	21485	19046	19039	18874	19066	2419	29684	27518	27677	27223	26225	— 3459	15	16
9852	8971	5661	6474	— 2102	23648	24361	21988	16074	17225	— 6423	41083	43627	39180	26941	28050	— 13033	31	31
232	243	200	230	— 26	1868	1688	1838	1665	1796	— 72	2490	2281	2381	2141	2312	— 178	16	13
1214	1214	1086	887	+ 10	7957	7691	7550	6326	7377	— 580	10294	10459	10233	8642	9342	— 952	13	14
352	381	356	250	— 78	3642	3551	3727	3453	3394	— 248	4548	4467	4733	4321	4042	— 506	10	8
47292	48482	43599	41217	— 323	217535	223725	220895	209210	203750	— 13785	313944	331030	327387	303476	288251	— 25693	20	21

werken er ± 10.000 arbeiders.

Staat C.

Vergelijkend overzicht van de fabrieksbevolking op 1 Mei 1914, 1 Mei 1916, 1 Mei 1917, 1 Mei 1918 en 1 Mei 1919, voor fabrieken met 25 of meer arbeiders, ingedeeld naar de bedrijfssoorten.

BEDRIJFSSOORT	Aantal inrichtingen. Personeel 1914—1919. toegen.	afgen.	gelijk 1)	Opgericht nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Stilgezet nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Personeel. 1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	Toe- of afname 1914—1919.
Groep I.													
Steenfabrieken, al of niet tevens dakpannen- of vloertegelfabrieken	59	128	70	4	188	25	561	16856	11931	12375	13116	14120	— 2736
Dakpannen-, vloertegel- en aardenbuizenfabrieken	6	19	10	2	58	2	11	1781	1447	1239	1172	1429	— 352
Aardewerk-, porselein-, plateel-, terracotta- en pottenbakkerijen	3	6	1	—	—	2	63	5415	4943	3651	2840	2788	— 2627
Fabrieken van voorwerpen uit cement of beton, van gipsplaten enz.	2	12	4	1	87	—	—	654	620	536	449	681	+ 27
Kalkzandsteenfabrieken	1	4	1	—	—	3	80	365	263	229	262	263	— 102
Kalkbranderijen	—	1	2	21	917	5	122	98	67	979	629	305	+ 207
Cementfabrieken	—	1	—	—	—	1	57	34	36	41	57	20	— 14
Steenenpijpenfabrieken	1	1	—	1	40	—	—	190	187	185	197	236	+ 46
Glasfabrieken	4	14	2	1	236	2	208	7456	7712	5522	4273	4382	— 3074
Fabrieken voor glasbewerking	3	5	1	3	70	—	—	518	465	542	514	491	— 27
	79	191	91	33	1596	40	1102	33367	27671	25299	23509	24715	— 8652
Groep II.													
Fabrieken voor diamantbewerking	—	—	—	—	—	—	—	6144	4585	2) 6081	2) 10677	2) 11344	+ 5200
Groep III.													
Drukkerijen	72	54	59	11	373	4	108	10934	11045	11477	11394	12059	+ 1125
Chemigrafische inrichtingen	—	2	3	—	—	—	—	301	267	276	268	266	— 35
	72	56	62	11	373	4	108	11235	11312	11753	11662	12325	+ 1090
Groep IV.													
Steenhouwerijen	3	4	2	2	69	1	26	387	403	339	390	376	— 11
Groep V.													
Oliefabrieken	5	21	2	4	120	8	243	1983	3295	2936	1561	2184	+ 201
Zeepfabrieken (incl. zeeppoederfabrieken)	8	4	2	4	198	1	10	940	1169	1374	1096	1683	+ 743
Verffabrieken (incl. loodwit- en zinkwitfabr., kleurstoffabr. en blauwselfabrieken)	2	8	3	1	35	—	—	1277	1256	1262	1036	739	— 538
Kaarsenfabrieken	—	3	—	—	—	—	—	1107	1029	890	891	795	— 312
Superphosphaatfabrieken	—	5	1	—	—	—	—	1110	769	796	647	635	— 475
Andere kunstmestfabrieken en -malerijen	1	—	—	—	—	—	—	63	60	46	36	71	+ 8
Zwavelzuurfabrieken	1	—	—	—	—	1	25	104	116	162	150	124	+ 20
Lak- en inktfabrieken	1	2	—	—	—	—	—	127	196	186	141	130	+ 3
Gloeikousjesfabrieken	—	1	1	1	36	3	89	305	212	78	100	140	— 165
Fabrieken van koolteerproducten	1	2	—	—	—	—	—	84	108	144	133	110	+ 26

1) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

2) Zie noot 2) onder staat A.

BEDRIJFSSOORT.	Aantal inrichtingen.							Personeel.					Toe- of afname 1914—1919.
	Personeel 1914—1919.			Opgericht nà 1 Mei 1914.		Stilgezet nà 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	
	toegen.	afgen.	gelijk [1]	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Asphaltfabrieken	1	—	—	—	—	—	—	72	100	85	78	103	+ 31
Buskruit- en vuurwerkfabrieken	3	1	—	3	707	—	—	659	2188	2749	3489	1292	+ 633
Fabrieken van genees-, verband- en tandmiddelen en eau de cologne	3	4	1	2	81	3	110	571	766	886	723	506	— 65
Lucifersfabrieken	—	3	—	1	16	—	—	691	718	682	531	423	— 268
Lijm- en gelatinefabrieken	1	—	—	—	—	—	—	141	224	253	266	314	+ 173
Petroleum- en benzinedistilleerderijen en raffinaderijen	1	2	—	1	40	—	—	162	153	114	131	165	+ 3
Overige chemische fabrieken	6	6	2	5	181	2	57	551	649	775	905	930	+ 379
	34	62	12	22	1414	18	534	9947	13008	13418	11914	10344	+ 397
Groep VI.													
Houtzagerijen, timmerfabrieken, houtconserveering, kistenfabrieken, kuiperijen, houtwarenfabrieken en lijstenfabrieken	28	90	24	18	613	13	453	9593	8479	8632	8286	7382	—2211
Meubelfabrieken, stoelenmakerijen (exl. rieten meubelen)	19	25	17	14	634	6 [2]	481 [2]	4007	3790	4069	3959	3755	— 252
Fabrieken van bamboeartikelen, rieten meubelen, manden, rietmatten en kurkwaren	5	13	4	4	105	3	74	1062	914	963	1122	991	— 71
Fabrieken van rolluiken en jalouzieën	1	1	2	—	—	—	—	166	183	141	205	179	+ 13
Borstel- en borstelhoutfabrieken	6	7	1	3	94	2	52	829	845	693	708	798	— 31
Steennoot- en beenenknoopenfabrieken	1	1	1	—	—	1	6	143	159	204	152	129	— 14
Klompenfabrieken	4	—	1	3	113	—	—	124	153	231	263	275	+ 151
Stroohulzenfabrieken	—	9	3	1	34	11	395	1253	1422	1053	776	425	— 828
Kammenfabrieken	—	1	—	—	—	—	—	134	131	114	103	111	— 23
Haarspinnerij	—	—	—	1	27	—	—	—	—	—	27	19	+ 19
	64	147	53	44	1620	36	1461	17311	16076	16100	15601	14064	—3247
Groep VII*a*.													
Confectiefabrieken, lingeriefabrieken, costuumateliers, kleermakerijen en bontwerkerijen	70	91	29	92	4279	56	2991	12217	16310	18617	18616	16217	+4000
Boorden- en manchettenfabr.	1	—	—	1	92	—	—	241	355	467	484	438	+ 197
Handschoenen- en slobkousenfabrieken	1	—	—	—	—	—	—	3	95	125	294	278	+ 275
Dekenstikkerijen, wattendekenfabrieken	4	1	—	—	—	1	37	259	346	324	256	135	— 124
Corsettenfabrieken	2	—	—	3	199	1	22	596	855	877	1097	243	— 353
Parapluiefabrieken	—	4	1	—	—	—	—	340	331	291	136	195	— 145
Gordijnenfabrieken	2	2	—	—	—	—	—	167	219	244	226	195	+ 28
Hoedenfabrieken en -opmakerijen	6	5	1	3	101	—	—	679	887	869	870	829	+ 150
Pettenfabrieken	3	3	1	—	—	—	—	234	235	260	272	219	— 15
Equipementfabrieken	2	—	1	—	—	—	—	74	157	157	147	156	+ 82

[1]) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

[2]) Hierbij is inbegrepen een fabriek, welke overgeplaatst werd naar een andere gemeente en thans is gerangschikt onder de „Fabrieken en herstelplaatsen van spoor- en tramwegmateriaal" (Groep XI—XIII).

BEDRIJFSSOORT.	Aantal inrichtingen. Personeel 1914—1919. toegen.	afgen.	gelijk [1])	Opgericht nà 1 Mei 1914 Aantal fabr.	Aantal pers.	Stilgezet nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Personeel. 1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	Toe- of afname 1914—1919.
Stoffenknoopenfabrieken	—	—	1	1	79	1	50	53	120	92	74	101	+ 48
Borduurinrichtingen	1	—	—	1	45	—	—	2	5	50	53	60	+ 58
Lampekappenfabrieken	—	—	—	1	30	—	—	—	—	—	30	44	+ 44
	92	106	34	102	4825	59	3100	14865	19915	22373	22555	19110	+ 4245
Groep VIIb.													
Wasscherijen	35	66	36	8	337	11	381	5721	5980	5943	5497	5502	— 219
Chemische wasscherijen en ververijen	12	5	1	1	29	—	—	1513	1616	1653	1704	1812	+ 299
	47	71	37	9	366	11	381	7234	7596	7596	7201	7314	+ 80
Groep VIII.													
Kunstnijverheid	2	2	1	2	59	—	—	222	179	240	237	292	+ 70
Groep IX.													
Leerfabrieken (incl. drijfriemenfabrieken	18	11	1	5	299	—	—	1128	1389	1387	1490	1738	+ 610
Schoenfabrieken (al of niet leerlooierijen)	31	33	20	14	619	11	652	5974	6631	6418	6439	5640	— 334
Vloerzeilenfabrieken	—	1	1	1	45	—	—	153	210	183	193	200	+ 47
Caoutchoucfabrieken	3	—	—	4	319	2	178	279	885	926	1527	1606	+ 1327
Lederenmattenfabrieken	—	—	—	1	30	—	—	—	30	33	30	2	+ 2
Zadelmakerijen	1	—	—	3	198	—	—	35	155	103	268	166	+ 131
Pickerfabrieken	1	—	—	—	—	—	—	41	72	50	49	50	+ 9
Pakkingfabrieken	—	—	1	—	—	—	—	41	45	39	35	41	—
Vellenblooterijen	1	—	—	—	—	—	—	29	33	26	31	35	+ 6
	55	45	23	28	1510	13	830	7680	9450	9165	10062	9478	+ 1798
Groep X.													
Turfstrooisel- en brikettenfabrieken	2	5	1	3	172	1	33	402	339	325	828	505	+ 103
Cokesfabrieken	—	1	—	—	—	1	150	535	48	20	20	22	— 513
	2	6	1	3	172	2	183	937	387	345	848	527	— 410
Groep XI, XII, XIII.													
Tinfabrieken	—	1	—	—	—	—	—	46	48	53	20	39	— 7
Schaatsen- en schavenfabrieken	2	—	—	—	—	—	—	72	67	90	104	108	+ 36
IJzergieterijen (zonder ander bedrijf)	5	20	3	4	337	2	171	2134	2223	2267	2340	2119	— 15
Koperpletterijen	1	—	—	—	—	—	—	36	59	69	67	48	+ 12
Staniolfabriek (tevens ijzergieterij)	—	1	—	—	—	—	—	153	152	132	113	94	— 59
Fabrieken van moeren, bouten, spijkers, draadnagels en scharnieren	4	9	—	1	13	—	—	1699	1702	1462	1653	1601	— 98
Emailleerfabrieken (al of niet tevens ijzergieterijen)	—	6	—	1	46	—	—	2296	2272	2181	1517	1636	— 660
Zinkfabrieken	—	1	—	—	—	—	—	869	651	590	533	388	— 481
Fabrieken van metaalwaren, lampen, gas- en waterleidingbenoodigdheden, sanitaire artikelen, winkelétalages	16	23	8	12	501	4	117	2809	2990	3270	3378	3169	+ 360
Capsulenfabrieken	—	4	—	—	—	1	49	726	650	421	272	297	— 429

[1]) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

BEDRIJFSSOORT.	Aantal inrichtingen.							Personeel.					Toe- of afname 1914—1919.
	Personeel 1914—1919.			Opgericht nà 1 Mei 1914.		Stilgezet nà 1 Mei 1914.		1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	
	toegen.	afgen.	gelijk [1])	Aantal fabr.	Aantal pers.	Aantal fabr.	Aantal pers.						
Fabrieken van ledikanten en staaldraadmatrassen . . .	—	1	1	—	—	—	—	81	119	83	71	73	— 8
Blikfabrieken	1	15	—	2	82	3	106	2158	2002	1833	1410	1160	— 998
Fabrieken van weverskammen	—	1	—	—	—	—	—	47	64	54	37	36	— 11
Fabrieken v. ketelappendages	1	1	—	—	—	1	55	404	486	544	456	514	+ 110
Lood- en zinkpletterijen, loodenbuizenfabrieken . .	1	1	—	1	48	—	—	195	223	223	182	207	+ 12
Smederijen, constructiewerkplaatsen.	20	25	4	9	496	5	269	4241	4152	3835	3432	3775	— 466
Fabrieken van goud- en zilverwerken	9	5	3	1	36	—	—	994	1112	1192	1320	1454	+ 460
Lettergieterijen	—	1	—	—	—	—	—	182	114	119	106	162	— 20
Verzinkerijen.	—	1	—	—	—	—	—	35	33	29	22	27	— 8
Electr. draad- en kabelfabr.	2	—	—	—	—	—	—	141	181	182	198	259	+ 118
Fabr. van brandkasten, kachels en sloten	2	4	2	1	29	—	—	818	764	811	622	738	— 80
Plaatwellerijen en pijpenfabr.	1	—	—	—	—	—	—	39	68	68	49	65	+ 26
Hoefijzerfabrieken	1	1	—	—	—	—	—	44	153	76	74	89	+ 45
Fabrieken en herstelplaatsen van stoom- en andere werktuigen (machinefabrieken, enz.) [2])	44	50	29	24	965	6	541	14454	15115	14567	14377	14457	+ 3
Fabrieken van electr. toestellen, herstelplaatsen en installatiebureaux . . .	14	5	3	12	487	4	228	1594	2235	2811	3182	3422	+1828
Electrische lampenfabrieken .	4	2	—	5	446	6	549	2778	5015	4772	3589	4074	+1296
Instrumentmakerijen . , .	5	3	3	7	299	2	72	493	593	581	642	807	+ 314
Artillerie-inrichtingen . . .	2	—	—	—	—	—	—	1121	4319	3521	3689	1950	+ 829
Automobiel-, vliegtuig- en rijwielfabrieken en -herstel plaatsen.	8	7	3	2	76	4	99	1506	1808	1698	1610	1671	+ 165
Scheepswerven (al of niet tevens machinefabrieken) [3])	35	93	13	16	1615	8	428	27537	27493	26924	21391	24574	—2963
Kettingfabrieken.	—	—	—	1	133	1	27	77	196	194	157	159	+ 82
Vijlenfabrieken	—	—	1	1	94	1	77	131	135	135	149	151	+ 20
Scheepsslooperijen en metaalbrekerijen	2	2	1	—	—	—	—	387	263	342	314	397	+ 10
Gasmeterfabrieken	1	3	1	—	—	—	—	817	725	776	811	819	+ 2
Fabrieken en herstelplaatsen van spoor- en tramwegmateriaal	15	20	9	1	144	—	—	7725	8291	8423	8572	8341	+ 616
Wagenmakerijen, rijtuig- en carosseriefabrieken, wielenmakerijen, kinderwagenfabr.	4	15	2	1	40	1	21	948	796	821	684	973	+ 25
	200	321	86	102	5887	49	2809	79787	87269	85149	77143	79853	+ 66
Groep XIV.													
Boekbinderijen	5	5	6	2	80	—	—	768	719	709	743	792	+ 24
Cartonnagefabrieken . . .	10	7	1	15	866	6	197	928	1184	1187	1726	1626	+ 698
Papierfabrieken	11	9	6	3	214	—	—	3277	3368	3090	3606	3589	+ 312
Stroocartonfabrieken . . .	4	12	2	—	—	5	108	2328	2019	1521	1212	1582	— 746
Papierzakkenfabrieken . . .	3	6	1	1	39	—	—	595	662	606	541	542	— 53

[1]) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

[2]) Een viertal machinefabrieken, welke in den overeenkomstigen staat van het Centraal Verslag over 1916 bij deze groep waren ondergebracht en waaraan thans ook scheepswerven verbonden blijken te zijn, zijn in dezen staat gerangschikt onder „Scheepswerven (al of niet tevens machinefabrieken)". [3]) Zie noot 2.

BEDRIJFSSOORT.	Aantal inrichtingen. Personeel 1914—1919. toegen.	afgen.	gelijk[1]	Opgericht nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Stilgezet nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Personeel. 1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	Toe- of afname 1914—1919.
Lompensorteerderijen . . .	6	9	1	2	114	1	27	787	995	1020	800	911	+ 124
Overige Papierbewerking .	2	1	1	6	196	—	—	284	447	415	561	415	+ 131
	41	49	18	29	1509	12	332	8967	9394	8548	9189	9457	+ 490
Groep XVa.													
Fabrieken van Vlasbewerking	10	8	5	16	646	10	265	855	1151	1435	1709	1444	+ 589
Groep XVb.													
Katoenspinnerijen	1	3	5	2	84	—	—	1800	2662	2574	1078	1910	+ 110
Katoenspinnerijen, tevens weverijen	—	8	2	1	24	—	—	8481	9500	8499	3739	6190	— 2291
Katoenweverijen.	—	38	3	4	140	18	3422	16376	15265	13218	5677	4882	—11494
Linnenweverijen.	2	13	1	1	91	3	71	1961	1872	1673	1254	1079	— 882
Ververijen.	4	3	2	—	—	—	—	841	814	988	1041	1084	+ 243
Bleekerijen	—	2	1	—	—	2	617	1242	1188	983	579	204	— 1038
Katoendrukkerijen	—	3	—	—	—	2	477	1637	1390	1484	1178	817	— 820
Poetskatoen- en katoenafval-fabrieken	2	5	—	—	—	—	—	250	184	190	193	154	— 96
Tricotfabrieken en breierijen.	7	14	4	12	431	7	408	3865	4289	4200	3320	2593	— 1272
Bandweverijen	2	4	—	2	159	3	122	530	769	883	730	598	+ 68
Reinigen van kapok . . .	—	1	—	—	—	—	—	52	40	40	27	45	— 7
Kantfabrieken	1	—	—	—	—	—	—	44	62	76	62	67	+ 23
Passementfabrieken. . . .	2	5	1	—	—	—	—	274	347	345	311	258	— 16
Haspelarijen	1	3	—	—	—	5	226	532	289	132	234	160	— 372
Twijnerijen	2	—	1	—	—	—	—	80	202	283	391	321	+ 241
Tapijtfabrieken	2	10	3	—	—	2	57	1224	1110	1048	1116	935	— 289
Jutespinnerijen en -weverijen	—	3	1	1	42	1	10	1573	1654	269	986	967	— 606
Zakkennaaierijen en -stopperijen.	—	4	1	1	26	—	—	237	217	195	160	140	— 97
Nettenweverijen	—	4	—	—	—	1	26	640	612	574	128	145	— 495
Fabrieken van lampenkatoen	—	1	—	—	—	—	—	18	26	15	4	6	— 12
Kunstzijdefabrieken. . . .	1	—	—	—	—	—	—	212	166	204	448	607	+ 395
Cocosmattenweverijen . .	2	—	—	—	—	3	86	264	230	99	45	121	— 143
Wattenfabrieken.	2	—	—	—	—	1	52	106	186	191	213	143	+ 37
Wolspinnerijen en -weverijen (wollenstoffenfabrieken) .	20	17	16	6	257	1	16	6489	7539	7708	7397	6694	+ 205
Sajetfabrieken (al of niet tevens kousenbreierij). . . .	2	1	3	1	9	—	—	1480	1512	1682	1487	1510	+ 30
Plantenhaar- en Viltfabrieken	—	—	—	2	92	1	34	42	47	34	47	66	+ 24
Trijpweverijen	1	—	2	1	18	1	54	92	117	174	108	102	+ 10
Touwspinnerijen.	3	9	1	2	170	—	—	1286	1191	1106	1283	1239	— 47
Vitrageweverijen	—	—	—	—	—	1	39	57	67	67	39	—	— 57
Zeildoekweverijen	1	—	1	1	46	2	57	323	373	346	266	267	— 56
Dekenweverijen	2	8	2	2	83	1	51	1814	1994	1794	1657	1440	— 374
Nettenboeterijen.	3	18	—	4	100	11	242	1104	915	845	395	409	— 695
	63	177	50	43	1772	66	6067	54926	56829	51919	35593	35153	—19773
Groep XVI.													
Gasfabrieken	18	20	11	—	—	—	—	6482	7008	6951	6452	5906	— 576
Electrische Centrales . . .	9	2	—	5	405	—	—	847	900	1150	1320	2244	+ 1397
	27	22	11	5	405	—	—	7329	7908	8101	7772	8150	+ 821
Groep XVIIa.													
Broodfabrieken	21	13	8	8	359	2	84	2116	2513	3214	3014	2664	+ 548

[1]) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

BEDRIJFSSOORT.	Aantal inrichtingen. Personeel 1914—1919. toegen.	afgen.	gelijk [1])	Opgericht nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Stilgezet nà 1 Mei 1914. Aantal fabr.	Aantal pers.	Personeel. 1 Mei 1914.	1 Mei 1916.	1 Mei 1917.	1 Mei 1918.	1 Mei 1919.	Toe- of afname 1914—1919.
Koek-, biscuit-, beschuitfabrieken en banketbakkerijen .	6	12	3	4	154	1	39	1886	2009	2009	1676	1995	+ 109
	27	25	11	12	513	3	123	4002	4522	5223	4690	4659	+ 657
Groep XVIIb.													
Meelfabrieken (al of niet tevens broodfabrieken)	12	8	2	3	137	—	—	1186	1335	1455	1257	1586	+ 400
Rijst- en gortpellerijen . .	—	6	1	—	—	3	185	987	587	542	535	282	— 705
	12	14	3	3	137	3	185	2173	1922	1997	1792	1868	— 305
Groep XVIIc.													
Melkinrichtingen, boter- en kaasfabrieken, enz. . . .	27	35	20	6	166	4	64	4584	5319	5237	5123	4296	— 288
Groep XVIId.													
Sigarenfabrieken (al of niet tevens tabaksfabrieken, sigarettenfabrieken) . . .	23	114	23	13	641	94	5176	18174	19337	18160	19513	8390	—9784
Sigarettenfabrieken	2	2	—	8	736	2	302	149	221	468	840	806	+ 657
Tabaksfabrieken (al of niet tevens koffie- en theebewerking)	4	9	1	—	—	3	91	1238	1471	1536	1395	1072	— 166
	29	125	24	21	1377	99	5569	19561	21029	20164	21748	10268	—9293
Groep XVIIe.													
Bierbrouwerijen	4	11	1	—	—	3	159	1470	1563	1605	1144	1204	— 266
Distilleerderijen, likeurstokerijen, gist- en spiritusfabr.	5	17	4	—	—	1	55	1894	2316	1682	1592	1511	— 383
Jam- en vruchtensappenfabr.	3	2	1	2	101	1	43	461	542	576	621	182	— 279
Aardappelmeelfabrieken . .	13	13	5	2	74	5	92	1722	1733	1691	1143	1841	+ 119
Groenteninmakerijen en -drogerijen	4	9	3	58	3417	25	933	1319	1763	3764	3777	2557	+ 1238
Stijfselfabrieken	1	3	1	—	—	—	—	592	558	345	218	287	— 305
Suikerraffinaderijen	1	2	2	1	31	—	—	1677	1203	1142	1026	1240	— 437
Bewerking van zaden en peulvruchten	1	1	—	1	25	1	19	267	203	209	84	284	+ 17
Cacao- en chocoladefabrieken	13	10	9	1	16	2	104	5133	4920	5467	5089	4857	— 276
Suikerwerkfabrieken . . .	6	10	4	9	390	—	—	1488	1462	1690	1945	1958	+ 470
Koffie- en theebewerking. .	1	3	—	—	—	1	10	206	210	230	115	150	— 56
Koffiepellerijen	3	1	1	—	—	1	38	516	307	232	199	465	— 51
Darmenslijmerijen en -sorteerderijen	1	5	1	3	131	—	—	327	327	334	301	366	+ 39
Kandijfabrieken	1	—	1	—	—	—	—	88	117	106	102	106	+ 18
Veevoederfabrieken. . . .	—	3	—	1	45	1	6	117	129	113	34	90	— 27
Vleeschwarenfabrieken en slachterijen.	5	19	2	4	205	8	307	1498	1543	1470	1301	1483	— 15
Margarinefabrieken	7	2	2	1	433	2	65	1932	4181	4155	2977	2823	+ 891
Vischbewerking	3	6	—	8	388	7	261	571	674	579	692	454	— 117
Puddingpoederfabrieken . .	1	2	—	3	216	—	—	92	79	222	240	177	+ 85
Zoutziederijen	2	1	1	1	34	—	—	145	166	164	193	193	+ 48
IJsfabrieken	1	1	1	—	—	—	—	271	315	276	239	289	+ 18
Overige bedrijven	3	6	5	5	173	4	193	645	794	853	1029	697	+ 52
	79	127	44	100	5679	62	2285	22431	25105	26905	24061	23214	+ 783
Totaal . . .	965	1593	588	593	30095	492	25424	313944	331030	327387	303476	288251	—25693

[1]) Bij toe- of afname met minder dan 10 % is een fabriek in deze kolom ondergebracht.

HOOFDSTUK XVIII.

Instellingen van onderwijs voor fabrieksarbeidsters.

Omtrent bovenstaand onderwerp kan in aansluiting aan hetgeen daaromtrent is vermeld in hoofdstuk XVIII van het Centraal Verslag over 1917 thans het volgende worden meegedeeld:

Op initiatief van de Inspectrice van den Arbeid in het 2de district (Breda) werden de volgende cursussen voor arbeidsters ingericht:

De N.V. VERSCHURE'S Margarinefabrieken te Oosterhout richtte voor de meisjes, werkzaam op hare margarinefabriek, in September van dit jaar een naai- en verstelcursus op.

Tweemaal per week wordt een avondles gegeven van 7—8½ uur in het schaftlokaal der fabriek, eenmaal voor de meisjes beneden 17 jaar en eenmaal voor de ouderen. Aan de lessen wordt door alle meisjes deelgenomen. Het onderwijs is kosteloos.

Te Goirle, waar dit jaar de katoen- en linnenweverijen geheel of gedeeltelijk stil lagen en voor de arbeiders dezer fabrieken een wachtgeldregeling werd ingevoerd, werd door het Plaatselijk Steuncomité een knip-, naai- en verstelcursus ingericht voor de werklooze arbeidsters, waartoe een lokaal in het R.K. Patronaatsgebouw werd beschikbaar gesteld. De lessen worden gegeven door de Eerwaarde Zusters in de gemeente, hierin bijgestaan door een naaister. De meisjes worden naar haar leeftijd gesplitst in twee afdeelingen, die ieder vier maal per week les ontvangen, de jongeren des voormiddags van 9—11 uur, de ouderen des namiddags van 2–4 uur; alle meisjes, die steun ontvangen volgens de wachtgeldregeling, zijn verplicht het onderwijs te volgen. Het Koninklijk Nationaal Steuncomité betaalt 75 % der kosten, de gemeente de rest.

Te Tilburg werd, in overleg met den Burgemeester en de hoofden van eenige patronaten, voor de meisjes werkzaam op een vlasspinnerij plaatsing op de patronaten verkregen. De fabrikant zegde eene bijdrage toe in de kosten van het onderwijs.

Door de oudere meisjes wordt algemeen van de geboden gelegenheid gebruik gemaakt, terwijl zij de lesssen zeer getrouw bezoeken. Voorloopig ontvangen zij nog alleen les in naaien en verstellen; bij genoegzame vordering zullen zij ook les in koken en wasschen ontvangen.

Van de jongeren heeft zich nog slechts een deel voor de naailessen aangemeld; het is te hopen, dat zij nog allen het voorbeeld der ouderen zullen volgen.

HOOFDSTUK XIX.

Scheidsrechterlijke beslechting van arbeidsgeschillen.

Ten vervolge op de in het overeenkomstige Hoofdstuk van het Centraal Verslag over 1917 gedane mededeelingen, kan over 1918 worden gerapporteerd, dat in dit jaar de Directeur-Generaal geroepen werd als scheidsrechter op te treden, ter beslechting van een geschil, hetwelk gerezen was tusschen de Drentsche Landontginning Maatij. te Rotterdam en het personeel werkzaam in hare veenderijen en turfstrooiselfabrieken in Drenthe. Naar aanleiding van een door die maatschappij en de bij het conflict betrokken werknemersorganisaties op den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel gedaan beroep tot bemiddeling, droeg deze Bewindsman de oplossing van het geschil aan den Directeur-Generaal op, die zich daartoe naar de veenstreek begaf teneinde de partijen tegenover elkaar te kunnen hooren.

Evenals bij de vorige arbitrages trad ook bij de behandeling van deze zaak de Hoofdcommies GEUDEKER als secretaris op, terwijl het verhoor der partijen, hetwelk te Nieuw-Amsterdam plaats vond, mede werd bijgewoond door den Controleur van den arbeid MULDER.

De beslissing van den arbiter werd ook door niet rechtstreeks bij dit conflict betrokkenen met belangstelling te gemoet gezien.

De aanleiding tot het geschil was namelijk, dat de werkgevers en werknemers in de Drentsche veenstreken in onderling overleg besloten hadden, de tarieven, waaronder in 1917 gewerkt werd, te verhoogen met 60 % voor het zoogenaamde groote werk en met 55 % voor het zoogenaamde kleine werk. De Drentsche Landontginning Maatschappij, die een groot veenbedrijf exploiteert, doch niet bij den vervenersbond, die de zooeven geschetste financieele regeling met de werknemersorganisaties getroffen had, was aangesloten, achtte deze loonsverhooging te buitensporig en te bezwarend. Zij wilde in geen geval verder gaan dan de loonen van 1917 met 40 % te verhoogen. Besliste nu de arbiter, in wiens handen de oplossing van het geschil was gelegd, dat de aanbieding der Maatschappij niet onbillijk was en de looneisch der arbeiders als te overdreven moest worden verworpen, dan stonden opnieuw groote moeilijkheden in de aangrenzende veenderijen, waar men met eenige moeite de werkgevers tot de bovengenoemde loonregeling had weten over te halen, te vreezen, zooals de bij het geschil betrokken werkliedenpartijen niet nalieten den scheidsman ernstig onder het oog te brengen.

Hielden deze werkgevers zich echter aan de nu eenmaal gemaakte

afspraak, dan bleef de kans bestaan, dat de werklieden der Drentsche Landontginning Mij. deze onderneming zouden verlaten, wanneer zij in de omgeving belangrijk meer zouden kunnen verdienen. Daar genoemde Mij. als regel zeer goede werkkrachten tot zich trok, zou dit eventueele gevolg van de scheidsrechterlijke uitspraak door concurreerende werkgevers bij het groote tekort aan ervaren vaklieden niet ongaarne worden gezien.

Alvorens zijn taak te aanvaarden bracht de Directeur-Generaal de partijen echter nadrukkelijk onder het oog, dat hij zich volle vrijheid voorbehield om de loonen vast te stellen, die hij billijk oordeelde.

Hierbij achtte hij zich slechts door 2 grenzen gebonden: nml. aan den eenen kant door den eisch der arbeiders, aan den anderen kant door de aanbieding van den werkgever. Zich binnen deze grenzen bewegende stelde de scheidsman na ampele overweging de hieronder volgende uitspraak vast, welke, voorzoover bekend, in de praktijk tot geen nieuwe moeilijkheden aanleiding heeft gegeven.

Loongeschil Amsterdamsche Veld (Veenderijen en Turfstrooiselfabrieken der Drentsche Landontginning Maatschappij).

De ondergeteekende werd door den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel aangewezen als scheidsman in het loongeschil tusschen:

a. de „Drentsche Landontginning Maatschappij" ter eene zijde;

b. de „Nederlandsche Bond van arbeiders in het Landbouw-, Tuinbouw- en Zuivelbedrijf", Afdeeling Nieuw Amsterdam;

de R.K. Werkliedenvereeniging „St. Joseph" te Erica;

de R.K. Werkliedenvereeniging „St. Joseph" te Klazienaveen;

de Christelijke Werkliedenvereeniging „Ora et Labora";

gezamenlijke partij ter andere zijde.

Het geschil ten opzichte van het turfgraven bestaat hierin, dat partij ter eene zijde aangeboden had het tarief, waaronder gedurende het jaar 1918 zou worden gewerkt, te bepalen op dat, waaronder in 1917 gewerkt was, vermeerderd met 40 %, terwijl partij ter andere zijde deze vermeerdering van het tarief wenschte bepaald te zien op 60 % voor de fabrieksturf en de bolster en op 55 % voor de kleine turf.

Bovendien wenscht partij ter eene zijde niet reeds thans een overeenkomst aan te gaan voor het bolstergraven en alles wat daarmede te zamen hangt, terwijl partij ter andere zijde reeds thans ook voor deze werkzaamheden het tarief wenscht vast te stellen.

Naast dit loongeschil omtrent het turfgraven staat het geschil betreffende de loonen in de eveneens door de Drentsche Landontginning Maatschappij geëxploiteerde turfstrooiselfabrieken.

Partij ter eene zijde betaalt thans als arbeidsloon de volgende fabricageloonen:

grof turfstrooisel	f 0.07^5	per pak van 100 K.G.
fijn „	„ 0.09^5	„ „ „ 100 „
latten zagen	„ 1.50	per 1000 stuks plus 15 % toeslag.

Partij ter andere zijde verlangt den prijs vastgesteld te zien als volgt:

grof turfstrooisel: 10 cent per pak van 100 K.G. indien nieuw ijzerdraad gebruikt wordt; 12 cent als het ijzerdraad oud is.

fijn turfstrooisel: 12 cent per pak van 100 K.G. als het ijzerdraad nieuw is; 14 cent als dit oud is.

latten zagen f 2.— per 1000 stuks.

Bovendien verlangt partij ter andere zijde een gegarandeerd minimum weekloon van f 25.— en een uurloon, indien niet in stukwerk kan gearbeid worden, of er gewacht moet worden op waggons of om andere redenen, van f 0.40.

De ondergeteekende meent geen uitspraak te moeten doen in loongeschillen van ondergeschikten aard, omtrent welke hij eerst op de vergadering kennis kreeg. Ten

opzichte dezer geschillen had nimmer een aanbieding van de Directie der fabriek plaats gehad; zij blijven dus buiten beschouwing.

Beide partijen zijn met elkander overeengekomen, dat de uitspraak van den ondergeteekende zal gelden voor het geheele seizoen, wat het turfgraven betreft; vanaf 15 April (den datum, waarop overeenstemming verkregen was omtrent de arbitrage) voor de fabrieksloonen.

Den 2en Mei 1918 werd er door den ondergeteekende aan beide partijen de gelegenheid gegeven, hunne belangen te verdedigen.

Verder had er nog een wisseling van schriftelijke stukken plaats; de laatste mededeeling van dien aard bereikte den ondergeteekende den 7en Juni j.l.

Het loongeschil betreffende den eigenlijken veenarbeid is gescheiden van dat omtrent den fabrieksarbeid, en beide kwesties kunnen dus geheel afgescheiden van elkander behandeld worden.

Allereerst het loongeschil betreffende den veenarbeid behandelende, meent de ondergeteekende daaromtrent het volgende te mogen opmerken.

De vraag, of het graven der bolsterturf al of niet in het loontarief moet worden opgenomen, is eene herhaling van die, welke den ondergeteekende gesteld werd bij zijn uitspraak in het loongeschil d.d. 8 Juni 1917, geveld tusschen de Verveners-vereeniging Barger Oosterveen en Omstreken en enkele arbeidersorganisaties.

In deze uitspraak deelde de ondergeteekende o.a. het volgende mede:

„Bezwaarlijk kan worden beweerd, dat het graven van bolsterturf buiten de „eigenlijke veenbewerking omgaat en dat werk geheel afgescheiden staat van den „gewonen veenarbeid. Door partij ter eene zijde is zoodanig argument dan ook niet „tegengeworpen. Van deze zijde is alleen het bezwaar geopperd, dat de positie van „den bolsterprijs op het huidig oogenblik van dien aard was, dat niet kan worden „berekend of tegen den herfst, wanneer het bolstergraven aanvangt, het daarvoor „verschuldigde loon uit den bolsterprijs zou kunnen worden opgebracht.

„De ondergeteekende meent met volle erkenning van de waarde van dit „argument, het standpunt te moeten innemen, dat als normaal de prijs van een artikel „bepaald wordt — behalve door de vraag — door de productiekosten en die ver- „meerderd met een zekere winst, en dat voor zoover de toestand zich thans doet „aanzien, niet kan worden verwacht, dat deze normaal gevolgde regel door de belang- „hebbende ten aanzien van den bolsterverkoop buiten werking zou worden gesteld. „Mocht echter onverhoopt de bolsterprijs ook in de naaste toekomst dermate terug- „loopen, dat op dit artikel feitelijk niet langer winst zou worden gemaakt, dan kan „uit dien hoofde tegen een billijken looneisch toch moeilijk bezwaar worden gemaakt „— temeer niet waar de winsten, die met den verkoop van de gewone turf zijn „en ook nog dit jaar zullen worden gemaakt, eventueele winstderving op het bolster- „product op voldoende wijze corrigeeren".

Op deze gronden, die naar het oordeel van den ondergeteekende, ook voor het onderwerpelijke loongeschil gelden, meent hij, dat die eisch der arbeiders moet worden toegegeven.

Ten opzichte van den eigenlijken looneisch worde het volgende opgemerkt:

Bij de mondelinge toelichting werd terecht door de vertegenwoordigers der arbeiders geen direct verband gelegd tusschen de gestegen turfprijzen en den looneisch. Laatst-genoemde werd zoo goed als uitsluitend gebaseerd op de groote stijging der levens-behoeften. Bij bovengenoemde uitspraak werd de stijging dezer kosten van het levensonderhoud voor een gemiddeld veenarbeidersgezin sedert 1914 geraamd op 110 %.

De ondergeteekende kan moeilijk in een nieuwe berekening der kosten voor levensonderhoud sedert het vorige jaar treden. Immers, bij het gebrek, dat er aan zoo verschillende soorten van voedsel heerscht, treedt meer en meer bij hen, die daartoe de middelen bezitten de wensch op den voorgrond, zich „voor elken prijs" zekere door hen min of meer onmisbaar geoordeelde levensmiddelen te verschaffen. Doet men dit, dan ontsnapt natuurlijk de stijging der levensbehoeften aan elke berekening.

De ondergeteekende ontkent dan ook geenszins, dat, zooals door vertegen-woordigers der werklieden aangegeven werd, de kosten van verschillende artikelen met 200 % gestegen zijn, doch meent dat de veenarbeider, evenals ieder ander in het vaderland, zich thans òf moet beperken in het aanschaffen van sommige artikelen, òf zijn toevlucht moet nemen tot het gebruik van andere levensmiddelen, dan voorheen gewoonte was.

Werd door den ondergeteekende de stijging der levenskosten voor een gemiddeld

veenarbeidersgezin in 1917, vergeleken met die van vóór den oorlog op ± 110 %, geraamd, zoo kan in geen geval worden toegegeven, dat deze kosten zooveel zijn toegenomen, dat deze eene loonsverhooging van bijvoorbeeld 60 % boven het tarief van 1917 zouden rechtvaardigen. Op dien voet gerekend zou zulks eene stijging der uitgaven van vóór den oorlog beteekenen als van 1 tot 3.5.

Wordt het loonaanbod van den werkgever aanvaard, dan beteekent zulks, dat, vergeleken met den toestand vóór den oorlog, de levenskosten zouden kunnen stijgen als van 1 tot 3, eene rijzing, die zeker niet bereikt werd, indien de veenarbeiders de bovenstaande, voor elken Nederlander geldenden regel, ook in acht willen nemen.

Intusschen vloeit uit de gewijzigde, in vele gevallen waarschijnlijk minder krachtige voeding voort, dat een arbeider thans niet zooveel werk kan verrichten als in het vorige jaar, toen de voeding zooveel beter was.

Uit gegevens door partij ter eene zijde overgelegd, blijkt, dat het gemiddelde aantal „stokken" dat door één arbeider in een paar weken van 1918 gereed gemaakt was 58.7 bedroeg, terwijl dat aantal in 1917 gemiddeld 60.9 was. Hieruit volgt dus eene vermindering van arbeidsprestatie van 3.6 %.

Toen de partij ter eene zijde de loonaanbieding van 40 % deed, kon haar deze verminderde prestatie, die zoo goed als overal geconstateerd is, niet bekend zijn. Het schijnt den ondergeteekende billijk, dat het loon verhoogd wordt met een percentage, dat beantwoordt aan deze, door omstandigheden buiten den wil van den arbeider veroorzaakte vermindering van het geleverde werk. Drukt men dit in percentages van het loon uit, dan beteekent zulks eene verhooging van 46 %, in plaats van het aanbod van 40 %.

Wat de fabrieksarbeiders betreft, zoo worde hieromtrent het volgende opgemerkt:

De ondergeteekende is van oordeel, dat aan de bedrijfsleiding in een fabriek ten volle moet overgelaten worden, hoe zij de ploegen wenscht samen te stellen en door welk stelsel van stukwerk zij de hoogste arbeidsprestatie meent te kunnen bereiken. Details als de vaststelling van het deel, hetwelk een persoon, die in een ploeg werkt, voor het stukwerk moet ontvangen, kunnen en mogen naar zijn oordeel niet het onderwerp van arbitrage uitmaken. Daarentegen moeten de arbeiders, ook bij een zoover doorgevoerd stelsel van stukwerk, als hier geldt, er van verzekerd kunnen zijn, dat hun loon niet beneden een zeker minimum daalt, als gevolg van omstandigheden buiten hun wil, bijvoorbeeld reparatie der machines, wachten op waggons, enz.

Het komt den ondergeteekende billijk voor, dat geen volslagen arbeider (dat zijn dezulken boven 21 jaar) een loon ontvange, minder dan *f* 3.— per dag. De prikkel tot snel en doeltreffend arbeiden blijft dan bij een behoorlijk stelsel van stukwerk nog ten volle bestaan, indien de tarieven niet te laag gesteld worden.

In Maart—April 1918 werd door de betere arbeiders verdiend *f* 23.— tot *f* 26.— per week.

Het komt den ondergeteekende voor, dat eene verhooging van dit cijfer wel billijk te achten is. Eene opvoering van dit loon met 10 % in de tegenwoordige omstandigheden is te verdedigen.

Deze verhooging zou in het bijzonder moeten gezocht worden in eene ruimere betaling van de pakken, die met oud ijzerdraad gebonden worden, daar het binden met oud draad zeker eenigszins meer arbeid vereischt. Indien men de pakken grof strooisel, die van nieuw ijzerdraad worden voorzien, met 8 cent en die met oud ijzerdraad worden gebonden met 9 cent betaalt, komt men ongeveer op deze verhooging met 10 % als men rekent, dat het aantal van eerstgenoemde pakken de helft is van dat der laatste.

Voor het fijne turfstrooisel worden deze cijfers dan 10 en 11.5.

In de loonen der zagers meent de ondergeteekende geene wijziging te moeten brengen. Deze kunnen voldoende worden geacht. Ook voor hen dient echter te gelden, dat bij stilstand van den arbeid, door gebrek aan grondstof of doordat de machine stilstaat, een loon van *f* 3.— per dag worde uitbetaald.

De ondergeteekende meent in het door partijen aan zijne beslissing onderworpen loongeschil, als goed scheidsrechter naar zijn beste weten, uitspraak doende, de volgende beslissingen te moeten nemen:

Voor het geheele veenseizoen wordt het tarief voor 1918 voor alle werkzaamheden, betrekking hebbende op den veen- en turfarbeid, dus ook het bolstergraven, afgeleid uit dat van 1917, door de loonen van laatstgemeld tarief te verhoogen met 46 %.

De loonen in de turfstrooiselfabrieken worden vastgesteld als volgt:

Een volwassen arbeider van 21 jaar en ouder, zal steeds ontvangen minstens *f* 3.— (drie gulden per werkdag). Op de dagen, gedurende welke hij niet kan arbeiden, onafhankelijk van zijn schuld, door stilstand van machine, gebrek aan waggons, gebrek aan grondstoffen enz. zal hem eveneens dit loon worden uitbetaald.

Het stukwerk wordt bepaald als volgt:

Grof turfstrooisel, gebonden met nieuw ijzerdraad 8 (acht) cent per pak van 100 K.G.

Grof turfstrooisel, gebonden met oud ijzerdraad 9 (negen) cent per pak van 100 K.G.

Fijn turfstrooisel, gebonden met nieuw ijzerdraad 10 tien) cent per pak van 100 K.G.

Fijn turfstrooisel, gebonden met oud ijzerdraad 11.5 (elf en een halve) cent per pak van 100 K.G.

Latten zagen *f* 1.72½ (een gulden twee en zeventig en een half) per 1000 latten.

Aldus vastgesteld te 's-Gravenhage, den 12den Juni 1918.

De Directeur Generaal van den Arbeid.

(w.g.) H. A. VAN IJSSELSTEYN.

Voorts bereikte den Directeur-Generaal van werkgevers- en werknemerszijde het verzoek om een loongeschil, hetwelk den voortgang der landbouwwerkzaamheden in de omgeving van Uithuizen dreigde te verstoren, scheidsrechterlijk te willen beslissen.

Tengevolge van overdrukke werkzaamheden moest de Directeur-Generaal die taak afwijzen. Waar bovendien de belangen der bij dit conflict betrokken partijen zeer nauw samen hingen met die van het aangrenzende zgn. Hooge land (Noordelijke bouwstreek der provincie Groningen), alwaar de berechting van een loongeschil was opgedragen aan eene commissie van arbitrage gekozen door de partijen zelf, beval de Directeur-Generaal den belanghebbenden uit Uithuizen aan, ook hun geschil aan de bedoelde Arbitrage-Commissie voor te leggen, teneinde zooveel mogelijk eenheid van beslissing te waarborgen. Vermoedelijk is deze raad opgevolgd.

Verder is de waarnemend Directeur-Generaal op verzoek van de door partijen gevormde Arbitrage-Commissie, aan welke de oplossing van een arbeidsconflict, gerezen op het werk van de Hollandsche Beton Maatschappij nabij de zeesluizen te Scheveningen, was opgedragen, opgetreden als Voorzitter dier Commissie. De aard van het geschil was als volgt.

Op het genoemde werk waren een 9-tal grondwerkers bezig, die zoogenaamd aangenomen werk hadden en daaraan gedurende de laatste 6 weken, welke aan het uitbreken van het conflict vooraf gingen, blijkens mededeeling van patroonszijde gemiddeld *f* 51.— p. w. hadden verdiend. Deze grondwerkers hadden herhaaldelijk, zonder voorafgaande waarschuwing aan den uitvoerder, hun arbeid onderbroken en zich van het werk verwijderd. Toen waarschuwing niet hielp en Maandag 9 September 1918 de bedoelde grondwerkers opnieuw zonder kennisgeving het werk verlieten, heeft de Beton Maatschappij hen den 10den d.a.v. ontslagen. Dit besluit gaf den werkliedenorganisaties aanleiding, voor alle grondwerkers bij het bedoelde werk de staking te proclameeren. Deze waren namelijk van oordeel, dat de werklieden tengevolge der weersgesteldheid genoopt waren geworden het werk te verlaten.

Mede tengevolge van de tusschenkomst van het Gemeentebestuur, verklaarden de partijen, nadat ook de van die zijde aangeboden bemiddeling niet tot eene schikking leidde, zich bereid de zaak aan de uitspraak van eene gemengde commissie te onderwerpen, bestaande uit 2 vertegenwoordigers der patroons en 2 vertegenwoordigers der werklieden. Deze verkozen den waarnemend Directeur-Generaal tot voorzitter; de Administratief-Ambtenaar 1e. klasse H. BAKKER vervulde de taak van secretaris.

De vraag waarover de commissie te oordeelen had luidde:

Hebben de 9 grondwerkers op 9 September 1918 inderdaad in strijd met de waarschuwing van den voorafgaanden Vrijdag willekeurig en zonder noodzaak het werk verlaten?

Na verhoor der partijen stelde de commissie na een drietal zittingen de navolgende uitspraak vast:

Uitspraak der Arbitrage-Commissie inzake de staking van grondwerkers op het werk van de Hollandsche Betonmaatschappij nabij de zeesluizen te Scheveningen op 9 September 1918.

De Arbitrage-Commissie inzake de staking van grondwerkers op het werk bij de zeesluizen te Scheveningen op 9 September 1918, bestaande uit:

1⁰. W. A. VAN BOMMEL.
2⁰. A. E. MEELIS.
3⁰. C. VOORMOLEN.
4⁰. Mr. H. A VAN ZUIJLEN.
5⁰. C. J. P. ZAALBERG, waarnemend Directeur-Generaal van den Arbeid en

waarvan de onder 3⁰ en 4⁰ genoemden zijn aangewezen door de Algemeene Patroonsvereeniging in de Bouwvakken, de sub 1⁰ en 2⁰ genoemden door de werkliedenorganisaties,

terwijl de sub 5⁰ genoemde door de vier anderen als lid en voorzitter is aangewezen en de Heer BAKKER, Administratief-Ambtenaar 1ste klasse bij de Arbeidsinspectie, de Commissie als Secretaris bijstaat, doet bij meerderheid van stemmen de volgende uitspraak.

I. Op Maandag 9 September 1918 was het weder niet van dien aard, dat voor de grondwerkers het doorwerken in den namiddag door regen of door natheid hunner kleederen, tengevolge van regen in den voormiddag, werd verhinderd, bemoeilijkt of veronaangenaamd.

II. Gedurende den tijd, dat de grondwerkers van hun werk naar het schaftlokaal en van hier naar de uitgang van het terrein liepen, was de baas KUIJL op het werk aanwezig in de nabijheid van het schaftlokaal.

III. Door het werk zonder geldige redenen te verlaten, zonder kennisgeving aan den baas KUIJL, hebben de grondwerkers in strijd gehandeld met de waarschuwing van den voorafgaanden Vrijdag, daar deze handeling zonder noodzaak en willekeurig heeft plaats gehad.

De minderheid, bestaande uit de Heeren VAN BOMMEL en MEELIS, is van oordeel, dat de getuigenverklaringen, waarop de meerderheid haar oordeel heeft gebaseerd, niet betrouwbaar zijn en hebben de overtuiging, dat de grondwerkers door de natheid hunner kleederen reden hadden het werk te beëindigen en dat behoorlijk doch zonder succes naar den baas gezocht is, alvorens het werk te verlaten.

De Commissie in haar geheel verklaart nog, dat met goedvinden van beide partijen deze uitspraak wordt gedaan na den gestelden termijn van veertien dagen na de hervatting van het werk.

's-Gravenhage, 19 November 1918.

De Commissie voornoemd.

HOOFDSTUK XX.

De bij het verslag behoorende staten.

Het was ook ditmaal nog niet mogelijk voldoende gegevens te verzamelen voor de samenstelling eener statistiek van de aanwezige fabrieken en werkplaatsen en het daarin werkzame personeel. De staten 1*a*, 1*b* en 1*c* geven dus wederom slechts een overzicht van de bezochte fabrieken en werkplaatsen en de daarin werkzame personen.

Ook staat 2 (werktijden) moet opnieuw achterwege blijven, daar, als gevolg van de tijdsomstandigheden, de werktijden in zeer vele bedrijven nog steeds aan gedurige verandering onderhevig waren.

Wel is van de fabrieken met 25 of meer arbeiders een overzicht samengesteld, hetwelk is opgenomen in Hoofdstuk XVII, terwijl gegevens betreffende werktijden in deze fabrieken tot een overzicht, opgenomen in Hoofdstuk IX, zijn verwerkt.

Staat 1*a*.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waar die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is, en van

Nummer der groepen.	OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz.	140	1553	222	334	4329	12391	641
2	Diamant en andere edelsteenen . . .	79	1583	108	68	1703	5104	129
3	Boek- en steendrukkerijen enz. . . .	93	419	124	516	3148	9372	1039
4	Bouwbedrijven	193	1518	279	155	396	1524	247
4*a*	Steenhouwerijen	—	—	—	—	—	—	—
5	Chemische nijverheid	190	1919	323	182	2430	6557	371
6	Hout-, kurk- en stroobewerking. . .	495	3149	825	701	3756	12487	1309
7	Kleeding en reiniging	28	167	50	1160	28059	5250	2058
8	Kunstnijverheid.	2	54	3	8	42	97	16
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	152	1025	261	292	3184	6026	454
10	Oer, steenkolen, turf	40	351	67	39	401	1188	85
11	Metalen (bewerking van)	281	1718	403	683	4161	14292	1389
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten enz. . .	160	2772	234	474	6100	24002	1107
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	199	2880	258	235	2134	14506	391
14	Papier	40	656	60	234	4339	5328	513
15	Textiele nijverheid:							
	a. Vlasbrakerijen	22	149	24	48	381	921	72
	b. Overige	41	333	81	418	17020	17917	1254
16	Vervaardiging van gas en electriciteit.	161	3845	246	41	114	1749	56
17	Bereiding van voedings- en genotmiddelen:							
	a. Bakkerijen	888	2066	1022	419	1566	2963	595
	b. Graanmalerijen en meelfabrieken.	610	1887	788	85	264	948	134
	c. Zuivelfabrieken	271	1646	422	185	788	2584	296
	d. Tabak- en sigarenfabrieken . .	64	350	88	284	6520	9741	513
	e. Overige	606	6201	945	830	15409	21060	1842
	Totaal 1918 . . .	4755	36241	6833	7391	106244	176007	14611
	„ 1917 . . .	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196

voor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, benevens
et aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werk-plaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werk-plaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werk-plaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werk-plaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
17	28	47	22	—	—	—	—	15	20	17	506	4357	14011	902
12	27	5	13	—	—	—	—	9	13	9	168	1730	6705	259
85	122	152	125	—	—	—	—	28	44	32	722	3270	9987	1320
1093	1278	2516	1282	—	—	—	—	1142	2328	1195	2583	1674	7886	3003
—	—	—	—	192	57	1114	332	5	8	5	197	57	1122	337
58	197	85	84	—	—	—	—	32	55	40	462	2627	8616	818
640	955	1540	812	—	—	—	—	458	910	476	2294	4711	18086	3422
2875	8776	1772	3498	—	—	—	—	731	1048	768	4794	36835	8237	6374
20	35	37	25	—	—	—	—	8	17	9	38	77	205	53
403	541	669	483	—	—	—	—	339	580	358	1186	3725	8300	1656
7	13	25	8	—	—	—	—	5	20	6	91	414	1584	166
613	763	1075	743	—	—	—	—	522	913	540	2099	4924	17998	3075
364	471	567	439	—	—	—	—	228	363	241	1226	6571	27704	2021
109	118	208	130	—	—	—	—	117	213	120	660	2252	17807	899
126	309	194	167	—	—	—	—	85	230	108	485	4648	6408	848
—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	72	381	1070	98
110	273	175	150	—	—	—	—	43	82	44	612	17293	18507	1529
—	—	—	—	—	—	—	—	4	2	4	206	114	5596	306
—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	3	1310	1566	5029	1620
—	—	—	—	—	—	—	—	10	—	10	705	264	2835	932
16	22	31	18	—	—	—	—	24	33	25	496	810	4294	761
230	326	454	318	—	—	—	—	223	443	247	801	6846	10988	1166
354	737	670	518	—	—	—		303	1020	347	2093	16146	28951	3652
7132	14991	10222	8835	192	57	1114	332	4336	8342	4606	23806	121292	231926	35217
5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495

Staat 1b.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, benevens die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is en van het aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar de districten der Arbeidsinspectie.

DISTRICTEN.	V. W.			V. A. W.				A. W.				S. W.				G. W.			TOTAAL.			
	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
1ste district	482	2674	686	547	11855	16667	1371	373	614	524	403	13	—	47	27	317	593	324	1732	12469	20505	2811
2de „	354	3280	476	592	8985	18498	1167	460	754	945	530	23	—	154	28	262	600	271	1691	9739	23477	2472
3de „	201	1650	250	728	13524	22407	1086	1081	2601	1477	1114	24	6	160	27	493	879	494	2527	16131	26573	2971
4de „	803	7439	1215	1393	16158	24349	2769	1260	2641	1910	1857	38	19	216	73	659	1448	757	4153	18818	35362	6671
5de	477	5864	735	999	18182	20095	2118	955	2206	1226	1264	19	4	200	45	270	919	282	2720	20392	28304	4444
6de „	500	4547	771	742	6838	17544	1435	650	1459	1022	848	20	—	74	47	325	755	373	2237	8297	23942	3474
7de „	158	801	225	493	6821	11758	762	793	1551	949	843	13	12	39	23	624	1323	650	2081	8384	14870	2503
8ste „	642	3063	1043	671	13240	17541	1829	652	1319	904	973	14	5	48	23	271	499	299	2250	14564	22055	4167
9de „	834	5062	1067	803	6442	10861	1383	456	1126	546	504	21	10	162	31	704	590	732	2818	7578	17221	3717
10de „	304	1861	365	423	4199	16287	691	452	720	719	499	7	1	14	8	411	736	424	1597	4920	19617	1987
Het Rijk 1918.	4755	36241	6833	7391	106244	176007	14611	7132	14991	10222	8835	192	57	1114	332	4336	8342	4606	23806	121292	231926	35217
„ „ 1917.	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196	5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495

Staat 1c.

OVERZICHT van het aantal bezochte fabrieken en werkplaatsen, benevens die, waarop geen der genoemde wetten van toepassing is, en van het

Provincie.	Aanduiding der centra van bevolking.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
Limburg 1ste district.	Maastricht e. o.	43	709	68	65	2570	2672	21
	Overige gemeenten in Limburg	269	1106	375	214	1750	4017	44
Noord-Brabant 1ste district.	Eindhoven e. o.	41	272	57	61	4106	3998	19
	Helmond e. o.	37	159	63	75	1667	2671	25
	Overige gemeenten in Oostelijk Noord-Brabant	92	428	123	132	1762	3309	26
Noord-Brabant 2de district.	Breda e. o.	48	355	64	52	1240	2944	11
	's-Hertogenbosch e. o.	13	131	16	51	1298	1973	11
	Tilburg en Goirle	68	1625	107	156	3442	6125	37
	Overige gemeenten in Westelijk Noord-Brabant	225	1169	289	333	3005	7456	56
Zuid-Holland 3e district.	Rotterdam e. o.	112	1089	143	545	11057	14315	77
	Delft, Hof van Delft, Vrijenban.	31	149	34	54	519	3505	7
	Schiedam	13	265	20	66	927	2386	13
	Vlaardingen, Maassluis	6	23	8	33	498	1490	5
	Overige gemeenten in Zuid-Westelijk Zuid-Holland	39	124	45	30	523	711	5
Zuid-Holland 4de district.	's-Gravenhage	178	1868	294	399	4030	6053	78
	Leiden	71	558	118	152	2746	2300	34
	Gouda	61	311	88	125	1554	1789	24
	Krimpenerwaard	17	76	19	30	135	374	3
	Overige gemeenten in Noordelijk Zuid-Holland	198	1097	293	267	3208	4760	49
Utrecht 4de district.	Utrecht	141	2588	213	208	1918	4112	45
	Overige gemeenten in Utrecht	137	941	190	212	2567	4961	40
Noord-Holland 5de district,	Amsterdam	428	5254	664	950	17416	18877	202
	Omgeving van Amsterdam	49	610	71	49	766	1218	9
Noord-Holland 6de district.	Alkmaar e. o.	80	432	115	60	325	939	11
	't Gooi	50	262	83	163	1301	2058	32
	Haarlem e. o.	91	1901	151	221	2713	5181	45
	Helder e. o.	22	157	36	26	225	1080	4
	Zaandam en de Zaanstreek	115	1023	157	139	1349	6924	244
	Overige gemeenten in Noord-Holland	142	772	229	133	925	1362	24

waarvoor de Veiligheidswet, de Steenhouwerswet en de Arbeidswet gelden, aantal daarin werkzame personen, gerangschikt naar belangrijke gemeenten.

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
58	115	75	70	6	—	12	15	25	60	25	197	2685	3528	394
192	316	262	203	3	—	18	6	149	244	153	827	2066	5647	1182
49	72	76	52	3	—	11	4	44	101	45	198	4178	4458	349
40	51	55	42	1	—	6	2	46	90	48	199	1718	2981	412
34	60	56	36	—	—	—	—	53	98	53	311	1822	3891	474
32	72	50	40	6	—	29	7	11	28	12	149	1312	3406	237
91	166	184	111	7	—	86	9	60	161	62	222	1464	2535	311
87	148	202	104	4	—	22	6	66	173	70	381	3590	8147	666
250	368	509	275	6	—	17	6	125	238	127	939	3373	9389	1258
894	2360	1092	922	19	6	150	20	305	517	305	1875	13423	17163	2164
60	81	115	63	3	—	4	3	58	120	58	206	600	3893	233
48	67	101	49	2	—	6	4	36	60	36	165	994	2818	243
18	22	35	18	—	—	—	—	19	35	19	76	520	1583	96
61	71	134	62	—	—	—	—	75	147	76	205	594	1116	235
445	1082	524	695	9	2	51	15	98	242	138	1129	5114	8738	1931
136	289	223	206	2	—	9	8	94	215	108	455	3035	3305	780
57	92	118	73	4	3	12	8	51	107	54	298	1649	2337	472
43	63	92	59	—	—	—	—	42	94	44	132	198	636	161
104	162	202	145	3	—	6	3	82	169	90	654	3370	6234	1022
223	540	279	328	14	10	114	31	58	119	69	644	2468	7212	1099
252	413	472	351	6	4	24	8	234	502	254	841	2984	6900	1206
918	2154	1152	1214	18	4	180	44	240	852	251	2554	19574	26315	4197
37	52	74	50	1	—	20	1	30	67	31	166	818	1989	247
28	47	39	31	5	—	16	8	23	54	27	196	372	1480	299
178	364	262	210	5	—	17	22	59	129	64	455	1665	2728	705
171	376	233	223	4	—	25	3	81	178	86	568	3089	7518	921
61	140	71	96	4	—	8	7	24	52	35	137	365	1368	220
59	118	86	72	2	—	8	7	38	91	41	353	1467	8132	521
153	414	331	216	—	—	—	—	100	251	120	528	1339	2716	808

Provincie.	Aanduiding der centra van bevolking.	V.W.			V.A.W.			
		Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
Gelderland 7de district.	Apeldoorn	11	125	21	49	891	980	88
	Arnhem.	19	145	24	70	1280	1012	112
	Nijmegen	17	157	23	59	1067	983	103
	Zutphen	5	31	8	20	174	190	27
	Overige gemeenten in Gelderland	106	343	149	295	3409	8593	432
Overijsel 8ste district.	Almelo	48	213	86	72	2570	1340	189
	Deventer	66	370	103	66	1102	1979	177
	Enschedé	46	357	75	100	3148	3489	308
	Hengelo.	40	255	79	74	1879	4103	362
	Kampen.	10	60	15	32	440	1235	69
	Steenwijk . . . . , . .	24	133	39	19	65	232	51
	Zwolle	69	579	136	59	576	1615	123
	Overige gemeenten in Overijsel	339	1096	510	249	3460	3548	550
Drenthe 9de district.	Drenthe	216	1138	271	148	837	1906	273
Groningen 9de district.	Groningen	52	378	69	110	1775	1180	177
	Overige gemeenten in Groningen.	392	2536	519	373	3048	5427	690
Friesland 9de district.	Leeuwarden	24	112	33	79	503	852	118
	Overige gemeenten in Friesland	150	898	175	93	279	1496	125
Zeeland 10de district.	Vlissingen	8	194	8	20	347	1492	31
	Overige gemeenten in Zeeland	86	595	109	101	702	1593	148
Zuid-Holland 10de district.	Dordrecht en Zwijndrecht .	28	377	39	88	1173	4157	158
	Gemeenten a/d Noord. . .	33	156	36	47	693	3564	89
	Vijfheerenlanden en Alblasserwaard	51	168	63	72	783	3327	137
	Overige gemeenten in Zuid-Oostelijk Zuid-Holland . .	98	371	110	95	501	2154	128
	Het Rijk 1918 . .	4755	36241	6833	7391	106244	176007	14611
	„ „ 1917 . .	4861	36824	6807	7873	116089	193286	16196

A.W.				S.W.				G.W.			TOTAAL.			
Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Jongens van 14—17 jaar.	Mannen boven 17 jaar.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Personen.	Bezoeken.	Fabrieken en werkplaatsen.	Beschermde personen.	Onbeschermde personen.	Bezoeken.
77	122	127	80	3	—	9	6	47	98	48	187	1013	1339	243
46	134	36	47	1	2	8	1	30	67	33	166	1416	1268	217
91	272	63	96	1	—	3	3	32	71	32	200	1339	1277	257
45	152	11	47	1	2	3	2	21	48	25	92	328	283	109
534	871	712	573	7	8	16	11	494	1039	512	1436	4288	10703	1677
44	91	57	78	1	—	5	1	9	19	9	174	2661	1634	363
41	128	26	60	4	2	19	9	18	63	18	195	1232	2457	367
71	187	91	105	2	1	8	3	7	17	7	226	3336	3962	498
26	68	31	45	2	1	4	4	5	10	5	147	1948	4403	495
127	154	184	200	—	—	—	—	98	147	119	267	594	1626	403
23	57	48	33	1	—	1	1	3	6	3	70	122	420	127
60	177	73	89	4	1	11	5	15	29	19	207	754	2307	372
260	457	394	363	—	—	—	—	116	208	119	964	3917	5246	1542
117	241	136	134	2	—	3	4	229	245	242	712	1078	3428	924
85	257	153	95	1	—	10	1	78	57	82	326	2032	1778	424
194	481	184	211	9	—	22	9	306	239	317	1274	3529	8408	1746
35	95	35	39	4	7	102	10	47	13	47	189	605	1114	247
25	52	38	25	5	3	25	7	44	36	44	317	334	2493	376
16	56	17	18	—	—	—	—	7	16	7	51	403	1719	64
80	155	114	92	1	—	1	1	34	59	36	302	857	2362	386
55	91	75	59	5	1	11	6	22	44	23	198	1265	4664	285
24	28	49	23	—	—	—	—	19	28	19	123	721	3797	167
109	202	164	118	1	—	2	1	87	148	88	320	985	3809	407
168	188	300	189	—	—	—	—	242	441	251	603	689	3266	678
7132	14991	10222	8835	192	57	1114	332	4336	8342	4606	23806	121292	231926	35217
5713	12673	7761	7299	179	45	1166	294	2711	5202	2899	21337	128807	244239	33495

Staat 3*a*.

OVERZICHT van het aantal door de districtshoofden der Arbeidsinspecti

Nummers der groepen.	Omschrijving der bedrijfsgroepen.	AANTAL VERGUNNINGEN									
		1ste District.		2de District.		3de District.		4de District.		5de District	
		tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.
1	Aardewerk, glas, kalk enz. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Diamant en andere edelsteenen .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Boek- en steendrukkerijen, enz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Bouwbedrijven	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
5	Chemische nijverheid, enz. . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Hout-, kurk- en stroobewerking.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—
7	Kleeding en reiniging:										
	a. Kleeding	4	2	3	2	1	19	—	22	—	5
	b. Reiniging	1	1	—	—	8	58	1	119	—	27
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc . .	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—
10	Oer, steenkolen, turf	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Metalen (bewerking van) . . .	—	—	—	—	1	—	—	3	—	—
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten enz.	1	—	—	—	—	—	—	1	—	1
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	Papier.	—	—	—	1	—	2	—	—	—	2
15	Textiele nijverheid	2	—	4	—	—	—	—	5	—	—
16	Vervaardiging van gas- en electriciteit.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Bereiding van voedings- en genotmiddelen:										
	a. Bakkerijen	—	—	—	—	—	2	—	3	—	—
	b. Graanmalerijen en meelfabrieken	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	c. Zuivelfabrieken	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	d. Tabak- en sigarenfabrieken.	—	2	—	—	—	—	—	1	—	—
	e. Overige	—	—	—	—	4	15		—	—	—
	Totaal 1918 . . .	8	5	7	3	15	99	1	155	—	35
	„ 1917 . . .	81	61	7	38	43	213	7	298	6	68

verleende vergunningen voor overwerk, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

VERLEEND DOOR DE DISTRICTSHOOFDEN IN HET:										Totaal aantal malen dat door de Districtshoofden vergunning tot overwerk werd verleend.
6de District.		7de District.		8ste District.		9de District.		10de District.		
tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd	tot verschuiving van den werktijd	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	tot verschuiving van den werktijd.	tot verlenging van den werktijd.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	2	—	—	—	—	—	1	—	1	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	11	—	3	1	2	—	14	—	1	90
—	29	—	3	1	—	—	1	—	3	252
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	6
20	—	16	—	7	—	—	—	—	—	54
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1	6	—	—	—	—	—	—	—	—	12
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
-	4	1	5	—	—	—	2	—	—	31
21	52	19	11	9	2	—	19	—	7	468
39	204	10	35	9	17	1	40	—	—	1177

Staat 3*b*.

OVERZICHT van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de districten.

A. Verschuiving van het uur van aanvang of van einde (zonder verlenging van den werkduur).

Verschuiving.	Districten der Arbeidsinspectie. 1ste	2de	3de	4de	5de	6de	7de	8ste	9de	10de	Het Rijk.
	Aantal malen dat vergunning is verleend.										
	8	7	15	1	—	21	19	9	—	—	80
	Aantal personen maal aantal dagen.										
$2\frac{3}{4}$ à 3 uur later eindigen.	3539	16	—	—	—	—	384	2078	—	—	6017
$2\frac{1}{4}$ à $2\frac{1}{2}$ id.	—	—	—	—	—	—	—	4042	—	—	4042
$1\frac{3}{4}$ à 2 id.	103	3785	36	110	—	—	—	1164	—	—	5198
$1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ id.	—	1578	—	—	—	825	—	—	—	—	2403
$\frac{3}{4}$ à 1 id.	684	1700	35	—	—	5	11621	945	—	—	14990
$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ id.	1377	—	1248	—	—	—	—	—	—	—	2625
$\frac{3}{4}$ à 1 uur vroeger beginnen.	3519	4321	—	—	—	—	1524	8493	—	—	17857
$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ id.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal 1918	9222	11400	1319	110	—	830	13529	16722	—	—	53132
„ 1917	5503	6048	2778	292	59	1888	7593	58469	6	—	82636

B. Verlenging van den werkduur boven het wettelijk maximum.

Verlenging.	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	7de	8ste	9de	10de	Het Rijk.
	Aantal malen dat vergunning is verleend.										
	5	3	99	155	35	52	11	2	19	7	388
	Aantal personen maal aantal uren.										
$\frac{1}{2}$ uur of minder.	288	$12\frac{1}{2}$	1039	415	46	$115\frac{1}{2}$	56	—	49	81	2102
$\frac{3}{4}$ à 1 uur	166	15	$7007\frac{1}{4}$	$9106\frac{3}{4}$	422	$1969\frac{1}{2}$	$151\frac{1}{2}$	69	442	250	19599
$1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ „	—	—	—	33	$22\frac{1}{2}$	237	48	—	—	—	$340\frac{1}{2}$
$1\frac{3}{4}$ à 2 „	8	—	—	$131\frac{1}{2}$	—	116	26	10	—	—	$291\frac{1}{2}$
meer dan 2 uur *)	—	—	—	—	24	$42\frac{1}{2}$	—	—	—	—	$66\frac{1}{2}$
Totaal 1918	462	$27\frac{1}{2}$	$8046\frac{1}{4}$	$9686\frac{1}{4}$	$514\frac{1}{2}$	$2480\frac{1}{2}$	$281\frac{1}{2}$	79	491	331	$22399\frac{1}{2}$
„ 1917	$5915\frac{1}{4}$	$1803\frac{1}{2}$	$20679\frac{1}{4}$	28205	$1208\frac{1}{2}$	$31536\frac{1}{4}$	1500	1289	$855\frac{1}{2}$	—	$92992\frac{3}{4}$

Met verlenging gepaard gaande verschuiving.	1ste	2de	3de	4de	5de	6de	7de	8ste	9de	10de	Het Rijk.
	Aantal malen dat vergunning is verleend.										
	5	3	86	139	35	52	8	2	15	7	352
	Aantal personen maal aantal dagen.										
Meer dan 3 uur later eindigen **)	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	4
$2\frac{3}{4}$ à 3 uur later eindigen.	42	—	—	5	—	69	—	10	—	—	126
$2\frac{1}{4}$ à $2\frac{1}{2}$ id.	—	—	—	—	18	13	—	—	—	—	31
$1\frac{3}{4}$ à 2 id.	16	—	617	542	329	389	101	69	390	3	2456
$1\frac{1}{4}$ à $1\frac{1}{2}$ id.	—	—	1396	137	64	293	—	—	—	—	1890
$\frac{3}{4}$ à 1 id.	404	45	4418	3065	94	1314	80	—	65	401	9886
$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ id.	—	—	2232	478	—	248	72	—	1	6	3037
$\frac{3}{4}$ à 1 uur vroeger beginnen.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
$\frac{1}{4}$ à $\frac{1}{2}$ id.	—	—	95	—	—	—	—	—	—	—	95
Totaal 1918	462	45	8758	4227	509	2326	253	79	456	410	17525
„ 1917	1989	1915	20679	29700	1355	2617	1056	415	1025	—	60751

N.B. Op 40 aanvragen werd afwijzend beschikt.

*) Op Zaterdagen. **) Op Zaterdagen door gehuwde vrouwen. (Uitsluitend 5e District.)

Staat 3*c*.

OVERZICHT van het aantal malen, dagen en uren, waarvoor door de Districtshoofden der Arbeidsinspectie vergunning voor overwerk is verleend, gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

A. Verschuiving van het uur van aanvang of van einde (zonder verlenging van den werkduur).

	BEDRIJFSGROEP.																				
Verschuiving.	1	3	4	5	6	7*a*	7*b*	8	9	10	11	12	13	14	15	17*a*	17*b*	17*c*	17*d*	17*e*	Totaal
	Aantal malen dat vergunning is verleend.																				
	—	—	—	—	—	9	11	1	—	—	2	1	—	—	49	1	—	1	—	5	80
	Aantal personen maal aantal dagen.																				
2¾ à 3 uur later eindigen	—	—	—	—	—	16	1	—	—	—	—	—	—	—	5616	—	—	66	—	318	6017
2¼ à 2½ id.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4042	—	—	—	—	—	4042
1¾ à 2 id.	—	—	—	—	—	138	110	—	—	—	—	—	—	—	4914	—	—	—	—	36	5198
1¼ à 1½ id.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2403	—	—	—	—	—	2403
¾ à 1 id.	—	—	—	—	—	1735	68	—	—	—	30	616	—	—	12536	5	—	—	—	—	14990
¼ à ½ id.	—	—	—	—	—	—	2113	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	494	2625
¾ à 1 uur vroeger beginnen	—	—	—	—	—	35	—	—	—	—	1212	—	—	—	16298	—	—	162	—	150	17857
¼ à ½ id.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Totaal 1918	—	—	—	—	—	1924	2292	18	—	—	1242	616	—	—	45809	5	—	228	—	998	53132
„ 1917	—	—	—	—	605	203	448	32	—	—	—	2258	—	126	76789	78	—	—	196	1901	82636

B. Verlenging van den werkduur boven het wettelijk maximum.

Verlenging.	1	3	4	5	6	7*a*	7*b*	8	9	10	11	12	13	14	15	17*a*	17*b*	17*c*	17*d*	17*e*	Totaal
	Aantal malen dat vergunning is verleend.																				
	-	4	1	—	1	81	241	—	4	—	3	2	—	6	5	11	—	—	3	26	388
	Aantal personen maal aantal uren.																				
½ uur of minder	—	—	—	—	—	225½	952	—	—	—	—		—	23	—	12	—		288	601½	2102
¾ à 1 uur	—	28	15	—	10	1429½	12067¼	—	266	—	61	25¼	—	447	3212	188	—	—	38	1812	19599
1¼ à 1½ „	—	9	—	—	—	130½	189	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	340½
1¾ à 2 „	—	—	—	—	—	39½	224	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	26	291½
meer dan 2 uur [1]	—	—	—	—	—	—	66½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66½
Totaal 1918	—	37	15	—	10	1825	13498¾	—	266	—	61	25¼	—	470	3212	202	—	—	326	2451½	22399½
„ 1917	—	652¾	6	591	661½	3768¾	64468½	141	716½	—	51	257½	230	320	12199¼	416½	—	16	3793½	4703	92992¾
Met verlenging gepaard gaande verschuiving.	Aantal malen dat vergunning is verleend.																				
	—	3	1	—	—	78	218	—	4	—	3	2	—		—	11	—	—	3	24	352
	Aantal personen maal aantal dagen.																				
Meer dan 3 uur later eindigen [2]	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
2¾ à 3 uur later eindigen	—	—	—	—	—	109	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	126
2¼ à 2½ id.	—	6	—	—	—	7	—	—	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	31
1¾ à 2 id.	—	2	—	—	—	1400	477	—	186	—	27	—	—	14	—	155	—	—	18	177	2456
1¼ à 1½ id.	—	—	15	—	—	26	427	—	—	—	—	—	—	449	—	10	—	—	—	963	1890
¾ à 1 id.	—	—	—	—	—	272	7440	—	80	—	—	5	—	16	—	26	—	—	308	1739	9886
¼ à ½ id.	—	6	—	—	—	166	2723	—	—	—	30	—	—	—	—	8	—	—	—	104	3037
¾ à 1 uur vroeger beginnen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
¼ à ½ id.	—	—	—	—	—	—	95	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	95
Totaal 1918	—	14	15	—	—	1980	11183	—	266	—	57	23	—	479	—	199	—	—	326	2983	17525
„ 1917	—	417	12	496	45	4118	36146	282	84	—	70	245	—	262	9322	356	—	—	4076	4820	60751

N.B. Op 40 aanvragen werd afwijzend beschikt.

[1] Op Zaterdagen. [2] Op Zaterdagen door gehuwde vrouwen (uitsluitend 5de district).

Staat 4*a*.

OVERZICHT der gegeven

	De aanwijzingen en voorschriften betroffen:	I. Aardewerk, glas, kalk.	II. Diamant, edelsteenen.	III. Drukkerijen.	IV. Bouwbedrijven.	V*a*. Steenhouwerijen.	V. Chemische nijverheid.	VI. Hout-, kurk-, stroobewerking.	VII. Kleeding en reiniging.	VIII. Kunstnijverheid.	IX. Leder, wasdoek, caoutchouc.
		OMSCHRIJVING									
	Een aantal inrichtingen	169	71	207	298	24	107	520	536	14	233
1	Vrije luchtruimte	2	10	4	3	2	7	13	68	—	14
2	Luchtverversching	19	11	29	108	8	20	99	218	6	50
3	Verlichting	31	9	10	16	4	9	49	23	2	14
4	Brandgevaar en ongevallen bij brand	7	27	16	6	—	13	53	113	—	25
5	Kleedkamers en schaftlokalen	38	15	25	2	10	8	31	27	1	15
6	Privaten	29	5	22	24	2	22	65	58	2	24
7	Waschgelegenheden	22	5	44	20	6	21	10	8	1	21
8	Overkleeren.	9	—	16	—	—	1	—	1	—	—
9	Zindelijkheid	8	3	37	10	8	10	25	7	1	13
10	Bevorderen dragelijke temperatuur	5	—	3	14	4	11	37	23	2	11
11	Schadelijke dampen, gassen en stof.	16	1	15	10	—	17	43	25	—	24
12	Voorkoming van ongevallen *a.* krachtwerktuigen, stoomketels.	47	1	30	20	—	30	120	38	2	49
	b. drijfwerk . . .	104	75	49	36	1	66	189	84	—	143
	c. arbeidswerktuigen	113	5	120	191	—	72	545	182	—	157
	d. overige. . . .	82	—	21	42	1	50	93	60	3	53
13	Verbandmiddelen en handleiding Eerste Hulp bij Ongelukken.	83	36	60	73	2	47	266	81	—	104
14	Drinkwater	5	—	—	9	1	5	15	1	—	1
15	Electrische geleidingen en toestellen	9	1	2	1	—	1	1	3	—	1
16	Overige	35	—	28	27	8	18	47	31	—	20
	Totaal 1918 . . .	664	204	531	612	57	428	1701	1051	20	739
	„ 1917 . . .	581	66	914	599	69	391	1752	1494	15	556

oorschriften en aanwijzingen.

ER GROEPEN.

X. er, steenkolen, turf.	XI. Metalen (bewerking van —).	XII. Stoom- en andere werktuigen.	XIII Scheepsbouw, rijtuigen.	XIV. Papier.	XVa. Vlasbrakerijen.	XVb. Overige textiele nijverheid.	XVI. Vervaardiging gas en electriciteit.	XVIIa. Bakkerijen.	XVIIb. Graanmalerijen en meelfabrieken.	XVIIc. Zuivelfabrieken.	XVIId. Tabak- en sigarenfabrieken.	XVIIe. Overige bedrijven ter bereiding van voedings- en genotmiddelen.	Totaal der gegeven aanwijzingen en voorschriften.	Bij contrôle in orde bevonden.
37	380	294	143	100	7	118	62	193	143	128	210	610	4604	
—	10	6	—	6	—	1	1	1	1	3	38	11	201	131
3	80	69	30	20	—	30	7	31	4	10	51	64	967	607
4	20	13	13	15	—	8	1	8	2	14	7	58	330	146
4	29	30	2	11	—	26	1	12	7	8	32	53	475	212
3	17	22	16	14	—	23	7	4	2	—	16	26	3[illegible]2	145
7	46	20	17	20	—	29	3	25	3	9	18	85	535	292
10	25	24	4	12	—	22	14	3	1	1	28	8	310	151
—	1	—	—	4	—	2	—	—	—	—	—	2	36	23
1	47	12	5	7	—	18	5	7	—	5	21	15	265	151
3	18	14	15	6	—	18	1	1	6	3	2	36	233	96
1	60	57	6	5	1	30	6	17	14	3	6	59	416	176
9	63	59	37	4	1	35	28	43	47	72	9	120	864	426
14	121	95	30	25	1	133	32	70	149	92	12	251	1772	835
19	324	248	137	50	10	225	27	121	119	111	32	536	3344	1701
8	89	56	11	32	1	34	25	72	163	106	19	153	1174	629
15	189	103	79	29	1	43	35	159	73	92	19	233	1822	979
1	6	6	2	1	—	2	—	2	—	1	—	1	59	36
—	4	14	13	—	—	8	—	3	3	1	1	20	86	30
5	20	32	7	19	—	38	10	11	5	13	93	93	560	295
.07	1169	880	424	280	15	725	203	590	599	544	404	1824	13771	7061
88	1179	793	401	318	187	814	190	623	996	750	627	2480	15883	7704

Staat 4*b*.

OVERZICHT der gegeven voorschriften en aanwijzingen, verdeeld

OMSCHRIJVING DER GROEPEN.	DISTRICT DER							
	1ste		2de		3de		4de	
	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.
1. Aardewerk, glas, kalk, enz.	23	97	1	3	5	15	82	265
2. Diamant en andere edelsteenen.	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Boek- en steendrukkerijen, enz.	14	29	4	22	6	13	70	172
4. Bouwbedrijven	18	69	2	10	26	24	131	235
4a. Steenhouwerijen	4	9	—	—	—	—	11	31
5. Chemische nijverheid, enz.	3	11	8	61	3	10	29	79
6. Hout-, kurk- en stroobewerking	69	342	12	40	27	44	184	518
7. Kleeding en reiniging . .	9	42	6	38	59	80	298	541
8. Kunstnijverheid	1	2	—	—	—	—	9	12
9. Leder, wasdoek, caoutchouc	10	45	66	321	5	8	66	140
10. Oer, steenkolen, turf. . .	5	15	1	5	3	2	6	27
11. Metalen (bewerking van) .	23	119	15	82	23	47	156	374
12. Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten, enz.	17	96	10	43	12	32	118	322
13. Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen.	2	7	6	41	8	10	44	112
14. Papier	8	42	—	—	5	15	27	67
15. Textiele nijverheid:								
a. Vlasbrakerijen en zwingelarijen	1	3	—	—	—	—	—	—
b. Overige	19	154	19	384	2	4	44	102
16. Vervaardiging van gas en electriciteit	4	15	8	23	1	5	23	66
17. Bereiding van voedings- en genotmiddelen:								
a. Bakkerijen	26	86	10	42	12	33	54	170
b. Graanmalerijen en meelfabrieken	7	42	13	83	6	16	19	76
c. Zuivelfabrieken . . .	21	89	9	39	1	—	45	130
d. Tabak- en sigarenfabrieken	12	40	3	3	2	4	57	116
e. Overige	27	143	33	192	62	109	188	424
Totaal 1918 . .	323	1497	226	1432	268	471	1661	3979
Waarvan bij contrôle in orde bevonden	—	871	—	283	—	316	—	2736
Totaal 1917 . .	312	1284	501	1723	248	598	1714	4366
Waarvan bij contrôle in orde bevonden	—	711	—	407	—	430	—	2842

naar de nijverheidsgroepen en districten der Arbeidsinspectie.

ARBEIDSINSPECTIE.												HET RIJK.	
5de		6de		7de		8ste		9de		10de			
Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.	Aantal inrichtingen.	Aantal voorschriften en aanwijzingen.
2	5	4	19	10	116	3	7	32	110	7	27	169	664
71	204	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71	204
28	77	24	65	14	44	30	66	11	32	6	11	207	531
10	15	34	74	14	54	41	92	—	—	22	39	298	612
3	3	—	—	2	10	2	2	2	2	—	—	24	57
21	84	12	38	6	69	15	49	7	20	3	7	107	428
26	110	38	88	37	181	64	183	45	141	18	54	520	1701
55	94	24	50	22	66	26	79	21	29	16	32	536	1051
4	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	20
22	43	18	30	10	68	20	51	10	21	6	12	233	739
5	12	1	1	—	—	10	18	2	5	4	22	37	107
30	120	26	80	26	94	44	105	20	88	17	60	380	1169
38	101	8	17	12	59	53	144	16	44	10	22	294	880
7	17	10	36	10	34	8	20	28	104	20	43	143	424
15	43	7	19	12	34	12	25	12	29	2	6	100	280
—	—	—	—	1	2	—	—	2	5	3	5	7	15
5	11	2	10	2	5	23	51	2	4	—	—	118	725
4	13	6	18	4	17	4	21	6	20	2	5	62	203
11	32	30	61	10	31	16	77	13	34	11	24	193	590
8	22	10	32	9	88	4	88	58	127	9	25	143	599
2	11	10	26	4	33	6	88	27	119	3	9	128	544
10	25	2	3	1	5	105	173	7	15	11	20	210	404
23	121	59	176	38	123	57	188	100	290	23	58	610	1824
400	1169	325	843	244	1133	543	1527	421	1239	193	481	4604	13771
—	672	—	419	—	281	—	981	—	296	—	206	—	7061
303	1221	476	1315	342	1833	595	1799	492	1744	—	—	4983	15883
—	550	—	739	—	811	—	933	—	281	—	—	—	7704

Staat 5. **OVERZICHT der verleende vergunningen ingevolge de Hinderwet plaats waren in den zin der Veiligheidswet,**

Nummer der groepen.	OMSCHRIJVING DER BEDRIJVEN.	Aantal aanvragen om vergunning											
		Limburg.		Noord-brabant 1ste District.		Noord-brabant 2de District.		Zuid-holland 3de District.		Zuid-holland 4de District.		Utrecht.	
		Tot op-richting.	Tot uit-breiding.	Tot op-richting.	Tot uit-breiding.	Tot op-richting.	Tot uit-breiding.	Tot op-richting.	Tot uit-breiding.	Tot op-richting.	Tot uit-breiding.	Tot op-richting.	Tot uit-breiding.
1	Aardewerk, glas, kalk, enz.	9	3	1	1	1	2	2	4	4	7	2	4
2	Diamant en andere edelsteenen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Boek- en steendrukkerijen enz.	2	1	3	1	1	4	1	4	3	3	1	3
4	Bouwbedrijven	2	—	—	1	2	1	—	—	1	—	1	—
5	Chemische Nijverheid, enz.	2	4	1	1	10	5	7	4	5	6	6	6
6	Hout-, kurk- en stroobewerking	24	10	12	5	9	10	10	9	18	15	21	7
7	Kleeding en reiniging	2	3	1	—	4	8	6	9	4	12	1	3
8	Kunstnijverheid	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Leder, wasdoek, caoutchouc	1	—	3	4	13	62	2	—	2	3	2	2
10	Oer, steenkolen, turf	1	—	1	—	3	—	1	—	4	—	3	—
11	Metalen (Bewerking van)	4	3	3	3	6	8	19	24	10	5	14	10
12	Vervaardiging van stoom- en andere werktuigen, instrumenten, enz.	2	3	1	—	4	3	13	10	3	10	5	6
13	Scheepsbouw, vervaardiging van rijtuigen	—	2	—	—	1	6	2	3	1	5	—	1
14	Papier	4	1	2	1	1	—	2	1	1	1	—	—
15	Textiele Nijverheid:												
	a. Vlasbrakerijen en zwingelarijen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
	b. Overige	—	2	1	9	6	34	5	5	2	2	1	3
16	Vervaardiging van gas en electriciteit	1	2	2	—	6	5	1	2	1	1	—	—
17	Bereiding van voedings- en genotmiddelen:												
	a. Bakkerijen	14	7	10	6	9	21	7	16	3	10	1	9
	b. Graanmalerijen en meelfabrieken	1	—	2	2	2	6	2	3	5	2	—	—
	c. Zuivelfabrieken	3	—	—	6	1	3	10	9	1	3	7	6
	d. Tabak- en sigarenfabrieken	2	1	5	4	1	4	1	3	1	—	—	3
	e. Overige	12	18	4	6	9	29	19	28	23	11	10	8
	Totaal 1918	86	60	52	50	90	211	110	134	92	96	75	71
	„ 1917	157	76	78	71	99	185	218	185	143	174	58	98

Aantal bezoeken en besprekingen ten bureele over Hinderwetaanvragen 558.
„ „ „ „ ter plaatse „ „ „ 1786.

voor zoover zij inrichtingen betroffen, die tevens fabriek of werk-
gerangschikt naar de bedrijfsgroepen.

overeenkomstig de Hinderwet in de Provincie:

oord-olland 5de istrict.		Noordholland 6de District.		Gelderland.		Overijsel.		Groningen.		Friesland.		Drenthe.		Zuidholland 10de District.		Zeeland.		Totaal der aanvragen, waaromtrent gunstig werd beslist in het Rijk.	
richting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.	Tot oprichting.	Tot uitbreiding.
1	3	5	2	1	12	—	1	2	2	—	4	—	—	—	—	1	—	29	45
—	2	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
5	3	7	11	—	6	4	5	1	5	—	9	1	2	2	5	—	1	31	63
3	1	11	9	5	7	3	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	2	28	24
1	4	7	24	6	4	2	11	1	3	2	3	1	2	2	5	—	—	63	82
9	5	23	15	23	16	15	8	7	6	2	6	5	2	4	4	4	2	196	120
8	8	1	10	8	8	5	6	—	2	1	—	—	—	—	—	1	—	52	69
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
5	5	4	3	9	10	—	2	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	42	93
2	—	3	—	1	—	2	1	—	—	—	—	1	1	2	1	4	1	28	4
2	13	21	17	13	19	9	15	1	6	2	8	1	1	9	5	3	1	137	138
2	9	8	5	4	10	3	11	1	6	5	6	1	1	3	7	—	1	55	88
1	2	3	5	3	5	—	1	2	6	—	6	—	—	2	4	1	2	16	48
8	4	3	7	3	10	4	1	2	4	2	—	—		—	—	—	—	32	30
—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1	—	—	1	1	3	1	6	5
—	—	1	5	3	8	7	25	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	26	96
1	2	4	7	3	—	6	1	3	—	4	1	5	2	1	—	11	—	49	23
3	8	4	25	8	21	7	7	4	3	2	2	3	3	4	2	4	4	83	144
—	6	3	5	2	7	3	7	1	4	1	2	—	—	—	1	5	6	27	51
1	2	7	13	6	13	3	7	—	1	—	9	—	6	—	1	—	1	39	80
4	2	3	5	—	1	1	2	—	1	—	1	—	—	2	—	—	—	20	27
0	4	32	34	16	14	7	15	20	39	7	16	6	3	8	5	6	6	189	236
7	83	150	203	114	172	81	127	45	90	29	77	24	24	40	43	44	28	1149	1469
7	109	177	210	143	228	75	135	75	92	39	75	20	44	—	—	47	44	1446	1726

Staat 6.

OVERZICHT van het aantal op 31 December 1918 geldige arbeidskaarten, afgegeven en mede-onderteekend door of vanwege de burgemeesters.

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-onderteekend.
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Heerlen	3	36	91	101	116	347	—	4	12	20	18	54	20	421	113
Maastricht	18	156	222	273	309	978	19	124	190	292	285	910	1298	3186	181
Meerssen	5	20	26	18	5	74	3	16	20	17	14	70	19	163	110
Roermond	3	14	34	65	60	176	—	15	36	59	52	162	55	393	34
Venlo	11	49	88	93	109	350	7	27	55	77	115	281	111	742	205
Weert	9	23	40	48	50	170	2	8	24	36	29	99	9	278	6
Geheel Limburg	110	635	939	1133	1195	4012	64	304	559	775	787	2489	1639	8140	1035
Deurne c.a.	1	18	32	35	45	131	1	6	19	29	32	87	8	226	10
Eindhoven	—	17	26	30	43	116	12	16	30	32	46	136	111	363	1571
Gestel c.a.	22	20	2	2	1	47	4	25	5	4	2	40	5	92	1
Helmond	4	62	108	132	196	502	1	74	120	129	147	471	311	1284	77
Stratum	17	42	47	69	51	226	20	37	50	58	49	214	—	440	207
Strijp	19	52	73	69	64	277	8	73	72	73	74	300	110	687	319
Valkenswaard	—	—	4	—	1	5	—	2	5	1	1	9	4	18	—
Woensel	25	51	4	7	1	88	31	45	11	8	4	99	44	231	64
Noord-Brabant (1ste district).	133	545	709	794	923	3104	118	472	595	664	682	2531	837	6472	2676
1ste district	243	1180	1648	1927	2118	7116	182	776	1154	1439	1469	5020	2476	14612	3711
Bergen op Zoom	—	19	73	100	108	300	—	14	63	90	83	250	236	786	18
Boxtel	2	29	49	58	56	194	—	18	29	31	43	121	39	354	31
Breda	—	33	125	155	187	500	—	23	87	132	170	412	245	1157	179
Dongen	—	23	43	49	49	164	—	22	28	28	44	122	4	290	13
Goirle	—	8	21	27	30	86	—	17	25	28	33	103	23	212	1
's-Hertogenbosch	—	117	213	242	266	838	4	74	144	205	181	608	439	1885	98
Loon op Zand	—	49	44	59	69	221	—	10	24	37	50	121	5	347	11
Oosterhout	4	39	88	86	80	297	—	19	55	54	88	216	45	558	34
Prinsenhage	1	13	35	41	65	155	—	11	20	32	38	101	118	374	360
Roosendaal	—	19	69	71	102	261	—	17	56	70	85	228	34	523	4
Tilburg	2	242	401	416	441	1502	—	132	262	317	389	1100	322	2924	49
Noord-Brabant (2de district).	64	1061	1939	2254	2553	7871	26	567	1119	1478	1772	4962	1872	14705	1876

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-onderteekend.
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Delft	—	77	173	233	241	724	2	52	114	133	129	430	19	1173	90
Maassluis.	2	31	62	79	75	249	—	17	32	31	39	119	37	405	18
Rotterdam	58	971	2224	2666	2983	8902	59	853	1849	2373	2505	7639	2163	18704	154
Schiedam	15	166	250	251	293	975	12	89	179	219	224	723	122	1820	141
Vlaardingen. . . .	22	148	280	289	240	979	12	56	80	90	218	456	204	1639	41
3de district	117	1484	3131	3698	4029	12459	98	1114	2346	2928	3233	9719	2587	24765	935
Gouda	8	121	205	216	240	790	5	77	183	155	199	619	107	1516	75
's-Gravenhage . . .	25	499	1005	1252	1395	4176	6	308	762	1055	1186	3317	1085	8578	67
Katwijk	5	25	67	78	89	264	1	30	60	71	70	232	153	649	—
Leiden	15	220	449	505	462	1651	40	193	305	362	362	1262	1022	3935	119
Woerden.	7	30	28	28	40	133	—	12	16	20	20	68	125	326	14
Zwammerdam . . .	—	5	11	7	6	29	—	1	3	—	3	7	—	36	3
Zuid-Holland . . . (4de district)	90	1200	2290	2734	2929	9243	75	803	1640	2023	2170	6711	2888	18842	1136
Amersfoort	6	61	129	136	153	485	2	30	63	79	93	267	38	790	24
Utrecht	5	337	579	656	689	2266	6	158	363	480	518	1525	197	3988	151
Veenendaal	3	27	61	47	62	200	14	26	44	53	66	203	56	459	137
Zeist	—	29	46	67	84	226	—	21	22	42	50	135	49	410	242
Geheel Utrecht. . .	33	658	1187	1311	1462	4651	35	314	646	855	945	2795	652	8098	1358
4e district	123	1858	3477	4045	4391	13894	110	1117	2286	2878	3115	9506	3540	26940	2494
Amsterdam	9	1037	2479	3032	3251	9808	8	1289	2566	3019	3318	10200	2850	22858	314
5e district	13	1103	2613	3197	3506	10432	9	1337	2671	3144	3477	10638	2874	23944	1936
Alkmaar	1	40	81	103	142	367	—	20	53	52	87	212	68	647	38
Beverwijk	—	9	35	39	55	138	—	10	31	37	46	124	74	336	208
Bussum	—	20	51	60	71	202	—	18	32	41	60	151	36	389	103
Enkhuizen	4	25	34	38	55	156	—	11	30	34	41	116	—	272	—
Haarlem	—	111	225	243	255	834	6	67	154	180	171	578	222	1634	427
Helder	4	37	100	124	125	390	1	39	87	138	138	403	64	857	2
Hilversum	6	82	162	198	238	686	1	36	117	150	120	424	79	1189	47
Hoorn	4	20	44	56	65	189	2	20	38	45	48	153	49	391	5
Huizen	—	16	42	44	45	147	—	21	32	36	28	117	166	430	—
Schoten	—	29	63	80	68	240	1	20	51	47	49	168	29	437	143
Velsen	2	52	106	126	167	453	—	26	62	76	89	253	67	773	29
Weesp	—	18	27	38	37	120	—	12	21	22	33	88	6	214	10
Wormerveer . . .	—	22	41	40	37	140	—	8	4	20	29	61	9	201	195

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-onderteekend
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Zaandam	—	64	133	157	202	556	—	29	64	88	132	313	27	896	194
6e district	43	774	1578	1955	2245	6595	26	469	1024	1326	1428	4273	1323	12191	2602
Apeldoorn	4	112	172	234	262	784	5	65	145	180	189	584	417	1785	48
Arnhem	—	129	252	341	391	1113	—	99	213	299	335	946	487	2546	72
Brummen	2	12	29	37	53	133	—	9	17	26	35	87	21	241	22
Culemborg	9	44	59	76	78	266	—	9	18	35	29	91	13	370	3
Ede	6	23	43	61	68	201	4	27	34	28	48	141	25	367	10
Epe	2	15	40	31	45	133	1	5	17	21	27	71	29	233	2
Gendringen	10	33	49	37	65	194	—	3	5	8	12	28	4	226	48
Nijmegen.	15	132	279	358	438	1222	12	109	237	300	285	943	252	2417	45
Renkum	2	26	51	50	70	199	1	13	34	46	45	139	75	413	13
Rheden	—	37	63	99	139	338	—	24	45	57	51	177	142	657	84
Tiel	3	32	82	87	79	283	2	16	31	46	70	165	10	458	12
Ubbergen	6	21	19	8	1	55	—	5	3	3	—	11	4	70	4
Voorst	1	11	25	33	47	117	—	4	18	12	16	50	18	185	11
Wageningen . . .	5	44	72	77	65	263	1	9	11	23	41	85	55	403	40
Winterswijk. . . .	—	15	39	45	83	182	—	23	49	65	62	199	289	670	18
Zutphen	2	25	45	72	60	204	2	22	57	72	60	213	9	426	62
7e district	146	1238	2261	2801	3254	9700	58	630	1380	1738	1909	5715	2776	18191	1334
Almelo	—	56	128	197	206	587	2	86	154	211	217	670	617	1874	111
Borne.	3	26	37	50	44	160	—	12	21	35	35	103	89	352	52
Deventer.	—	102	158	182	188	630	—	58	93	126	159	436	307	1373	70
Enschede.	3	124	259	306	391	1083	—	81	266	336	390	1073	951	3107	1135
Hardenberg (Ambt) .	42	93	61	37	15	248	28	79	61	53	22	243	—	491	98
Hellendoorn	3	34	63	86	70	256	1	14	52	60	71	198	277	731	112
Hengelo (O.) . . .	3	106	163	173	207	652	—	66	143	185	172	566	186	1404	120
Kampen	11	78	159	128	189	565	2	30	75	89	110	306	63	934	30
Lonneker.	1	31	111	171	191	505	—	33	84	164	194	475	535	1515	437
Oldenzaal	—	32	64	61	68	225	—	31	38	43	54	166	59	450	101
Rijssen	—	8	17	45	63	133	—	12	18	25	31	86	185	404	11
Vriezenveen. . . .	—	8	20	30	37	95	—	3	31	49	48	131	192	418	57
Wierden	5	23	35	58	73	194	1	15	29	40	38	123	29	346	60
Zwolle	3	80	155	155	206	599	1	32	96	152	151	432	133	1164	97
8e District	90	997	1827	2249	2520	7683	45	672	1397	1864	2099	6077	4021	17781	2838
Groningen	18	189	329	384	410	1330	28	155	268	302	351	1104	764	3198	61
Hoogezand	7	27	50	61	73	218	11	27	50	56	42	186	143	547	104
Onstwedde	1	43	59	52	71	226	2	25	66	71	68	232	151	609	69

Gebied.	Aantal arbeidskaarten.														
	Afgegeven.														Mede-onderteekend.
	Jongens.						Meisjes.						Gehuwde vrouwen.	Totaal.	
	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.	12 jaar.	13 jaar.	14 jaar.	15 jaar.	16 jaar.	Totaal.			
Veendam	6	22	35	61	84	208	2	13	41	53	84	193	33	434	66
Winschoten	4	18	46	65	85	218	—	16	30	42	48	136	66	420	39
Geheel Groningen	78	579	945	1143	1337	4082	61	401	795	913	1009	3179	1749	9010	1010
Harlingen	11	28	52	75	59	225	1	11	41	60	53	166	237	628	57
Leeuwarden	—	71	116	159	218	564	—	42	89	156	269	556	133	1253	87
Sneek	4	41	47	77	78	247	1	5	10	38	35	89	—	336	14
Weststellingwerf	—	16	41	65	80	202	—	2	18	16	26	62	39	303	26
Geheel Friesland	39	362	724	1036	1235	3396	15	185	387	665	852	2104	764	6264	784
Assen	1	20	47	61	55	184	1	13	21	36	25	96	30	310	18
Borger	—	20	22	33	55	130	—	11	22	25	35	93	106	329	106
Emmen	5	38	86	189	186	504	1	11	55	89	143	299	2386	3189	113
Hoogeveen	2	20	58	67	64	211	—	3	8	16	26	53	113	377	20
Meppel	—	26	41	59	66	192	—	8	24	39	51	122	68	382	28
Odoorn	—	4	21	37	42	104	1	5	16	23	39	84	533	721	50
Geheel Drenthe	13	197	454	673	757	2094	3	78	249	344	511	1185	3639	6918	749
9e district	130	1138	2123	2852	3329	9572	79	664	1431	1922	2372	6468	6152	22192	2543
Dordrecht	11	154	310	324	346	1145	6	73	183	174	212	648	188	1981	96
Gorinchem	—	18	45	52	90	205	—	10	23	23	52	108	27	340	34
Leerdam	7	45	77	71	53	253	—	11	14	30	24	79	3	335	63
Ridderkerk	12	69	96	87	131	395	2	40	50	66	62	220	13	628	92
Sliedrecht	14	33	71	97	100	315	—	—	2	3	6	11	3	329	9
Zwijndrecht	10	26	64	60	71	231	16	18	46	36	51	167	14	412	23
Zuid-Holland (10de district).	194	735	1192	1318	1457	4896	52	269	509	550	618	1998	456	7350	553
Middelburg	2	20	56	83	80	241	3	22	25	35	55	140	18	399	22
Vlissingen	1	32	113	140	181	467	—	25	75	95	87	282	28	777	43
Geheel Zeeland	30	228	541	689	775	2263	18	171	349	490	552	1580	321	4164	303
10de district	224	963	1733	2007	2232	7159	70	440	858	1040	1170	3578	777	11514	856
Het Rijk 1918	1193	11796	22330	26985	30177	92481	703	7786	15666	19757	22044	65956	28398	186835	21125
„ „ 1917	1592	13743	23749	28672	29863	97619	846	9273	16827	20481	21726	69153	25764	192536	24373
„ „ 1916	2074	15230	25172	27965	28454	98895	1213	10028	17129	19346	19755	67471	23196	189562	25386

Staat 7.

OVERZICHT van de processen-verbaal, opgemaakt in 1918

Gebied, waar de overtredingen werden geconstateerd.	Werkzaamheden in een werkplaats.				LOOP- Broodbezorgen.			
	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolite.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.
1e District	1	—	—	2	—	—	—	—
Tilburg	—	—	—	—	—	—	—	—
Breda	—	—	—	—	—	—	—	—
Overig 2e District	8	—	—	—	—	—	—	—
Rotterdam	—	2	—	—	—	—	—	—
Delft	—	—	—	—	—	1	—	—
Schiedam	—	1	—	—	—	—	—	—
Overig 3e District	—	—	—	—	1	—	—	—
's-Gravenhage	2	6	—	—	2	2	—	—
Gouda	7	—	—	—	—	—	—	—
Overig Z. Holland 4e District	4	1	1	—	—	—	—	—
Utrecht (Stad)	1	—	—	—	—	—	—	—
Amersfoort	1	3	—	—	—	—	—	—
Overig deel provincie Utrecht	5	—	1	—	—	—	—	—
Amsterdam	2	3	—	—	—	1	—	—
Overig 5e District	—	—	—	—	—	—	—	—
Haarlem	1	—	—	—	—	2	—	—
Zaandam	—	—	—	1	—	—	—	—
Overig 6e District	—	3	2	—		1	1	—
Apeldoorn	—	2	1	—	—	—	—	—
Arnhem	—	—	—	—	—	—	—	—
Harderwijk	1	1	—	—	—	—	—	—
Overig 7e District	3	1	3	—	—	—	—	—
Deventer	—	—	—	—	—	—	—	—
Hengelo	1	—	—	—	—	—	—	1
Zwolle	—	—	—	—	—	1	—	—
Overig 8e District	3	—	3	1	—	—	—	1
Groningen (Stad)	1	2	—	—	—	6	—	—
Leeuwarden	—	—	—	—	1	1	—	—
Overig 9e District	7	—	2	5	—	1	—	2
Dordrecht	2	1	—	—	—	—	—	—
Overig Zuid-Holland 10e district	—	2	1	—	—	—	2	—
Vlissingen	—	—	—	—	—	2	—	—
Overig deel prov. Zeeland	2	—	—	—	—	—	—	—
Totaal 1918	52	28	14	9	4	18	3	4
„ 1917	118	57	25	19	12	44	5	15

voor overtreding van artikel 4 der Arbeidswet 1911.

WERK.																
Melkbezorgen.				Courantbezorgen.				Voor div. andere bedrijven				Verschillende andere werkzaamheden.				TOTAAL.
Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	Arbeidsinspectie.	Gemeentepolitie.	Rijksveldwacht.	Koninklijke Marechaussée.	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	4
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	8
—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	10
—	—	—	—	5	—	—	—	—	5	—	—	3	1	—	—	16
—	—	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
5	5	—	—	3	1	—	—	—	3	—	—	—	1	—	—	30
—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	9
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	7
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
—	1	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	10
—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	10
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
—	—	—	—	3	4	—	—	2	8	—	—	—	—	—	—	20
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	4	—	—	1	3	—	—	—	—	—	—	15
—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	5
3	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	22
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
—	—	—	—	—	3	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	28
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	2	—	—	1	—	20	43
—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	6
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	—	8
—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	4
—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	1	—	—	6
8	7	—	—	14	24	—	—	7	73	2	1	7	7	1	20	303
8	54	2	—	23	18	3	—	20	112	6	4	6	33	11	12	607

Staat 8a.

OVERZICHT van de gedurende het jaar 1918 door de Arbeidsinspectie, Rijks- en Gemeentepolitie opgemaakte processen-verbaal, wegens overtreding van artikel 6 der Arbeidswet 1911, gerangschikt naar de bedrijven, waarin de overtredingen werden geconstateerd.

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	10de district.	Het Rijk.
I.	Brikkenbakkerij	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
	Pannenbakkerij.	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2
	Steenfabriek	—	—	—	1	—	—	3	—	—	1	5
III.	Drukkerij.	—	1	1	1	3	2	—	1	2	—	11
	Fotografisch atelier . . .		—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
IV.	Behangerij en Stoffeerderij.	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2
	Bouwbedrijf	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Timmerbedrijf	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2
V.	Chemische fabriek . . .	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	2
	Schoencrêmefabriek . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Vullen van fleschjes met eau de cologne (Inrichting tot het)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Zeeppoederverpakkerij . .	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
VI.	Borstelfabriek (makerij) . .	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2
	Eikschillerij	—	—	—	—	—	—	—	1	7	—	8
	Houtwarenfabriek	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Klompenmakerij	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Mandenmakerij	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	2
	Meubelmakerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Rolluikenfabriek	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Speelgoedmakerij (fabriek).	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2
VII.	Blousenfabriek	—	—	—	—	1	—	—	—	—	-	1
	Bontwerkerij	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Dameshoedenatelier . . .	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	2
	Kleerbleekerij	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	4
	Kleermakerij	1	1	3	2	2	—	—	—	—	—	9
	Knoopsgatenmakerij . . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Kousen- en handschoenenfabriek	—	—	—	—	—	1	—		—	—	1
	Naaistersatelier	1	—	—	1	—		—	—	—	2	4

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	10de district.	Het Rijk.
	Wasscherij en (of) Strijkinrichting	—	2	2	2	8	1	—	—	—	—	15
IX.	Bereiden van vellen (inrichting tot het)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Lederfabriek	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	Schoenfabriek (-makerij)	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
X.	Koolaschzifterij	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Veenderij	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
XI.	Metaalslijperij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Smederij	—	2	1	2	1	—	2	—	—	1	9
XII.	Autoherstelplaats	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Electrotechnisch Bureau	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
	Machinefabriek	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
	Rijwielherstelplaats	—	—	4	1	—	2	1	—	—	—	8
XIII.	Scheepsmakerij	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
XIV.	Boekbinderij	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	3
	Cartonfabriek (of cartonnage)	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	2
	Zakkenplakkerij	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
XV*a*.	Vlasserij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
XV*b*.	Breierij	1	—	—		—	—	—	—	—	—	1
	Textielwaren (verv. van gekleurde)	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	Wollenstoffenfabriek	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
XVII*a*.	Brood-, koek-, beschuit- en banketbakkerij	3	1	3	2	6	2	2	7	3	2	31
XVII*b*.	Malerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
XVII*c*.	Zuivelfabriek	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
XVII*d*.	Roltabakfabriek	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
	Sigarenfabriek of -makerij	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1

Bedrijfsgroep.	BEDRIJVEN.	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	10de district.	Het Rijk.
XVII*e*.	Bierbrouwerij of -bottelarij.	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Boonenlezerij	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Chocoladefabriek	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Conservenfabriek	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
	Groentendrogerij, -zouterij of -inmakerij.	2	—	3	1	1	1	1	—	1	1	11
	Koffiesurrogaatfabriek . .	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
	Mineraalwaterfabriek. . .	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	Suikerwerkfabriek . . .	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	2
	Vischconservenfabriek . .	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
	Vleeschhouwerij	—	1	—	1	—	2	1	1	2	3	11
	Wijnhandel	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
	Tot geen der 17 Nijverheidsgroepen behoorende:											
	Koopman in reclame artikelen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
	Totaal 1918 . .	19	20	30	22	28	26	13	14	18	10	200
	„ 1917 . .	17	54	55	53	47	51	37	35	54	—	403

Staat 8*b*.

OVERZICHT van de wegens overtreding van artikel 6 der Arbeidswet 1911 opgemaakte processen-verbaal, naar de districten en de verbalisanten.

Processen-verbaal opgemaakt door:	1ste district.	2de district.	3de district.	4de district.	5de district.	6de district.	7de district.	8ste district.	9de district.	10de district.	Het Rijk.
Arbeidsinspectie	9	13	8	8	16	2	2	3	3	—	64
Gemeentepolitie	6	—	22	13	12	19	8	1	4	8	93
Rijksveldwacht.	—	1	—	1	—	4	3	4	1	1	15
Koninklijke Marechaussée .	4	6	—	—	—	1	—	6	10	1	28
Totaal 1918 . . .	19	20	30	22	28	26	13	14	18	10	200
„ 1917 . . .	17	54	55	53	47	51	37	35	54	—	403

ALPHABETISCHE KLAPPER.

Aanzetten.

Ongevallen bij het — van krachtwerktuigen. 166.

Aardappeldrogerijen. (Zie ook onder: Groentendrogerijen).

Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake het drogen van aardappelen, ter verkrijging van grondstof voor brood. 369.

Acetyleen.

Ernstig ongeval door ontploffing van een acetyleentoestel. 142.

Ongeval door acetyleengas. 191.

„ „ acetyleentoestellen. 191.

Doeltreffende maatregelen in een fabriek genomen tegen ongevallen door acetyleentoestellen. 192.

Accumulatorenfabriek.

Medisch onderzoek in verband met gebruik van een terpentijnsurrogaat in de lak- en verfafdeeling van een —. 330.

Afvalwater. (Zie onder Waterverontreiniging).

Amandelmolentjes.

Ongevallen door de walsen van —. 183.

Ammoniakfabriek.

Bedwelming van twee arbeiders, werkzaam bij den scrubber in een —. 195.

Ammunitiefabrieken.

Vergiftiging door trinitro-toluol (trotyl) in —. 332.

Ansjovis.

Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het bewerken van — in een 6-tal gemeenten in Noord-Holland. 359 e.v.

Arbeidsduur en arbeidstijd.

Klacht over overmatigen arbeidsduur in de steenhouwerijen te Maastricht. 29, 156.

Klacht over te langdurigen arbeid van een paar meisjes. 32.

Naleving der bepalingen betreffende —. 71, 157, 364.

Mededeelingen omtrent de werktijden in verschillende industrieën. 231 e.v.

Verkorting van den werkduur in bijna alle bedrijven. 231.

Werktijden in de katoenindustrie in Twente. 231.

Idem in de wolindustrie in Noord-Brabant. 231.

Overzicht van de fabrieken, waar in 1918 of begin 1919 de werkduur werd teruggebracht tot 45 of 48 uur per week. 241—250.

Overzichten der werktijden van beschermd en onbeschermd personeel in alle fabrieken met 25 en meer personen, op de eerste vijf dagen der week en op Zaterdag. 251—254.

Arbeidsinspectie.

Terugkeer van de — tot haar normale taak. 1, 16.

Samenstelling van het personeel der —. 3—6.

Uitbreiding en mutaties van het personeel der —. 6—11.

Belemmering van het werk der — door de buitengewone tijdsomstandigheden. 16.

Wijziging in de indeeling van het Rijk in districten der —. 1.

Bijzondere bemoeiingen der — tot het verkrijgen van naleving der wettelijke bepalingen in een aantal nieuwe groenten- en aardappeldrogerijen. 17.

Speciaal onderzoek der — naar de toestanden in conserven- en worstfabrieken. 17.

Werkzaamheden der — in verband met de mobilisatie en de oorlogscrisis. 367 e.v.

Arbeidskaarten.

Afgifte van — voor 12-jarigen. 53, 54, 55.

Naleving der wettelijke bepalingen betreffende —. 97, 98.

Afgifte — voor een 11-jarigen en voor een nog leerplichtigen jongen. 98.

Niet-aanteekenen datum der bevalling van gehuwde vrouwen op de —. 98.

Arbeidsloonen. (Zie onder Loonen).

Arbeidslijsten.

Naleving der wettelijke bepalingen betreffende —. 100, 101.

Verleende vrijstellingen betreffende. 101.

Arbeidsregisters.

Gunstig resultaat van het gebruik der — van het nieuwe model. 101.

Arbeidswerktuigen.

Ongevallen aan —. 167 e.v.

„ door onverwachts in beweging komen van —. 167.

Arbeidswet 1911.

De arbeid der telefoonwerkers en storingzoekers aan de Wähler-apparaten in de telefooncentrales te Amsterdam valt onder art. 2 der —. 52.

De stop- en linnenkamer van een hôtel is een werkplaats in den zin der —. 52.

Naleving van art. 4, juncto art. 22, 4de lid. 53.

„ „ „ 5. 59.

„ „ „ 6. 69.

„ „ „ 7. 79.

„ „ „ 8. 94.

„ „ „ 9. 95.

Naleving van art. 10. 95.
„ „ „ 11. 95.
„ „ „ 12. 96.
„ „ „ 13. 98.
„ „ „ 27, 2de lid, 101.
Naleving der — in de veenderijen in de Noordelijke provinciën des lands 363, 364.

Arbitrage.
— van den waarnemend Directeur-Generaal in een geschil tusschen de Hollandsche Betonmaatschappij en eenige grondwerkers. 16, 391.
— van den Directeur-Generaal in een geschil tusschen de Drentsche Landontginning-Maatij. en het in hare veenderijen en turfstrooiselfabrieken in Drenthe werkzame personeel. 387, 388.
Afwijzing van een tot den Directeur-Generaal gericht verzoek om — in een loongeschil in het landbouwbedrijf in de omgeving van Uithuizen. 391.

Assen.
Beveiliging der onder de tafels loopende — in diamantslijperijen. 128, 160.
Ongevallen door idem. 162.
Gevaar van kleine gladde —. 162.
Ongevallen door asjes onder naaimachines. 162.
Gevaar van uitstekende deelen op ronddraaiende —. 163.

Autogeen lasschen.
Ongeval bij het —. 192.

Bakkerijen.
Ernstige overtreding van art. 6 Arbeidswet 1911 door een banketbakker. 72
Nachtarbeid van een jeugdig persoon in een bakkerij. 73.
Zondagsarbeid van beschermd personeel in een bakkerij. 95.
Aantreffen jongen in bakkerij op een voor arbeid verboden uur en vrijspraak deswege. 95.
Te weinig luchtruimte in een nieuwe bakkerij. 104.
Aanbrengen van bovenventilatie in —. 120.

Baksteen.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie tot het verkrijgen van een verlaging der prijzen van —. 370.

Bedwelming.
Ongevallen door —. 195.

Benzine.
Mededeelingen omtrent bewaarplaatsen van — enz. 67.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie ten aanzien van benzinebewaarplaatsen. 109.
Ongevallen door het zorgeloos omgaan met —. 190.

Benzol.

— vergiftiging in een rubberfabriek. 331.

Gebruik van — in de schoencrêmefabrikage. 331.

Beroepswet.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 50.

Beroepsziekten.

Het voorkomen van —. 145.

— bij een jongen, die behulpzaam was geweest bij het smelten van „Lithium" op een scheepswerf. 195.

Aangifte van —. 322 e.v. (voor specificatie zie blz. XXXIII inhoudsopgave).

Nadere mededeelingen omtrent eenige belangrijke aangegeven gevallen van, —. 329 e.v. (voor specificatie zie blz. XXXIV inhoudsopgave).

Beulwerktuigen.

Ongevallen door —. 180.

Beveiligingen.

Op — blijft een voortdurend toezicht noodzakelijk. 126.

Mededeelingen omtrent — van diverse werktuigen enz. 126—142.

Wenschelijkheid van een zekere normalisatie van de uitvoering van verschillende —. 127.

Gevaarlijke gebreken aan zuiggasmotor en driewegkraan in een houtzagerij en aan molen in effilocheerinrichting. 127.

Onbeveiligd vliegwiel in een nieuw-opgerichte dorpscentrale. 128.

Beschrijvingen van twee inrichtingen tot stopzetten van stoommachine in een suikerfabriek (met teekeningen). 129, 130.

Practische riemoverzetter bij draaibank in een machinefabriek. 131.

Beveiliging remschoen van boekdrukpers (met teekening). 131.

Aanbrengen trede voor kneedmachines in koekfabriek. 133.

Meest veilige brandhoutzaag. 132.

Beveiliging van een Prägepers (met teekeningen). 133.

„ „ „ handpersje (met foto). 135.

„ „ „ excenterpers en eenarmige schorten voor de meisjes aan deze pers werkende. 136.

Bezwaar van de bekende beschutting van gegolfd ijzer voor slijpsteenen. 136.

Beveiligingskap voor sneldraaiende slijpsteenen, systeem V. D. HOORN (met foto). 136.

Niet gebruiken veiligheidsbrillen. 136.

Beschutting van poets- en polijstmachines (met teekening). 137.

Beveiliging voor een eenvoudige goederenlift (met teekening). 138.

Automatische grendeling van den stuurkabel van een goederenlift in een biscuitfabriek (met teekening). 138.

Doelmatige grendeling voor draaischijven in de apparatenfabriek H. E. E. M. A. F. (met teekening). 141.

— van snijboonenmolens. 132.
Onderzoek districtshoofd te Breda naar oorzaken tegenzin arbeiders in ijzergieterijen tegen gebruik beenkappen. 142.
Onderzoek naar — van snijboonenmolens in groentendrogerijen en -zouterijen en assen in diamantslijperijen. 160.
Ongevallen door verwijderen van — 162, 169.
Ongevallen óók bij het gebruik van veiligheidsslingers. 166.
Doelmatige beschutting voor houtkloofmachines (met foto). 177.
Automatische sluiting van de aanblaasinrichting van een stoomketel, bij het openen van de vuurdeur, systeem NERING BÖGEL (met foto). 189.
—, bestaande in gegoten ijzeren kiezelsteenkast in aanzetluchtleiding van dieselcentrale (met teekening). 194.

Bioscoop.

Meening van het gemeentebestuur te Zwolle, dat een — niet valt onder de Veiligheidswet. 103.

Bloemkweekerij.

Zondagsarbeid van beschermd personeel in een —. 95.

Boormachines.

Verwondingen bij het poetsen van —. 63.
Ongevallen door metaalboormachines. 179.

Bouwwerken.

Onbekendheid der Arbeidsinspectie met het bestaan van —. 146.

Brand.

Geëischte maatregelen ter voorkoming van brand. 107.
Zeer brandgevaarlijke toestand in een werkplaats van vuurmakers. 108.
Ernstige branden in drogerijen van groenten en veevoeder. 108.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de brandontvluchting. 109.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie inzake de toepassing van middelen ter voorkoming van het ontstaan van veenbranden. 364, 365.

Brandstof.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de toewijzing van — aan de industrie. 367.
Uitslag van een uitvoerig onderzoek in de gloeilampenfabriek te Eindhoven, in verband met de vraag in hoeverre besparing van — te verkrijgen is door de werklokalen onverwarmd te laten. 116—118.

Breken.

Ongevallen door — van drijfwerk of werktuigdeelen. 189.
„ „ — van ondeugdelijk materiaal. 198.

Brikettenfabriek.

Klacht over ontbreken ventilatie en schaftlokalen in een brikettenfabriek. 29.

Pekstof in een — 337.
Advies van de vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken inzake te stellen voorwaarden bij oprichting brikettenfabriek te Zierikzee. 348.
Voorwaarden, op advies van den Directeur-Generaal in hooger beroep opgelegd voor vorenbedoelde fabriek. 348.

Bronsmachine.
Klacht over zich vuilmaken van een jongen bij het werken aan een — waarvan de afzuiging buiten werking was gesteld. 29.

Buskruit.
Ongeval door — ontploffing. 191.

Caissonwet.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 51.
Geneeskundig onderzoek van caissonarbeiders. 317

Capsulenfabriek.
Resultaten geneeskundig onderzoek van 26 vrouwelijke personen, werkzaam in een — te 's Hertogenbosch. 317.

Centrifuges.
Onbeveiligde —. 133.
Ernstig ongeval door onbeschutte centrifuge. 133.

Certificaten van oorsprong.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de afgifte van —. 367.

Cirkelzagen.
Ernstig ongeval door werken van een 16-jarigen jongen bij een cirkelzaagbank in het ketelhuis eener textielfabriek. 63.
Meest veilige brandhoutzaag. 132.
Systematisch onderzoek van alle ongevallen bij —. 160.
Resultaten van vorenbedoeld onderzoek. 170 e. v.

Conserven- en Worstfabrieken.
Speciaal onderzoek naar de toestanden in —. 17.

Costuum-atelier.
Poging tot misleiding der Arbeidsinspectie door de hoofden van een —. 67.

Dakbeschieting.
Mededeelingen omtrent —. 64, 118.

Dampen, gassen en stof (schadelijke).
Mededeelingen betreffende de bestrijding van —. 120 e. v.
Zeer doelmatige sleufkap tot dampafvoer in een groote wasscherij (met foto's). 120.
Goede dampafvoer boven de gloeiovens in een machinefabriek. 120.
Electrische verwarming der soldeerdoppen in de diamantindustrie. 121.
Nieuwe installatie voor dampafvoer in de gloeilampenfabriek te Eindhoven. 121.

Dampafzuiging enz. bij het emailliteeren van draagvlakken voor vliegtuigen. 122, 123.
Ondervanging stofbezwaar bij het zeven van gedroogde groenten in groentendrogerijen (met teekening). 125.
Geëischte maatregelen bij het kleuren van lampen, waarbij amylacetaatdampen ontstonden. 123.
Inrichting tot het opvangen van metaaldeeltjes, die verloren gaan bij het afzuigen van stof bij amarilschijven. 124.
Geëischte maatregelen tot keeren stofbezwaar bij bewerking oud koperdraad in werkplaatsen van electrotechnische firma. 125.
Dampafzuiging in een rubberfabriek. 124.
Pekstof in briketfabriek. 337.
Uitgebracht advies inzake rookbestrijding, door de vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken. 348.

Dampkringverontreiniging.
— door een potasch- en spiritusfabriek te Jutphaas. 352.

Deegkneedmachines. (Zie onder Kneedmachines).

Degelpersen.
Werken van jeugdige personen aan onbeveiligde —. 63.
Systematisch onderzoek naar alle ongevallen bij —. 160.
Resultaten van vorenbedoeld onderzoek 167 e. v.
Beveiliging van een Prägepers (met teekening). 133.

Diamantindustrie.
Opeenhooping van werktuigen in enkele diamantslijperijen. 105.
Electrectische verwarming der soldeerdoppen in de —. 121.
Beveiliging der onder de tafels loopende assen in diamantslijperijen 128, 160.
Ongevallen door idem. 162.
Waschgelegenheden in de —. 145.
Uitspraak van den Hoogen Raad, dat een molenverhuurder in de — aansprakelijk is voor de naleving der Veiligheidswet 226—229.

Dieselmotor. (Zie onder Motoren).

Distributie.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de — van brandstof. 367.
Idem in verband met de — van naaigaren. 369.
Idem in verband met de — van een aantal gerantsoeneerde grondstoffen. 370.
Verstrekken van advies door de Arbeidsinspectie, omtrent de toekenning van aanvullingsbroodkaarten en extra rantsoenen van andere levensmiddelen aan industriearbeiders. 371.

Draaibanken.
Practische riemoverzetter bij draaibank in een machinefabriek (met foto). 131.

Ongevallen door —. 180.

Draaischijven.
Doelmatige grendeling voor — in de apparatenfabriek H. E. E. M. A. F. (met teekening). 141.

Drinkwater.
Verstrekken van goed —. 146.

Druk- en Bindwerk.
Onderzoek naar de arbeidsvoorwaarden bij firma's, die voor de levering van — aan het Rijk in aanmerking kwamen, doch niet aan de collectieve arbeidsovereenkomsten in hun bedrijf gebonden waren. 15.

Drukkerijen.
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in —. 68.
Werken van twee jeugdige personen in de nachtploeg van een drukkerij te Tilburg. 73.
Slechte verlichting bij de groote rotatiepersen in een drukkerij. 106.
Geëischte maatregelen tegen stankverspreiding van de gasmotor in een drukkerij. 121.
Gebruik van overkleeren in —. 145.
Beveiliging remschoen van boekdrukpers (met teekening). 131.
Id. van een Prägepers (met teekening). 133.
Veroordeeling hoofden eener drukkerij, wegens buitenwerking gesteld zijn beveiliging. 169.
Geneeskundig onderzoek van beschermd drukkerspersoneel. 304 e.v.
Ultraviolette straling van electrisch licht in een lichtdrukinrichting. 337.

Drijfwerk.
Arbeid van jeugdige personen aan in beweging zijnd —. 61.
Ongevallen aan —. 162–166.
Noodzakelijkheid, om in bijzondere omstandigheden het — stop te zetten. 163.
Ongevallen door breken van —. 189.
Uitspraak van den Hoogen Raad, dat het hoofd of de bestuurder eener fabriek aansprakelijk is voor het niet-geven van een sein bij het in beweging brengen van —. 229.

Eerste hulp bij ongevallen. (Zie ook onder Verbandcursussen).
Het verschaffen van — in fabrieken en werkplaatsen. 145.

Effilocheerinrichting.
Gevaarlijk gebrek aan molen in —. 127.
Uit elkaar slaan van den tamboer van een effilocheermachine (met foto's). 181.

Effilocheermachines.
Ongevallen door —. 181.

Electriciteit.

Overzichten der door den Electrotechnisch-Ingenieur bezochte electrische installaties. 41, 42.

Werkzaamheden door den Electrotechnisch-Ingenieur verricht. 42.

Overzichten der door den Electrotechnisch-Ingenieur gestelde eischen voor electrische installaties. 143, 144.

Ongevallen door —. 210 e.v., 341.

Ultraviolette straling van electrisch licht in een lichtdrukinrichting. 337.

Mededeelingen omtrent het gevaar van den electrischen stroom met lage spanningen. 341—346.

Beschrijving van een electrische lamp, bij uitstek geschikt voor gebruik bij den arbeid in stoomketels en dergelijke metalen vaten (met foto's). 346.

Noodlottig gevolg van spelen met de leiding voor electrisch licht door soldaten in het fort te Velsen. 345.

Gevolgen van aanraking met een electrischen stroom van hooge spanning. 344.

Electrische Centrale.

Onbeveiligd vliegwiel in een nieuw opgerichte dorpscentrale. 128.

Emailliteeren. (Zie onder Vliegtuigenfabriek).

Ertsmalerij.

Sleufkap als doelmatige dampafvoer in een —. 120.

Excenterpers.

Beveiliging van een — en eenarmige schorten voor de meisjes aan deze pers werkende. 136.

Extraheervat.

Ongeval door pompen heet spoelwater in — in looiextractfabriek, terwijl zich een man in het vat bevond. 190.

Felsmachines.

Ongevallen door —. 180.

Fraisbanken.

Ongevallen door —. 176.

Gasgeneratoren.

Ongevallen door —. 190.

Gassen (schadelijke). (Zie onder Dampen, gassen en stof).

Gehaktmolens.

Ongevallen door —. 185.

Geneeskundige onderzoekingen. (Zie onder Keuringen).

Gloeilampenfabriek.

Uitslag onderzoek in — te Eindhoven naar mogelijkheid tot brandstofbesparing door werklokalen onverwarmd te laten. 116—118.

Doelmatige inrichting tot verlaging der temperatuur in een —. 118.

Aanleg nieuwe installaties voor dampafvoer en toevoer versche lucht in — te Eindhoven.

Graafarbeid.

Ongeval bij —. 199.

Groentendrogerijen (resp. -zoŭterijen).

Bijzondere bemoeiingen der Arbeidsinspectie, tot het verkrijgen van naleving der wettelijke bepalingen in een aantal nieuwe — en aardappeldrogerijen. 17.

Slapte in de —. 44.

Te lang werken van twee jeugdige personen in een groentendrogerij en jamfabriek. 71.

Nachtarbeid van jeugdige personen in —. 73, 74.

Ernstige branden in —. 108.

Verbetering temperatuur in —. 119.

Ondervanging stofbezwaar bij het zeven van gedroogde groenten in — (met teekening). 125.

Onderzoek naar beveiliging van snijboonenmolens in —. 160.

Ongeval aan een explosiemotor in een —. 166.

Hinder, veroorzaakt door —. 349.

Voorwaarden in hooger beroep opgelegd voor een groentendrogerij te Het Bildt, ter voorkoming van stank bij het drogen van uien, preien en dergelijke scherp riekende groenten. 350.

Verstrekt advies omtrent op te leggen voorwaarden voor een conserveer-inrichting van groenten te Uithuizen en voor een andere groenten-zouterij, ter voorkoming van waterverontreiniging. 354.

Grondkuip.

Voetverbranding door loopen of vallen in met heet water gevulde —. in een looierij. 190.

Haar, loshangend.

Arbeid van meisjes met — aan in beweging zijnde machines. 61.

Hakkenfrais.

Ongevallen door —. 179.

Hakselmachines.

Ongevallen door —. 183.

Hakspijkermachine.

Ongevallen door —. 179.

Handpers.

Beveiliging van een — (met foto). 135.

Haringrookerijen.

Zondagsarbeid van beschermd personeel in —. 95.

Arbeid van het personeel van vier — te Monnickendam in de (te kleine) schaftruimte. 105.

Haringspeten.

Geneeskundig onderzoek van haringspeetsters. 280.

Mededeelingen omtrent het — en de naleving van het Speetbesluit. 355 e. v.

Hekelarijen.

Ontbreken geneeskundige verklaring voor jongens, werkzaam in — van touwslagerijen. 69.

Geneeskundig onderzoek van personeel in hennephekelarijen. 286.

Hekelmachine.

Ongevallen bij de uitvoerwalsen van een —. 183.

Hinderwet.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 43.

Overzicht van het aantal sedert 1908 jaarlijks verleende Hinderwetvergunningen. 43.

Achteruitgang van het aantal verleende Hinderwetvergunningen. 43.

Opgaaf der belangrijkste nieuw gevestigde fabrieken en der eenigszins beduidende uitbreidingen. 44—48.

Onvoldoende uitvoering der — door vele gemeentebesturen. 48, 49.

Beslissing in hooger beroep, dat ook voor een tijdelijk bedrijf, in casu een machinaal gedreven houtzagerij, een Hinderwetvergunning wordt vereischt. 50.

Verleende — vergunningen voor steenhouwerijen. 151.

Voorwaarden, in hooger beroep opgelegd aan den concessionaris voor een brikettenfabriek te Zierikzee. 348.

Voorwaarden, in hooger beroep opgelegd voor een groentendrogerij te Het Bildt, ter voorkoming van stank bij het drogen van uien, preien en dergelijke scherp riekende groenten. 350.

Mededeelingen omtrent de in hooger beroep genomen beslissing inzake de verleende vergunning tot oprichting eener spiritusfabriek te Jutphaas. 352.

Verstrekt advies omtrent op te leggen voorwaarden voor een conserveerinrichting van groenten te Uithuizen, ter voorkoming vervuiling kanaal door afvalwater. 354.

Houtbewerkingsmachines.

Beveiliging van —. 132.

Ongevallen door —. 170—178.

Houtkloofmachines.

Ongevallen door —. 177.

Doelmatige beschutting voor — (met foto). 177.

Houtsnijmachines.

Ongevallen door —. 177.

Houtzagerij.
Gevaarlijke gebreken aan zuiggasmotor en driewegkraan in een —. 127.
Huiddefecten in een — (met foto). 336.

Huidziekten.
Mededeelingen omtrent —. 326—328, 330.
Huiddefecten in een houtzagerij (met foto). 336.

Huisindustrie.
Nadeel der bepaling van art. 27, 2de lid, Arbeidswet 1911, ondervonden ten opzichte van de thuiswerkende sigarenmakers te Kampen. 1-2.
Klacht over — in het steenhouwersvak door steenhouwersgezellen. 156.
Resultaten van een onderzoek naar het tabakstrippen in huisarbeid te Utrecht, Gouda, Leiden en Rhenen. 255 e.v.
Tabakstrippen in huisarbeid te 's-Gravenhage en Amersfoort. 255, 264.
Resultaten van een onderzoek naar het thuiswerken voor de sigarenindustrie te Kampen. 264.
Machinaal breien in huisarbeid. 270 e.v.
Garnalen pellen in huisarbeid. 273.
Groenten schoonmaken in huisarbeid. 274.
Vervaardigen van pantoffels en confectiegoed in huisarbeid. 276.
Tornen, snijden en pluizen van lompen in huisarbeid. 277.

Industrie.
Onrustbarende toename der slapte in de —. 43, 372.
Opheffing, stilstand of productiebeperking van tal van fabrieken. 43.
Aanvankelijke levendigheid in levensmiddelen- en surrogaatfabrieken, gevolgd door achteruitgang. 44.
Mededeelingen omtrent den toestand der —. 372.
Mededeelingen en statistieken omtrent het aantal personen, werkzaam in fabrieken met 25 of meer arbeiders, op 1 Mei 1918. 372—385.

Jutefabrieken. (Zie onder Textielindustrie).

Kalkbrij.
Medisch onderzoek in verband met gebruik van — voor het vetvrijmaken van rijwielframes in een rijwielfabriek. 331.

Kamraderen.
Ongevallen met —. 166.

Karwalsen.
Ongevallen door —. 178.

Keramische industrie.
Geneeskundig onderzoek van vrouwen in de —. 283.

Keukens.
Onderzoek door de Arbeidsinspectie, naar de capaciteit van gaarkeukens. 371.

Keuringen, Geneeskundige.
Geneeskundigen, aangewezen voor het verrichten van —. 12.
— van haringspeetsters. 280.
— van arbeidsters in steenfabrieken. 282.
— van vrouwen in de keramische industrie. 283.
— van beschermd personeel in handvlasserijen en hennephekelarijen. 286.
— van jeugdige personen werkzaam in de textielindustrie. 292 e.v.
— van beschermd drukkerspersoneel. 304.
— van steenhouwers. 153, 154, 311.
— van caissonarbeiders. 317.
Diverse — en onderzoekingen. 330. (Zie voor specificatie blz. XXXVI inhoudsopgave).
— van personeel werkzaam in de loodwitfabrieken. 337.
— van vrouwen in een capsulenfabriek. 317.
— van personeel in een tweetal sigarenfabrieken te 's Hertogenbosch. 319, 321.

Kinderarbeid.
Mededeelingen omtrent —. 53 e.v. (Zie ook onder Arbeidswet, naleving art. 5).
— in teenschillerijen. 56.
— bij het vervaardigen van z.g. kunstmatten te Genemuiden. 56.
Schoolverzuim en kinderexploitatie in Westelijk Noord-Brabant. 56.
— bij een tooneeluitvoering in een openluchttheater. 57.
Verrichten van loopwerk door een „schoolgaanden" jongen, per advertentie door een kleermaker gevraagd. 58.
— bestaande in het bezorgen van medicijnen voor een medicus. 58.
— in een magazijn van kleermakersfournituren. 59.
— bij het zagen van brandhout in een brandstoffenhandel. 59.
— in veenderijen. 59.

Kipkarren.
Ongevallen door —. 199.

Klachten.
Algemeene opmerkingen omtrent de ingekomen —. 29.
Ongegrond of slechts ten deele gegrond bevonden —. 29.
Klacht over ontbreken ventilatie en schaftlokalen in een briketten-fabriek. 29.
Klacht over overmatigen arbeidsduur enz. in de steenhouwerijen te Maastricht. 29, 156.
Klacht over zich vuilmaken van een jongen bij het werken aan brons-machine, waarvan de afzuiging buiten werking was gesteld. 29.
Klacht over stoffeerder, die jeugdig persoon in te klein schuurtje liet werken. 32.
Klacht over moeizamen en te langdurigen arbeid van een paar meisjes. 32.

— over loonkwesties e.d. 32.
Overzichten der ingekomen —. 33.
Uitslag van de behandeling der —. 41.
Ontslag van een meisje, dat bij de Arbeidsinspectie geklaagd had over koude in een onverwarmd atelier. 116.
— over de naleving der Steenhouwerswet. 155.

Kleedingvoorziening (Rijks).
Mededeelingen omtrent de bemoeiingen der Arbeidsinspectie ten opzichte van de —. 368.

Kleedkamers en Kleederbergplaatsen.
Mededeelingen omtrent —. 112.

Kleermakerij.
Nachtarbeid van meisjes in een —. 74.

Kneed- en mengmachines.
Beveiliging van —. 133.
Systematisch onderzoek naar alle ongevallen bij —. 160.
Resultaten van vorenbedoeld onderzoek. 184.

Knipmachines.
Ongevallen door —. 180.

Koekenbreker.
Ernstig ongeval met de walsen van een —. 183.

Koffiehuis- en hotelbedienden.
Onderzoek naar de werktijden van —. 14.

Koffiesurrogaatfabriek.
Ongunstige toestand in een —. 66.

Kolendistributie.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 367.

Kollergangen.
Ongevallen door —. 170.

Koolsnijmachines.
Ongevallen door —. 186.

Krachtwerktuigen.
Ongevallen aan —. 166, 167.

Ladders.
Ongevallen door —. 196.

Lakken.
— in gebruik bij de vliegtuigfabricage. (Zie onder Vliegtuigenfabriek).

Lamp.
Beschrijving van een electrische —, bij uitstek geschikt ten gebruike bij den arbeid in stoomketels en dergelijke metalen vaten (met foto's). 346.

Leerschaafmachines.
Ongevallen door —. 178.

Leerstansmachines.
Ongevallen door —. 179.

Lichtdrukinrichting.
Ultraviolette straling van electrisch licht in een —. 337.

Lieren.
Ongevallen door —. 197.

Liften.
Beveiliging van —. 138.
Ongevallen door —. 197.

Lintzagen.
Ongevallen door —. 176.

„Lithium".
Beroepsziekte bij jongen, die behulpzaam was geweest bij het smelten van — op een scheepswerf. 195.

Lompenmalerijen.
Bestrijding stofbezwaar in — in het 2de district (Breda). 124.

Lompensorteerderijen.
Naleving van het verbod om lompen te sorteeren enz. voor personen beneden 16 jaar. 60.
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende —. 69.
Verstrekken schoone overkleeren en hoofdbedekking in —. 146.
Tornen, snijden en pluizen van lompen in huisarbeid te Oldenzaal. 277.

Loodvergiftiging. (Zie onder Vergiftiging).

Loog.
Ongevallen door —. 199.

Looierij.
Voetverbranding door loopen of vallen in met heet water gevulde grondkuip in een —. 190.

Looiextractfabriek.
Ongeval door pompen van heet spoelwater in een extraheervat in een —, terwijl zich een man in het vat bevond. 190.

Loonen.
Onderzoek naar de — der industriearbeiders, in verband met de indeeling in loonklassen als bedoeld in art. 61 der Invaliditeitswet. 16.
Klachten over loonkwesties e.d. 32.
Mededeelingen omtrent de — in de veenderijen in de Noordelijke provinciën en de veranderingen, welke zij sedert 1914 tengevolge van de crisis hebben ondergaan. 365, 366.

Loopwerk. (Zie ook onder Kinderarbeid, mededeelingen omtrent).
Verrichten van — door kinderen beneden 14 jaar tusschen 9 uur n.m. en 7 uur v.m. 61.
Uitspraak van de Arrondissements-Rechtbank te Amsterdam, dat het bezorgen van goederen per fiets onder „loopwerk" valt. 225.

Luchtruimte (vrije).
Mededeelingen omtrent de — in werklokalen. 66, 104.
Te weinig — in een nieuwe bakkerij en een nieuwe rijwielbandenfabriek. 104.
Woningnood en brandstofgebrek als oorzaak van het gebruik van te kleine werkruimten. 104.
Opeenhooping van werktuigen in enkele diamantslijperijen. 105.
Arbeid van het personeel van vier haringrookerijen te Monnickendam in de (te kleine) schaftruimte. 105.
Geconstateerde tekortkomingen ten aanzien der — in een viertal inrichtingen. 105.

Luchtververschíng.
Mededeelingen omtrent de — in werklokalen. 63, 119.

Machinefabriek.
Goed voldoende dampafvoer boven de gloeiovens in een —. 120.
Plaatsen van de koepelovens in een — buiten de werkplaats. 120.

Mangels.
Ongevallen door —. 178.

Medewerking.
— van de politie. 17 e. v.
— van andere zijde 28. e. v.
— van de Ambtenaren van het Openbaar Ministerie. 230.

Metaalboormachines.
Ongevallen door —. 179.

Metaalschaafbanken.
Ongevallen door —. 179.

Metaalzagen.
Ongevallen door —. 180.

Mineraalwaterfabriek.
Geregelde nachtarbeid van twee jongens in een —. 72.

Mobilisatie.
Mededeelingen omtrent de bijzondere werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 367 e. v.

Molensteen.
Ongeval door stukspringen van een —. 189.

Monsters.
Onderzoek van — door den Scheikundig-Ingenieur. 42.

Motoren.
Gevaarlijke gebreken aan zuiggasmotor in houtzagerij. 127.
Ongeval door leunen tegen gasmotor in ijsfabriek. 162.
„ aan een gasmotor in een vernikkelinrichting. 166.
„ „ „ explosiemotor in een groentenzouterij. 166.
Explosie van het aanzetreservoir van een dieselmotor in de electrische centrale van een scheepswerf. 192.
Beveiliging, bestaande in gegoten ijzeren kiezelsteenkast in aanzetluchtleiding van dieselcentrale (met teekening). 194.

Naai- en verstelcursussen. (Zie onder Onderwijs).

Naaigaren.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie in verband met het gebrek aan —. 369.

Naaimachines.
Ongevallen door asjes onder —. 162.

Nachtarbeid.
Mededeelingen omtrent — van jeugdige pesonen. 72.

Nietmachines.
Ongevallen door —. 181.

Nitreerzuur.
Doodelijk ongeval bij het aftappen van gebruikt — en trinitrotoluol in een chemische fabriek. 196.

Onderwijs.
Mededeelingen omtrent het volgen van herhalings- of vakonderwijs in het 2de district (Breda). 96.
Staatje betreffende herhalings- of teekenonderwijs van het personeel in ijzergieterijen te Bergen op Zoom. 96.
Mededeelingen omtrent cursussen in naai- en verstelonderwijs e. d. voor fabrieksarbeidsters. 396.

Ongevallen.
Ernstig ongeval door werken van een 16-jarigen jongen bij een cirkelzaagbank in het ketelhuis eener textielfabriek. 63.
Verwondingen bij het poetsen van boormachines. 63.
Ernstig ongeval bij het uitvegen van een onbeschutte centrifuge in een chemische fabriek. 133.
Ongeval aan een onbeveiligden wolf in een wolscheurderij. 133.
Doodelijk ongeval door het springen van een slijpsteen zonder beschuttingskap in een machinefabriek. 136.
Ernstig ongeval door ontploffing van een acetyleentoestel. 142.
Ontvangen kennisgevingen van — van de Rijksverzekeringsbank. 159.
Slechts een gering percentage der — had door betere voorzorgsmaatregelen voorkomen kunnen worden. 160.
Overzicht der — in enkele bedrijven in het 2de district (Breda), ver-

deeld naar de dagen der week waarop zij plaats hadden, met conclusies. 160, 161.
Ongevallen, veroorzaakt door roekeloosheid, onachtzaamheid enz. 162.
Doodelijk ongeval bij schoonmaken zaadsilo in olieslagerij, door losmaken veiligheidsgordel. 162.
Ongeval door leunen tegen gasmotor in ijsfabriek. 162.
„ „ klimmen in kolom van fabrieksgebouw. 162.
— aan drijfwerk. 162—166.
— door asjes onder naaimachines. 162.
— aan onder de tafels loopende assen in diamantslijperijen. 162.
— door riemen. 163—165.
— bij smeren van drijfwerk. 164.
— bij arbeid aan of in de nabijheid van draaiende deelen. 165.
— door het niet hooren van het sein. 166.
— met kamraderen. 166.
— aan krachtwerktuigen. 166, 167.
— bij het aanzetten. 166.
— „ „ tornen. 167.
— aan arbeidswerktuigen. 167 e.v. (Voor de ongevallen aan de verschillende soorten dezer werktuigen zie blz. XXVI en XXVII van de inhoudsopgave).
— bij schoonmaken, poetsen en smeren van werktuituigen in gang. 186.
Overzichten der — tengevolge van het reinigen van in beweging zijnde werktuigen in het 8ste district (Deventer). 187, 188.
— door breken van drijfwerk en werktuigdeelen. 189.
— door verbranding en ontploffing. 189. (Voor specificatie zie blz. XXVII van de inhoudsopgave).
— door diverse oorzaken. 195. (Zie voor specificatie blz. XXVIII van de inhoudsopgave).
Beroepsziekte bij jongen, die behulpzaam was geweest bij het smelten van „Lithium" op een scheepswerf. 195.
Tabel der — in de textielfabrieken in het 4de district (Utrecht), het 8ste district (Deventer) en te Tilburg. 200—207.
Staatje der — in de schoenfabrieken in het 2de district (Breda). 207.
Mededeelingen en statistieken betreffende de ongevallen in gieterijen. 207—210.
— door Electriciteit. 210.
Overzicht der — met doodelijken afloop. 217—224.

Ongevallenwet.

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 50.

Ontploffing.

Ongevallen door —. 189 e.v.

Oorlogscrisis.
Werkzaamheden van de Arbeidsinspectie in verband met de —. 1, 15, 16, 367 e.v.

Ovens.
Ongevallen door gas- en andere —. 190.

Overwerk.
Herhaaldelijk zonder vergunning overwerken van meisjes in een zakkenplakkerij. 72.
Arbeid in een strijkerij, in strijd met de aan een overwerkvergunning verbonden voorwaarde. 72.
Vergunningen tot —. 74.
Buitengewone daling van het aantal vergunningen tot —. 74.
Overzicht van het aantal verleende vergunningen tot — in de verschillende districten. 75.
Overzichten van de motieven tot het verleenen van vergunningen tot — in het 5de en 6de district. 75, 76.
Tabel, aangevende het verzuim, dat in het 4de district viel te boeken tegenover het —. 76.
Aantal afwijzende beschikkingen op verzoeken om vergunning tot —. 76.
Tijdelijke verlenging van den wekelijkschen werkduur in een fabriek, als gevolg van de weigering van een vergunning tot —. 76.
Instellen z.g. gaslooze uren als reden voor vergunning tot —. 77.
Vergunningen tot — voor langer dan 6 dagen. 77—79.
Machtigingen tot — zonder voorafgaande vergunning. 79.

Papierwalsen.
Ongevallen met —. 182.

Passementfabrieken.
Toezicht op de naleving der gestelde arbeidsvoorwaarden bij de vervaardiging van passementwerk voor het Departement van Koloniën. 15.

Pekstof.
— in briketfabriek. 337.

Perforeermachines.
Ongevallen door —. 181.

Personeel.
— der Arbeidsinspectie. 3—11.
Mededeelingen en statistieken omtrent het — werkzaam in fabrieken met 25 of meer arbeiders op 1 Mei 1919. 372 e.v.

Petroleum.
Ongeval door —. 191.

Phosphorluciferswet.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de —. 51.

Phosphorus.
Ongeval door zelfontbranding van gele —. 191.

Pletmachine.
Ongeval met de walsen eener —. 183.

Poets- en polijstmachines.
Beschutting van — (met teekening). 137.
Ongevallen door —. 180.

Politie.
Medewerking der Gemeentepolitie, Rijksveldwacht en Marechaussée. 17–28.
Overzicht van de intensiteit van het door de Gemeentepolitie uitgeoefend toezicht. 19–28.
Gebrek aan medewerking van Rijks- en Gemeentepolitie bij het toezicht op de naleving der Arbeidswet in de veenderijen in de Noordelijke provinciën. 363.

Postiljons.
Verstrekken van advies inzake arbeidsvoorwaarden voor de — en toezicht op de naleving dier voorwaarden. 15.

Potasch- en Spiritusfabriek. (Zie onder Spiritusfabriek).

Privaten.
Mededeelingen betreffende den toestand der —. 114.

Publicaties.
In 1918 uitgegeven —. 16.

Raamzagen.
Ongevallen door —. 176.

Rechtspraak.
Overzicht van de —. 30.
Volgens een vonnis van den Kantonrechter te Nijmegen is de stop- en linnenkamer van een hôtel een werkplaats in den zin der Arbeidswet. 52.
Belangrijke rechterlijke beslissingen. 225–230.

Reduceerafsluiter. (Zie onder Zuurstofflesch).

Riemen.
Ongevallen door —. 163—165, 189.

Riemoverzetters.
Ongevallen door ontbreken van —. 164.
Practische riemoverzetter bij draaibank in een machinefabriek (met foto). 131.

Ritsmachines.
Ongevallen door —. 181.

Rookbestrijding. (Zie onder Dampen, gassen en stof).
Organiseeren van stokerscursussen door de vereeniging tot bevordering van rookvrij stoken. 349.

Rotatiepersen.

Ongevallen door —. 169.
Papierinvoer tusschen de drukcylinders van — door middel van banden, beschreven in Centraal Verslag 1917, voldoet in de practijk goed. 169.

Rubberfabriek.

Dampafzuiging in een —. 124.
Benzolvergiftiging in een —. 331.

Rubberwalsen.

Gevaar van —. 182.

Rusttijden.

Naleving der bepalingen betreffende —. 79.
Overtreding der rusttijdbepalingen in een leerlooierij. 80.
Idem in een ijzergieterij. 80.
Idem in een chocoladefabriek. 81.
Idem in een atelier. 81.
Idem in een koolaschzifterij. 81.
Toelaten door een bedrijfshoofd, dat de in zijn atelier werkzame meisjes na een half uur rust handwerk gingen verrichten aan lingeries, totdat de machines weer werden aangezet. 80.
Herhaaldelijk in den schafttijd doorwerken van meisjes in een dameskleermakerij. 80.
Verleende Ministerieele vergunningen tot verkorting van den rusttijd. 81—93.
Mededeelingen omtrent de redenen, die tot het verleenen van rusttijdvergunningen leidden. 81, 82.
Ministerieele machtiging aan de districtshoofden, om in het belang van de kolenbesparing rusttijdvergunningen te verleenen. 94.
Middagrust in textielfabrieken in N.-Brabant. 238.

Rijkskleedingvoorziening.

Mededeelingen omtrent de bemoeiingen der Arbeidsinspectie ten opzichte der —. 368.

Rijksverzekeringsbank.

Samenwerking op beveiligingsgebied van de Arbeidsinspectie met de —. 50.
Overzicht van het aantal van de — ontvangen kennisgevingen van ongevallen. 159.

Rijwielbandenfabriek.

Te weinig luchtruimte in een nieuwe —. 104.

Rijwielfabriek.

Medisch onderzoek in verband met gebruik van kalkbrij voor het vetvrijmaken van rijwielframes in een —. 331.

Schaafbanken.
Ongevallen door —. 176.
„ „ metaalschaafbanken. 179.
Schadelijke bedrijven.
Arbeid van beschermde personen in —. 68.
Schaftlokalen.
Mededeelingen omtrent —. 112, 113, 155.
Klachten over — in steenhouwerijen. 155, 156.
Scheepswerf.
Beroepsziekte bij een jongen, die behulpzaam was geweest bij het smelten van „Lithium" op een —. 195.
Scheidsrechterlijke uitspraken. (Zie onder Arbitrage).
Schoencrêmefabricage.
Gebruik van benzol in de —. 331.
Schoenfabrieken.
Staatje der ongevallen, voorgekomen in de — in het 2de district (Breda). 207.
Schoolartsen.
Noodzakelijkheid van —. 299.
Schroefdraadsnijmachine.
Ongevallen door —. 180.
Sein.
Uitspraak van den Hoogen Raad, dat het hoofd of de bestuurder eener fabriek aansprakelijk is voor het niet-geven van een — bij het in beweging brengen van drijfwerk. 229.
Sigarenindustrie.
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit in de —. 68.
Resultaten van een onderzoek naar het thuiswerken voor de — te Kampen. 264.
Resultaten van een onderzoek naar het tabakstrippen in huisarbeid te Utrecht, Gouda, Leiden en Rhenen. 255 e.v.
Tabakstrippen in huisarbeid te 's-Gravenhage en Amersfoort. 255, 264.
Resultaten geneeskundige keuring van personen werkzaam in een tweetal sigarenfabrieken te 's-Hertogenbosch. 319, 321.
Slijpsteenen.
Inrichting tot het opvangen van metaaldeeltjes, die verloren gaan bij het afzuigen van stof bij —. 124.
Doodelijk ongeval door het springen van een slijpsteen zonder beschuttingskap in een machinefabriek. 136.
Bezwaar van de bekende beschutting van gegolfd ijzer. 136.
Beveiligingskap voor sneldraaiende — systeem VAN DER HOORN (met foto). 136.

Dragen van brillen bij het slijpen laat nog steeds te wenschen over. 136.
Ongevallen door —. 180.

Smeren.
Ongevallen bij het — van drijfwerk en werktuigen. 164, 186.

Snelpersen.
Ongevallen door —. 169.

Snijboonenmolens.
Beveiliging van —. 132, 160.
Ongevallen door —. 185.

Snijmachines. (Zie ook onder houtsnijmachines, snijboonenmolens en koolsnijmachines.
Ongevallen door —. 183.

Speetbesluit.
Mededeelingen omtrent de naleving van het —. 355 e. v.

Spinmachines.
Ongevallen door —. 181.

Spiritusfabriek.
Mededeelingen omtrent de genomen beslissing op het hooger beroep tegen de verleende vergunning tot oprichting eener potasch- en spiritusfabriek te Jutphaas. 352.

Stank.
— in een fabriek voor de bereiding van veekrachtvoeder. 336.
— veroorzaakt door groentendrogerijen. 349, 350.
Mededeelingen omtrent stankverspreiding door een veevoederfabriek aan de Klingelbeek en door een idem te Zoeterwoude. 351.

Stansmachines.
Ongevallen door l e e rstansmachines. 179.
„ „ m e t a a lstansmachines. 179.

Statistiek.
— van het aantal personen, werkzaam in fabrieken met 25 of meer personen op 1 Mei 1919. 375—385.
De bij het verslag behoorende staten 393. e. v.
— betreffende personeel, werktijden en middagrust in de textielindustrie. (Zie onder Textielindustrie).
— der ongevallen. (Zie onder Ongevallen).

Steenfabrieken.
Naleving der bepalingen van het Arbeidsbesluit betreffende steen- en pannenbakkerijen. 69.
Te lang werken van beschermd personeel in een steenfabriek. 71.
Zondagsarbeid van beschermd personeel in een steenfabriek. 95.
Geneeskundig onderzoek van vrouwen, werkzaam in —. 282.
Bemoeiingen der Arbeidsinspectie tot het verkrijgen van een verlaging der baksteenprijzen. 370.

Steenhouwers.
Klacht over overmatigen arbeidsduur enz. in de steenhouwerijen te Maastricht. 29, 156.
Ongunstige toestand in het — bedrijf. 151.
Naleving der —wet. 151.
Verplichte keuringen van —. 153.
Vrijwillige keuringen van —. 154.
Naleving der wettelijke bepalingen betreffende de inrichting enz. der —werkplaatsen. 154—156.
Vrijstellingen van bepalingen der —wet. 155, 158.
Naleving der wettelijke bepalingen betreffende den werktijd van —. 157.
Verleende Hinderwetvergunningen voor —werkplaatsen. 151.
Ingekomen klachten over de naleving der —wet. 155, 156.
Geneeskundig onderzoek van —. 311 e. v.

Steigers en Stellingen.
Arbeid van jeugdige personen op steigers enz. 61.
Ongevallen door —. 196.

Steuncomité (Koninklijk Nationaal).
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie voor het —. 368.

Stofbestrijding. (Zie onder Dampen, gassen en stof).

Stokerscursussen.
Mededeelingen omtrent de gegeven —. 349.

Stoomhamers of persen.
Ongevallen door —. 180.

Stoomketels.
Voorzorgen bij het schoonmaken van —. 142.
Ongevallen door —. 189.
Automatische sluiting van de aanblaasinrichting van een — bij het openen van de vuurdeur, systeem Nering Bögel (met foto). 189.

Stoomleidingen.
Ongevallen door —. 190.

Stoommachine.
Beschrijving van twee inrichtingen tot het stopzetten van — in een suikerfabriek (met teekeningen). 129, 130.
Ongeval bij het tornen van een —. 167.

Strijkerij.
Arbeid in een — in strijd met de aan een overwerkvergunning verbonden voorwaarde. 72.

Strijkijzers.
Electrisch verwarmde — in wasscherijen. 121.

Stijfselmachines. (Zie onder Wringmachines).

Suikerfabrieken.
Geëischte maatregelen in een suikerfabriek, ter beschutting beschermd personeel tegen weersinvloeden. 64.
Bestrijding hooge temperaturen in —. 119.
Overzicht van de temperaturen bij de verschillende stations in — en de aantallen der aldaar werkzame personen. 119.
Beschrijving van twee inrichtingen tot stopzetten stoommachine in een suikerfabriek. (met teekeningen). 129, 130.

Suikerklontjespers.
Ongevallen door —. 183.

Tabakfabrieken.
Nachtarbeid van een aantal jeugdige personen in een tweetal roltabakfabrieken. 73.
Zondagsarbeid van beschermd personeel in een roltabakfabriek. 94.

Temperatuur.
Arbeidsverbod voor beschermde personen bij een voortdurende — van 25° tot 32° C. 64.
Afloop ingestelde vervolging tegen bedrijfshoofd van inrichting tot zuivering van kapok en veeren, wegens doen werken bij te hooge —. 64.
Geëischte maatregelen tot verhooging van te lage —. 116.
Idem tot verlaging van te hooge —. 118.
Bestrijding hooge temperaturen in suikerfabrieken. 119.
Overzicht temperaturen in suikerfabrieken. 119.
Verbetering der — in groentendrogerijen. 119.

Terpentijnsurrogaat.
Medisch onderzoek in verband met gebruik van een — in de lak- en verfafdeeling van een accumulatorenfabriek. 330.

Textielindustrie.
Te lang werken van beschermd personeel in een aantal textielfabrieken in Noord-Brabant. 71.
Te vroeg met den arbeid beginnen door een groot aantal vrouwelijke personen in een fabriek van kousen, sokken en handschoenen. 72.
Beleediging en weigering van toegang aan de inspectie-ambtenaren door het hoofd van een breierij. 72.
Nachtarbeid van het geheele personeel in een fabriekje van textielwaren. 73.
Tabel der ongevallen, in de — in het 4de district (Utrecht), 8ste district (Deventer) en te Tilburg. 200—207.
Aantal werkzame arbeiders en hun werktijd in Mei 1918 in de — in Twente. 231.
Mededeelingen en statistieken betreffende personeel, werktijden en middagrust in de — in Noord-Brabant. 231 e.v.

Geneeskundig onderzoek van personen, werkzaam in de textielfabrieken te Enschedé. 292.
Idem te Oldenzaal. 294.
Idem in de jutefabrieken te Rijssen. 296.
Idem in een jutefabriek te Goirle. 299.
Idem in een vlasspinnerij. 302.
Zwaktetoestand bij jeugdige personen aan de selfactors in een katoenspinnerij na de griepepedemie najaar 1918. 337.
Opnemen door de Arbeidsinspectie van alle voorraden stoffen in alle textielfabrieken. 369.

Tornen.
Ongeval bij het — van een stoommachine. 167.

Transporteurs.
Ongevallen door —. 198.

Trapscharen.
Ongevallen door —. 180.

Trinitrotoluol (Trotyl).
Doodelijk ongeval bij het aftappen van nitreerzuur en — in een chemische fabriek. 196.
Vergiftiging door — in ammunitiefabrieken. 331.

Trotyl. (Zie onder Trinitrotoluol).

Turf.
Mededeelingen omtrent de verhooging der turfprijzen sedert 1914. 366.

Uniformwerk.
Uitgifte van —. 367.

Vakonderwijs. (Zie onder Onderwijs).

Vallen.
Ongevallen door —. 195.
Idem door vallende voorwerpen. 198.

Veenderijen.
Naleving van het verbod tot verplaatsen van beladen kruiwagens en tot arbeid in den mengbak in — voor personen beneden 15 jaar. 61, 364.
Mededeelingen omtrent arbeidstoestanden in de — in de Noordelijke provinciën des lands. 363, 364.
Vrouwenarbeid in de —. 364.
Bemoeiingen van de Arbeidsinspectie inzake de toepassing van middelen ter voorkoming van het ontstaan van veenbranden. 364, 365.
Mededeelingen omtrent productieprijzen en loonen in de —. 365, 366.

Veevoederfabriek.
Medisch onderzoek in verband met stank in een —. 336.
Mededeelingen omtrent stankverspreiding door een — aan de Klingelbeek en door een —. te Zoeterwoude. 351.

Veiligheidsbesluit.

Belemmering in de doorvoering der bepalingen van het — door gebrek aan materialen en bedrijfsslapte. 183.

Overzicht van de gestelde eischen en gedane aanwijzingen over de jaren 1913 t/m 1918. 103.

Moeilijkheden, die de z.g. „oorlogsbedrijven" opleverden voor de naleving der voorschriften van het —. 103.

Veiligheidsslingers.

Ook bij gebruik van — kwamen enkele ongelukken voor. 166.

Veiligheidswet.

Beoordeeling, door de Arbeidsinspectie, van werklokalen, vóór deze in gebruik worden genomen. 17.

Meening van het gemeentebestuur te Zwolle, dat een bioscoop niet onder de — valt. 103.

Bespreking bouwplannen voor fabrieken en werkplaatsen met de Arbeidsinspectie. 104.

Opsporing bemalingsinrichtingen. 104.

Naleving der —. 103.

Wenschelijkheid, dat de werkgevers zich bij het oprichten van nieuwe inrichtingen tijdig op de hoogte stellen van de wettelijke eischen. 106.

Ingestelde beroepen krachtens de —. 146.

Verleende vrijstellingen krachtens de —. 148.

Verplichte aangifte van nieuwe bedrijven. 146.

Verbandcursussen. (Zie ook onder Eerste hulp bij ongevallen).

Werkzaamheden der Arbeidsinspectie ten opzichte der —. 51.

Verbranding.

Ongevallen door —. 189 e. v.

Vergaderingen.

— van den Directeur-Generaal van den Arbeid met de districtshoofden der Arbeidsinspectie. 15.

Vergiftiging.

Het voorkomen van —. 145.

Gebruik van gevaarlijke loodverbindingen op panfabrieken en andere grof-keramische bedrijven. 146.

Ongevallen door —. 195.

Mededeelingen omtrent loodvergiftiging. 325, 329, 339, 340.

Maandelijksch geneeskundig onderzoek van de arbeiders, werkzaam in de 4 loodwitfabrieken. 337.

Mededeelingen omtrent kooloxydevergiftiging. 325.

„ „ nitrobenzolvergiftiging. 325, 329.

„ „ arsenikvergiftiging. 325.

Benzolvergiftiging in een rubberfabriek. 331.

Trinitro-toluolvergiftiging (bijgenaamd trotyl) in ammunitiefabrieken. 332.

Verlichting.
Mededeelingen omtrent de dagverlichting van werklokalen. 106.
Moeilijkheden ten aanzien der — bij de uitbreiding eener verfmalerij. 106.
Onvoldoende — van nieuwe werklokalen, in strijd met de Hinderwetstukken. 106.
Slechte — bij de groote rotatiepersen in een drukkerij. 106.
Onvoldoende — door het plaatsen van groote machines enz. voor de ramen. 106, 107.
Niet door te voeren wettelijke eischen omtrent de — voor de brandschuren en werklokalen op de ringovens. 107.
Aanbrengen van noodverlichtingsinstallaties. 107.

Verlofsaanvragen.
Werkzaamheden der Arbeidsinspectie in verband met de — van dienstplichtigen. 367.

Vernikkelinrichting.
Ongeval aan een explosiemotor in een —. 166.

Verstikking.
Ongevallen door —. 195.

Verwarming.
Onvoldoende — van werklokalen. 116.
Klachten over onvoldoende — der schaftlokalen in steenhouwerijen. 155.

Visscherij. (Zie ook onder Haringspeten).
Verbetering in de werkplaatsen der botvisschers te Enkhuizen. 66.
Resultaten van een ingesteld onderzoek naar het bewerken van ansjovis in een 6 tal gemeenten in Noord-Holland. 359 e.v.

Vlasserijen.
Geneeskundig onderzoek van personeel in —. 286.

Vleeschmolens. (Zie onder Gehaktmolens).

Vliegtuigenfabriek.
Dampafzuiging bij het emailliteeren van draagvlakken voor vliegtuigen (met foto). 122, 123.
Medisch onderzoek in verband met de gebruikte lakken bij idem. 330.

Vloeistoffen, heete.
Ongevallen door —. 190.

Vonkenvangers.
— op de schoorsteenen van locomobielen, ter voorkoming van veenbranden. 364, 365.

Vrouwenarbeid.
— in de veenderijen in de Noordelijke provinciën. 364.

Walsen.
Ongevallen door —. 182.

Wasch- en Badgelegenheden.

Mededeelingen omtrent wasch- en badgelegenheden in fabrieken en werkplaatsen. 115, 155.

Waschgelegenheden in de diamantslijperijen te Amsterdam. 145.

Wasscherijen.

Naleving van het verbod tot uitzoeken enz. van vuil droog waschgoed voor personen beneden 16 jaar. 60.

Zeer doelmatige sleufkap tot afvoer van damp in een groote wasscherij (met foto's). 120.

Electrisch verwarmde strijkijzers in —. 121.

Waschmachines.

Ongevallen door —. 182.

Waterverontreiniging.

Verrichte werkzaamheden door den Scheikundig-Ingenieur in verband met de zuivering van het afvalwater van verschillende industrieën. 42.

— en dampkringverontreiniging door een potasch- en spiritusfabriek te Jutphaas. 352.

Verstrekt advies aan het Gemeentebestuur van Uithuizen, omtrent op te leggen voorwaarden voor conserveerinrichting van groenten, ter voorkoming van vervuiling van het kanaal door het afvalwater. 354.

Idem voor een andere groentenzouterij. 354.

Weefmachines.

Ongevallen door —. 181.

Weersinvloeden.

Geëischte maatregelen in suikerfabriek, ter beschutting beschermd personeel tegen —. 64.

Werktuigen.

Verrichten van verboden arbeid bij — door jeugdige personen. 62, 63.

Werktijden. (Zie onder Arbeidsduur).

Worstfabrieken. (Zie onder Conservenfabrieken).

Wring- en stijfselmachines.

Ongevallen door —. 178.

IJzergieterijen.

Staatje betreffende herhalings- of teekenonderwijs van het personeel in — te Bergen op Zoom. 96.

Dragen van beenbeschermers in —. 142.

Systematisch onderzoek naar alle ongevallen in —. 160.

Resultaten van vorenbedoeld onderzoek. 207—210.

Zakkenplakkerij.

Herhaaldelijk zonder vergunning overwerken van meisjes in een —. 72.

Zeepfabriek.

Mededeelingen omtrent nitrobenzolvergiftiging in een —. 329.

Zeeppoedersurrogaat-verpakkerij.
Nachtarbeid van 6 meisjes in een —. 73.

Zindelijkheid.
Mededeelingen betreffende de — in werklokalen. 65, 115.

Zondagsarbeid.
Mededeelingen omtrent — van beschermde personen in fabrieken en werkplaatsen. 94.
— in de veenderijen in de Noordelijke provinciën. 364.

Zuur.
Ongevallen door sterk —. 198.

Zuurkoolfabriek.
Geëischte maatregelen tegen stankverspreiding van den gasmotor in een —. 121.

Zuurstoffiesch.
Ongeval door uiteenspringen van den reduceerafsluiter op een —. 192.

Zwaveligzuurdampen.
Bedwelming van een arbeider in een chemische fabriek, door ontsnappende —. 196.

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY
MAR 2 1920

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 108172492